
6
8 C
22

M. FABII QUINCTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBRI DUODECIM,

Summa cura recogniti & emendati

PER

PETRUM BURMANNUM V. C.

Quid vero in hac prima Patavina Editione præstitum vel additum sit, sequens Præfatio docet.

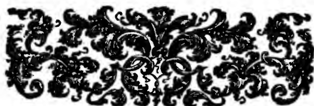

PATAVII. CIƆIƆCCXXXVI.

EXCUDEBAT JOSEPHUS COMINUS.

Superiorum Permissu

Et cum Privilegio Excell. Senatus VENETI ad annos XV.

CANDIDIS LECTORIBUS.

M. FABII QUINCTILIANI, *summi Rhetoris*, LIBROS DE INSTITUTIONE ORATORIA, *præclarum Opus, neque juventuti solum, sed viris quoque litterarum laude præstantibus utilissimum*, a PETRO BURMANNO *Belga, homine doctissimo,*

ope veterum codicum diligenter emendatos, commodo vestro e typographia Cominiana in publicum emittimus, candidi Lectores. Inopia exemplarium qua scholæ nostræ in Italia laborabant, præsertim ἐγχειριδίου *forma, nos hortata est ut hanc Editionem instrueremus: tum etiam gentis gloria, cum videremus, ab anno* CHRISTI *MCCCCLXXI. ad MDLXXXIV. duodecies quidem in terris Venetorum editum fuisse* QUINCTILIANUM: *postea vero numquam, quod sciamus. ab eo tempore videlicet optima studia non parum refrixere. Primum igitur, operarum errores quos Burmannus ad calcem suæ Editionis correxerat, sedulo sustulimus; & præterea plures alios, quos inter legendum passim deprehendimus: cum egregii viri voluntati cura eorum quos*

ipse

ipse industriæ suæ adjutores & ministros habuit, non perinde responderit. Scribendi atque interpungendi rationem, quantum potuimus, constantissimam ubique servavimus. Characterum differentia usi sumus, ne a Burmanno multum discederemus: ceterum, cum ea res primum fuerit inventa ut quæ distinguenda essent in oratione, ea distinguerentur, atque inde copiosior fructus ad legentem perveniret; superstitione postea quadam & morositate nonnullorum eo paullatim progressa est, ut barbarum quiddam & inconcinnum jam præ se ferat, eruditorumque hominum atque elegantium oculos vehementer offendat. Quam consuetudinem haud sane probandam cum olim nos in Editione Operum Andreæ Naugerii secuti essemus, in reprehensiones quorumdam incidimus. Nolite ve-

ro mirari, Adnotationes, Variasque Lectiones quas Burmannus collegerat, a nobis prætermissas: non enim erant instituti nostri. Utiles eæ quidem sunt hominibus provecta ætate, & in schola præceptoribus: molem tamen ac pretium voluminis haud mediocriter augent, ut adolescentulos, plerumque pecunia destitutos, ab emendo simul ac studendo deterreant. Id propterea fugientes, & concinnitati quoque servientes, duas in partes, usui minore impedimento futuras, totum opus tribuimus. Porro, cupidis eruditionis, & qui Variis Lectionibus conferendis delectantur, ipsa Burmanni Editio præsto esse facile potest: adolescentibus etiam, si qui maturiore ingenio sunt, eam apud magistros consulere licebit. Quomodo præterea Burmannus CLAUDIUM CAPPERONNERIUM, *homi-*

mi-

minem Gallum, ipſius Editioni nova Editione inſultantem, quam is procuravit Pariſiis anno C. 1725. * *e ſuis virtutibus acceperit atque ornaverit, harum rerum curioſi non ignorant.*** *Cur vero in hac noſtra Editione,* DECLAMATIONUM *quæ inſcripto* QUINCTILIANI *nomine circumferuntur, nulla ſit a nobis habita ratio, eadem cauſſa fuit, nempe ſtudioſorum adoleſcentium utilitas, quæ bonis omnibus propoſita ſemper eſſe debet. Nam neque Declamationes illæ, ut Criticis majorum gentium videtur, a* QUINCTILIANO *ſcriptæ ſunt, ſed falſo illi tribuuntur, neque ſtilus earum cum*

præ-

* in fol.

** *Librum conſule cui titulus:* Petri Burmanni Epiſtola ad Claudium Capperonnerium, Theologum Licentiatum, Diaconum Ambianenſem, & Græcæ Linguæ Profeſſorem, de nova ejus M. Fabii Quinctiliani de Inſtitutione Oratoria Editione. Leidæ. apud Samuelem Luchtmans. 1726. in 4.

præceptis in Opere Institutionum traditis ullo modo consentit. Flosculos enim, frigidas argutias, & omnia sermonis vitia consectantur, quæ tantopere in Oratoribus suorum temporum reprehendit, gravissimus recte dicendi magister, QUINCTILIANUS. *His igitur prætermissis, loco earum dedimus* DIALOGUM DE ORATORIBUS, *quem aliqui a Cornelio Tacito, aliqui a* FABIO *nostro profectum existimarunt: sed fortasse neutrius est. Hic Dialogus in Editione Burmanni desideratur, & nihilominus ob argumenti similitudinem, utilesque admonitiones apponi omnino debuerat. Eum ex Editione Cornelii Taciti a* MATTHIA BERNEGGERO *procurata describi jussimus; neque tamen fœda quædam stigmata, huic insigni antiquitatis monumento jampridem inusta, delere potui-*

tui-

tuimus, quæ felicioribus ingeniis olim ſananda relinquimus. Quod attinet ad Indicem rerum & verborum in Inſtitutiones Oratorias juſſu Batavi typographi paratum, non illum quidem omnino perfectum, ſed certe omnium qui adhuc prodierunt locupletiſſimum, eum ab Indice in Declamationes accurate ſejunximus: erant enim utrique inter ſe permixti. Numeros tamen paginarum Editionis Burmannianæ, ad noſtræ marginem impreſſos exhibemus; quod conſilium & nobis multum de labore detraxit, & ſtudioſis faciliorem uſum Indicis reddet; plures enim ſunt ac breviores paginæ Editionis Burmannianæ, ſi ſola verba QUINCTILIANI ſpectes, quam Editionis noſtræ. Ut vero duas voluminis partes inter ipſas æquaremus, HENRICI DODVVELLI, docti & laborioſi homi-

minis, ANNALES QUINTILIANEOS, *addere voluimus*, *Burmanni exemplum imitati: in quibus characterum illa permixtio, de qua ſuperius locuti ſumus, nimia ſane ac moleſta, ſi uſquam alibi, maxime inſignis eſt. Eam tamen vel tantillum immutare religioni habuimus. Hic vero monendi eſtis, optimi Lectores, Editionem* QUINCTILIANI *a Dodvvello citatam in Adnotationibus ad Annales memoratos, videri Oxonienſem, in quarta, ut ajunt, folii parte impreſſam, ut a numero paginarum facile colligi poteſt. Ex Burmanni Prolegomenis a nobis nonnulla ſelecta ſunt, quæ ſcilicet uſui futura exiſtimavimus. Omiſimus tamen* πίνακα *Editionum Operum* QUINCTILIANI, *&* *Auctorum etiam quorum teſtimonio* FABIUS *utitur, a Burmanno conſcri-*

ſcriptum: cum utrumque Indicem uberiorem magiſque illuſtratum dederit JOHANNES ALBERTUS FABRICIUS *V. C. in Bibliotheca ſua Latina; e qua caput XV. lib. II. quod de* QUINCTILIANO *eſt, ſub finem voluminis recudi curavimus. Valete, Lectores humaniſſimi, quorum præcipue cauſſa laborem hunc omnem ſuſcepimus; & alia quæ ſtudiis veſtris emolumento eſſe poterunt, in dies a nobis exſpectate.*

NOI

NOI RIFORMATORI
dello Studio di Padova.

AVENDO veduto per la Fede di revisione, ed approvazione del P. F. Antonio Girolamo Cagnacci, Inquisitore di Padova, nel Libro intitolato: *M. Fabii Quinctiliani de Institutione Oratoria libri XII.&c. Tomi 2.* non esser cosa alcuna contra la Santa Fede Cattolica, e parimente, per attestato del Segretario Nostro, niente contra Principi, e buoni costumi; concediamo Licenza a *Giuseppe Comino*, Stampatore in Padova, che possa essere stampato, osservando gli ordini in materia di Stampe, e presentando le solite copie alle Pubbliche Librerie di Venezia, e di Padova.

Dato li 15. Novembre 1735.

(Giovan-Pietro Pasqualigo Rif.
(Michele Morosini Cav. Rif.
(

Agostino Gadaldini Segretario.

Excer-

Excerpta ex Præfatione Petri Burmanni V. C. *in Opera* M. Fabii Quinctiliani *ab ipso edita & illustrata.*

Nescio an quisquam inter omnes veteris ævi scriptores supersit qui laudem ingenii & eruditionis per omnia quæ ab eo tempore quo in ora hominum venit, effluxerunt, secula facilius tueri potuerit, minusque maligna aut iniqua hominum judicia expertus fuerit, quam M. Fabius Quinctilianus. Unicus certe est qui inter Latinos Rhetoras dignus est habitus, ut perfectus & absolutus Eloquentiæ magister crederetur, utpote qui omnium fere qui vel ante eum, vel post ejus tempora artem bene dicendi tractaverunt, famam luce sua obscuraverit. Neque quisquam efficere potuit, ut ex manibus docentium vel discentium Eloquentiam excuteretur: sed omnes in hac eruditionis parte versati, vix potuerunt eam nobilitatem consequi, ut nomina sua ad posteros transmitterent. Quidquid etiam doctorum virorum a renatis feliciter literis in Italia, Gallia, Germania & ceteris orbis partibus, ad hanc disciplinam animum adplicuit, cursum suum ad Fabium, tamquam ad sidus certissimum, direxit. Ita ut si quis animum insignis hujus Rhetoris præceptis diligenter imbuerit, is facile reliquos qui in hoc scribendi genere elaborarunt, præterire & negligere possit; & si ad usum & exercitationem illa quæ a Fabio didicit, adhibere continua meditatione instituerit, non alio magistro opus esse per se deprehendat. Neque etiam aliter per ipsum hujus artis & dicendi facultatis ingenium & naturam fieri potest. Non enim ex earum artium aut scientiarum genere est Eloquentia, quæ ex reconditis & abditis fontibus hauritur, & obscuritate principio-

rum, pro temporum vicissitudine & humanorum ingeniorum inconstantia & levitate, diversa experiatur fata, & præcepta & effata sua variare cogatur. Si spectemus, quæ superbo, & minus conveniente nomine, se super reliquas effert, Philosophiam, quæ omnium laudatarum artium se procreatricem & parentem jactat, reperiemus, nihil illam adhuc certi, in quo sectatores ejus consistere possint, protulisse. Nihil enim rerum naturalium, siderum cœlique spectatores efficere potuerunt, quo sequentium industriam & laborem supervacanea reddiderint. Qui altius humanis rebus caput extollere, & ad ipsam divinæ aut humanæ mentis vim & facultates penetrare voluerunt, nihil aliud nodosis & inutilissimis maximam partem disputationibus perfecerunt, nisi ut omnia secula vano labore fatigaverint, nihilque ita ad liquidum perduxerint, ut omnium vel certe plurimorum consensu aliquid convenerit, quod ampliorem deliberationem excluderet. -- Nihil (*nunc dicam*) de civilis prudentiæ, aut publicæ & privatæ vitæ disciplinis, quæ pro regnorum & imperiorum vicissitudine, & populorum ingenio, vel pro eorum qui aut ostentationis aut quæstus caussa philosophantes, humano generi novo quodam modo imperare volunt, levitate & superbia, recentes semper nobis producunt magistros, qui sapientiores sibi præteritis visi, omnia a prioribus tradita evertere student. Sola est Eloquentia, tam quæ soluta oratione liberius evagatur, quam quæ certis legibus & modis adstringitur, quæ indubitata artis suæ principia & inventa & perfecta esse, neque quidquam esse quod ad artis præcepta adjici possit, sed si quid desit, id non arti, sed naturæ humanæ deesse, gloriari possit. Et quamvis nemo adhuc per corporis nostri & mentis vitia & depravationem, exsistere potuerit qui ad summi & perfecti Oratoris laudem adspiraverit.

hoc

hoc tamen bene dicendi & ſcribendi magiſtri effecere, ut unicam & certiſsimam viam, qua ad decus hoc enitendum ſit, oſtenderint, & optimi Oratoris illam animo ſpeciem effingi poſſe docuerint, præter quam nulla alia excogitari poſsit. Et hæc arti huic perfectio neceſſario contingere debuit. Non enim Rhetores, ut Philoſophi, Mathematici, & rerum divinarum humanarumque Doctores, verſantur in obſcuritate rerum & artibus reconditis & ſubtilibus, ſed rationem omnem in medio & communi uſu, hominum more & ſermone poſitam eſſe profitentur. Non ex diſcrepantium opinionum varietate, ea quæ optima videntur eſſe, dubii ſæpe & incerti eligunt, ſed uni naturæ & conſuetudini, eique perfectiſsimæ, attendentes, nullam aliam eloquentiæ ſibi imaginem cogitatione fingunt, niſi quam ipſo actu exprimere debent: & cum naturæ conſtans ſemper & eadem ſit ratio, non infinitarum linguarum varietas, non morum & inſtitutorum, quibus gentes & populi diſtant, diſsimilitudo, non educationis aut ſtudiorum diverſa conditio, non de rebus divinis & humanis diſcrepantes ſententiæ, Eloquentiæ etiam præcepta dubia & inſtabilia facere poſſunt. Sed quocumque ſermone, apud quoſcumque populos, de quibuſcumque rebus agendum eſt Oratori, una ſemper & certa eloquendi & agendi eſt ratio & diſciplina. Et quamvis una eademque lingua primum rudior & incomtior, poſtea magis magiſque poliri & exornari cœperit, non tamen diverſam Eloquentiæ imaginem ejus cultor ſibi formabit, ſed ex eodem, omni temporum, locorum & rerum ſtatu, fonte docendi & movendi eos qui ſe audient, rivos deducet, ex quibus ab omni ævo arte dicendi clariſsimi viri deduxerunt. Si Athenæ jure gloriatæ fuerint, apud ſe inventam ſimul & perfectam eſſe Eloquentiam, Roma quoque nihil ſe

reliquisse jure jactaverit, quo minus & sua lingua popularibus eadem tradiderit, quæ florentibus Græciæ rebus Rhetores prodiderunt; reliquarum nationum magistris nihil superesse potuit, nisi ut regulam & normam Eloquentiæ, semel constitutam, confirmarent, & nihil novi se docere posse confiterentur. Neque etiam id sibi sumsit Fabius, ut novæ cujusdam artis, aut cui ad sua tempora imperfectæ aliquid adjici possit, arcana primus evulgaret, sed ut neglectæ non tantum, sed suo tempore insigniter per Declamatores depravatæ Eloquentiæ præcepta, ab utriusque linguæ viris ante se tradita, in unum corpus collecta promulgaret. Hinc quoque evenisse videmus, ut ex immenso illo Rhetorum numero qui apud Græcos floruerunt, præter Aristotelem & quosdam alios, qui tamen non omnes Eloquentiæ partes excusserant, paucissimi ad nos pervenerint, & ex Romanis, præter Ciceronem & Fabium, qui hoc in genere maxime enituerunt, nemo fere dignus sit habitus qui ad posteritatem transmitteretur, cum nihil ad formandum illum perfectum Oratorem duo illi neglexerint, effecerintque ut aliorum industriæ nullus sit locus relictus. Non mirandum ergo, si per tot seculorum decursum solus fuerit Fabius qui omnium suffragia tulerit, & qui, quamdiu Eloquentiæ & literis honos habebitur, unicus semper, ut consummatus Facundiæ magister, juventuti commendari sit meriturus. Quam etiam caussam mortuæ quasi paullo post Fabii tempora Eloquentiæ & commutatæ in barbaram quamdam & stultam loquacitatem, fingemus? nisi quod minus Fabio & Ciceroni auscultantes viri acuti quidem, nec ingenio aut eruditione orbati, sed inani specie ablati, pro naturali fucatam quamdam & corruptam Eloquentiæ imaginem amplexi fuerint. Quæ orationis deformitas ad renascentia demum in Italia bo-

bonarum artium ſtudia permanſit, cum a Poggio ex tenebris & clauſtris, quibus per tam immenſum temporis ſpatium fuerat cohibitus, protractus Quinctilianus antiquum orationi decus & ſplendorem reſtituit, & renovavit. Quantum hi de Inſtitutione Oratoria inventi ante tria ſecula libri contulerint ad polienda ingenia & linguas eruditorum; quanto gaudio hæc eruditionis inſtrumenta excepta, quanta contentione, arte typis libros exprimendi nondum pervulgata, exemplaria deſcripſerint ſummi in literis viri, dicere hic nihil attinet, cum plena ſummæ lætitiæ teſtificatione ſint ejus ſeculi monumenta. Nemini etiam mirum accidere poterit, tot Quinctiliani, a quo Typographia frequentari cœpit, editiones prodiiſſe, ut vix potuerint eruditionis & Eloquentiæ ſtudioſi ſatiari. Quarum ne longum pertexam catalogum, diligentia Cl. Almelovenii effecit, qui, cum novam Fabii editionem moliretur, & undique editiones quotquot potuerat conquireret, earum indicem ediderat, qui deinde Tomo V. Hiſtoriæ Criticæ inſertus, & poſt has præfationes proditus, nobis de variis Quinctiliani editionibus diſſerendi gratiam fecit. Ita ut nihil fere ſuperſit, niſi ut quibus ſubſidiis nos inſtructi ad hanc curandam adgreſſi ſumus, breviter diſſeramus. Neque etiam de ipſo Fabio, ejuſque vita & fatis longam inſtituemus orationem, cum hoc virorum inſignium, ut Nicolai Antonii in Veteris Hiſpaniæ Tom. I. & in primis Dodvvelli induſtria præceperit, cujus Annales Quinctilianeos ſubjicere non negleximus: plura etiam tam de meritis Fabii, quam diverſis Doctorum virorum curis & editionibus Fabricius congeſſit, quæ ex viri diligentiſſimi Bibliotheca Latina, ejuſque ſupplemento, repeti poſſunt. Ex quibus, & quos illi laudant, abunde diſcere poterit lector, qua ratione repertus primum a Poggio ſit

Fabius, & quæ ſint priorum qui ante nos in edendo & emendando eo elaborarunt, merita: nos contenti ſimpliciter enarrare viam quam in laborioſiſſimo opere inſtituimus, & quibus copiis inſtructi ad illud acceſſimus, breviori præfatione defungemur.

Scripti codices initio nulli ad manum fuerunt, cum pauci in bibliothecis noſtris reperiantur, & omnes fere recentioris ætatis, maximamque partem ex primo illo in Sancti Galli Cœnobio a Poggio reperto codice propagati credantur. Ubi vero primus ille codex lateat, nondum reſciſcere potui. ſed poſtquam ille a Poggio, honeſto furto (ut hoc ſubindicare Joannes Keslerus in Sanctgallenſi bibliotheca Tom. III. Rer. Alemannic. p. 161. a Goldaſto editarum videtur) ſublatus fuit, in Italiam miſſus, ibique certatim deſcriptus fuit. Florentiæ illud exemplar ex Germania allatum ſe legiſſe teſtatur Raphael Regius in commentario ad Epiſtolam Fabii ad Tryphonem; an vero adhuc ibi ſervetur, ignoro. Cl. Almelovenius, qui conſtituerat novam Quinctiliani editionem procurare, ex codice antiquo varias lectiones margini libri ſui adſcripſerat, quas nos ex exemplari ſuo ſibi excerpſiſſe prius credentes, Almeloveniani nomine inſignire inceperamus, cum deinde Cl. Francii fuiſſe, illumque ejus uſum Almelovenio indulſiſſe intellexerimus. cum vero profligata jam ad lib. v. cap. 10. editione, ſublatis rebus Leidam commigraſſem, ſtatim bibliothecæ publicæ pluteos excuſſi, & in iis tres codices Voſſianos repoſitos reperi, quos quanta licuit diligentia contuli, variaſque lectiones exinde verbis Fabii ſubjicere incepi, reliquis in calcem inter addenda rejectis. In horum codicum collatione nihil humani mihi accidiſſe adfirmare non audeo, cum ſæpe & acies oculorum & mentis in hoc ingratiſſimo labore obtunderetur, & evenise forte potuerit, ut adſcribam

pri-

primo codici lectionem aliquam quæ in secundo vel tertio reperiatur, quamvis id raro evenisse meminerim. Quam facilis vero diversos uno tempore codices conferenti talis lapsus esse soleat, docere possent omnes fere quicumque hoc saxum volverunt: & ne latius evager, ipsum Gibsonium, cujus fidem & diligentiam summam non potui satis suspicere, aliquando tamen humani hujus peccati non immunem offendi, & sæpe pro discrepantibus codicum lectionibus dedisse diversas longe ac nominat, immo lemmata etiam quædam in marginem librorum conjecta, earum loco produxisse, ostendere in facili foret. Quare & mihi ignoscendum æque atque aliis contendo, neque facile Criticis, tam molesto opere in summum reipublicæ literariæ usum perfungentibus, convicia facienda, nisi mala fide, & ut conjecturis suis auctoritatem concilient, manum veteris librarii ementiuntur; in quam partem me numquam peccasse conscius mihi sum. Serius ad me transmisit Vir optimus & eruditissimus Bernardus Montefalconius varias lectiones codicis Colbertini, quem ille duodecimi fere seculi esse credebat; & quas a libro fere IV. adhibuimus. aliud, & ex ipso Poggii codice descriptum exemplar in eadem bibliotheca esse didici ex Menagii Antibailleto, qui illud ex Heinsiana in Colbertinam migrasse narrat. Codicis etiam Bongarsiani, quem nunc habet bibliotheca Bernensis, variantes lectiones ad me misit humanissimus & doctissimus juvenis J. Georgius Altmannus, cui pro hoc insigni officio publice gratias, quas debeo, ago; sed & has in ultima hujus editionis folia rejicere coacti fuimus, cum venissent ad nos eo tempore quo libri de Institutione Oratoria jam descripti typis essent. Ad marginem præterea editionis Gryphianæ A. 1536. quæ est inter Almelovenianos in bibliotheca Ultrajectina codices, erant

quædam variæ lectiones, excerptæ ex antiquo exemplari manuscripto a Joanne Poullain Turonensi, Aureliano Canonico, quod absolverat A. 1465. Sed cito defatigatum, quisquis ille fuerit, qui codice illo usus est, apparet; nam ante cap. III. lib. I. jam defecerat: alia vero manu hic & illic quædam emendationes in oram libri conjectæ erant. Hæc fere nobis ex antiquis & manu exaratis codicibus subsidia præsto fuerunt, quæ, si mihi parum profuerint, me doctioribus & acutioribus ad emendandum Fabium planiorem viam posthac monstratura spero. Nullus enim, credo, scriptor ad nos pervenit in quo tot affecta & plane desperata adhuc loca supersunt, quibus ut medicam manum adhibere, & excutere quidquid ubique codicum lateat, eruditi viri & Eloquentiæ studiosi velint, magno opere contendendum est. Et ut harum rerum cupidis etiam satisfaciamus, breviter indicare visum est, ubi codices quosdam superesse, & quos jactasse se antiqua exemplaria possidere, legendo didicerim. Vetustissimum ac certissimæ fidei librum Quinctiliani, sed nulla nota addita loci ubi hæreat, se legisse & vidisse testatur Domitius Calderinus, Adnotationum diversar. tom. I. Facis Criticæ pag. 316. In bibliotheca Gothana optimum Quinctiliani exemplar servari didiceram olim ex Cl. Tenzelii colloquiis menstruis Anni 1694. pag. 108. & postea in Catalogo MSStorum ejus bibliothecæ a Celeberrimo Cypriano edito c. I. p. 66. legi illud admirabili studio confectum, & Roma perlatum ex Pii III. bibliotheca. Quem ut diligenter excutiant & prodant viri, qui iis in Germania studiis tenentur, docti, vehementer rogo. In Ambrosiana etiam Mediolani bibliotheca egregium codicem, & literis uncialibus scriptum vidit Isaacus Vossius, ut cognovi ex epistola ejus Kal. Novemb. 1647. ad Nic. Heinsium data, quam cum infini-

finitis aliis servo. Joannes quoque Gerardus Vossius lib. I. de Vitiis Sermonis cap. 18. membranas ex paterna & avita bibliotheca a Joachimo Camerario, Suecico ad Belgas legato, sibi datas laudat, quæ an ad ejus filium Isaacum transierint nescio; secundum tamen codicem Vossianum posse eumdem esse, inde suspicor, quia duo alii codices lib. III. cap. 6. pag. hujus editionis 253. habent *res gesta*, in Camerarii vero membranis *regesta* esse notaverit Vossius pater: hunc etiam codicem Joannes Stephanus Stephanius, qui in Fabium commentarium moliebatur, a Vossio per epistolam petebat. Ad quatuor scriptorum fidem se Fabium emendare aggressum profitetur Latinus Latinius in Epistola ad Andr. Masium pag. 231. sed nihil inde prolatum esse novi, cum in Bibliothecam suam quasdam tantum in Declamationes emendationes retulerit, nihil vero in libros de Institutione Oratoria, in quos tamen notas confecisse, easque possedisse Cardinalem Brancaccium, credebat olim Emer. Bigotius, ideoque cum Romæ esset, easque videndi veniam petivisset, & intellexisset, in Declamationes tantum superesse paucas quasdam notas, eas inspicere se neglexisse scribit Nicolao Heinsio A. 1662. addens admixtas etiam fuisse Andreæ Masii Observationes. Hujus vero, ut hoc in transitu addam, Bigotii, viri dum viveret ad officia amicis præstanda nati, & qui undique viris doctis subsidia & ornamenta eruditionis conquirebat & suppeditabat, epistolas plurimas ad Heinsium datas possideo, quas in publicum emitti maxime e re literarum foret, quia plenissima Historiæ literariæ cognitio eorum temporum inde hauriri posset; sed fastidit hoc librorum genus typographorum natio, & licet avidissime epistolas virorum doctorum appeti videat, non tamen suo pretio venire, nisi ubi deficere & rara esse exemplaria incipiant, experitur.

ritur. Henricus Ernſtius etiam promiſerat ſe Fabium ex MSS. codicibus emendatiorem producturum, ut narrat Cl. Tenzelius Colloq. Menſtr. An. 1692. pag. 586. Probæ & antiquæ notæ codicem, & quo meliorem nullius ſcriptoris vidit, ſe Baſileæ nactum ſcribit Barthius, lib. XIV. Adverſ. 18. & XXXI. 5. ubi quædam loca ope ejus libri reſtituere conatur. Vidit etiam aliquot codices in Italiæ bibliothecis Vir Celeberrimus Montefalconius, & Diarii Italici pag. 304. membranaceum, ſed recentem in bibliotheca Viri Illuſtris Vallettæ, in qua & Vallæ Collectanea erant in Inſtitutiones Oratorias, pag. 305. memorat. Idem Florentiæ in Monaſterio S. Mariæ membranaceum, pag. 375. & Feſulis in bibliotheca Coſmæ, in cœnobio Canonicorum alium vidiſse ſe, pag. 393. narrat. Plures ſupereſse nullus dubito, ſed paucos qui magnam præ ſe ferunt ætatem, & qui non ex Poggii illo codice deſcripti fuerunt. Atque hæc de codicibus librorum de Inſtitutione Oratoria, quorum ope & nos uſi ſumus, & poſtea alii uti poterunt, ſufficiant. -- -- -- -- --

De editis, nihil fere monere attinet, cum eos codices tantum adhibuerimus qui cura virorum doctorum recenſiti, non ad verbum ex prioribus deſcripti eſſe videbantur. & cum hujus laboris in libros de Inſtitutione Oratoria magnam jam partem præcepiſſet ſummæ vir induſtriæ, Edmondus Gibſon, nos analecta quædam & ſpicilegia tantum adjecerimus. Puto vero maximam illos ab Eruditis gratiam inire qui ex bibliothecarum codicibus, tam ſcriptis, quam olim editis, diſcrepantes cum orbe erudito lectiones communicant: in quo opere principes ab aliquo tempore Britanniæ eruditos celebramus & laudamus, qui cum & publicas & privatas bibliothecas immenſo ſcriptorum, & rariſſimorum, primis typographicæ artis initiis excuſorum, codicum

cum numero instructas frequentent, tot editiones emiserunt hac sola dote commendabiles. Quam operam non suo pretio multos æstimare video, quum quotidianis illis editionibus, quæ tot inficetis & puerilibus adnotatiunculis commaculantur, immensum quantum sint præferendæ illæ quæ diversas MSS. lectiones solas exhibent. Alterum enim quivis, etiam ex plebe & infimis literatorum subselliis inter eruditos præstare facile potest & audet, sed thesauris illis quos MSS. exemplaria interioribus literis excultis aperiunt, eleganter & sapienter uti non cujuslibet est ingenii, sed illis modo contingit qui, acumine mentis, longa exercitatione & variæ eruditionis opibus præditi, veram statim scriptoris manum ab adulterina discernere, & sensum reconditum eruere possunt. & hinc etiam eruditissimi, quibus non semper felicitas illa MSS. codices conferendi contingere potest, sæpe misere labi, & errores quos numquam inspectis veteribus exemplaribus admisissent, in publicum edere solent, quorum pudere eos postea est necesse. Ideoque si doctorum virorum in libris edendis sola ratio habenda foret, non alia accessione ulli libri essent locupletandi, nisi exactissima, etiam ad superstitionem usque, variantis scripturæ descriptione. Nam inde doctis viris planus satis & apertus verborum sensus adlucesceret, & commentarii sponte inter legendum nascerentur, quos nunc, quia & in mediocriter eruditorum, & alienorum etiam a Criticis his ferculis usum procurari debent editiones, magno verborum ambitu cumulare coguntur. Quare nos, ut utrisque una opera satisfieret, & Britannorum diligentiam æmulati, varias lectiones magna copia collegimus, ut habeant eruditi in quo acumen ingenii, & perspicaciam in vitiis detegendis exerceant, notas deinde, undique nostro judicio collectas, & quasdam

dam etiam nobis natas, quibus obſcurioribus rebus aut loquendi modis lux adfundi poſſet, ipſis Auctoris verbis, genio etiam ſeculi obſecuti, ſubjecimus. -- -- -- -- Benignitate deinde Ampliſſimorum urbis Ultrajecti Conſulum, ex publica bibliotheca, cui omnia quæ poſſidebat typis excuſa Quinctiliani volumina, legaverat Almelovenius, editiones quæ nobis deerant, commodare cum licuerit, inter alias reperimus & Pariſienſem Joh. Roignii, cui Vir Cl. Gallæus, Servati Gallæi, cui Sibyllinorum Carminum editionem debemus, filius, plurima adſcripſerat, quibus medicinam adfectis Fabii locis adferre conabatur. Unde plurima deſcripſimus, quamvis licentius ſæpe graſſari nobis videatur. A celeberrimo etiam Joanne Boverſio, qui literas humaniores magna cum laude apud Daventrienſes profitetur, accepimus codicem, qui olim Petri Francii fuit, & cujus margini plurimas in Inſtitutiones & Declamationes emendationes Vir Clariſſimus adjecerat, quas ſuo pretio lector æſtimabit. -- -- -- Hæc fere ſunt, amice Lector, de quibus moneri te opus erat, ut ſcires quanti nobis conſtiterit laborioſa hæc provincia, quam nobis imponi paſſi ſumus; in qua ſi quid vel vitio humanæ mentis, vel negligentia, vel alio caſu, peccatum fuerit, ut potius quid boni reipubl. literariæ præſtiterim, quam quid omiſerim vel non accurate ſatis animadverterim, æſtimare velis, vehementer rogo. Ignoſcent facile, ſcio, illi qui ſimili piſtrino incluſi, meminerint, quam tædii & ingrati laboris plenum ſit opus, magnum ſcriptorum manu & typis codicum numerum eodem temporis puncto, non dico inſpicere & percurrere, ſed eorum omnium diverſas lectiones difficiles, & ſæpe oculorum aciem fugientes & fallentes literarum formas & ipſos apices perluſtrare & excutere: quam tenaci & præſenti opus ſit me-

memoria, ne unius codicis ſcriptura cum vicini confundatur: quam continua opus ſit intentione, & ut numquam fere medio in opere avoceris, nec animum dividas alio; norunt ſoli qui in hoc ergaſtulum fuere conjecti.

Finem præfandi jam facturus eram, cum relegenti quæ ſcripſeram, occurrit, nullam me meritorum ſummi Viri Ulrici Obrechti mentionem feciſſe, cujus curâ Argentorati Anno 1698. Quinctiliani nova editio, ad MSS. diligenter recenſita prodiit, & quam nos ſemper fere ante oculos habuimus, licet in progreſſu, paucas aliquando, & diverſas ab eo editas, lectiones, a nobis tot aliis curis intentis, præteritas deprehenderim. Utinam fata, quæ mortem eruditiſſimo, & multis meritis in literas inſigni, viro etiam properarunt, non invidiſſent nobis ampliſſimum, quem parabat, commentarium, quibus immutatæ tam frequenter, & ſæpe nimis, ut nunc videtur, audaciter ſcripturæ rationem nobis reddidiſſet. Nulli dubitamus, quin plurimis locis inſignem lucem affudiſſet, & in ſuam ſententiam nos hæſitantes deſcendere coegiſſet, qui nunc, ad nuda Quinctiliani, ut ab eo edita fuere, verba toties hæſimus, nec potuimus conjecturas, ut videtur, temerarias, nec ſatis confirmatas amplecti. Nova etiam, & quam demum profligatâ jam multum noſtrâ vidimus, Lutetiæ Anno 1715. prodiit Quinctiliani editio, curâ Caroli Rollini, eloquentiæ Profeſſoris Regii, qui cum videret pueros & adoleſcentes pervulgatis de Rhetorum arte libris abduci a lectione Fabii, quem unicum Eloquentiæ magiſtrum illis in manus dari vellet, ſibi propoſuit libros de Inſtitutione Oratoria contrahere, reciſis illis quæ ſubtiliora & perplexa magis eſſe videbantur, ea mente, ut non alio Rhetore, quam Fabio diſcipuli uterentur. Quod equidem conſilium longe

absit ut damnem, quin potius omni studio id agendum esse Eloquentiæ magistris contendo, ut continua lectione & meditatione Quinctiliani præcepta juvenum animis infigantur; an tamen, mutilato quartam fere partem Quinctiliano, eum finem obtinere possit Vir optimus, vehementer dubito. Nam adsueti a prima ætate adolescentes contracto Rhetore uti, non facile ad integrum legendum allici posse videntur; sed læti sibi laboris compendium fieri, in eo solo plurimi hærebunt. Quare nescio an melius fecisset Cl. Rollinus, si integrum editurus Quinctilianum, ea quæ tractanda & exponenda tantum a magistris judicasset, diversa literarum forma excudi jussisset, ut ita oculis semper exposita diligentiores discipuli haberent quæ domi & a magistris dimissi, per se possent legere. Nunc periculum esse videtur, ne contenti hoc compendio & editione, reliqua ut minus necessaria, ipso judice magistro, negligant. Majorem etiam vellem doctorum habuisset rationem virorum, nec laborem refugisset varias Regiorum & Colbertinorum codicum lectiones publicandi, sed Britannorum exempla maluisset imitari, qui Thesauros suarum bibliothecarum etiam cum exteris tam liberaliter communicant. Quidquid tamen sit, optimam Viri eruditi voluntatem, qua relegatis a publica disciplina plebejis & ineptis Rhetoribus, solum Fabium versandum studiosorum manibus esse voluit, laudandam esse putamus, cujus voti ut non modo ille, sed nos omnes compotes fiamus, & ut mos ille antiquus non in Galliarum modo scholas, in quibus olim Fabii Institutiones Oratorias exponi solitas testatur Muretus lib. XVIII. Var. Lect. cap. 20. sed in nostras & totius literati orbis, reducatur, vehementer exoptamus. -- --

Dialogum de Oratoribus, sive de caussis corruptæ elo-

eloquentiæ, non adjecimus, quia minime a Quinctiliano, licet ejus nomine non indignus esset, profectum esse credimus: cujus opinionis, quam plurimi sequuntur, rationes hic exponere nihil attinet. Præterea cum ille passim editionibus Taciti, & quibusdam Quinctiliani subjiciatur, nihilque novi præsidii aut ornamenti quo illud opusculum decorare possemus, nobis ad manum esset, brevique etiam nova Taciti editio sit proditura, inutile videbatur eisdem notis illustratum Dialogum bis, eodem fere tempore, producere. Præterea jam defatigaverat me diu satis, per sex fere annos hac editione protracta, Quinctiliano impensus labor, & totum me poscebat Ovidius, Poeta a puero mihi amatus, quem brevi, ea cura & industria emendatum qua par est, erudito orbi me expositurum esse spero. Indices Typographus conficiendos aliis locavit, ideoque si vel non ampli, vel non accurati satis quibusdam videntur, mihi ne adscribat Lector, rogo, ut &, si quid in ipsis Quinctiliani verbis aut notis sit errore aut correctorum, aut meo admissum, potius per te corrigas, quam negligentiæ supinæ reum me agas. Vale & conatibus nostris favere perge.

M. FAB.

M. FAB. QUINCTILIANI
VITA.

MArcus Fab. Quinctilianus *Romæ natus: quibus consulibus, aut quo imperante Cæsare, non legi. Verissima conjectura adducor, ut fidem libris temporum non habeam, ubi legitur Quinctilianus Calaguræ urbe Hispaniæ oriundus. Nam M. Valerius Martialis Calaguritani agri alumnus, cum Iberos memoria dignos suis epigrammatibus inserat, nullam de Quinctiliano mentionem facit, sed eum separatim cum veneratione nominat,*

Quinctiliane, vagæ moderator summe juventæ,
Gloria Romanæ, Quinctiliane, togæ.

Et ipse dicit, cum esset adolescentulus, cognovisse Domitium Afrum, & Senecam: qui ambo sub Nerone periere. Seneca in libro sexto Divisionum, Quinctiliani declamatoris meminit, cujus adhuc exstant multa Declamationes acutæ & breves, stylo aliquantulum remissiore. Is avus fuit M. Fabii Quinctiliani *qui Romæ multis annis rhetoricen cum summa laude docuit. Et ipse rursus Quinctilianus mentionem facit patris, qui caussidicus fuit apud principem. Neque notitia, neque gratia caruit. Domitiani enim Cæsaris nepotum cura ei delegata fuit. Disciplinæ ejus castigatissimæ plenissimum testimonium Cajus Cælius affert: qui sub tali præceptore tantum profecit, ut sui temporis oratores facile superaverit. Duxit uxorem ex nobili familia, ex qua liberos suscepit: quæ acerbissima fatorum sorte in primo juventutis flore rapta fuit. Alterum ex liberis, quum librum de caussis corruptæ eloquentiæ edidisset, amisit: postea quum Rhetorices libros scriberet, Marcellum, unicum parentis lumen ac solatium, rogo dedit, testis ipse & infelix senex suarum lacrymarum. Ejus filiola ex aliâ (ut credo) uxore, Tutilii equitis Romani filia, genita, nupsit Novio Celeri, viro claro. Quo tempore decesserit, affirmare non audeo, quoniam is qui tradit, fide caret.*

DE

DE M. FAB.

QUINCTILIANO

VETERUM ET NOVORUM SCRIPTORUM TESTIMONIA, ET ELOGIA.

Junius Juvenalis VI. *Satyr.* 74.

-- -- Hispulla tragœdo
Gaudet: an exspectas ut Quinctilianus ametur?

Item vers. 279.

Sed jacet in servi complexibus aut equitis; dic,
Dic aliquem sodes heic, Quinctiliane, colorem.
Hæremus: dic, ipsa.

Idem Sat. VII. 186.

Hos inter sumtus sestertia Quinctiliano,
Ut multum, duo sufficient: res nulla minoris
Constabit patri, quam filius. Unde igitur tot
Quinctilianus habet saltus? exempla novorum
Fatorum transi. felix & pulcer & acer,
Felix & sapiens & nobilis & generosus
Appositam nigræ lunam subtexit alutæ.
Felix, orator quoque maximus, & jaculator:
Et si perfrixit, cantat bene. distat enim, quæ
Sidera te excipiant modo primos incipientem
Edere vagitus, & adhuc a matre rubentem.
Si fortuna volet, fies de Rhetore Consul:
Si volet hæc eadem, fies de Consule Rhetor.

C. Plinius lib. II. *Epist.* 14.

Ita certe ex Quinctiliano præceptore meo audisse memini. Narrabat ille, Affectabat Domitium Afrum, &c.

Idem Plinius lib. VI. Epist. 6.

Erat non studiosorum tantum, verumetiam studiorum amantissimus ac prope quotidie ad audiendos, quos tum ego frequentabam, Quinctilianum, Nicetem Sacerdotem ventitabat.

Est & ejus ad Quinctilianum suum in eodem lib. epistola 32. quæ incipit, Quamvis & ipse sis continentissimus, & filiam tuam ita institueris ut decebat filiam tuam, Tutilii neptem.

M. Val. Martialis lib. II. Epigr. 90.

Quinctiliane, vagæ moderator summe juventæ,
Gloria Romanæ, Quinctiliane, togæ.

Trebellius Pollio in XXX. Tyrannis cap. 4. de Posthumio juniore.

Fuit (quod solum memoratu dignum est) ita in declamationibus disertus, ut ejus controversiæ Quinctiliano dicantur insertæ: quem declamatorem Romani generis acutissimum, unius capitis lectio primâ statim fronte demonstrat.

D. Magnus Ausonius in Gratiarum actione.

Dives Seneca, tamen Consul, arguetur rectius, quam prædicabitur, non erudiisse indolem Neronis, sed armasse sævitiam. Quinctilianus consularia per Clementem ornamenta sortitus, honestamenta nominis potius videtur quam insignia potestatis habuisse: quomodo Titianus magister, sed gloriosus ille, municipalem scholam apud Visontionem Lugdunumque variando, non ætate quidem, sed utilitate consenuit.

Idem in commemoratione Professorum, de Ti. Victore Minervio. I.

Primus, Burdigalæ columen, dicére, Minervi,
Alter Rhetoricæ Quinctiliane togæ.
Et postea,
Adferat usque licet Fabium Calagurris alumnum,
Non sit Burdigalæ dum cathedra inferior.
Et
Seu libeat fictus ludorum evolvere lites,
Ancipitem palmam Quinctilianus habet.

Di-

Dicendi torrens tibi copia, quæ tamen aurum,
Non etiam luteam volveret inluviem:
Et Demosthenicum, quod ter primum ille vocavit,
In te sic viguit, cedat ut ipse tibi.

Idem in Mosella, vers. 399.

-- -- -- memorabo Quietos,
Agricolas, legumque Catos fandique potentes;
Præsidium sublime reis, quos curia summos
Municipum vidit proceres, propriumque senatum,
Quos prætextati celebris facundia ludi
Contulit ad veteris præconia Quinctiliani,
Quique suas rexere urbes, purumque tribunal
Sanguine, & innocuas illustravere secures.

Hieronymus in Chronico.

Olymp. 211. M. Fabius Quinctilianus Romam a Galba perducitur.

Olymp. 217. anno Domitiani 8. Quinctilianus ex Hispania Calagurritanus, primus Romæ publicam scholam aperuit, & salarium e fisco accepit.

Idem in Quæst. Hebraicis.

Me vero procul ab urbibus, foro, litibus, turbis, remotum, sic quoque, ut Quinctilianus ait, latentem invenit invidia.

Idem adversus Vigilantium.

Iste caupo Calagurritanus, & in perversum propter nomen viculi mutus Quinctilianus miscet aquam vino.

Idem ad Pammachium de obitu Paulinæ.

Felices, inquit Fabius, artes essent, si de illis soli artifices judicarent.

Idem ad Pammachium de optimo genere interpret.

Hilarius nostrorum temporum confessor, duodecim Quinctiliani libros stilo imitatus est & numero.

Idem in Quæstion. ad Damas.

Nec aures Quinctiliani flosculis, & scholari declamatione mulcendæ.

Idem Præfat. in Abdiam.

Dicit & Tullius tuus, adolescentulo sibi inchoata quædam & rudia excidisse. Si hoc ille tam de libris ad Herennium, quam de rhetoricis (quos ego vel perfectissimos puto) ad comparationem senilis peritiæ dicere potuit: quanto magis ego libere profitebor & illud fuisse puerilis ingenii, & hoc maturæ senectutis. In libris quoque contra Marcionem Septimius Tertullianus hoc idem passus est, & Origenes in Cantico Canticorum, & Quinctilianus in XII. libris Institutionis Oratoriæ, Ex quibus perspicue ostenditur, unamquamque ætatem in suo esse perfectam, & ex annorum debere numero judicari.

Sid. Apollinaris lib. v. Epist. x. Sabaudo.

Tua vero tam clara, tam spectabilis dictio est, ut illi divisio Palæmonis, gravitas Gallionis, abundantia Delphidii, Agræcii disciplina, fortitudo Alcimi, Adelphii teneritudo, rigor Magni, dulcedo Victorini, non modo non superiora, sed vix æquiparabilia scribantur. Sane ne videar sub hoc quasi hyperbolico Rhetorum catalogo blanditus quippiam gratificatusque, solam tibi acrimoniam Quinctiliani, pompamque Palladii comparari non ambigo, sed potius acquiesco.

Idem in Panegyrico ad Anthemium, vers. 190.

Qua Crispus brevitate placet, quo pondere Varro,
Quo genio Plautus, quo flumine Quinctilianus,
Qua pompa Tacitus, numquam sine laude loquendus.

Idem carmine IX. ad Magnum Felicem cos. vers. 311.

Acrem Lampridium, Catum, Leonem,
Præstantemque tuba Severianum,
Et sic scribere non minus valentem,
Marcus Quinctilianus ut solebat.

Rufinus Gram. Antiochens. Comment. in metra Terentiana.
Quinctilianus in arte, &c. *Aur.*

Aur. Cassiodorus de Rhetorica, ex lib. Disciplin.

Quinctilianus etiam doctor egregius, qui post fluvios Tullianos singulariter valuit implere quæ docuit, virum bonum dicendi peritum a prima ætate suscipiens, per cunctas artes ac disciplinas nobilium literarum erudiendum esse monstravit, quem merito ad defensionem sui totius civitatis vota requirerent. Libros autem duos Ciceronis de arte Rhetorica, & Quinctiliani duodecim Institutionum indicavimus esse jungendos, &c.

Idem in Chronico ex Hieronymo, ut videtur.

Silvano & Prisco coss. Quinctilianus ex Hispania primus Romæ scholam pnblicam aperuit, & salarium e fisco accepit.

Isidorus Hispalensis lib. II. Etymolog. De Rhetorica.

Hæc disciplina a Græcis inventa est, Gorgia, Aristotele, Hermagora, & translata in Latinum, a Tullio videlicet, & Quinctiliano, & Ticiano, sed ita copiose, ita varie, ut ea lectori admirari in promtu sit, comprehendere impossibile. Nam membranis retentis, quasi adhærescit memoriæ series dictionis: at mox repositis, recordatio omnis elabitur.

Erasmus in Ciceroniano.

Quinctilianus affectavit Ciceroni similis esse. Cujus utinam extarent Declamationes; nam quas habemus, minimum habent Ciceronis.

Muretus lib. XVIII. Var. Lect. cap. 20.

Me puero magna cum cura exponebantur in scholis Institutiones Oratoriæ M. Fabii Quinctiliani, accurati admodum & exquisiti Rhetoris, neque quisquam satis bonus dicendi magister habebatur qui non illis vel præcipue auditores suos exercere solitus esset. Mutata postea ratio est, cumque annosis istis & ipsa vetustate venerandis arboribus neglectis, succrevissent inutiles rami, juventusque laboris fugitans insulsos quosdam libellos, & omnium prope liberalium artium, & omnium Philosophiæ dispendiosa partium compendia, pro pinguibus illis ve-

terum latifundiis adamare cœpisset, ex illo vidimus omnia

In pejus ruere & retro sublapsa referri.

Neque ullum lapsis prope rebus certius remedium est, quam ut vetus illa consuetudo revocetur; & expulsis istis novitiis indoctæ arrogantiæ magistris, a priscis illis, quos *endo cælo*, ut ita dicam, merita locarunt, vera & solida eruditio repetatur. Quod etsi, ut ætatis meæ tempus est, vivo me eventurum sperare non audeo, posteris tamen, si quid mei ad posteros perveniet, contestatam opinionem meam relinquam, neque committam, ut ego quoque unus ex eo numero qui vetustatem contemnunt, videri queam.

Anton. Possevinus Biblioth. select. tom. II. *lib.* XVIII. *pag.* 505.

Quinctilianus vir magni nominis, uti & judicii; quamvis quæ feruntur ejus nomine Declamationes (quæ videntur esse ipsius) longe absint ab ejus præceptionibus, quas scripsit de arte dicendi.

Casaubonus ad Persii Satyr. I. *vers.* 76.

Magnus ille magister eloquentiæ Fabius.

Emer. Casaubonus de Lingua Hebraica pag. 30.

Emunctissimæ naris & judicii vir Quinctilianus.

Judicium Ger. Vossii de Declamationibus Quinctiliani.
Vide illum lib. I. *Inst. Orator. cap.* II.

Cum Quinctiliani Declamatoris mentio fiat apud M. Senecam patrem, procemio lib. 10. Controv. 4. non minus eorum placet sententia qui eas avo hujusce Quinctiliani ascribere malunt. At undeviginti illæ Declamationes quæ & ipsæ Quinctiliano vulgo inscribuntur, ac Rhetoricis Fabii libris subjici solent: neque ejus sunt qui Declamationes alteras facit (nihil enim simile) neque illius qui Institutiones Oratorias scripsit: cui eas Erasmus quoque abjudicat in Ciceroniano suo: & merito, quandoquidem ut monuit Lud. Vives lib. IV. de

Cor-

Corrupt. Disciplin. plane aliæ sunt a Fabii præceptis, & tales, ut contra istiusmodi potissimum invehatur. Tum in Codd. quibusdam MSS. M. Floro tribuuntur, ac a nonnullis etiam esse creduntur Posthumii Junioris, eo quod Trebellius Pollio dicat, scriptas ab eo esse Declamationes, quas ævo suo Quinctiliani esse putarent. Vide & Vossii lib. de Rhetoricæ natura cap. VI. ubi de Vallæ judicio, qui lib. I. Antidot. adv. Poggium dixerat, neminem posse neque Quinctilianum intelligere, nisi Ciceronem optime teneat, neque Ciceronem probe sequi, nisi Quinctiliano pareat. Neque umquam fuisse quempiam eloquentem post Quinctilianum, nec esse posse, nisi qui se totum arti ejus formandum, imitationique tradiderit.

Barthius lib. XXXI. *Adv. cap.* 5.

Qui omnibus omnino scriptoribus M. Fabium prætulit, non ille quidem abs ratione audacter judicavit. Nulla enim virtus Romani stili est, quam non expleat, cum quicumque ex cæteris summam attigere, habeant singuli tamen in quo vel abundent vel deficiant.

Idem lib. XLVIII. 19.

De Quinctiliani non audeo universo opere pronuntiare: hac tamen parte, qua de Poetis loquitur, omnino mihi nescio quomodo sacris eorum minus initiatus videtur, quam pro censore.

Idem lib. LVI. *cap.* 11.

Ego ut tanto Rhetori nihil non concesserim, ita de Poetis illum vellem alia nonnumquam in suo illo campo ipsi concessa ratione, censuisse. Si enim excusseris pleraque, si qui Poetis legendis ætatem triveris, apparebit facile, alia te exspectasse judicia de tanto Præceptore. Sic Horatium inter Lyricos vel solum dignum lectu existimat; illa sua afinitate haud dubio caussam præbens, ut tot monumenta ceterorum Poetarum, de eo genere primum variis descripta, post prorsus neglecta fuerint, & ita, immani scelere, prorsus abolita. &c.

Idem ad Statii lib. VI. *Theb.* 93.

Caput Quinctiliani (*primum libri* X.) quod de auctoribus no-

nobilioribus judicat, mihi prorſus omnium illius auctoris obvenit mendoſiſſimum, nec talibus tamen nævis qui a quovis facile tolli poſſunt. Ipſius autem doctrinam longe ampliorem haberem, ſi tale id numquam ſcripſiſſet. Ingenioſiſſimus & præceptorum artis ſuæ valde petitus fuit ſcriptor, præterea Ciceroni addictiſſimus, ſed in quo Polymathiam exiguam agnoſcamus, contemtu inſigni intercurrente quæ non legerat. Sed uberius de eo negotio ſuo loco.

Idem præfatione ad Gratii Cynegeticon.

Quinctilianus, omnium qui umquam ſcripſerunt, auctorum elegantiſſimus, obſiſtere niſus eſt ſuo ævo ingruenti iſti tempeſtati, ſed fruſtra. Cum & hodie non paucos habeat judicii ſui contemtores, qui quo altius in divinos auctores animadvertere videantur, eo profundiore niſu eos lancinant.

Idem lib. 1. Ad. 9.

Hoc certe conſtat, poſt primos principes Romanos refrixiſſe ſtudium illud ſcholaſticarum Declamationum, a Petronio tantopere exagitatarum. In cauſſa fuerit fortean Quinctilianus, etiam perfecto ſuo opere Inſtitutionum, cujus omnes alii Rhetores ſunt Analectæ.

Morhofius de Patavinitate Liviana cap. XII.

Quinctilianus, quo nemo artem oratoriam inter Latinos elegantius adornavit, annon Hiſpanus? Et hunc tamen, ſi Ciceronem exceperis, omnibus præferre non dubitant nonnulli, etſi Philelphus in illo Hiſpanitatem inveniſſe ſibi viſus eſt.

HEN-

HENRICI DODVVELLI
ANNALES
QUINTILIANEI:
SEU
VITA
M. FABII QUINTILIANI
Per *Annales* diſpoſita.

ANNALES QUINTILIANEI:

SEU VITA

M. FABII QUINTILIANI

Per *Annales* diſpoſita.

I.

FABIUM, de quo agimus, *Quintilianum* ego ſub *Claudio natum* fuiſse nullus dubito, nec longe ab imperii illius *initio*. De *Domitio* enim *Afro* Præceptore ſuo ſic ipſe meminit, ut ſe alio loco, cum illum audiret, (*a*) *Juvenem* fuiſse ſignificet, alio autem (*b*) *Adoleſcentulum*. Hinc facile colligimus, *cœptam* fuiſse duntaxat illam *Adoleſcentuli juventutem*. Nuperam ſcilicet a toga *virili*, quæ anno demum *ætatis* XV. (*c*) labente erat, pro *Romanarum* Legum diſciplina, ſumenda. *Ætatem* enim jam *puberem* quidem, ſed togæ *prætextæ* proximam deſignat vox illa utraque, tam *Juventutis* quam etiam *Adoleſcentiæ*. Ita *Nero Germanici* filius,

Quintillanus, cum Domitium Afrum audiret ſenem, ipſe Juvenis erat & Adoleſcentulus.

a *Quint.* Inſt. L. X. c. 1. p 460. *b* *Quint.* Inſt L. V. c 7. p. 267. *c* Vid. Præl. V. & X. ad *Sp.* Adrian.

lius, *Caligula* frater natu maximus, *Juventam ingressus* (*d*) fuisse dicitur, quo die *forum* ingressus est, & *puber* habebatur, pro censu *Romano*. Sic etiam *Nero* alter, qui postea *Augustus* erat, toga *virili* sumta, licet *maturata*, (*e*) *Princeps Juventutis* appellatus est. Quo etiam eodem exemplo, non *juniores* tantummodo *Nerone Principes Juventutis* (*f*) cognominati sunt, sed *antiquiores* etiam *Cajus* & *Lucius Augusti* nepotes, & per adoptionem filii, cum scilicet togam *puerilem* prætextam exuerent. Sic etiam *Puero* nomen *Adolescentis* opponit *Cicero* (*g*) ut plane innuat *Pueritiæ* proximam fuisse illorum etiam temporum *Adolescentiam*. Nec sane alia *ætas* erat quæ & *Rhetores* audire solebat in *schola*, & *Oratores* in *foro* etiam *Senatorios*, qualis erat *Quintiliani* Præceptor ille *Domitius*, ab hac ipsa *Pueritiæ* proxima *Juventute* atque *Adolescentia*. Sic enim *ætatem* quæ *Rhetoribus* formanda tradi solebat, *Quintilianus* ipse describit: *Nam & adulti* (inquit) (*h*) *fere Pueri ad hos Præceptores transferuntur, & apud eos Juvenes etiam facti perseverant*. Proinde cavet ne permisti invicem sederent Pueri (*i*) *Adolescentibus*. idem ergo cum *Juvenibus* illi illius *Adolescentes*, *Puerique* ambo ætate *proximi*. Cum *adultos fere Pueros* fuisse dicit qui a *Grammaticis* ad *Rhetoras* transferrentur, id una innuit, & *minores* fuisse, & tamen *proximos*, nec adeo *multo* minores illos, annis *Adolescentiæ*. X. certe ætatis annum egit ipsius *Quintiliani filius*, quem deflet, *major*, quem tamen nondum *Rhetoricis* studiis instituerat. Hos enim Libros propterea scri-

pſit,

d *Tacit.* Ann.III.29. *e* *Tacit.* Ann.XII.41. *f* Præl.XVIII. ad *Sp.* Adrian. paragr. 10. *g* *Cicer.* ad *Attic.* *h* *Quint.* Inst. L.II. c.2. p.63. *i* *Quint.* ib. p.64.

psit, ut, si se (k) *fata intercepissent*, *Praeceptore tamen Patre uteretur*. Nondum ergo *Praeceptore patre* usus *decennis* tamen puer, & qui spem cultus optimam pollicebatur. *Majores* ergo *Pueros* fuisse arbitror qui *Rhetoribus* instituendi tradebantur. Pro ea nimirum *majorum minorum*que *Puerorum* distinctione quae recepta est in censu disciplinaque *Romanorum*. Ea autem *Pueritia* a (l) X. coepit, ni fallor, aetatis anno; sed eo tamen penitus *expleto*. *Majoribus* certe *Pueris* accersitus est *duodecennis Tiberius* (m). Sed cum *adultos fere* dicat *Quintilianus*, *adolescentes* autem sub *Rhetorum* disciplina *perseverasse*; non *multo* sane anno XIV. minores fuisse docet, & a *majoris* etiam *Pueritia* citimis limitibus paulo remotiores. Itaque, quo propius *Adolescentia* limites attingebat *Pueritia* illa a *Rhetoribus* instituenda; eo profecto ulterius in *Adolescentiam* ipsam incurrisse necesse erat eamdem illam institutionem. Sed vero eadem *aetate* qua in *schola Rhetoras*, in *foro Oratores* etiam *Senatorios* audiebat idem ille seu *Juvenis*, seu *Adolescens*. Sic enim Auctor Dialogi de Oratoribus: (n) *Juvenis ille*, *de quo loquimur*, *Oratorum discipulus*, *fori auditor*, *sectator Judiciorum*, *eruditus & assuefactus alienis experimentis*, *cui cottidie audienti nota Leges*, *non novi Judicum vultus*, *frequens in oculis consuetudo concionum*, *saepe cognita Populi aures* &c. Nec illud modo. *Fabulas* (o) etiam *M. Apri* & *Julii Secundi*, *& disputationes*, *& arcana semota dictionis excipiebat* Auctor ipse Dialogi. *Oratorum* scilicet *Senatoriorum*, qui Juventutem *publice* instituendam non susceperant. *Domesticam* enim disciplinam ne quidem illi dedignabantur qui

k *Quint.* Inst. L. VI. Procem. p. 261. l Prael. XVIII. ad Sp. Adrian. paragr. 9. m Ibid. n De Orat. c. 34. o Ibid. c. 2.

qui *Scholas* tamen *publicas* aspernabantur, seque indignas judicabant. Ita *Hirtium* & *Dolabellam*, non autem *Pansam*, ut vult (*p*) *Suetonius*, *discipulos* & *grandes prætextatos* agnoscit (*q*) *Cicero* jam *Senator*. Cum *grandes prætextatos* appellat, *ætatem* una significat fuisse *prætextatam*, qua *Oratorum discipuli* domesticis institutionibus interesse solebant. Propterea enim pro *Prætextatis* illos habuit, quod idem facerent quod facere solebant non alii quam *Prætextati Prætextatis*que ætate *proximi*. Fuitque *admodum* (*r*) *juvenis* Auctor Dialogi de Oratoribus, cum illos, quos dixi, *Oratores Senatorios* domi etiam audiret. *Juvenes* jam atque *Adolescentes* in hac causa eosdem fuisse probavimus. Cur itaque dubitemus, qui *admodum Juvenis* erat, illum eumdem fuisse cum *Adolescentulo?* Et sane accepta *virili* toga in *forum* deduci solebant *Adolescentes*. Ita licuit ab ea usque ætate *Oratores* etiam in *foro* audire *Senatorios*. Proinde hac ipsa *ætate*, qua *Rhetorum* Scholas frequentavit *Quintilianus*, *forum* etiam & Judicia *publica* adiit, & *domestica* Oratorum *Senatoriorum* colloquia, ita nimirum celeberrimorum tunc temporis Oratorum erudiendus experimentis. Horum autem Oratorum *Senatoriorum* præstantissimum agnoscit hunc *Domitium Afrum* non uno in loco *Quintilianus*. Nec modo *forensibus* ejus *Orationibus* usus est, verumetiam *domesticis colloquiis*. Libros illius duos de Oratoris officio (*f*) *in audiendis testibus* non *perlegerat* tantummodo, verumetiam *maximam eorum partem ex ipso cognoverat:* illis proculdubio colloquiis. Is enim non *Senator* solum, verumetiam *Consularem* (*t*) in Senatu

p *Suet.* de clar. Rhetorib. c. 1. *q* *Cicer.* L. IX. ad Att. Ep.
r De Orat. c. 1. *f* *Quint.* Inst. L. V. c. 7. p. 207.
t *Dio* L. LIX.

natu *gradum* assecutus fuerat jam olim imperante *Caligula*. Ita *Rhetor* esse non potuit, nec *Schola* adeo *publica* vacare. Hæc ergo *prima* illa *Pueritia*que proxima *ætate* noster *Quintilianus*.

II. Videamus porro quousque extendenda sit ætas illa *Juvenis* atque *Adolescentuli*. Ego illam ad annum usque ætatis XVII. pertigisse puto, supremum nempe *veteris Pueritiæ* limitem; ut proinde nondum *Adolescens* ille, sed *Adolescentulus* fuerit appellandus. Ab anno certe XVIII. *Judices* (u) erant, quibus id licuit, pro jure *census* atque *natalium*. Et novum ab eodem illo anno XVII. *militiæ* gradum deductum observavimus in *Annalibus* nostris *Vellejanis* (x). Pro suo etiam vitæ studio, munere *virili congruo* quisque erat occupandus. *Deduci* enim solebant in *forum*, cum *togam* sumerent, ut diximus, *virilem*. Primo nimirum ut *Judiciis publicis* interessent, *Orationibus*que celeberrimorum sui temporis Oratorum, ad annum illum, quem dixi, XVII. Tum deinde *licuit* (quibus ea esset sui fiducia) ut causas ipsi publicas etiam perorarent. Ergo certe *ipso* ætatis anno *Aphobum* tutorem accusavit (y) *Demosthenes*. Sic etiam *Romanis* licuisse verisimillimum est, *Græcæ* profecto disciplinæ, in *Græca* præsertim arte, æmulis. Non longe inde discedunt veterum celeberrimorum exempla, quorum ullam retinemus hodieque memoriam. Anno ætatis XIX. causam egit *Quintiliani* discipulus (z) *Plinius* junior, his ipsis proximus, de quibus agimus, temporibus. (a) *Nono decimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno & vicesimo Cæsar Dolabellam, altero & vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multo ætate antecedens Calvus Vatinium, iis Ora-*

Ætas illa Juvenis atque Adolescentuli ab anno XIV. pertingebat ad annum XVII. expletum scilicet.

u Præl. V. ad *Sp.* Adrian. paragr. 12. x Ann. *Vell.* parag. 10. y *Dem.* In *Aphob.* z *Plin.* L. V. Ep. 8. a Dial. de Orat. c. 34.

Orationibus insecuti sunt quas hodieque cum admiratione legimus, inquit Auctor Dialogi de Oratoribus. Sic etiam *Calvum*, *Cæsarem*, *Pollionem*, multum ante *Quæstoriam omnes ætatem* (quæ annorum erat, ut alibi (*b*) ostendimus, XXV.) *gravissima judicia suscepisse* observavit ipse (*c*) *Quintilianus*. Paulo serius primam causam egit (*d*) *Cicero*, anno nimirum ætatis XXVI. Sed *prætextatos* (*e*) egisse quosdam, non quidem ipse meminerat, sed *traditum* tamen (a majoribus nimirum) testatur *Quintilianus*. Ea ætate erat *Augustus*, *duodecim* scilicet annos natus, cum *aviam pro Rostris laudaret*, non (*f*) *Quintiliano* duntaxat teste, verumetiam (*g*) *Suetonio*. Ne alibi funebrem illum sermonem, quam in *foro*, ubi erant *Rostra*, fuisse suspicemur. *Biennio* videlicet ante *togam*, ut alibi (*h*) ostendimus, *virilem*; non autem *quadriennio*, ut videtur velle (*i*) *Suetonius*. Quanquam autem in *loco publico*, non *Populi* tamen, sed gentis *Octaviæ* privata erant illa solennia. Morem alioqui receptum in eo violatum exinde constat, quod ante *togam virilem* ne quidem solerent in *forum* deduci. Tantum aberat ut in foro publicisque *adultorum* cœtibus licuerit concionari. Eadem enim erat, illis temporibus, *Puerorum impuberum* sub *Pædagogis* agentium fere disciplina, atque *fœminarum*. Vetat, uti vidimus, *Quintilianus* ipse, ne, vel in *Scholis* Rhetorum, *permisti* sederent *Pueri* cum *Adolescentibus*. Quanto magis cavendum erat, ne palam in promiscuis *virorum* conventibus versarentur? In *fœminis* certe inhonestum hoc fuisse, pro moribus anti-

b Præl. X. ad *Sp.* Adr. paragr. 8. *c Quint.* Inst. L.XII.c.6 p. 554. *d Quint.* ib. & *Gell.* Noct. Att. *e Quint.* ib.
f Quint. ib. *g Suet.* Aug. c. 8. *h* Præl. V. ad *Sp.* Adrian. paragr. 1. *i Suet.* ib.

tiquis, ostendit apud *Livium (k) Cato Censorius*. Ideo *tutores* utrisque assignati, tam *Pueris* quam *Mulieribus*, qui eorum personas in *publico* sustinerent. Mox tamen a *virili toga*, *fori* aditu patefacto, ne quidem ita licuit in *foro concionari*. Vidimus quidem exempla concionantium annum, quem dixi, XVII. non multo superantium. Qui hoc anno non *expleto* hoc ausus fuerit, nondum vidimus. Suppeditat tamen, ni fallor, *Valerius Maximus (l)*. *M.* ille *Cottam* dicit, cum a *Capitolio* descenderet, quod *toga virili* sumta factum, *Cn. Carbonem* Patris accusatorem ipsum accusasse. Hoc ille *primo* quoque, quo per *Leges* licuit, tempore factum innuit, paulo post tumultus junioris *Gracchi*, quibus Pater fuerat accusatus. Hoc tamen tempore obtinuit, ni fallor, *Pueritia* illa *Servii Tullii* vetustior, non ante annum ætatis XVII. absolvenda. Paulo antea obtinuisse probare possemus, si id ageremus. Est autem admodum incertum *initium* Pueritiæ *junioris* anno XIV. terminandæ. Hoc tantum scimus fuisse *Imperatoribus* antiquius. Quod si recte *Pueritiam* illam *Cotta* de *veteri Pueritia* meta intellexerimus; ita duo in nostram sententiam apprime facientia lucrabimur. Primo mox ab anno XVII. absoluto licuisse *concionari*; secundo tum *primum* licuisse, cum nihil sit cur dubitemus *primam* quamque illius Accusationis occasionem legitimam a *M.Cotta* vindictæ avido fuisse captatam. Estque sane hæc ætas *media* inter ætatem *Augusti* aliorumque a *Quintiliano* memoratorum, quam probat ipse maxime in suo Oratoriæ Candidato. Vult enim ille, ut neque (*m*) *præpropere distringeretur immatura frons, & quicquid esset illud acerbum proferretur*:

k Liv L. XXXIV. c. 2. 3. 4. *l Valer. Maxim.* L. V. c. 34.
m Quint Inst. L. XII. c. 6. p. 554.

Nec rursus differendum esset tirocinium in senectutem. Ætas porro illa, cujus *annos* definire noluit, *Juvenilis* tamen erat, & *virium tenerarum*. Sic enim postea: *Ceterum illum quem juvenem, tenerisque adhuc viribus nitentem, in forum deduximus, incipere a quam maxime facili ac favorabili causa velim, ut catuli ferarum molliori præda saginantur.* Sed *consilium* erat *Quintiliani*, ne primo statim, quo licuit, tempore in *foro* causas orarent *Adolescentes*. Non tamen negat *Jus* fuisse illis agendi si vellent auderentque, hac ipsa, de qua loquimur, *ætate*. Inde consentaneum erat, ut *ætate* qua *Jus* erat agendi, satis *instructus* esset ad usum *fori*, a studiis *Oratoriæ Adolescens*, quem hic formandum susceperat. Inde rursus, ut eadem etiam plerumque ætate *finis* esset *temporis* in artis *Oratoriæ* studio, pro illius *Seculi* Scholarumque *Rhetoricarum* methodo, ponendi.

Hæc erat *Adolescentia imberbis;* cœpit autem *Adolescentia barbatula* ab anno XVIII. *expleto*, pertigitque ad annum *primæ barbæ* ponendæ, *Ætatis* nimirum XXI.

III. *Olim* certe licentiam fuisse, mox a toga *virili*, in *foro* agendi, vel ex illo *M. Cottæ* colligitur exemplo. Fuitque hæc ipsa, de qua loquimur, *ætas* par veterum, ut dixi, *Pueritiæ*. Et sane congruum erat, ut cum *toga prætexta* annos contraxissent, in sumenda *toga virili*; nonnulla tamen *Puerilis* disciplinæ vestigia observarentur, dum veteris etiam census *Pueritiam* exuissent. Et ne quidem illud incongruum ut, habita *Puerilis* verecundiæ ratione, a concionibus publicis aliquantisper abstinerent. Nequit autem, fateor, hujus *ætatis* mensura e *Juventutis* nomine colligi, quo usus est *Quintilianus*. Ex alia tamen illius voce recte, ni fallor, elicitur. Est enim *Adolescentulus* ille qui *admodum Adolescens* aliis appellatur; qui *prima* esset *Adolescentia*, quæ a (*n*) *Cicerone* memoratur atque (*o*) *Suetonio*; qui ita *Adolescens* esset,

n Cicer. *o Suet.* Oth. c. 2. Domitian. c. 1.

ſet, ut nondum tamen *finem* feciſſet *Adoleſcendi*, ut ægre nomen ipſum tueretur *Adoleſcentis*, *Adoleſcentulus* proinde rectius quam *Adoleſcens* appellandus. Recte nimirum quadrant hæc omnia in *mediam* illam *ætatem* inter *novam veteremque Pueritiam*. Hæc enim, *novo* cenſu *Adoleſcentia* habebatur, *veteri Pueritia* tantummodo, nondum *Adoleſcentia*. Ita dubia fuerit hujus ætatis vel *Adoleſcentia*. Nec alia ſane *ætas* eſſe potuit qua *flagris* a patre objurgatus eſt *Otho*, diſciplina plane *puerili*, vel illius ſaltem *ætatis* quæ *Rhetorum* Scholas frequentabat, tam *Puerorum* quam etiam *Juvenum* ſeu *Adoleſcentum*. Ita *ferula objurgari* apud eundem legimus (*p*) *Suetonium*. *Ferulam* autem in Scholis agentium diſcipulorum fuiſſe conſtat e (*q*) *Juvenali*. Nec aliter de Pueris Poeta alius:

(*r*) *ſolea, puer, objurgabere rubra*.

In eo tantum diſcrimen, quod *ſolea Pueri*, *ferula Juvenes objurgarentur*. Nec alia certe *prima Adoleſcentia Domitiani*, quam committit cum ejuſdem *Pubertate Suetonius*. Hoc certum, *ætatem* illam *Domitiani*, & ſub *Nerone* fuiſſe, & turpibus *amoribus* idoneam, qualis illa fuerit oportet de qua agimus. *Pubertatemque* ab anno ætatis XIV. arceſſit (*ſ*) *Feſtus*. De hac ætate ita (*t*) *Cenſorinus*: *De tertia autem ætate Adoleſcentulorum tres gradus* (inquit) *eſſe factos in Græcia, priuſquam ad viros perveniatur, quod vocent annorum quatuordecim παῖδα; μελλέφηβον autem quindecim; dein ſedecim ἔφηβον; tum ſeptemdecim ἐξέφηβον.* Plane *Adoleſcentuli* ſunt, ut videmus, quorum gradus hoſce recenſet, pro *Græcorum* mente, *Cenſorinus*. Ita *imberbem*

p *Suet.* Calig. c.20. *q* *Juven.* Sat. I. v. 15. *r* *Perſ.* Sat. V. v. 169. *ſ* *Feſt.* voc. *pubes*. *t* *Cenſorin.* de Die Nat. c. 14.

bem (*u*) *Adolescentulum* patrem *Clodii* adoptivum appellat *Cicero*, quem, rotundo usus numero, *minorem annis viginti* fuisse dicit. Erat ergo *Adolescentuli* ætas *imberbis*, quæ hoc ipso nomine dubia erat, essetne potius *Pueritia* accensenda. A *barba* enim illa *veste investes* dicti *Pueri*, & *vesticipes Adolescentes*. Nonius: *Investes dicuntur impuberes, quibus propter teneram ætatem nulla pars corporis pilat*. Ita *Pueros barbatis* (*x*) opponit *Juvenalis*, *prima* nempe *barba* vestitis, seu *prima* potius *lanugine*. Ab illis enim *barbæ pilis* finis plerumque censebatur *Pueritiæ*. Sic (*y*) *Isidorus*: *Puer a puritate vocatus, quia purus est, & necdum lanuginem floremque genarum habens*. Et *barbam vestis* nomine intellexit verbis illis (*z*) *Virgilius*:

Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis.

Facere tamen ad *Pueritiæ* finem initiumque *Adolescentiæ* censebantur alii quoque sub axillis *pili*. Tunc *Hirquitalli* dicti *Pueri* veteribus Latinis, τραγίζειν Græcis, seu a libidine, ut vult (*a*) *Festus*, *hircina*; seu a *fœtore* corporis *hircino*, unde *hircum olere* apud (*b*) *Horatium*, & *gens Centurionum hircosa* (*c*) *Persio*; seu denique a *voce* crassiore *hircina*, ut voluit (*d*) *Aristoteles*, & post illum *Censorinus*. *In alis cubare hircum* illum testatur (*e*) *Horatius*, *sub alarum valle caprum* (*f*) *Catullus*. Cum *barba* etiam *prima* committit (*g*) *Martialis*. Sic enim ille:

Inde tragos, celeresque pili, mirandaque matri
Barba.

Erant quidem ex his *ætatis signis* nonnulla hujus, de

u *Cicer.* pro Dom. sua. c. 13. 14. *x* *Juven.* Sat. XIII. v. 55. *y* *Isidor.* L. XI. c. 11. *z* *Virg.* Aen. VIII. *a* *Fest.* Hirquitall. & Irquit. *b* *Hor.* Serm. L. 1. Sat. II. *c* *Pers.* Sat. III. v. 77. *d* *Aristot.* Hist. An. L. VII. *e* *Horat.* Epod. XII. *f* *Catull.* Carm. 67. *g* *Martialis* L. XI. Ep. 23.

de qua agimus, *Adolescentia* fine paulo maturiora. Glossæ veteres: *Irquis*, ξαγιῶν παῖς ἀρχὴν ἡβώσας. Sic enim *Græca* recte, uti puto, emendavit (*h*) *Scaliger*. Ita *initio Pubertatis* convenerit *hircinus* ille seu *corporis fœtor*, seu *vocis sonus*. Et sane *vocis* crassiorem illum sonum *secunda* annorum *hebdomadi* exeunti, vel *tertia* incipienti assignat (*k*) *Censorinus*. Nec aliter *Aristoteles*, qui post annos illum ponit *bis septenos*. Sed *barba* tamen nota *Adolescentiam* nostram, pro recepto vulgi sermone, designavit accurate. *Primam* nimirum intelligimus barbæ *lanuginem*; quæ *imberbem* illam *Adolescentuli* adolescentiam proxime excipiebat. *Primam* certe *barbam*, & quidem *gravem* illam, cum demeteretur, ut loquitur (*l*) *Juvenalis*, anno tamen radebant (*m*) *ætatis* XXI. Ita nempe *gravem* ut *pyxide* aurea conditam *Jovi Capitolino* consecraret (*n*) *Nero* Imperator. Proinde *annorum* aliquot antequam summitteretur, *barbam* fuisse consentaneum est. Prima *Adolescentia barbata* lanugo ab anno censebatur *ætatis* XVIII. eoque, ut videtur, *expleto*. Hoc nos docet (*o*) *Juvenalis*, cum *barbatum* suum, quem *Puero* opponit, quatuor duntaxat *annis* Puero majorem agnoscit, & *prima* tantummodo *lanugine* vestitum. Ita *prima lanugo* in annum XVIII. *expletum* convenerit, cum etiam *Pueritia* in anno XIV. similiter *expleto* terminata fuerit. Inde *barbatuli* (*p*) *Juvenes* appellabantur ad illum usque annum, ut videtur, quo barbam primam *radebant*, ætatis scilicet XXI. Hanc *pubertati plena* ætatem constituunt (*q*) *Jurisconsulti*, usque a temporibus *Hadriani*. Nec id immerito,

h *Scalig.* ad *Fest.* voc. *Hirquitalli*. *k* *Censorin.* c. 14. *l* *Juv.* Sat. III. v. 186. *m* *Macrob.* in Somn. *n* *Suet.* Ner. c. 12. *Dio* Xiphilin. *o* *Juv.* Sat. XIII. v. 56. 57. 58. 59. *p* *Cic.* ad *Att.* l. 16. *q* *Dig.* L I. tit. 7, l. 40, 1, L. XXXIV. tit. 1.

etiam pro sententia veterum. Docet enim nos (r) *Cicero annum* fuisse *unum olim* (a *toga* scilicet *virili*, finitaque annorum certe XVII. quæ fuerat olim recepta, *Pubertate*) *ad cohibendum brachium toga constitutum, & ut exercitatione ludoque campestri uterentur. Eademque*, inquit, *erat, si statim mereri stipendia cœperamus, castrensis ratio, ac militaris*. Hinc ergo intelligimus, cur raras admodum habeamus virorum facundorum ante annum XIX. Actiones. Necdum enim licuit, per disciplinam modestiæ juvenilis, *brachium* extra *togam* exerere, quod tamen his ipsis temporibus ad Pronunciationem necessarium fuisse, ex ipso satis constat (*f*) *Quintiliano*. Leges ille dicit, in Pronunciatione, *manibus* utrisque etiam de *toga* componenda, a *toga* illa *cohibitione* alienissimas. Ita ante annum XVIII. exactum causas Orator agere commode non potuit. Et tamen anno XVII. absoluto finem fuisse constat *Adolescentiæ imberbis*, illius scilicet quæ *Puerorum* socia erat in *Scholarum* Rhetoricarum disciplina. Hæc certe *Adolescentia* erat propriissime ita appellata. Inde *exoleti* audiebant impudici, non certe ultra corporis *hircinum* fœtorem & primam *barbæ* lanuginem, injuriis illis opportuni & idonei. *Flore* nimirum illo, quem veteres appellabant, *ætatis* marcescente, deinceps *adolescendi* finem fecisse censebantur. *Exoletus qui adolescere*, id est, *crescere desiit*, inquit *Festus*. *Florem* enim illum *Adolescentiæ* tribuunt veteres. *Hieronymus* in *Glossario* inedito: *Adolescentia flos ætatis*. Nec aliter *Cicero* in *Topicis*. Et *florem ætatis contaminatum* Cæsari exprobravit (*t*) *Cicero*. Et *constupratum Adolescentulum* memorat (*u*) *Suetonius*. Inde intelligimus *Adolescentulo*-

r *Cic*. Orat. pro M. Cœlio. *f Quint*. Inst. L. XI. c. 3.
t *Suet*. Cæs. c. 42. *u Suet*. Vitell. c. 12.

tulorum, de quibus agimus, hanc fuiſse *Adoleſcentiam*. Fateor equidem, *Plinium*, qui cum primam cauſam ageret, annum agebat (*x*) XIX. a ſe tamen haberi pro (*y*) *Adoleſcentulo*. Recte id nimirum, ſi *priorem Adoleſcentiæ* univerſæ *partem* in animo habebat. *Adoleſcentiam* enim (*z*) *Varro* ab anno ætatis XV. ad annum deducit XXX. Sed receptior erat alia *Adoleſcentiæ* æſtimatio a *Solonis* notiſſima Elegia deducta, quæ *ætates* per annorum *hebdomadas* partiebatur, & ab anno proinde ætatis XIV. *expleto Adoleſcentiam* cenſebat ad annum XXVIII. ſimiliter *expletum*. Ita e *Romanis* etiam (*a*) *Cenſorinus*, & prædictum *S. Hieronymi* Gloſſarium Balliolenſe: *Adoleſcentia tertia ætas hominis quæ duabus conſtat hebdomadibus propter intellectum & actionem*. Utrovis modo in dimidiam partem *Adoleſcentiæ priorem* incidebat ætas illa *Plinii Adoleſcentuli*, quæ ratio illi eſſe potuit cur ita loqueretur. Sed & alia quoque ratio fortaſſe erat, ſi de *barbata* illi ſermo eſſet *Adoleſcentia*. Certe *barbatulos* illos potius quam *barbatos* cenſebant dum *primam barbam* poſuiſſent anno, quo dixi, XXI. *Forma* utique eadem, qua etiam *Adoleſcentulos*, diminuta. Interim nihil obſtat quo minus vox *Adoleſcentuli* ſimpliciter accepta, *imberbem* potius *Adoleſcentiam* denotet quam *barbatam*. Hi certe erant *Adoleſcentuli* quos *totos dies apud Rhetoras deſidere* cauſati ſunt (*b*) *Cenſores*. Hoc erat noſter in numero *Quintilianus*. Eſt tamen alia nonnunquam laxior vocis ſignificatio. In Satyrico (*c*) *Petroniano Giton annorum circa XVIII. criſpus tamen, mollis, formoſus & Puer, appellatur*. Alibi tamen idem *Giton* cum (*d*) *ſeptenni* puellula com-

x *Plin.* L.V. Ep.8. *y* *Plin.* L.I. Ep.18. *z* *Ap. Cenſ.* c.14. *a* *Cenſorin.* ib. *b* ap. *Suet.* de Rhet. c. 1. *c* *Petron.* Edit. nuperæ p.163. *d* Ibid. p.44.

paratur. Fieri ergo poteſt, ut pro XVIII. ſit potius legendum XIV. Sed nec alibi deſunt laxioris uſus exempla: *Auguſtum* vicennem *Puerum* tamen appellat (*e*) *Brutus*. *Criſpinum* etiam (*f*) ſedecennem (*g*) *Puerum* aliquoties ſimiliter indigitat *Papinius Statius*. Immo *vicennem Puerum* memorat coævus noſtro (*h*) *Martialis*. Sed alia vocis certe ratio eſt cum *affectu* aliquo ſeu *contemtus*, ſeu etiam *blanditiarum*, adhibetur. Tunc enim proclive eſt ut *plus* æquo deprimatur, pro modo quo res æſtimare ſolent homines illis *affectibus* præpediti. Alia tamen longe illa qua pro *ætatis temporiſ*que nota uſurpatur. Tum enim certe vel *receptam* illam *Pueritiam* deſignabit, vel ad rem, de qua agitur, deſignandam prorſus erit inutilis. Hoc autem ſenſu vocem illam intellexit noſter *Quintilianus*.

Quintilianus Adoleſcentulus, cum moreretur *Domitius Afer*, an. viz. Aer. *Ch.* LIX.

IV. Itaque cum ſuam ille *Adoleſcentuli* ætatem cum *Domitii Afri* committit *ſenectute*, *extremam* illam proculdubio *ſenectutem* intellexit, quæque *mortem Domitii* proxime præceſſerit. Audivit enim illum ad *mortem* uſque etiam *deficientem*, ſeque (cum *deficeret*) *vidiſſe* teſtatur, cum ne quidem *deficiens Domitius* a *foro* tamen abſtinuerit. Sed vero *Domitii mortem* anno demum Æræ noſtræ *Chriſtianæ* LIX. exeunti aſſignat (*i*) *Tacitus*. Ita duo lucrabimur: nec *ante* annum Æræ *Chriſtianæ* XLII. nec *poſt* annum XLV. *naſci* noſtrum potuiſſe *Quintilianum*. Si *antea* natus fuiſſet, non potuit appellari, cum *Domitius* moreretur, *Adoleſcentulus*, qui, ſi annum XVII. exceſſiſſet, primum illum veteris *Adoleſcentiæ*, & cum *Pueritia veteri* communem, gradum ſuperaverat. Erat enim,

e ap. *Cicer.* ad *Brut.* Ep. 16. *f Stat.* L. V. Sylv. 2. v. 12. *g* Ib. v. 8. 27. 51. 82. *h Mart.* L. VII. Ep. 13. *i Tacit.* Ann. L. XIV. c. 19.

enim, ab illo deinceps anno, *justus* jam *Adolescens*, pro utroque, tam *antiquiorum* quam *juniorum*, censu; non autem amplius *Adolescentulus*. Sin *post* annum XLV. natus fuisset, jam *Puer* fuisset solummodo vivo *Domitio*, & ne quidem ullo sensu *Juvenis* aut *Adolescentulus*.

V. Sic tamen inter duos hosce annos *Quintiliani* natalem ego constituendum existimo, ut ad *priorem* annum XLII. sit propius admovendus. Erat enim, uti vidimus, non jam amplius, cum *Domitium* audiret, *Romano* censu *Puer*, sed *Adolescentulus*. Itaque *togam* jam mutaverat, & pro *puerili prætexta virilem* atque *puram* induerat; quam tamen non ipso, qui XIV. ætatis annum claudebat, *Natali*, sed alio aliquo, qui in annum XV. incurrebat, *festo* ut plurimum induere solebant. Id enim satagebant, & pro virilitatis honore summo habebant, ut quam possent maxima amicorum pompa atque apparatu in *forum deducerentur*. *Togam* ita dedit *Quinti* fratris filio *Quinto* die festo *Liberalium* (*k*) *Cicero*. Sic *Consulatus* duos ea ipsa de causa suscepit (*l*) *Augustus*, ut nepotes *Cajum Luciumque* Consulari *apparatu* in *forum deduceret*. Erat enim diebus *festis* non *vestium* duntaxat splendidior ornatus, sed major etiam amicorum, in *Urbe*, frequentia. Inde XV. ætatis anno *togam* frequentius tribuunt Auctores, quod eo jam *labente*, & magna etiam ex parte sæpe *elapso*, indui soleret. Hoc nos alibi (*m*) exemplis horum superiorumque atque inferiorum temporum ostendimus. Itaque annus ætatis XV. fuerit necesse est cum primum *Domitium* audiret *Quintilianus*. Nec tamen *moram* ejus in *Domitio* audiendo *brevem* fuisse verisimile est.

Et quidem illa *Adolescentuli* ætate fere *expleta*. Natus proinde sub *finem* anni Aer. *Ch*. XLII.

k *Cicer*. ad Attic. L. V. Ep. 20. *l* *Suet*. Aug. c. 26.
m Præl. V. ad *Sp*. Adrian.

est. Alioqui luxisset, significasset certe, illam tantæ spei frustrationem. Aliter vix potuit toties & tam grato animo memoriam ejus injicere, si brevior fuisset illius cum viro tanto consuetudo. Illum certe *Domitium* cum *Julio Africano* censet eorum (*n*) *quos viderit Oratorum longe præstantissimos*. Illum, inquam, (*o*) *Domitium longe omnium summum Oratorem*. Nec tamen unquam dolet ereptum sibi, quam vellet, maturius, quo adeo moleste fuisset cariturus. Accedit præterea, quod *defecerit* in fine, in rei Oratoriæ existimatione, *Domitius*. *Vidi*, inquit (*p*) noster, *ego longe omnium quos mihi cognoscere contigit, summum Oratorem Domitium Afrum valde senem, quotidie aliquid ex ea quam meruerat auctoritate perdentem, cum agente illo, quem Principem fuisse quondam fori non erat dubium; alii (quod indignum videbatur) riderent, alii erubescerent*. Hæc certe cum fierent, vix credi potest, tum *primum* sese *Quintilianum* ad *Domitium* contulisse, cum hæc passim recepta esset de *Domitio* opinio. *Vigentem* potius *florentem*que *Domitium* sectatus est, cum ea demum mutatio ut contigerit, *observarit* ipse *Quintilianus*. Proinde aliquot, ante *Domitii* excessum, *annis*. Nec enim subito observari solent tantæ illæ mutationes, cum soleat minores defectus obscurare fama jam olim acquisita, passimque peritiorum judicio recepta atque celebrata. Accedit denique & aliud *diutina* in *Domitii* disciplina *mora* argumentum, quod *duorum* a *Domitio* scriptorum de *Testimoniis* librorum pleraque sibi *ex ipso cognita* (*q*) testetur ipse *Quintilianus*. Erat enim illud celebrioribus Præceptoribus in more ut *dictata* eorum *scriptis* exciperent discipuli. Sic *libros*

n *Quint*. L. X. Inst. c. 1. p. 464. *o* *Quint*. L. XII. c. 11. p. 576. *p* Ubi supra. *q* *Quint*. L. V. Inst. c. 7. p. 211.

bros duos, (*r*) ante hasce *Institutiones*, de hac eadem Arte Oratoria scriptis mandaverant, seque inconsulto, ediderant ipsius *Quintiliani* discipuli, priorem *Pueri*, posteriorem *Juvenes*. Hos enim fuisse in Scholis *Rhetorum* discipulorum *ordines* jam antea a *Quintiliano* ipso observavimus. Sic *fabulas* Oratorum *Senatoriorum* & *disputationes*, & *arcana semota dictionis penitus excepit* (*s*) Auctor Dialogi de *Oratoribus*, eadem ipse qua *Quintilianus*, cum *Domitium* audiret, ætate, *admodum juvenis*. Eadem etiam cum *majoribus* illis *Quintiliani discipulis*. Sed vero *Pueris* vix potuit, pro *Romana* disciplina, libera esse cum *Oratoribus Senatoriis* conversatio. Ægre illis *foras* prodire concessum est, nisi *Patre* comite aut *Pædagogo*. Togam plane *virilem* sumserit oportet qui *domos Oratorum* frequentarit. Qui ergo XV. ætatis annum *cœperat* cum se *Domitio Afro* traderet imbuendum, fieri certe vix potest quin annum ætatis XVI. in ejusdem disciplina consummaverit. Cum tamen *Adolescentulus* in ejus Schola perseveraverit, proinde annum XVII. ætatis, cum obiret *Domitius*, nondum *expletum* fuisse verisimillimum est. Itaque anni XLII. fine natum *Quintilianum* fuisse crediderim. Nec sane *longe* me a *vero* ejus *Natali* aberrare puto.

Cossutianus Capito damnatus anno Aer. *Chr.* 57. *Adolescente Quintiliano*.

VI. Obstat certe, ne multo serius differri potuerit, nota quoque alia ætatis suæ a (*t*) *Quintiliano* ipso memorata. *Egregie*, inquit, *nobis Adolescentibus*, *dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur*, *Græce quidem*, *sed in hunc sensum*, *Erubescit Cæsarem timere*. Bis quidem, fateor, e *Tacito* constat, periclitatum fuisse *Cossutianum* illum *Capitonem*. Utrobique de lege *Cincia*, qua cautum *ne*

r *Quint*. L. I. Instit. Procem. *s* Dialog. c. 1. 2. *t* *Quint*. Inst. L. VI. c. 1. p. 266.

ne quis ob causam orandam pecuniam donumve acciperet. Primo sub (*u*) *Claudio*, anno Æræ nostræ *Christianæ* XLVII. Tum deinde sub (*x*) *Nerone*, anno ejusdem Æræ LVII. Sed *posteriorem* illam Accusationem intellexit certe *Quintilianus*. Priori enim vice non erat *nominatim* delatus *Cossutianus*. Sed cum id ageretur ut lege repetundarum tenerentur qui præmia accepissent Advocati, causam suam agi senserunt *Cossutianus* ille & *Suilius*, *nec judicium* (inquit *Tacitus*) *quippe in manifestos, sed pœnam statui videbant*. Inde *Cæsarem circumsistentes ante acta deprecati sunt*. Nulla hic prorsus erat *delatio*, nullus *accusator*; sed *pœna* duntaxat, etiam *nemine deferente*, metus. Atqui sub *Nerone accusatus* est is idem *Cossutianus* a *Cilicibus*, quasi *idem jus audaciæ apud illum in Provincia ratum esset quod in Urbe exercuerat*. Hic *pervicaci accusatione conflictatus, postremo defensionem omisit, ac lege repetundarum damnatus est*. Hic locum habuit *lingua* etiam, quam in *Cossutiani Capitonis* accusatore observaverat *Quintilianus* noster, *Græca*. erat enim ea *Cilicum*. Ita hic *annum* tenemus qui in prædictam illam inciderit *Quintiliani Adolescentiam*. Id quoque tenemus, *post* annum XLIII. ne quidem nasci potuisse. Nec enim ita anno LVII. togæ *virilis* annos potuit implevisse, ut *togam* sumeret. Imo *initio* anni LVII. *accusationem* illam *Cossutiani* fuisse verisimillimum est, si quidem anni superioris *fine* discesserit e Provincia ipse *Cossutianus*. Sic enim solebant qui in longinquas missi essent Provincias, ut sero in Provincias appellebant, (post *mare liberum*, mensemque *Martium* aut *Aprilem*, aut aliquando serius *Roma* profecti) ita *sero*, nec prius quam ad *exitum* annus spectaret, *Romam* redire. A die enim *appul-*

u Tacit. Ann. L. XI. c. 6. *x* Id. Ann. L. XIII. c. 33.

pulsus in *Provinciam* numerandi erant anni quibus Provinciis præficiebantur, ut e *Ciceronis* Provincia constat *Ciliciensi*, multisque ejus hoc de Argumento scriptis Epistolis. Sic, nisi anno XLIII. *ineunte* natus fuisset *Quintilianus*, non potuit anno LVII. itidem *togam* sumsisse, quæ anno XV. *affecto* sumi solebat, atque *Adolescentibus* accenseri. Melius omnia respondebunt, si anno XLII. *exeunte* natus fuerit, & tamen ante *mensem*, mensisve *diem* quo *Domitius Afer*, post multos tamen inde annos, exstinctus fuerit.

VII. Faciet præterea ad eandem temporis notam Orator alius, eodem quo *Domitius* anno, eodemque teste *Tacito*, exstinctus. *Servilium* illum appellat *Tacitus*, si tamen idem ille *Servilius* cum *Servilio Noniano*, quem ab Oratoria celebrat, non noster modo (*y*) *Fabius*, sed Auctor etiam (*z*) Dialogi de *Oratoribus*. *Servilium* certe *Nonianum* a se *auditum* testatur ipse *Quintilianus*. Et cum *auditum* agnoscit, id simul, ni fallor, innuit, tum illum in *foro* celebrem fuisse cum *studiis* operam daret *Quintilianus*, nondum *ipse foro* initiatus, adhuc nimirum *Discipulus*, nondum *Patronus*; adhuc eo Discipulatus *gradu*, ut *foro interesse* liceret; quod non *Pueris*, sed *Adolescentulis*, concessum jam ostendimus. Et de illo sane loquitur *Servilio Noniano* Auctor Dialogi, quasi nondum esset amplius in vivis VI. illo *Vespasiani* anno quo *Dialogus* fuisse supponitur. Sic etiam ut *Aufidio Basso* postponat, pro *temporis*, ni fallor, quo sunt *exstincti*, ordine. Hunc ipsum *Aufidium Bassum* memorat (*a*) *Seneca*, jam *senio degravatum*, *quassum*, *ætati obluctantem*, *mortisque in confinio* positum. Talem nimirum illum, ut post illam mentio-

Auditus etiam a *Quintiliano Servilius Nonianus*, eodem quo *Domitius*, exstinctus anno *Domini* LIX.

y *Quint.* L.X. Inst. c. 1. p. 462. z Dialog. c. 23. a *Senec.* Ep. 30.

tionem diu supereſſe non potuerit. Hæc anno, ut videtur, *proximo* ante incendium *Lugdunenſe* (*b*) *Seneca*. Sequitur enim *mentio veris*, alterius, ni fallor, *anni*. Tum *illo anno*, ſi *temporis* ordinem in *Epiſtolis* diſponendis obſervaverit, conflagratio illa ſequitur urbis (*c*) *Lugdunenſis*, quam anno coloniæ tribuit *centeſimo*. Deduxit *coloniam* illam *L. Munatius Plancus* anno urbis *Varroniano* 711. teſte *Dione*. Ita arſerit anno ejuſdem Epochæ 811. qui idem eſt Æræ noſtræ *Chriſtianæ* 58. Ita deceſſerit *Aufidius* anno Epochæ *Chriſtianæ* 57. Recte ante *Servilium Nonianum*, qui, pro *Taciti* rationibus, eodem anno obiit quo *Domitius*, *Chriſti* nimirum LIX. Ne dubitemus eundem eſſe *Servilium* illum *Nonianum* ab Auctore *Dialogi* memoratum cum *Taciti Servilio*.

Conveniunt notæ *Pueritiæ* ejus, de qua quidem nobis apparent.

VIII. Conveniunt porro fines *Pueritiæ* ſuæ a *Quintiliano* ipſo deſignati, qua quidem nobis explorati ſunt. *Nobis* (*d*), inquit, *Pueris inſignes pro Voluſeno Catulo, Domitii Afri, Criſpi Paſſieni, Decimi Lalii orationes ferebantur*. Nec ſane potuit *Criſpi Paſſieni* oratio aliqua in aliam aliquam, pro noſtris rationibus, *ætatem Quintiliani*, quam *puerilem*, incidere. Erat enim *Criſpus* ille *Paſſienus* Orator *Agrippinæ* conjux, & *Neronis*, poſtea Imperatoris, proinde *vitricus*, fraude *Agrippinæ* conjugis occiſus. Nupſit *Agrippina Claudio* patruo anno; Æræ *Chriſtianæ* XLIX. teſte (*e*) *Tacito*, ipſis Kalendis *Januariis*, ut nos docet (*f*) *Suetonius*. Imo anno ſuperiori XLVIII. de illo matrimonio actum diſcimus e *Tacito*. Nec enim antea quam ſui matrimonii *certa* eſſet *Agrippina*, illud etiam a *Claudio* impetravit ut filia *Claudii Octavia* jam antea *L. Silano* deſponſa, *Neroni* ſuo uxor daretur.

Inde

b Senec. Ep.67. *c Senec.* Ep.91. *d Quint.* L.X. Inſt. c.1. p.452. *e Tacit.* Ann. L.XII. c.7. *f Suet.* Claud, c.29.

Inde *Silanus* a *Vitellio* Censore Prætura Senatuque motus, atque abdicare coactus, quam quidem abdicationem IV. Kalendas *Januarias* tribuit *Suetonius*. Hinc sane constat jam illo anno XLVIII. *mortuum* fuisse *Passienum*, quem certe *Claudio* Imperium adepto mortuum, tam e *Seneca* discimus quam etiam e *Tacito* & *Suetonio*. *Passieni* de *Claudio* dictum a (g) *Seneca* in testimonium adducitur: *Malo divi Augusti judicium, malo Claudii beneficium*. Hoc certe *ante Claudii Imperium*, quo penes *Claudium beneficia* erant, non potuit dicere *Passienus*. Scribit præterea ad illum de *exsilio* suo Epigramma (h) *Seneca*, exsul nimirum ipse sub *Claudio* opera *Messalinæ*. Dictum ejusdem de *Caligula* refert etiam (i) *Tacitus*, *neque meliorem unquam servum, neque deteriorem dominum fuisse*. Hoc etiam certe exstincto *Caligula*, atque imperante *Claudio*. *Suetonii* verba sunt in hanc sententiam disertissima. Sic enim ille de *Nerone*: *Verum* (k) *Claudio Imperium adepto, non solum paternas opes recuperavit, sed & Crispi Passieni vitrici sui hereditate ditatus est*. Male ergo mors ejus sub *Caligula* refertur in *Chronico Eusebiano*. Sed multa sunt istiusmodi in *Chronico* illo ab *Hieronymo* plerunque quoad res *Romanas* interpolato male disposita. Illud tamen certum, ante *Claudii* Imperium, ne quidem potuisse *Passieno* nubere *Agrippinam*. Decessit maritus ejus prior *Domitius Neronis* Imperaratoris pater (l) *Nerone* ipso *trimulo*. Natus est *Nero Decemb.* XV. anni quo obiit *Tiberius*, Æræ *Christianæ* XXXVII. Ita *Patrem* amiserit anno ejusdem Æræ XL. Tum a fratre *Cajo Agrippina*, *Jovem* se fingente, cum aliis sororibus, vitiata est,

g *Senec* de Benef. L. I. c. 15. h Epigr. VI. ante Conf. ad *Helviam*. i *Tacit*. Ann. L. VI. c. 20. k *Suet*. Neron. c. 6. l *Suet*. Neron. ib.

eſt, tandemque relegata; nec antea, quam *Claudius* imperaret, reducta, boniſque reſtituta. Hoc ſane intervallo *nupſiſſe* illam incredibile eſt, ſeu cum a fratre ſtupraretur, (quod anno demum eodem quo mortuus fuerat maritus XL. factum conſtat e (*m*) *Dione*) ſeu cum ageret in *exſilio*. Itaque inter annum XLI. & XLVIII. neceſſe eſt contigiſse illud *Agrippinæ* cum *Paſſieno* matrimonium. Ita potuerit *Paſſienus*, *Quintiliano puero*, utramque habere conjugem, tam ſcilicet primo *Domitiam*, quam poſtea *Agrippinam*. Idque ſane fuiſse videtur, *Quintiliano* ipſo teſte, veriſimillimum. Sic enim ille de *Junio Baſſo*: (*n*) *Nobis*, inquit, *pueris Junius Baſſus*, *homo imprimis dicax*, *Aſinus albus vocabatur*. Ita plane appellatus propter illam ipſam *dicacitatem*, ut oſtendit (*o*) *Turnebus*. Illius dicam in *Paſſieni Domitiam* recenſet, non multis interpoſitis, idem (*p*) *Quintilianus*. Ea ſi cauſa fuerit cur ita cognominaretur *Junius Baſſus*; ſic in *pueritiam Quintiliani* convenerit *Domitia* quoque illa *Paſſieni*. Certe cum primum inclareſceret illo *dicacitatis* nomine *Junius Baſſus*, tum *novum* nactus eſt *Aſini albi* cognomentum. Id quoque, *Quintiliano* ipſo, ut vidimus, teſte certum eſt, in ſuam *Pueritiam* incidiſse *Junii Baſſi* illam, *ſcurrilitatis* nomine, claritatem. Id denique certum eſt, provectiori *Quintiliani* ætati convenire minime potuiſse jocum illum in *Paſſieni* priorem uxorem *Domitiam*, cum ne quidem ultra *Pueritiam* illius pertigerit mors ipſa *Paſſieni*. Potuit ergo *Pueritia Quintiliani* antiquior eſse dica illa in *Domitiam*, non potuit eſse ſerior. Sed nec multo eſse potuit *antiquior*. Vixit enim *Baſſus* ille nupera, etiam cum *Inſtitutiones* illas ſcriberet *Quin-*

m *Dio* L. LIX. *n* *Quint.* L. VI. Inſt. c. 3. p. 286. *o* *Turneb.* Adverſ. XXVIII. 35. *p* *Quint.* Ib. p. 288.

Quintilianus, memoria. Certe post *Cassium Severum* & *Domitium Afrum*, ne vetustiores fuisse suspicemur quibus nupera illa memoria opponitur. Ita nec *multo* ante *Quintiliani Pueritiam*, pro nostra Chronologia dispositam, jocari illa potuit *Bassus* in *Domitiam Passieni*. Imo satis illa omnia commode conciliari invicem possunt pro nostris hypothesibus. Erat enim *Quintilianus* anno Æræ *Christianæ* XLVIII. quo *Passienum* obiisse suspicamur, ad minimum *sexennis*. Quo certe spatio uxorem utramque, tam *Domitiam* quam *Agrippinam*, habere potuit *Passienus*. Nec *diu* illum post nuptias *Agrippinæ* vixisse verisimile est. Filium enim illa *Neronem* in spem Imperii, per fas & nefas, augendum censuit, quem etiam hereditate vitrici *Passieni* locupletatum testis est *Suetonius*. Heredem tamen ille non *Neronem* scripserat, sed ipsam *Agrippinam*, si tamen nos vera doceat vetus *Juvenalis* (q) Scholiastes. Itaque & propter *hereditatem* (quam illi *copiosam* fuisse exinde constat quod *funere* sit elatus *publico*) illi nupsit *Agrippina*, in filium transferendam; & propter illam ipsam *hereditatem* illum visa est e medio sustulisse. Proinde prima quaque, ut videtur, sceleris occasione. Fieri potest ut *pacta* fuerit, cum *Passieno* nuberet, de Testamenti hereditate, pro eodem exemplo quo *Claudio* nubens pacta est *Neroni* suo uxorem *Octaviam*; tum deinde illum sustulerit ne *mutaret* Testamentum. *Moram* illa quam *brevissimam*, si vera fuerint, exigebant; & ne *falsa* videantur suadent *mores* fœminæ sceleratissimæ alioqui notissimi. Denique nec illud observatu indignum est quod ait: *Nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo Orationes ferebantur*. Non ait *auditas* a se *puero* illas Orationes, cui, per *ætatem puerilem*,

q Schol. in *Juv.* Sat. IV. v. 81.

ne quidem patuit in *forum*, ubi habebantur, aditus. Ne quidem *lectas* a se *puero* fuisse innuit. Tantum ait, *ferebantur*, ut doceret, non quidem sibi, aut coævis *Pueris* innotuisse, sed *majoribus* rei Oratoriæ studiosis. Plane *pueritiam* designavit qualem nostræ ferunt rationes, ita ab *Oratoribus* in *foro* audiendis remotam, ut ne quidem *legendis* in *Schola* par fuerit Oratorum illustrium *Orationibus*.

Galbam Quintillanus in Provinciam *Hispaniam* comitatus est.

IX. Sed vero post *Domitium Afrum* & *Servilium Nonianum* alios suos Præceptores nullos memorat *Quintilianus*. Proinde merito est quod suspicemur, non diu postea ab illo Scholas Rhetorum fuisse frequentatas. Et quidem illa *Adolescentia* ætate a studiis *Rhetorices* ad *usum* se conferre solebant *Adolescentes*, ab anno, ut vidimus, *ætatis* circiter XIX. *labente* scilicet, expleto autem XVIII. qui annus erat *cohibendo intra togam brachio* post *primam Adolescentiam* legitimus. Tunc enim *prima lanugo*, & *prima*, proprieque ita dicta, *virilitas*. Tunc *prima* illis a *Pueris*, quos *quatuor annis* præcedebant, reverentia, ut par *senecta* fuerit aliquatenus, (r) *Juvenale* teste, vel *prima* illa *lanugo*. Et quidem opportune accidit, ut ipso illo ætatis *Quintiliani*, pro nostris calculis, anno; *secundo* autem a morte *Domitii*, Æræ nostræ *Christiana* LXI. in *Hispaniam* mitteretur a *Nerone Galba*. *Octennio* enim Provinciam illam tenuisse, testes habemus disertos (s) *Suetonium* & (t) *Plutarchum*. Rediit autem *Romam Galba* eo ipso anno quo *Nero* interfectus est, LXVIII. sed *exeunte*. Ita *incipere* Octennium illud anno alio non potuit quam illo quem nos numeramus Æræ nostræ receptæ LXI. Hoc ergo anno, cum in Provinciam *Hispaniam* proficisceretur *Galba*, nostrum etiam

r *Juv.* Sat. XIII. v. 58. 59. s *Suet.* Galb. c. 9. t *Plut.* Galb.

etiam comitem accepit, ni fallor, *Quintilianum*. Scio nullum esse qui id *diserte* testetur, Historicum. Et tamen ita rem habuisse suspicor. Erat enim certe *Galba Quintiliani* Patronus, ut exinde constat quod reversus e Provincia *Quintilianum* secum *Romam* duxerit, teste, ut videbimus, *Hieronymo*. Fuerat ergo in *Hispania*, cum *Galba* illi præesset, *Quintilianus*. Imo *Hispanum* illum, & quidem *Calagurritanum*, agnoscit (*u*) *Ausonius*. Ea ratio esse potuit cur primam artis Oratoriæ professionem facere vellet in *patria*, & libenter illam *Galbæ* in Provinciam ituri invitationem amplecteretur. Convenit præterea, uti dixi, *ætas Quintiliani* XIX. annorum, eadem nimirum illa qua & *L. Crassus* olim, & hoc ipso seculo *Plinius Quintiliani* discipulus Oratoriam auspicatus est. Nec sane aliud ullum tempus habemus monimentis consignatum quo in *Patriam* concesserit, aut quo illa gesserit unde postea *Calagurritanus* fuerit appellandus. *Puer* certe atque *Adolescens Romæ* fuit, ut ex his ipsis constat *Institutionibus*. Et cum *salarium* e *fisco* acciperet, per (*x*) *viginti annos continuos Romæ* egit. Imo postquam sese illo docendi munere publico abdicasset, adhuc *Romæ* hæsit. Ibi (*y*) *uxorem* perdidit; Ibi *filium* (quem deflet) utrumque. Ibi illum deprehendit (*z*) *Domitianus* cum nepotum studiis illum præficeret. Ibi *Institutiones* hasce continuo (*a*) *biennio*, & quod excurrebat, absolvit. Ibi secundas nuptias inivit, & novam de secundis illis nuptiis *filiam* sustulit, cui dotem auxit discipulus ejus (*b*) *Plinius*. Sic ille nullam ætatis partem in *Hispania* agere potuit si hanc, in qua versamur, non egerit. Quid

u *Auson.* in Prof. & *Hieronym.* in Chr. *Euseb.* *x* Inst. Proœm. *y* Inst. Lib. VI. Pr. *z* Inst. Lib. IV. Pr. *a* Ep. ad *Tryphon.* Bibliopol. *b* *Plin.* Lib. VI. Ep. 32.

dico *Ipse*? Imo ne *majores* quidem illius alibi, præterquam *Romæ*, legimus. Hic certe *Patrem* (c) suum ipse memorat. Hic etiam *avum* ejus fortasse vidit audivitque *M. Annæus* (d) *Seneca* pater. Cur ergo *Calagurritanus* appellandus, si mora ejus in Urbe patria *Calagurritana* nulla fuerit insignis? quæ tamen alia, quam hoc tempore, nulla insignis esse potuit. Potuit, fateor, a *Patria* cognomen accipere, ut *nunquam* prorsus fuisset in *Patria*. Sed *fuit* certe; fuitque hoc *ipso*, ut videtur, *tempore* quo *Galba* Provinciæ ejus patriæ præfectus est. Res sane ejus in hoc Opere obiter memoratæ diu illum *Roma* abfuisse indicant. Res enim *Romæ* gestas a prima *Pueritiæ* memoria repetit, & ab initio *Adolescentiæ*. Inde hiatus manifestus est. Nec enim *proximæ ætatis* res, hujus nimirum quo illum abfuisse putamus, *Octennii* ullas unquam advocat. Cur igitur dubitemus, qui illum ex *Hispania Romam* reduxit, eundem *Roma* illum in *Hispaniam* arcessivisse, amicum nempe studiorum ejus Patronumque *Galbam*?

Docuit, exercuitque, ut videtur, in *Hispania*, sub *Galba* Præside, Artem suam *Oratoriam* *Quintilianus*.

X. Cæterum quo munere functus fuerit in Patria noster *Fabius*, *Scholæ* an *fori*, Præceptorisne an Advocati, id fateor esse mihi incompertum. *Togæ* tamen fuisse potius quam *Sagi* munus, exinde colligo quod e datis in hoc munere sui experimentis, *Galba* illum *Romæ*, jam Imperator, *Scholæ* Oratoriæ *publicæ* præfecerit, & salario publico e *fisco* solvendo instruxerit. Nec sane *militaris* erat *Quintiliano* indoles. Nec ullum incumbebat militandi *munus* aut *necessitas*. Nec enim illi stirps erat *Senatoria*, & ne *Jus* quidem petendi honores *Senatorios*, ut *stipendia* ad *honores* illos necessaria implere teneretur. Hoc ostendunt *professio* ejus publi-

c *Quint.* Instit. Lib.IX. c.3. p.423. d *Senec.* Præf. ad L.V. Controv. & alibi.

blica, & *salarium* e *fisco*; & impares ejus honoribus *Senatoriis* facultates a *Plinio* observatæ; & *Consularia* ejus tandem *ornamenta*, non ipse *Consulatus*, *honestamenta potius nominis*, *quam insignia potestatis*, ut de eo observavit (*e*) *Ausonius*. Inde facile intelligimus nunquam ab eo *gestum* fuisse *Consulatum*, utpote *natalibus* debitum, sed *ornamenta* duntaxat *Consularia* a *Principe* impetrata, plane *Consulatibus* posteriorum temporum *Codicillaribus* affinia, ut & *munera* ei virorum *Consularium* administrare liceret, & *vestitu Consularium laticlavio* uteretur, & *imaginem* suam *habitu Consulari* ad posteros transmitteret. Raræ autem admodum erant, his temporibus, militum conscriptiones, *constitutis* jam perpetuis *præsidiorum limitum*que Legionibus. Itaque *inviti* admodum pauci, siqui fortasse ulli, ad militiam adigebantur. Nec *emeritum* habere ob oculos potuit, cui spes erat auctioris, honestiorisque e *studiis* suis lucri. Vigebant autem non *Romæ* solum, verumetiam in *Provinciis*, ut *Juris* studia, sic etiam Artis *Oratoriæ*. Par enim erat *usus* Oratoriæ & *necessitas* in Judiciis *Provincialibus* atque in *Urbanis*. Par etiam *Scholarum* necessitas Rhetoricarum ut *Juventus* artibus ad *forum* necessariis imbueretur. Imo studia illa in *Provinciis* viguisse, in hac etiam ipsa Provincia *Hispania*, ostendunt tot doctissimorum *Provincialium*, etiam *Hispanorum*, illis quoque temporibus, exempla, *Lucani*, *Senecarum*, *Martialis*, aliorumque, præter nostrum, *Quintilianorum*. Imo utroque in loco, tam scilicet in *foro* quam etiam in *Schola*, hanc artem nostrum factitasse verisimillimum est. Erat, fateor, e veteribus *Isocrates*, qui *docuit* quidem, non item *exercuit*, hanc artem *Oratoriam*. Sed *vocem* causabatur

e Auson. Paneg. ad *Gratian.*

tur ille quo minus exerceret, non ſeparatum aliquod *docendi exercendi*que munus. Erant præterea fortaſse juniorum *Sophiſtarum* nonnulli umbraticis illis *declamandi*, non item veris *orandi*, controverſiis inſignes. Erant etiam qui animi magis cauſa declamarent quam quod *Scholæ* quicquam aut *foro* prepararent. Hoc erat in numero *Juvenalis*, teſte *vitæ* ejus Auctore *Anonymo*. Sed rari admodum erant, illis præſertim quibus vixit *Quintilianus*, temporibus, qui ſeparatam a *forenſi* uſu profiterentur *Oratoriam*. Habebant certe *diſcipulos* celeberrimi quique *Oratores*, etiam *Senatores*, etiam *Conſulares*. Habuit certe *Cicero*, habuit *Domitius Afer*, habuit *Paſſienus*, omnes Ordinis *ampliſſimi*. Et cum *Scholæ* præficeretur *Quintilianus*, non tamen proinde a *cauſis* abſtinuit in *foro* perorandis. Imo illo ipſo XX. annorum ſpatio, quo *Scholæ* præfuit, cauſas, quas *Romæ* egit, *publicas* egit omnes; nec antea *Scholam* abdicavit quam ſe a *foro* etiam excuſaſset. Imo a vero *fori* uſu, tamque diutina tot annorum experientia, ipſe ſua (*f*) *Inſtitutionum* Oratoriarum præcepta arceſſit. Proinde innuit ſe fuiſse interea in *forenſi* uſu verſatiſſimum. Sic itaque illum, dum in *Hiſpania* eſset, feciſse veriſimillimum eſt. Potuitque *Galba*, qui *foro* pariter atque *exercitui Hiſpanico* præſidebat, *fori* etiam deſignare *advocatos*. Sic habuit *Cæſar* in *Provincia* ſua *juriſconſultum Trebatium*, non minus *fori* legumque *Civilium* proprium, quam fuerint *Advocati*. Hæc certe ratio eſse potuit cur *Galbam* ſecutus fuerit in *Provinciam*, præſertim *patriam*, *Quintilianus*. Spectabantque ad (*g*) *Cæſarem*, non autem ad *Populum Romanum*, Provinciæ *Hiſpanicæ* reliquæ, excepta *Bæticâ*, omnes. Cer-

f Inſtit. Lib. VI. c. 2. p. 276. 277. Lib. IX. c. 2. p. 407.
g *Dio* Lib. LIII.

Certe illa (cui præfuit *Galba*, in qua erat *Quintiliani* patria, ad *Iberum* fluvium sita *Calagurris*) *Tarraconensis*. Inde factum ut tot annis *Galba* illam obtinuerit. Erant enim *Cæsaris* Provinciæ, pro *Cæsaris* placito, plane arbitrariæ. Præcipue post *Tiberium*, qui primus morem illum cœperat, quo *pluribus annis* iisdem *Præfectis* eædem *Provincia* credebantur. Rationem etiam cur *Tiberius* ita fecerit, tradidit (*h*) *Josephus*.

XI. Itaque cum *Galbam* secutus videatur in Provinciam *Quintilianus*, eundemque rursus e Provincia *redeuntem* comitatus *Romam* venerit; hinc sane colligimus e *Galba* in Provinciam *proficiscentis redeuntis*que temporibus constituendum esse *discessum* nostri, *reditum*que, *Quintiliani*. Sed vero (*i*) *medio Neronis principatu* Provinciam illam *Galba* oblatam testis est *Suetonius*. Hinc facile colligimus anni potius LXI. *initio*, quam LX. *fine*, in *Provinciam* concessisse *Galbam*, & cum eo *Quintilianum*. Erat enim annus ille *Neronis* VII. cujus numerantur anni vulgo XIV. paucis nimirum anni XIV. desideratis duntaxat *mensibus*. Et cœperat ille *Neronis* annus VII. ab anni superioris LX. Idibus *Octobris*. Sic etiam VIII. in Provincia *Æstiva* expleverit *Galba*. Tardum certe *Galba* iter *Romam* versus, audita scilicet *Neronis* cæde, testatur fuisse (*k*) *Tacitus*. Inde fieri vix potuit ut *Romam* ante anni LXVIII. *finem* attigerit. Et tamen ante LXIX. *initium* attigisse necesse est. *Consulatum* certe *Roma* secundum iniit, principio nimirum anni LXIX. Et *Roma Vitellius* in Germaniam profectus est, teste (*l*) *Suetonio*. Non certe antea a *Galba* inde missus quam *Romam Galba* ipse appulisset. *Inferioris Germania legiones* (post-

In *Hispaniam* profectus est *Quintilianus* ann. Aer. *Ch.* LXI. *ineunte*, *Romam* reversus ann. ejusdem Aeræ LXVIII. *exeunte*.

h *Joseph.* Ant, Lib. XVIII. c. 8. *i* *Suet.* Galb. c. 8. *k* *Tacit.* Hist. L. 2. c. 6. *l* *Suet.* Vitell. c 7.

quam cessisset *Virginius Rufus) diutius sine Consulari* fuisse, docet (*m*) *Tacitus*. Inde, ni fallor, quod legatum *Galba* non antea mittendum censuisset quam *Romam* ipse veniret, quod melior futurus esset ibi, quasi in re præsenti, delectus. Atqui in *Germaniam* venerat superioris anni Kalendis *Decembribus* (*n*) ipse *Vitellius*. Itaque *Novembri* saltem ineunte *Romam Galba* venerit oportet. Et cum eo noster proinde *Quintilianus*.

Inde arcessendi anni XX. quibus *Scholæ* Publicæ *Romæ* præfuit *Quintilianus*.

XII. Ait porro *Quintilianus* ipse se (*o*) *studia sua per viginti annos erudiendis juvenibus impendisse*. Anni illi ab hoc proculdubio, in quo versamur, anno Æræ *Christianæ* LXVIII. *exeunte* arcessendi erunt, desinentque adeo anno ejusdem Æræ receptæ LXXXVIII. ipso quoque similiter *exeunte*. Et quidem idem *Hieronymus*, quo teste *Galbam Quintiliano* comite *Romam* venisse didicimus, *Domitiano* etiam *imperante*, hæc habet verba non alio quam ad *vicennii* hujus finem omnino referenda: (*p*) *Quintilianus ex Hispania Calagurritanus, qui primus Romæ publicam Scholam aperuit, & salarium e fisco accepit, claruit*. Male *Hieronymum* intelligunt qui illo demum *Domitiani* anno Scholam *Romæ* a *Quintiliano* apertam existimant. Non hoc voluit *Hieronymus*; non Auctor ejus quicunque demum fuerit, *Quintiliano* ipsi coævus. Scripsit enim certe (*q*) *Institutiones* quas habemus, ut e multis constat earundem locis, superstite adhuc *Domitiano*. Antea tamen quam manum illi Operi admoveret, jam *elapsos* supponit *viginti* illos annos quibus *juventutem erudierit*. Hinc certo constat *exordium* illorum annorum sub *Domitiano* non esse ponendum. *Finem* potius docendi designavit illis ver-

m Tacit. Hist. Lib. I. c 9. *n Tacit.* Hist. L. I. c. 51. *o Quint.* Procem. Inst. *p Hieron.* in Chr. *Eusebian.* *q* Inst. Lib. IV. procem. L. X. c 2. p. 461.

verbis Auctor *Hieronymi*. Respondetque numerus annorum ab illo, quod modo dixi, *exordio* ductus accuratissime. *Septimis* enim *Domitiani COSS.* convenit annus *Domini* LXXXVIII. Sic tamen ut a *Septembris* die XIII. *Octavus Domitiani* a morte *Titi* fratris annus fuerit numerandus. Desinetque sane illa ipsa illius anni parte annus Scholæ XX. debitumque fuerit XX. ejus e publico *stipendium*, si ab anni LXVIII. *fine* inchoetur. Et quidem anno *Domitiani* VII. aut VIII. notam illam apponunt Editiones antiquissimæ pleræque, & Codices etiam antiquissimi. Utrorumque rationes cur ita disposuerint, e nostris illis colligi poterunt, quas dedimus, hypothesibus. Erant autem longe pauciores, erroris que manifesti suspecti, quos observavit anno ejusdem V. assignasse *Pontacus*.

XIII. Ne autem temere hæc *Hieronymum* effudisse suspicemur, habuit certe ob oculos de *Quintiliano* Auctorem *Quintiliani* ævo proximum *Suetonium*. Imo illum ipsum *Suetonium* in *Chronico* testem sese advocasse, in rebus presertim *Romanis*, quarum parcior fuerat *Eusebius*, in *Chronici Eusebiani* a se *Latine* traducti *Præfatione* ipse testatur *Hieronymus*. Scripsit enim sane *Suetonius* de *claris Rhetoribus* Librum; cujus hodieque Fragmentum habemus, admodum *mutilatum*, ut e *Catalogo* constat quem præfixum repræsentant Codices *MSS.* In illo aliorum quoque *Rhetorum* nomina legimus quorum *vitas* descripserit in illo opere *Suetonius*, quæ tamen olim perierint. Et in illis *Marcum* etiam *Fabium Quintilianum*. Et quidem alios inde *Rhetoras*, qui tamen nulli comparent in opere *Suetoniano* hodierno, excerpsit, & suo quemque loco, pro *temporis* ordine, disposuit *Hieronymus*. Cur itaque dubitemus quin &

Hæc *Hieronymus*, ut videtur, Auctore *Suetonio*.

Quin-

Quintilianum suum similiter inde transtulerit? *Nostrum* vero illum fuisse de quo scripsit *Suetonius*, *Quintilianum*, non *Patrem* ejus aut *Avum*, e temporis illa, in qua illum exhibet *Catalogus*, serie, facile colligimus. Præcedunt enim ibi *L. Statius Ursulus*, *P. Clodius Quirinalis*, *M. Antonius Liberalis*, *Sex. Julius Gabinianus*; quos *Claudii*, & *Neronis*, & *Vespasiani* etiam, temporibus apposuit *Hieronymus*. Solus illum sequitur *Julius Tito*. Sed *Titonem* nullum, opinor, legimus in *cognominibus Romanis*; sæpius *Tironem*. Estque fortasse *Julius* ille *Tiro* cujus *codicillos* memorat sub *Trajano* (*r*) *Plinius*. Hoc si verum, *Julius* ille *Tiro* jam *nuper*, cum scriberet *Plinius*, defunctus, *Quintiliani* in Schola *Rhetorica* successor esse potuit. Sic alius a nostro *Quintiliano* esse non potuit, qui fuerit loco illi, pro *temporis* ordine quem secutus est in *vitis* illis disponendis *Suetonius*, inserendus. Sed desunt, fateor, notæ illæ *temporum* in *Suetonio* hodierno, etiam in *vitis* illis quas cum *Suetonio* hodierno communes habuit *Hieronymus*. Nullum in illo legimus *Imperatoris annum* quo ipsi illi qui supersunt hodieque *Rhetores* floruerint. Inde suspicio est *pleniorem* fuisse in *vitis* illis *Suetonium* quem adhibuit *Hieronymus*, quam sit ille quem hodie habemus. Sed ut *temere* illos certis *Imperatorum annis* assignarit *Hieronymus*, ut multa alia ab *Eutropio* accepta annis ille assignavit quorum tamen annos certos nullos designaverat *Eutropius*; hic certe ratio nulla est cur *Scholæ Quintilianeæ* initium seu prætermiserit *Suetonius*, seu *temere* adeo, nec ullo præeunte Auctore, designarit *Hieronymus*. Erat enim *Epocha* illa constitutæ *Scholæ publicæ* insignis admodum, & *Galbæ* proculdubio *Rescripto* munita, non magis a *Suetonio*

r *Plin.* Lib. VI. Ep. 31.

nio prætermittendo quam fuerit *Senatusconsultum* de *Rhetoribus* olim ab Urbe *pellendis*, cujus tamen *verba* censuit conservanda (*f*) *Suetonius*. In *Galba* autem *Rescripto COSS.* fuisse verisimillimum est, & *mensem* mensisque *diem*, & *salarium* e *fisco* solvendum. Ita nihil deerat quo *cæpti* stipendii *tempus* fieret exploratissimum. Inde initium erat Professorum publicorum sibi invicem contendentium in Arte *Rhetorica*. Inde ad alias quoque disciplinas *liberales* majores fuit exemplum. Erant enim postea *Grammaticæ*, *Medicinæ*, *Philosophiæ*, &c. Professores *publici publicis* e *fisco* salariis alendi. Inde annus erat certus quo *claruisse* dici possent *Rhetores*. Is ipse nimirum quo ad professionem illam publicam fuissent admissi. Per *annos* etiam *Imperatorum* designandus erat a quibus erant salarium accepturi. Ita initium *Quintiliani* consignare *Suetonium* oportebat tot nominibus insigne. Et *finem* quoque Professionis non debuit certe tacere *Suetonius*, ipsum etiam multis nominibus insignem. Imprimis, quod nec pulsus, nec morte sublatus, sed *honesta* plane *missione* a Principe impetrata, Scholam abdicarit. Tum deinde quòd post *vigesimum* hoc fecerit *stipendium*. Utrumque pro exemplo disciplinæ militaris, quâ *missiones* erant, post certum *stipendiorum* numerum, ab Imperatoribus impetrandæ. Et sane officia illa *Palatina* omnia, tam *inermia* nimirum illa quam etiam *armata*, pro *militiis* habebantur, & *disciplinæ* proindè *militari* erant obnoxia. Etiam in *legem* transiit primum hoc *Quintiliani*, post *stipendium vigesimum*, missione honesta donati exemplum. Sic enim postea in *Roma nova*, Urbe nimirum *Constantinopolitana*, senioris *Romæ* plerunque ad exempla formata, *legitima* illa coustituebantur Professionum publi-

f Suet. de clar. Rhet. c. 1.

blicarum *stipendia*. *Grammaticos*, inquiunt (*t*) Principes, *tam Græcos quam Latinos*, *Sophistas*, & *Jurisperitos in hac Regia Urbe Professionem suam exercentes*, & *inter statutos numeratos* &c. *cum ad viginti annos observatione jugi ac sedulo docendi labore pervenerint: placuit honorari & his qui sunt ex vicaria dignitate connumerari*. Sic illi præcipiunt anno Æræ nostræ CDXXV. cum jam olim inoleviſſet mos *veteranos* etiam *milites*, emerito honestaque missione, post *vigesima stipendia* decorandi. Hoc certe constituerat (*u*) *Caracalla* anno ejusdem Æræ CCXIV. Imo jam olim, ante *Caracallam*, legionibus in *Germania* tumultuantibus hoc idem concesserat (*x*) *Tiberius*. Scio aliter fuisse sub *Augusto*. Hoc tamen *Tiberii* exemplum alios deinde Principes, sub quibus floruit *Quintilianus*, imitatos fuisse verisimile est, non pariter ac fuerit *Tiberius*, avaros. Hoc ergo *militum* exemplo *missionem honestam* impetravit, post *vigesima stipendia*, *Quintilianus*. Exemplo *Quintiliani* impetravere alii *post Quintilianum* deinde *Rhetores*. Ita nec *initium Quintiliani* in Schola publica, nec *finem*, silere debuit *Suetonius*. Nec potuit, *Suetonio* hic præeunte, errare *Hieronymus*. Denique nec illud observatu indignum est, ut anno certo, ita *medio Domitiani* Imperio, hæc attribuere *Hieronymum*; non autem ad *primum* ejus annum *ultimum*ve referre, quo *temporis incerti* gesta, nec *certo* etiam Auctorum *testimonio* nitentia, plerumque referre solet.

Docuit certe Quintilianus multis sub Domitiano annis, abdicavitq; multis annis ante ejusdem finem.

XIV. Verbum certe illud *Eusebiani* Chronici *CLARUIT*, cum *certo anno* affigitur, ad rem *gestam* aliquam insignem, quæ quasi *vita* quædam *Epocha* habenda fuerit, referendum est. Nec est sane alia

vita

t Cod. Lib. XII. tit. 15. *u* Cod. Lib. V. tit. 65. *x* Tacit. Ann. I. c. 36.

vitæ hujus, in qua versamur, *Epocha* quæ huic anno aptius respondeat, quam hæc ipsa *abdicatæ* a *Quintiliano* Scholæ *Rhetoricæ*. Jam plane ostendimus, *Domitiano* imperante, *finem* fuisse illius, quo *Scholæ* præfuit, *vicennii*. Quod tamen ita intelligendum est ut nec in *finem* Imperii illius nec in *exordium*, Scholæ finis inciderit. Multis deinde annis *Domitianum* imperasse vel e *notis* illis colligitur quæ in his ipsis *Quintiliani Institutionibus* apparent, uti mox videbimus. Postea scripsit noster *de causis corruptæ Eloquentiæ*, exuto nimirum docendi munere sese ad scribendum accingens. Tum *filio minore* orbatus est, a cujus morte ad *fratris majoris* excessum plusquam *triennii* spatium intercessit. Hæc *Quintilianus* Libro VI. exeunte anno *Operis* primo. Paulo antea quam IV. Librum scriberet, *sororis nepotum* studiis a *Domitiano* præfectus est. Etiam postea *Domitianum* laudat a studio *Poetices* Lib. X. florentem scilicet vigentemque. Hæc ille suscepti *Operis* anno secundo, ab exuto Scholæ officio quarto vel quinto potius *ineunte*. Nondum tamen vel *Philosophos* urbe prohibuerat *Domitianus*. Quæ sane docent, anno ante pulsos *Philosophos* ad minimum quinto, abdicasse *Quintilianum*; totidemque adeo annis ante annum *Domini* XCIV. cui conveniebat *exsilium* illud, pro nostris *(y)* rationibus. Hæc sane multis ante *Domitiani finem* annis *abdicatam* a *Quintiliano* Scholam ostendunt. *Initio* tamen *Imperii* illius *nondum* abdicaverat. Hoc certe docet *Martialis*, cujus illa sunt ad *Quintilianum* verba *(z)*

Quintiliane, vagæ moderator summe juventæ,
Gloria Romanæ, Quintiliane, togæ.

Cum *moderatorem juventæ* eum appellat, *Scholæ Rhetoricæ* præfectum illum fuisse supponit, cujus di-

y Ann. *Plinian.* z *Mart.* Lib. II. Ep. 90.

discipulos *juvenes* fuisse jam probavimus. Cum *toga* illum *Romanæ gloriam* agnoscit, simul in *foro* gloriam ejus ostendit, in quo *togati* causas agebant *Oratores*, qui tamen uno eodemque tempore utrumque tam *docendi*, quam etiam *orandi* munus abdicavit, uti vidimus; simul etiam *claritatem* ejusdem innuit, quam huic tamen, quo *Scholæ* præfuit, tempori tribuit *Hieronymus*. Et sane illum jam illo ipso tempore *Scholæ moderatorem*, & *togæ Romanæ gloriam* fuisse supponit quo hæc scribebat ipse *Martialis*, quod sane fecit imperante *Domitiano*. Bis enim illum compellat hoc eodem *Epigrammatum* Libro Ep. 2. & 91. Ita scilicet, ut eum priori loco *Germanici* titulo ornatum doceat, & *laurea* de victis *Cattis*. *Germanicum Domitianum* COS. VII. ipso nimirum cujus Idib. *Septembribus* decesserat frater *Titus*, anni fine appellant numi. Imo *omnes suos libellos, quibus Domitianus famam, id est, vitam dederat, Domitiano* proinde *supplicasse* agnoscit ipse (*a*) *Martialis*. Inde illud saltem colligimus, *edendorum* saltem Epigrammatum consilium nullum fuisse ante Imperium *Domitiani*. Ita ante anni LXXXII. *finem* librum illum edere non potuit *Martialis*. Potuit *postea*, cum *Epigrammata* jam olim scripta in Libros postea edendos collegerit *Martialis*, quod multis ostendi posset, si opus esset, exemplis. Inde fateor esse difficillimum Epigrammatum *singulorum* tempora e *Libri*, in quo continentur, *editi* tempore colligere. Rara tamen apud *Martialem* Epigrammata occurrunt *Domitiani* hisce, in quibus jam versamur, temporibus antiquiora. Scripsit ille pauca sub *Tito*. Sunt etiam aliqua in Libro de *Spectaculis* Seculi fortasse *Neroniani*, quæ proinde Eruditi (*b*) suspecta habent, ne sint fortasse

a Præf. Lib. VIII. Epigr. *b* P. *Scriverius*.

tasse *Martialis*. Non tamen obstat, ut existimant, illius *Ætas*, cum egerit *Martialis* quo anno *Nero* interfectus est, annum *Ætatis*, pro nostris rationibus, ad minimum XXVI. *puerum* enim se *juvenemque* nonnulla scripsisse testatur ipse (*c*) *Martialis*. Sed quæ haud equidem ipse jam nosset, quæque a *Quinto Pollio Valeriano* petenda Lectorem monet. Inde facile colligimus, locum illis nullum fuisse in hac *Epigrammatum* quæ exstat hodierna collectione. Id potius obstat fortasse quod ea fere omnia quorum *tempus exploratum* habemus, intra *Domitiani* Imperium contineantur; & *rara* admodum, siqua fortasse ulla, *antiquiora* sint. Inde enim colligitur, *Tito* vel *Domitiano* imperante, animum ad scribendum applicuisse *Martialem*. Nec enim *animi* gratia scripsit ille, sed *Patronorum*; cum scilicet spes *lucri* ab illis studiis appareret, quæ erat certe sub his tandem Principibus amplissima. Erat enim *Titus* ipse *Latine Graceque, vel in orando, vel in fingendis poematibus promtus, & facilis ad extemporalitatem usque*, teste (*d*) *Suetonio*. Et *Domitianum* ab iisdem studiis commendant, non (*e*) *Suetonius* modo, sed (*f*) *Plinius* major, sed (*g*) *Quintilianus* noster, sed (*h*) *Tacitus*, sed (*i*) *Silius Italicus*, (*k*) *Valerius Flaccus*, atque etiam ipse (*l*) *Martialis*. Idque testatum faciunt tot ab eo instituti *Ludi* in honorem *Jovis Capitolini*, & suæ item *Minervæ*, ingeniorum præsertim certaminibus illustrandi. Fecit itaque spes illa *poetam Martialem* quæ & *corvos Poetas* fecit & *Poetrias picas*, *magister artis ingeniique largitor venter*. Hoc certe primum tempore collegit Epigrammata,

c Mart. Lib. I. Ep. 113. *d Suet.* Tit. c. 3. *e Suet.* Dom. c. 2. 20. *f Plin.* Præf. Nat. Hist. *g Quint.* Inst. Lib. X. c. 1. p. 461. *h Tacit.* Hist. IV. 86. *i Sil. Ital.* Bell. Punic. L. III. *k Valer. Flacc.* Arg. Lib. I. *l Mart.* Lib. VIII. Ep. 82.

ta, ediditque, *Martialis*. Hoc exinde constat, quod *Domitiano* tot Epigrammata, etiam in *primis* Libris, inscripserit. Et tamen *primis Domitiani annis* illa conveniebant. Sic quidem ut non longe abesse potuerint ab illo ipso anno Æræ nostræ LXXXVIII. quo *Scholam Quintilianus* abdicavit. Jam *ante* alibi (*m*) ostendimus cum IV. *Statianarum Sylvarum* Libro concurrisse Librum *Martialis* IX. Cum anno nimirum Æræ nostræ XCV. quo *Consulatum* XVII. inivit *Domitianus*. Illo autem Libro, Epigr. 86. ita ad *Norbanum* scribit *Martialis*:

Omne tibi nostrum quod bis trieteride juncta
Ante dabat Lector, nunc dabit Auctor, opus.

Numerat nimirum *sex annos* ab eo usque tempore quo Libros suos *miserat* ad *Norbanum*, pro more illorum temporum, a *servo* aliquo vel *liberto Anagnosta*, seu *lectore*, post cibum legendos. *Tempus* autem illud ita designat:

Cum tua Sacrilegos contra, Norbane, furores
Staret pro Domino Cæsare sancta fides.

Intelligit, ni fallor, defectionem *Antonii Saturnini* oppressi a *Maximo* illo *Norbano*. Addit & notam *temporis* aliam:

Me tibi Vindelicis raptum narrabat in oris,
Nescia nec nostri nominis Arctos erat.

Sed legendum, ut puto, pro *raptum* potius *jam tum*, quam quod alii illius loco reponunt Viri sane Eruditissimi. Intelligit ergo *tempus* illud, non quo primam Epigrammatibus *colligendis edendisque*, nedum *scribendis* manum admoverit; sed quo ex editis adeo jam *inclaruerat*, ut non *Roma* duntaxat, sed *castris* etiam *Germanicis*, nomen ejus jam esset celeberrimum. Ambæ autem illæ *notæ* in *Quarti Quintive Libri* editionem conveni-

m Præl. IV. ad *Sp.* Adr. paragr. 3.

niunt, vel etiam fortaſse *Tertii*. *Quarti* enim certe Libri Epigr. 11. in illum ipſum *Antonium* invehitur. Utque hoc in loco *Arcti*, ſic ibi *Urſa* & *Rheni* nomine, cujus *aquas* proinde appellat *Arctoas*, locum Belli deſignat. Cum autem Libri V. Epigr. 13. adeo non eſset in *Arcto* ignotus *Martialis*, ut jam *toto orbe frequens legeretur*; inde colligimus, poſt *primorum* librorum vel *trium* vel *duorum* editionem illa fuiſse *Norbani* in *Antonium* geſta. Scripſit enim in eundem *Antonium* L. III. Ep. 66. Ea tamen, ſi Conſulatum *Domitiani* XVII. *ſexennio* integro præceſserint, anno ad minimum *Domini* LXXXIX. geſta fuerint neceſse eſt. Proinde Lib. II. Ep. 90. in quo de *Quintiliano* agitur, certe ante anni LXXXVIII. finem ſcripſerit ediderit que. Si quidem ſingulis annis ſingulos ediderit Libros, ita anno LXXXVII. Liber ille ſecundus conveniet. Et ſane *rarum* fuiſse ſi *anno* integro Librum non emitteret, alibi (*n*) *Martialis* ipſe nos docet. Ita inter initium *Domitiani*, cum animum ſerio rei *Poeticæ* daret *Martialis*, annumque *Domini* LXXXVII. de *Quintiliano* illa ſcripſerit *Martialis*. Præerat itaque hoc tempore Scholæ *Quintilianus*: & quidem maxima peritiæ in arte Oratoria famâ.

XV. Sed vero etiam *ante Domitiani* Imperium e *Plinii* noſtri temporibus, certum eſt docuiſse *Quintilianum*. Frequentabat ille *Quintilianum*, (*o*) Præceptoremque illum agnoſcit, & quidem cum eadem *Plinius* ætate eſset, qua *Quintilianum* ipſum fuiſse probavimus cum ipſe *Domitium Afrum* frequentaret, (*p*) *Adoleſcentuli*. Hac enim ipſa *voce* uſus eſt in hac eadem cauſa ipſe *Plinius*. Certum eſt hanc *Plinii Adoleſcentuli* ætatem *minorem* fuiſ-

Docuit etiam ſub Tito, & ſub finem ſaltem Veſpaſiani.

n *Martial.* Lib. X. Ep. 70. *o* *Plin.* Lib. II. Ep. 14.
p *Plin.* Lib. VI. Ep. 6.

fuisse anno ejusdem XIX. quo *primam causam* egit in *foro*, perfunctus nimirum Scholæ *Rhetoricæ* disciplina. Etiam anno quo periit avunculus, *Domini* nimirum LXXIX. secundo *Titi*, *Augusti*. XXIV. non *Romæ* erat, sed *Miseni*, ubi *classem* curabat avunculus. Ibi nullæ *Rhetorum* Scholæ, aut *forum* etiam in quo *Oratores* essent audiendi. Inde colligimus, ut alii annos illos quos primæ illi *Adolescentuli* ætati assignavimus, in disciplina *Scholæ fori*que excessissent, vix tamen fieri posse ut *Plinius* excesserit. Atqui anni illi *Adolescentiæ Plinianæ* ab anno LXXV. & post diem mensis *Augusti* XXIV. incipiunt, & ad annum LXXVIII. saltem *exeuntem* pertingunt. Hoc ergo intervallo in *Schola* illa Præfectura necesse est fuisse *Quintilianum*. Loquitur etiam de *Quintiliani* (q) Schola pariter atque mercede (r) *Juvenalis*. Sic tamen ille in *Satyra* illa (ſ) *farragine* tempora confundit, dum a primis *Cæsarum* initiis ad *sua* usque *tempora* vitia perstringat, ut *temporis* quo res gestæ fuerint notam nullam ex eo liceat elicere.

Cum docendi munere munus etiam orandi deposuit, missus a Domitiano honeste post XX. ejus in munere stipendium.

XVI. Cæterum cum *Schola* usum præterea *Artis* suæ in *foro* abdicavit etiam *Quintilianus*. Hoc nos docet ipse illis verbis: (t) *Nos quando & præcipiendi munus etiam pridem deprecati sumus, & in foro quoque dicendi, quia honestissimum finem putabamus, desinere dum desideraremur; inquirendo scribendoque talia, consolemur otium nostrum, quæ futura usui bonæ mentis juvenibus arbitremur, nobis certe sunt voluptati*. Hinc sane constat, utrumque munus illum non nisi *Principis*, a quo *salarium* acceperat, venia impetrata, deposuisse. Discimus etiam, cur deposuerit, *rationem*. Quod scilicet *honestissimum* muneris *finem* illum putaret, de-

q *Juv.* Sat. VI. v. 279. r *Juv.* Sat. VII. v. 186. 187. ſ *Juv.* Sat. I. v. 86. t *Quint.* Lib. II. Inst. c. 12. fin p. 86.

desinere dum desideraretur. Habuit nimirum ob oculos sui olim Præceptoris exemplum *Domitii Afri*, cui vitio datum observaverat, quod *deficere* (*u*) mallet quam *desinere*. Quod scilicet deficientis præ *senio* ingenii rationem nullam habuisset. Hinc ille occasionem aucupatus est, salva jam & matura fama, otium petendi. Annum tunc agebat, pro rationibus nostris, *Ætatis* duntaxat XLVI. XLVII. fortasse in anni quo desiit XX. ejus stipendium, sine jam inchoato. Ut proinde *Principis* fortasse potius, sub quo causas fuerit acturus, quam *Ætatis*, rationem habuerit. *Inquietam* certe *anxiamque* Oratorum *vitam*, *licet illos certamina & pericula sua ad Consulatus evexissent*, causatur (*x*) *Maternus*, cur se ab *Oratoria* ad *Poeticen* receperit, qui sub mitiore vixit oravitque Principe quam fuerit *Domitianus*. Potuit tamen noster vel *Ætatis* causam, pro illorum quibus vixit, temporum opinionibus, obtendere satis verisimilem. Finis enim *Militiæ* veteris, pro censu *Servii Tullii*, in anno erat *Ætatis* XLV. Et *gregariæ Militiæ* finem, in anno saltem L. pro *declamantium* Legibus agnoscit ipse (*y*) *Quintilianus*. Ita nimirum, siquis tirocinium paullo *serius* inchoasset, ut scilicet *stipendiorum* numerus legitimus ante illum Ætatis annum exire non potuerit. Aliter missionem honestam dabant, etiam *ante* annum *Ætatis* vel XLV. *expleta stipendia*. Ita disputat *Spurius Ligustinus* insigni ejus illa apud (*z*) *Livium* Oratione: *viginti duo stipendia annua in exercitu emerita*, inquit, *habeo*, *&* *major annis sum quinquaginta*. Utroque se nomine a militia excusandum ostendit, tam quod *stipendia* legiti-

u *Quint*. Inst. Lib. XII. c. 11. p. 576. *x* in Dialog. de Orator. c. 13. *y* *Quint*. Inst. Lib IX. c. 2. p 409. *z* *Liv*. L XLII. c. 34. *Quint*. Lib. II. Inst.

ma, quam quod *ætatem* militiæ legitimam superaverat. *Stipendiorum* autem *numerum*, etiam in *gregali militia*, vix *majorem* legimus eo quem in illo *docendi orandi*que munere exegerit *Quintilianus*. Nec absurde *stipendiorum numerum* inde arcessitum jam ostendimus, unde primum fluxit *stipendiorum exemplum*, a re nempe *Militari*. Ita suppetebant *Quintiliano*, pro nostris rationibus, *Ætas*, justique satis, in speciem, *colores*, ad petendam muneris vacationem.

Causa *Navii Apruniani* ab eo acta anno fortasse LXX. jam adhuc certe *juvene*.

XVII. His ergo limitibus concludi necesse est *Quintiliani* omnes, quas in *foro* habuit, *Orationes*. Illam imprimis, quam etiam emisit ipse solam, de causa (*a*) *Navii Apruniani*, in qua quæsitum dicit, *præcipitatane esset ab eo uxor, an se ipsa sua sponte jecisset*. Coram *Prætore* de *Parricidio* causam illam actam vix est quod dubitemus. Quis ille fuerit *Navius Aprunianus*, me fateor ignorare. Facile tamen inducor ut credam, sub initium *Vespasiani* causam illam egisse *Quintilianum*. Se enim fatetur *juvenili cupiditate gloriæ causam illam emisisse*. Proinde *juvenis* fuerit oportet cum emitteret. Minor certe anno *ætatis* XXXV. qui supremus erat *Juventutis* limes, concurrebatque cum anno Æræ *Christianæ* LXXVII. pro nostris saltem hypothesibus. Post finem rursus anni LXVIII. quo *Quintiliani* reditum disposuimus. Vix porro anno LXIX. tumultuosissimo nec *causis* agendis, nedum in *lucem* dandis, consentaneo. Proinde sub *initium*, ut videtur, *Vespasiani*, sedataque Republica, anno fortasse LXX. vel paulo postea, cum celebritatem nominis de Arte Oratoria esset in *foro* consecutus. Tum enim maxime *juvenili* illa *gloriæ cupiditate* illum arsisse verisimile est. *Cæteras* dicit, quæ *sub nomine* ejus *ferebantur*, *Actiones negligentia excipientium in quæstum Notariorum corruptas minimam sui* pa-

partem habuisse. Nempe in usum *Adolescentum*, quos *foro* interfuisse jam ostendimus, illas exceperant *Notarii*, nec aliunde *quæstus* illius spes quam ab illis *Adolescentibus*.

XVIII. His etiam iisdem limitibus (*b*) *pro Regina Beronice* egit *apud eam ipsam*. Sic enim ipse de hac causa loquitur. Ipsum *Roma* vel Scholæ munus ab eo susceptum detinuit. Ut proinde nec alibi, præterquam *Roma*, Regina *Beronice* esse potuerit. Venit illa *Romam* cum *Agrippa* fratre post VI. *Vespasiani Titique* IV. *Consulatum*, ut nos docent Fragmenta *Dionis Xiphiliniana*. Erant illi in *Consulatibus illis* collegæ anno Æræ nostræ LXXV. Ibi aliquantisper cum *Tito* in Palatio versata est, ea nimirum spe fore ut *Tito* nuberet. *Uxorem* certe illam *Titi* appellat *Victor Epitomator*. Et cum *Populo Romano* ingratum id sensisset *Titus*, *Dio* etiam dicit illam fuisse a (*c*) *Tito* repudiatam, *uxorem* nimirum, si non posset ab eo, nisi per *repudium*, separari. Sed *nuptias* tantummodo *promissas* agnoscit (*d*) *Suetonius*. Urbe tamen seu repudiatam, seu rejectam, discessisse innuit *Dio*, dum *Romam* dicit sub initium *Titi* eam fuisse *reversam*. Sic tamen ut *Titi* in eam jam reversam laudet continentiam. Imo rursus illam discedere coegit. Sunt enim illa verba (*e*) *Suetonii*: *Statim*, inquit, *ab urbe dimisit invitus invitam*. Vox illa *statim* tam ad *initium Titi*, quam ad *reditum* illum *Beronices* referenda est, ne *parvam* ejus in secundo hoc adventu *moram* fuisse dubitemus. Certe de *initio Imperii* intelligenda esse confirmat *Victor Epitomator*. Sic enim ille: *Denique*, *ut subiit pondus regium*, *Berenicen nuptias suas sperantem regredi domum præcepit*. Hæc *Titus* anno quo Patri

Pro Regina Beronice apud ipsam egit anno LXXVI. fortasse, vel sequenti.

e 3 suc-

b *Quint.* Lib IV. Inst. c. 1. p. 165. *c* *Dio* Lib. LXVI.
d *Suet.* Tit. c. 7. *e* *Suet.* ib.

succeſſit Æræ noſtræ LXXIX. Sic inter annum LXXV. & LXXIX. *Orationem* illam oportet habuiſse *Quintilianum*. Sic item ut anno LXXIX. habere non potuerit propter *brevem* illius in Urbe *moram*. Sed nec anno LXXV. quo *primo* in Urbem appulit, ſi tamen vere illo *Conſulatu*, & non poſtea potius, appulerit. Omiſit enim deinceps *Xiphilinus Conſulatus* ad finem *Veſpaſiani*. Serior enim erat illius in Urbem adventus quam ut eo anno lites ab ea ſuſceptas fuiſse veriſimile ſit. Omnino ad *tempus* illud noſtri illa ſpectabat Oratio quo *Beronice* ita apud *Titum*, ac ſi ejus fuiſset *uxor*, omnia gerebat. Sic enim *Dio*. Proinde antea illam dixit quam *prima* vice Regina a *Tito* repudiaretur. Ita anno vel LXXVI. vel LXXVII. vel LXXVIII. Immo certe ſi in *Palæſtinam* diſceſſerit, anno LXXVI. vel ſequenti. Nec enim alioqui temporis *ſpatium* illi fuiſſet in Urbem *Titi initio* revertendi. Nec *diu* illam tuliſſe videtur *Titus* cum illam Populo ſenſiſſet ingratam. Nec *diu* etiam diſtulit fortaſse *Populus* ſententiæ ſuæ ſignificationem, toties nimirum in *theatro*, ubi licentiſſime omnia, etiam *Principe* præſente, agebat. Hinc etiam *annorum* quibus in *foro* egit & in *Schola* noſter, *notas* habemus cum noſtris illis, quas modo dedimus, rationibus conſentientiſſimas.

Inſtitutiones ſcripſit noſter poſt aliquot *annos a munere abdicato*.

XIX. Progredior jam ad *tempus* quo haſce, quas habemus, Artis Oratoriæ *Inſtitutiones* noſter abſolverit, pro virili noſtra, eruendum. Id quod ſane fateor eſſe difficillimum. Nec tamen alia *Quintiliani tempora* recte conſtitui poterunt niſi illud eruatur. Itaque quo accuratius illud indagemus, erunt certe imprimis conſtituendi *limites* extra quos ne quæri quidem oporteat. Ait ergo *Quintilianus* paulo ſe plus quam *biennium* huic

Ope-

Operi impendisse. Hoc verbis ipse disertissimis agnoscit in Epistola ad *Tryphonem* Bibliopolam. Hinc facile colligimus, ante anni CXI. saltem *initium*, ne quidem *absolvi*, nedum *edi*, potuisse. Esto enim, mox a deposito munere, sese ad Opus hoc, in quo versamur, accinxerit; sic tamen *biennium* a fine anni LXXXVIII. deductum in *fine* anni XC. finem accipiet. Ita nimirum, ut quod supererat, in annum sequentem inciderit. Atqui illud etiam certum, nec *mox* illum a *deposito munere* hoc Opus *incepisse*, nec absolutum *mox* in *lucem* emisisse. Dicit se *diu (f)* amicis hoc petentibus fuisse *reluctatum*. Agnoscit *pridem* se munus suum fuisse *deprecatum*. Idque cum non magnos fecisset in hoc Opere progressus, Libro nimirum illius (*g*) secundo. Scriptum a se alium *de causis corruptæ Eloquentiæ* (*h*) Librum docet ipse, cum minor natu filius decederet. Sic autem loquitur quasi non magno admodum interposito *spatio* dolores *uxor* cum *duobus filiis* amissa renovasset. Horum autem *ultimus* paulo antea defunctus est quam VI. aggrederetur Institutionum Librum. *Otiumque*, ui fallor, arguit, veniamque *muneris* impetratam, cum illum quoque *priorem Librum* ederet. Tantum enim aberat a *Libris edendis* positus in munere *Quintilianus*, ut ne quidem (*i*) *Causas* una plures a se editas, ut vidimus, agnoscat. Ediderant præterea *Juvenes* Scholæ Auditores (*k*) *duos* ejus nomine, de hac eadem Arte Oratoria, ipso tamen inconsulto, Libros. Certe post Scholæ vacationem, cum nulla jam superesset spes ipsum ulterius audiendi. Tunc enim dictata in Schola accepta concinnarunt, edideruntque. Antea tamen quam vel primam hisce, quas ha-

f Prœm. *g* Lib. II. c. 12. p. 86. *h* Lib. VI. Prœm.
i Lib. VII. Inst. c. 2. p. 315. *k* Prœm.

habemus, *Institutionibus* manum admovisset, ut e *Procemio* Operis universi colligitur. *Spatium* ergo aliquod intercesserit oportet, quod tamen admodum *magnum* esse non potuit. Adhuc enim Scholæ suæ Auditores (*l*) *juvenes*, & (*m*) *suos Adolescentes*, non semel appellat. Ætatemque illam *Juventutis* nomine, ut videtur, intelligit, quæ *studiis*, pro illius *Seculi* more, impendi solebat, *Oratoriis*. A *Pueritia* ad *primam* saltem *barbam*. Ita *Juvenes* qui anno XVII. *minores* ipsum audiverant, ne quidem adhuc *barbam primam* posuisse verisimile est. Sic infra *quadriennium* scripserit a *munere abdicato*.

Nec tamen, cum scripsisset, statim *edidit*.

XX. Illud præterea e *Quintiliano* ipso exploratum habemus, non mox *editos* fuisse *Institutionum* Libros postquam fuissent ad *finem* usque perducti. Se enim fatetur, postquam illos composuisset, *usum* deinde *Horatii consilio*, *qui in Arte*, inquit, *Poetica suadet ne præcipitetur Editio*, *nonumque prematur in annum*. Proinde datum illis *otium*, *ut*, *refrigerato inventionis amore*, *diligentius repetitos tanquam Lector perpenderet*. Inde facile colligimus jam *absolutos* fuisse, tamen aliquantisper, dedita etiam opera, *suppressos*, cum ipse illos nondum opinaretur *satis maturuisse*. Sed *citius* quam decreverat, flagitante Bibliopola, illos emisit. Proinde ante *annum*, pro *Horatii*, (cujus usus est consilio) mente, *nonum*. Sed *unum* saltem *annum* fluxisse innuit ex quo Editionem flagitaverat Bibliopola, cum illum ipsum *testem* advocat *paulo majori* quam *biennii* spatio *compositionem Operis* fuisse consummatam. Vix sane fuerat ita locuturus nisi *plusquam triennis* fuisset exspectatio. Imo nihil vetat quo minus fuerit etiam *quadriennis*. Ita *unus* ad minimum *annus* fluxerit ab Operis *fine* ad ejus-

l Procem. p. 2. *m* Lib. VII. c. 3. p. 325.

ejusdem *Editionem*, cum etiam *annis* & suam fuerit *scriptionem* emensus & Lectoris etiam *exspectationem*.

XXI. Et tamen infra *Domitiani* Imperium concludi omnia videntur, Operis *initium*, *finis*, etiam *Editio*. *Domitiano* sæpe adulatur. Nec in Operis *initio* duntaxat, verumetiam longius provectus. Nec unquam innuit meliora tempora, ne quidem in *Epistola* quam scripsit ultimam ad *Tryphonem* Bibliopolam. Vix tamen habemus illorum temporum Scriptorem quin temporum mutationem, prima quaque occasione data, fuerit gratulatus. Gratulatur certe (*n*) *Martialis*, gratulatur (*o*) *Plinius* junior. Et pleni sunt in hanc sententiam coævi *numi*. Itaque ediderit oportet *Quintilianus* Institutiones suas vel *ultimo Domitiani* anno, vel *penultimo*, Æræ nimirum nostræ *Christianæ* XCVI. vel XCV. Sic etiam absolverit anno XCV. vel XCIV. incœperit autem vel anno XCIII. vel XCII. His certe limitibus concludi omnia oportet. Ego prioribus potius annis omnia contigisse censeo. *Abdicavit*, ut vidimus, anno LXXXVIII. exeunte. Tum deinde *otium* nactus ad scribendum se accinxit, ita antea a scribendo officii molestiis impeditus, ut ne quidem *Actionem* plusquam unicam ediderit. Alia autem scribere vix potuit vacare cui ne quidem *Actiones* officio cognatissimas scribere vacavit. Imo hanc ipsam muneris abdicationem, otiumque inde consecutum, pro *ratione* habet (*p*) *Quintilianus* cur Amici illum ad scribendas Artis Oratoriæ *Institutiones* hortarentur. Proinde innuit, ni officio cessisset, nullum alioqui futurum locum illis eorum hortationibus. Proinde *de causis corruptæ Eloquentiæ*

Scripsit illas anno, ut videtur, XCII. & XCIII.

n *Mart.* Lib. X. Ep. 6. 7. 34. 72. *o* *Plin.* Lib. I. Ep. 5. 12.
p Procem.

tia nisi munere exutus, vix potuit scribere *Quintilianus*, & muneris datis pariter acceptisque *rationibus*. Sic otium nullum plenum esse potuit ante initium anni LXXXIX. Ergo illo ipso anno ineunte hoc Opus *inchoatum* ab eo fuisse supponamus. Cum hoc scribere aggressus esset, simili se, quo postea, *ictu* percussum testatur (q) *Quintilianus*, morte nimirum *minoris* natu *filii*. Cum se scribere *aggressum* dicit, jam *coeptum* Opus atque aliquatenus *affectum* una significat. Ad eundem, ut videtur, modum quo, quinque prioribus *Institutionum* Libris ad finem perductis, *majorem* etiam *filium* amisit. Ita affecto *Opere*, & proinde affecto etiam *anno* LXXXIX. filius ille *minor* decesserit. Sed vero *quintum egressus* erat, cum moreretur, annum, post *paucos* a matris obitu *menses* elatus, quæ etiam ipsa nondum ætatis suæ annum *undevicesimum* expleverat. Proinde concurrerit cum *matris* anno XIV. hujus *filii* natalis, ut *paucos* illos *menses* matris anno XIX. supplendo concedamus quibus *matri* filius supererat. Erant enim illi plane necessarii tam ad supplendum *filii* annum *quintum*, quam ad excessum etiam illum quo annum ætatis V. fuerat *egressus*. Sic XIII. *matris* anno *exeunte* natus fuerit filius etiam *major*, qui certe *antea* nasci non potuit, cum ante annum ætatis XII. expletum ne quidem *nuptiæ* fœminarum, apud *Romanos*, fuerint legitimæ. Atqui filius ille *major*, qui erat, cum decederet mater, pro his rationibus, etiam ipse *sexennis*, *decimum* annum ingressus est, jam adoptatus a *Patre* aliquo *Consulari*, jam *Prætori avunculo*, Patris fortasse Consularis fratri, *gener* designatus. Tres igitur a *matris morte* anni anno Æræ nostræ XCII. ineunte desinent. Pars autem illa qua *decimum*

q Lib. VI. Proœm. p. 261.

simum annum *ingressus* est, ad annum eundem XCII. spectabit, jam utique *affectum*. Ut proinde anno ad minimum XCII. affecto *puerum* illum *obiisse* necesse sit. Jam autem *Librum* Operis designati V. absolverat *Quintilianus*, annum nimirum *biennii* & illius quod excurrebat saltem *primum*. Et *primum* adeo hujus Operis *annum* designabit Æræ nostræ, quem diximus, XCII. *Secundus* ergo XCIII. erit. Et quod deinde *supra biennium* superest, anno XCIII. vel *exeunti*, vel etiam *ineunti* XCIV. erit assignandum. Sic *matrem* filiorum illorum, *ætate*, quæ per Leges *nubilis* erat, *prima* duxerit *Quintilianus*, anno nimirum ætatis *suæ* XII. uti diximus, *expleto*, *Domini* nimirum LXXXII. *ineunte*. Et recte adeo *ætatem* ejus *puellarem* fuisse dicit suæ *comparatam*. Egit enim certe *Quintilianus* ætatis suæ annum XL. cum illa suæ explevisset XII. Sic etiam *primo* suscepti Operis *anno*, nimirum XCII. *sororis nepotes Quintiliano* crediderit *Domitianus*. Cum scilicet *tres* suscepti Operis Libros *priores* absolvisset. *Annum* enim ego *primum* quinque prioribus Libris tribuendum existimo. Tum enim *dilatorum* aliquantisper studiorum veniam petit, idque pro magno habet, si post tantos dolores, posset ea, etiam *mora* quantavis interposita, repetere.

XXII. Satis autem apte conveniunt huic anno memoratæ in hoc Opere *temporum* notæ. Ait (*r*) *laudes Jovis Capitolini perpetuam* fuisse *sacri certaminis materiam*. *Agones* intelligit *Capitolinos* in perpetuum *Quinquennales* in honorem *Jovis Capitolini*. In illis & prosa Oratione *Græce Latine*que certatum testatur (*s*) *Suetonius*. Instituti illi sunt a *Domitiano* anno Æræ nostræ LXXXVI. ut nos docet (*t*) *Censori-*

Certe post annum L. XXXVI. quo instituti sunt a *Domitiano* Agones *Capitolini*, & quo *Britanniam* tum primum cir-

r *Quint.* Inst. L. III. c. 7. p. 140. *s* *Suet.* Dom. c. 4.
t *Censorin.* c. 17.

cum navigatam Insulam esse deprehenderat Agricola.

sorinus. Ita binos videre potuit, cum hæc scriberet, *Quintilianus*. Ait præterea de *Britannia*, cum illam *Cæsar* aggrederetur, in *Suasoria* quærendum an (*u*) *Insula* esset. *Nam tunc*, inquit, *ignorabatur*. Et quidem nupera *Quintiliani* memoria, hoc ipso *imperante*, sub quo scripsit ille, *Domitiano*, primus classe *Britanniam* circuivit *Agricola*, *Insulam*que esse deprehendit. *Agricolæ* hoc tribuendum esse consentientem (*x*) *Tacito* testem habemus etiam (*y*) *Dionem*. Sed quo *anno* hoc deprehenderit *Agricola*, nondum habent eruditi exploratum. Tum autem ait contigisse *Dio*, cum milites quidam, facta seditione, interfectisque centurionibus tribunisque suis, ad *naves* confugissent, atque inde solvissent. Tum enim ait *circumnavigasse* illos eam partem *Britanniæ* quæ spectat ad *occidentem Solem*, ut fluctibus ventoque ferebantur. Quumque id fecissent atque ad altera castra *Romanorum*, quæ ibi erant, appulissent imprudentes; *Agricolam* & alios misisse, qui *navibus* eundem cursum tenerent, ex quibus etiam *Insulam* esse comperisse. Eadem illa proculdubio Historia est quam de *Usipiis* narrat in *Agricolæ* vita *Tacitus*, c. 28. Quem annum *proxime superiorem* eo quo victus est ab *Agricola Galgacus*, ex eodem *Tacito* fuisse colligitur. Ait enim, eadem *æstate* cohortem *Usipiorum* in *Britanniam* trajecisse, qua victi sunt a *Romanis Britanni Romanorum* castra nocte aggressi, c. 26. 27. 28. Sic item in procinctu ipso pugnæ in *Galgacum* loquitur *Agricola*: *Ii sunt quos proximo anno, unam legionem furto noctis adgressos, clamore debellastis*. Proinde *terminum Britanniæ*, cum pugnaretur, jam *patere* agnoscit etiam ipse *Galgacus*, c. 30. Verum id quidem de pro-

u *Quint.* L. VII. Inst. c. 3. p. 326. *x* *Tacit.* Agric. c. 28. ad 38. *y* *Dio* L. LXVI.

profugis *Usipiis*, quos illo ipso *anno Britanniam circumvectos* testatur *Tacitus*, c. 28. Sed nondum plenam fidem *Romanis* fecerat *profugorum circumvectio* donec missi etiam ab *Agricola Insulam* circumdedissent, quod *post* prœlium cum *Galgaco* contigit. Tunc enim *Præfecto classis circumvehi Britanniam* præcepit *Agricola*, eodem auctore *Tacito*, c. 38. Annum illum *octavum* numerat apud illum *Agricola* adventus sui in *Britanniam*, c. 33. Is autem nondum viderunt Eruditi cum quo sit *Domini* anno committendus. Ego cum anno Æræ nostræ LXXXVI. eundem existimo. Ait *Dio*, a rebus ab *Agricola* in *Britannia* gestis *Titum* Imperatorem XV. fuisse appellatum. Sed male *Dionem* intelligunt qui de Belli *exitu* illum loqui putant. Imo *Bellum* illud sub *Tito fuisse* idem docet *Dio*. Cum *fuisse* dicit, *cœpisse*, ni fallor, innuit. Firmat præterea *Dionis* de *Titi* titulo *Imperatorio* testimonium etiam *Tacitus*, qui *primo* hujus Belli *anno* quo venit in Provinciam *Agricola*, res ab eo gestas docet titulo *Imperatorio* dignissimas, *Pacem* scilicet a *Britannis petitam*, ac *deditam Insulam Mona*, unde *Voadicia* defectione revocatus fuerat *Suetonius Paulinus*. Sequitur: (z) *Nec Agricola prosperitate rerum in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat, victos continuisse: ne laureatis quidem gesta prosecutus est. Sed ipsa dissimulatione famæ famam auxit, æstimantibus quanta futuri spe tam magna tacuisset*, c. 18. Erant itaque res illæ *Expeditionis* nomine *Victoriæ*que satis dignæ,& *literis* etiam *laureatis*. Nec *Principi*, cujus auspiciis gestæ erant, obstare oportebat modestiam *Agricolæ*. Proinde de *primo* hujus Præfecturæ *anno*, non de *ultimo*, titulum illum *Titus* auxit *Imperatorium*. Hoc etiam docent tot aliæ res *Domitiani* rebus *Agricolæ* po-

z *Tacit.* vit. *Agric. c.* 18.

posterioribus coævæ a *Tacito* ipso recensitæ c. 39. nec ipsæ tamen *Imperii* initio assignandæ: *Falsus* nimirum *e Germania triumphus*, *emtis per commercia*, *quorum habitus & crines in captivorum speciem formarentur*. Hæc certe Bello cum *Quadis* & *Marcomannis* & cum *Decebalo Dacorum* Rege assignanda esse, e *Dionis* fragmentis colligitur tam *Xiphilinianis* quam etiam *Theodosianis*, & *Constantini Porphyrogeneti*, oppresso jam *Sabino Consulari*. Imo *Decebalum* illi in eo Bello hostem fuisse innuit certe coævus (*a*) *Plinius*, dum confert invicem res *Domitiani Trajani*que cum eodem illo hoste gestas, nempe *Decebalo*. Scio *Oppium* illum *Sabinum* appellari in nonnullis Codicibus *Suetonii*. Sed non temere *Casaubonum*, verum auctore *Salmasiano* aliisque Codicibus MSS. *Appium* reposuisse observavit Cl. *Grævius*. Et *Appium* eundem agnoscit (*b*) *Eutropius*. Agnoscunt etiam *Fasti* cum *Domitiano* X. *COS*. collegam *Appium Junium Sabinum* anno Æræ *Christianæ* LXXXIV. Is in Provinciam missus *Consularis* anno sequenti LXXXV. & occisus a *Dacis* ita *Domitiano* occasionem dedit anno eodem exeunte ut in illos Expeditionem ipse susceperit. *Anno* autem proximo, pro nostris rationibus, victus est ab *Agricola Galgacus*. Missum enim existimo in Provinciam *Agricolam* a *Vespasiano* etiamnum superstite anno Æræ nostræ LXXIX. Sic tamen ut res ab eo *gesta* in *Titi* Imperium inciderint. Obierat enim Pater die *Junii* XXIV. antea nimirum quam in Provinciam venire potuerit *Agricola*. Inde factum ut *res* ab eo gestæ *Titi* auxerint titulos *Imperatorios*. Et quidem *Imp*. XV. *Titus* appellatus est jam *Divi filius*, *Trib. Pot*. IX. (quæ *medio* anno LXXXX. exibat) ut nos docent numi Cl. *Mediobarbi*, & thesau-

a *Plin*. Panegyr. *b* *Entrop*. Lib. VII.

ſauri *Palatini* unus editus a Cl. *Begero*. Sic etiam ut ſint etiam apud *Mediobarbum* numi nonnulli eadem *Tribunitia Poteſtate* ſignati qui eum *Imp.* tantum XIV. agnoſcunt, quibus ſimilem nos etiam unum vidimus in theſauro *Laudenſi Bodlejano*. Inde manifeſtum eſt hac tandem *Tribunitia Poteſtate* titulum illum *Imperatorium* novum acceſſiſse. Et quidem tranſacta æſtate *debellatum* cum *Britannis* docet (*c*) *Tacitus*. Hoc proinde anno, non ſequenti, quo exeunte *Tribunitiam Poteſtatem* X. *Titus* numeravit. Imo *T. P. IX.* illam cum *COS.* VII. committunt *numi*, anno proinde LXXIX. percuſſi. Sequenti enim anno *Conſulatum Titus* inivit VIII. Itaque *primus Agricola* in *Britannia* is *annus* erat quem numeramus *Domini* LXXIX. *octavus* autem, quo *Britanniam* circumnavigavit, LXXXVI. Æræ *Chriſtianæ*. Idem nimirum quo *victus* a *Dacis* falſum tamen de *Dacis triumphum* egit *Domitianus*. Ipſo illo anno *T. P. V. COS. XII. Domitianum IMP. XI. XII.* & *XIII.* appellant *numi*, unde intelligimus titulos *Imperatorios* ad minimum *XII.* & *XIII.* de novo acceſſiſse. Occurrit in iiſdem etiam VICTORIA AVGVSTI SC. cum *tropæo*. Deſunt tamen fateor triumphi notæ *quadrigæ*, quas tamen ſignatas legimus in prioris anni LXXXV. *numis*. Hæc ratio fuiſſe videtur cur illi potius anno *triumphum* illum commentitium aſſignet *Mediobarbus*. Idque fortaſse rectius. Neſcio enim an eo ſpectarint verba *Taciti* de excepto a *Domitiano* victoriæ nuncio: *Inerat conſcientia, deriſui fuiſſe nuper falſum e Germania triumphum*, c. 39. *Nuper* ait, non hoc *ipſo*, quo *Agricola Britannos* vicit, *anno*, deriſui fuiſse falſum *Domitiani* triumphum, ut fuerit proinde ad ſuperiorem potius annum fortaſſe referendus. Id u-

num

c Tacit. Agric. c. 18.

num tamen in ea sententia difficile est, quod raro admodum in *Provincias* mitterentur, aut e *Principis* latere discederent *Consules Ordinarii* per annum illum quo *Consulatum* gesserant, *Magistratu* ipso licet *abdicato*. Erant enim illi e *consilio* Principis *Senatorio*, & in *Imperii comitiis* locum habebant apud Principem ipsum celebrandis. Sic (*d*) *Galba* legimus adfuisse collegam ejus in *Consulatu Vinium*, dum ab eo *Piso* adoptaretur in *comitiis Imperii*. Ita *Trajano* adfuit in terræmotu *Antiocheno* (*e*) *Pedo Consul Ordinarius*, cum tamen anni *fine* motus ille contigerit. Ita (*f*) *Memmium* etiam *Fuscum Consulem Ordinarium* comitem habuit *Byzantii Valerianus* in Expeditione *Persica*, diu postea quam Magistratu cessissent *Consules Ordinarii*. Sed pendebat hoc e Principis *arbitrio*, nec adeo multum pugnamus quin potuerit *Consulem Ordinarium* ipso *Consulatus* anno in *Provinciam* mittere *Domitianus*, id scilicet exigente usu Reipublicæ, Princeps ipse alioqui licentissimus. Nobis impræsentiarum satis est si hoc anno LXXXVI. *Britanniam* circumnavigarit *Agricola*. Hinc enim colligitur postea Librum hujus Operis VII. scripsisse *Quintilianum*. Nec enim ille quasi de re *nova* loquitur.

Post *Octob.* XXIV. anni LXXXVI. quo *Juvenis* esse desierat *Domitianus*

XXIII. Porro de ipso *Domitiano* ita (*g*) *Quintilianus*: *Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit cura terrarum, parumque diis visum est, esse eum maximum Poetarum. Quid tamen iis ipsis ejus Operibus in quæ donatus Imperio juvenis successerat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris præstantius? Quis enim caneret Bella melius quam qui sic gerit? Quem præsidentes studiis deæ propius audirent? Cui magis suas artes aperiret familiare numen Minervæ?* Ita-

d *Tacit.* Hist. Lib I. c. 14. *e* *Dio.* *f* *Pollio* Vit. *Valerian.*
g *Quint.* Lib. X. Inst. c. 1. p. 461.

Itaque jam erat in *Imperio*, cum scriberet noster, *Domitianus*. Etiam & *Bella gesserat*, unde pariter *Imperatoris* honorem, (*fictitium* tamen) ac *Poeta*. Scripserat enim de Bello *Titi* fratris *Judaeo*, ut e *Valerii Flacci* colligimus *Argonautico*. Ut proinde satis apte invicem *Bella* contulerit *Quintilianus* quae *gesserat Domitianus* & quae *cecinerat*. Ab illis *Bellis* in propria Persona gestis tot illos habemus in coaevis horum temporum numis titulos *Imperatorios*. Ab illis cognomina non *Germanici* modo (cujus meminit *Quintilianus*) sed *Dacici*, quo illum ornant non quidem *numi* aut *Inscriptiones*, sed coaevi tamen Auctores, (*h*) *Martialis* atque (*i*) *Juvenalis*. Et *templum* gentis *Flaviae* jam condiderat, & templi *numen* (sic enim fortasse potius legendum) *familiare Minervam* adsciverat. Et *ludos*, ni fallor, instituerat in ejusdem numinis honorem in *Albano* quotannis celebrandos. Sed haec fateor *primis* aliquot *Imperii annis* convenire potuisse. Non item illud quod dicit, *donatum Imperio juvenem successisse*. Id quod ostendunt *proximi* ante *Augusteam* dignitatem *numi*, qui illum *Principem Juventutis* appellant. Non utique ita appellandum, ni fuisset etiam ipse, *Romano* saltem censu, *juvenis*. Sed post supremam *Augusti* dignitatem, neminem legimus, ut fuerit *aetate juvenis*, qui tamen *Princeps Juventutis* fuerit appellatus. Imo *juvenis* nomen, *annis* etiam *juvenilibus*, indignatus est (*k*) *Augustus Cajus*, tanquam *Imperii* majestati parum congruum. Et alio tamen capite *Augusto* indignus erat titulus *Principis Juventutis*, quod *Ordinis* duntaxat *Equestris principatum* designaret, cum tamen *Ordinis amplissimi Princeps* esset, ut alibi (*l*) ostendimus, *Augustus*. Non

h *Martial.* Epist. Ded. Lib. VIII. *i* *Juvenal.* Sat. VI. v. 204.
k *Dio* Lib. LIX. *l* Prael. XVIII. ad *Sp.* Adrian. paragr. 8.

tamen illud obstabat, quo minus *ætas* etiam *Augusti*, pro recepto *Romanorum* censu, haberetur *juvenilis*. Pertigitque *census* ille ad annum *ætatis* XXXV. Natus est *Domitianus* anno Æræ nostræ LI. *Octobris* die XXIV. Sic *juventutem* absolverit *natali* suo *Octobris* die itidem XXIV. anni LXXXVI. Nec dedignabatur *juventutis* suæ mentionem ille, qua quidem ad rerum gestarum magnitudinem augendam faciebat *ætas* ipsa minorennis. Hoc certe nomine illum laudat *(m) Josephus* ab *ætate* ejus *juvenili* cum *Capitolium* occuparet. Non id proculdubio facturus si ingratum censuisset. Imo de *ætate* sua, cum triumpharet, *juvenili* gloriatur ipse *Domitianus*. & quidem jam *Augustus*. Legimus apud Cl. *Mediobarbum* numum COS. X. signatum in cujus parte postica illa sunt verba: IOVI IVVENI TRIVMPHATORI. Ita ille anno *Domini* LXXXIV. quo annum egit *ætatis* ad minimum XXXIII. Similiter JOVI IVVENI in multis *Commodi* jam etiam *Augusti* numis legimus. Nec vero dubium est *deos* illos *dea*sque qui in numis *Augustorum Augustarum*que occurrunt pro ipsis sæpe *Augustis* atque *Augustabus* intelligi. Sic etiam IVVENTA IMPERII in numo *Caracallæ* cum Patre jam *Augusti* legitur. Et IVVENTVS AVG. in numis *Augustorum Gallieni* atque *Claudii* qui successit *Gallieno*. Et quæ eodem spectant, ad *ætatem* nempe Principis *juvenilem*, SPES PVBLICA & IOVI CRESCENTI in numis item *Gallieni*. Proinde non absurde *Domitiano*, cum succederet, *Juventutem* gratulatur *Quintilianus*. Idem tamen supponit, qui, cum Imperio donaretur, *juvenis* fuerat, jam sane amplius, cum hæc scriberet, Juvenem *non* fuisse, sed annis ali-

quot

m *Joseph.*

quot *ætatem* illam ſuperaſſe, quod noſtris convenit examuſſim, quas dedimus, rationibus.

XXIV. Sed & illa quoque *Quintiliani* verba ad *Domitiani* tempora referenda ſunt: (*n*) *Laudandum in quibuſdam, quod geniti immortales: in quibuſdam, quod immortalitatem virtute ſunt conſecuti: quod Pietas Principis noſtri præſentium quoque temporum decus fecit*. Habuit nimirum in animo illos quos ſibi *Pietatis* officiis conjunctos *Domitianus* in *deorum* numerum retulerat: *Titum* nempe fratrem, & *Titi* filiam *Juliam*, & filium e *Domitia Cæſarem* infantem. Sed vero *Titum* ipſo mox Imperii *initio* conſecravit, alioqui memoriæ ejus infenſiſſimus. *Filium* ſecundo ejus *Conſulatu* natum teſtatur (*o*) *Suetonius*, qui certe de ſecundo ante *Imperium* Conſulatu intelligi non poteſt; cum & *infantem* illum, & tamen *Auguſti Domitiani filium*, fuiſſe doceant *numi*, doceat etiam (*p*) *Martialis*. Accedo itaque viris doctiſſimis, qui ſecundum illum Conſulatum de ſecundo intelligunt Conſulatu *Ordinario*, poſt *Imperium*, quem tertio *Imperii* anno, *Domini* LXXXIII. geſſit *Domitianus*. Et quidem utroque modo *Conſulatus* illius numerant antiqui *Faſti*, nunc ſcilicet *prætermiſſis* Conſulatibus ſuffectis, nunc etiam illis in cenſum *acceptis*. Potuitque hoc e coævo aliquo Auctore, qui *ſuffectos Conſulatus* dedignatus fuerit, accipere *Suetonius*. Imo potuit ipſe, *primo* poſt Imperium Conſulatu, ita numerare *Domitianus*. Sprevit ille, fateor, *ſuffectos* ſuos ſub Patre *Conſulatus*, unicumque inter illos Ordinarium, quod ſciret illis præcipitem ſuam dominandi libidinem fuiſſe repreſſam. Idem tamen poſtea, cum *Conſulatuum multitudinem* mire affectaret,

Poſt anni XCI. finem quo *Julia* conſecrata eſt.

f 2 hos

n *Quint.* Inſt. Lib. III. c. 7. p. 140. *o* *Suet.* Dom. c. 3.
p *Martial.* Lib. IV. Ep. 3. Lib. VI. Ep. 3.

hos etiam censuit in numerum accipiendos. Postea certe *numum* ego *Inscriptionem*ve coævam nullam reperio quæ priores etiam Consulatus omiserit. Porro *Domitia mater Divi Cæsaris* in numis appellatur. Inde certo constat fuisse illam postea in matrimonio *Domitiani*. Imo anno proximo & *filiam Domitiano* peperit, si tamen vera sit *Lectio* quam e Codice *Salmasiano* alioque vetusto servavit doctissimus *Grævius*, *filiam* illam natam oportet anno nostræ Æræ LXXXIX. Post partum illum utrumque *repudiatam* docet *Suetonius*, propter *adulterium* cum *Paride* histrione, & tamen rursus in conjugium *ab impatiente discidii, quasi hoc efflagitante populo*, receptam. Sic aliquot annis *infantis Cæsaris* partu serius fuerit repudium illud *Domitiæ*. Imo caput *Domitiæ* spicis ornatum in numo *Domitiani* XI. COS. reperit Cl. *Mediobarbus*. Numus ille ante annum *Domini* LXXXV. cudi non potuit. *Julia* adhuc serius in cœlitum numerum adscripta est. Ait illam *Suetonius* a *Domitiano* devincto *Domitiæ* nuptiis pertinacissime recusatam. Inde intelligimus *solutis* demum cum *Domitia* nuptiis *ardentissime palamque* illam a *Domitiano* fuisse dilectam. Post *repudium* nempe *Domitiæ*, de quo testem habemus disertissimum (*q*) *Dionem*. Repudiata enim *Domitia*, occisoque propter *adulterium* ejus *Paride* histrione, tum demum ait *Domitianum* cum fratris sui filia *Julia*, tanquam cum *uxore* coiisse. Tantum enim abest ut post *mortem Domitiæ* hoc contingere potuerit, ut *Julia Domitiæ*, imo ipsi *Domitiano*, superstes fuerit. Imo adscitam in consilium de cæde *Domitiani* fuisse docet *Victor* Epitomator: imo ante illum ipse *Dio*. Sed vero *Juliæ* consecratæ duos qui meminerint numos habet Cl. *Mediobarbus*, alium COS. XV. alium

q *Dio* Lib. LXVII.

alium *COS.* XVI. ſignatos. Recenti, ut videtur, ambos mortis *conſecrationiſ*que memoria. Sic anno Æræ noſtræ XCI. deceſſerit, cum jam prope eſſet Conſulatus *Domitiani* XVI. Sic inter annos LXXXV. & XCI. *Domitiam* repudiaverit *Domitianus*, & cum *Julia* jam *palam* tanquam cum *uxore* conſueverit. (r) *Juvenalis* plures uno *abortus Juliam* feciſſe teſtatur, e qua cauſa mortuam fuiſſe tradit (ſ) *Suetonius*. Ita plures uno *annos* in illo *Domitiani* ſeu matrimonio, ſeu concubinatu, *Juliam* fuiſſe neceſſe erit. Imo illo tempore violatam docet (t) *Juvenalis* a *Domitiano Juliam* quo leges de *Pudicitia* amariſſimas revocavit *Domitianus*. *Juliam* ſcilicet & *Scantiniam*. Illas nimirum *leges* de quibus in vita ejus (u) *Suetonius*, & (x) *Martialis*. Et paullo ante expeditionem illam in *Germaniam*, in qua ne quidem *hoſtem vidit*, ut videtur innuere *Dio*. Ego repudiatam *Domitiam*, violatam *Juliam*, ſub finem anni LXXXV. exiſtimo. Itaque poſt annum XCI. ſcripſiſſe illa *Quintilianum* oportet ſi poſt *Juliæ* Conſecrationem ſcripſerit. Aliquot certe ſupponit *Conſecrationes* his, quas diximus, admodum affines, & tales illas ut *præſentium*, quibus ſcripſit, *temporum decus* fuerint, Perſonarum Principi *Pietatis* officiis conjunctarum. Sed vero in *Titi* Conſecratione proprium nullum erat *præſentium temporum* decus, cum Deceſſores *bonos* olim conſecrare ſolerent *boni* Succeſſores. Itaque utramque hanc *Conſecrationem* in animo habuerit oportet ſi plures una *Conſecrationes* deſignare voluit hominum *Pietatis* officiis *Domitiano* conjunctorum. Quæ ſane accurate cum noſtris convenient, quas dedimus, hypotheſibus. Potuit etiam fortaſſis & gentis *Flaviæ* templum

r *Juv.* Sat. II. v.30. 31.32. 33. ſ *Suet.* Dom. c.22. t *Juv.* Sat. II. v.37.44. u *Suet.* Dom. c.7.8. x *Mart.* L.VI. Ep.2.4.

commune omnium *Flaviorum* ob oculos habere. Quod tamen ipsum post aliquot *Imperii* annos condidit. Annum autem quo absolverit, nec e *nummis* qui ejus meminerunt, nec ex Auctoribus, habemus exploratum. Chronici autem *Eusebiani* quæ sit in annorum *situ* fides præstare non audeo. Sero illius meminit (*y*) *Martialis*.

Post finem an. LXXXIX. quo finem *Argonauticis* videtur imposuisse *Valerius Flaccus*.

XXV. Ita denique de *Valerio Flacco* idem *Quintilianus*: *Multum*, inquit, *in Valerio Flacco nuper amisimus*. Obierat ergo, & *nuper* obierat, *Valerius* ille *Flaccus*. Idem nempe *Valerius* cujus habemus hodieque *Argonautica*, qui tamen hoc Opus scripsit imperante *Domitiano*. Hoc certe colligimus ex illis illius ad *Vespasianum* verbis:

(*z*) *Tuque ô, pelagi cui major aperti*
Fama, Caledonius postquam tua carbasa vexit
Oceanus, Phrygios prius indignatus Iulos,
Eripe me populis, & habenti nubila terræ,
Sancte pater; veterumque fave veneranda canenti
Facta virûm. Versam proles tua pandit Idumen
(Namque potest) Solymo nigrantem pulvere fratrē,
Spargentemque faces, & in omni turre furentem.
Ille tibi cultusque deûm, delubraque genti
Instituet; cum jam genitor lucebis ab omni
Parte poli: neque enim in Tyrias Cynosura carinas
Certior, aut Grajis Helice servanda magistris:
Seu Tu signa dabis, seu Te duce Græcia mittet,
Et Sidon, Nilusque, rates. Nunc nostra serenus
Orsa juves; hæc ut Latias vox impleat urbes.

Invocat, fateor, hoc in loco, *Vespasianum* ipsum. Male tamen inde colligunt nonnulli scripsisse illum imperante *Vespasiano*. Invocat, inquam, sed *Sanctum* jam, *Consecratum* scilicet. Sed in eo *loco* situm, unde illum *populis* & *terra nubilosa* posset eripere, *cœlesti* proculdubio illo. Quomodo enim ille

y *Mart.* Lib. IX. Ep. 1. z *Valer. Flacc.* Arg. L. I. v. 7. &c.

ille *Valerium* potuit *terra eripere*, si *ipse* adhuc versaretur in *terris?* Ait præterea, cum *lucem* esset ab omni *poli* parte daturus, tum demum illi *cultus deorum* instituturum, & *delubra genti Flaviæ*, fore *Domitianum*. Non tamen inde colligendum, *nondum* illum ita illuxisse. Imo gentis *Flaviæ* templum struxerat certe *Domitianus*, jam *Augustus*, cum illa scriberet *Valerius*. Sed morem ille *Poetarum* secutus est, ita de rebus jam *præteritis*, quasi adhuc *futura* essent, vaticinantium. Receptam etiam illorum temporum sententiam imitatus, receptos fuisse in *sidera* consecratos Imperatores, quæ etiam ipsa fuerint, pro Principis dignitate, *conspicua*. Sic enim *Romulum* & *Remum* cum *sideribus*, sic *Castorem* & *Pollucem*, repræsentant hodieque antiqui *numi*. Sic & *Neronem* sideribus potiturum gratulatur (*a*) *Lucanus*. Sic in hoc ipso *Domitiani* Imperio *Puerum* illum *Cæsarem divum sideribus* cinctum exhibent coævæ illius in *numis* effigies. Scio etiam aliorum hominum insignium animas in *stellis* constituisse *Platonicos*, ut e *Somnio Scipionis* discimus, & *Macrobii* in illud Commentario. Sed *Cæsaribus* e *Julio* sidere petitum arbitror exemplum. Id ergo vult *Valerius*, *sidus Vespasiani* ita fore, pro *anima* dignitate, *lucidum* ut splendidissimos nautarum duces constellationes *Cynosuram* & *Helicen* fulgore suo fuerit superaturum, ut proinde illud potius deinceps observarent nautæ, qui stellas in navigationibus suis observabant omnium fulgentissimas. Sed unde illa rescíscere potuit, si *vivo* illa scripsisset *Vespasiano?* Unde *Domitianum* fore, non *patri* modo, verumetiam *fratri*, superstitem? Unde, non *Titum*, qui *Vespasianum* patrem in *divorum* numerum retulerat, sed *Domitianum cultus deûm* illi insti-

 tu-

a Lucan. Lib.I.

turum? Unde & illum cultus *modum*, Templum nimirum commune gentis *Flaviæ* cum sodalibus *Flavianis*? Scripsit ergo illa certe rerum jam potito *Domitiano*. Et quidem ipso Operis, ut videmus, exordio. Eo tamen usque in *Domitiani* tempora perseveravit ut Opus integrum absolveret, editionique maturum redderet, quod certe *paucorum* esse non potuit, pro illorum temporum tarda admodum maturitate, *annorum*. Recitabant enim, emendabant, apud se premebant in aliquot annos retractandum. His præsertim, de quibus agimus, temporibus. Sic vidimus facere voluisse nostrum ipsum *Quintilianum*, in Opere etiam non *Poetico*. Sic fecit etiam *Poeta Valerio* coævus *Statius*, caloris licet impetusque, ut e *Sylvis* constat, extemporanei. Is tamen ipse duodecim *Thebaidos* libros (*b*) per *annos duodecim* elucubravit. Illo si exemplo scripserit *Valerius*, annos ad minimum *octo* Libris *octo* impenderit, annumque adeo *Domitiani octavum* superaverit, qui anno Æræ nostræ LXXXIX. exeunti convenit. Et sane *Flaccum* hunc *Valerium*, ut videtur, a re *Poetica* celebrem memorat aliquoties, sub *Domitiano*, (*c*) *Martialis*.

Finis Institutionum anno XCIV. recentior esse non potuit, quo pulsi sunt ex Urbe Philosophi:

XXVI. Sic illæ nimirum notæ invicem consentiunt, ut, nisi *affecto Domitiani* Imperio, scribere illa *Quintilianus* non potuerit. Sic item viceversa, ut nulla prorsus sit necessitas cur *ultra* illum, quem dedimus, anni XCIV. cœpti limitem, protrahantur, ad finem Operi imponendum. Imo pugnat nota alia ne ad annum XCIV. *affectum* vel *finis* Operis producatur. *Philosophiæ* aliquoties meminit, semperque cum (*d*) *laude*. Ita nimirum

b Stat. Lib. XII. Theb. fine. *c Martial.* Lib. I. Ep. 76. IV. 49. *d* Proœm. Lib. I. p. 3. 4. c. 4. p. 19. Lib. X. c. 1. p. 454. 460. Lib. XII. c. 2. p. 546. 547.

rum ut præcipua illius decora potiori jure suæ vendicet *Oratoriæ*, *æmulus* proinde, non *inimicus* illius, appellandus. Etiam (*e*) *Philosophorum*, præsertim (*f*) *Socratis*, nec fere sine *encomiis*. Id unum in illis reprehendit, quod alieniores essent a gerenda (*g*) *Republica*, quam suum esse voluit, quem hic instituebat, *Sapientem* pariter atque *Oratorem*. Et, si quos obiter perstringit *Philosophos*, sic tamen id facit ut *Philosophiam* ipsam veneretur, eamque semper purget ne commune haberet cum *Philosophis* illis convitium. Itaque non tam *Philosophos* illos agnoscit quam *Philosophiæ* potius (*h*) *ostentatores*, rei nimirum optimæ *nomen* dumtaxat ementientes, cum essent a re ipsa, quam profitebantur, alienissimi. Hæc ille passim, etiam in Libro (*i*) *ultimo*, ne dubitemus, alienis a *Philosophia* laude temporibus, vel biennium illud, imo biennii etiam additamentum, quod Operi concinnando impendisse se agnoscit, esse finiendum. Non ita certe scripsisse verisimile est cum *Philosophos*, *malos* pariter ac *bonos*, ad unum *omnes*, in reliquis (*k*) *Epictetum*, hoc uno nomine quod *Philosophi* essent, arceret Urbe *Domitianus*. Non ita certe ornasset homines *Domitiano* ingratissimos *Domitiani* tam proclivis, ut quam mollissime loquar, assentator. Sed anno illo ipso XCIV. Edictum illud, ut alibi ostendimus, quo Urbe *Philosophis* interdictum est, emisit *Domitianus*.

XXVII. Postremis certe *Domitiani* temporibus hæc esse tribuenda vel inde colligimus, quod *Marcello Victorio* Institutiones suas *Quintilianus* inscripserit. Idem certe fuisse videtur *Marcellus* il- le

Idem colligitur e *Marcelli* temporibus. ejusque *filii*.

e Lib X pag. 460. 465. *f* Lib II. c. 15. p. 94. L. VIII. c. 4. p. 370. L. XI. c. 1 p. 491. *g* L. XI. c. 1. p. 494. L. XII. c. 2. p. 546. *h* Lib. XI. c. 1. p. 494. *i* Lib. XII. c. 2. p. 546. *k* *Gell.* Noct Att. Lib. II. c. 18.

le cum eo cui IV. ſuum *Sylvarum* Librum inſcripſit etiam *Statius*. Studium in *Marcello Eloquentiæ* arguit quod Libros de illo Argumento illi dicarit noſter *Quintilianus*. Et ſuum quoque *Marcellum* a *facundia* celebrat *Statius*. Sunt enim illa ejus verba:

(*l*) *juvenes facundia præterit annos*.

Et rurſus:

(*m*) *nec enim tibi ſola potentis*
Eloquii virtus.

Fuit & *Marcello Quintilianeo* filius (*n*) *puer primæ ætate*, cujus in uſum *Inſtitutiones* ſuas deſtinavit *Quintilianus*. *Prima* illa *ætas* non *Infantiæ* fuit, ſed quæ *manifeſtum iter ad ingenii lumen oſtenderet*. Itaque *minoris pueritiæ* quæ infra annum XII. cenſebatur. Paulo certe majorem illum ipſius *Quintiliani filio* majori, inde conjicimus, quod *initio* operis in *Marcelli filii* uſum *Inſtitutiones* ſcriptas monuerit; in ſui filii uſum eas ſcriptas non ante Libri IV. (*o*) *Proœmium* monuerit, ſic etiam ibi ut *Marcelli* filium ſuo antepoſuerit. Ita filio ſuo pluſquam (*p*) *novenni* major *Marcelli* filius X. certe ſaltem ætatis annum attigerit neceſſe eſt. Nondum *majorem* illam *pueritiam* ingreſſus qua *Rhetoribus* tradi in diſciplinam ſolebant. Et, filium *Marcelli* adhuc *puerum* memorat *Statius*:

(*r*) *Surge agedum, juvenemque puer deprende parentem*
Stemmate materno felix, virtute paterna.
Jam te blanda ſinu Tyrio ſibi gloria felix
Educat & cunctas gaudet ſpondere curules.

Jam certe *toga virili* minorem illum fortaſſe innuit

l Lib.IV. Sylv.4. v.45. *m* ibid. x. 64.65. *n* *Quint.* Proœm. Lib.I. p.2. *o* p. 160. *p* *Jam decimum ætatis annum ingreſſus*. *Quint.* Lib. VI. Proœm. p. 262. *r* *Stat.* Lib. IV. Sylv. 4. v. 74. &c.

nuit cum *puerum* illum appellat, si quidem locutus fuerit, pro censu *Romano*, moribusque, *accurate*. Fieri tamen potuit ut sensu paulo laxiori usurpaverit *Statius*. *Sinu* enim illo *Tyrio* qui *cunctas curules* sellas spondebat, *latum* fortasse *clavum* intellexit, qui aditum patefacere solebat ad omnes honores *Senatorios*. Ea si mens illius fuerit, sic *togam virilem* jam *nuper sumtam* a *Puero* illo *Marcelli* innuerit *Statius*. Pro lege scilicet *Augusti*, qua *liberis Senatorum*, *quo celerius Reip. assuescerent*, *protinus virilem togam*, *latum clavum induere*, & *Curiæ interesse permissum* testatur (*f*) *Suetonius*. Hæc *Statius* mense *Julio* anni quo XVII. Consulatum suscepit *Domitianus*, Æræ nostræ XCV. Et quidem pro calculis nostris satis accurate. Qui enim anno XCII. quo *Institutiones* cœpit *Quintilianus*, annum absolverat *ætatis* dumtaxat X. XIV. absolvere non potuit ante annum XCVI. Ita nimirum si *pueri* voce *Statius* usus fuerit *accurate*. Quod si *laxius* illam intellexerit, & *togam puer* ille cum *lato clavo* susceperit ante mensem *Julium* anni XCV. sic etiam ante mensem *Julium* anni XCII. annum ætatis XI. absolverit, *duodecenni* tamen *minor*, & *minoribus* adeo *pueris* accensendus, ne quidem ita filio *Quintiliani* multo major. Ita quidem hæc invicem cohærent, ut error, si quis tamen sit, magnus certe esse non possit. Convenit præterea quod *Marcellum* ipsum eodem illo anno XCV. (*t*) *forma egregium*, & (*u*) *juvenes annos* habentem, ipsumque adeo (*x*) *juvenem* memoret *Statius*. Proinde infra annum ætatis XXXV. Et tamen (*y*) *fascibus* ejus *subtextam* dicit *curam* viæ *Latinæ obliquæ*. *Fasces* illi si *Consulares* fuerint, sic annum superarit oportet *ætatis*

f *Suet.* Aug. c. 38. *t* V. 8. *u* V. 45. *x* V. 74. *y* V. 59. 60.

tis XXXIII. Sic annum egerit *ætatis* vel XXXIV. vel XXXV. *natus* proinde anno Æræ nostræ *Christiana* vel LIX. vel LX. Ita *filio* suo major esse non potuit annis vel XX. vel XXI. ducta nimirum uxore *pueri matre* anno *ætatis* suæ vel XX. vel XIX. Scio quidem *marium* ætatem nuptiis necessariam annorum esse XIV. Ita nimirum ut *majorum* ea ætate matrimonia *rescindi* non possent. Alioqui minorum annis XVIII. *virorum* vix unquam legimus *matrimonia*. Hæc (z) certe ætas erat *justa* & a *pueris* colendæ, ut vidimus, *virilitatis*. Hæc ætas *primæ lanuginis* Pubertatis *plena* indicis. Hac denique ætate *filium adoptivum* præcedere oportebat *patrem adoptivum*, modum nimirum *patris naturalis* receptissimum imitante patre *adoptivo* & *legitimo*. Sic etiam magnum errorem ne quidem patiuntur rationes nostræ si cum *Marcelli* etiam ætate conferantur. Denique si *togam* cum *lato clavo* susceperit anno XCV. *filius Marcelli*, ita certum est ante illum annum scripsisse *Quintilianum* duobus ad minimum annis, cum nondum ætatem illam attigisset *filius Marcelli pueritiæ majoris* quæ *Rhetorum* esset Institutionibus matura. Sic undiquaque verisimiles constabit nostros esse calculos.

Pugnat ipsa *temporum* ratio quo minus noster qui de *causis* scripsit *corruptæ Eloquentiæ*, idem Auctor esse potuerit Dialogi *de Oratoribus*.

XXVIII. Constitutis jam illis quæ vidimus, hujus Operis *temporibus*, ad rerum ejus aliarum hoc *intervallo* gestarum tempora similiter constituenda pergamus. Imprimis vidimus *Quintiliani* Librum de *causis corruptæ Eloquentiæ* anno Æræ nostræ LXXXIX. ab eo fuisse conscriptum. Vel inde facile intelligimus verum esse non posse quod censuere Viri nuper Eruditissimi, eundem fuisse illum *Quintiliani* Librum cum illo quem habemus hodieque *Dialogo de claris Oratoribus*. Hoc quidem cer-

z Hæc supra.

certum, Codices *MSS.* omnes non *Quintiliano* nostro, sed *Tacito*, Dialogum illum assignare. Unde ergo colligunt, refragantibus Manuscriptis, *Quintiliano* tamen esse asserendum? Nempe quia scripserat noster *de causis corruptæ Eloquentiæ*, de eo etiam egerat Argumento Auctor Dialogi. Sed cujuscumque demum Auctoris ille fuerit Dialogus, vel *temporum* ipsa ratio pugnat quo minus fuerit *Quintiliani*. Ait enim se (a) Dialogi Auctor, *juvenem admodum* fuisse cum *Colloquio* illi interesset, quod tamen VI. *Vespasiani* anno fuisse supponit. VI. ille annus a Kalendis *Juliis* anni LXXIV. ad anni LXXV. pertigit Kalendas itidem *Julias*, quo certe tempore annum egit *Quintilianus*, pro nostris rationibus, ætatis vel XXXII. vel XXXIII. Quæ sane ætas erat illa quidem *juvenilis*, ut jam ostendimus; non ita tamen ut *admodum juvenis* fuerit ætate illa appellandus. *Initium juventutis* designat vox illa *admodum*. Et quidem *juventutis* illius quæ proxime *pueritiam* togamque *prætextam*, pro *Romanis* moribus, exceperit. Illius, inquam, *juventutis* qua *Oratorum* concionibus sermonibusque aderant *juvenes* qui nomen dabant studio *Oratoriæ*, quod se fecisse testatur Auctor Dialogi de *Oratoribus*. Ait enim sese *M. Aprum* & (b) *Julium Secundum*, *celeberrima tum ingenia fori Romani, non modo in judiciis studiose audivisse, sed domi quoque & in publico fuisse assectatum, mira studiorum cupiditate, & quodam ardore juvenili, ut fabulas quoque eorum* (sic enim domestica illorum colloquia appellat) *& disputationes, & arcana semota dictionis penitus exceperit*. Studia plane narrat illius, pro illorum temporum more, *Juventutis*. *Taciti* ætati illa conveniunt ad amussim. Natum illum putamus anno LIX. Sic an-

a Dialog. c. 1, b Cap. 2.

anno LXXIV. annum egerit XV. anno LXXV. XVI. quæ ætas erat *admodum juvenilis*, qua *Scholas Oratorum* & *Colloquia* frequentabant Adolescentes ſtudiis illis imbuendi. Ait præterea Dialogi Auctor *Julium* illum *Secundum in celeberrimis fuiſse fori Romani tum ingeniis*. Sic nempe loquitur de *Julio Secundo* quaſi de *alterius*, quam quo vixit ſcripſitque Auctor, *Seculi* ornamento. Aliter de illo noſter (*c*) *Quintilianus: Memini*, inquit, *narraſſe mihi Julium Secundum, illum æqualem meum, atque a me, ut notum eſt, familiariter amatum, miræ facundiæ virum, infinitæ tamen curæ, quid eſſet ſibi a patruo ſuo dictum*. Vox illa *æqualis Latinis* idem valet quod *Græcis* συνῆλιξ vel ἡλικιώτης, deque *ætate* intelligitur *æquali*. Eorum ſcilicet qui ſimul *pueri juveneſ*que fuerint; ſimulque *ſtudiis* ætati congruis incubuerint, tam *puerilibus* nimirum quam etiam *juvenilibus*. Paucorum admodum diſcrimen illa patiuntur annorum. Non tantum certe ut unus alterum ſtudioſe audiverit, aut *domi* quoque & in *publico* affectatus fuerit, aut *fabulas* etiam & *diſputationes* & *arcana ſemota dictionis* penitus exceperit. Imo *venerabile* fuiſſe *præcedere quatuor annis* teſtatur (*d*) *Juvenalis*. Ita nimirum ut *parem* aliquatenus reverentiam illam agnoſcat quæ a *pueris primæ* Juvenum *lanugini* dari ſolebat ac *ætati barbatæ*. Utrobique enim pariter *aſſurgebant*, proinde *aliam* illam, nec ſuæ æqualem, *ætatem* agnoſcentes. Erat præterea laxius *Quintiliano* in ſuo *de cauſis corruptæ Eloquentiæ* Libro quam ſit illud Dialogi de Oratoribus Argumentum. Egerat enim in illo noſter de *Tropis*, interque illos de *Hyperbole*. Sic enim Librum Inſtitutionum VIII. claudit: *Sed de hoc ſatis, quia eundem lo-*

c *Quint.* Inſt. Lib.X. c.3. p.473. *d* *Juven.* Sat. XIII. v. 54. 55. 56. 57. 58. 59.

locum plenius in eo Libro quo causas corruptæ Eloquentiæ reddebamus, tractavimus. Tale nihil occurrit in hodierno de *Oratoribus* Dialogo. Sed nec ullus est in Dialogo *hiatus*. Polliceri quidem videtur Auctor in fine *(e)* Dialogi plura. Novo tamen *Colloquii* futuro die, nec alio quam ad Dialogi ipsius Argumentum spectantia. *Siqua* (inquit *Maternus*) *tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de his rursus conferemus*. Ad *secundum* plane *Dialogum* pertinere videbantur illa; quem absolverit necne Auctor, incertum est. Unicum tamen, in utroque *Institutionum* loco, memorat noster suum *de causis corruptæ Eloquentiæ* Librum. Et *continuum*, ut videtur, illum; non autem in forma *Dialogi*. Denique jam ostendimus, Librum illum anno LXXXIX. scripsisse *Quintilianum*. Nempe anno XIV. vel ad summum XV. post Colloquium VI. *Vespasiani* anno habitum. Qui autem admodum *juvenis* erat tempore *Colloquii*, is annum ætatis XX. superare non potuit, nec adeo annum XXXV. explevisse anno *Domini* LXXXIX. Itaque *juvenem* adhuc fuisse oportet qui *juvenis admodum* fuerat VI. *Vespasiani*. Sed vero qui *Dialogum* edidit Auctor VI. *Vespasiani admodum juvenis*, jam sane se ne quidem *juvenem* fuisse innuit cum *Dialogum* scriberet ederetque. Neutrum vere de se asserere potuit utriusque Operis Auctor. Nec vere *Quintilianus* se fuisse *juvenem admodum* VI. *Vespasiani*. Nec vere rursus Auctor *Dialogi*, quicunque demum is fuerit, se *juventutem* anno Æræ *Christianæ* LXXXIX. *superavisse*. Aliarum gentium temporumve sermo est, de quo aliquoties observavit *Casaubonus*, quod *κομιδῆ νέους tricenarios* appellaverint. Nostra *admodum juvenis* ætas non *νέου* *Græcis* habetur, sed *μείρακος* seu *μειρακίου*. Hæc enim

e Dialog. c. 42.

nim certe *juventus* quæ mox *pueritia* fucceffit in ftudiis *Oratoria*, non alia efse potuit quam dixi, fi ad *Romanas* faltem confuetudines exigatur.

Aliam poftea *uxorem* duxit *Quintilianus*, *Tutilii* vel *Rutilii* Rhetoris *filiam*.

XXIX. Poftea *uxorem* nofter aliam duxit, ex qua *filiam* fuftulit *Tutilii neptem* a (*f*) *Plinio* juniore difcipulo memoratam. Et quidem *ætatis fua* Rhetoricæ Scriptorem a *Quintiliano* commemoratum *Tutilium* dicit (*g*) *Catanæus*. Sed fefellit virum doctum, nifi ipfe fallor, memoria. *Rutilius* enim ille, non *Tutilius*, eft cujus mentio eft apud *Quintilianum* illo ipfo *Inftitutionum* loco quo nos retulit *Catanæus*. Verba noftri illa funt: (*h*) *Scripfit de eadem materia* (Rhetorica fcilicet) *non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nonnihil pater Gallio: accurate vero priores Gallione Celfus & Lenas, & ætatis noftræ Virginius, Plinius, Rutilius. Sunt & hodie clari ejufdem Operis Auctores: qui fi omnia complexi forent, confuluiffent labori meo. Sed parco nominibus viventium*. Vel itaque fefellit memoria, uti dixi, *Catanæum*; vel pro *Rutilio Tutilium* ille in coævis exemplaribus repererat. Eftque fane literarum illarum mutatio longe facillima, fi præfertim literis conciperetur *minufculis*, ut folent plerunque nomina etiam propria concipi in Codicibus Manufcriptis. Erat fane illis etiam temporibus, ut e (*i*) *Martiali* conftat, Rhetor *Tutilius*, quam veram effe in *Martiali* lectionem lex ipfa *Carminis* evincit. Inde (*k*) *Scriverius Quintilianum* ipfum corrigendum effe cenfet. Præfertim accedente *Plinii* etiam teftimonio, & *Plinii* in *loco* etiam *Librariorum*. Sic illi ambo, tam *Scriverius* quam *Catanæus*, quafi unico duntaxat *Quintiliani* in loco legeretur ille *Rutilius*. Sed

Ru-

f *Plin*. Lib. VI. Ep. 32. *g* In loc. *Plinii*. *h* *Quint*. L. III. c. 1. p. 113. *i* *Mart*. L. V. p. 56. *k* *Scriv*. ad loc. *Martialis*.

Rutilii sæpe meminit (*l*) noster, quem etiam (*m*) *Lupi* cognomine afficit. In illis omnibus durum est si Librarius errore sibi constanti atque uniformi deviarit. Fieri ergo potest ut illius *Rutilii* filiam uxorem duxerit *Quintilianus*. Erat enim sane ejusdem cum *Quintiliano* ipso Ordinis socer ille *Tutilius*, seu *Rutilius*. Id nos docet ipse *Plinius*, cum *filiam* ejus *Nonio Celeri* viro Senatorio nupturam ita a *Quintiliano* patre *institutam* dicit, *ut decebat filiam*, inquit, *tuam*, *Tutilii neptem*. Idem ergo *decor*, eademque dignitas, *Quintiliani* patris avique, seu *Tutilii*, seu *Rutilii*. Infra *Senatoriam* tamen, & proinde sponsi *Nonii Celeris*, dignitatem fuisse innuit satis aperte *Plinius*. *Cum tamen*, inquit, *sit nuptura honestissimo viro*, *Nonio Celeri*, *cui ratio civilium officiorum necessitatem quandam nitoris imponit*, *debet*, *secundum conditionem mariti*, *veste*, *comitatu*, (*quibus non quidem augetur dignitas*, *ornatur tamen*) *instrui*. Hinc illa *Plinio* occasio, pro mariti futuri dignitate, dotis augendæ. *Vir honestissimus* non alius erat, pro Sæculi illius sermone, quam *Senatorius*. Et quidem *Senatoriam* sponsi gentem arguunt tot illi, in coævis temporum illorum *Fastis*, *Consulatus*. Videantur *Fasti* annorum Æræ *Christiana* VIII.XXXIX. vel potius XXXVIII.XCIV. CXXVIII. Arguit etiam necessitas illa *nitoris* a ratione civilium officiorum imposita. Est enim ea ipsa (*n*) *sumtuosa dignitas* cujus alibi meminit idem *Plinius*. Non alia utique quam *Senatoria*. *Nitor* ille *vestitus* in *lato* erat præcipue *clavo*; *comitatus* autem in *clientium* sportulantium satellitio atque salutationibus. Hos *sumtus* siqui alii a *Senatoriis* facere & *possent* & *vellent*; non tamen

l *Quint.* Lib.III. Inst. c.1. p.113. Lib.IX. c.2. pag.411. c.3. p.418.425.426. *m* *Quint.* Lib.IX. c.2. p.411. *n* *Plin. Pan.*

per Leges *licuit*. Tantum aberat ut necessitate aliqua imponente illos facere oportuerit.

Nec *socer Quintiliani*, nec *ipse* adhuc *Senatorius*.

XXX. Erat ergo tam *Quintilianus* ipse, quam & *socer* illius, dignitate infra *Senatoriam*. Id quod etiam e *Rhetorum*, quo functi fuerant, officio facile colligendum erat. Maximam enim fortunæ inconstantiam censuit (*o*) *Juvenalis*, si *ex Consule Rhetor* fieret, aut viceversa de *Rhetore Consul*. Sic loquitur ille quasi altissimæ infimæque sortis haberetur tanta illa mutatio. Idem de gradu Senatus *Prætorio* observavit *Plinius*, vel apud illum potius *Valerius Licinianus*. Cum enim eo decideret ut *exsul* sub *Domitiano* de *Senatore*, *Rhetor* de *Oratore* fieret; sic Declamationis Præfationem est exorsus: (*p*) *Quos tibi, fortuna, ludos facis? Facis enim ex professoribus Senatores, ex Senatoribus professores*. Itaque non *Consularis* modo aut *Prætoria* dignitas immensum quantum a *Professorio* munere distabat; sed & alia quælibet, quæ quidem esset *Senatoria*. Sed discrepabant invicem, ut e *Plinio* vidimus, *Rhetor* & *Orator*, *Eloquentia* atque Eloquentiæ *professio*. Ita nimirum ut Oratoriæ Eloquentiæque *studium* esset, etiam in viro quoque *Senatorio*, honestissimum. Loci autem *Senatorii* honorem imminuebat, si quis *Senator* idem *Rhetor* esset, & Rhetoricam *profiteretur*. *Rhetor* appellabatur qui Scholæ publicæ præsidebat. *Professor*, qui Juventutem instituendam publice profitebatur. Qui nempe *declamabat* potius quam *orabat*, de *fictitiis* scilicet Eloquentiæ exercendæ Controversiis (sic enim appellabant) potius quam de *veris* in *foro*, aut etiam in *Senatu*, causis. Non tamen dedignabantur, etiam *Senatores*, *domi* juvenes in studiis *Oratoria* instituere, etiam declamantes *audire*, & ipsi quoque *Declamationibus Præfa-*

Opponuntur enim *Senatoribus Rhetores*.

o *Juv*. Sat. VII. v. 197. 198. *p* *Plin*. Lib. IV. Ep. 11.

*fationibus*que præire. Sic enim *Hirtium* & *Panſam* & *Dolabellam* generum domi docuit *Cicero* jam *Conſularis*. Sic *Quintilianum* noſtrum *Domitius Afer*, qui fuerat antea quam naſceretur noſter, (*q*) *Conſul* ſub *Caligula*. Sic *Quintiliano admodum juvene*, inter *Pomponium* & *Senecam* etiam (*r*) *Præfationibus* tractatum eſt, *an gradus eliminat, apud Accium in Tragœdia dici oportuiſſet*. Erat enim *Rhetorum* illa potius, quam *Oratorum*, de re *Grammatica* diſputatio. Et *Præfationes* illæ ad *profeſſionem* ſpectabant, ut modo vidimus in cauſa *Valerii Liciniani*. Et quidem erat, cum *Præfationes* illas ederet, jam certe *Senator Seneca*. Revocatus ab exſilio (*ſ*) *Prætor* deſignatus eſt anno Æræ noſtræ XLIX. cum ne quidem *juvenis* ætatem attigiſſet *Quintilianus*. Qui autem *Prætor* deſignatus eſt, jam olim in *Senatu* fuerit oportet, ante *exſilium*, & *honores* etiam geſſerit *Prætura* priores, *Quæſturam* ſaltem & *Tribunatum*, vel *Ædilitatem*. Scio quidem *locum* inter *Prætorios* per ſaltum aliquando dari ſolitum etiam illis qui honores *Senatorios priores* nullos geſſerant. Sic *Magiis* ſuis datum teſtis eſt (*t*) *Vellejus*. Sic etiam ſæpenumero *Principibus* Imperii *heredibus*. Idque fecerint in civium *luſtrationibus*, pro arbitratu ſuo etiam aliquando *Cenſores*. Sed rarius id *civibus*, qualis erat *Seneca*, *privatis* conceſſum legimus. Nec quicquam legimus in illius cauſa proprio aliquo jure actum cur factam exiſtimemus *Legis* aliquam *indulgentiam*. Sic porro (ut ad inſtitutum noſtrum redeamus) *M. Aprum* & *Julium Secundum* audiverat Auctor (*u*) Dialogi de *Oratoribus*. Et tamen *latum clavum* jam acceperat, ut ex ipſa ejus Oratione

q Dio Lib. LIX. *r Quint.* Inſt. Lib. VIII. c. 3. p. 358. *ſ Tacit.* Ann. XII. c. 8. *t Vell.* Lib. II. c. 16. *u* Dial. c. 2.

conſtat, (x) *Marcus Aper*. Etiam *Quaſturam*, *Tribunatum*, & *Praturam*, qui tamen erant honores *Senatorii*. Sed hæc eadem facere *domi* ſuæ, aut in domibus, in quibus recitabant, *conductitiis*, ne quidem *Senatorem* dedecebat *locum* in Senatu obtinentem. In *Schola* autem qui faceret, is *Profeſſor* appellabatur, quo ſenſu vox illa ad vitæ artificia extendi ſolebat. Is *Scholaſticus* a Schola cognomen illud adeptus. Eundem autem cum (y) *Scholaſtico Rhetorem* fuiſſe docet Auctor ille Dialogi *de Oratoribus*. Hoc ergo munus erat in viro *Senatorio* minus decorum. Et talis fuerat, cum *Schola publica* præeſſet, *Rhetor* noſter *Quintilianus*.

Non tamen illud obſtabat quo minus *nuptias filia* ejus conſequeretur *Senatorias*.

XXXI. Non tamen illud obſtabat quo minus *nuptias filia* ejus conſequeretur *Senatorias*. Nec enim *infamis* erat ipſa illa *Rhetorices profeſſio*, quamvis *inferiori* loco haberetur præ dignitate *Senatoria*. Imo liberalia illa ſtudia maximi faciebant etiam *Senatores* qui non *cenſus* illius externive, qui in *Senatore* neceſſarius erat, *ſplendoris* rationem ſolam habendam eſſe cenſerent. Inde *Quintilianum* noſtrum *modicum facultatibus*, *animo* tamen *beatiſſimum* prædicat diſcipulus *Plinius*. Eo nimirum ſenſu *beatiſſimum* quo *vetulam* divitem *beatam* appellat (z) *Juvenalis*, pro coævo illorum temporum ſermone. Itaque qui ſtudia illa magni faciebant *Senatores*, ne quidem conditiones *Eruditorum* aſpernabantur. Ita *Pompejus Julianus Provincia princeps inter altiſſimas* (nuptiarum ſcilicet) *conditiones*, *generum non honoribus principem*, *ſed ſapientia*, *elegit Euphratem*, teſte (a) *Plinio*, Philoſophum. Sic etiam *Quintiliani* e priori matrimonio (b) *filium* heredem *adoptaverat* pater *Conſularis*, *generum* etiam deſignaverat avunculus

Pra-

x Cap. 7. y Cap. 35. z *Juv.* Sat. I v. 39. a *Plin* Lib. I. Ep. 10. b *Quint.* Lib. VI. Inſt. Procem. p. 262.

Prætor. Non ergo est quod miremur *filiæ* ejus conditionem tam honestam, cum jam majori haberetur in pretio, essetque indies in Eloquentiæ fama celebrior; cum jam *discipulos* suos haberet, adulta nimirum ætate, *Senatores*.

XXXII. *Tempus* autem novi hujus matrimonii e *filiæ*, ni fallor, *ætate* colligemus. Eam ætate *nubili* fuisse verisimillimum est, cum *dotis* illam accessionem offerret *Plinius*. Scio quidem *sponsalia* fuisse illis temporibus frequentissima liberorum etiam *impuberum*. Vix tamen, ut opinor, nisi *ambo* fuissent *impuberes*, tam *sponsus* nimirum quam *sponsa*. Atqui *Nonii Celeris* sponsi *ætatem adultam*, ut puto, arguunt *civilia* illa *officia* quæ *necessitatem nitoris* illi *imponebant*. Arguit etiam *dotis* fortasse constitutio, matrimonii *mox futuri* magis propria quam *sponsalium*. Nec vero e *priori* matrimonio natam exinde colligimus, quod exstinctis duobus, quos dixi, *filiis*, deinde ne quidem *patrimonii* sui (c) *heredem* superesse queratur *Quintilianus*. Exinde etiam quod *puellam* illam appellet *Plinius*. Non tamen inde quod *puella* fuerit, *impuberem* fuisse oportebat. Etiam annis *pubertati proximis* mansit tamen, pro coævo illorum temporum sermone, nomen *ætatis puellaris*. Sic ipse *Quintilianus* uxorem suam *priorem*, quæ annum XIX. attigerat, *ætate* (d) *puellari* fuisse dicit, suæ *comparata*. Cum suæ *comparatam* ætatem illam *puellarem* appellat, majorem illam *recepta* ætatis *puellaris* significatione, nec *multo* tamen majorem, agnoscit. Sic itidem de *uxore* sua coævus *Quintiliano*, minor tamen, (e) *Plinius*: abortum fecisse, *dum se pragnantem esse puellariter nesciret*. Quod si ætate *nubili* fuerit filia *Quintiliani*, cum

Secundam illam uxorem an. XCIV. duxit, filiam autem An. XCV. suscepit Quintilianus.

g 3 dotem

c *Quint*. Procem. Lib. VI. fin. p. 263. d *Quint*. Ibidem.
e *Plin*. Lib. VIII. Ep. 10.

dotem illam donaret *Plinius*, annum certe *ætatis* XII. exegerit oportet, limitem nimirum *Romana*, in *fœmineo* ſexu, *Pubertatis*. *Plinius* autem, poſt annum *Domini* CVII. quo Libros illos Epiſtolarum collegit, ediditque, ſcribere illa non potuit. Antea potuit, nec multo tamen. Rara enim admodum, ſiqua fortaſſe ulla, hic apparent, quæ ſcripſit ante cædem *Domitiani*. Eſto ergo. *duodecennis* fuerit *filia* illa *Quintiliani* ipſo illo anno quo Epiſtolam illam ſcripſit ediditque *Plinius*. Ita natam illam fuiſſe oportuit anno Æræ noſtræ XCV. Nec adeo *nubere* mater illius potuit ante annum XCIV. ut hæc illius *primogenita* fuiſſet. *Æſtate* enim anni CVII. in ſeceſſu *Laurentino*, Libros priores Epiſtolarum octo collegit *Plinius* emiſitque. Itaque antea jam *Epiſtolam* illam *ſcripſerat*, adeoque antea XII. ætatis annum impleverat filia *Quintiliani*. Vix autem ante annum XCIV. fieri potuit ut *novam* illam *uxorem* duxerit *Quintilianus*. Ita enim Libri VI. initio ſcribit quaſi nec *heredem* haberet, nec vel *ſpem heredis*. Non ita certe ſcripturus ſi de novo aliquo *matrimonio* cogitaſſet. (*f*) *Nos*, inquit, *miſeri*, *ſicut facultates patrimonii noſtri*, *ita hoc opus*, *aliis præparamus*, *aliis relinquemus*. Nondum ergo anno, pro noſtris rationibus, XCII. jam affecto, de alia uxore egerat, cum tamen jam ultra triennium a prioris uxoris morte effluxiſſet. Inde connixis viribus in hoc *Inſtitutionum* opus incubuit, dum ad finem illud perduxiſſet, quod ineunte anno XCIV. factum exiſtimamus. Tum demum otium erat cogitandi de novo illo *matrimonio*. Adeoque arcte invicem cohærent hæc omnia, ut longe me a vero *matrimonii* hujus *tempore* abeſſe non exiſtimem. *Orbam* vero *patre* hanc uxorem *Quintilianus*

f Prœm. Lib.VI. fin. p. 263.

nus duxerit necesse est, si quidem *filia* fuerit *Tutilii*. *Tutilium* enim suæ ætatis Scriptoribus accenset ipse *Quintilianus*, (si quidem idem ille cum *Rutilio*) qua *vivis etiamnum*, cum illa commentaretur ipse, Scriptoribus opponebantur. Hæc ille Libro Operis tertio. Unde colligimus, ante annum XCII. fuisse defunctum. Eoque *ordine* recenset illos *ætatis suæ* Scriptores, *Virginium* (Rhetorem nimirum) *Plinium* & *Tutilium*. Si quidem vero *obituum* ordine, sic omnium *ultimum* necesse erit decessisse *Tutilium*. Atqui *Plinium* (majorem scilicet, quem habuit in animo *Quintilianus*) anno (*g*) LXXIX. excessisse probavimus. Itaque *medio* illo spatio decesserit *Tutilius* inter anni LXXIX. diem *Augusti* mensis XXIV. & annum XCII. Et *filiam* tamen anno XCIV. *nubilem* reliquit, *puberem* scilicet, adeoque ad minimum *duodecennem*. Si *virginem* duxerit, *Quintilianum* ipsum infra annum LX. fuisse necesse est. Id enim *probri* loco *Ciceroni* objectum ipse narrat quod (*h*) *sexagenarius Popiliam virginem* duxisset. Recte & illud, pro nostris hypothesibus, quæ illum *quinquagenario* propiorem faciunt quam *sexagenario*.

Superstes erat, ut existimo, Plinio discipulo Præceptor Quintilianus.

XXXIII. Ita vitam *Quintiliani* ad annum usque CVII. Æræ nostræ *Christianæ* produximus, quo illam de *filiæ* nuptiis Epistolam scripsit *Plinius* discipulus. Nimirum ultra annum Climactericum magnum, tot viris maximis, pro veterum sententia, fatalem. Quousque postea vixerit, in tanta veterum monimentorum inopia, statuere difficile est. Hæc certe ultima illius est mentio, quæ quidem hodieque exstat, indubia prorsus, fideique exploratæ. Nihil ultra constat, ni locum conjecturis concedamus atque ratiociniis. Suspicor tamen illum *Plinio* disci-

g 4 pulo

g Ann. *Plinian.* h *Quint.* Lib. VI. c. 3. 4. p. 289.

pulo fuisse superstitem, imo *Hadriani* etiam *Imperium* attigisse. Si quidem antea mortuus fuisset quam *Plinius* e *secessu* in Provinciam discederet, vix, puto, hoc tacuisset ipse *Plinius*. Multos ille coævorum Epistolis, cum defungerentur, ornavit: (*i*) *Virginium Rufum*, (*k*) *Corellium*, (*l*) *Saturninum*, (*m*) *Martialem* Poetam, ipsum, quem contemnit, (*n*) *Regulum*. Etiam captavit undequaque Epistolarum Argumenta, in *otio* præsertim illo & *secessu* studiis gratissimo. Solúmne prætermissurus, quem maximo in honore habuit, præceptorem *Quintilianum?* Solúmne illum qui *styli* ostentandi uberrimum præbiturus erat Argumentum *styli* ipse ostentator jactantissimus? Præsertim jam gliscente indies *Epistolarum fama*, cum jam *memoriæ* causa cuperet Epistolis *Plinianis* inferi (*o*) *Geminius*; parentationem certe inferiasque negare non potuit memoriæ *Præceptoris* longe charissimi. Proinde annum illum *secessus Pliniani* CVII. superavisse nostrum est sane verisimillimum.

Quintilianus ornamentis *Consularibus* insignitus. Si quidem a *Domitiano*, anno Aer. *Christ.* XCII.

XXXIV. Quod vero illum ad *Hadriani* etiam tempora pertigisse censeam, ex *ornamentis* quibus tandem honestatus est *Consularibus*, elicio. Illum certe *Principis* fuisse *Præceptorem*, eoque nomine insignibus *Consularibus* ornatum, tradit (*p*) *Ausonius*. Erat, fateor, post abdicatum officium *docendi* publicum, cura *nepotum e sorore* a *Domitiano* illi demandata. Certum hoc ex ipso (*q*) *Quintiliano*. Horum nomine *ornamenta Consularia* illi decreta fuisse aliquando suspicabar. Sic (*r*) *Verrium Flaccum* e *Schola* in *Palatium* ad *nepotes* ejus erudien-

i Lib.II. Ep.1. L.IX. Ep.19. *k* L.I. Ep. 12. *l* Lib.V. Ep.7. *m* Lib.III. Ep.21. *n* L.VI. Ep.2. *o* L.IX. Ep. 11. *p* *Auson.* Gratiar. Act. ad *Gratian.* p.712. *q* *Quint.* Procem. Lib. IV. *r* *Suet.* Grammat. c. 17.

dlendos transtulerat *Augustus*. Ea tamen conditione ut ne quem amplius postea discipulum reciperet. Ad eundem plane modum quo *Quintilianum* nostrum *Schola publica* defunctum suis e sorore *nepotibus* imbuendis præfecit *Domitianus*. Et *viginti* annorum in munere docendi publico factis *stipendiis vicariam dignitatem* postea *emeriti* loco decreverunt (*f*) *Theodosius* junior & *Valentinianus Cæsar* anno Æræ nostræ CCCCXXV. Suspicabar *legem* illam a priorum temporum *exemplis* emanasse, quibus *Professoribus publicis emeritis* aut *Principum* institutoribus, *honores* plerunque decerni solebant. Inde colligebam, *Consularium ornamentorum* tempus vel a fine *vicesimi* in Schola publica *Quintiliani* stipendii, vel a *nepotum* illa *Domitiani* institutione esse arcessendum. Atque ea me in sententia magis confirmabat, quod per *Clementem* Consularia illa *ornamenta* sortitum nostrum testetur *Ausonius*. Erant quidem sub *Domitiano* duo *Clementes* in *Domitiani* gratia celebres, *Arretinus* alius, alius ex eadem qua *Domitianus* ipse, gente *Flavius*, *Domitiani* e *Vespasiani* patris fratre *Flavio Sabino* a *Vitellianis* interfecto *patruelis*. Solus autem in hac causa locum habere potuit *Clemens* ille posterior *Flavius*. Duxit enim ille ipsam illam *Domitiani sororem* cujus noster meminit *Quintilianus*, ut nos docet in *Apollonii* vita (*t*) *Philostratus*. Imo ipsos illos ex ea *filios* sustulit quorum studiis *Quintilianus* a *Domitiano* præfectus est. Ipsos enim illos *Flavii Clementis filios etiam tum parvulos successores palam destinavisse*, *& abolito priori nomine*, *alterum Vespasianum appellari jussisse*, *alterum Domitianum* testatur (*u*) *Suetonius*. Ad *adoptionem* plane spectare videbatur *nominum* illa muta-

f Cod. L. XII. Tit. 15. *t* *Philostrat*. L. VIII. Vit. *Apollonii*.
u *Suet*. Dom. c. 15.

tatio. Ita nimirum ut in illius *familiam* transituri viderentur qui nova illis nomina imposuerat. Ita *Cæsares* fuissent & *filii Augusti* in numis appellandi quos palam *Domitianus* successores destinaverat, similesque adeo illis de quibus loquitur *Ausonius*. Sic fuerit illorum *institutor*, pro eorum de quibus ille loquitur, exemplo, *honore* aliquo publico remunerandus. Sic recte *Clemens* illorum pater *Consularia* illa *ornamenta* Præceptori *filiorum* impetrarit. Is, inquam, potius quam *Domitianus* ipse, quod nondum *plena* peracta esset *adoptio*, nec adeo e *potestate* ejus in *Domitiani sacra domestica* pueri migraverant. Eo etiam spectare potuit majoris *Quintiliani* filii a viro *Consulari* adoptio, & quod *Prætorio* jam *avunculo gener* fuerit designatus. Nec diu ante pueri *obitum* fuisse ambos illos ejusdem *honores*, e patris *Quintiliani* testimonio facile colligitur. Tum vero admodum opportuni fuissent, patre jam *Consularia ornamenta* sortito, parem nimirum honorem cum viris *Prætoriis* atque *Consularibus*. Hic ergo *Clemens* si *Consularia* illa *ornamenta Quintiliano* nostro impetraverit, a vero *tempore* quo fuerint impetrata longe aberrare non poterimus. *Clementem* illum tantum non in ipso ejus *Consulatu Domitianum* interemisse docet *Suetonius*. Si quidem de *mensibus* loquitur quibus *Consulatum* ipsum gesserit, sic anni XCV. mense *Martio ineunte* cæsus fuerit *Clemens*, nec potuit adeo post illum ipsum *mensem* Consularia ornamenta consequi *Quintilianus*. Sed nec *antea* illa consequi idem potuit quam *studiis puerorum* præficeretur, quod factum anno, pro nostris rationibus, XCII. Sic medio illo spatio inter annum XCII. & XCV. concludi oportebit *Quintiliani* nostri *ornamenta* illa *Consularia*, si quidem illa, & propter *pueros illos*, & illo impetrante *Clemente*,

fue-

fuerit consecutus. Imo ipso illo anno XCII. quo *pueris Præceptor* datus est, si hæc patris *ornamenta Consularia* in causa fuerint cur *filium Quintiliani* pater *Consularis* adoptaverit, & *generum* eundem *Prætorius avunculus* designaverit. *Nuper* enim, cum moreretur, *Consulari adoptione ad omnium spes bonorum patris admotum*, testis est de filio *Quintilianus* ipse pater. Satis nimirum commode inter Libri IV. *Institutionum* & VI. initia.

XXXV. Sic equidem hunc *Quintiliani honorem* disponendum esse crederem, si horum *puerorum* causa illum, & hoc *Clemente* impetrante, fuisset consecutus. Potius tamen eo propendeo, ut propter *Hadrianum*, eoque adeo *imperante*, *ornamenta* illa noster acceperit. De *Augustorum* enim *præceptoribus*, qualis ipse fuerat *Augusti Gratiani*, loquitur *Ausonius*. *An tu*, inquit, *solus præceptor Augusti? Immo ego cum multis conjunctus officio, sed cum paucissimis secretus exemplo*. Proinde *Augustorum* duntaxat *præceptores* in sequentibus commemorat. Pergite deinde: *Nolo Constantini temporum taxare collegas: Cæsares docebantur*. Hic palam ostendit, ita sibi consilium esse solos *Augustos*, *Augustorum*que *Præceptores* recensendi, ut ne quidem *Cæsarum* præceptores memorare vellet. Et fuit quidem *Augusti Neronis* præceptor *Seneca*. Et *Augusti* magistrum *Frontonem Marci* appellat ipse *Ausonius*. Unicus est de quo ulla possit esse suspicio *Augustus*ne fuerit, *Maximinus* junior, seu potius *Maximus*, (sic enim illum appellant coævi *numi*) *Maximini Thracis* filius, cujus præceptorem *Titianum* hic adducit *Ausonius*. Sunt tamen etiam in illius numis argumenta *Augustum* illum a Patre tandem fuisse appellatum. PIETAS AVG. in aversa parte legitur apud Cl. (x) *Begerum*

Non tamen propter illos *Domitiani nepotes*, sed propter *Augustum* aliquem cujus *Præceptor* fuerit, *Quintilianus ornamenta* illa *Consularia* consecutus est.

x *Beger.* num. 51.

rum e Thesauro *Palatino*. Et VICTORIA AVGVSTORVM in uno, VICTORIA AVG. in alio numo apud Cl. *Mediobarbum*. Itaque pro *Augusti* Magistro *Quintilianum* nostrum habuit *Ausonius*, quo titulo ipse etiam alibi sæpe gloriatur. Atqui tantum abest ut *Augusti* fuerint *Domitiani* illi *nepotes*, ut ne quidem ullos illorum *numos* habeamus qui vel *Cæsares* illos, vel *Augusti filios* agnoscant. Imo *nepotes* illos non *filios Domitiani* appellat ipse *Quintilianus*. Inde colligitur, cum Librum IV. ipse scriberet, cum *studiis* illorum præficeretur, nondum illos a *Domitiano* fuisse *adoptatos*. Nulla prorsus illorum occurrit, post *cædem Domitiani*, in Historia mentio, quæ tamen merito exspectanda erat si *publico* aliquo *titulo* illos *Domitianus* insignivisset. Ad causam ergo quam egit *Ausonius*, nihil plane faciebat *nepotum Domitiani* illud *Magisterium*.

Augustus ille vix alius esse potuit quam *Hadrianus*.

XXXVI. Quod si ab *Augusto* aliquo discipulo *Consularibus ornamentis* insignitus fuerit noster, quærendum deinde erat, quis ille esse potuerit. *Domitianum* certe si instituisset, vix tacuisset ipse *Quintilianus*, cum de honore illo loquitur quo *nepotum* curæ ipse ab eo fuisset admotus. Majoris enim gloriæ fuisset si *Augustum* ipsum docuisset quam si *filios Augusti*. Successit *Nerva*, *Quintiliano* ipso ætate *major*, ne *discipulus* esse posset. *Trajanus* annos *Oratoriæ* dari solitos in *castris* egit, ut (y) alibi ostendimus. Imo *expertem* illum *bonarum artium* & *ignarum* fatetur *Dio*, adeo nimirum a *Quintiliani disciplina* alienum, ut nec alium aliquem *Oratoriæ Magistrum* habuerit. Proinde superest solus *Hadrianus* cujus *Magister* esse potuit si quidem *Augustum* ille *discipulum* habuerit. Et quidem illum constat artium *liberalium omnium* fuisse

y Præl. IV. ad *Spart.* Adrian. paragr. 5.

fuisse peritissimum. Erat præterea *Hadrianus Romæ* cum *Scholam* abdicaret *Quintilianus*, & *ætate* etiam illa quæ *Rhetoribus* dare operam solebat. Anni enim LXXXVIII. fine annum ætatis egit XIII. jam *pueris grandioribus* accensendus, quos apud *Rhetoras* studuisse jam probavimus. Nec antea *Roma* in *patriam* concessit quam justam *pueri* ætatem penitus explevisset, sumsissetque togam *virilem*. Potuit ergo eousque *Quintilianum* docentem audire, sed *privatus* adhuc, & ne *spei* quidem *Imperatoriæ*, cum *spem* adhuc nullam *Imperii* concepisset vel *Trajanus* ejus avunculus. Ut tamen *Quintilianum* in *Schola* docentem non audivisset *Hadrianus*, cum operam ille studiis *Rhetoricis* nondum daret; aliud nihilominus tempus erat quo se *Oratoriæ* addixerit, & quo *Quintiliani* disciplinam saltem *domesticam* satis commode habere potuerit. Quæstor *Hadrianus* anno CI. *cum Orationem Imperatoris in Senatu agrestius pronuncians risus esset, usque ad summam peritiam & facundiam Latinis operam dedit*, inquit in vita (z) *Spartianus*. Hoc autem ipso tempore *Quintilianum* adhuc *Romæ* fuisse e *Plinio* juniore constat. Eundem postea jam *principem professores omnes* (in illis etiam *Rhetoras*) *& honoravisse, & divites fecisse* idem docet (a) *Spartianus*. Vix est quod dubitemus quin hoc numero fuerit, si quidem adhuc in *vivis* esset, noster *Quintilianus*. *Professor* ille nimirum olim *publicus*, & *publico* etiam *stipendio*. Imo honorem illum *ornamentorum Consularium* habuisse jam docuit *Ausonius*. *Juvenalis* etiam (b) *divitem* agnoscit, & *fato* potius cuidam imputat quam studio *Rhetorices*. Sic enim ille:

Unde igitur tot

Quin-

z *Spart.* Adr. c. 3. a *Spart.* ib. c. 16. b *Juv.* Sat. VII. v. 188. 189. 190. 191. 192.

Quintilianus habet saltus? exempla novorum
Fatorum transi: felix & pulcer & acer:
Felix & sapiens & nobilis & generosus
Adpositam nigra Lunam subtexit aluta.

Cum *divitiis* hic & *nobilitatem felici* tribuit, & quidem *Senatoriam*. Illorum enim erant *Lunulæ* illæ calceis adsutæ. Inde *patriciam Lunam* illam appellat (*c*) *Statius*. Nec certe propter gentes *Patricias* proprie sic dictas, quæ erant *Senatorum* sub *Romulo*, sed quod *Senatorum* propria esset qui *Patres conscripti*, etiam *minorum gentium* appellabantur. Innuit etiam postea *nobilitatem Consularem* verbis illis:

(*d*) *Si fortuna volet, fies de Rhetore Consul;*
Si volet hac eadem, fies de Consule Rhetor.

Hæc sane cum *Quintiliani* causa dicat, vix est quin *Quintilianum* talem ostendant, e *Rhetore* nimirum *nobilem*, *Senatorium*, *Consularem*; & quidem illis *divitiis* instructum quæ essent etiam ad censum *Senatorium* necessariæ. Jam enim olim ante hæc *Quintiliani* tempora ad locum in *Senatu* capiendum necessarius erat, præter *natales*, etiam *census Senatorius*. Is erat, his *Quintiliani* temporibus, teste (*) *Juvenale*, *triplex equestris*, qui cum *quadringenti* esset *sestertium*, *Senatorius* proinde valebat *duodecies HS*. Et quidem ab ultimis *Augusti* temporibus. Auxit enim ille veterem *Senatorum censum* nunc ad *decies*, tandem vero ad *duodecies sestertium*, ut e (*e*) *Dione* colligitur & (*f*) *Plutarcho*, suffragante etiam in censu sestertium duodecies (*g*) *Suetonio*. Itaque hanc summam explere illum oportebat qui locum in *Senatu* tenere vellet. Necessarium sane ad *sumtuosam* illam, quam

c Stat. L.V.Sylv.2.v.28. *d* Ib. v.197. 198. * *Juv.* Sat. XIV.v.326. *e Dio* Lib. LV. *f Plutarch.* Anton. *g Suet.* Aug. c.41.

quam appellat *Plinius*, *dignitatem* cum decore sustinendam. Inde factum ut quos vellent in *Senatum* adlegere, iis, si aliunde non suppeteret, *censum* auxerint ipsi etiam *Augusti*. Prævivit *Augustus* ipse primus, qui cum *censum*, pro eo quo dixi modo, ampliasset, (*b*) *supplevit non habentibus*. Secutus est *Augustum* (*i*) *Tiberius*. Inde in exemplum transiit apud successores. Alioqui onerosus futurus erat, nec adeo expetendus *ordo* etiam *amplissimus* si deessent *expensa*. Inde *Propertium Celerem* virum *Pratorium veniam ordinis ob paupertatem petiisse* dicit (*k*) *Tacitus*. Inde *Tribunatus* si deessent candidati, *Senatores* ex *equitibus* creavit *Augustus*, ea tamen lege, (*l*) *ut potestate transacta, in utro vellent ordine manerent*. Quoties nimirum metueretur gradus *Senatorius* propter *expensas*. Inde denique toties legimus, etiam apud *juniores Augustos*, decretos *honores* cum *sumtibus*. Proinde non est quod dubitemus, quicunque demum *ornamenta* illa *Consularia Quintiliano* nostro decrevit *Augustus*, eundem etiam *divitias* honori sustinendo pares illi decrevisse. Erant quidem *ornamenta* illa *Consularia Consulatu* ipso nonnihil inferiora. Proinde *honestamenta nominis potius quam insignia potestatis* visa testatur *Ausonius*. Inde (*m*) *Consularia ornamenta Pratoriis* etiam viris concessit *Julius*. Et, cum *Consulatum* ipsum dare gravaretur, *Consularia* tamen (*n*) *ornamenta Claudio* detulit *Augustus*. Imo *Procuratoribus* suis *ducenariis Consularia ornamenta* indulsit ipse *Claudius*. Rei tamen ipsius vicem supplebant illa *ornamenta*, pariter ut supplebant triumphi justi locum *ornamenta triumphalia*. Proinde non est quod dubitemus quin & *Consulatus* loco fuerint *ornamenta* etiam

b Suet. Aug. ib. *i Tacit.* Ann I. c 75. *k Tacit.* ib. *l Suet.* Aug. c. 40. *m Suet.* Jul. c. 76. *n Suet.* Claud. c. 5.

iam *Consularia*. Honor proinde *Senatorius*, sumtuumque adeo *Senatoriorum*, qui *vicem* gessit *honoris* in *Senatu summi*. *Jura* certe habuit *Consularia*, si minus *sententiæ* inter *Consulares* in *Senatu* dicendæ, at saltem *trabea Consularis* atque *clientela*. Illa certe ad minimum *jura* quæ *sumtus* exigerent. Atqui certum est ita nondum *Domitiano* imperante, ut ne quidem cum scriberet *Plinius* discipulus sub *Trajano*, *Quintiliano* nostro *divitias* fuisse *Senatorias*. *Modicum facultatibus scio*, inquit ille ipse (*o*) *Plinius*. Præ censu scilicet *Senatorio*. De *filia* enim ibi *nuptiis* agit *Senatoriis*.

Non sibi constat recepta illa opinio, quod sub *Domitiano* scripserit, & a *Paride* actus sit in exsilium *Juvenalis*.

XXXVII. Sed vero *Juvenalem* scripsisse ante *Plinium*, recepta est, fateor, etiam apud *Eruditos*, opinio. Inde nimirum oriunda quod *irati histrionis exsulem* illum appellet *Sidonius Apollinaris*. *Iratum* illum *histrionem Paridem* intelligunt, & quidem *posteriorem* illum *Paridem* propter *adulterium* cum *Domitia* occisum a *Domitiano*. Ab illo credunt *Paride*, propter paucos quosdam *Satyræ*, quibus illum perstrinxerit, *versus* pulsum fuisse in exsilium *Juvenalem*, *missum* nimirum *per speciem honoris ad præfecturam cohortis in extrema parte tendentis Ægypti*. Inde nunquam *rediisse*, verum *intra brevissimum tempus angore & tædio periisse*. Hæc si vera essent, sic ante *repudium Domitiæ*, quo tempore *Paris* occisus est, oportuit scripsisse *Juvenalem*. Aliquot certe annis ante *consecrationem Juliæ*, quæ anno periit, ut vidimus, Æræ nostræ XCI. multis certe ante finem *Domitiani* annis, cui adeo ipse *superstes* esse non potuit. Ita *periisse* necesse erat, antea quam scriberet *Plinius*, tantas illas *Quintiliani divitias*. Quo tandem, quæso, illius *merito*? Quo etiam *infesto Principe*, cum *Domitiani* gratia esset florentissimus? Ubinam ergo *beatitudo*

o Plin. Lib. VI. Ep. 32.

tudo ejus illa quam adeo in illo celebravit discipulus *Plinius?* Mirum est profecto nondum vidisse Eruditos quam hæc omnia inepte invicem cohæreant. Atqui illud ipsum suspectam hanc sententiam facere potuit, quod longe verisimilius est a *modicis* illis *facultatibus* quas memorat *Plinius* ad *divitias* nostrum (quarum meminit *Juvenalis*) ascendisse, quam viceversa illum a *divitiis* ad *modicas facultates* recidisse. Ita certe; cum nullo prorsus insigni infortunio notatum observarunt veteres.

XXXVIII. Sed miri sunt in hac universa causa tam recentiorum quam etiam veterum errores: *Paridem* illum *seniorem* intelligunt *vita Juvenalis* Auctor Anonymus, & vetus ille quem habemus *Juvenalis interpres*, *Claudii* nimirum *Neronis* libertum a Patrono ipso, ut testantur (*p*) *Dio* & (*q*) *Suetonius*, interfectum. Proinde ad *Neroniana* tempora illa refert *Scholiastes* in quibus *Paridis* mentionem fecit *Juvenalis*. Ita *Domitiani* tempora pertingere *Juvenalis* non potuerit, qui paulo post *exsilium* obierit; quod tamen, vel ex ipso *Satyrarum* opere, constat esse falsissimum. Atqui *juniorem* illum fuisse *Paridem* a *Domitiano* cæsum, quem perstrinxit *Juvenalis*, vel inde constat, quod *Statium* Poetam dicat, post recitatam cum laude *Thebaidem*, *Agauen* suam Tragœdiam *Paridi* illi vendidisse. Hic sane *Statius* ab eo quem habemus, alius esse non potuit. Ediderat ille *Thebaidem* suam paulo antea quam primum ederet *Sylvarum* librum. Probatam nimirum antea recitationibus. Ita post initium *Domitiani*, & tamen ante *Paridis* cædem, & repudium *Domitiæ* *Agauen* vendiderit oportet *Statius*. Adeo præterea certum est, post *cædem Domitiani Satyras* scri-

Ne Veterum quidem hic hallucinantium testimonia satis ipsa sibi consentiunt.

p *Dio* L. *q* *Suet.* Neron.

psisse *Juvenalem*, ut mirum sit profecto monitos a (*r*) *Lipsio*, & (*s*) *Salmasio* de eo amplius dubitare posse viros Eruditos. Non repeto hic Argumenta jam ab illis olim observata. Novum addo quod illos fugerat, sed vero longe certissimum. (*t*) *Marium* ille *Priscum* dicit nuper *Afros discinxisse*, proinde *exsulem* factum damnatum repetundarum. Sic tamen ut *diis* ipse *iratis frueretur*, *Provincia* autem *victrix ploraret*. Hanc ipsam *Afrorum* causam coram *Trajano* tertium Consule (*u*) *Plinius* egit mense *Januario* anni C. Et quidem eo eventu ut rapta *fisco* addicerentur, quæ causa erat *Provinciæ plorandi*, reliquis ipse in *exsilio frueretur*. Sunt & illa *Juvenalis* de *Domitiano* verba:

(*x*) *Cum jam semianimem laceraret Flavius urbem*
Ultimus, *& calvo serviret Roma Neroni*, &c.

Hæc verba ad *exsilium* Poetæ retulit vetus Scholiastes: *Propter quod*, inquit, *sub specie honoris relegatus est ad cohortis curam in Ægypto*, *Hoasa*, *ubi mortuus est*. Sed mitius fingitur *Domitiani*, quam fuit, ingenium, cum verba illa *exsilio* expiata credunt, & quidem *tali exsilio* quod *speciem* haberet *honoris*, quod *Præfectura* potius quam *exsilium* appellaretur. Fuit quidem *Juvenalis* in *exsilio*, etiam in *Ægypto*, ut e *Satyra* ejus colligitur decimaquinta. Non tamen certe sub *Domitiano*. Imo *Juvenalem* in ipsa *Subura* memorat (*y*) *Martialis*, anno postquam in patriam rediisset (quod *Trajani* tertio Consulatu factum) ad minimum III. Æræ nostræ *Christianæ* CIII. post cædem *Domitiani* VIII. cum tamen *tædio & angore* (*exsilii* scilicet) *mortuum* testetur *vitæ* Auctor Anonymus. Nunquam re-

r *Lips.* Lib.IV. Epist. Quæst. Ep,20. *s* *Salmas* in *Solin* Polyhist. *t* *Juvenal.* Sat. I. v 47. 48. 49. 50. Sat. VIII. v. 120. *u* *Plin.* Paneg. c. 76. & Lib. II. Ep. 11. 12. *x* *Juven.* Sat. IV. v. 37. 38. *y* *Martial.* Lib. XII. Ep. 18.

redierit oportet qui *tædio exsilii & angore* sit *mortuus*. Fieri tamen vix potuit quin *redierit*, *Nerva* exsules *revocante*, qui a *Domitiano* fuisset *relegatus*, si quidem *Domitiano* fuisset *superstes*. Præsertim ille qui per *speciem honoris* exsulaverat. Ita pugnant omnia quo minus vera esse possit recepta illa sententia.

XXXIX. Sed vero a *Sidonii* illo testimonio pendent recepti illi errores *irati histrionis exsulem Juvenalem* appellantis. Addit præterea * manifestam, ut putat, *Suida* Auctorisque veteris qui *vitam Juvenalis* conscripsit, Cl. *Rychius*. Atqui non idem dicunt illi, ut mox videbimus, quod putat ille dicere *Sidonium*. Ego potius vicissim ex *illis* explicandum existimo *Sidonium*. Sic autem se rem illam totam habuisse censeo. *Exsul* erat, uti jam dixi, *Juvenalis* cum *Satyram* scriberet XV. Hoc confirmat etiam in v. 27. Scholiastes: *De se*, inquit, *Juvenalis dicit*, *quia in Ægypto militem tenuit*, *& ea promittit se relaturum quæ ipse vidit*. Proinde rixæ illi ipse adfuit quam describit inter *Ombitas* & *Tentyritas*. Tempus autem ipse designavit rixæ illius, cum & *nuper* illam contigisse dicit, & quidem *Consule* (z) *Junio*. Scio quidem *Vincum* nonnullos, *Juncum* alios in loco illo legere. Id quoque scio, in Inscriptionibus, non tamen horum temporum, occurrere *Æmilium Juncum*. Sed, quicunque demum is fuerit *Consul*, *Ordinarium* certe fuisse verisimillimum est. *Designatis* enim *Consulibus* res extra *Italiam* gestas signare non solebant, teste (a) *Dione*. *Juncum* autem aut *Vincum* nullum prorsus agnoscunt horum temporum *Fasti* inter *Consules Ordinarios*. Rectius ergo *Junium* reponunt *Codices* & *fide* pariter & *numero* potiores, ne quidem *metri* ratione re-

Missus est *Juvenalis* in *exsilium* ab *Hadriano*. Et quidem anno Aeræ *Christianæ* CXVIII.

h 2

z *Juv.* Sat. XV. v. 27. a *Dio* L.

refragante, ut jam olim observavit *Salmasius*. Et quidem *Junium* duplicem habent *Fasti* coævi *Juvenali*, alium *Domitiani* in X. Consulatu collegam *Appium Junium Sabinum*, anno *Domini* LXXXIV. alium *Hadriani* in suo itidem *Consulatu* III. collegam *Q. Junium Rusticum*. Quo minus prior intelligi possit, obstant illa omnia quæ in his ipsis *Satyris* occurrunt *Domitiani* temporibus recentiora. Posteriorem ergo intellexerit oportet anno Æræ receptæ CXIX. Hoc ergo anno erat in *exsilio Juvenalis* testis earum, quas deridet, rixarum. Sed vero *Roma* illum ejicere non potuit *Trajanus*, qui ab anno usque CXII. *Romæ* ipse non adfuit, nec etiam ante annum CXVIII. quo *Romam* venit Imperator, *Hadrianus*. *Romæ* enim nata est exsilii *occasio*, quod *Romæ Satyras* recitaverit, quod *Romæ secundis* omnium *suffragiis* exceptus fuerit, quod *Romæ* Princeps ille, quicunque fuerit, *ingeniis* faverit, *Præfecturis*que *Poetas* remunerari solitus fuerit, & quidem interpellantibus (qui *Paridis* in loco videri possent) seu *amicis*, seu *libertis*. Inde enim factum, ut quæ in *Paridis* olim *defuncti* opprobrium scripsisset *Juvenalis*, ea *Princeps* in suam amicorumve aut etiam *temporum* suorum contumeliam acceperit. Inde nimirum, ut *levi* atque *joculari* delicto, ut observavit *vitæ* Auctor, par etiam pœna decerneretur. *Semestres Paridis militias*, *Tribunatus* scilicet, *Poetis* venditas exprobrat (*h*) *Juvenalis*. Ita nimirum ut *Præfectos Pelopeja*, *Tribunos Philomela* fecerit. Proinde ipse *cohortis Præfectura* donatus est, quasi *Satyrarum* præmio. Plane hoc pro indole *Hadriani* satis *joculari*, & *pœnæ* loco, & in *speciem honoris*. Objectat ille *venalia* illa Poemata emtorum nomine edita, captatosque adeo ab illis alienorum operum ho-

h Juvenal. Sat. VII. v. 88. 89. 92.

honores. Nescio an proinde *ingenii* sui fœtus sub *libertorum* nomine ediderit *Hadrianus* (hoc enim de eo testatur (*c*) *Spartianus*) quo se adeo alienum ostenderet a convitio illo captandi debitos alienis operibus honores, ut contra sua alienis nominibus supposuerit, & quidem, qualis *Paris* fuerat, *libertorum*. Itaque & *Romæ* fuerit oportet, & suæ indolis experimenta dederit in literatos munificentissimæ, cum *Juvenalis* illa in se dicta suspicari posset *Hadrianus*. Sic ante anni CXVIII. finem, aut CXIX. initium, mitti vix potuit in exsilium *Juvenalis*. Erat autem, cum relegaretur, *octogenarius*. Proinde *natus* fuerit vel anni XXXVIII. fine, vel XXXIX. initio. Inde reliqua *Juvenalis* tempora erunt arcessenda.

XL. Ait *vitæ* Auctor, ad *mediam* fere *ætatem declamasse*, *animi magis causa*, *quam quod Scholæ aut foro præpararet*. Suffragatur & ipse, cum ait se *consilium dedisse Syllæ*, *privatus ut altum dormiret*. Plane *declamatorium* illud erat Argumentum. Inde *facundiæ* nomine illum celebrat *Martialis*. Recte nimirum ille, satisque, pro *temporum* ratione, congrue. *Media* enim *ætas Juvenalis* incurret in annum, pro nostris hisce calculis, LXXVIII. vel LXXIX. multis antea annis quam scriberet illa *Martialis*. Sed nulla adhuc memoratur ejus celebritas a re *Poetica*, ne quidem a *Quintiliano* ubi agit de scriptoribus *Satyrarum*. Non equidem, ut suspicatur *Rigaltius*, quasi illum læsisset hoc ipso *Satyrarum* opere *Juvenalis*. Tantum abest ut id moleste ferre posset noster, ut sane contra nuspiam illius, nisi cum honore, meminerit. Sed monet noster Lectorem aliquoties se dedita opera a (*d*) *nominibus viventium* abstinere. Et multis postea annis scripsit *Juvenalis* illas, quas ha-

Eodem illo anno CXVIII. postquam *Romam* venisset *Hadrianus*, Satyras *omnes* scripsit, recitavit, edititque *Juvenalis*.

c Spartian. Adrian. *d Quint.* L.III. c.1. p.113. L.X. c.1.

habemus, *Satyras*. Addit enim vitæ Auctor, posteaquam *declamationibus* inclaruisset: *Deinde paucorum versuum Satyra non absurde composita in Paridem pantomimum, poetamque Claudii Neronis, ejus semestribus militiolis tumentem, genus scripturæ industriose excoluit*. Proinde *unicam* illam fuisse *paucorumque versuum Satyram* innuit quam *primam* scripsit *Juvenalis:* Eam cum *non absurde compositam* ipse judicasset, inde animos sumsisse ad *genus scripturæ industriose excolendum*. Mansit tamen intra privata Auctoris scrinia prima ejus illa in hoc genere scribendi exercitatio. Adeo nimirum ab eo nondum edita, ut ne quidem amicorum Auditoriis recitanda crederetur. Sic enim subjungit Auctor: *Et tamen diu ne modico quidem Auditorio quicquam committere est ausus*. Id quod etiam primis *primæ Satyræ* verbis satis aperte significat ipse *Juvenalis*. Nec enim alio spectare videntur illa in quibus queritur tamdiu se fuisse Poetarum recitantium *auditorem;* semper *clamasse Frontonis platanos*, & *convulsa marmora, ruptasque assiduo lectore columnas;* cum ipse scilicet nondum in eo scripti genere aliorum patientiam exercuisset. Tam longe aberant illa a *Paridis* ira concitanda, si vel superstite *Paride* fuissent scripta, eum irritare non possent, cum nondum emanassent in *publicum*. Nec tamen verisimile est ante cædem *Paridis* vel illam *paucorum versuum Satyram* scripsisse *Juvenalem*. Nihil fateor, de scriptionis *tempore* accuratum tradidit, quem unicum habemus de his rebus testem, *vitæ* Auctor Anonymus. Id unum indicat, post *mediam ætatem* ad illa *Juvenalem* studia deflexisse. Sed nihil plane de studiis ejus *Poeticis* Poeta (e) *Martialis*. Is tamen se ita *Juvenali* familiarem fuisse gloriatur, ut non magis *Py-*

e *Martial.* Lib. VII. Ep. 24.

Pyladi amicus fuerit *Orestes*, aut *Thesèus Pirithoo*, ne vel *arcana Juvenalis* studia *Martialem* latuisse suspicemur. Imo (f) a *mortuis* ille prudenter abstinendum esse censet. Tantum abest ut *vivum Paridem*, vel in *prima* illa *Satyra* laceraret. Juniorum ergo Auctorum ista sunt tantummodo *ratiocinia*, non autem e veterum monimentorum coæva fide depromta *testimonia*. Cum vero *genus scripturæ industriose excoleret*, tum & *reliquum Satyrarum corpus* scripsit, inque illam quam retinent hodieque, formam redegit, & ea quoque quæ *prima fecerat novis scriptis infercivit*. Sunt enim illa Auctoris Anonymi verba: *Mox magna frequentia magnoque successu bis ac ter auditus est, ut ea quoque quæ prima fecerat, inferciret novis scriptis*. Recitavit, ni fallor, omnia, emisitque in publicum, anno CXVIII. postquam *Romam* venisset *Hadrianus*, quem ille Principem a benevolo ejus in hæc studia animo in hac ipsa (g) *Satyra* in qua occurrunt verba illa de *Paride*, commendat. Inde, ni fallor, animos sumsit scripta sua in *publicum* emittendi. Inde tantus ille *recitantium numerus*, de quo in *prima Satyra*, cum spes illa *lucri* appareret, ditante professores, uti vidimus, *Hadriano*. Omnes ergo *Satyras* sub *Hadriano* editas existimamus, non *postremas* tantummodo, ut voluit *Salmasius*. Paratas enim ad editionem uno eodemque tempore fuisse vel illud arguit, quod *bis* illas *terque recitaret*. Non scilicet *seorsim*, sed *unis continuis*que recitationibus, quas quidem ante *exsilium* scripserat, *universas*. Cumque diu se a recitatione continuerit, proinde anni CXVIII. *fine*, feriis fortasse, quas recitationibus plerunque dabant, *vindemialibus*, non autem *æstivis*, recitavit. Ultimas *Satyras* a XIII. tum certe scriptas nota illa

h 4 *se-*

f *Juvenal*. Satyr. I. g *Juv*. Sat. VII. v. 1.

sexagesimi a *Fonteji Consulatu* anni docet, etiam observante *Salmasio*. Ad *Trajani* etiam tempora exeuntia spectabant *terra-motus* illi quorum mentio occurrit in *Sat.*VI. v. 409. 410. observante *Lipsio*. Erat enim *terra-motus* ille anno, pro nostris calculis, CXIV. exeunte, pro (*h*) receptis autem, CXV. itidem exeunte. Et *Frontonem* illum cujus *platani* & *marmora* perpetuis Poetarum recitationibus *sonabant*, ut nos docet *Juvenalis* ipso *Satyra* I. initio, non alium existimo a celeberrimo Oratore *M. Cornelio Frontone Marci Luci*ique *Antoninorum Magistro*, qui sub *Hadriano* præcipue & *Pio* & *Marco* floruit, ne ad tempora *Hadriano* antiquiora possit commode referri. Vidit illum certe audivitque sub *Pio* (*i*) *Gellius*. *Consulatum* autem sub *discipulo* gessit, ut videtur, *Marco*. Erant, fateor, alii quoque, illis temporibus, *Frontones*, ut observavit olim ad locum junioris *Plinii Cataneus*. In illis etiam *Fronto Catius*, sub *Trajano*, Orator & ipse & *Senator Plinio* ipsi coævus & ab eo (*k*) non uno in loco memoratus. Illum grandævum admodum fuisse oportet, si *Marci* tempora attigerit, si *Plinii* tempore *ætate* fuerit *Senatoria*. Eundemque sane credidit *Cataneus*. Nescio an recte. Sed *temporum* ratio, & *favor* in illum *Hadriani*, & par adeo illius in *literatos* studium id efficiunt, ut non alium illum fuisse verisimillimum sit a *Marci* Præceptore de quo loquitur *Juvenalis*. Id tamen præcipue suadet, uti dixi, tantus ille *recitantium numerus* temporibus *Hadriani* convenientior quam *Trajani*. *Trajano* certe imperante *Romam* ita reliquit *Martialis*, ut in *patriam discesserit*, nec inde unquam postea redierit. Non alia, ut videtur, causa, quam quod *lucri* e studio *Poetices*

h Præl. *i* *Gell.* Noct. Att. L.XIII.27. Lib.XIX. 8.10.13.
k *Plin.* Lib.II. Ep.11. Lib. IV. Ep.9. Lib.VI. Ep.13.

tices quærendi ſpes omnis deinceps penitus decollaverit. Proinde veriſimilius exiſtimo, qui anno CXVIII. *Hadrianum* offenderit, miſſum proinde in *exſilium* initio anni CXIX. *Erat tum* (inquit *vita* Auctor) *in deliciis aula hiſtrio, multique fautores ejus quotidie provehebantur. Venit ergo Juvenalis in ſuſpicionem quaſi tempora figurate notaſſet.* Nempe illa in *Paridem* dicteria *hiſtrionem*, in *ſuum* (cujus nomen non prodidit Auctor) hiſtrionem dicta interpretabatur *Hadrianus*, & *ſe* magis in illo quam *hiſtrionem* ipſum, in hiſtrionis *ſui* perſona notatum, quod *honores* ſuos viris *literatis* conceſſiſset interpellante *hiſtrione*. Ad *Principes* enim ipſos pertinebant laudes illæ *temporum*, aut convitia. Idque frequentiſſime illis objectum ſiquid perſonis *vilioribus* in Reipublicæ adminiſtratione tribuiſsent. *Servorum libertorum*que gratia nihil fere contumelioſius. *Sexto Pompejo* hoc objectum legimus, & Imperatori *Claudio*. Et multa iſtiuſmodi exempla, ſi opus eſset, adduci poſsent. Nec tamen *libertorum* dignitas minori erat in pretio quam *hiſtrionum*. Inde *Juvenali* exſilii cauſa. Scripſit ergo in *exſilio Satyram* XV. & XVI. ſi tamen vere & illa *Juvenalis* fuerit, quod negatum a pleriſque teſtatur vetus *Scholiaſtes*. Sed cum *nuper Conſulem Junium* fuiſse dicat, jam ſane cum *Satyram* illam ſcriberet XV. *elapſum* illum *Conſulatum* innuit. Is ergo cum Conſul fuerit anno CXIX. proinde ante annum ad minimum CXX. ſcribere illa non potuit *Juvenalis*. Nec vero poſtea ſcripſiſse, exinde colligimus, quod *intra breviſſimum exſilii tempus angore ille & tadio* perierit.

XLI. Conſtitutis ergo illum in modum *Juvenalis* temporibus, jam etiam intelligimus quomodo ſupremi hi *Quintiliani* honores ſint etiam conſtituendi. Vidimus enim certe *Hadriano* antiquiores *Quintilianus eodem anno CXVIII. cum pri-*

res

mum Romam venirat Hadrianus, honoratus ab eo ornamentis Consularibus.

res esse ne quidem potuisse quos ipse decreverit *Hadrianus*. Et vero primo illius in *Urbem* adventu decretos fuisse verisimillimum est, qui in ipsum illum annum incidit, quem dixi, CXVIII. Tum enim illum multa fecisse ad populi captandam benevolentiam, testantur *Historici*, testantur etiam coævi *numi*. Sic etiam ejus auctor *Trajanus* ipse, ut e *Plinii* constat *Panegyrico*. Nec vero quicquam ad *famam* conciliandam, cujus ille erat avidissimus, efficacius esse potuit quam si *literatorum* benevolentiam demereretur. Nec ulli etiam *literati* facilius in oculos ejus incurrebant qui aliis exemplo esse possent, quam *professores*; nec ulli etiam professores quam *Urbani* illi & *publicis* nutriti *stipendiis*, quo fuerat noster in numero *Quintilianus*. Ita certe proclive erat cogitare Principi, qualis erat *Hadrianus*, ipsi *literato* literarumque *studiosissimo*. Et qui *primus* legitur e Principibus *Quintilianum* nostrum *honorasse*, in eo quoque prævivit, *Galba*, quod mox ab ejus in Urbem *adventu* Scholæ illum præfecerit, & *salario publico* instruxerit. Hoc ergo exemplo, hoc etiam ipso tempore, quo Imperium in *Urbe* auspicatus est, *honore* noster *Consulari* ab *Hadriano* fuerit ornandus. Sic etiam meminit illius *Juvenalis*, quasi adhuc esset, cum illa commentaretur, in vivis, *Quintilianus*, inquit, *habet* &c. Quasi nimirum *jam* haberet. Nec pugnabat cum Operis consilio si etiam *vivorum* mentionem faceret honorificam. Id solum in *prima Satyra* monuerat, non alios a se *carpendos* præterquam *mortuos*. Quis autem fuerit *Clemens* ille qui *Quintiliano ornamenta* illa sub *Hadriano* impetraverit, me sane fateor ignorare. Erat tamen coævus *Plinio Clemens* alius ab utroque *Domitiani* Consule, *Atrius*, & sub *Trajano*,

sub

ſub quo illam Epiſtolam ſcripſit (*l*) *Plinius*. Fieri poteſt ut hic fuerit *Quintiliani* amicus, ut erat coævus *Plinius*, eique hæc *ornamenta Conſularia* rogaverit, vel commoneſecerit potius *Hadrianum* de *Quintiliani* olim in ſe meritis. Sed plus ſatis fortaſse *conjecturarum*, quibus tamen indulgendum eſt ubi deſunt coæva, & fide digna monumenta. Ita *Quintilianum* ad annum Æræ noſtræ CXVIII. *affectum*, ætatiſque ſuæ LXXVI. deduximus. Vixeritne ulterius, & quouſque, in tanta veterum monumentorum clade affirmare nihil poſsumus. Vix tamen eſt ut diu poſtea ſuperſtes fuerit cujus nulla prorſus mentio occurrit in rebus *Hadriani*, nec in *A. Gellii* ſaltem *Praeceptorum* memoriis, nec in *Ælii Veri* fratrumve *Auguſtorum præceptoribus*, nec denique in amicis *Sophiſtis* ipſius *Hadriani* gratia florentibus. Ne quidem *ætas* patitur ut *vitam* multo poſtea produxerit.

XLII. Erat autem *Quintilianus* non ab *Oratoria* duntaxat, ſed (quæ laus omnium maxima erat) a *vita* etiam integritate celeberrimus. *Oratorem* ille neminem qui non idem vir *bonus* fuiſset, agnoſcit. Ne quidem *voluit* eſse, ſi tamen *poſſet*. *Opinionem* certe viri *boni* ad fidem aliis faciendam neceſsariam eſse contendit; nec tamen tueri poſse viri boni *opinionem* diutinam qui non *intus* bonus fuiſset, & ex animo. Hoc ergo animo cum ad *Oratoria* ſtudium accederet, dedit proinde operam, nequis, quod in Oratore ſuo perfecto neceſsarium crediderat, in *ipſo* deſideraret. Ita certe loquitur (*m*) *Juvenalis*, quaſi *Quintiliani* nomine *virum bonum* intelligeret. Ita *Martialis*, quaſi *veniam* ab eo peteret vitæ *luxurioſæ*, nec ad amuſſim virtutis exactæ. Sic enim ille: *Quintiliani vita innocentiſſima.*

Vi-

l Plin. Lib.IV.Ep.2. *m Juv.* Sat. VI. v 75.

(*n*) *Vivere quod propero pauper, nec inutilis annis,*
Da veniam.

Cur illud, quæso, nisi *vultum* ille tam gravis hominis, tamque severi Censoris, extimesceret? Et *felicem* illum alio in loco (*o*) *Juvenalis*, *beatum* prædicat (ut vidimus) (*p*) *Plinius* discipulus. Vidimus quidem illos ad *divitias* alludere *facultatum Juvenalem*, *animi Plinium*. Nec illud fugit, ad *felicem* Prædictionum Astrologicarum eventum spectare (*q*) *Horatium*, quem hoc in loco imitatus est fortasse *Juvenalis*. Habuisse tamen ambo ob oculos videntur *Stoicorum* Paradoxum de veris *Sapientis divitiis*, illumque adeo habere pro *Philosophorum Sapiente*. Ita certe *Plinius*, qui nec *Poetas* cogitabat, nec *Astrologos*. Sed *Philosophiæ* nomen profiteri noluit. In illo *Philosophos* etiam improbavit noster, quod *alieniores* essent a capessenda *Republica*, cujus erat ipse studiosissimus. Unde ergo *Sapiens* habendus nisi propter *mores* honestissimos, & ad *Sapientiæ* præcepta accuratos? Et quidem quanquam *Philosophi habitum* admittere nollet, *sententia* tamen plerunque est locutus vixitque plane *Philosophica*. Probat hoc in *Socrate* & *Catone*, quod nollent *vulgi* gratiam captare humilibus indignisque sua *magnanimitate* sermonibus, qui tamen erant in Arte *Oratoria* receptissimi. *Socratem* præcipue miratur, quod Orationem *Lysiæ* pulcherrimam nollet tamen in concione adhibere, nec se eousque demittere, etiam cum de capite periclitaretur. Hæc ille pro *Philosophorum mente* pariter ac *sermone*. Animum præterea nullius culpæ sibi conscium illa etiam arguunt quibus charorum sibi uxoris liberorumque funera deflet atque lamentatur

n *Martial.* Lib.II. Ep.90. *o* *Juv.* Sat.VII. v.190. 191. 192. 193. *p* *Plin.* Lib.VI. Ep.32. *q* *Horat.*

tur (r) *Nullam terras despicere Providentiam tester? si non meo casu, cui tamen nihil objici, nisi quod vivam, potest*, &c. Nullum plane *tale* in se *delictum* agnoscit, quod fuerit, pro sententia *Gentilium*, tam atroci supplicio luendum. Inde enim *invidiam numinibus* faciebant in luctu suo veteres, siqui præter *meritum* suum *innocentes* plecterentur. Inde curam numinum Providentiamque in dubium vocabant. *Nemesi* enim *Invidia*que *deorum* imputabant mala illa quibus nullum esset, cur immitterentur, hominum, quod quidem sciri posset, *peccatum*. *Promissorum* certe & *Jurisjurandi* fidem observatam arguunt, quod *fidem* illam sancire solerent diris in se familiamque suam *imprecationibus*, si fefellissent, a *numine* immittendis. Et *dolum malum*, etiam *fide* nec *data*, nec *sancita*, diis obnoxium credebant. Hæc certe *vitam Quintiliani* innocenter actam ostendunt.

Candor *Quintiliani* & modestia.

XLIII. Candorem præterea illius in agnoscendis revocandisque erroribus testatum faciunt verba illius illa: *Ipse me paulum in alia quam prius habuerim opinione, nunc esse confiteor. Et fortasse tutissimum erat famæ modo studenti, nihil ex eo mutare quod multis annis non sensissem modo, verumetiam approbassem. Sed non sustineo esse conscius mihi dissimulanti, in eo præsertim opere, quod ad bonorum juvenum aliquam utilitatem componimus, in ulla parte judicii mei*. Hic *conscientiæ* suæ potiorem habuit, quam vel *famæ*, curam. Ita locus nullus erat *gloriæ* cupiditati qua bona *Gentilium* opera deprimit plerunque S. *Augustinus*, eoque duce, *juniores* etiam *Theologi*. Utinam adeo cordatos haberemus multos *Christianos!* Eandem sapiunt *modestiam* quæ de se alibi dicit de inserendis singulorum, pro causæ exigentia, narrationibus. *Me*

r *Quint*. Lib. VI. Proœm.

Me certe, inquit, *quantacunque nostris experimentis habenda est fides, fecisse hoc in foro, quoties ipsa desiderabat utilitas, probantibus & eruditis, & iis qui judicabant, scio: & (quod non arroganter dixerim, quia sunt plurimi quibuscum egi, qui me refellere possent, si mentiar) fere ponenda a me causa officium exigebatur*. Quam ille hæc *exiliter* de suis in re *Oratoria experimentis*, tot scilicet *annorum* illis, tam in *Schola* quam etiam in *foro!* Nec sua tamen in *verba* adigit ipsos illos *juvenes* quorum fuerat studiis præfectus, quorumque gratia has ipsas elucubravit, quas habemus, *Institutiones*. *Aliorum* fidem, *Aliorum* judicium, appellat; tam nempe *Adversariorum Advocatorum*, quam ipsorum *Judicum*, ne vel *Juvenibus* suis (quos hoc in Opere alloquitur) *arroganter* quippiam, aut pro imperio, videretur imponere. Illa porro, cum de *Cicerone* loquitur, quam demisse! *Dissentire vix audeo*, inquit, *a Cicerone*. Similem & illa spirant *Quintiliani modestiam*. In eandem sententiam alibi: *De compositione non equidem post Marcum Tullium scribere auderem (cui nescio an ulla pars Operis hujus sit magis elaborata) nisi & ejusdem ætatis homines scriptis ad ipsum etiam literis reprehendere id collocandi genus ausi fuissent, & post eum plures multa ad eandem pertinentia memoriæ tradidissent*. Quam etiam & illa non *elate*, sed cum summa *Ciceronis* majorumque *reverentia* conjuncta!

Etiam in *sermone*, (quod rarum illo Seculo) *bonis moribus* adversa improbat *scurri-*

XLIV. Idem a *morum* vitiis, etiam in *sermone*, purissimus est. Suo quem instituit formatque *Oratori* viro *Optimo* ne quidem *loqui* illa concedit quæ viro gravi indigna essent atque indecora. *Scurrilitatem* ille atque *maledicentiam* aversatur prohibetque. Ab eo abest quam longissime ut *obscœnitatem* aliquatenus probet. Eam tamen *majores* illo *junioresque* probavere *Gentiles*. Tuetur ipse

Ci-

Cicero, tuentur etiam a coævorum *Quintiliano* virorum maximorum ſanctiſſimorumque exemplis *diſcipulus Quintiliani Plinius*, & *Plinio* paulo junior *Apulejus*. Non dico jam peccantiſſimum in hoc ſermonis vitio *Juvenalem*, quamvis & ipſum neſcio quem Philoſophiæ honorem præ ſe ferentem. Hinc ſane intelligimus quam revereri illum atque erubeſcere & veniam rogare oportuerit *Martialem*. Ait (*f*) ille quidem laſcivam ſibi eſſe paginam, at vitam tamen bonam. Plane tamen metuebat ne de eo fidem noſtro facturus eſſet *Quintiliano*. Idque jure merito. Sic enim ille de veteri Poeta *Afranio*: (*t*) *Utinamque non inquinaſſet argumenta fœdis puerorum amoribus, mores ſuos faſſus*. Urbanitatem ille quandam dicacitatemque in ſuo patitur Oratore. Sed talem illam quæ a ſcurræ mimique perſona aliena eſſet, quæ virum gravem conſtantemque minime dedeceret, nec dicentis Auctoritatem aliquatenus imminueret. (*u*) *Oratori minime convenit diſtortus*, inquit, *vultus*, *geſtuſque*, *quæ in mimis rideri ſolent*. *Dicacitas etiam ſcurrilis & ſcenica huic Perſonæ alieniſſima eſt*. Iterum: (*x*) *Oratorem præterea ut dicere urbane volo, ita videri affectare id plane nolo*. *Quapropter ne dicet quidem ſalſe quoties potuerit, & dictum potius aliquando perdet, quam minuet auctoritatem*. In eandem ſententiam paulo antea: (*y*) *Ludere nunquam velimus, longeque abſit propoſitum illud, potius Amicum, quam dictum, perdendi*. Sic enim libentius legerim quam, ut vulgo legitur, *perdidi*. Et paulo poſtea: (*z*) *Ea quæ dicit vir bonus omnia ſalva dignitate ac verecundia decent*. *Nimium enim riſus pretium eſt, ſi* pro-

Illatam, maledicentiam, obſcœnitatem.

f *Mart.* Lib. I. Ep. 4. *t* *Quint* Lib. X. Inſt. c. 1. p 462. *u* *Quint*. Lib. VI. Inſt. c. 3. 4. p. 283. *x* Ibid. *y* Ib. p. 282. *z* Ibid. p. 283.

probitatis impendio constat. Quam illa ad mentem *εὐτραπελίαν* prohibentis (*a*) *Apostoli!* Nisi quod *Sanctitatis* ea est (apud *Apostolum*) *dignitas* cui parum *decoram* illam censet *urbanitatem*, quæ (apud *Quintilianum*) viri boni *gravitas* est atque *verecundia*. Idem noster alibi de jocis ita: (*b*) *Id tamen in declamationibus est notabilius, laudarique, me Puero, solebat*. Incidit, pro nostris rationibus, Pueritia illa *Quintiliani*, qua declamationibus ille in Scholis Rhetorum operam dabat, in finem *Claudii*, & initium *Neronis*. Illo autem tempore melius audivisse dicacitatem illam e *Seneca* fratrisque *Junii Gallionis* in *Claudium* Satyris intelligimus, & *Domitii Afri* de illo Argumento libris. Erant enim illi certe tunc temporis in foro Oratores omnium celeberrimi. Immodica tamen jocandi licentia *Junius Bassus*, illa ipsa nostri Pueritia, *Asinus Albus* cognominatus est. Ita factum ut deinceps minus fortasse probaretur. Inde discimus quam opportune dicacitatem prohibuerit, *Quintiliano Puero*, noster *Apostolus*. (*c*) Ille nimirum qui ea omnia præcipiebat *ὅσα σεμνὰ, ὅσα ἁγνὰ, ὅσα εὔφημα, εἴ τις ἀρετὴ, καὶ εἴ τις ἔπαινος*. Ad receptas enim hominum opiniones voces illæ pleræque referendæ sunt, & ad receptam adeo viri gravis honestique dignitatem. Discimus præterea quam fuerit, supra vulgus Oratorum, gravis & severus ipse *Quintilianus*.

Ne quidem *colores* adhiberi voluit nisi *bonis, honestisque* de *causis*.

XLV. Sed vero *colores Quintiliano* nostro *convitii* loco *Juvenalem* putat objicere *Rigaltius*. Quasi nimirum artem ille profiteretur *struendi & destruendi versutia ancipitem*, atque excusandis sceleribus utilem & idoneam. Proinde illum putat, cum Auctores *Satyrarum* recenseret, laudato *Persii* li-

a Eph. V. 4. *b Quint.* Lib. VIII. Inst. c. 3. 357.
c Philip. IV. 8.

libro, *Juvenalem* prætermisisse. Sequelam illam falsissimam esse abunde jam, ni fallimur, evicimus. Jam enim ostendimus, cum scriberet *Quintilianus*, nondum *Satyras* vel cogitasse *Juvenalem*. Ostendimus etiam, dedita opera illum a nominibus *viventium* abstinere. Ita nimirum ut ne *Turnum* quidem nomine designarit, quem in eo ipso Argumento celebrem, & quidem illo ipso (sub quo scripsit noster) *Domitiano* imperante, e *Juvenalis* ipsius vetere Scholiaste scimus atque *Martiali*. Idem (*d*) Scholiastes addit præterea *Lenium* & *Silium*, omnes ex *Aurunca*, quos adeo potuerit *Aurunca* alumnos appellare *Juvenalis* pariter ac *Lucilium*. Et sane plures fuisse coævos in hoc *Poesis* stylo celebres, quanquam tacitis nominibus, docet ipse *Quintilianus*: (*e*) *Sunt clari*, inquit, *hodieque, & qui olim nominabuntur*. Quod vero *Persium* etiam de nomine designarit, quod jam olim in vivis esse desiisset. Sed nec illud convitium erat quod *Quintilianum* a *coloribus* laudarit, sed potius elogium. Nec enim adeo *Quintilianum* hic perstringit *Juvenalis* ipsum, quam *Quintiliani* nomine *Rhetorem* quemvis. Illa nimirum causa, quod esset noster, cum scriberet Poeta, in sua facultate insignissimus. Sic illum intellexit vetus Scholiastes. *Quintilianus*, ait, *Orator egregius. Dic, Orator, colorem ad defensionem hujus causa*. Nec sane fuit *Quintilianus* colorum *inventor*. A *Græcis* illi, ut alia pleraque artium liberalium, ad *Latinos* emanaverant. *Colores* etiam e *Latinis* memorat aliquoties (*f*) *Seneca* pater. Imo *Othonis Junii* librum carpit de hoc ipso Argumento. Sed nec ipse magis sceleribus excu-

 san-

d Schol. ad Sat. I. v. 20. *e* *Quint.* L. X. Inst. c. 1. p. 461. *f* Controv. 3. lib 3. Contr. 21. Contr. 25. l. 4. Præf. Lib. V. Contr. 33. Excerp. Lib. IV. Contr. 8.

ſandis colores adhibuit quam coævi alii ſui temporis Oratores. Non potuit certe ſcelerum excuſandorum cauſam ex profeſso agere vir ille quem (g) informat optimus, & a ſceleribus abhorrentiſſimus. Ars illa defenſionum ut adfuiſset, non potuit tamen adeſse animus. Tam ille malos a juſtis legum pœnis eripere nolebat, quam nec juſtos ſub legum prætextu calumniari & opprimere. Occurrunt tamen in reis alioqui bonis aliquoties cauſæ excuſandæ potius quam defendendæ, cum ſcilicet vir alioqui non malus peccat imprudens, & bono etiam animo. Hic certe artem illam colorum atque excuſationum callere oportebat illum, quem inſtituebat noſter, bonum peritumque Oratorem. Sed & ipſe Judex aliquoties in cauſa eſt cur colores adhibendi ſint, affectibus deditus, & malis apparentibuſque rerum fucis magis quam veris ſolidiſque rationibus obnoxius. Hic certe artibus viro tamen bono & ingenuo dignis eſt fallendus, ut vel æquum ab illo obtineas. Hic coloribus minus in ſpeciem honeſtis, & fallacibus circumveniendus eſt; eo tamen fine ut honeſtum ab eo & verum extorqueas. Ita nimirum ut mendacium interim nullum, aut quid aliud a viri boni officio alienum Orator ipſe dicat aut admittat. Imo in hoc ſita erat ars illa Oratoris honeſti, ſi pro captu Auditorum, Argumenta quibus bonos tamen honeſtoſque fines aſsequeretur, accommodaret. Nec aliud erat, in coloribus ſuis adhibendis noſtri *Quintiliani* conſilium. (*) *Honeſta quidem*, inquit, *honeſtis ſuadere facillimum eſt: ſi vero apud turpes recta obtinere conabimur, ne videamur exprobrare diverſam vitæ ſectam, cavendum eſt. Et animus deliberantis, non ipſa honeſti natura, quam ille* non

g Lib.I. Contr. 3. * *Quint.* Lib.III. Inſt. c. 8. p. 149.

non respicit, promovendus: sed laude, vulgi opinione, & si parum proficiet hac vanitas, secutura ex his utilitate: aliquanto vero magis objiciendo aliquos, si diversa fecerint, metus. Pergit deinde paucis interpositis: *Aliquando bonis quoque suadentur parum decora, dantur parum bonis consilia, in quibus ipsorum qui consulunt, spectatur utilitas.* Sed magis fieri *solere* illa quam sibi *probari*, ostendit in sequentibus. *Nec me*, inquit, *fallit qua statim cogitatio subire possit legentem:* HOC ERGO PRÆCIPIS? ET HOC FAS PUTAS? Quibus ita respondet: *Poterat me liberare M. Cicero, qui ita scribit ad Brutum, Propositis plurimis qua honeste suaderi Casari possent, simne bonus vir si hac suadeam?* MINIME. Addit deinde post pauca: NEC EGO QUICQUAM FIERI TURPITER VELIM, *verum interim hac vel ad Scholarum exercitationes pertinere credantur. Nam &* INIQUORUM *ratio noscenda est, ut melius aqua tueamur.* Hinc sane constat ab eo non probari si quis mala, quocunque demum prætextu, suaderet. Itaque sequentia ad aliam illam ejus rationem referenda sunt, qua iniquorum rationem noscendam esse dixerat, quo quis melius posset vel æqua tueri. Pergit ergo: (*h*) *Interim si quis bono inhonesta suadebit* (alius quis nimirum ab eo quem hic informat bono Oratore) *meminerit non suadere tanquam inhonesta; ut quidam declamatores Sextum Pompejum ad Piraticam, propter hoc ipsum quod turpis & crudelis sit, impellunt: sed dandus illis deformibus* COLOR, *idque etiam apud malos. Nec enim est quisquam tam malus, ut malus videri velit.* Quid hic apertius quam malum omnem colorum usum a *Quintiliani* mente esse alienissimum? Constat præterea, quæ alibi de *coloribus* tra-

h Ibid. p. 150.

tradit (*i*) *Quintilianus*, ea ad *colorum artem*, non autem ad *malum* Artis *usum*, esse referenda. Vidit enim ille certe quantum pugnaret cum viri boni quem ille Oratorem instituit, officiis usus ille colorum. Sic ergo alibi ipse sibi eadem objicit quæ vult *Rigaltius* objecisse *Juvenalem*: (*k*) *Quid ergo tantum est Artis in Eloquentia? Cur tu de COLORIBUS, & difficilium causarum defensione, nonnihil etiam de confesso locutus es, nisi aliquando vis & facultas dicendi expugnat ipsam veritatem? Bonus enim vir non agit nisi bonas causas; eas porro etiam sine doctrina satis per se tuetur veritas ipsa*. Respondet ut antea: *Pertractare quo modo aut pro falsis, aut etiam pro injustis aliquando dicatur, non esse inutile, vel propter hoc solum, ut deprehendamus*, inquit, *& refellamus; quemadmodum Remedia melius adhibebit cui nota quæ nocent, fuerint*. Tum etiam ostendit bono nonnunquam, nec viro bono indigno, consilio auferendam esse aliquando Judici veritatem; eoque facere colorum illam artem. Videat Lector, si libeat, quo pacto illa colligat. Nec enim longius evagandum est. Mihi satis est impræsentiarum malarum causarum, per quæsitos in speciem colores defendendarum artem nunquam profiteri voluisse nostrum *Quintilianum*.

Vix tamen defendenda ejus in *Domitianum* tyrannum *adulatio*.

XLVI. Unica tamen est in moribus ejus macula, quam ego nec eluere, nec tueri volo, effusa nimirum illius in *Domitianum* tyrannum adulatio. Tanta quidem illa ut ne quidem hominis nomine dignum divinis ille tamen laudibus extollat. Quarti enim Libri Procemio pro numine illum habet, & primo etiam loco invocandum censet. *Nunc omnes*, inquit, *in auxilium deos*, *ipsum-*

i Quint. Lib.IV. Inst. c. 2. pag. 186. 187. *k Quint*. Lib. XII. Inst. c. 1. p. 543.

ipſumque in primis, quo neque præſentius aliud, neque ſtudiis magis propitium numen eſt, invocem. Morum ille (*l*) ſanctiſſimum Cenſorem appellat, cujus in neptem *Juliam* flagitia, dum morum ſtudium profiteretur, irridet *Juvenalis*. (*m*) *Quis*, inquit, *caneret Bella melius quam qui ſic gerit?* Cum ne Bella quidem ab eo recte geſta compertum eſſet, poſt emtam Pacem, emtoſque de quibus triumphari poſſet captivos; poſt proditas machinas, fictaſque Decebali nomine deditionis literas. *Virtutum* neſcio quem *fulgorem* in eo deprædicat, quo laus ejus in re Poetica præſtringeretur, quem tamen novit a ſævitia, avaritia, libidine, infamiſſimum. Hæc ille poſt tot illa annorumque plurimorum experimenta, ne adhuc latere *Domitiani* vitia potuiſſe ſuſpicemur. Hæc nos libentius in coævis *Martiali*, *Statio*, & viro cæteroqui maximo, ſed tamen militari, ferremus *Julio Frontino*. Sed in viro bono, Philoſophiæque ſtudioſo; ſed in animo erecto vereque generoſo magis eſt profecto quod miremur tam projectam illam & ſervilem *adulandi* humilitatem. Licuit enim fortaſſe quem merito laudare non potuit, ſaltem tacere. Neſcio tamen idne ipſum licuerit, ſi vellet eſſe ſalvus. *Reor quidem aliter quam invocato numine maximi Imperatoris* NULLUM OPUSCULUM *meum cœpiſſe*, inquit (*n*) *Statius*. Hæc ille neceſſario feceritne officio non conſtat fateor. Ita tamen ſe rem habuiſſe ſuſpicor. Sic enim itidem coævus *Statio* (*o*) *Martialis Domitianum* ipſum compellat: OMNES *quidem libelli mei, Domine, quibus tu famam, id eſt, vitam dediſti, tibi ſupplicant: & puto propter hoc leguntur*. Fieri ergo poteſt, ut viri celebres, niſi ſui mentionem

i 3 cum

l Ibid. *m* *Quint*. Lib. X. Inſt. c. 1. p. 461. *n* *Stat*. Sylv. IV. Præf. *o* *Mart*. Lib. VIII. Præf.

cum laude fecissent, hoc ægre fuerit laturus. Maxime vero hoc exspectare potuit a *Quintiliano*, qui & salarium publicum e fisco, & honestam missionem, & nepotes sororis instituendos in spem Imperii ab ipso *Domitiano* accepisset. Fecit certe præter morem suum cum vivum illum a studio Poetico laudaret, qui alios laudare non solet præterquam mortuos. Erat enim ingenio laudis avidissimo & suspicacissimo Princeps, si quis alius, certe *Domitianus*. Utrisque enim, & colentibus eum, & non colentibus pariter succensebat: illis quod assentari, his quod negligere viderentur. Ipsa (*p*) *Dio*. Itaque ne negligere videretur, adulandum censuit noster *Quintilianus*. Sic alia ejus illustria facinora fœdo tandem adulationis vitio similiter dehonestavit pater *A. Vitellii* Imperatoris *L. Vitellius*. Ita nulla sunt sine maculis hominum, præsertim Ethnicorum, ornamenta.

Quintiliani in Arte sua Oratoria *experientia*, & *memoria*.

XLVII. Quantus vero fuerit, & quam diligens in sua Arte Oratoria, observator, ipse nobis obiter ostendit. De movendis affectibus illa sunt ejus verba: *Sed mihi in animo est, quæ latent penitus, ipsa hujus loci aperire penetralia; quæ quidem non aliquo tradente, sed experimento meo, ac natura ipsa duce, accepi*. Itaque etiam observavit ipse quæ antea penitus latuerant, ipsa nimirum Artis penetralia. Observaverat lugentes utique in recenti dolore disertissime quædam exclamare, & iram nonnunquam indoctis quoque eloquentiam facere; hæc ideo facere quod illis inest vis mentis, & veritas ipsa morum. Inde colligit, in iis quæ verisimilia esse volunt Oratores, eorum qui vere patiuntur affectibus ipsis similes esse oportere, & a tali animo proficisci debere Orationem,

p Dio Lib. LXVIII.

nem, qualem facere Judicem volet. Nec in vita modo communi, verumetiam in ludis, qui vitam illam imitantur, histrionicis, hoc idem observavit, quod fictio illa personæ alienæ faceret movendis veris affectibus. *Vidi ego sæpe histriones*, inquit, *atque Comœdos, cum ex aliquo graviore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. Quod si in alienis scriptis sola pronunciatio ita falsis accedit affectibus, quid nos* (pergit) *faciemus, qui illa cogitare debemus, ut moveri periclitantium vice possimus?* Tum post alia ita concludit: *Hæc dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscunque sum, aut fui; (nam pervenisse me ad aliquod nomen ingenii crede) frequenter motus sum, ut me non lacrymæ solum deprehenderint, sed pallor & vero similis dolor.* Hæc ille e propriis hausit experimentis. Quæ quam doctum illum artificem fecerint, docet alibi ubi agit de sententiarum figuris: (q) *Equidem quandoque & in personas* (ait) *incidi tales, & in rem quoque, (quod est magis rarum) quæ obtineri nisi hac arte non posset. Ream tuebar, quæ subjecisse dicebatur marito testamentum, & dicebatur chirographum marito exspirante heredibus dedisse: & verum erat. Nam quia per Leges institui uxor non poterat heres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fideicommissum pervenirent. Et caput quidem veri facile erat, si hoc diceremus palam: sed peribat hereditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut Judices illud intelligerent factum, delatores non apprehenderent ut dictum: & contigit utrumque. Quod non inseruissem, veritus opinionem jactantiæ, nisi probare voluissem, in foro quoque esse his figuris locum.* Idem (r) alibi suam in dispositione Argumentorum artem experientia oriundam aliquoties me-

q *Quint.* Lib. IX. Inst. c. 2. p. 407. r *Quint.* Lib. VII. Inst. c. 1. p. 306. 307.

morat. Inde peritiam ejus, inde & prudentiam habemus exploratam. Nec inferior ei fuit memoria, accurata licet rerum dicendarum dispositione ac methodo, ut fatetur, adjuta. (ſ) *Sic enim contingit*, inquit, *ut etiam quæ ex tempore videbantur effuſa, ad verbum repetita reddantur: quod* M E AE *quoque memoriæ mediocritatem ſequebatur, ſiquando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coegiſſet: nec eſt mendacio locus, ſalvis qui interfuerunt*. Ita inſtructus artem Oratoriam ornandam ſuſcepit excolendamque noſter *Quintilianus*.

Hæc tamen obiter. Nec enim *vitam Quintiliani* nos, ſed *tempora* ejus indaganda, cenſuimus.

ſ Lib. XI. c. 2. p. 508. 509.

AN-

ANNALIUM
QUINTILIANEORUM
SYNOPSIS CHRONOLOGICA:

Obiterque Poetæ etiam *Juvenalis*, rerumque ad *vitam* illius attinentium.

	Anni *vitæ*.	Anni Ær. *Christianæ*.
NATUS *JUVENALIS* Poeta. Hoc certe anno, vel sequentis initio. §. 39.	*Juv.* 1	38
Pater *Neronis* Imp. *Domitius* prior *Agrippinæ* maritus mortuus, *Nerone trimulo*. Tum stuprata a fratre *Caligula*, hoc eodem anno. Postea *relegata*, nec ante annum sequentem a *Claudio* revocata. §. 8.		40
NATUS *QUINTILIANUS*, anno *exeunte*. §. 4. 5. 6.	*Quit.* 1	42
Inter ann. XLI. & hunc annum cum uxore priori *Domitia* vixit *Crispus Passienus* Orator, & postea *Agrippinam Neronis* matrem uxorem duxit, ab ea tandem veneno sublatus. Posterius hoc matrimonium hoc ipso fortasse anno. Hæc *Quintiliano puero*. Inst. L. X. c. 1. Ea viz. *Pueritia* quæ nec *Oratores* audiret in *foro*, nec in *Schola Rhetores*. Nempe supra *Infantiam*, & tamen infra annum *majoris pueritiæ* XII. §. 8.	6 — 7	48
AGRIPPINA CLAUDIO nupsit ipsis hujus anni Kal. *Januariis*. §. 8.	7 — 8	49
Togam sumit *Quintilianus* hoc anno *virilem*, anno *ætatis* XIV. *expleto*. Inde etiam incipit ejusdem *Adolescentiæ*, seu *juventus*. §. 1. 2. 3. 4.	14 —	56
Itaque ante hujus anni *finem* ea omnia contigerint oportet quæ, se *puero*, contigisse *Quintilia-*	15	

tilianus ipse testatur. *Nobis*, inquit, *pueris Junius* (vel potius fortasse *Julius*) *Bassus*, *homo in primis dicax*, *Asinus albus vocabatur*. Inst. Lib. VI. c. 3. p. 286. Proinde *Domitia Passieni* uxor sub *Claudio* vixerit, in quam *Bassi* jocum ipse memorat. p. 288. Vid. ann. 48. *Nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo*, *Domitii Afri*, *Crispi Passieni*, *Decimi Lalii Orationes ferebantur*. Inst. Lib. X. c.1. p. 452. Sed cum unus horum *Crispus* fuerit *Passienus*, proinde ante finem anni 48. Orationes illas fuisse oportet. Vid. §. 8. De urbanitate in Declamationibus ait: *laudarique me puero solebat*. Inst. Lib.VIII. c.3. p.357. Vid. §. 44.

57 $\frac{15}{16}$ Hoc anno *Cossutianus Capito* repetundarum postulatus a *Cilicibus*, damnatusque. §.6. *Nobis*, inquit, ADOLESCENTIBUS. *Quint.* Inst. Lib. VI. c. 1. p. 266. Hoc etiam eodem anno *mortuus* est *Aufidius Bassus*, post *Seneca* Ep. 30. sed ante Ep.91. in qua mentio est Incendii *Lugdunensis*; Et ante mortem *Servilii Noniani*. Dialog. de Orat. c. 23. §. 7.

58 $\frac{16}{17}$ Incendium *Lugdunense* post *centum* annos ex quo *coloniam* illam deduxerat *L. Munatius Plancus*. *Senec.* Ep. 91. quæ adeo ipsa etiam hoc anno scripta est. §. 7.

59 $\frac{17}{18}$ Hoc anno exeunte *mortuus* est *Domitius Afer*, a *Quintiliano* auditus JUVENE. *Quint.* Inst. L. X. c. 1. p. 460. & ADOLESCENTULO. *Quint.* Inst. L.IV. c.7. p. 267. §. 4. Eodem anno mortuus etiam *Servilius Nonianus* a *Quintiliano* auditus. *Quint.* L. X. Inst. c. 1. p. 462. Ea nimirum *ætate* quæ *Oratoribus* in *foro* audiendis addici solita est, ab anno XIV. expleto ad XVII. similiter expletum. §. 1. 2. 3. 7. *Natus* etiam hoc anno *Tacitus*. §. 28. Hoc anno forte, *Juve-*

venali primam *barbam* metente, *Roma* tonsor erat *Crispinus*. *Juv.* Sat. I. v. 25.27.

Ante hujus anni *finem* ea contigisse puto, & post anni 56. similiter *finem*, quæ se JUVENE aut ADOLESCENTE evenisse dicit *Quintilianus*. De *Nicostrato* Athleta dicit: *quem* ADOLESCENTES *senem vidimus*. Inst. L.II. c. 8. p. 80. Meminere illius *Nicostrati* Auctor Dialogi de Oratoribus c. 10. & *Pausanias* in Eliacis. Rursus: *Memini* JUVENIS ADMODUM *inter Pomponium & Senecam etiam Præfationibus esse tractatum, an gradus eliminat, apud Accium in Tragœdia dici oportuisset*. Inst. L.VIII. c.3. p. 358. Vid. §. 30. Est enim certe illa ADMODUM JUVENIS ætas eadem quæ ADMODUM ADOLESCENTIS seu ADOLESCENTULI, Adolescentiæ nimirum *imberbis* quæ *barbatulæ* opponitur, quæ ambitu prædicto continebatur. §. 2. 3. Alibi: *quorum utrumque in iis est quæ me* JUVENE *ubique cantari solebant*. Inst. L. VIII. c. 3. p. 364. Iterum: *Atreus quem nobis* JUVENIBUS *doctissimi senes acuta prima dicere solebant*. Inst. L.I. c. 5. p. 27. Hoc tamen in loco quo *Juvenum* nomen *senibus* opponitur, fieri potest ut ad annum usque ætatis XXXV. *Juventus* extendatur. Non item in illo: *Clarum auctorem* JUVENIS *audivi, cum lecta e capite cujusdam ossa, sententiæ gratia, tenenda matri dedisset, Infelicissima fœmina, nondum extulisti filium, & jam ossa legisti*. Inst. Lib. VIII. c.5. p.375. Denique: *Nobis*, inquit, ADOLESCENTIBUS *seniores præcipiebant ne unquam jusjurandum deferremus*. Inst. L.V. c.6. p.205. Hic *Adolescentes senioribus* opponi videmus; sed illis *præcipientibus*. Ut facile intelligamus illos hic *Adolescentes* intelligendos qui essent *seniorum*

Præ-

Præceptis imbuendi, eosdem nimirum qui *Oratores* sequebantur & *Grammaticos*. Suntque sane *senes* illi in superiori etiam loco non alii quam *Grammatici*, qui vocem *Atreus* docebant qua *syllaba* esset *acuenda*. Est tamen *adolescendi* significatio paulo *arctior* quam *juvenescendi*. Vid. §. 3. Ut tamen ultra annum hunc extendi possit *Quintiliani* illa *Adolescentia*, nihilominus ultra annum Æræ nostræ 61. extendenda non est, quo *Romam* reliquit, & in *Hispaniam* concessit. Erat enim cum rediret, jam penitus *adultus*, anno nimirum Æræ ejusdem 68. exeunte. Infra hos certe limites concludendi erunt quos *Roma* memorat a se *auditos visosque* Præceptores. Nec enim reversus *Præceptores* deinceps ullos *audiit*, sed ipse potius aliis *Adolescentibus præcipiebat*. §. 9. Huc ergo referenda & loca etiam illa: *Eorum quos viderim, Domitius Afer & Julius Africanus, longe præstantissimi*. Instit. Lib.X. c.1. p.464. Sic *vidit* ille *Domitium*, ut se *audivisse* testatus est eodem quo *Domitius*, anno mortuum *Servilium Nonianum*. Iterum de *Domitio* ita: *Vidi ego longe omnium quos mihi cognoscere contigit, summum Oratorem valde senem quotidie aliquid ex ea quam meruerat Auctoritate perdentem*. Inst. Lib.XII. c.11. p. 576. Ad eundem modum de aliis: *In his etiam quos ipsi vidimus, copiam Senecæ, vires Africani, maturitatem Afri, jucunditatem Crispi, sonum Trachali, elegantiam Secundi*. Inst. Lib. XII. c. 10. p. 566. Hoc intervallo *decuisse* illos omnes existimo, non item esse *mortuos*. Nonnullos enim illorum *nupera* memoria recenset, de qua ejus loquendi forma infra pluribus agemus.

61 | 19/20 | *Galba* in *Hispaniam Taraconensem* (in qua patria *Quintiliani Calagurris*) missus a *Nerone*. Il-

Illum secutus *Quintilianus* Artem suam *Oratoriam* in *patria* professus est. §. 9. 10. 11.

Galba post *octennium*, cæso *Nerone*, sub hujus anni finem, *Novembri* mense ineunte, *Romam* rediit, & cum eo *Quintilianus*. §. 11. Inde incipiunt XX. anni quibus *Rhetoricam* in *Schola publica*, & *salario publico*, *Romæ* professus est. §. 12. 13. Et quibus *Oratoriam* etiam exercuit in *foro*. §. 16. 26/27 68

Causa *Apruniani* a *Quintiliano* acta jam adhuc *juvene*, & *juvenili cupiditate gloriæ emissa*. *Quint.* Inst. Lib. VII. c. 2. p. 315. Vid. §. 17. *Nata* etiam hoc anno prior *Quintiliani uxor*. §. 24. 28/29 70

Plinius junior *Quintilianum* audit ADOLESCENTULUS, usque ad annum LXXVIII. §. 15. *Tacitus* etiam hoc eodem anno *Dialogo* de *Oratoribus* adest VI. *Vespasiani* anno, ipse *admodum juvenis*, natus nimirum annos XVI. *Illi*, non *Quintiliano*, Dialogus asseritur. §. 28. 33/34 75

Pro Regina Beronice apud ipsam egit *Quintilianus*. Inst. L. IV. c. 1. p. 165. *Hoc* scilicet anno vel sequentis *initio*. §. 18. 34/35 76

Ad mediam fere ætatem declamavit (inquit vitæ *Juvenalis* Auctor Anonymus) *animi magis causa, quam quod Scholæ aut foro prepararet*. Inde postea *Martialis* illum *facundum* appellat. §. 40. 36/37 78

A *Vespasiano* in *Britanniam* missus *Agricola*. Transacta *æstate Britannos vicit*. Inde *Titus* IMP. XV. T. P. IX. COS. VII. §. 22. 37/38 79

Hujus anni initio natus *Marcelli Victorii filius* cujus meminit *Quintilianus*. Inst. Procem. p. 2. & L. IV. Procem. p. 160. §. 27. *Marcellus* ipse *Victorius*, annis XXXIII. major, & XXXV. minor. ibid. Et Annal. *Statian.* §. 4. Nomen Pueri *Gallus*. *Stat.* L. IV. Sylv. IV. v. 20. 39/40 81

Nu- 40

82 —/41 Nupsit *Quintiliano* prior uxor annos nata *duodecim*. §. 21.

83 41/42 Natus *Quintiliano* filius *major* anno *matris* suæ XIII. §. 21. *Domitiano* natus filius *Cæsar Divus* a *Domitia*, cujus *Consecrati* meminit *Quintilianus*. §. 24.

84 42/43 Nata *Domitiano filia* e *Domitia*. §. 24. Natus *Quintiliano* filius *minor* anno *matris* XIV. §. 21. *App. Junio Sabino* Bellum primum *Dacicum*. §. 22.

85 43/44 *Sabinus* Consularis a *Dacis* oppressus. *Fine* anni *Domitiani* de *Dacis* falsus triumphus. § 22. Hoc adhuc *Domitia* in matrimonio *Domitiani*. §. 24.

86 44/45 *Juventutem* egreditur *Domitianus*. §. 23. Agones *Capitolini* a *Domitiano* instituti, in quibus *laudes Jovis Capitolini perpetua sacri certaminis materia*. *Quint.* Inst. L. III. c. 7. p. 140. §. 22. *Britannia Insula* circumvecta ab *Agricola* VIII. ejus in *Britannia* Præfecturæ anno. Jam *Insulam* esse constabat cum scriberet *Quintilianus*. Inst. L. VII. c. 3. p. 326. §. 22.

88 46/47 Finis annorum XX. quibus *Romæ Quintilianus Rhetoricam* professus est. §. 12. 13. 14. 15. 21. Tum *Scholæ* abdicationem a *Domitiano* impetravit, simulque usum Artis suæ *Oratoriæ*, etiam in *foro*. §. 16.

Hoc ambitu XX. annorum quibus *Romæ* docuit *oravit*que causas noster, ea omnia concludenda arbitror quæ ille *ætate sua suisque temporibus* contigisse testatur. Ita nimirum ut *suam* ille *ætatem* censuerit & *sua tempora* cum in *Schola* celebraretur, & in *foro*. *Palæmonem* Grammaticum *ætate sua* fuisse scribit. Inst. L. I. c. 4. p. 21. Eundem nimirum *Palæmonem* de quo *Suetonius* in Libro de *Grammaticis*, virum ingenii jactantissimi. Fuit quidem *Remmius* ille

le *Palamon Vicentinus Quintiliano* nostro *ætate* aliquanto *major*. Sic tamen ut ad illa quæ dixi tempora pervenerit. *Tiberium*, sub quo *primum* profiteri cœpit, & mox *Claudium*, *nemini minus institutionem puerorum vel juvenum committendam*, *prædicasse* testatur *Suetonius*. Proinde ad *Claudii* tempora illum pertigisse certum est. Et quidem sub *Claudio* anno ejus VIII. Æræ nimirum receptæ XLVIII. ejus cum *Antonino Liberali* æmulationem in *Eusebiano* Chronico opponit *Hieronymus*. Adhuc illum ad tempora recentiora deducit *Plinius*. N. H. XIV. 4. Ait illum *infra XX. annos mercatum rus in agro Nomentano*, quod infra VIII. cultus annum ad *vix credibile* feracitatis *miraculum* perduxerit, intra X. autem *fere* curæ annum *Annæo Senecæ principi tum eruditionis ac potentiæ*, immani pretio vendiderit. Si quidem ab anno quo illa *Plinius* commentatus est Æræ receptæ LXXVII. retro supputentur anni illi, sic anno Æræ ejusdem LVII. *rus* illud *mercatus* fuerit *Palæmon*, & anno LXVII. *Seneca* vendiderit. Fieri hoc non potuit, cum anno LXV. inter *Aprilis* XIX. quo conjuratio in *Neronem* processura erat, & mensis ejusdem diem XXX. quo sublatus est Poeta *Lucanus*, *Seneca* sese, jussu *Neronis*, interfecerit. Itaque numero rotundiori usus est *Plinius*. Sic tamen X. ille annus anno *Senecæ ultimo* conveniet, quo *vindemiam* ipse videre non potuit, ut proinde *fere* X. ille annus a *Plinio* supputetur. Hoc ergo anno salvus adhuc erat *Palæmon*. *Inviso* enim & *ostentaturo palmam* illam peritiæ Rusticæ *Senecam* testatur tradidisse *Plinius*. Nec eousque modo perseveravit ille. Nihil sane innuit *Plinius* quo vel, cum scriberet ille, jam saltem obiisse colligamus. Nisi forte liberior illa,

quam

quam in *vivum*, ostentationis censura faciat ut illum anno LXXVII. jam defunctum suspicemur. Atqui eodem quo *Quintilianus* tempore studiis *Juventutis Romanæ* præfuit, *pueris* etiam *Romanis* præfuisse *Palæmonem* indicat *Juvenalis*. Inde factum ut, quo exemplo, *Quintiliani* nomen pro *Rhetore* posuit Sat. VI. v. 75. 279. sic etiam pro *Grammatico Palæmonis* nomen posuerit, artemque adeo *Grammaticam* ipsam *Palæmonis artem* appellarit Sat. VI. v. 451. Non equidem qua forma artem *Rhetoricam* artem *Theodori* vocat Sat. VII. v. 177. cum multi fuerint ante *Palæmonem*, etiam apud *Romanos*, *Grammatici*; imo *Romæ Grammaticam*, cum ad *Scholam pueros* quorum ipse *Pædagogus* erat, comitaretur, *Palæmon* ipse didicerit, ut e *Suetonii* constat libro de *Grammaticis*. Plane itaque pro exemplo illo quod dixi, *Quintiliani*. Proinde etiam, ut *Rhetoricæ* Institutionis mercedes *Quintiliano* solutas docet Sat. VII. v. 186. 187. sic etiam *Grammaticæ* Institutionis mercedes idem solutas testatur fuisse *Palæmoni*. v. 215. 216. 217. 218. 219. 220. Hæc ille eadem illa Satura qua *Domitiani* tempora, & in illis *Paridem* laceraverat. Vix sane ita illos conjuncturus nisi uno eodemque *tempore* alter Scholam *Rhetorices*, alter *Grammatices*, fuisset moderatus. Et ne *Juvenalem* solum in ea fuisse sententia censeamus, similiter *Palæmonem* cum *Quintiliano* eodem Epigrammatum Libro II. Ep. 86. 90. quasi *coævos* committit, ipse etiam *Quintiliano* ipsi coævus *Martialis*. Et tamen *Palæmonem* magistrum *Quintiliani* nostri facit *Juvenalis* vetus *Scholiastes* ad Sat. VI. v. 451. Docuitque sane illis ipsis temporibus quibus *puer* erat noster, *ætate* illa quæ *Grammaticis* credebatur,

sub

ſub finem *Claudii* & initio *Neronis*. De eadem formula ita alibi noſter: *& ætatis noſtræ Virginius, Plinius, Rutilius*. Inſt. L. III. c. 1. p. 113. *Plinius* ille major eſt quem hoc ipſo ſpatio, quo Scholam tenuit *Quintilianus*, exſtinctum conſtat e noſtris *Plinii* nepotis *Annalibus*, anno nimirum Æræ vulg. LXXX. Eſtque ſatis commodus ille nominum *ordo*, ut qui *Plinium* præcedit *Rhetor* ille *Virginius*, & qui ſequitur *Rutilius*, ambo tamen in *Quintiliani* noſtri *vicennium* inciderint. Idem alibi: *quod factum noſtris temporibus eluſit Vibius Criſpus*. Inſt. L. V. c. 13. p. 252. Quaſi nimirum ſuo quoque *vicennio* cauſas egiſſet *Criſpus*. Et tamen alio in loco *viſis* a ſe (cum ſcilicet *Præceptores* ipſe *juvenis audiret*) eundem *Criſpum* accenſet. Inſt. L. XII. c. 10. p. 566. Denique eundem inter clara *nuper* ingenia numerat. L. X. c. 1. p. 473. Recte nimirum omnia, &, pro noſtris hypotheſibus, ſatis accurate. Florebat in *foro Vibius* ille *Criſpus* illo præſertim tempore quo *forum* noſter, non *actor* ipſe ſed *auditor* tantummodo, *ſtudiorum*que cauſa, frequentabat. Sic tamen ille, ut in *foro* adhuc, cum reverſus ex *Hiſpania* cauſas in *foro* oraret ipſe *Quintilianus*, ageret *Vibius Criſpus*. Hæc nos vera fuiſſe docet Auctor Dialogi de *Oratoribus*. Ait enim ibi *M. Aper Vibium Criſpum Marcellumque Eprium, donec libuit, principes fori*, tunc etiam *principes* fuiſſe in *Cæſaris amicitia*, anno nimirum illo *Veſpaſiani* VI. *Chriſti* LXXV. Sic ille c. 8. Erat ergo *Vibius Criſpus* adhuc in *vivis*, & *forum* tamen abdicaverat. Mox etiam oſtendemus, ad *Domitiani* tempora nuperamque *Quintiliani*, cum *Inſtitutiones* ſcriberet, memoriam eundem perveniſſe *Criſpum*. Hinc denique & illud intelligi

potest, quod ait noster: *duapondo & trepondo usque ad nostram ætatem ab omnibus dictum est*. Inst. L. I. c. 5. p. 26. Id scilicet illum velle, ne quidem, cum ipse profiteretur, adhuc illas in desuetudinem abiisse formulas.

89 47/48 Mortua *uxor Quintiliani*, nondum expleto anno ætatis *undevicesimo*. Itaque anni *initio*. Erat ætate *puellari*, si ad *Quintiliani ætatem* conferretur. *Paucis* postea *mensibus* mortuus filius *minor* V. annum ætatis *egressus*, cum scribere Pater esset *aggressus de causis corruptæ Eloquentiæ*. Hæc e Procem. L. VI. Inst. §. 14. 20. 28. Finem *Argonauticis* hoc eodem anno imposuit fortasse *Valerius Flaccus*. §. 25. *Martialis* Epigrammata edere cœpit VI. anno ante annum XCV. L. IX. Ep. 85. §. 14.

91 49/50 *Julia Titi* filia a *Domitiano* consecrata. *Quint.* L. III. Inst. c. 7. p. 140. §. 24.

92 50/51 *Institutiones* exorsus est *Quintilianus*. Hoc anno studiis filiorum *sororis* a *Domitiano* præfectus est cum Libros *tres priores* Operis absolvisset. Eodem *affecto*, vel potius *exeunte*, filium *majorem* amisit cum Librum V. ad *finem* perduxisset. §. 14. 19. 21. Filius *Marcelli Victorii*, in cujus usum *Institutiones* scripsit *Quintilianus*, annum egit jam *ætatis* suæ XI. & *Marcellus* ipse annum vel XXXI. vel XXXII. §. 27. Hoc anno *Quintilianus* insignitus *ornamentis Consularibus*, si quidem propter *Domitiani nepotes* a se institutos, & *patre* eorum *Flavio Clemente* impetrante, honorem illum consecutus esset. §. 34.

Secundus annus eorum quos *Institutionibus* concinnandis impendit. §. 21.

93 51/52 Hoc anno ineunte *Institutiones absolvit Quintilianus, cum paulo plus quam biennium* illis impendisset. Ep. ejus ad *Tryphonem* Bibliopolam. §. 32.

§. 32. Postea *Philosophos* expulit Urbe *Domitianus*. §. 14. Postea etiam *Quintilianus* aliam *uxorem* duxit *Tutilii filiam*. §. 32.

Hoc denique ambitu inter *finem* anni, quo *Scholam* abdicavit, LXXXVIII. & hujus anni *initium*, ea omnia concludo quæ ipse *nuper* evenisse dicit. *Multum*, ait, *in Valerio Flacco nuper amisimus*. Inst. L. X. c. 1. p.461. *Mortuo* nimirum, ut jam conjecturam fecimus, postquam utrumque tam *docendi* quam *orandi* munus *Quintilianus* abdicaverat. Ita de *Casio Basso* Poeta, *quem* NUPER, inquit, *vidimus: Eum longe præcedunt ingenia viventium*. Inst. L. X. c. 1. p. 462. Sic illum *viventibus* opponit quasi de illorum numero NUPER esse desiisset. Et alio in loco: *Erant clara & NUPER ingenia: Trachalus, Vibius Crispus, Julius Secundus*. Inst. L. X. c. 1. p. 465. *Tres* hic recenseri videmus conjungique invicem a *Quintiliano nuperæ* memoriæ *Oratores*. An forte propter *temporis*, quo decesserant, *vicinitatem*? *Tres* certe similiter conjunxit *Martialis Rhetoras* qui uno eodemque *anno* perierint. Lib. II. Ep. 64. Suspicabar eosdem utrobique intelligendos. Nec id (ut videbatur) absurde. Ita periissent eodem anno quo erat in *Schola Quintilianus*, cujus hoc eodem Libro meminerat, & quidem *Epigrammate* posteriori 90. Sed nec *ordinem temporis* in *ejusdem Libri* Epigrammatibus disponendis observavit *Martialis*; nec *uno* saltem *eodemque anno* scripta sunt quæ in *prioribus libellis* continentur; & post *Scholam* certe *Quintiliano* depositam vel *primum Librum* collegit ediditque *Martialis*. Est tamen præterea cur dubitemus iidemne sint cum *Quintilianeis*, *Martialis* illi *Rhetores*. Facit ut dubitemus vox ipsa *Rheto-*

52/53 94

rum quos *caufidicis*, id eft *Oratoribus*, opponit *Martialis*. Imo ita *opponit*, ut *Rhetoribus* illis *Scholas* fuiffe innuat in quas fuccedere poffet *Taurus* ille ad quem fcribit, fi vellet profiteri. Hi quantum a *Senatoribus* difcreparint, jam fupra oftendimus. §. 30. Erant autem *Quintilianei* illi omnes, ni fallor, *Senatores*. Prior ille *Trachalus* etiam *Confularis*, fi quidem idem cum *Silii Italici* collega anno LXVIII. *M. Gallerio Trachalo*. *Bis* etiam *Confularis Vibius Crifpus*, fi quidem de illo intelligendus fit *Crifpo*, de quo loquitur *Juvenalis* ipfe, Poetæ *Scholiaftes*. Sunt tamen fateor, quæ de *Auctoris* fui *Crifpo* tradit *Scholiaftes*, de *Crifpo Paffieno* veriora, quem fub *Claudio* fublatum probavimus, quam de noftro *Crifpo Vibio*. Idque ipfum de *Paffieno* teftatur, *bis Confulem* fuiffe *Plinius*. N. H. XVI. 44. Sed aliunde verifimile eft, qui Principibus adeo *familiaris* erat, ut e Dialogo de *Oratoribus* c. 8. conftat, & *Juvenali* Sat. IV. v. 81. qui *cenfu* erat plufquam *Senatorio*, tefte *Dialogi* Auctore *Tacito*; qui *concilio procerum Domitiani* aderat, Auctore *Juvenali* v. 73. 144. 145. quod certe *Senatoribus* conftabat; quem jam olim in *foro Principem* effe docuit ibidem *Tacitus*; illum profecto *Rhetorum* numero qui *Scholis* præerant, effe ne quidem potuiffe, quos eodem anno teftatur deceffiffe *Martialis*. Nec alium denique fuiffe puto *Julium Secundum*. Dum enim in Dialogo illo *Maternus Aprum* nondum a *Scholafticis controverfiis* receffiffe teftatur c. 14. receffiffe *Secundum* videtur innuere. Alii itaque quærendi erunt *Rhetores*, quos potuerit defignare *Martialis*. Utcunque tamen ad *hæc* illos *tempora* vixiffe verifimile eft; de *Vibio* certe *Crifpo* certum eft, ad *Domitiani* faltem *tem-*

pora

pora illum pervenisse. Responsum ejus interroganti, *esset ne quis intus cum Cæsare, ne musca quidem*, inter *initia Principatus Domitiani* factum testatur *Suetonius*. Dom. c. 3. Postea aderat & in illo ridiculo de *Rhombo* consilio, quod traducit *Juvenalis* Sat.IV.v.81. Nec enim alterius erat *Crispi jucunda* illa *senectus*, quam illius, cujus *stylum a jucunditate* celebrat aliquoties noster *Quintilianus*. L. V. c. 13. p. 252. L. XII. c. 11. p. 576. Erat quidem consilium illud *antea* quam in *Dacos* mitteretur *Fuscus*. Eo tamen tempore quo se jam *metuendum* præbuerat *Domitianus*. Eo etiam quo e *Britannia* nuncii exspectabantur. v.126.127. & a *Cattis* & *Sicambris*. v. 147. Anno, ad minimum LXXXII. *Initio* enim Imperii *Pacem* fuisse doceut *numi*. Et hoc demum anno titulos *Imperatorios* multiplicare incepit. Sed quocunque demum tempore illud fuerit consilium, *plures* sane sub *Domitiano* vixisse annos ex illo ipso *Juvenalis* loco facile colligitur. Sic enim *Crispum* ad *octogesima* dicit pervenisse *Solstitia*, ut *multas hyemes* transegerit *illa quoque tutus in aula*. v. 92. 93. Sic potuit ille satis commode ad tempora illa vivere quibus noster *Quintilianus* abdicavit. Sic tamen ille ut ante V. operis Librum sit *mortuus*, cum non soleat noster aliorum *mentionem* facere præterquam *mortuorum*. *Julium Secundum æqualem* suum fuisse dicit. Inst. L. X. c. 3. p. 473. Proinde *tribus* aut ad summum *quatuor* annis sese juniorem. Aliter simul pueri aut adolescentuli, eorundemque studiorum socii esse non poterant. §. 28. Sic autem de illo loquitur quasi ante justam perfecti Oratoris *ætatem interceptus* fuerit. Lib. X. Inst. c. 1. Si maturitatem illam pro modo *Quintiliani* ipsius æstime-

memus, qui munere decessit *antequam deficeret*, ætatis suæ anno XLVI. sic proximo ab *abdicatione Quintiliani* anno defunctus fuerit, aut non *multo* postea; antea nimirum quam ipse eandem quam in *abdicatione* sua *Quintilianus*, ætatem explevisset. Denique eadem forma noster alibi: *Risimus*, inquit, *& merito* NUPER *Poetam, qui dixerat: Prætextam in cista mures rosere Camilli*. Inst. Lib. VIII. cap. 3. p. 357. Quis ille Poeta fuerit, jam melius judicabunt qui, quo tempore concludendus est, intelligent.

95 | 53 Postquam absolvisset *Quintilianus Institutio-*
54 *nes*, *unus* ad minimum *annus* accessit ad earundem *editionem*. §. 20. Mense *Julio* jam *togam virilem* sumserat *filius Marcelli Victorii*. §. 27. *Marcellus* ipse *Victorius* hoc anno *infra* annum ætatis XXXV. & *supra* XXXIII. §. 27. Nata *Quintiliano filia Tutilii neptis*. §. 32.

58 *Marius Priscus* damnatus repetundarum, me-
100 moratus a *Juvenali*. §. 38.

59 *Juvenalis* hoc anno *Romæ*, non in *exsilio*, teste *Martiali*. §. 38.

61 *Filia Quintiliani* jam ætate *nubili*, viz. an-
103 | 62 norum XII. *dotem* obtulit *Plinius*. §. 29. 30. 31. 32.

65 *Terræ motus Antiocheni* meminit *Juvenalis* Sat.
107 VI. v. 409. 410. qui hoc anno contigit, pro *nostris rationibus*. §. 40.

66 *Romam* venit hujus anni *initio Hadrianus*.
72 Tum turba *Poetarum* recitantium in *M. Cornelii*
114 *Frontonis platanis*. §. 40. Tandem post illos re-
73 citat *Satyras* suas *priores* XIV. *Juvenalis*. Inde
illi *exsilii* occasio. Cum *exsul* esset, *octogenarius*
118 | 76 erat. §. 39. 40. *Recitavit* forte *Juvenalis feriis*
77 *vindemialibus*. §. 40. QUINTILIANO, cum
Ro-

Romam veniret *Hadrianus*, data *ornamenta Consularia*. §. 36. 37. 38. 39. 40. 41.		
COS. JUNIO RUSTICO *exsul* in *Ægypto Juvenalis*. §. 39. Hujus anni *initio* in exsilium *missus*. §. 40.	77/78	119
Scripsit in *exsilio Juvenalis Satyram* XV. & (si ejus sit) etiam XVI. Eodem, ut videtur, anno *mortuus*. §. 40.	78/79	120

M. FAB.

M. FABII QUINCTILIANI
DE
INSTITUTIONE ORATORIA
LIBRI DUODECIM.

M. FAB.
QUINCTILIANUS
TRYPHONI BIBLIOPOLÆ
SALUTEM.

Cauſſam edendi operis profert, quod illud efflagitari vehementer intelligat: & benevolentiam captat a ſua modeſtia, & fide diligentiaque Tryphonis.

FFLAGITASTI quotidiano convicio, ut libros, quos ad Marcellum meum de Inſtitutione Oratoria ſcripſeram, jam emittere inciperem: nam ipſe eos nondum opinabar ſatis maturuiſſe, quibus componendis (ut ſcis) paullo plus quam biennium, tot alioqui ne- 2
gotiis diſtrictus, impendi: quod tempus non tam ſtylo, quam inquiſitioni inſtituti operis prope infiniti, & legendis auctoribus, qui ſunt innumerabiles, datum eſt. uſus deinde Horatii conſilio, qui in arte poetica ſuadet, ne præcipitetur editio, nonumque prematur in annum; dabam iis otium, ut refrigerato inventionis amore, diligentius repetitos, tamquam lector perpenderem. Sed ſi tantopere efflagitantur, quam tu affirmas, permittamus vela ventis, & oram ſolventibus bene precemur. Multum au- 3
tem in tua quoque fide ac diligentia poſitum eſt, ut in manus hominum quam emendatiſſimi veniant.

M. FAB. QUINCTILIANI IN ORATORIÆ INSTITUTIONIS LIBROS XII.

Ad Marcellum Victorium proœmium.

ARGUMENTUM.

Proœmium quatuor continet: caussas condendi operis, Marcello dicandi, Qualem oratorem instituat, Quo pacto universum opus partiatur. Operis condendi caussa: ut inter opiniones varias facilior esset electio, quid potissimum sequendum. Caussa copiosius etiam scribendi, quam ab amicis efflagitatum erat, ut eos plenius sibi demereretur, ne alienis solum vestigiis insistere videretur, si prioribus nihil adderet: ne duo libelli de rhetorica impoliti & manci diutius sub ejus nomine circumferrentur. Caussa Marcello dicandi: quia amicissimus: quia literarum amore flagrans: quia instituendo ejus filio plurimum profuturos putaverit. Oratorem instituit perfectissimum, eloquentissimum, omnibus disciplinis & virtutibus instructissimum: atque in philosophorum arrogantiam invehitur, ultimam hanc partem ab oratoribus separantium, & sibi vindicantium. Totum opus in duodecim libros partitur: quorum primus elementa ante rhetoris officium continet: secundus rhetorices Progymnasmata: tertius, quartus, quintus, sextus, septimus, inventionem & dispositionem, cum orationis partibus: octavus, nonus, decimus, elocutionem. Undecimus, memoriam & pronuntiationem. Duodecimus, ultimam partem definitionis oratoris, id est mores ejus, vir-

virtutes & officia. Prima partes ad benevolentiam sunt comparata, dum suam modestiam, & scribendi caussas profert, Marcelloque opus dicat. Attentos reddit, oratorem instituendo, & pleniora omnia, quam vetera, promittendo. Divisio operis ad docilitatem pertinet.

OST impetratam studiis meis quie-
tem, quæ per viginti annos erudien-
dis juvenibus impenderam, cum a me 5
quidam familiariter postularent, ut
aliquid de ratione dicendi compone-
rem, diu sum equidem reluctatus:
quod auctores utriusque linguæ clarissimos non igno-
rabam multa, quæ ad hoc opus pertinerent, diligen-
tissime scripta posteris reliquisse. Sed qua ego ex
caussa faciliorem mihi veniam meæ deprecationis
arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis: quod
inter diversas opiniones priorum, & quasdam etiam
inter se contrarias, difficilis esset electio: ut mihi,
si non inveniendi nova, at certe judicandi de veteri-
bus, injungere laborem non injuste viderentur.
Quamvis autem non tam me vinceret præstandi quod
exigebatur fiducia, quam negandi verecundia; latius
se tamen aperiente materia, plus quam imponebatur
oneris, sponte suscepi: simul ut pleniori obsequio
demererer amantissimos mei: simul ne vulgarem vi-
am ingressus, alienis demum vestigiis insisterem.
Nam ceteri fere, qui artem orandi literis tradide-
runt, ita sunt exorsi, quasi perfectis omni alio gene- 6
re doctrinæ, summam in eloquentia manum impone-
rent: sive contemnentes tamquam parva, quæ prius
discimus, studia: sive non ad suum pertinere offici-
um opinati, quando divisæ professionum vices essent;
seu, quod proximum vero, nullam ingenii sperantes
gratiam, circa res, etiamsi necessarias, procul ta-
men ab ostentatione positas: ut operum fastigia spe-

ctantur; latent fundamenta. Ego, cum nihil existimem arti oratoriæ alienum, sine quo oratorem non posse fieri fatendum est, nec ad ullius rei summam, nisi præcedentibus initiis perveniri, ad minora illa, sed, quæ si negligas, non sit majoribus locus, demittere me non recusabo: nec aliter, quam si mihi tradatur educandus orator, studia ejus formare ab infantia incipiam. Quod opus, Marcelle Victori, tibi dicamus: quem cum amicissimum nobis, tum eximio literarum amore flagrantem, non propter hæc modo (quamquam sunt magna) dignissimum hoc mutuæ inter nos charitatis pignore judicabamus; sed
7 quod erudiendo nato tuo, cujus prima ætas manifestum iter ad ingenii lumen ostendit, non inutiles fore libri videbantur, quos ab ipsis dicendi velut incunabulis, per omnes quæ modo aliquid oratori futuro conferant, artes, ad summam ejus operis perducere destinabamus. Atque eo magis, quod duo jam sub nomine meo libri ferebantur artis rhetoricæ, neque editi a me, neque in hoc comparati. Namque alterum, sermone per biduum habito, pueri, quibus id præstabatur, exceperant: alterum pluribus sane diebus, quantum notando consequi potuerant, interceptum, boni juvenes, sed nimium amantes mei, temerario editionis honore vulgaverant. Quare in his quoque libris erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima adjecta, omnia vero compositiora, & quam nos poterimus elaborata. Oratorem autem instituimus illum perfectum, qui esse, nisi vir bonus, non potest. Ideoque non dicendi modo eximiam in eo facultatem, sed omnes animi virtutes exigimus. Neque enim hoc concesserim, rationem rectæ honestæque vitæ (ut quidam putaverunt) ad philosophos relegandam; cum vir ille vere civilis, & publicarum privatarumque rerum administrationi accommodatus, qui regere consiliis urbes, fundare legibus,

emen-

emendare judiciis possit, non alius sit profecto, quam
orator. Quare, tametsi me fateor usurum quibus-
dam, quæ philosophorum libris continentur, tamen
ea jure vereque contenderim esse operis nostri, pro-
prieque ad artem oratoriam pertinere. An, si fre-
quentissime de justitia, fortitudine, temperantia ce- 8
terisque similibus sit disserendum, & adeo, ut vix
ulla possit caussa reperiri, in quam non aliqua quæ-
stio ex his incidat, eaque omnia inventione atque
elocutione sint explicanda, dubitabitur, ubicumque
vis ingenii & copia dicendi postulatur, ibi partes
oratoris esse præcipuas? Fueruntque hæc, ut Cice-
ro apertissime colligit, quemadmodum juncta natu-
râ, sic officio quoque copulata, ut iidem sapientes,
atque eloquentes haberentur. Scidit deinde se stu-
dium, atque inertia factum est, ut artes esse plures
viderentur. Nam ut primum lingua esse cœpit in
quæstu, institutumque eloquentiæ bonis male uti,
curam morum, qui diserti habebantur, reliquerunt.
Ea vero destituta infirmioribus ingeniis velut prædæ
fuit. Inde quidam, contemto bene dicendi labore,
ad formandos animos statuendasque vitæ leges re-
gressi, partem quidem potiorem, si dividi posset, re-
tinuerunt: nomen tamen sibi insolentissimum arro-
gaverunt, ut soli sapientiæ studiosi vocarentur; quod
neque summi imperatores, neque in consiliis rerum
maximarum, ac totius administratione reipublicæ
præclarissime versati, sibi umquam vindicare sunt
ausi. Facere enim optima, quam promittere, ma-
luerunt. Ac veterum quidem sapientiæ professorum
multos & honesta præcepisse, & ut præceperunt,
etiam vixisse facile concesserim; nostris vero tempo-
ribus sub hoc nomine maxima in plerisque vitia la-
tuerunt. Non enim virtute ac studiis, ut haberen-
tur philosophi, laborabant, sed vultum & tristiti-
am, & dissentientem a ceteris habitum pessimis mo-

9 ribus prætendebant. Nunc autem quæ velut propria philoſophiæ aſſeruntur, paſſim tractamus omnes. Quis enim non de juſto, æquo, ac bono, modo non & vir peſſimus loquitur? Quis non etiam ruſticorum aliqua de cauſſis naturalibus quærit? Nam verborum proprietas ac differentia, omnibus, qui ſermonem curæ habent, debet eſſe communis. Sed ea & ſciet optime & eloquetur orator: qui ſi fuiſſet aliquando perfectus, non a philoſophorum ſcholis virtutis præcepta peterentur: nunc neceſſe eſt ad eos aliquando auctores recurrere, qui deſertam, ut dixi, partem oratoriæ artis, meliorem præſertim occupaverunt,
10 & veluti noſtrum repoſcere: non ut nos illorum utamur inventis, ſed ut illos alienis uſos eſſe doceamus. Sit igitur orator vir talis, qualis vere ſapiens appellari poſſit: nec moribus modo perfectus (nam id mea quidem opinione, quamquam ſint qui diſſentiant, ſatis non eſt) ſed etiam ſcientia, & omni facultate dicendi: qualis adhuc fortaſſe nemo fuerit. Sed non ideo minus nobis ad ſumma tendendum eſt, quod fecerunt plerique veterum: qui etſi nondum quemquam ſapientem repertum putabant, præcepta tamen ſapientiæ tradiderunt. Nam eſt certe aliquid conſummata eloquentia, neque ad eam pervenire natura humani ingenii prohibet: quod ſi non contingat, altius tamen ibunt qui ad ſumma nitentur, quam qui præſumta deſperatione quo velint evadendi, protinus circa ima ſubſtiterint. Quo magis impetranda erit venia, ſi ne minora quidem illa, verum operi, quod inſtituimus, neceſſaria, præteribo. Nam liber primus ea, quæ ſunt ante officium rhetoris, continebit. Secundo, prima apud rhetorem elementa, & quæ de ipſa rhetoricæ ſubſtantia quæruntur, tractabimus. Quinque deinceps inventioni (nam & huic diſpoſitio ſubjungitur) quatuor elocutioni (in cujus partem memoria ac pronuntia-

tio

tio veniunt) dabuntur. Unus accedet, in quo nobis orator ipse informandus est, ut qui mores ejus, quæ 11
in suscipiendis, discendis, agendis caussis ratio, quod eloquentiæ genus, quis agendi debeat esse finis, quæ post finem studia, quantum nostra valebit infirmitas, disseramus. His omnibus admiscebitur, ut quisque locus postulabit, dicendi ratio, quæ non eorum modo scientia, quibus solis quidam nomen artis dederunt, studiosos instruat, & (ut sic dixerim) jus ipsum rhetorices interpretetur; sed alere facundiam, vires augere eloquentiæ possit. Nam plerumque nudæ illæ artes, nimia subtilitatis affectatione frangunt atque concidunt quidquid est in oratione generosius, & omnem succum ingenii bibunt, & ossa detegunt: quæ ut esse, & adstringi nervis suis debent, sic corpore operienda sunt. Ideoque nos non particulam illam, sicut plerique, sed quidquid utile ad instituendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros contulimus, breviter omnia demonstrando. Nam si quantum de quaque re dici potest, prosequamur, finis operis non reperietur. Illud tamen in primis testandum est, nihil præcepta atque artes valere, nisi adjuvante natura. Quapropter ei, cui de- 12
erit ingenium, non magis hæc scripta sunt, quam de agrorum cultu sterilibus terris. Sunt & alia ingenita quædam adjumenta, vox, latus patiens laboris, valetudo, constantia, decor: quæ si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari: sed nonnumquam ita desunt, ut bona etiam ingenii studiique corrumpant: sicut & hæc ipsa sine doctore perito, studio pertinaci, scribendi, legendi, dicendi multa & continua exercitatione, per se nihil prosunt.

C A-

CAPUT I.

Quid circa primam pueri inſtitutionem providendum ſit: & quemadmodum prima elementa tradenda ſunt. Et quam ſpem de filio recens nato capere debeat pater, & a quali nutrice, & inter quos collactaneos educandum curet. Tum quales Præceptores ac Pædagogi eſſe debeant; & a quo ſermone, & qua ætate auſpicandum ſit.

IGITUR nato filio, pater ſpem de illo primum quam optimam capiat. ita diligentior a principiis fiet. Falſa enim eſt querela, pauciſſimis hominibus vim percipiendi quæ tradantur, eſſe conceſſam, pleroſque vero laborem ac tempora tarditate ingenii perdere. Nam contra, plures reperias & faciles in excogitando, & ad diſcendum promtos. quippe id eſt homini naturale: ac ſicut aves ad volatum, equi ad curſum, ad ſævitiam feræ gignuntur: ita nobis propria eſt mentis agitatio atque ſollertia: unde origo animi cœleſtis creditur. Hebetes vero & indoci-
13 les non magis ſecundum naturam hominis eduntur, quam prodigioſa corpora, & monſtris inſignia: ſed hi pauci admodum. fuerit argumentum, quod in pueris elucet ſpes plurimorum: quæ cum emoritur ætate, manifeſtum eſt, non naturam defeciſſe, ſed curam. Præſtat tamen ingenio alius alium: concedo: ſed ut plus efficiat, aut minus: nemo tamen reperitur, qui ſit ſtudio nihil conſecutus. Hoc qui perviderit, protinus ut erit parens factus, acrem quam maxime curam ſpei futuri oratoris impendat. Ante omnia ne ſit vitioſus ſermo nutricibus: quas, ſi fieri poſſet, ſapientes Chryſippus optavit: certe, quantum res pateretur, optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ratio eſt: recte tamen etiam loquantur. Has primum audiet puer, harum verba effingere imitando conabitur. Et natura

tura tenacissimi sumus eorum, quæ rudibus annis percipimus: ut sapor, quo nova imbuas, durat: nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. Et hæc ipsa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora sunt. Nam bona facile mutan- 14
tur in pejus: nunc quando in bonum verteris vitia? Non adsuescat ergo, ne dum infans quidem est, sermoni qui dediscendus sit. In parentibus vero quamplurimum esse eruditionis optaverim. Verum nec de patribus tantum loquor: nam Gracchorum eloquentiæ multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cujus doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus: & Lælii filia reddidisse in loquendo paternam eloquentiam dicitur: & Quinti Hortensii filiæ oratio apud Triumviros habita, legitur non tantum in sexus honorem. Nec tamen ii, quibus discere ipsis non contigit, minorem curam docendi liberos habeant: sed sint propter hoc ipsum ad cetera magis diligentes. De pueris, inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem quod de nutricibus dictum sit. De pædagogis hoc amplius, ut aut sint eruditi plane, quam primam esse curam velim: aut se non esse eruditos sciant. nihil enim pejus est iis, qui paullum aliquid ultra primas literas progressi, falsam sibi scientiæ persuasionem indue- 15
runt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & velut jure quodam potestatis, quo fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sævientes, stultitiam suam perdocent. Nec minus error eorum nocet moribus. Siquidem Leonides Alexandri pædagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum vitiis imbuit, quæ robustum quoque & jam maximum regem ab illa institutione puerili sunt prosecuta. Si cui multa videor exigere, cogitet oratorem institui, rem arduam: etiam cum ei formando nihil defuerit, præterea plura ac diffi-

difficiliora superesse. Nam & studio perpetuo, &
præstantissimis præceptoribus, & pluribus disciplinis
opus est. Quapropter præcipienda sunt optima: quæ
16 si quis gravabitur, non rationi defuerit, sed homi-
ni. Si tamen non continget quales maxime velim
nutrices, pueros habere; pædagogus at unus certe
sit assiduus, dicendi non imperitus: qui, si qua erunt
ab his præsente alumno dicta vitiose, corrigat pro-
tinus, nec insidere illi sinat: dum tamen intelliga-
tur, id, quod prius dixi, bonum esse: hoc, reme-
17 dium. A Græco sermone puerum incipere malo:
quia Latinus, qui pluribus in usu est, vel nobis
nolentibus se præbet: simul quia disciplinis quo-
que Græcis prius instituendus est, unde & nostræ flu-
xerunt. Non tamen hoc adeo superstitiose velim fie-
ri, ut diu tantum loquatur Græce aut discat, sicut
plerisque moris est. hinc enim accidunt & oris plu-
rima vitia in peregrinum sonum corrupti, & sermo-
nis; cui cum Græcæ figuræ assidua consuetudine hæ-
serint, in diversa quoque loquendi ratione pertina-
cissime durant. Non longe itaque Latina subsequi
debent, & cito pariter ire. Ita fiet, ut quum æqua-
li cura linguam utramque tueri cœperimus, neutra
alteri officiat. Quidam literis instituendos, qui mi-
nores septem annis essent, non putaverunt, quod il-
la primum ætas & intellectum disciplinarum capere,
& laborem pati possit. In qua sententia Hesiodum
18 esse plurimi tradunt, qui ante Grammaticum Ari-
stophanem fuerunt. nam is primus ὑποθήκας, in quo
libro scriptum hoc invenitur, negavit esse hujus poe-
tæ. Sed alii quoque auctores, inter quos Eratosthe-
nes, idem præceperunt. Melius autem, qui nullum
tempus vacare cura volunt, ut Chrysippus. nam is,
quamvis nutricibus triennium dederit, tamen ab il-
lis quoque jam informandam quam optimis institutis
mentem infantium judicat. Cur autem non perti-
neat

neat ad literas ætas, quæ ad mores jam pertinet?
Neque ignoro, toto illo, de quo loquor, tempore vix
tantum effici, quantum conferre unus postea possit
annus: sed tamen mihi, qui id senserunt, videntur
non tam discentibus in hac parte, quam docentibus
pepercisse. Quid melius alioqui facient, ex quo lo-
qui poterunt? Faciant enim aliquid necesse est. Aut
cur hoc, quantulumcumque est, usque ad septem an-
nos lucrum fastidiamus? Nam certe quamlibet pa-
rum sit, quod contulerit ætas prior, majora tamen
aliqua discet puer eo ipso anno, quo minora didicis-
set. Hoc per singulos annos prorogatum, in sum-
mam proficit: & quantum in infantia præsumtum
est temporis, adolescentiæ acquiritur. Idem etiam
de sequentibus annis præceptum sit: ne quod cuique
discendum est, sero discere incipiat. Non ergo per-
damus primum statim tempus: atque eo minus, quod
initia literarum solâ memoriâ constant: quæ non mo-
do jam est in parvis, sed tum etiam tenacissima est.
Nec sum adeo ætatum imprudens, ut instandum te- 19
neris protinus acerbe putem, exigendamque plenam
operam. Nam id in primis cavere oportebit, ne stu-
dia, qui amare nondum potest, oderit, & amaritu-
dinem semel præceptam, etiam ultra rudes annos,
reformidet. Lusus hic sit: & rogetur, & laudetur:
& nonnumquam scisse se gaudeat. aliquando ipso no-
lente doceatur alius, cui invideat. contendat inte-
rim, & sæpius vincere se putet. præmiis etiam, quæ
capit illa ætas, evocetur. Parva docemus, institu-
endum oratorem professi: sed est sua etiam studiis
infantia: & ut corporum mox etiam fortissimorum
educatio a lacte cunisque initium ducit: ita futurus
eloquentissimus edidit aliquando vagitum, & loqui 20
primum incerta voce tentavit, & hæsit circa formas
literarum. Nec si quid discere satis non est, ideo
nec necesse est. Quod si nemo reprehendit patrem,

qui

qui hæc non negligenda in ſuo filio putet, cur improbetur, ſi quis ea, quæ domi ſuæ recte faceret, in publicum promit? Atque eo magis, quod minora etiam facilius minores percipiunt: & ut corpora ad quoſdam membrorum flexus formari, niſi tenera, non poſſunt, ſic animos quoque ad pleraque duriores robur ipſum facit. An Philippus Macedonum rex Alexandro filio ſuo prima literarum elementa tradi ab Ariſtotele, ſummo ejus ætatis philoſopho, voluiſſet, aut ille ſuſcepiſſet hoc officium, ſi non ſtudiorum initia, & a perfectiſſimo quoque optime tractari, & pertinere ad ſummam credidiſſet? Fingamus igitur Alexandrum dari nobis, impoſitum gremio, dignum tanta cura infantem (quamquam ſuus cuique dignus eſt) pudeatne me in ipſis ſtatim elementis etiam brevia docendi monſtrare compendia? Neque enim mihi illud ſaltem placet, quod fieri in plurimis video, ut literarum nomina & contextum, prius quam formas, parvuli diſcant. Obſtat hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum ad ipſos ductus, dum antecedentem memoriam ſequuntur. Quæ cauſſa eſt præcipientibus, ut etiam, cum ſatis affixiſſe eas pueris recto illo, quo primum ſcribi ſolent,
21 contextu videntur, retroagant rurſus, & variâ permutatione perturbent, donec literas, qui inſtituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter optime, ſicut hominum, pariter & habitus & nomina edocebuntur. Sed quod in literis obeſt, in ſyllabis non nocebit. Non excludo autem, id quod eſt notum, irritandæ ad diſcendum infantiæ gratia, eburneas etiam literarum formas in luſum offerre; vel ſi quid aliud, quo magis illa ætas gaudeat, inveniri poteſt, quod tractare, intueri, nominare, jucundum ſit. Cum vero jam ductus ſequi cœperit, non inutile erit eas tabellæ quamoptime inſculpi, ut per illos velut ſulcos ducatur ſtylus. Nam neque errabit, quemadmodum

dum in ceris (continebitur enim utrimque margini-
bus) neque extra præſcriptum poterit egredi: &
celerius ac ſæpius ſequendo certa veſtigia, firmabit
articulos: neque egebit adjutorio manum ſuam ma-
nu ſuperimpoſita regentis. Non eſt aliena res, quæ
fere ab honeſtis negligi ſolet, cura bene ac velociter
ſcribendi. Nam cum ſit in ſtudiis præcipuum, quo-
que ſolo verus ille profectus, & altis radicibus nixus,
paretur, ſcribere ipſum: tardior ſtylus cogitationem 22
moratur, rudis, & confuſus intellectu caret: unde
ſequitur alter dictandi, quæ ex his transferenda
ſunt, labor. Quare cum ſemper & ubique, tum
præcipue in epiſtolis ſecretis & familiaribus delecta-
bit ne hoc quidem neglectum reliquiſſe. Syllabis
nullum compendium eſt: perdiſcendæ omnes: nec,
ut fit plerumque, difficillima quæque earum diffe-
renda: ut in omnibus ſcribendis deprehendantur.
Quinimo ne primæ quidem memoriæ temere cre-
dendum: repetere, & diu inculcare, fuerit utilius:
& in lectione quoque non properare ad continuan-
dam eam vel accelerandam; niſi cum inoffenſa atque
indubitata literarum inter ſe conjunctio ſuppeditare
ſine ulla cogitandi ſaltem mora poterit: tunc ipſis
ſyllabis verba complecti, & his ſermonem connecte-
re incipiat. Incredibile eſt quantum moræ lectioni
feſtinatione adjiciatur. Hinc enim accidit dubita-
tio, intermiſſio, repetitio, plus quam poſſunt au-
dentibus: deinde cum errarunt, etiam iis quæ jam
ſciunt, diffidentibus. Certa ſit ergo in primis le-
ctio, deinde conjuncta, & diu lentior, donec exer-
citatione contingat emendata velocitas. Nam pro-
ſpicere in dextrum (quod omnes præcipiunt) & pro-
videre, non rationis modo, ſed uſus quoque eſt: quo-
niam ſequentia intuenti, priora dicenda ſunt, &,
quod difficillimum eſt, dividenda intentio animi, ut
aliud voce, aliud oculis agatur. Illud non pœnite-
bit

23 bit curasse, cum scribere nomina puer (quemadmodum moris est) cœperit, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus & forte occurrentibus perdat. Protinus enim potest interpretationem linguæ secretioris, quas Græci γλώσσας vocant, dum aliud agitur, ediscere, & inter prima elementa consequi rem, postea proprium tempus desideraturam. Et quoniam adhuc circa res tenues moramur: ii quoque versus, qui ad imitationem scribendi proponentur, non otiosas velim sententias habeant, sed honestum aliquid monentes. Prosequitur hæc memoria in senectutem, & impressa animo rudi, usque ad mores proficiet. Etiam dicta clarorum virorum & electos, ex poetis maxime (namque eorum parvis cognitio gratior est) locos ediscere inter lusum licet. Nam & maxime necessaria est oratori (sicut suo loco dicam) memoria: & ea præcipue firmatur atque alitur exercitatione: & in iis, de quibus nunc loquimur, ætatibus, quæ nihil dum ipsæ ex se generare queunt, prope sola est, quæ juvari curâ docentium possit.

24 Non alienum fuerit exigere ab his ætatibus, quo sit absolutius os, & expressior sermo, ut nomina quædam versusque affectatæ difficultatis ex pluribus & asperrime coeuntibus inter se syllabis catenatos, & velut confragosos, quam citatissime volvant. Χαλεποὶ græce vocantur. res modica dictu: qua tamen omissa, multa linguæ vitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in posterum pravitate durantur.

CAPUT II.

Utrum utilius Domi, an in Scholis erudiantur.

SED nobis jam paullatim accrescere puer, & exire de gremio, ac discere serio incipiat. Hoc

Hoc igitur potiſſimum loco tractanda quæſtio eſt, utiliuſne ſit domi atque intra privatos parietes ſtudentem continere, an frequentiæ ſcholarum, & velut publicis præceptoribus tradere. Quod quidem cum iis, a quibus clariſſimarum civitatium mores ſunt inſtituti, tum eminentiſſimis auctoribus video placuiſſe. Non eſt tamen diſſimulandum, eſſe nonnullos, qui ab hoc prope publico more privata quadam perſuaſione diſſentiant. Hi duas præcipue rationes ſequi videntur: unam, quod moribus magis conſulant, fugiendo turbam hominum, ejus ætatis, quæ ſit ad vitia maxime prona: unde cauſſas turpium factorum ſæpe exſtitiſſe utinam falſo jactaretur. Alteram, quod quiſquis futurus eſt ille præceptor, liberalius tempora ſua impenſurus uni videtur, quam ſi eadem in plures partiatur. Prior cauſſa prorſus gravis. Nam ſi ſtudiis quidem ſcholas prodeſſe, mo- 25
ribus autem nocere conſtaret, potior mihi ratio vivendi honeſte, quam vel optime dicendi videretur. Sed mea quidem ſententia, juncta iſta atque indiſcreta ſunt. Neque enim eſſe oratorem, niſi bonum virum, judico: & fieri, etiam ſi poſſet, nolo. de hac re igitur prius. Corrumpi mores in ſcholis putant: nam & corrumpuntur interim: ſed domi quoque: & ſunt multa ejus rei exempla, tam læſæ hercle, quam conſervatæ ſanctiſſime utrobique opinionis. Natura cujuſque totum curaque diſtat. Da mentem ad pejora facilem, da negligentiam formandi cuſtodiendique in ætate prima pudoris: non minorem flagitiis occaſionem ſecreta præbuerint. nam & eſſe poteſt turpis domeſticus ille præceptor: nec tutior inter ſervos malos, quam ingenuos parum modeſtos converſatio eſt. At ſi bona ipſius indoles, ſi non cæca ac ſopita parentum ſocordia eſt: & præceptorem eligere ſanctiſſimum quemque (cujus rei præcipua prudentibus cura eſt) & diſciplinam, quæ

maxime severa fuerit, licet: & nihilominus amicum gravem virum, aut fidelem libertum lateri fi-
26 lii sui adjungere: cujus assiduus comitatus etiam illos meliores faciat qui timebuntur. Facile erat hujus metus remedium. Utinam liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim deliciis solvimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes & mentis & corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? Nondum prima verba exprimit, & jam coccum intelligit, jam conchylium poscit. Ante palatum eorum, quam os, instituimus. In lecticis crescunt: si terram attigerint, e manibus utrimque sustinentium pendent. Gaudemus, si quid licentius
27 dixerint. Verba, ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis, risu & osculo excipimus. Nec mirum: nos docuimus, ex nobis audierunt: nostras amicas, nostros concubinos vident. Omne convivium obscænis canticis strepit: pudenda dictu spectantur. Fit ex his consuetudo, deinde natura. Discunt hæc miseri, antequam sciant vitia esse: inde soluti ac fluentes non accipiunt e scholis mala ista, sed in scholas afferunt. Verum in studiis magis vacabit unus uni. Ante omnia nihil prohibet esse istum, nescio quem unum, etiam cum eo qui in scholis eruditur. Sed etiam si jungi utrumque non posset, lumen tamen illud conventus honestissimi, tenebris ac solitudini prætulissem. Nam optimus quisque præ-
28 ceptor frequentia gaudet, ac majore se theatro dignum putat. At vero minores ex conscientia suæ infirmitatis hærere singulis, & officio fungi quodammodo pædagogorum non indignantur. Sed præstet alicui vel gratia, vel amicitia, vel pecunia, ut doctissimum atque incomparabilem magistrum domi habeat: num tamen ille totum in uno diem consumturus est? aut potest esse ulla tam perpetua discen-

tis

tis intentio, quæ non, ut visus oculorum obtutu continuo, fatigetur? cum præsertim multo plus secreti studia desiderent. Neque enim ediscenti, scribenti, & cogitanti præceptor assistit: quorum aliquid agentibus, cujuscumque interventus impedimento est. Lectio quoque non omnis, nec semper, præeunte vel interpretante eget. Quando enim tot auctorum notitia contingeret? Ergo modicum tempus est, quo in totum diem velut opus ordinetur. Ideoque per plures ire possunt etiam quæ singulis tradenda sunt. Pleraque vero hanc conditionem habent, ut eâdem voce ad omnes simul perferantur. Taceo de partitionibus & declamationibus rhetorum: quibus certe quantuscumque numerus adhibeatur, tamen unusquisque totum feret. Non enim vox illa præceptoris, ut cœna, minus pluribus sufficit: sed ut Sol, universis idem lucis calorisque largitur. Grammaticus quoque de ratione loquendi si disserat, quæstiones explicet, historias exponat, poemata enarret: tot illa discent, quot audient. At enim emendationi prælectionique numerus obstat. Sit incommodum (nam quid fere undique placet?) mox illud comparabimus commodis. Nec ego tamen eo
mitti puerum volo, ubi negligatur. Sed neque præ- 29
ceptor bonus majore se turba, quam ut sustinere eam possit, oneraverit: & in primis ea habenda cura est, ut is omnimodo fiat nobis familiariter amicus: nec officium in docendo spectet, sed affectum. ita numquam erimus in turba. Nec sane quisquam, literis saltem leviter imbutus, eum, in quo studium ingeniumque perspexerit, non in suam quoque gloriam peculiariter fovebit. Sed ut fugiendæ sint magnæ scholæ (cui ne ipse quidem rei assentior) si ad aliquem merito concurritur: non tamen hoc eo valet, ut fugiendæ sint omnino scholæ. Aliud est enim vitare eas, aliud eligere. Et si refutavimus quæ con-

tra dicuntur, jam explicemus, quid ipsi sequamur. Ante omnia, futurus orator, cui in maxima celebritate & in media reipub. luce vivendum est, assuescat jam a tenero non reformidare homines, neque illa solitaria & velut umbratili vita pallescere. Excitanda mens & attollenda semper est, quæ in hujusmodi secretis aut languescit, & quemdam velut in opaco situm ducit: aut contra tumescit inani persuasione. Necesse est enim sibi nimium tribuat, qui se nemini comparat. Deinde cum proferenda sunt studia, caligat in Sole, & omnia nova offendit: ut
30 qui solus didicerit quod inter multos faciendum est.
Mitto amicitias, quæ ad senectutem usque firmissimæ durant, religiosa quadam necessitudine imbutæ. Neque enim est sanctius, sacris iisdem, quam studiis initiari. Sensum ipsum, qui communis dicitur, ubi discet, cum se a congressu, qui non hominibus solum, sed mutis quoque animalibus naturalis est, segregarit? Adde, quod domi ea sola discere potest quæ ipsi præcipientur: in schola, etiam quæ aliis. Audiet multa quotidie probari, multa corrigi. proderit alicujus objurgata desidia: proderit laudata industria: excitabitur laude æmulatio: turpe ducet cedere pari, pulchrum superasse majores. Accendunt omnia hæc animos: & licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen caussa virtutum est. Non inutilem scio servatum esse a præceptoribus meis morem, qui cum pueros in classes distribuerant, ordinem dicendi secundum vires ingenii dabant: & ita superiore loco quisque declamabat, ut præcedere profectu videbatur. Hujus rei judicia præbebantur. ea nobis ingens palmæ contentio. ducere vero classem, multo pulcherrimum. Nec de hoc semel decretum erat: tricesimus dies reddebat
31 victo certaminis potestatem. Ita nec superior successu curam remittebat, & dolor victum ad depel-

len-

lendam ignominiam concitabat. Id nobis acriores ad ſtudia dicendi faces ſubdidiſſe, quam exhortationes docentium, pædagogorum cuſtodiam, vota parentum, quantum animi mei conjectura colligere poſſum, contenderim. Sed ſicut firmiores in literis profectus alit æmulatio, ita incipientibus, atque adhuc teneris, condiſcipulorum quam præceptoris jucundior, hoc ipſo quod facilior, imitatio eſt. Vix enim ſe prima elementa ad ſpem tollere effingendæ, quam ſummam putant, eloquentiæ audebunt: proxima amplectuntur magis: ut vites arboribus applicitæ, inferiores prius apprehendendo ramos, in cacumina evadunt. Quod adeo verum eſt, ut ipſius etiam magiſtri, ſi tamen ambitioſis utilia præferet, hoc opus ſit, cum adhuc rudia tractabit ingenia, non ſtatim onerare infirmitatem diſcentium, ſed temperare vires ſuas, & ad intellectum audientis deſcendere. Nam ut vaſcula oris anguſti ſuperfuſam humoris copiam reſpuunt: ſenſim autem influentibus, vel etiam inſtillatis complentur: ſic animi puerorum quantum excipere poſſint, videndum eſt. Nam majora intellectu, velut parum apertos ad percipiendum animos non ſubibunt. Utile igitur eſt 32
habere quos imitari primum, mox vincere velis. ita paullatim & ſuperiorum ſpes erit. His adjicio, præceptores ipſos non idem mentis ac ſpiritus in dicendo poſſe concipere ſingulis tantum præſentibus, quod illa celebritate audientium inſtinctos. Maxima enim pars eloquentiæ conſtat animo. hunc affici, hunc concipere imagines rerum, & transformari quodammodo ad naturam eorum, de quibus loquimur, neceſſe eſt. Is porro, quo generoſior celſiorque eſt, hoc majoribus velut organis commovetur: ideoque & laude creſcit, & impetu augetur, & aliquid magnum agere gaudet. Eſt quædam tacita dedignatio, vim dicendi tantis comparatam laboribus,

ad unum auditorem demittere. pudet supra modum sermonis attolli. Et sane concipiat quis mente vel declamantis habitum, vel orantis vocem, incessum, pronuntiationem, illum denique animi & corporis motum, sudorem, ut alia præteream, & fatigationem, audiente uno, nonne quiddam pati furori simile videatur? Non esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur.

33

CAPUT III.

Qua ratione puerorum ingenia dignoscantur, & quomodo tractanda sint.

TRadito sibi puero, docendi peritus ingenium ejus in primis naturamque perspiciat. Ingenii signum in parvis præcipuum, memoria est. Ejus duplex virtus, facile percipere, & fideliter continere. Proximum, imitatio: nam id quoque est docilis naturæ: sic tamen, ut ea quæ discit, effingat, non habitum forte & incessum, & si quid in pejus notabile est. Non dabit mihi spem bonæ indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. Nam probus quoque in primis erit ille vere ingeniosus; alioqui non pejus duxerim tardi esse ingenii, quam mali. Probus autem ab illo segni & jacente plurimum aberit. Hic meus, quæ tradentur, non difficulter accipiet: quædam etiam interrogabit: sequetur tamen magis, quam præcurret. Illud ingeniorum velut præcox genus, non temere umquam pervenit ad frugem. Hi sunt, qui parva facile faciunt:
34 & audacia provecti, quidquid illic possunt, statim ostendunt. Possunt autem id demum, quod in proximo est: verba continuant: hæc vultu interrito, nulla tardati verecundia, proferunt; non multum præstant, sed cito. non subest vera vis, nec penitus immissis radicibus nititur: ut quæ summo solo spar-

sa

ſa ſunt ſemina, celerius ſe effundunt: & imitatæ ſpicas herbulæ, inanibus ariſtis ante meſſem flaveſcunt. Placent hæc annis comparata. deinde ſtat profectus, admiratio decreſcit. Hæc cum animadverterit, perſpiciat deinceps, quonam modo tractandus ſit diſcentis animus. Sunt quidam, niſi inſtiteris, remiſſi: quidam imperia indignantur: quoſdam continet metus, quoſdam debilitat: alios continuatio extundit, in aliis plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria juvet, qui victus fleat. hic erit alendus ambitu, hunc mordebit objurgatio, hunc honor excitabit; in hoc deſidiam numquam verebor. Danda eſt tamen omnibus aliqua remiſſio: non ſolum, quia nulla res eſt quæ perferre poſſit continuum laborem: atque ea quo- 35
que quæ ſenſu & anima carent, ut ſervare vim ſuam poſſint, velut alterna quiete retenduntur: ſed quod ſtudium diſcendi voluntate, quæ cogi non poteſt, conſtat. Itaque & virium plus afferunt ad diſcendum renovati ac recentes, & acriorem animum, qui fere neceſſitatibus repugnat. Nec me offenderit luſus in pueris: eſt & hoc ſignum alacritatis: neque illum triſtem, ſemperque demiſſum, ſperare poſſum erectæ circa ſtudia mentis fore, cum in hoc quoque, maxime naturali ætatibus illis, impetu jaceat. Modus tamen ſit remiſſionibus, ne aut odium ſtudiorum faciant negatæ, aut otii conſuetudinem nimiæ. Sunt etiam nonnulli acuendis puerorum ingeniis non inutiles luſus, quum poſitis invicem cujuſque generis quæſtiunculis æmulantur. Mores quoque ſe inter ludendum ſimplicius detegunt: modo nulla videatur ætas tam infirma, quæ non protinus quid rectum pravumque ſit, diſcat, tum vel maxime formanda, cum ſimulandi neſcia eſt, & præcipientibus facillime cedit. Frangas enim citius, quam corrigas, quæ in pravum induruerunt. Protinus ergo, ne quid cu-

pide, ne quid improbe, ne quid impotenter faciat, monendus est puer: habendumque in animo semper illud Virgilianum

Adeo in teneris consuescere multum est.

36 Cædi vero discentes, quamquam & receptum sit, & Chrysippus non improbet, minime velim: primum, quia deforme atque servile est: & certe, quod convenit, si ætatem mutes, injuria. deinde, quod si cui tam est mens illiberalis, ut objurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quæque mancipia, durabitur. postremo quod ne opus quidem erit hac castigatione, si assiduus studiorum exactor adstiterit. Nunc fere negligentiâ pædagogorum sic emendari videntur, ut pueri non facere quæ recta sunt, cogantur, sed, cum non fecerint, puniantur. Denique cum parvulum verberibus coegeris, quid juveni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, & majora discenda sunt? Adde quod multa vapulantibus dictu deformia, & mox verecundiæ futura, sæpe dolore vel metu accidunt: qui pudor refringit ani-
37 mum, & abjicit, atque ipsius lucis fugam & tædium dictat. Jam si minor in deligendis custodum & præceptorum moribus fuit cura, pudet dicere, in quæ probra nefandi homines isto cædendi jure abutantur, quam det aliis quoque nonnumquam occasionem hic miserorum metus. Non morabor in parte hac. nimium est quod intelligitur. Quare hoc dixisse satis est, in ætatem infirmam, & injuriæ obnoxiam, nemini debere nimium licere. Nunc quibus instituendus sit artibus, qui sic formabitur, ut fieri possit orator, & quæ in quaque ætate inchoanda, dicere ingrediar.

C A-

CAPUT IV.

De Grammatica. De literis & earum poteſtate, ac orationis partibus. Declinare in primis nomina & verba ſcire oportet pueros, & genera noſſe ac caſus. Tum de verbis & verborum appellationibus.

PRimus in eo qui legendi ſcribendique adeptus erit facultatem, grammaticis eſt locus. Nec refert, de Græco an de Latino loquar: quamquam Græcum eſſe priorem placet. Utrique eadem via eſt. Hæc igitur profeſſio, cum breviſſime in duas 38
partes dividatur, recte loquendi ſcientiam & poetarum enarrationem; plus habet in receſſu, quam fronte promittit. Nam & ſcribendi ratio conjuncta cum loquendo eſt, & enarrationem præcedit emendata lectio: & mixtum his omnibus judicium eſt: quo quidem ita ſevere ſunt uſi veteres grammatici, ut non verſus modo cenſoria quadam virgula notare, & libros, qui falſo viderentur inſcripti, tamquam ſubditiтios ſummovere familia permiſerint ſibi, ſed auctores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poetas legiſſe ſatis eſt: excutiendum omne ſcriptorum genus: non propter hiſtorias modo, ſed verba, quæ frequenter jus ab auctoribus ſumunt. Tum nec citra muſicen grammatice poteſt eſſe perfecta, cum ei de metris rhythmiſque dicendum ſit. Nec ſi rationem ſiderum ignoret, poetas intelligat: qui (ut alia mittam) toties ortu occaſuque ſignorum in declarandis temporibus utuntur. Nec ignara philoſophiæ, cum propter plurimos in omnibus fere carminibus locos ex intima quæſtionum naturalium ſubtilitate repetitos, tum vel pro- 39
pter Empedoclem in Græcis, Varronem ac Lucretium in Latinis: qui præcepta ſapientiæ verſibus tradiderunt. Eloquentia quoque non mediocri eſt opus,

ut

ut de unaquaque earum, quas demonstravimus, rerum, dicat proprie & copiose. Quo minus sunt ferendi, qui hanc artem, ut tenuem ac jejunam, cavillantur: quæ nisi oratori futuro fundamenta fideliter jecerit, quidquid superstruxeris, corruet: necessaria pueris, jucunda senibus: dulcis secretorum comes: & quæ vel sola omni studiorum genere plus habet operis, quam ostentationis. Ne quis igitur tamquam parva fastidiat grammatices elementa: non quia magnæ sit operæ, consonantes a vocalibus discernere, ipsasque eas in semivocalium numerum, mutarumque partiri: sed quia interiora velut sacri hujus adeuntibus, apparebit multa rerum subtilitas, quæ non modo acuere ingenia puerilia, sed exercere altissimam quoque eruditionem ac scientiam possit.
40 An cujuslibet auris est exigere literarum sonos? Non Hercule magis, quam nervorum. At grammatici saltem omnes in hanc descendent rerum tenuitatem, desintne aliquæ nobis necessariæ literæ, non quum Græca scribimus (tum enim ab iisdem duas mutuamur) sed proprie in Latinis, ut in his *Servus*, & *Vulgus*, Æolicum digamma desideratur. Et medius est quidam V & I literæ sonus. Non enim sic *optimum*
41 dicimus, ut *opimum*. Et in *Here*, neque I auditur. An rursus aliæ redundent, præter illam aspirationis notam ⊢, quæ si necessaria est, etiam contrariam sibi poscit ⊣. Et K, quæ & ipsa quorumdam nominum nota est. Et Q, cujus similis effectus speciesque, nisi quod paullum a nostris obliquatur, *Koppa* apud Græcos, nunc tantum in numero manet. Et nostrarum ultima X, qua tamen carere potuimus, si non quæsissemus. Atque etiam in ipsis vocalibus grammatici est videre, an aliquas pro consonantibus usus acceperit, quia *Jam* sicut *Tam* scribitur, & *Quos* ut *Cos*. At quæ ut vocales junguntur, aut unam longam faciunt, ut veteres scripsere, qui geminatione earum;
ve-

velut apice, utebantur: aut duas: nisi quis putat etiam ex tribus vocalibus syllabam fieri, quod nequit, 42
si non aliquæ officio consonantium fungantur. Quæret etiam hoc, quomodo duabus demum vocalibus in seipsas coeundi natura sit, cum consonantium coeat nulla, nisi alteram frangat. Atqui litera I sibi insidit. *Conjicit* enim est ab illo *Jacit*. Et V, quomodo nunc scribitur *Vulgus* & *Servus*. Sciat etiam Ciceroni placuisse *Aijo Maijamque* geminata I scribere. Quod si est, etiam jungetur, ut consonans. Quare discat puer, quid in literis proprium, quid commune, quæ cum quibus cognatio: nec miretur, cur ex *Scamno* fiat *Scabellum*: aut a *pinna* (quod est acutum) securis utrimque habens aciem, *Bipennis*: ne
illorum sequatur errorem, qui, quia a pennis dua- 43
bus hoc esse nomen existimant, *pinnas* avium dici volunt. Neque has modo noverit mutationes, quas afferunt declinatio, aut præpositio, ut *secat secuit*, *cadit excidit*, *cadit cecidit*, *calcat exculcat*: & sic a *lavando lotus*, & inde rursus *illotus* & mille alia: sed & quæ rectis quoque casibus ætate transierunt. Nam ut *Valesii* & *Fusii* in *Valerios Furiosque* venerunt: ita *arbos*, *labos*, *vapos* etiam & *clamos* ac *lases* ætatis fuerunt. Et hæc ipsa S litera ab his nominibus exclusa, in quibusdam ipsa alteri successit: nam *mertare* atque *pultare* dicebant. Quin *fœdum fœdusque*,
pro aspiratione, vau simili litera utentes: nam con- 44
tra Græci aspirare solent φ: ut pro Fundanio Cicero testem, qui primam ejus literam dicere non posset, irridet. Sed B quoque in locum aliarum dedimus aliquando, unde *Burrus*, & *Bruges*, & *Balæna*. Nec non eadem fecit ex *duello bellum*, unde *Duellios* quidam dicere *Bellios* ausi. Quid *stlotum*, *stlitesque*? Quid
T literæ cum D quædam cognatio? Quare minus 45
mirum, si in vetustis operibus urbis nostræ, & celebribus templis legantur *Alexanter* & *Cassantra*.
Quid

Quid O atque V permutatæ invicem? ut *Hecoba* & *notrix*, *Culchides*, & *Pulyxena*, ſcriberentur: ac ne in Græcis id tantum notetur, *dederont*, ac *probaveront*. Sic Ὀδυσσεὺς, quam Οὐδυσσεία fecerunt Æoles, ad *Ulyſſem* deductus eſt. Quid? non E quoque I loco fuit? ut *Menerva*, & *leber*, & *mageſter*,
46 & *Dijove* & *Vejove*, pro *Dijovi* & *Vejovi*? Sed mihi locum ſignare ſatis eſt. Non enim doceo, ſed admoneo docturos. Inde in ſyllabas cura tranſibit, de quibus in orthographia pauca annotabo. Tum videbit ad quem hoc pertinet, quot & quæ ſint partes orationis: quamquam de numero parum convenit. Veteres enim, quorum fuerunt Ariſtoteles atque Theodectes, verba modo & nomina & convinctiones tradiderunt: videlicet quod in verbis vim ſermonis, in nominibus materiam, (quia alterum eſt quod loquimur, alterum de quo loquimur) in convinctionibus autem complexum eorum eſſe judicaverunt, quas *conjunctiones* a pleriſque dici ſcio, ſed hæc videtur ex *συνδέσμου* magis propria translatio. Paullatim, a philoſophis, ac maxime Stoicis, auctus eſt numerus: ac primum convinctionibus articuli adjecti, poſt præpoſitiones; nominibus appellatio, deinde pronomen, deinde mixtum verbo participium, ipſis verbis adverbia. Noſter ſermo articulos non deſiderat, ideoque in alias partes orationis ſparguntur. Sed accedit ſuperioribus interjectio. Alii tamen ex idoneis duntaxat auctoribus octo partes ſecuti ſunt, ut Ariſtarchus, & ætate noſtra Palæmon, qui vocabu-
47 lum, ſive appellationem, nomini ſubjecerunt, tamquam ſpecies ejus. At ii qui aliud *nomen*, aliud *vocabulum* faciunt, novem. Nihilominus fuerunt, qui ipſum adhuc vocabulum ab *appellatione* diducerent, ut eſſet *vocabulum*, corpus viſu tactuque manifeſtum, *domus*, *lectus*: *Appellatio*, cui vel alterum deeſt, vel utrumque, *ventus*, *cælum*, *deus*, *virtus*.

Ad-

Adjiciebant & aſſeverationem, ut *heu:* & attrecta-
tionem, ut *faſceatim*. quæ mihi non approbantur.
Vocabulum, an appellatio dicenda ſit προσηγορία,
& ſubjicienda nomini, necne, quia parvi refert, li-
berum opinaturis relinquo. Nomina declinare &
verba in primis pueri ſciant: neque enim aliter per-
venire ad intellectum ſequentium poſſunt, quod et-
iam monere ſupervacuum fuerat, niſi ambitioſa fe-
ſtinatione plerique a poſterioribus inciperent: &
dum oſtentare diſcipulos circa ſpecioſiora malunt,
compendio morarentur. At ſi quis & didicerit ſatis,
& (quod non minus deeſſe interim ſolet) voluerit
docere quæ didicit, non erit contentus tradere in
nominibus tria genera, & quæ ſint duobus omni-
buſve communia. Nec ſtatim diligentem putabo, qui
promiſcua, quæ & *epicœna* dicuntur, oſtenderit,
in quibus ſexus uterque per alterum apparet: aut
quæ feminina poſitione *mares*, aut neutrali *feminas*
ſignificant, qualia ſunt, *Murana*, & *Glycerium*.
Scrutabitur mille præceptor acer atque ſubtilis ori- 48
gines nominum: ut quæ ex habitu corporis *Cicero-
nes*, *Rufos Longoſque* fecerunt: (niſi erit aliud ſecre-
tius, ut *Sulla*, *Burrhi*, *Galba*, *Planci*, *Panſa*, *Scau-
ri*, taliaque) & ex caſu naſcentium: hinc *Agrippa*, 49
& *Opiter*, & *Cordus*, & *Poſthumus* erunt. & ex iis
quæ poſt natos eveniunt, unde *Vopiſcus*. Jam *Cotta*,
Scipiones, *Lanates*, *Serani* ſunt: & ex variis cauſſis.
Gentes quoque ac loca, & alia multa reperias inter
nominum cauſſas. In ſervis jam intercidit illud ge-
nus, quod ducebatur a domino, unde *Marcipores*,
Publiporeſque. Quærat etiam, ſitne apud Græcos vis
quædam ſexti caſus, & apud nos quoque ſeptimi.
Nam cum dico, *haſta percuſſi*, non utor ablativi na-
tura: nec, ſi idem Græce dicam, dativi, τῷ δορί.
Sed in verbis quoque quis eſt adeo imperitus, ut i-
gnoret genera, & qualitates, & perſonas, & nu-
me-

meros? Literarii pæne iſta ſunt ludi & trivialis ſcientiæ. Jam quoſdam illa turbabunt quæ declinationibus non tenentur. Nam & quædam, *participia*, an verbi appellationes ſint, dubitari poteſt, quia aliud alio loco valent, ut *lectus*, & *ſapiens*. Quædam appellationibus ſimilia, ut *fraudator*, *nutritor*. Jam, *Itur in antiquam ſylvam*, nonne propriæ cujuſdam rationis eſt? nam quod initium ejus invenias? cui ſimile *Fletur* accipimus: aliter ut,

Panditur interea domus omnipotentis olympi.

Aliter ut,

- - - *Totis Uſque adeo turbatur agris* - - -

Eſt etiam quidam tertius modus, ut *urbs habitatur*; unde & *campus curritur*, *mare navigatur*. *Pranſus* quoque atque *potus* diverſum valent, quam indicant. Quid? quod multa verba non totum declinationis ordinem ferunt? Quædam etiam mutantur, ut *fero* in præterito. Quædam tertiæ demum perſonæ figura dicuntur, ut *licet*, *piget*. Quædam ſimile quiddam patiuntur vocabulis in adverbium tranſeuntibus. Nam ut *noctu* & *diu*, ita *dictu* & *factu*. Sunt enim hæc quoque verba participialia quidem, non tamen qualia *dicto*, *factoque*.

CAPUT V.

De virtutibus & vitiis orationis.

JAm cum omnis oratio tres habeat virtutes, ut *emendata*, ut *dilucida*, ut *ornata* ſit (quia dicere apte, quod eſt præcipuum, plerique ornatui ſubjiciunt) totidem vitia, quæ ſunt ſupradictis contraria, emendate loquendi regula, quæ grammatices prior pars eſt, examinet. Hæc exigitur verbis, aut ſingulis, aut pluribus. Verba nunc generaliter accipi volo: nam duplex eorum intellectus eſt: alter, qui

qui omnia per quæ ſermo nectitur, ſignificat, ut apud Horatium:

Verbaque proviſam rem non invita ſequentur. 51

Alter, in quo eſt una pars orationis, *lego*, *ſcribo*. Quam vitantes ambiguitatem quidam dicere maluerunt, *voces*, *dictiones*, *locutiones*. Singula ſunt aut noſtra, aut peregrina: aut ſimplicia, aut compoſita: aut propria, aut translata: aut uſitata, aut ficta. Uni verbo vitium ſæpius, quam virtus, ineſt. Licet enim dicamus aliquid proprium, ſpecioſum, ſublime, nihil tamen horum, niſi in complexu loquendi ſerieque, contingit. Laudamus enim verba bene rebus accommodata: ſola eſt quæ notari poſſit velut *vocalitas*, quæ εὐφωνία dicitur: cujus in eo delectus eſt, ut inter duo, quæ idem ſignificant, ac tantumdem valent, quod melius ſonat, malis. Prima *barbariſmi* ac *ſolœciſmi* fœditas abſit. Sed quia interim excuſantur hæc vitia aut conſuetudine, aut auctoritate, aut vetuſtate, aut denique vicinitate virtutum (nam ſæpe a figuris ea ſeparare difficile eſt) ne quem tam lubrica obſervatio fallat, acriter ſe in illud tenue diſcrimen grammaticus intendat, de quo nos latius ibi loquemur, ubi de figuris orationis tractandum erit. Interim vitium, quod fit in ſingulis verbis, ſit *barbariſmus*. Occurrat mihi forſan aliquis, quid hic promiſſor tanti operis dignum? 52
aut quis hoc neſcit, alios barbariſmos *ſcribendo* fieri, alios *loquendo*? quia, quod male ſcribitur, male etiam dici neceſſe eſt: qui vitioſe dixerit, non utique & ſcripto peccat: Illud prius *adjectione*, *detractione*, *immutatione*, *tranſmutatione*: hoc ſecundum, *diviſione*, *complexione*, *aſpiratione*, *ſono* contineri? Sed ut parva ſint hæc, pueri docentur adhuc: & grammaticos officii ſui commonemus. Ex quibus ſi quis erit plane impolitus, & veſtibulum modo artis hujus ingreſſus, intra hæc, quæ profitentium commentario-

riolis vulgata ſunt, conſiſtet: doctiores multa adjicient: vel hoc primum, quod *barbariſmum* pluribus modis accipimus. Unum, in *gente*, quale ſit, ſi quis *Afrum* vel *Hiſpanum* Latinæ orationi nomen inferat: ut ferrum, quo rotæ vinciuntur, dici ſolet
53 *canthus*, quamquam eo, tamquam recepto, utitur Perſius. ſicut Catullus *ploxenum* circa Padum invenit: & in oratione Labieni (ſive illa Cornelii Galli eſt) in Pollionem *caſnar*, aſſectator, e Gallia ductum eſt. nam *maſtrucam*, quod Sardum eſt, illudens Cicero ex induſtria dixit. Alterum *genus barbariſmi* accipimus, quod fit animi natura, ut is a quo inſolenter quid aut minaciter aut crudeliter dictum ſit, barbare locutus exiſtimetur. Tertium eſt illud vitium *barbariſmi*, cujus exempla vulgo ſunt plurima, ſibi etiam quiſque fingere poteſt, ut verbo, cui libebit, adjiciat literam ſyllabamve, vel detrahat, aut
54 aliam pro alia, aut eamdem alio, quam rectum eſt, loco ponat. Sed quidam fere in jactationem eruditionis ſumere illa ex poetis ſolent: & auctores, quos prælegunt, criminantur. Scire autem debet puer, hæc apud ſcriptores carminum aut venia digna, aut etiam laude duci: potiuſque illa docendi erunt minus vulgata. nam duos in uno nomine faciebat barbariſmos Tinca Placentinus (ſi reprehendenti Hortenſio credimus) *preculam* pro *pergulam* dicens: & immutatione, cum *c* pro *g* uteretur: & tranſmutatione, cum *r* præponeret *e* antecedenti. At in eadem vitii geminatione *Metieo Suffetieo* dicens Ennius, poetico jure defenditur. Sed in proſa quoque eſt quædam jam recepta immutatio. Nam Cicero *Canopitarum* exercitum dicit, ipſi *Canobon* vocant. & *Tharſomenum* pro *Thraſumeno* multi auctores, etiam
55 ſi eſt in eo tranſmutatio, vindicaverunt: ſimiliter alia. nam ſive eſt falſum, *aſſentior*, Siſenna dixit *aſſentio*, multique & hunc, & analogiam ſecuti; ſive

ve illud verum eſt, hæc quoque pars conſenſu defenditur. At ille pexus pinguiſque doctor, aut illic detractionem, aut hîc adjectionem putabit. Quid? quod quædam, quæ ſingula procul dubio vitioſa ſunt, juncta ſine reprehenſione dicuntur? Nam & *dua* & *tre* & *pondo* diverſorum generum ſunt barbariſmi: at *duapondo* & *trepondo* uſque ad noſtram ætatem ab omnibus dictum eſt, & recte dici Meſſala confirmat. Abſurdum forſan videatur dicere, barbariſmum, quod eſt unius verbi vitium, fieri per numeros, aut genera, ſicut ſolœciſmum: *ſcala* tamen & *ſcopa*, contraque *hordea* & *mulſa*, licet literarum mutatio- 56
nem, detractionem, adjectionem non habeant, non alio vitioſa ſunt, quam quod pluralia ſingulariter, & ſingularia pluraliter efferuntur: & *gladia* qui dixerunt, genere exciderunt. Sed hoc quoque notare contentus ſum, ne arti, culpa quorumdam pervicacium perplexæ, videar & ipſe quæſtionem addidiſſe. Plus exigunt ſubtilitatis, quæ accidunt *in dicendo*, vitia, quia exempla eorum tradi ſcripto non poſſunt, niſi cum in verſus inciderunt, ut *διαίρεσις Europaï*: & ei contrarium vitium, quod *συναίρεσιν* & *συναλοιφὴν* Græci vocant, nos *complexionem* dicimus: qualis eſt apud P. Varronem:

Cum te flagranti dejectum fulmine, Phaeton.

Nam ſi eſſet proſa oratio, eaſdem literas enuntiare veris ſyllabis licebat. Præterea quæ fiunt ſpatio, ſive cum ſyllaba correpta producitur, ut,

Italiam fato profugus — — —

Seu longa corripitur: ut, *Unius ob noxam & furias*, extra carmen non deprehendas. ſed nec in carmine vitia ducenda ſunt. Illa vero non niſi aure exiguntur, quæ fiunt per ſonos: quamquam per aſpirationem, ſive adjicitur vitioſe, ſive detrahitur, apud nos poteſt quæri, an in ſcripto ſit vitium, ſi H litera eſt, non nota? cujus quidem ratio mutata cum

 tem-

temporibus est sæpius. Parcissime ea veteres usi et-
57 iam in vocalibus, cum *ædos*, *ircosque* dicebant. Diu deinde servatum, ne consonantibus aspiraretur, ut in *Graccis*, & *triumpis*. Erupit brevi tempore nimius usus, ut *chorona*, *chenturiones*, *prachones* adhuc quibusdam inscriptionibus maneant. qua de re Catulli nobile epigramma est. Inde durat ad nos usque *vehementer*, & *comprehendere*, & *mihi*: nam *mehe* quoque pro *me* apud antiquos, tragœdiarum præcipue scriptores, in veteribus libris invenimus. Adhuc difficilior observatio est per *tenores*, (quos quidem ab antiquis dictos *tonores* comperi, ut videlicet declinato a Græcis verbo, qui τόνυς dicunt) vel accentus, quas Græci προσῳδίας vocant, cum acuta & gravis alia pro alia ponitur, ut in hoc *Camillus*, si acuitur prima. Aut gravis pro flexa, ut *Cethegus*, & hîc
58 prima acuta: nam sic media mutatur. Aut flexa pro gravi, ut apice circumducta sequente, quam ex duabus syllabis in unam cogentes, & deinde flectentes, dupliciter peccant. Sed id sæpius in Græcis nominibus accidit: ut *Atreῦς*. quem nobis juvenibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, ut necessario secunda gravis esset. Item Tereῦ, Nereῦque. Hæc de accentibus tradita. Ceterum jam scio, quosdam eruditos, nonnullos etiam grammaticos, sic docere ac loqui, ut propter quædam vocum discrimina, verbum interim acuto sono finiant, ut in illis,

Quæ circum litora, circum Piscosos scopulos - - -

Ne si gravem posuerint secundam, *circus* dici videatur, non *circuitus*. Item *quantum*, *quale*, interrogantes, gravi: comparantes, acuto tenore concludunt: quod tamen in adverbiis fere solis ac pronominibus vindicant, in ceteris veterem legem sequuntur. Mihi videtur conditionem mutare, quod his locis verba conjungimus. Nam cum dico, *circum litora*,

tora, tamquam unum enuncio, dissimulata distinctione: itaque tamquam in una voce, una est acuta: quod idem accidit in illo,

Trojæ qui primus ab oris,

Evenit, ut metri quoque conditio mutet accentum: ut

Pecudes pictæque volucres.

Nam *volucres* media acuta legam: quia etsi natura brevis, tamen positione longa est, ne faciat jambum, quem non recipit versus heroicus. Separata vero hæc a præcepto nostro non recedent: aut si consuetudo vicerit, vetus lex sermonis abolebitur: cujus difficilior apud Græcos observatio est, (quia plura 59
illis loquendi genera, quas Διαλέκτους vocant: & quod alias vitiosum, interim alias rectum est) apud nos vero brevissima ratio. Namque in omni voce, *acuta* intra numerum trium syllabarum continetur, sive hæ sint in verbo solæ, sive ultimæ: & in his aut proxima extremæ, aut ab ea tertia. Trium porro, de quibus loquor, media longa, aut acuta, aut flexa erit: eodem loco brevis, utique gravem habebit sonum: ideoque positam ante se, id est ab ultima tertiam, acuet. Est autem in omni voce utique acuta, sed numquam plus una: nec ultima umquam: ideoque in dissyllabis prior. Præterea numquam in eadem, flexa & acuta, quoniam eadem flexa ex acuta. itaque neutra claudet vocem Latinam. Ea vero quæ sunt syllabæ unius, erunt acuta, aut flexa, ne sit aliqua vox sine acuta. Et illa per sonos accidunt, quæ demonstrari scripto non possunt, vitia oris & linguæ: ἰωτακισμοὺς & λαμβδακισμοὺς, 60
ἰσχνότητας & πλατειασμοὺς, feliciores fingendis nominibus Græci vocant: sicut κοιλοστομίαν, cum vox quasi in recessu oris auditur. Sunt etiam proprii quidam & inevitabiles soni, quibus nonnumquam nationes reprehendimus. Remotis igitur omnibus, quæ

ſupra diximus, vitiis, erit illa quæ vocatur *ὀρθοέπεια*,
id eſt emendata cum ſuavitate vocum explanatio.
nam ſic accipi poteſt *recta*. Cetera vitia omnia ex
pluribus vocibus ſunt, quorum eſt *ſolœciſmus*: quam-
quam circa hoc quoque diſputatum eſt. nam etiam
qui complexu orationis accidere eum confitentur,
quia tamen unius emendatione verbi corrigi poſſit,
in verbo eſſe vitium, non in ſermone contendunt:
cum ſive *amara corticis*, ſeu *medio cortice*, per genus
facit ſolœciſmum. quorum neutrum quidem repre-
hendo, cum ſit utriuſque Virgilius auctor. Sed fin-
gamus utrumlibet non recte dictum: mutatio vocis
alterius, in qua vitium erat, rectam loquendi ra-
61 tionem ſic reddit, ut *amari corticis* fiat, vel *media*
cortice. quod manifeſtæ calumniæ eſt: neutrum enim
vitioſum ſeparatum eſt, ſed compoſitione peccatur,
quæ jam ſermonis eſt. Illud eruditius quæritur, an
in ſingulis quoque verbis poſſit fieri ſolœciſmus: ut
ſi unum quis ad ſe vocans, dicat: *Venite*. aut ſi plu-
res a ſe dimittens, ita loquatur, *Abi*, aut, *Di-*
ſcede. Necnon cum reſponſum ab interrogatione
diſſentit: ut ſi dicenti, *Quem video*? ita occurras,
Ego. In geſtu etiam nonnulli putant idem vitium
ineſſe, quum aliud voce, aliud nutu vel manu de-
monſtratur. Huic opinioni neque omnino accedo,
neque plane diſſentio. nam id fateor poſſe accidere
voce una, non tamen aliter, quam ſi ſit aliquid,
quod vim alterius vocis obtineat, ad quod vox illa
referatur: ut *ſolœciſmus* ex complexu fiat eorum
quibus res ſignificantur, & voluntas oſtenditur. At-
que ut omnem effugiam cavillationem, fit aliquando
in uno verbo, numquam in ſolo verbo. Per quod au-
tem & quas accidat ſpecies, non ſatis convenit. Qui
pleniſſime, quadripertitam volunt eſſe rationem, nec
62 aliam, quam barbariſmi: ut fiat adjectione: ut,
Veni de Suſis in Alexandriam. Detractione, *Ambulo*
viam,

viam, *Ægypto venio*, *Ne hoc fecit*. Tranſmutatione, qua ordo turbatur, *Quoque ego*, *Enim hoc voluit*, *Autem non habuit*. Ex quo genere an ſit *igitur*, in initio ſermonis poſitum, dubitari poteſt, quia maximos auctores in diverſa fuiſſe opinione video, cum apud alios ſit etiam frequens, apud alios numquam reperiatur. Hæc tria genera quidam diducunt a ſolœciſmo, & *adjectionis vitium*, πλεονασμὸν: *detractionis*, ἔλλειψιν: *inverſionis*, ἀναςροφὴν vocant: quæ ſi in ſpeciem ſolœciſmi cadant, ὑπέρβατον quoque appellari eodem modo poſſe. *Immutatio* ſine controverſia eſt, cum aliud pro alio ponitur. Id per omnes orationis partes deprehendimus, frequentiſſime in verbo, quia plurima huic accidunt, ideoque in eo fiunt *ſolœciſmi* per genera, tempora, perſonas, modos, ſive cui *ſtatus* eos dici, ſeu *qualitates* placet, vel ſex, vel (ut alii volunt) octo: nam totidem vitiorum erunt formæ, in quot ſpecies eorum quidque, de quibus ſupra dictum eſt, diviſeris. Præterea numeros, in quibus nos ſingularem ac pluralem habemus, Græci & δυϊκὸν. Quanquam fuerunt qui nobis quoque adjicerent dualem, *ſcripſére*, *legêre*: quod evitandæ 63
aſperitatis gratia mollitum eſt, ut apud veteres pro *male mereris*, *male merere*. ideoque, quod vocant *duale*, in illo ſolo genere conſiſtit, cum apud Græcos & in verbi tota fere ratione, & in nominibus deprehendatur, & ſic quoque rariſſimus ejus ſit uſus, apud noſtrorum vero neminem hæc obſervatio reperiatur: quin e contrario,

Devenêre locos: & *Conticuêre omnes*: &, *Conſedêre duces*, aperte nos doceant, nihil horum ad duos pertinere: *Dixêre* quoque, quamquam id Antonius Rufus ex diverſo ponit exemplum, de pluribus patronis præco pronunciet. Quid? non Livius circa initia ſtatim primi libri, *Tenuere*, inquit, *arcem Sabini?* & mox, *In adverſum Romani ſubiere?* Sed quem potius

ego, quam M. Tullium, ſequar? qui in Oratore; *Non reprehendo*, inquit, *ſcripſere: ſcripſerunt eſſe verius ſentio*. Similiter in vocabulis & nominibus fit *ſolœciſmus* genere, numero, proprie autem caſibus. Quidquid eorum alteri ſuccedet, huic parti ſubjungatur licet, per comparationes & ſuperlationes: itemque in quibus *patrium* pro *poſſeſſivo* dicitur, vel contra.

64 Nam vitium quod fit per quantitatem, ut *magnum peculiolum*, erunt qui *ſolœciſmum* putent; quia pro nomine integro poſitum ſit diminutum. Ego dubito, an id *improprium* potius appellem: ſignificatione enim deerrat. *Solœciſmi* porro vitium non eſt in ſenſu, ſed in complexu. In participio, per genus, & caſum, ut in vocabulo: per tempora, ut in verbo: per numerum, ut in utroque, peccatur. Pronomen quoque genus, numerum, caſus habet, quæ omnia recipiunt hujuſmodi errorem. Fiunt *ſolœciſmi*; & quidem plurimi, per partes orationis: ſed id tradere ſatis non eſt: ne ita demum vitium eſſe credat puer, ſi pro alia ponatur alia: ut *verbum*, ubi *nomen* eſſe debuerit; vel *adverbium*, ubi *pronomen*, & ſimilia. Nam ſunt quædam cognata, ut dicunt, id eſt ejuſdem generis, in quibus, qui alia ſpecie, quam oportet, utetur, non minus, quam ipſo genere permutato, deliquerit. Nam & *an*, & *aut*, conjunctiones ſunt: male tamen interroges, *hic, aut ille ſit*. Et *ne* ac *non*, adverbia: qui tamen dicat pro illo, *Ne feceris*, *Non feceris*, in idem incidat vitium: quia alterum negandi eſt, alterum vetandi. Hoc amplius *intro* & *intus*, loci adverbia: *Eo tamen intus*, & *Intro ſum*, ſolœciſmi ſunt. Eadem in diverſitate pronominum, interjectionum, præpoſitionum, accidunt.

65 Eſt enim *ſolœciſmus* in oratione comprehenſionis unius, ſequentium ac priorum inter ſe inconveniens poſitio. Quædam tamen & faciem *ſolœciſmi* habent, & dici vitioſa non poſſunt: ut *tragœdia Thyeſtes*, &

ludi

ludi Floralia ac *Megalesia*: quamquam hæc sequenti tempore interciderunt, numquam aliter a veteribus dicta. *Schemata* igitur nominabuntur, frequentiora quidem apud poetas, sed oratoribus quoque permissa. Verum *schema* fere habebit aliquam rationem, ut docebimus eo, quem paullo ante promisimus, loco. Sed hoc quoque, quod *schema* vocatur, si ab aliquo per imprudentiam factum erit, *solœcismi* vitio non carebit. In eadem specie sunt, sed schemate carent, ut supra dixi, nomina feminina, quibus mares utuntur, & neutralia, quibus feminæ. Hactenus de *solœcismo*. Neque enim artem grammaticam componere aggressi sumus: sed cum in ordinem incurreret, inhonoratam transire noluimus. Hoc amplius, ut institutum ordinem sequar, verba aut Latina, aut peregrina sunt. *Peregrina* porro ex omnibus prope dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiam multa, venerunt. Taceo de *Tuscis* & *Sabinis*, &
Prænestinis quoque: nam, ut eorum sermone uten- 66
tem, Vectium Lucillius insectatur: quemadmodum Pollio deprehendit in Livio *Patavinitatem*: licet omnia Italica pro Romanis habeam. Plurima Gallica valuerunt, ut *rheda* ac *petoritum*: quorum altero Cicero tamen, altero Horatius utitur. *Et mappam* quoque, usitatum Circo nomen, Pœni sibi vindicant: & *Gurdos*, quos pro stolidis accipit vul-
gus, ex Hispania duxisse originem audivi. Sed hæc 67
divisio mea, ad Græcum sermonem præcipue pertinet: nam & maxima ex parte Romanus inde conversus est, & confessis quoque Græcis utimur verbis, ubi nostra desunt, sicut illi a nobis nonnumquam mutuantur. Inde illa quæstio exoritur, an eadem ratione per casus duci externa, qua nostra, conveniat. Ac si reperias grammaticum veterum amatorem, neget quidquam ex Latina ratione mutandum: quia, cum sit apud nos casus ablativus, quem

illi non habent, parum conveniat, uno casu nostro, quinque Græcis uti. Quinetiam laudet virtutem eorum qui potentiorem facere linguam Latinam studebant, nec alienis egere institutis fatebantur: inde *Castôrem*, media syllaba producta, pronuntiarunt, quia hoc omnibus nostris nominibus accidebat, quorum prima positio in easdem, quas *Castor*, literas exit: & ut *Palæmo*, sic *Thelamo*, & *Plato*, (nam sic eum Cicero quoque appellat) dicerentur, retinuerunt: quia Latinum, quod *o* & *n* literis finiretur, non reperiebant. Ne in *a* quidem atque *s* literas exire temere masculina Græca nomina recto casu patiebantur: ideoque & apud Cælium legimus, *Pelia Cincinnatus:* & apud Messalam, *Benefecit Euthia:* & apud Ciceronem, *Hermagora:* ne miremur, quod ab an-
68 tiquorum plerisque *Ænea* & *Anchisa* sit dictus. Nam si ut *Mæcenas*, *Suffenas*, *Asprenas* dicerentur, genitivo casu non *e* litera, sed *tis* syllaba terminarentur. Inde *olympo* & *tyranno* acutam mediam syllabam dederunt, quia duabus longis sequentibus primam brevem acui noster sermo non patitur. Sic genitivus *Achilli* & *Ulixi* fecit, sic alia plurima. Nunc recen-
69 tiores instituerunt Græcis nominibus Græcas declinationes potius dare: quod tamen ipsum non semper fieri potest. Mihi autem placet Latinam rationem sequi, quousque patitur decor. Neque enim jam *Calypsonem* dixerim, ut *Junonem:* quamquam secutus antiquos C. Cæsar utitur hac ratione declinandi. Sed auctoritatem consuetudo superavit. In ceteris, quæ poterunt utroque modo non indecenter efferri, qui Græcam figuram sequi malit, non Latine quidem, sed citra reprehensionem loquetur. Simplices voces, prima positione, id est natura sua constant: compositæ, aut præpositionibus subjunguntur, ut *innocens:* interdum repugnantibus inter se duabus, quale est *imperterritus*: alioqui possunt aliquando conti-

tinuari duæ, ut *incompositus*, *reconditus*, & quo Cicero utitur, *subabsurdum*. Aut e duobus quasi corporibus coalescunt, ut *maleficus*. Nam ex tribus nostræ utique linguæ non concesserim: quamvis *capsis* Cicero dicat compositum esse ex *cape si vis*: & inveniantur, qui *Lupercalia* æque tres partes orationis es- 70
se contendant, quasi *luere per caprum*. nam *Solitaurilia* jam persuasum est esse ex *sue*, *ove*, & *tauro*. & sane ita se habet sacrum, quale apud Homerum quoque est. Sed hæc non tam ex tribus, quam ex particulis trium coeunt. Ceterum etiam ex præpositione & duobus vocabulis dure videtur struxisse Pacuvius:

... Nerei
Repandirostrum, *incurvicervicum*, *pecus*.

Junguntur autem aut ex duobus Latinis integris, ut *superfui*, *subterfugi*: (quamquam ex integris an composita sint, quæritur) aut ex integro & corrupto, ut *malevolus*: aut ex corrupto & integro, ut *noctivagus*: aut ex duobus corruptis, ut *pedisequus*: aut ex nostro & peregrino, ut *biclinium*: aut contra, ut *epitogium*, & *Anticato*: aut ex duobus peregrinis, ut *epirhedium*. Nam cum sit præpositio ἐπὶ Græca, *rheda* Gallicum: nec Græcus tamen, nec Gallus utitur composito: Romani suum ex alieno utroque fecerunt. *Frequenter autem* præpositiones quoque copulatio ista corrumpit: inde *abstulit*, *aufugit*, *amisit*: cum præpositio sit *ab* sola: & *coit*, cum sit præpositio *con*: sic *ignavi*, & *erepti*, & similia. Sed res tota magis Græcos decet, nobis minus succedit: nec id fieri natura puto, sed alienis favemus: ideoque cum κυρταυχένα mirati sumus, *incurvicervicum* vix a risu defendimus. *Propria* sunt ver-
bà, cum id significant, in quod primum denomina- 71
ta sunt. *Translata*, cum alium natura intellectum, alium loco præbent. Usitatis tutius utimur: nova non sine quodam periculo fingimus. Nam si recepta

sunt,

ſunt, modicam laudem afferunt orationi: repudiata, etiam in jocos exeunt. Audendum tamen: namque, ut *Cicero* ait, etiam quæ primo dura viſa ſunt, uſu molliuntur. Sed minime nobis conceſſa eſt ὀνοματοποιΐα. quis enim ferat ſiquid ſimile illis merito laudatis, λίγξε βιὸς, & σίζει ὀφθαλμὸς, fingere audeamus? Jam ne *balare* quidem aut *hinnire* fortiter diceremus, niſi judicio vetuſtatis niterentur.

CAPUT VI.

De verbis propriis ac translatis, uſitatis & novis, & de quatuor, quibus ſermo conſtat. De vetuſtis verbis, & quibus verbis ſit utendum, & de auctoritate. De conſuetudine.

EST etiam ſua loquentibus obſervatio, ſua ſcribentibus. *Sermo* conſtat ratione, vetuſtate, auctoritate, conſuetudine. *Rationem* præſtat præcipue *analogia*, nonnumquam & *etymologia*. *Vetera* majeſtas quædam, &, ut ſic dixerim, religio commendat. *Auctoritas* ab oratoribus, vel hiſtoricis peti ſolet. nam poetas metri neceſſitas excuſat, niſi ſiquando, nihil
72 impediente in utroque modulatione pedum, alterum malunt, qualia ſunt, -- *Imo de ſtirpe reciſum*. & -- *Aeriæ quo congeſſere palumbes*. & --- *Silice in nuda*. & ſimilia: cum ſummorum in eloquentia virorum judicium pro ratione, & vel error honeſtus eſt magnos duces ſequentibus. *Conſuetudo* vero, certiſſima loquendi magiſtra: utendumque plane ſermone, ut nummo, cui publica forma eſt. Omnia tamen hæc exigunt acre judicium, *analogia* præcipue, quam proxime ex Græco transferentes in Latinum, *proportionem* vocaverunt. Ejus hæc vis eſt, ut id quod dubium eſt, ad aliquid ſimile, de quo non quæritur, referat: ut incerta certis probet. Quod efficitur duplici via:

com-

comparatione similium in extremis maxime syllabis, (propter quod ea quæ sunt e singulis, negantur debere rationem) & *diminutione*. *Comparatio* in nominibus, aut genus deprehendit, aut declinationem: *Genus*, ut si quæratur, *funis* masculinum sit, an femininum, simile illi sit *panis*. Declinationem, ut si veniat in dubium, *hac domu* dicendum sit, an *hac domo*, & *domuum*, an *domorum*: similia sint *domus*, *anus*, *manus*. *Diminutio* genus modo detegit: & ne ab eodem exemplo recedam, *funem* masculinum esse *funiculus* ostendit. Eadem in verbis quoque ratio comparationis: ut si quis, antiquos sequutus, *fervere* brevi media syllaba dicat, deprehendatur vitio- 73
se loqui, quod omnia, quæ *e* & *o* literis fatendi modo terminantur, eadem, si in infinitis *e* literam media syllaba acceperunt, utique productam habent, *prandeo*, *pendeo*, *spondeo*, *prandere*, *pendere*, *spondere*. At quæ *o* solam habent, dummodo per eamdem literam in infinito exeant, brevia fiunt, *lego*, *dico*, *curro*, *legere*, *dicere*, *currere*: etiamsi est apud Lucillium,

Fervit aqua & fervet: fervit nunc, fervet ad annum.

Sed pace dicere hominis eruditissimi liceat, si *fervit* putat illi simile *currit* & *legit*, *fervo* dicetur, ut *curro* & *lego*: quod nobis inauditum est. Sed non est hæc vera comparatio: nam *fervit* illi est simile *servit*: quam proportionem sequenti dicere necesse est *fervire*, ut *servire*. Prima quoque aliquando positio ex obliquis invenitur, ut memoria repeto convictos a me, qui reprehenderant, quod hoc verbo usus essem, *pepigi*. Nam id quidem dixisse summos auctores confitebantur, rationem tamen negabant permittere: quia prima positio *paciscor*, cum haberet naturam patiendi, faceret tempore præterito *pactus sum*. Nos, præter auctoritatem oratorum atque historicorum, analogia quoque dictum tuebamur. Nam cum in XII. tabulis legeremus, *Ni ita pagunt*: inveniebamus simi-

ſimile huic, *cadunt*. inde prima poſitio, etiamſi vetuſtate exoleverat, apparebat, *pago*, ut *cado*: unde non erat dubium ſic *pepigi* nos dicere, ut *cecidi*. Sed meminerimus non per omnia duci *analogiæ* poſſe rationem, cum ſibi ipſa plurimis in locis repugnet. Quædam ſine dubio conantur eruditi defendere, ut
74 cum deprehenſum eſt, *lepus* & *lupus* ſimili poſitione, quantum caſibus numeriſque diſſentiant: ita reſpondent, non eſſe paria, quia *lepus* epicœnum ſit, *lupus* maſculinum: quamquam Varro in eo libro quo initia urbis Romæ enarrat, *lupum feminam* dicit, Ennium Pictoremque Fabium ſecutus. Illi autem iidem, cum interrogantur, cur *aper apri*, & *pater patris* faciat, illud nomen ſimpliciter poſitum, hoc ad aliquid eſſe contendunt. Præterea quoniam utrumque a Græco ductum ſit, ad eam rationem recurrunt, ut *πατρὸς patris*, *κάπρου apri* faciat. Illa tamen quomodo effugient, ut nomina, quamvis feminina, ſingulari nominativo, *u*, *s*, literis finita, numquam genitivo caſu in *ris* ſyllabam terminantur, faciat tamen *Venus Veneris?* Item cum *e*, *s*, literis finita, per varios exeant genitivos, numquam tamen eadem in *ris* ſyllaba terminatos, *Ceres* cogat dici *Cereris?* Quid vero? quæ tota poſitionis ejuſdem, in diverſos flexus exeunt? cum *Alba* faciat *Albanos* & *Albenſes*, *Volo volui* & *volavi*. Nam præterito quidem tempore varie formari verba prima perſona, litera *o* terminata, ipſa analogia confitetur. Siquidem facit *cado cecidi*, *ſpondeo ſpopondi*, *pingo pin-*
75 *xi*, *lego legi*, *pono poſui*, *frango fregi*, *laudo laudavi*. Non enim, cum primum fingerentur homines, *analogia* demiſſa cœlo formam loquendi dedit: ſed inventa eſt, poſtquam loquebantur, & notatum in ſermone, quid quo modo caderet. itaque non ratione nititur, ſed exemplo: nec lex eſt loquendi, ſed obſervatio: ut ipſam *analogiam* nulla res alia fecerit,

quam

quam consuetudo. Inhærent tamen quidam molestissima diligentiæ perversitate, ut *audaciter* potius dicant, quam *audacter*, licet omnes oratores aliud sequantur: & *emicavit*, non *emicuit*: & *conire*, non *coire*. His permittamus & *audivisse*, & *scivisse*, & *tribunale*, & *faciliter*, dicere. *frugalis* quoque sit apud illos, non *frugi*: nam quo alio modo fiat *frugalitas?* Iidem *centum millia nummûm*, & *fidem Deûm*, ostendant duplices solœcismos esse, quando & casum mutant, & numerum. Nesciebamus enim, ac non consuetudini & decori serviebamus: sicut in plurimis, quæ Tullius in Oratore divine, ut omnia, exsequitur. Sed Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is *calidum* dicere, quam *caldum* malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, &, ut ipse Græco verbo significavit, *περίεργον*. Atqui hanc quidam *ὀρθοέπειαν* solam putant, quam ego minime excludo. Quid enim tam necessarium, quam recta locutio? Imo inhærendum ei judico, quoad licet: diu etiam mutantibus repugnandum: sed abolita atque abrogata retinere, insolentiæ cujusdam est, & frivolæ in parvis jactantiæ. Multum enim literatus, qui sine aspiratione & producta secunda syllaba salutavit, *avete* (est enim) & *calefacere* dixerit potius, quam quod dicimus, & *conservavisse*: his adjiciat *face*, & *dice*, & similia. Recta est hæc via: quis negat? sed adjacet 77
& mollior, & magis trita. Ego tamen non alio magis angor, quam quod obliquis casibus ducti etiam primas sibi positiones non invenire, sed mutare permittunt: ut cum *ebur* & *robur*, ita dicta ac scripta summis auctoribus, in *o* literam secundæ syllabæ transferunt, quia sit *roboris* & *eboris*: *sulfur* autem & *guttur*, *u*, literam in genitivo servent: ideoque etiam *jecur* & *femur* controversiam fecerunt, quod non minus est licentiosum, quam si *sulfuri* & *gutturi* subjice-

jicerent in genitivo literam *o* mediam, quia esset *eboris*, & *roboris*: sicut Antonius Gnipho, qui *robur* quidem & *ebur*, atque etiam *marmur* fatetur esse, verum fieri vult ex his *robura*, *ebura*, *marmura*. Quod si animadverterent literarum affinitatem, scirent sic ab eo quod est *robur*, *roboris* fieri: quomodo ab eo quod est *miles*, *limes*, *militis*, *limitis*: *judex*, *vindex*, *judicis*, *vindicis*: & quæ supra jam attigi. Quid? non similes quoque (ut dicebam) positiones, in longe diversas figuras per obliquos casus exeunt? ut *virgo*, *Juno*, *fusus*, *lusus*: *cuspis*, *puppis*, & mille alia? cum illud etiam accidat, ut quædam pluraliter non dicantur, quædam contra singulari numero, quædam casibus careant: quædam a primis statim positionibus tota mutentur, ut *Jupiter*. Quod verbis etiam accidit, ut *fero*, *tuli*: cujus præteritum perfectum, & ulterius non invenitur. Nec plurimum refert, nulla hæc, an prædura sint. Nam quid *proge-*
78 *nies* genitivo singulari, quid plurali *spes* faciet? Quomodo autem *quire* & *ruere*, vel in præterita patiendi modo, vel in participia transibunt? Quid de aliis dicam, cum *senatus senatus senatui*, an *senatus senati senato* faciat, incertum sit? Quare mihi non invenuste dici videtur, aliud esse *Latine*, aliud *Grammatice* loqui. Ac de *analogia* vel nimium. *Etymologia*, quæ verborum originem inquirit, a Cicerone dicta est *notatio*, quia nomen ejus apud Aristotelem invenitur *σύμβολον*, quod est *nota*: nam *verbum* e *verbo* ductum, id est *veriloquium*, ipse Cicero, qui finxit, reformidat. Sunt, qui vim potius intuiti, *originationem* vocent. Hæc habet aliquando usum necessarium, quoties interpretatione res, de qua quæritur, eget: ut cum M. Cœlius se esse hominem frugi vult probare, non quia abstinens sit (nam id ne mentiri quidem poterat) sed quia utilis multis, id est fructuosus, unde sit dicta *frugalitas*. Ideoque in definitioni-

bus

bus aſſignatur etymologiæ locus. Nonnumquam et-
iam barbara ab emendatis conatur diſcernere, ut 79
cum *Triquetram* dici Siciliam, an *Triquedram*: *meri-
diem* an *medidiem* oporteat, quæritur, aliaque, quæ
conſuetudini ſerviunt. Continet autem in ſe mul-
tam eruditionem, ſive illa ex Græcis orta tractemus,
quæ ſunt plurima, præcipueque *Æolica* ratione (cui
eſt ſermo noſter ſimillimus) declinata: ſive ex hiſto-
riarum veterum notitia, nomina hominum, locorum,
gentium, urbium requiramus, unde *Bruti*, *Publico-
læ*, *Pici*: cur *Latium*, *Italia*, *Beneventum*: quæ *Ca-
pitolium*, collem *Quirinalem*, & *Argiletum* appellandi
ratio. Jam illa minora, in quibus maxime ſtudioſi
ejus rei fatigantur, qui verba paullum declinata,
varie & multipliciter ad veritatem reducunt, aut
correptis aut porrectis, aut adjectis aut detractis,
aut permutatis literis ſyllabiſve. Inde pravis inge-
niis ad fœdiſſima uſque ludibria dilabuntur: ſitne
Conſul a conſulendo, an a judicando: nam & hoc
conſulere veteres appellaverunt: unde adhuc remanet 80
illud, *Rogat*, *boni conſulas*: id eſt bonum judices. *Se-
natui* nomen dederit ætas: nam iidem *Patres* ſunt: &
Rex, *rector*: & alia plurima indubitata. Nec abnue-
rim *tegulæ*, *regulæque*, & ſimilium his, rationem.
Jam ſit & *claſſis* a calando, & *lepus levipes*, & *vulpes
volipes*. etiamne a contrariis aliqua ſinemus trahi?
ut *lucus*, quia umbra opacus, parum luceat? & *lu-
dus*, quia ſit longiſſime ab luſu? & *dis*, quia minime
dives? Etiamne *hominem* appellari, quia ſit humo
natus? (quaſi vero non omnibus animalibus eadem
origo, aut illi primi mortales ante nomen impoſue-
rint terræ, quam ſibi) & *verba* ab aere verberato?
Pergamus: ſic perveniemus eouſque, ut *ſtella*, lumi- 81
nis ſtilla credatur: cujus etymologiæ auctorem, cla-
rum ſane in literis, nominari ea parte qua a me re-
prehenditur, inhumanum eſt. Qui vero talia libris
com-

complexi sunt, nomina sua ipsi inscripserunt, ingenioseque sibi visus est Cajus Granius *cœlibes* dicere, veluti cœlites, quod onere gravissimo vacent, idque Græco argumento. ἠιθέους enim eadem de causa dici affirmat. Nec ei cedit Modestus inventione. nam quia Cœlo Saturnus genitalia absciderit, hoc nomine appellatos qui uxore careant. At L. Ælius *pituitam*, quia petat vitam. Sed cui non post Varronem sit venia? qui *agrum*, quod in eo agatur aliquid: & *graculos*, quia gregatim volent, dictos, Ciceroni persuadere voluit; cum alterum ex Græco sit mani-
82 festum duci, alterum ex vocibus avium. Sed huic tanti fuit vertere, ut *merula*, quia sola volat, quasi *mera volans* nominaretur. Quidam non dubitaverunt etymologiæ subjicere omnem nominis caussam: ut ex habitu, quemadmodum dixi, *longos* & *rufos*: ex sono, *strepere*, *murmurare*: etiam derivata, ut a *velocitate* dicitur *velox*: & composita pleraque his similia, quæ sine dubio aliunde originem ducunt, sed arte non egent, cujus in hoc opere non est usus, nisi in dubiis. Verba a vetustate repetita, non solum magnos assertores habent, sed etiam afferunt orationi maiestatem aliquam, non sine delectatione: nam & auctoritatem antiquitatis habent: & quia intermissa sunt, gratiam novitati similem parant. Sed opus est modo, ut neque crebra sint hæc, neque manifesta, quia nihil est odiosius affectatione: nec utique ab ultimis & jam obliteratis repetita tempori-
83 bus, qualia sunt *topper*, & *antigerio*, & *exanclare*, & *prosapia*, & *Saliorum carmina*, vix sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari vetat religio, & consecratis utendum est. *Oratio* vero, cujus summa virtus est perspicuitas, quam sit vitiosa, si egeat interprete! Ergo, ut novorum optima erunt maximè vetera, ita veterum maxime nova. Similis circa auctoritatem ratio. Nam etiam si potest videri nihil pec-

peccare, qui utitur iis verbis quæ summi auctores tradiderunt, multum tamen refert non solum, quid dixerint, sed etiam quid persuaserint. Neque enim *tuburchinabundum* & *lurchabundum* jam in nobis quisquam ferat, licet Cato sit auctor: nec *hos lodices*, quamquam id Pollioni placeat: nec *gladiola*, atqui Messala dixit: nec *parricidatum*, quod in Cælio vix tolerabile videtur: nec *collos* mihi Calvus persuaserit: quæ nec ipsi jam dicerent. Superest igitur consuetudo: nam fuerit pæne ridiculum malle sermonem quo locuti sunt homines, quam quo loquantur. Et sane quid est aliud *vetus sermo*, quam vetus loquendi consuetudo? Sed huic ipsi necessarium est judicium, constituendumque in primis, id ipsum quid sit, quod *consuetudinem* vocemus. Quæ si ex eo quod 84
plures faciunt, nomen accipiat, periculosissimum dabit præceptum, non orationi modo, sed (quod majus est) vitæ. Unde enim tantum boni, ut pluribus quæ recta sunt placeant? Igitur ut *velli*, & *comam in gradus frangere*, & *in balneis perpotare*, quamlibet hæc invaserint civitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum caret reprehensione: at *lavamus*, & *tondemus*, & *convivimus* ex consuetudine: sic in loquendo, non si quid vitiose multis insederit, pro regula sermonis accipiendum erit. Nam ut transeam, quemadmodum vulgo imperiti loquuntur, tota sæpe theatra, & omnem Circi turbam exclamasse barbare scimus. Ergo consuetudinem sermonis, vocabo consensum eruditorum: sicut vivendi, consensum bonorum.

CAPUT VII.

De Orthographia.

NUnc quoniam diximus, quæ sit loquendi regula, dicendum, quæ scribentibus custodienda: quod

quod Græci ὀρθογραφίαν vocant, nos *recte ſcribendi ſcientiam* nominemus. Cujus ars non in hoc poſita eſt, ut noverimus, quibus quæque ſyllaba literis conſtet (nam id quidem infra grammatici officium
85 eſt) ſed totam, ut mea fert opinio, ſubtilitatem in dubiis habet: ut longis ſyllabis omnibus apponere apicem ineptiſſimum eſt, quia plurimæ natura ipſa verbi quod ſcribitur, patent: ſed interim neceſſarium, cum eadem litera alium atque alium intellectum, prout correpta, vel producta eſt, facit, ut *malus*: utrum arborem ſignificet, an hominem non bonum, apice diſtinguitur. *Palus* aliud priore ſyllaba longa, aliud ſequenti ſignificat: & cum eadem litera nominativo caſu brevis, ablativo longa eſt, utrum ſequamur, plerumque hac nota monendi ſumus. Similiter putaverunt illa quoque ſervanda diſcrimina, ut *ex* præpoſitionem, ſi verbum ſequeretur *ſpecto*, adjecta ſecundæ ſyllabæ *ſ* litera, *exſpecto*: ſed ſi *pecto*, remota *ſ* ſcriberemus. Illa quoque ſervata eſt a multis differentia, ut *ad*, cum eſſet præpoſitio, *d* literam: cum autem conjunctio, *t* acciperet. Item *cum*, ſi *tempus* ſignificaret, per *q*: ſi *comitem*, per *c*: ſi vero *cauſſam*, per *q*: ac duas ſequentes *u u*, ſcriberetur. Frigidiora his alia, ut *quicquid*, *c* quartam haberet, ne interrogare bis videremur. Et *quotidie*, non *cotidie*, ut ſit, quot diebus. Verum hæc jam inter
86 ipſas ineptias evanuerunt. Quæri ſolet in ſcribendo præpoſitiones ſonum, quem junctæ efficiunt, an quem ſeparatæ, obſervare conveniat, ut cum dico, *obtinuit*. ſecundam enim *b* literam ratio poſcit, aures magis audiunt *p*. Et *immunis*, illud *n*, quod veritas exigit, ſequentis ſyllabæ ſono victum, *m* gemina commutatur. Eſt etiam in dividendis verbis obſervatio, conſonantem priori, an ſequenti ſyllabæ adjungas. *Aruſpex* enim, quia pars ejus poſterior a *ſpectando* eſt, *ſ*, literam tertiæ dabit: *abſtemius*,

quia

quia ex abstinentia temeti composita vox est, primæ relinquetur. Nam *K*, quidem in nullis verbis utendum puto, nisi quæ significat, etiam ut sola ponatur. Hoc eo non omisi, quod quidam eam, quoties *a* sequatur, necessariam credunt: cum sit *c* litera, quæ ad omnes vocales vim suam perferat. Verum orthographia quoque consuetudini servit, ideoque sæpe mutata est. Nam illa vetustissima transeo tempora, 87
quibus & pauciores literæ, nec similes his nostris earum formæ fuerunt, & vis quoque diversa: sicut apud Græcos *o* literæ, quæ interim longa ac brevis, ut apud nos interim pro syllaba, quam nomine suo exprimit, posita est: ut Latinis veteribus *d* plurimis in verbis ultimam adjectam: quod manifestum est etiam ex columna rostrata, quæ est C. Duellio in foro posita. Interim *g* quoque, ut in pulvinari Solis, qui colitur juxta ædem Quirini *vesperug*; quod *vesperuginem* accipimus. De mutatione etiam literarum, de qua supra dixi, nihil repetere hîc necesse. Fortasse enim sicut scribebant, etiam ita loquebantur. Semivocales non geminare, diu fuit usitatissimi moris: 88
atque e contrario usque ad Accium & ultra, porrectas syllabas geminis, ut dixi, vocalibus scripserunt. Diutius duravit ut, *e*, *i*, jungendis, eadem ratione qua Græci *ει*, uterentur. ea casibus numerisque discreta sunt, ut Lucillius præcipit,

Jam pueri venere, e postremum facito, atque i,
Ut puerei plures fiant. ac deinceps idem:
Mendaci furique addes e, cum dare furei Jusseris,

Quod quidem cum supervacuum est, quia *i*, tam longæ quam brevis naturam habet: tum incommodum aliquando. Nam in iis quæ proximam ab ultima literam *e* habebunt, & *i* longa terminabuntur, illam rationem sequentes, utemur *e* gemina, qualia sunt hæc, *aureei*, *argenteei*, & similia. idque iis præcipue, qui ad lectionem instituentur, etiam im-

pedimento erit: ficut in Græcis accidit adjectione *ι* literæ: quam non folum dativis cafibus in parte ultima afferibunt, fed quibufdam etiam interponunt, ut in ληιςῆι, quia etymologia ex divifione, inter fyllabas facta, defideret eam literam. A*i* fyllabam, cujus fecundam nunc *e* literam ponimus, varie per *a* & *i* efferebant, quidam femper ut Græci: quidam fingulariter tantum, cum in dativum vel genitivum cafum incidiffent, unde *pictai veftis*, & *aulai*, Virgilius amantiffimus vetuftatis, carminibus inferuit. In iifdem plurali numero *e* utebantur, *hi Sylla*, *Galba*. Eft in hac quoque parte Lucillii præceptum: quod, quia pluribus explicatur verfibus, fi quis parum credat, apud ipfum in nono requirat. Quid? quod Ciceronis temporibus, paullumque infra, fere quoties *ʃ* litera media vocalium longarum, vel fubjecta longis effet, geminabatur? ut *cauffa*, *caffus*, *diviffiones*: quo modo & ipfum, & Virgilium quoque fcripfiffe, manus eorum docent. Atqui paullum fuperiores, etiam illud quod nos gemina *ʃ* dicimus, *juffi*, una dixerunt, *jufi*. Etiam *optimus*, *maximus*, ut mediam *i* literam, quæ veteribus *u* fuerat, acciperent, C. primum Cæfaris infcriptione traditur factum. *Here*, nunc *e* litera terminamus: at veterum Comicorum adhuc libris invenio, *Heri ad me venit*. Quod idem in epiftolis Augufti, quas fua manu fcripfit, aut emendavit, deprehenditur. Quid? non Cato Cenforius, *dicam* & *faciam*, *dicem* & *faciem* fcripfit? eumdemque in ceteris, quæ fimiliter cadunt, modum tenuit? quod & ex veteribus ejus libris manifeftum eft, & a Meffala in libro de *S* litera pofitum. *Sibe* & *quafe*, fcriptum in multorum libris eft: fed an hoc voluerint auctores, nefcio: T. Livium ita his ufum, ex Pediano comperi, qui & ipfe eum fequebatur. hæc nos *i* litera finimus. Quid dicam *vortices*, & *vorfus*, ceteraque ad eumdem modum, quæ pri-

primo Scipio Africanus in *e* literam secundam vertisse dicitur? Nostri præceptores *cervom servomque*, *u* & *o* literis scripserunt, quia subjecta sibi vocalis, in unum sonum coalescere, & confundi nequiret: nunc *u* gemina scribuntur, ea ratione quam reddidi: neutro sane modo vox, quam sentimus, efficitur. Nec inutiliter Claudius Æolicam illam ad hos usus *Ⅎ* literam adjecerat. Illud nunc melius, quod, *cui*, tribus, quas proposui, literis enotamus: in quo pueris nobis, ad pinguem sane sonum, *qu* & *oi* utebantur, tantum ut ab illo *qui* distingueretur. Quid? quæ 91
scribuntur aliter, quam enuntiantur? Nam & Gajus C litera notatur, quæ inversa Ↄ mulierem declarat: quia tam *Cajas* esse vocitatas, quam *Cajos*, etiam ex nuptialibus sacris apparet. Nec *Cneus* eam literam in prænominis nota accipit, qua sonat: & *columna* exemta *n* litera, & *Consules*, geminata *s* litera *Coss.* legimus: & *Subura*, quum tribus literis notatur, *c* tertiam ostendit. Multa sunt generis hujus: sed hæc quoque vereor ne modum tam parvæ quæstionis excesserint. Judicium autem suum Grammaticus interponat his omnibus. Nam hoc valere plurimum debet. Ego (nisi quod consuetudo obtinuerit) sic scribendum quidque judico, quomodo sonat. Hic enim usus est literarum, ut custodiant voces, & velut depositum reddant legentibus. itaque id exprimere debent quod dicturi sumus. Hæ fere 92
sunt emendate loquendi scribendique partes: duas reliquas, significanter ornateque dicendi, non equidem grammaticis aufero: sed, cum mihi officia Rhetoris supersint, majori operi reservo. Redit autem illa cogitatio, quosdam fore, qui hæc, quæ diximus, parva nimium, & impedimenta quoque majus aliquid agendi, putent. Nec ipse ad extremam usque anxietatem, & ineptas cavillationes descendendum, atque his ingenia concidi & comminui cre-

do. Sed nihil ex grammatica nocuerit, niſi quod ſupervacuum eſt. An ideo minor eſt M. Tullius orator, quod idem artis hujus diligentiſſimus fuit, & in filio (ut in epiſtolis apparet) recte loquendi uſquequaque aſper quoque exactor? Aut vim C. Cæſaris fregerunt editi *de analogia* libri? Aut ideo minus Meſſala nitidus, quia quoſdam totos libellos non de verbis modo ſingulis, ſed etiam literis dedit? Non obſtant hæ diſciplinæ per illas euntibus, ſed circa illas hærentibus.

93 ## CAPUT VIII.

De lectione pueri.

SUpereſt lectio; in qua puer ut ſciat, ubi ſuſpendere ſpiritum debeat, quo loco verſum diſtinguere, ubi claudatur ſenſus, unde incipiat; quando attollenda vel ſummittenda ſit vox, quid quoque flexu, quid lentius, celerius, concitatius, lenius dicendum, demonſtrari, niſi in opere ipſo, non poteſt. Unum eſt igitur, quod in hac parte præcipiam, ut omnia iſta facere poſſit, intelligat. Sit autem in primis lectio virilis, & cum ſuavitate quadam gravis: & non quidem proſæ ſimilis, quia carmen eſt, & ſe poetæ canere teſtantur: non tamen in canticum diſſoluta, nec plaſmate (ut nunc a pleriſque fit) effe-
94 minata. de quo genere optime C. Cæſarem prætextatum adhuc accepimus dixiſſe: *Si cantas, male cantas: ſi legis, cantas.* Nec proſopopœjas, ut quibuſdam placet, ad comicum morem pronuntiari velim: eſſe tamen flexum quemdam, quo diſtinguantur ab iis, in quibus poeta perſona ſua utetur. Cetera admonitione magna egent: in primis, ut teneræ mentes, tracturæque altius, quidquid rudibus & omnium ignaris inſederit, non modo, quæ diſerta,

ſed

ſed vel magis quæ honeſta ſunt, diſcant: ideoque o-
ptime inſtitutum eſt, ut ab *Homero* atque *Virgilio* le-
ctio inciperet: quamquam ad intelligendas eorum
virtutes, firmiore judicio opus eſſet. Sed huic rei
ſupereſt tempus: neque enim ſemel legentur. Inte-
rim & ſublimitate heroici carminis animus aſſurgat:
& ex magnitudine rerum ſpiritum ducat, & optimis
imbuatur. Utiles *Tragœdi*. Alunt & *Lyrici*: ſi ta-
men in his non auctores modo, ſed etiam partes ope-
ris elegeris. Nam & Græci licenter multa, & *Ho-
ratium* in quibuſdam nolim interpretari. *Elegia* ve- 95
ro, utique quæ amat, & hendecaſyllaba, quibus
ſunt commata *Sotadeorum* (nam de Sotadeis ne præ-
cipiendum quidem eſt) amoveantur, ſi fieri poteſt:
ſi minus, certe ad firmius ætatis robur reſerventur.
Comœdia, quæ plurimum conferre ad eloquentiam
poteſt, cum per omnes & perſonas & affectus eat,
quem uſum in pueris putem, paullo poſt ſuo loco di-
cam. Nam cum mores in tuto fuerint, inter præci-
pua legenda erit. de *Menandro* loquor: nec tamen
excluſerim alios. Nam Latini quoque auctores affe-
rent utilitatis aliquid. Sed pueris, quæ maxime in-
genium alant, atque animum augeant, prælegen-
da: ceteris, quæ ad eruditionem modo pertinent,
longa ætas ſpatium dabit. Multum autem veteres
etiam Latini conferunt, quamquam plerique plus in-
genio, quam arte valuerunt. in primis copiam ver- 96
borum, quorum in tragœdiis gravitas, in comœdiis
elegantia, & quidam velut ἀττικισμὸς inveniri pot-
eſt. *Oeconomia* quoque in his diligentior, quam in
pleriſque novorum erit, qui omnium operum ſolam
virtutem, ſententias putaverunt. Sanctitas certe,
&, ut ſic dicam, virilitas ab his petenda, quando nos
in omnia deliciarum genera vitiaque, dicendi quo-
que ratione, defluxerimus. Denique credamus ſum-
mis oratoribus, qui veterum poemata, vel ad fidem

caussarum, vel ad ornamentum eloquentiæ assumunt. Nam præcipue quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam, & ceteros, qui sunt proximi, vidimus *Ennii*, *Accii*, *Pacuvii*, *Lucillii*, *Terentii*, *Cæcilii*, & aliorum inseri versus, summa non eruditionis modo gratia, sed etiam jucunditatis: cum poeticis voluptatibus aures a forensi asperitate respirent. quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententiis eorum, velut quibusdam testimoniis, quæ proposuere confirment. Verum priora illa ad pueros magis, hæc sequentia ad robustiores pertinebunt: cum grammatices amor, & usus le-
97 ctionis, non scholarum temporibus, sed vitæ spatio terminentur. In prælegendo grammaticus & illa quidem minora præstare debebit, ut partes orationis reddi sibi soluto versu desideret, & pedum proprietates: quæ adeo debent esse notæ in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desiderentur: deprehendatque quæ barbara, quæ impropria, quæ contra legem loquendi sunt posita: non ut ex his utique improbentur poetæ, (quibus, quia plerumque metro servire coguntur, adeo ignoscitur, ut vitia ipsa aliis in carmine appellationibus nominentur: *metaplasmos* enim, & *schematismos*, & *schemata*, ut dixi, vocamus, & laudem virtutis necessitati damus) sed ut commoneat artificialium, & memoriam agitet. Id quoque inter prima rudimenta non inutile, demonstrare quot quæque verba modis intelligenda sint. Circa *glossemata* etiam, id est voces minus usitatas, non ultima ejus professionis diligentia est. Enimvero jam majore cura doceat *tropos* omnes, quibus præcipue non poema modo, sed etiam oratio ornatur: *schemata* utraque, id est *figuras*, quæque λέξεως, quæque διανοίας vocantur: quorum ego, sicut troporum tractatum, in eum locum differo quo mihi de ornatu orationis dicendum erit. Præcipue

vero

vero illa infigat animis, quæ in œconomia virtus, quæ in decoro rerum: quid personæ cuique convenerit: quid in sensibus laudandum, quid in verbis: ubi copia probabilis, ubi modus. His accedat enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen usque ad supervacuum laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris auctoribus memoratas, exposuisse satis est. Persequi quidem quod quisque umquam vel contemtissimorum hominum dixerit, aut 98
nimiæ miseriæ, aut inanis jactantiæ est: & detinet atque obruit ingenia, melius aliis vacatura. Nam qui omnes, etiam indignas lectione, schedas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam potest. Atqui pleni sunt ejusmodi impedimentis grammaticorum commentarii, vix ipsis, qui composuerunt, satis noti. Nam *Didymo* quoque, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum est, ut, cum historiæ cuidam, tamquam vanæ, repugnaret, ipsius proferretur liber, qui eam continebat. Quod evenit præcipue in fabulosis usque ad deridicula, quædam etiam pudenda: unde improbissimo cuique pleraque fingendi licentia est, adeo ut de libris totis, & auctoribus, ut succurrit, mentiatur tuto, quia inveniri, qui numquam fuere, non possunt. Nam in notioribus frequentissime deprehenduntur a curiosis. Ex quo mihi inter virtutes grammatici habebitur, *aliqua nescire*.

CAPUT IX.

De officio grammatici, & quæ primordia sint dicendi.

ET finitæ quidem sunt partes duæ, quas hæc professio pollicetur, id est *ratio loquendi*, & *enarratio auctorum*: quarum illam *methodicen*, hanc *historicen* vocant. Adjiciamus tamen eorum curæ quæ-

dam dicendi primordia, quibus ætates nondum rhe-
99 torem capientes inſtituant. Igitur *Æſopi fabellas*,
quæ fabulis nutricularum proxime ſuccedunt, nar-
rare ſermone puro, & nihil ſe ſupra modum extol-
lente, deinde eamdem gracilitatem ſtylo exigere con-
diſcant: Verſus primo ſolvere, mox mutatis verbis
interpretari: tum paraphraſi audacius vertere, qua
& breviare quædam, & exornare, ſalvo modo poe-
tæ ſenſu, permittitur. Quod opus, etiam conſum-
matis profeſſoribus difficile, qui commode tractave-
100 rit, cuicumque diſcendo ſufficiet. *Sententia* quoque,
& *chria*, & *ethologia* ſubjectis dictorum rationibus a-
pud grammaticos ſcribantur, quia initium ex lectio-
ne ducunt; quorum omnium ſimilis eſt ratio, forma
diverſa: quia *ſententia* univerſalis eſt vox, *ethologia*
perſonis continetur. *Chriarum* plura genera tradun-
tur. Unum ſimile ſententiæ, quod eſt poſitum in
voce ſimplici, *Dixit ille*. aut, *Dicere ſolebat*. Alte-
rum, quod eſt in reſpondendo: *Interrogatus ille*, vel
Cum hoc ei dictum eſſet, *reſpondit*. Tertium huic non
diſſimile, *Cum quis non dixiſſet*, *ſed aliquid feciſſet*;
Etiam in ipſis factis eſſe chriam putant: ut *Crates*,
cum indoctum puerum vidiſſet, *pædagogum ejus percuſſit*:
Et aliud pæne par ei, quod tamen eodem nomine ap-
pellare non audent, ſed dicunt χρειώδεις; ut, *Milo*,
quem vitulum aſſueverat ferre, *taurum ferebat*. In his
omnibus & declinatio per eoſdem ducitur caſus, &
tam factorum, quam dictorum ratio eſt. Narratiun-
culas a poetis celebratas, notitiæ cauſſa, non elo-
quentiæ tractandas puto. Cetera majoris operis ac
ſpiritus, Latini rhetores relinquendo, neceſſaria
grammaticis fecerunt: Græci magis operum ſuo-
rum & onera & modum norunt.

CAPUT X. 101

An oratori futuro neceſſaria ſit plurium artium ſcientia.

HÆc de *Grammatica*, quam breviſſime potui: non ut omnia dicerem ſectatus, quod infinitum erat: ſed ut maxime neceſſaria. nunc de ceteris artibus, quibus inſtituendos prius, quam tradantur rhetori, pueros exiſtimo, ſtrictim ſubjungam, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quam Græci ἐγκυκλοπαιδείαν vocant. Nam iiſdem fere annis aliarum quoque diſciplinarum ſtudia ingredienda ſunt: quæ, quia & ipſæ artes ſunt, & eſſe perfecta ſine his orandi ſcientia non poteſt, nec rurſus ad efficiendum oratorem ſatis valent ſolæ, an ſint huic operi neceſſariæ, quæritur. Nam quid, inquiunt, ad agendam cauſſam, dicendamve ſententiam pertinet, ſcire, quemadmodum in data linea conſtitui triangula æquis lateribus poſſint? Aut quo melius vel defendet reum, vel reget conſilia, qui citharæ ſonos nominibus & ſpatiis diſtinxerit? Enumerent etiam
fortaſſe multos, quamlibet utiles foro, qui nec Geo- 102
metrem audiverint, nec Muſicos, niſi hac communi voluptate aurium, intelligant. Quibus ego primum hoc reſpondeo, quod & M. Cicero ſcripto ad Brutum libro frequentius teſtatur, non eum a nobis inſtitui oratorem qui ſit aut fuerit: ſed imaginem quamdam concepiſſe nos animo perfecti illius, ex nulla parte ceſſantis. Nam & ſapientem formantes eum, qui ſit futurus conſummatus undique, & (ut dicunt) mortalis quidam deus, non modo cognitione cœleſtium vel mortalium putant inſtituendum; ſed per quædam parva ſane, ſi ipſa demum æſtimes, ducunt, ſicut exquiſitas interim ambiguitates: non quia *Ceratina* aut *Crocodilina* poſſint facere ſapien-

tem,

tem, ſed quia illum ne in minimis quidem oporteat
falli. Similiter oratorem (qui debet eſſe ſapiens)
non Geometres faciet, aut Muſicus, quæque his a-
lias ſubjungam, ſed hæ quoque artes, ut ſit con-
ſummatus, juvabunt. Niſi forte antidotum qui-
103 dem, atque alia, quæ morbis aut vulneribus me-
dentur, ex multis, atque interim contrariis quo-
que inter ſe effectibus, componi videmus, quorum
ex diverſis fit illa mixtura una, quæ nulli earum ſi-
milis eſt, quibus conſtat, ſed proprias vires ex o-
mnibus ſumit: & muta animalia mellis illum inimi-
tabilem humanæ rationi ſaporem, vario florum ac
ſuccorum genere perficiunt: nos mirabimur, ſi ora-
tio, qua nihil præſtantius homini dedit providen-
tia, pluribus artibus eget: quæ etiam, cum ſe non
oſtendunt in dicendo, nec proferunt, vim tamen
occultam ſuggerunt, & tacite quoque ſentiuntur.
Fuit aliquis ſine his diſertus: at ego oratorem vo-
lo. Non multum adjiciunt: ſed æque non erit to-
tum, cui vel parva deerunt: & optimum quidem
hoc eſſe conveniet: cujus etiam ſi in arduo ſpes eſt,
nos tamen præcipiamus omnia, ut ſaltem plura
fiant. Sed cur deficiat animus? Natura enim perfe-
ctum oratorem eſſe non prohibet: *turpiterque deſpera-
tur, quidquid fieri poteſt.* Atque ego vel judicio vete-
rum poteram eſſe contentus. Nam quis ignorat, Mu-
ſicen (ut de hac primum loquar) tantum jam illis
antiquis temporibus non ſtudii modo, verum etiam
venerationis habuiſſe, ut iidem Muſici, & vates &
ſapientes judicarentur? mittam alios: *Orpheus* & *Li-
nus*, quorum utrumque diis genitum, alterum ve-
ro, quod rudes quoque atque agreſtes animos admi-
ratione mulceret, non feras modo, ſed ſaxa etiam
104 ſilvaſque duxiſſe, poſteritatis memoriæ traditum eſt.
Et Timagenes auctor eſt, omnium in literis ſtudio-
rum antiquiſſimam Muſicen exſtitiſſe: & teſtimonio
ſunt

ſunt clariſſimi poetæ, apud quos inter regalia convivia laudes heroum ac deorum ad citharam canebantur. Iopas vero ille Virgilii nonne canit

--- *errantem Lunam, Soliſque labores? &c.*

Quibus certe palam confirmat auctor eminentiſſimus, muſicen cum divinarum etiam rerum cognitione eſſe conjunctam. Quod ſi datur, erit etiam oratori neceſſaria. Siquidem (ut diximus) hæc quoque pars, quæ ab oratoribus relicta, a philoſophis eſt occupata, noſtri operis fuit: ac ſine omnium talium ſcientia non poteſt eſſe perfecta eloquentia. Atque claros nomine ſapientiæ viros, nemo dubitaverit ſtudioſos muſices fuiſſe, quum Pythagoras, atque eum ſecuti, acceptam ſine dubio antiquitus opinionem, vulgaverint, mundum ipſum ejus ratione eſſe compoſitum, quam poſtea ſit lyra imitata. Nec illa modo contenti diſſimilium concordia quam vocant ἁρμονίαν, ſonum quoque his motibus dederunt. Nam Plato, cum in aliis quibuſdam, tum præcipue in Timæo, ne intelligi quidem, niſi ab iis qui hanc quoque partem diſciplinæ diligenter perceperint, poteſt. Quid de philoſophis loquor, quorum fons ipſe Socrates jam ſenex inſtitui lyra non erubeſcebat? Duces ma- 105
ximos & fidibus & tibiis ceciniſſe traditum, & exercitus Lacedæmoniorum muſicis accenſos modis. Quid autem aliud in noſtris legionibus cornua ac tubæ faciunt? quorum concentus quanto eſt vehementior, tanto Romana in bellis gloria ceteris præſtat. Non igitur fruſtra Plato civili viro, quem πολιτικὸν vocant, neceſſariam muſicen credidit. Et ejus ſectæ, quæ aliis ſeveriſſima, aliis aſperrima videtur, principes in hac fuere ſententia, ut exiſtimarent ſapientum aliquos nonnullam operam his ſtudiis accommodaturos. Et Lycurgus, duriſſimarum Lacedæmoniis legum auctor, muſices diſciplinam probavit. Atque eam natura ipſa videtur ad tolerandos

fa-

facilius labores velut muneri nobis dedisse. Siquidem & remigem cantus hortatur: nec solum in iis operibus, in quibus plurium conatus, præeunte aliqua jucunda voce, conspirat, sed etiam singulorum fatigatio quamlibet se rudi modulatione solatur. Laudem adhuc dicere artis pulcherrimæ videor, nondum tamen eam oratori conjungere. Transeamus igitur id quoque, quod grammatice quondam ac musice junctæ fuerunt. Siquidem Architas at-
106 que Aristoxenus etiam subjectam grammaticen musicæ putaverunt, & eosdem utriusque rei præceptores fuisse, cum Sophron ostendit, mimorum quidem scriptor, sed quem Plato adeo probavit, ut suppositos capiti libros ejus, cum moreretur, habuisse credatur: tum Eupolis, apud quem Prodamus & musicen & literas docet. Et Maricas, qui est Hyperbolus, nihil se ex musicis scire, nisi literas confitetur. Aristophanes quoque non uno libro sic institui pueros antiquitus solitos esse demonstrat. Et apud Menandrum in *Hypobolimæo*, senex reposcenti filium patri velut rationem impendiorum quæ in educationem contulerat, opponens, psaltis se & geometris multa dicit dedisse. Unde etiam ille mos, ut in conviviis post cœnam circumferretur lyra: cujus cum se imperitum Themistocles confessus esset, ut verbis Ciceronis utar, *habitus est indoctior*. Sed veterum quoque Romanorum epulis fides ac tibias adhibere moris fuit. Versus quoque Saliorum habent carmen. Quæ cum omnia sint a Numa rege instituta, faciunt manifestum, ne illis quidem qui rudes
107 ac bellicosi videntur, curam musices, quantam illa recipiebat ætas, defuisse. Denique in proverbium usque Græcorum celebratum est, *Indoctos a Musis atque Gratiis abesse*. Verum quid ex ea proprie petat futurus orator, disseramus. Numeros *musice* duplices habet, in *vocibus*, & in *corpore*: utriusque enim

rei

rei aptus quidam modus deſideratur. *Vocis rationem* Ariſtoxenus muſicus dividit in ῥυθμὸν, & μέλος ἔμμετρον: quorum alterum *modulatione*, alterum *canore* ac ſonis conſtat. Num igitur non hæc omnia oratori neceſſaria? quorum unum ad geſtum, alterum ad collocationem verborum, tertium ad flexus vocis, qui ſunt in agendo quoque plurimi, pertinet. Niſi forte in carminibus tantum & in canticis exigitur ſtructura quædam & inoffenſa copulatio vocum, in agendo ſupervacua eſt: aut non compoſitio & ſonus in oratione quoque varie, pro rerum modo, adhibetur, ſicut in muſice. Namque & voce & modulatione grandia elate, jucunda dulciter, moderata leniter canit: totaque arte conſentit cum eorum quæ dicuntur, affectibus. Atqui in orando quoque intentio vocis, remiſſio, flexus, pertinet ad movendos audientium affectus: aliaque & collocationis & vocis (ut eodem utar verbo) modulatione concitationem judicum, alia miſericordiam petimus: cum 108
etiam organis, quibus ſermo exprimi non poteſt, affici animos in diverſum habitum ſentiamus. Corporis quoque decens & aptus motus, qui dicitur εὐρυθμία eſt neceſſarius: nec aliunde peti poteſt: in quo pars actionis non minima conſiſtit: qua de re ſepoſitus nobis eſt locus. Age, ſi habebit in primis curam vocis orator, quid tam Muſices proprium? Sed ne hæc quidem præſumenda pars eſt: ut uno interim contenti ſimus exemplo C. Gracchi, præcipui ſuorum temporum oratoris, cui concionanti conſiſtens poſt eum muſicus, fiſtula, quam τονόειον vocant, modos, quibus deberet intendi, miniſtrabat. Hæc ei cura inter turbidiſſimas actiones, vel terrenti optimates, vel jam timenti fuit. Libet propter quoſdam imperitiores, etiam *craſſiore*, ut vocant, *muſa*, dubitationem hujus utilitatis eximere. Nam poetas certe legendos oratori futuro conceſſerint: num igitur hi

ſine

ſine muſice? At ſi quis tam cæcus animi eſt, ut de
aliis dubitet: illos certe qui carmina ad lyram com-
109 poſuerunt. Hæc diutius forent dicenda, ſi hoc ſtu-
dium velut novum præciperem. Cum vero antiqui-
tus uſque a Chirone atque Achille ad noſtra tempora
apud omnes, qui modo legitimam diſciplinam non
ſint peroſi, duraverit, non eſt committendum, ut
illa dubia faciam, defenſionis ſolicitudine. Quamvis
autem ſatis jam ex ipſis, quibus ſum modo uſus, ex-
emplis, credam eſſe manifeſtum, quæ mihi, & qua-
tenus muſice placeat: apertius tamen profitendum
puto, non hanc a me præcipi quæ nunc in ſcenis ef-
feminata, & impudicis modis fracta, non ex parte
minima, ſi quid in nobis virilis roboris manebat, ex-
cîdit: ſed qua laudes fortium canebantur, quaque &
ipſi fortes canebant, nec *pſalteria* & *ſpadicas*, etiam
110 virginibus probis recuſanda: ſed cognitionem ratio-
nis, quæ ad movendos leniendoſque affectus pluri-
mum valet. Nam & Pythagoram accepimus, conci-
tatos ad vim pudicæ domui afferendam juvenes, juſ-
ſa mutare in Spondeum modos tibicina, compoſuiſſe:
& Chryſippus etiam nutricum, quæ adhibentur in-
fantibus, allectationi ſuum quoddam carmen aſſi-
111 gnat. Eſt etiam non inerudite ad declamandum ficta
materia, in qua ponitur tibicen, qui ſacrificanti
Phrygium cecinerat, acto illo in inſaniam & per
præcipitia delato, accuſari, quod cauſſa mortis ex-
ſtiterit. quæ ſi dici debet ab oratore, nec dici citra
ſcientiam muſices poteſt, quomodo non hanc quoque
artem neceſſariam eſſe operi noſtro vel iniqui con-
ſentiant? In *geometria* partem fatentur eſſe utilem
teneris ætatibus. agitari namque animos, atque a-
cui ingenia, & celeritatem percipiendi venire inde,
concedunt: ſed prodeſſe eam, non ut cæteras artes,
cum perceptæ ſint, ſed cum diſcatur, exiſtimant.
Ea vulgaris opinio eſt. Nec ſine cauſſa ſummi viri
etiam

etiam impenſam huic ſcientiæ operam dederunt. Nam quum ſit *geometria* diviſa in numeros atque formas: numerorum quidem notitia non oratori modo, ſed cuicumque primis ſaltem literis erudito, neceſſaria eſt. In cauſſis vero vel frequentiſſime verſari ſolet: in quibus actor, non dico, ſi circa ſummas trepidat, ſed ſi digitorum ſaltem incerto aut indecoro geſtu a computatione diſſentit, judicatur indoctus.
Illa vero linearis ratio, & ipſa quidem cadit fre- 112
quenter in cauſſas. nam de terminis menſuriſque ſunt lites: ſed habet majorem quamdam aliam cum arte oratoria cognationem. Jam primum ordo eſt *geometriæ* neceſſarius: nonne & *eloquentiæ?* Ex prioribus geometria probat inſequentia, & certis incerta: nonne id in dicendo facimus? Quid? illa propoſitarum quæſtionum concluſio, non tota fere conſtat ſyllogiſmis? propter quod plures invenias, qui dialecticæ ſimilem, quam qui rhetoricæ fateantur hanc artem. Verum & orator, etiam ſi raro, non tamen numquam, probabit dialectice. Nam & ſyllogiſmis, ſi res poſcet, utetur: & certe *enthymemate*, qui rhetoricus eſt ſyllogiſmus. Denique probationum, quæ ſunt potentiſſimæ, γραμμικαὶ ἀποδείξεις vulgo dicuntur. Quid autem magis oratio, quam probationem petit? Falſa quoque veriſimilia, *geometria* ratione deprehendit. Fit hoc & in numeris per quaſdam, quas ψευδογραφίας vocant, quibus pueri ludere ſolebamus. Sed alia majora ſunt. Nam quis non ita proponenti credat: Quorum locorum extremæ lineæ eamdem menſuram colligunt, eorum ſpatium quoque, quod his lineis continetur, par ſit neceſſe eſt?
At id falſum eſt. Nam plurimum refert, cujus ſit 113
formæ ille circuitus: reprehenſique a geometris ſunt hiſtorici, qui magnitudines inſularum ſatis ſignificari navigationis ambitu crediderunt. Nam ut quæque forma perfectiſſima, ita capaciſſima eſt. Ideoque

illa circumcurrens linea, si efficiat orbem, quæ forma est in planis maxime perfecta, amplius spatium complectetur, quam si quadratum paribus oris efficiat. Rursus quadrata triangulis, triangula ipsa plus æquis lateribus, quam inæqualibus. Sed alia forsitan obscuriora: nos facillimum etiam imperitis sequamur experimentum. Jugeri mensuram, ducentos & quadraginta longitudinis pedes esse, dimidioque in latitudinem patere, non fere quisquam est, qui ignoret: & qui sit circuitus, & quantum campi claudat, colligere expeditum. At centeni & octogeni in quamque partem pedes, idem spatium extremitatis, sed multo amplius divisæ quatuor lineis areæ faciunt. Id si computare quem piget, brevioribus numeris idem discat. nam deni in quadram pedes, quadraginta per oram, intra centum erunt. At si quinideni per latera, quini in fronte sint: ex illo quod amplectuntur, quartam deducent eodem circumductu. Si vero porrecti utrimque undeviceni singulis distent, non plures intus quadratos habebunt, quam per quot longitudo ducetur: quæ circumibit autem linea, ejusdem spatii erit, cujus ea quæ centum continet. Ita quidquid formæ quadrati detraxeris, amplitudini quoque peribit. Ergo etiam id fieri potest, ut majore circuitu minor loci amplitudo claudatur. Hoc in planis. Nam in collibus
114 vallibusque etiam imperito patet plus soli esse, quam cœli. Quid? quod se eadem geometria tollit ad rationem usque mundi? in qua, cum siderum certos constitutosque cursus numeris docet, discimus, nihil esse inordinatum atque fortuitum: quod ipsum nonnumquam pertinere ad oratorem potest. An vero cum Pericles Athenienses Solis obscuratione territos, redditis ejus rei caussis, metu liberavit: aut cum Sulpitius ille Gallus in exercitu L. Paulli de Lunæ defectione disseruit, ne velut prodigio divinitus

facto

facto militum animi terrerentur, non videtur esse usus oratoris officio? Quod si Nicias in Sicilia scisset, non eodem confusus metu pulcherrimum Atheniensium exercitum perdidisset: sicut Dion, cum ad destruendam Dionysii tyrannidem venit, non est tali casu deterritus. Sint exempla licet usus bellici, transeamusque, quod Archimedes unus obsidionem Syracusarum in longius traxit: illud utique jam proprium est ad efficiendum quod intendimus, plurimas quæstiones, quarum difficilior alia ratione explicatio est, ut de ratione dividendi, de sectione in infi- 115
nitum, de celeritate augendi, linearibus illis probationibus solvi solere: ut si est oratori (quod proximus demonstrabit liber) de omnibus rebus dicendum, nullo modo sine geometria esse possit orator.

CAPUT XI.

De prima pronuntiationis & gestus institutione.

DAndum aliquid comœdo quoque, dum eatenus, qua pronuntiandi scientiam futurus orator desiderat. Non enim puerum, quem in hoc instituimus, aut femineæ vocis exilitate frangi volo, aut seniliter tremere. Nec vitia ebrietatis effingat, nec servili vernilitate imbuatur: nec amoris, avaritiæ, metus discat affectum: quæ neque oratori sunt necessaria, & mentem, præcipue in ætate prima teneram adhuc & rudem, inficiunt. Nam frequens imitatio transit in mores. Ne gestus quidem omnis ac motus a comœdis petendus est. Quamquam enim utrumque eorum ad quemdam modum præstare debet orator: plurimum tamen aberit a scenico, nec vultu, nec manu, nec excursionibus nimius. Nam si qua in his ars est dicentium, ea prima est, ne ars esse videatur. Quod est igitur in his doctoris offici-

um? In primis vitia, ſi qua ſunt, oris, emendet:
116 ut expreſſa ſint verba, ut ſuis quæque literæ ſonis enuntientur. Quarumdam enim vel exilitate vel pinguitudine nimia laboramus: quaſdam velut acriores parum efficimus, & aliis non diſſimilibus, ſed quaſi hebetioribus permutamus. Quippe P literæ, qua Demoſthenes quoque laboravit, Λ ſuccedit: quarum vis eſt apud nos quoque. Et cum *C* ac ſimiliter *T* non valuerunt, in *G* ac *D* molliuntur. Ne illas quidem circa *S* literam delicias hic magiſter feret: nec verba in faucibus patietur audiri, nec oris ina-
117 nitate reſonare: nec, quod minime ſermoni puro conveniat, ſimplicem vocis naturam pleniore quodam ſono circumlinire, quod Græci *κατπεπλασμένον* dicunt. ſic appellantur cantus tibiarum, quæ præcluſis, quibus clareſcunt, foraminibus, recto modo exitu graviorem ſpiritum reddunt. Curabit etiam, ne extremæ ſyllabæ intercidant, ut par ſibi ſermo ſit: ut quoties exclamandum erit, lateris conatus ſit ille, non capitis: ut geſtus ad vocem, vultus ad geſtum accommodetur. Obſervandum erit etiam, ut recta ſit facies dicentis: ne labra diſtorqueantur: ne immodicus hiatus rictum diſtendat: ne ſupinus vultus, ne dejecti in terram oculi, ne inclinata utrolibet cervix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos, quorum ſupercilia ad ſingulos vocis conatus allevarentur, aliorum conſtricta: aliorum etiam diſſidentia, cum altero in verticem tenderent, altero pæne oculus ipſe premeretur. Infinitum autem, ut mox dicemus, in his quoque rebus momentum eſt. Et nihil poteſt placere quod non decet. Debet etiam docere comœdus, quomodo narrandum, qua ſit auctoritate ſuadendum: qua concitatione conſurgat ira, qui flexus deceat miſerationem. Quod ita optime faciet, ſi certos ex comœdiis elegerit locos, & ad hoc maxime idoneos, id eſt actionibus ſimi-

miles. Iidem autem non ad pronuntiandum modo utilissimi, verum ad augendam quoque eloquentiam maxime accommodati erunt. Et hæc, dum infirma 118
ætas majora non capiet. Ceterum cum legere orationes oportebit, cum virtutes earum jam sentiet, tum mihi diligens aliquis ac peritus assistat: neque solum lectione formet, verum etiam ediscere electa ex his cogat, & ea dicere stantem clare, & quemadmodum agere oportebit: ut protinus pronuntiatione vocem & memoriam exerceat. Ne illos quidem reprehendendos putem qui paullum etiam palæstricis vacaverint. Non de his loquor quibus pars vitæ in oleo, pars in vino consumitur, qui corporis cura mentem obruerunt (hos enim abesse ab eo quem instituimus, quam longissime velim) sed nomen est idem iis, a quibus gestus motusque formantur. ut recta sint brachia, ne indoctæ rusticæve manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput oculique ab alia corporis inclinatione dissideant. Nam nec hoc esse in parte pronuntiationis negaverit quisquam, nec ipsam pronuntiationem ab oratore secernet. Et certe quod facere oporteat, non indignandum est discere, cum præsertim hæc *chironomia*, quæ est (ut nomine ipso de- 119
claratur) *lex gestus*, & ab illis temporibus heroicis orta sit, & a summis Græciæ viris, & ab ipso etiam Socrate probata, a Platone quoque in parte civilium posita virtutum, & a Chrysippo in præceptis de liberorum educatione compositis non omissa. Nam Lacedæmonios quidem etiam saltationem quamdam, tamquam ad bella quoque utilem, habuisse inter exercitationes accepimus. Neque id veteribus Romanis dedecori fuit: argumentum est, sacerdotum nomine ac religione durans ad hoc tempus saltatio: & illa *in tertio Ciceronis de Oratore libro* verba Crassi, quibus præcepit, ut orator utatur laterum inclinatione

forti ac virili, non a ſcena & hiſtrionibus, ſed ab armis, aut etiam a palæſtra: cujus etiam diſciplinæ uſus in noſtram uſque ætatem ſine reprehenſione deſcendit. A me tamen nec ultra pueriles annos retinebitur, nec in his ipſis diu. Neque enim geſtum oratoris componi ad ſimilitudinem ſaltationis volo, ſed ſubeſſe aliquid ex hac exercitatione puerili, unde nos non id agentes furtim decor ille diſcentibus traditus proſequatur.

120 CAPUT XII.

An plura eodem tempore doceri prima ætas poſſit.

QUæri ſolet, an etiam ſi diſcenda ſint hæc, eodem tempore tamen tradi omnia & percipi poſſint. Negant enim quidam, quia confundatur animus, ac fatigetur tot diſciplinis in diverſum tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ipſe ſufficiat: & ſi maxime patiatur hæc ætas robuſtior, tamen pueriles annos onerari non oporteat. Sed non ſatis perſpiciunt, quantum natura humani ingenii valeat: quæ ita eſt agilis & velox, ſic in omnem partem, ut ita dixerim, ſpectat, ut ne poſſit quidem aliquid agere tantum unum: in plura vero, non eodem die modo, ſed eodem temporis momento vim ſuam impendat. An vero citharœdi non ſimul & memoriæ, & ſono vocis & pluribus flexibus ſerviunt, cum interim alios nervos dextra percutiunt, alios læva trahunt, continent, probant, ne pes quidem otioſus, certam legem temporum ſervat, & hæc pariter omnia? Quid? nos agendi ſubita neceſſitate deprehenſi, nonne alia dicimus, alia providemus, cum pariter inventio rerum, electio verbo-
121 rum, compoſitio geſtus, pronuntiatio, vultus, motuſque deſiderentur? Quæ ſi velut ſub uno conatu

tam

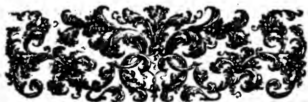
tam diversa parent simul, cur non pluribus curis horas partiamur, cum præsertim reficiat animos ac reparet varietas ipsa, contraque sit aliquanto difficilius in labore uno perseverare? ideoque & stylus lectione requiescit, & ipsius lectionis tædium vicibus levatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id quod incipimus. Quis non obtundi possit, si per totum diem cujuscumque artis unum magistrum ferat? Mutatione recreabitur. sicut in cibis, quorum diversitate reficitur stomachus, & pluribus minore fastidio alitur. Aut dicant isti mihi, quæ sit alia ratio discendi? Si *grammatico* soli deserviamus, deinde *geometræ* tantum? omittamus interim quod didicimus, mox transeamus ad *musicum*, excidant priora? & quum *Latinis* studebimus literis, non respiciamus ad *Græcas?* & ut semel finiam, nihil faciamus, nisi novissimum? Cur non idem suademus agricolis, ne arva simul & vineta, & oleas, & arbustum colant? ne pratis & pecoribus, & hortis, & alvearibus accommodent curam? Cur ipsi aliquid forensibus negotiis, aliquid desideriis amicorum, aliquid rationibus domesticis, aliquid curæ corporis, nonnihil voluptatibus quotidie damus? quarum nos una res quælibet nihil intermittentes fatigaret. Adeo facilius est multa facere, quam diu. Illud quidem minime verendum est, ne laborem studiorum pueri difficilius tolerent. neque 122
enim ulla ætas minus fatigatur. Mirum sit forsitan, sed experimentis deprehendas. Nam & dociliora sunt ingenia, priusquam obduruerunt. Id vel hoc argumento patet, quod intra biennium, quam verba recte formare potuerunt, quamvis nullo instante, omnia fere loquuntur: at novitiis nostris, per quot annos sermo Latinus repugnat? Magis scias, si quem jam robustum instituere literis cœperis, non sine caussa dici παιδομαθεῖς eos qui in sua quidque arte opti-

me faciant. Et patientior eſt laboris natura pueris, quam juvenibus. Videlicet ut corpora infantium nec caſus, quo in terram toties deferuntur, tam graviter affligit: nec illa per manus & genua reptatio, nec poſt breve tempus continui luſus, & totius diei diſcurſus, quia pondus illis abeſt, nec ſe ipſi gravant: ſic animi quoque credo, quia minore conatu moventur, nec ſuo niſu ſtudiis inſiſtunt, ſed formandos ſe
123 tantummodo præſtant, non ſimiliter fatigantur. Præterea ſecundum aliam ætatis illius facilitatem, velut ſimplicius docentes ſequuntur, nec quæ jam egerint, metiuntur. Abeſt illis etiam adhuc laboris judicium. Porro, ut frequenter experti ſumus, minus afficit ſenſus fatigatio, quam cogitatio. Sed ne temporis quidem umquam plus erit: quia his ætatibus omnis in audiendo profectus eſt. Cum ad ſtylum ſecedet, cum generabit ipſe aliquid atque componet, tum inchoare hæc ſtudia vel non vacabit, vel non libebit. Ergo cum grammaticus totum diem occupare non poſſit, nec debeat, ne diſcentis animum tædio avertat: quibus potius ſtudiis hæc temporum velut ſubſidia donabimus? Nam nec ego conſumi ſtudentem in his artibus volo: nec moduletur, aut
124 muſicis modis cantica excipiat, nec utique ad minutiſſima geometriæ opera deſcendat. Non comœdum in pronuntiando, nec ſaltatorem in geſtu facio: quæ ſi omnia exigerem, ſuppeditabat tamen tempus. Longa eſt enim, quæ diſcit, ætas, & ego non de tardis ingeniis loquor. Denique cur in his omnibus, quæ diſcenda oratori futuro puto, eminuit Plato? qui non contentus diſciplinis quas præſtare poterant Athenæ, non Pythagoreorum, ad quos in Italiam navigaverat, Ægypti quoque ſacerdotes adiit, atque eorum arcana perdidicit. Difficultatis patrocinia prætextimus ſegnitiæ. Neque enim nobis operis amor eſt: nec, quia ſit honeſta, atque pulcherri-

ma

ma rerum eloquentia, petitur ipſa, ſed ad vilem uſum & ſordidum lucrum accingimur. Dicant ſine his in foro multi, & acquirant, dum ſit locupletior aliquis ſordidæ mercis negotiator, & plus voci ſuæ debeat præco: ne velim quidem lectorem dari mihi, quid ſtudia referant, computaturum. Qui vero imaginem ipſam eloquentiæ divina quadam mente conceperit, quique illam (ut ait non ignobilis tragicus) reginam rerum orationem ponet ante oculos, fru-
ctumque non ex ſtipe advocationum, ſed ex animo 125
ſuo, & contemplatione ac ſcientia petet, perpetuum illum, nec fortunæ ſubjectum, facile perſuadebit ſibi, ut tempora, quæ ſpectaculis, campo, teſſeris, otioſis denique ſermonibus, ne dicam ſomno, & conviviorum mora conterunt, geometræ potius ac muſico impendat, quanto plus delectationis habiturus, quam ex illis ineruditis voluptatibus? Dedit enim hoc providentia hominibus munus, ut honeſta magis juvarent. Sed nos hæc ipſa dulcedo longius duxit. Hactenus ergo de ſtudiis, quibus, antequam majora capiat, puer inſtituendus eſt: proximus liber velut novum ſumet exordium, & ad rhetoris officia tranſibit.

126 M. FAB.

QUINCTILIANI

DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Quando sit rhetori tradendus puer.

ENUIT consuetudo, quæ quotidie magis invalescit, ut præceptoribus eloquentiæ, Latinis quidem semper, sed etiam Græcis interim discipuli serius, quam ratio postulat, traderentur. Ejus rei duplex est caussa: quod & rhetores utique nostri suas partes omiserunt, & grammatici alienas occupaverunt. Nam & illi declamare modo, & scientiam declamandi ac facultatem tradere, officii sui ducunt, idque intra deliberativas judicialesque materias: nam cetera, ut professione sua minora, despiciunt: & hi non satis credunt excepisse quæ relicta erant (quo nomine gratia quoque his est habenda) sed ad prosopopœjas usque, & ad suasorias,

rias, in quibus onus dicendi vel maximum eſt, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut quæ alterius artis prima erant opera, facta ſint alterius noviſſima: 127
& ætas, altioribus jam diſciplinis debita, in ſchola minore ſubſideat, ac rhetoricen apud grammaticos exerceat. Ita, quod eſt maxime ridiculum, non ante ad declamandi magiſtrum mittendus videtur puer, quam declamare jam ſciat. Nos ſuum cuique profeſſioni modum demus. Et grammatice (quam in Latinum transferentes, *literaturam* vocaverunt) fines ſuos norit, præſertim tantum ab hac appellationis ſuæ paupertate, intra quam primi illi conſtitêre, provecta. Nam tenuis a fonte, aſſumtis poetarum hiſtoricorumque viribus, pleno jam ſatis alveo fluit: cum præter rationem recte loquendi, non parum alioqui copioſam, prope omnium maximarum artium ſcientiam amplexa ſit. Et *rhetorice*, cui nomen vis eloquendi dedit, officia ſua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad ſe laborem: 128
quæ dum opere cedit, jam pæne poſſeſſione depulſa eſt. Nec inficiabor, ex iis aliquem, qui *grammaticen* profitentur, eouſque ſcientiæ progredi poſſe, ut ad hæc quoque tradenda ſufficiat: ſed cum id aget, rhetoris officio fungetur, non ſuo. Nos porro quærimus, quando iis quæ *rhetorice* præcipit, percipiendis puer maturus eſſe videatur. In quo quidem non id eſt æſtimandum, cujus quiſque ſit ætatis, ſed quantum in ſtudiis jam effecerit. Et ne diutius differam, quando ſit rhetori tradendus, ſic optime finiri credo, cum poterit. Sed hoc ipſum ex ſuperiore pendet quæſtione. Nam ſi grammatices munus uſque ad *ſuaſorias* (quæ ſunt apud rhetorem materiæ inter rudimenta dicendi) prorogatur, tardius rhetore opus eſt. Si rhetor prima operis ſui officia non recuſat, a narrationibus ſtatim, & laudandi vituperandique opuſculis cura ejus deſideratur. An ignoramus

mus antiquis hoc fuiſſe ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut theſes dicerent, & *commu-*
129 *nes locos*, & cetera citra complexum rerum perſonarumque, quibus veræ fictæque controverſiæ continentur? Ex quo palam eſt, quam turpiter deſerat eam partem rhetorices inſtitutio, quam & primam habuit, & diu ſolam. Quid autem eſt ex iis, de quibus ſupra dixi, quod non tum in alia, quæ ſunt rhetorum propria, tum certe in illud judiciale cauſſæ genus incidat? An non in foro narrandum eſt? qua in parte neſcio an ſit vel plurimum. Non laus ac vituperatio certaminibus illis frequenter inſeritur? Non communes loci? ſive qui ſunt in vitia directi, quales legimus a Cicerone compoſitos: ſeu quibus quæſtiones generaliter tractantur, quales ſunt editi a Quinto quoque Hortenſio: ut, ſitne parvis argumentis credendum, & pro teſtibus, & in teſtes, in mediis litium medullis verſantur. Arma ſunt hæc quodammodo præparanda ſemper, ut his, cum res poſcet, utaris. Quæ qui pertinere ad oratorem non putabit, is ne ſtatuam quidem inchoari credet, cum ejus membra fundentur. Neque hanc (ut aliqui putabunt) feſtinationem meam ſic quiſquam calumnietur, tamquam eum qui ſit rhetori tradendus, abducendum protinus a grammaticis putem. Dabuntur illis tum quoque tempora ſua: neque erit verendum, ne binis præceptoribus oneretur puer. Non enim creſcet, ſed dividetur, qui ſub uno miſcebatur, labor: & erit ſui quiſque operis magiſter utilior: quod adhuc obtinent Græci, a Latinis omiſſum eſt, & fieri videtur excuſate, quia ſunt qui labori iſti ſucceſſerunt.

CAPUT II. 130

De moribus & officiis praeceptoris.

Ergo cum ad eas in studiis vires pervenerit puer, ut quae prima esse praecepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus ejus artis magistris erit. Quorum in primis inspici mores oportebit. Quod ego non idcirco potissimum in hac parte tractare sum aggressus, quia non in ceteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quam diligentissime putem, sicut testatus sum libro priore: sed quod magis necessariam ejus rei mentionem facit aetas ipsa discentium. Nam & adulti fere pueri ad hos praeceptores transferuntur, & apud eos juvenes etiam facti perseverant, ideoque major adhibenda tum cura est: ut & teneriores annos ab injuria sanctitas docentis custodiat, & ferociores a licentia gravitas deterreat. Neque vero satis est summam praestare abstinentiam, nisi disciplinae severitate convenientium quoque ad se mores adstrinxerit. Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos animum, ac succedere se in eorum locum, a quibus sibi liberi traduntur, existimet. Ipse nec habeat vitia, nec ferat. Non austeritas ejus tristis, non dissoluta sit comitas: ne inde odium, hinc contemtus oriatur. 131
Plurimus ei de honesto ac bono sit sermo. Nam quo saepius monuerit, hoc rarius castigabit. Minime iracundus: nec tamen eorum quae emendanda erunt, dissimulator: simplex in docendo, patiens laboris, assiduus potius, quam immodicus. Interrogantibus libenter respondeat, non interrogantes percontetur ultro. In laudandis discipulorum dictionibus nec malignus, nec effusus: quia res altera taedium laboris, altera securitatem parit. In emen-

dando quæ corrigenda erunt, non acerbus, minimeque contumeliosus. nam id quidem multos a proposito studendi fugat, quod quidam sic objurgant, quasi oderint. Ipse aliquid, imo multa quotidie dicat, quæ secum audita referant. Licet enim satis exemplorum ad imitandum ex lectione suppeditet, tamen *viva illa*, ut dicitur, *vox* alit plenius, præcipueque ejus præceptoris quem discipuli, si modo recte sunt instituti, & amant, & verentur. Vix autem dici potest, quanto libentius imitemur eos quibus favemus. Minime vero permittenda pueris, ut fit apud plerosque, assurgendi exsultandique in laudando licentia: quinetiam juvenum modicum esse, cum audient, testimonium debet. Ita fiet, ut ex judicio præceptoris discipulus pendeat, atque id se dixisse recte, quod ab eo probabitur, credat. Illa vero vitiosissima, quæ jam *humanitas* vocatur, invicem qua-
132 liacumque laudandi, cum est indecora & theatralis, & severe institutis scholis aliena, tum studiorum perniciosissima hostis. Supervacua enim videntur cura, ac labor, paratâ, quidquid effuderint, laude. Vultum igitur præceptoris intueri, tam qui audiunt, debent, quam ipse qui dicit. Ita enim probanda atque improbanda discernent: sic stylo facultas continget, auditione judicium. At nunc proni atque succincti ad omnem clausulam non exsurgunt modo, verum etiam excurrunt, & cum indecora exsultatione conclamant. Id mutuum est, & ibi declamationis fortuna. Hinc tumor & vana de se persuasio, usque adeo, ut illo condiscipulorum tumultu inflati, si parum a præceptore laudentur, ipsi de illo male sentiant. Sed se quoque præceptores intente ac modeste audiri velint. Non enim judicio discipulorum dicere debet magister, sed discipuli, magistri. Quin, si fieri potest, intendendus animus in hoc quoque, ut perspiciat quæ quisque, & quomodo lau-

det:

det: & placere quæ bene dicet, non ſuo magis, quam eorum nomine delectetur qui recte judicabunt. Pueros adoleſcentibus ſedere permixtos, non placet mihi. Nam etiamſi vir talis, qualem eſſe oportet ſtudiis moribuſque præpoſitum, modeſtam habere poteſt etiam juventutem, tamen vel infirmitas a robuſtioribus ſeparanda eſt: & *carendum non ſolum crimine turpitudinis, verum etiam ſuſpicione*. Hæc notanda breviter exiſtimavi. Nam ut abſit ab ultimis vitiis ipſe præceptor, ac ſchola, ne præcipiendum quidem credo. Ac ſi quis eſt qui flagitia manifeſta in deligendo filii præceptore non vitet, jam hinc ſciat, cetera quoque, quæ ad utilitatem ju- 133
ventutis componere conamur, eſſe ſibi, hac parte omiſſa, ſupervacua.

CAPUT III.

An protinus præceptore optimo ſit utendum.

NE illorum quidem perſuaſio ſilentio tranſeunda eſt, qui, etiam cum idoneos rhetori pueros putaverunt, non tamen continuo tradendos eminentiſſimo credunt, ſed apud minores aliquamdiu detinent: tamquam inſtituendis artibus magis ſit apta mediocritas præceptoris, cum ad intellectum atque imitationem facilior, tum ad ſuſcipiendas elementorum moleſtias minus ſuperba. Qua in re mihi non arbitror diu laborandum, ut oſtendam, quanto ſit melius optimis imbui, quantaque in eluendis, quæ ſemel inſederint, vitiis, difficultas conſequatur: cum geminatum onus ſuccedentes premat, & quidem dedocendi gravius, ac prius, quam docendi. Propter quod Timotheum clarum in arte tibiarum, ferunt *duplices ab iis quos alius inſtituiſſet, ſolitum exigere mercedes, quam ſi rudes traderentur*. Error ta-

men

men est in re duplex. Unus, quod interim sufficere illos minores existimant: & bono sane stomacho con-
134 tenti sunt. Quæ quamquam & ipsa reprehensione digna securitas, tamen esset utcumque tolerabilis, si ejusmodi præceptores minus docerent, non pejus. Alter, ille etiam frequentior, quod eos qui ampliorem dicendi facultatem sunt consecuti, non putant ad minora descendere: idque interim fieri, quia fastidiant præstare hanc inferioribus curam: interim, quia omnino non possint. Ego porro eum qui nolit, in numero præcipientium non habeo: posse autem maxime, si velit, optimum quemque contendo. Primum, quod eum qui eloquentia ceteris præstet, illa quoque per quæ ad eloquentiam pervenitur, diligentissime percepisse credibile est. Deinde, quia plurimum in præcipiendo valet ratio, quæ doctissimo cuique planissima est. Postremo, quia nemo sic in majoribus eminet, ut eum minora deficiant. Nisi forte Jovem quidem Phidias
135 optime fecit, illa autem quæ in ornamentum operis ejus accedunt, alius melius elaborasset: aut orator loqui nesciet: aut leviores morbos curare non poterit medicus præstantissimus. Quid ergo? non est quædam eloquentia major, quam ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego vero confiteor: sed hunc disertum præceptorem, prudentem quoque, & non ignarum docendi, esse oportebit, summittentem se ad mensuram discentis: ut velocissimus quisque, si forte iter cum parvulo faciat, det manum, & gradum suum minuat, nec procedat ultra, quam comes possit. Quid? si plerumque accidit, ut faciliora sint ad intelligendum, & lucidiora multo, quæ a doctissimo quoque dicuntur? Nam & prima est eloquentiæ virtus, perspicuitas, &, quo quis ingenio minus valet, hoc se magis attollere & dilatare conatur: ut statura breves,

ves, in digitos eriguntur, & plura infirmi minantur. Nam tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocumque alio cacozeliæ genere peccantes, certum habeo, non virium, sed infirmitatis vitio laborare: ut corpora non robore, sed valetudine inflantur: & recto itinere lapsi, plerumque devertunt. Erit ergo obscurior etiam, quo quisque deterior. Non exci- 136
dit mihi, scripsisse me in libro priore, cum potiorem in scholis eruditionem esse, quam domi, dicerem, libentius se prima studia tenerosque profectus ad imitationem condiscipulorum, quæ facilior esset, erigere. quod a quibusdam sic accipi potest, tamquam hæc, quam nunc tueor, sententia priori diversa sit. Id a me procul aberit. namque ea caussa vel maxima est, cur optimo cuique præceptori sit tradendus puer, quod apud eum discipuli quoque melius instituti, aut dicent quod inutile non sit imitari: aut si quid erraverint, statim corrigentur: at indoctus ille etiam probabit fortasse vitiosa, & placere audientibus judicio suo coget. Sit ergo tam eloquentia, quam moribus præstantissimus, qui ad Phœnicis Homerici exemplum dicere, ac facere doceat.

CAPUT IV.

De primis apud rhetorem exercitationibus.

Hinc jam, quas primas in docendo partes rhetorum putem, tradere incipiam: dilata parumper illa, quæ sola vulgo vocatur, *arte rhetorica*. Ac mihi opportunus maxime videtur ingressus ab eo cujus aliquid simile apud grammaticos puer didicerit. Et quia narrationem, excepta qua in caussis u- 137
timur, tres accipimus species: *fabulam*, quæ versatur in tragœdiis atque carminibus, non a veritate

 mo-

modo, ſed etiam a forma veritatis remotam: *argumentum*, quod falſum, ſed vero ſimile comœdiæ fingunt: *hiſtoriam*, in qua eſt geſtæ rei expoſitio: grammaticis autem poeticas dedimus: apud rhetorem initium ſit hiſtoria, tanto robuſtior, quanto verior. Sed narrandi quidem quæ nobis optima ratio videatur, tum demonſtrabimus, cum de judiciali parte dicemus. Interim admonere illud ſatis eſt, ut ſit ea neque arida prorſus atque jejuna: (nam quid opus erat tantum ſtudiis laboris impendere, ſi res nudas atque inornatas indicare ſatis videretur?) neque rurſus ſinuoſa, & arceſſitis deſcriptionibus, in quas plerique imitatione poeticæ licentiæ ducuntur, laſciva. Vitium utrumque: pejus tamen illud quod ex inopia, quam quod ex copia venit. Nam in pueris oratio perfecta nec exigi, nec ſperari poteſt: melior autem eſt indoles læta, generoſique conatus, & vel plura juſto concipiens interim ſpiritus. Nec umquam
138 me in his diſcentis annis offendat, ſi quid ſuperfuerit. Quin ipſis doctoribus hoc eſſe curæ velim, ut teneras adhuc mentes more nutricum mollius alant, & ſatiari velut quodam jucundioris diſciplinæ lacte patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta ætas adſtringat. Hinc ſpes roboris. Maciem namque & infirmitatem in poſterum minari ſolet protinus omnibus membris expreſſus infans. Audeat hæc ætas plura, & inveniat, & inventis gaudeat, ſint licet illa non ſatis interim ſicca & ſevera. *Facile remedium eſt ubertatis: ſterilia nullo labore vincuntur.* Illa mihi in pueris natura minimum ſpei dederit, in qua ingenium judicio præſumitur. Materiam eſſe primum volo vel abundantiorem, atque ultra, quam oporteat, fuſam. Multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid velut uſu ipſo deteretur, ſit modo unde excîdi poſſit, & quod exſculpi. erit autem, ſi non ab initio tenuem nimium la-

lamiuam duxerimus, & quam cælatura altior rumpat. Quod me de his ætatibus sentire minus mirabitur, qui apud Ciceronem legerit, *Volo enim se efferat in adolescente fecunditas*. Quapropter in primis evitandus, & in pueris præcipue, magister aridus, non minus, quam teneris adhuc plantis siccum & sine humore ullo solum. Inde fiunt humiles statim, & velut terram spectantes, qui nihil supra quotidianum sermonem attollere audeant. Macies illis pro sanitate, & judicii loco infirmitas est: & dum satis pu- 139
tant vitio carere, in id ipsum incidunt vitium, quod virtutibus carent. Quare mihi ne maturitas quidem ipsa festinet, nec musta in lacu statim austera sint: sic & annos ferent, & vetustate proficient. Ne illud quidem quod admoneamus indignum est, *ingenia puerorum nimia interim emendationis severitate deficere:* nam & desperant, & dolent, & novissime oderunt: &, quod maxime nocet, dum omnia timent, nihil conantur. Quod etiam rusticis notum est, qui frondibus teneris non putant adhibendam esse falcem, quia reformidare ferrum videntur, & cicatricem nondum pati posse. Jucundus ergo tum maxime debet esse præceptor, ut remedia, quæ alioqui natura sunt aspera, molli manu leniantur: laudare aliqua, ferre quædam, mutare etiam, reddita cur id fiat ratione: illuminare, interponendo aliquid sui. Nonnumquam hoc quoque erit utile, totas ipsum dictare materias, quas & imitetur puer, & interim tamquam suas amet. At si tam negligens ei stylus fuerit, ut emendationem non recipiat: expertus sum prodesse, quoties eamdem materiam rursus a me tractatam, scribere de integro juberem: posse enim eum adhuc melius. quatenus nullo magis studia, quam spe gaudent. Aliter autem alia ætas emendan- 140
da est, & pro modo virium exigendum, & corrigendum opus. Solebam ego dicere pueris, aliquid

auſis licentius aut lætius, laudare illud me adhuc,
venturum tempus, quo idem non permitterem. ita
& ingenio gaudebant, & judicio non fallebantur.
Sed ut eo revertar, unde ſum egreſſus: Narrationes
ſtylo componi quanta maxima poſſit adhibita diligen-
tia volo. Nam ut primo, cum ſermo inſtituitur,
dicere quæ audierint, utile eſt pueris ad loquendi
facultatem, ideoque & retro agere expoſitionem,
& a media in utramque partem diſcurrere ſane me-
rito cogantur, ſed ad præceptoris gremium, & dum
aliud non poſſunt, & dum res ac verba connectere
incipiunt, ut protinus memoriam firment: ita cum
jam formam rectæ atque emendatæ orationis acci-
pient, extemporalis garrulitas, nec exſpectata co-
gitatio & vix ſurgendi mora, circulatoriæ vere ja-
ctationis eſt. Hinc parentum imperitorum inane gau-
dium, ipſis vero contemtus operis, & inverecunda
frons, & conſuetudo peſſime dicendi, & malorum
exercitatio, &, quæ magnos quoque profectus fre-
141 quenter perdidit, arrogans de ſe perſuaſio innaſci-
tur. Erit ſuum parandæ facultati tempus, nec a
nobis negligenter locus iſte tranſibitur. Interim ſa-
tis eſt, ſi puer omni cura, & ſummo, quantum æ-
tas illa capit, labore aliquid probabile ſcripſerit:
in hoc aſſueſcat, hujus rei naturam ſibi faciat. Ille
demum in id quod quærimus, aut ei proximum pote-
rit evadere, qui ante diſcet recte dicere, quam cito.
Narrationibus non inutiliter ſubjungitur opus deſtru-
endi confirmandique eas, quod ἀνασκευὴ & κατασκευὴ
vocatur. Id porro non tantum in fabuloſis & carmi-
ne traditis fieri poteſt, verum etiam in ipſis anna-
lium monumentis: ut, ſi quæratur, an ſit credibi-
le ſuper caput Valerii pugnantis ſediſſe corvum, qui
os oculoſque hoſtis Galli roſtro atque alis everbera-
ret: ſit in utramque partem ingens ad dicendum ma-
teria. ut, de ſerpente, quo Scipio traditur geni-
tus,

tus, & lupa Romuli, & Ægeria Numæ. Nam Græcis hiſtoriis plerumque poeticæ ſimilis eſt licentia. Sæpe etiam quæri ſolet de tempore, de loco, quo geſta res dicitur. Nonnumquam de perſona quoque, ſicut Livius frequentiſſime dubitat, & alii ab aliis hiſtorici diſſentiunt. Inde paullatim ad majora tendere incipiet, laudare claros viros, & vituperare improbos: quod non ſimplicis utilitatis opus eſt. Namque & ingenium exercetur multiplici variaque materia, & animus contemplatione recti pravique formatur, & multa inde cognitio rerum venit: exemplisque, quæ ſunt in omni genere cauſſarum potentiſſima, jam tum inſtruitur, cum res poſcet, u- 142
ſurus. Hinc illa quoque exercitatio ſubit *comparationis*, uter melior, uterve deterior: quæ quamquam verſatur in ratione ſimili, tamen & duplicat materiam, & virtutum vitiorumque non tantum naturam, ſed etiam modum tractat. Verum de ordine laudis, contraque, quoniam tertia hæc rhetorices pars eſt, præcipiemus ſuo tempore. Communes loci (de iis loquor quibus citra perſonas in ipſa vitia moris eſt perorare, ut in *adulterum*, *aleatorem*, *petulantem*) ex mediis ſunt judiciis, &, ſi reum adjicias, accuſationes: quamquam hi quoque ab illo generali tractatu ad quaſdam deduci ſpecies ſolent, ut ſi ponatur *adulter cæcus*, *aleator pauper*, *petulans ſenex*. Habent autem nonnumquam etiam defenſionem. Nam & pro *luxuria*, & pro *amore* dicimus, & leno interim paraſituſque defenditur: ſic ut non homini patrocinemur, ſed crimini. Theſes autem, quæ ſumuntur ex rerum comparatione, ut *ruſtica ne vita*, an *urbana* potior? *juriſperiti*, an *militaris viri laus major?* mire ſunt ad exercitationem dicendi ſpecioſæ atque uberes: quæ vel ad ſuadendi officium, vel etiam ad judiciorum diſceptationem juvant plurimum. Nam poſterior ex prædictis locus, in cauſſa Murænæ

143 copiosissime a Cicerone tractatur. Sunt & illæ pæne
totæ ad deliberativum pertinentes genus, *ducenda ne
uxor, petendi ne sint magistratus?* Namque hæ, perso-
nis modo adjectis, suasoriæ erunt. Solebant præce-
ptores mei, neque inutili, & nobis etiam jucundo
genere exercitationis, præparare nos conjecturali-
bus caussis, cum quærere atque exsequi juberent,
cur *armata apud Lacedæmonios Venus?* & ita, quid cre-
144 deretur *Cupido puer, ac volucer, & sagittis ac face ar-
matus?* & similia. in quibus scrutabamur volunta-
tem, cujus in controversiis frequens quæstio est: quod
genus chriæ videri potest. Nam locos quidem, qua-
les sunt de testibus, *semper ne his credendum?* & de
argumentis, *an habenda etiam parvis fides?* adeo ma-
nifestum est ad forenses actiones pertinere, ut qui-
dam, nec ignobiles in officiis civilibus, scriptos eos,
memoriæque diligentissime mandatos, in promtu
habuerint, ut, quoties esset occasio, extemporales
eorum dictiones his velut emblematis exornarentur.
Quo quidem (nec enim ejus rei judicium differre sus-
tineo) summam videbantur mihi infirmitatem de se
confiteri. Nam quid hi possint in caussis, quarum
varia ac nova semper est facies, proprium invenire,
quomodo propositis ex parte diversa respondere, al-
tercationibus velociter occurrere, testem rogare,
qui etiam in iis quæ sunt communia, & in pluri-
mis caussis tractantur, vulgatissimos sensus verbis,
nisi tanto ante præparatis, prosequi nequeant? Ne-
cesse est his, cum eadem judiciis pluribus dicunt,
aut fastidium moveant, velut frigidi & repositi ci-
bi: aut pudorem, deprehensa toties audientium me-
moriâ, infelix supellex: quæ, sicut apud pauperes
ambitiosos, pluribus & diversis officiis conteratur:
145 cum eo quidem, quod vix ullus est tam communis
locus, qui possit cohærere cum caussa, nisi aliquo
propriæ quæstionis vinculo copulatus: appareatque,
eum

eum non tam insertum, quam applicitum; vel quod dissimilis est ceteris, vel quod plerumque assumi etiam parum apte solet, non quia desideratur, sed quia paratus est. ut quidam sententiarum gratia verbosissimos locos arcessunt, cum ex locis debeat nasci sententia. Ita sunt autem speciosa hæc & utilia, si oriuntur ex caussa. Ceterum quamlibet pulchra locutio, nisi ad victoriam tendit, utique supervacua, sed interim etiam contraria est. Verum hactenus evagari satis fuerit. *Legum laus & vituperatio* jam majores, ac prope summis operibus suffecturas, vires desiderant: quæ quidem suasoriis magis, an controversiis accommodata sit exercitatio, consuetudine & jure civitatium differt. Apud Græcos enim lator earum ad judicem vocabatur: Romanis pro concione suadere ac dissuadere moris fuit. Utroque autem modo pauca de his, & fere certa dicuntur. Nam & genera sunt tria, *sacri, publici, privati juris*. Quæ 146
divisio ad laudem magis spectat, si quis eam per gradus augeat, quod *lex*, quod *publica*, quod *ad religionem deûm comparata sit*. Ea quidem de quibus quæri solet, communia omnibus. Aut enim de jure dubitari potest ejus qui rogat, ut *de P. Clodii*, qui non rite creatus tribunus arguebatur. Aut de ipsius rogationis, quod est varium, sive non trino forte nundino promulgata, sive non idoneo die, sive contra intercessiones, vel auspicia, aliudve quid, quod legitimis obstet, dicitur *lata esse*, *vel ferri*, sive alicui manentium legum repugnare. Sed hæc ad illas primas exercitationes non pertinent. Nam sunt hæc citra complexum personarum, temporum, caussarum. Reliqua eadem fere vero fictoque certamine hujusmodi tractantur. Nam vitium aut *in verbis* est, aut *in rebus*. In verbis quæritur, *an satis significent*, *an sit in his aliquid ambiguum*. In rebus, *an lex sibi ipsa consentiat*, *an in populum ferri debeat*, *an in singulos ho-*

mines. Maxime vero commune eſt quærere, *an ſit honeſta*, *an utilis*. Nec ignoro, plures fieri a pleriſque partes: ſed nos juſtum, pium, religioſum, ceteraque his ſimilia, *honeſto* complectimur. *Juſti* tamen ſpecies non ſimpliciter excuti ſolet. Aut enim
147 de re ipſa quæritur, ut *digna ne pœna*, *vel præmio ſit*. Aut de modo præmii, pœnæve, qui tam *major*, quam *minor* culpari poteſt. Utilitas quoque interim *natura* diſcernitur, interim *tempore*. Quædam an obtineri poſſint, ambigi ſolet. Ne illud quidem ignorare oportet, leges aliquando totas, aliquando ex parte reprehendi ſolere, cum exemplum rei utriuſque nobis claris orationibus præbeatur. Nec me fallit eas quoque leges eſſe quæ non in perpetuum rogentur, ſed de honoribus aut imperiis, qualis *Manilia* fuit, de qua Ciceronis oratio eſt. Sed de his nihil hoc loco præcipi poteſt. Conſtant enim propria rerum, de quibus agitur, non communi qualitate. His fere veteres facultatem dicendi exercuerunt, aſſumta tamen a dialecticis argumentandi ratione. Nam fictas ad imitationem fori conſiliorumque materias apud Græcos dicere, circa Demetrium Phalerea inſtitutum fere conſtat. An ab ipſo id genus exercitationis ſit inventum (ut alio quoque libro ſum confeſſus) parum comperi: ſed ne ii quidem qui hoc fortiſſime affirmant, ullo ſatis idoneo auctore nituntur. Latinos vero dicendi præceptores extremis L. Craſſi temporibus cœpiſſe, Cicero auctor eſt: quorum inſignis maxime Plotius fuit.

148 CAPUT V.

De lectione oratorum & hiſtoricorum apud rhetorem.

SEd de ratione declamandi poſt paullo: interim, quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omit-

omittendum videtur id quoque, ut moneam, quantum sit collaturus ad profectum discentium rhetor, si, quemadmodum a grammaticis exigitur poetarum enarratio, ita ipse quoque historiæ, atque etiam magis orationum lectione susceptos a se discipulos instruxerit: quod nos in paucis, quorum id ætas exigebat, & parentes utile esse crediderant, servavimus. Ceterum sentientibus jam tum optima, duæ res impedimento fuerunt, quod & longa consuetudo aliter docendi fecerat legem, & robusti fere juvenes, nec hunc laborem desiderantes, exemplum nostrum sequebantur. Nec tamen, si quid novi vel sero invenissem, præcipere in posterum puderet. Nunc vero scio id fieri apud Græcos, sed magis per adjutores: quia non videntur tempora suffectura, si legentibus singulis præire semper ipsi velint. Et hercle prælectio, quæ in hoc adhibetur, ut facile atque distincte pueri scripta oculis sequantur, etiam illa quæ vim cujusque verbi, si quod minus usitatum incidat, docet, multum infra rhetoris officium existimanda est. At demonstrare virtutes, vel, siquando ita incidat, vitia, id professionis ejus atque promis- 149
si, qui se magistrum eloquentiæ pollicetur, maxime proprium est: eo quidem validius, quod non utique hunc laborem docentium postulo, ut ad gremium revocatis, cujus quisque eorum velit, libri lectioni deserviant. Nam mihi cum facilius, tum etiam multo magis videtur utile, facto silentio unum aliquem (quod ipsum imperari per vices optimum est) constituere lectorem, ut protinus pronuntiationi quoque assuescant: tum exposita caussa, in quam scripta legetur oratio (nam sic clarius, quæ dicentur, intelligi poterunt) nihil otiosum pati, quodque in *inventione*, quodque in *elocutione* adnotandum erit: quæ in procemio conciliandi judicis ratio: quæ narrandi lux, brevitas, fides: quod aliquando consilium, &

quam

quam occulta calliditas. Namque ea sola in hoc ars est, quæ intelligi nisi ab artifice non possit. Quanta deinceps in dividendo prudentia, quam subtilis & crebra argumentatio: quibus viribus inspiret, qua jucunditate permulceat: quanta in maledictis asperitas, in jocis urbanitas. ut denique dominetur in affectibus, atque in pectora irrumpat, animumque judicum similem iis quæ dicit, efficiat. Tum in ratione eloquendi, quod verbum proprium, orna-
150 tum, sublime: ubi amplificatio laudanda, quæ virtus ei contraria. quid speciose translatum, quæ figura verborum, quæ lenis & quadrata, sed virilis tamen compositio. Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando & vitiosas orationes, quas tamen plerique judiciorum pravitate mirantur, legi palam pueris, ostendique in his, quam multa impropria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciva, effeminata sint: quæ non laudantur modo a plerisque, sed (quod pejus est) propter hoc ipsum, quod sunt prava, laudantur. Nam sermo rectus, & secundum naturam enuntiatus, nihil habere ex ingenio videtur: illa vero, quæ utcumque deflexa sunt, tamquam exquisitiora miramur: non aliter quam distortis, & quocumque modo prodigiosis corporibus apud quosdam majus est pretium, quam iis quæ nihil ex communis habitus bonis perdiderunt: atque etiam qui specie capiuntur, vulsis, levatisque, & inustas comas acu comentibus, & non suo colore nitidis,
151 plus esse formæ putant, quam possit tribuere incorrupta natura: ut pulchritudo corporis venire videatur ex malis moribus. Nec solum hæc ipse debebit docere præceptor, sed frequenter interrogare & judicium discipulorum experiri. Sic audientibus securitas aberit, nec quæ dicentur, perfluent aures: simulque ad id perducentur, quod ex hoc quæritur, ut inveniant ipsi, & intelligant. Nam quid aliud a-

gi-

gimus docendo eos, quam ne ſemper docendi ſint? Hoc diligentiæ genus auſim dicere plus collaturum diſcentibus, quam omnes omnium artes, quæ juvant ſine dubio multum: ſed latiore quadam comprehenſione, per omnes quidem ſpecies rerum quotidie pæne naſcentium ire quî poſſunt? Sicut de re militari quamquam ſunt tradita quædam præcepta communia, magis tamen proderit ſcire, qua ducum quiſque ratione, in quali loco, tempore, ſit uſus ſapienter, aut contra. Nam in omnibus fere minus valent præcepta, quam experimenta. At vero declamabit quidem præceptor, ut ſit exemplo ſuis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero ac Demoſthenes? Corrigetur palam, ſiquid in declamando diſcipulus erraverit: non potentius erit emendare orationem? quinimo etiam jucundius. Aliena enim vitia quiſque reprehendi mavult, quam ſua. Nec deerant plura, quæ dicerem: ſed neminem hæc utilitas fugit: atque utinam tam non pigeat facere iſtud, quam non diſplicebit. Quod ſi potuerit obtineri, non ita difficilis ſupererit quæſtio, qui legendi ſint incipientibus. Nam quidam illos minores, quia facilior eo- 152
rum intellectus videbatur, probaverunt: alii floridius genus, ut ad alenda primarum ætatum ingenia magis accommodatum. Ego optimos quidem, & ſtatim, & ſemper, ſed tamen eorum candidiſſimum quemque, & maxime expoſitum velim: ut Livium a pueris magis, quam Salluſtium: & hic hiſtoriæ majoris eſt auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus ſit. Cicero, ut mihi quidem videtur, & jucundus incipientibus quoque, & apertus eſt ſatis: nec prodeſſe tantum, ſed etiam amari poteſt, tum (quemadmodum Livius præcipit) ut quiſque erit Ciceroni ſimillimus. Duo autem genera maxime cavenda pueris puto: Unum, ne quis eos, antiquitatis nimius admirator, in Gracchorum, Catoniſ-

niſque, & aliorum ſimilium lectione dureſcere velit.
Fient enim horridi atque jejuni. Nam neque vim
eorum adhuc intellectu conſequentur: & elocutio-
153 ne, quæ tum ſine dubio erat optima, ſed noſtris
temporibus aliena, contenti, quod eſt peſſimum, ſi-
miles ſibi magnis viris videbuntur. Alterum, quod
huic diverſum eſt, ne recentis hujus laſciviæ floſcu-
lis capti, voluptate quadam prava deleniantur, ut
prædulce illud genus, & puerilibus ingeniis hoc gra-
tius, quo propius eſt, adament. Firmis autem ju-
diciis, jamque extra periculum poſitis, ſuaſerim &
antiquos legere, ex quibus ſi aſſumatur ſolida ac vi-
rilis ingenii vis, deterſo rudis ſeculi ſqualore, tum
noſter hic cultus clarius eniteſcet; & novos, quibus
& ipſis multa virtus adeſt. Nec enim nos tarditatis
natura damnavit: ſed dicendi mutavimus genus, &
ultra nobis, quam oportebat, indulſimus. ita non
tam ingenio illi nos ſuperarunt, quam propoſito.
Multa ergo licebit eligere: ſed curandum erit, ne
iis quibus permixta ſunt, inquinentur. Quoſdam
vero etiam, quos totos imitari oporteat, & fuiſſe
nuper, & nunc eſſe quidni libenter non conceſſerim
modo, verum etiam contenderim? Sed hi qui ſint,
154 non cujuſque eſt pronuntiare. Tutius circa priores
vel erratur: ideoque hanc novorum diſtuli lectio-
nem, ne imitatio judicium antecederet.

CAPUT VI.

De diviſione.

FUit etiam in hoc diverſum præcipientium propoſitum, quod eorum quidam materias, quas diſcipulis ad dicendum dabant, non contenti diviſione dirigere, latius dicendo proſequebantur: nec ſolum probationibus implebant, ſed etiam affectibus.

Alii

Alii cum primas modo lineas duxissent, post declamationes, quid omisisset quisque tractabant; quosdam vero locos non minore cura, quam cum ad dicendum ipsi surgerent, excolebant. Utile utrumque: & ideo neutrum ab altero separo: sed si facere tantum alterum necesse sit, plus proderit demonstrasse rectam protinus viam, quam revocare ab errore jam lapsos. Primum, quia emendationem auribus modo accipiunt, divisionem vero ad cogitationem etiam & stylum perferunt: deinde, quod libentius præcipientem audiunt, quam reprehendentem. Si qui vero paullo sunt vivaciores, in his præsertim mo- 155
ribus, etiam irascuntur admonitioni, & taciti repugnant. Nec ideo tamen minus vitia aperte coarguenda sunt. Habenda enim ratio ceterorum, qui recta esse quæ præceptor non emendaverit, credent. Utraque autem ratio miscenda est, & ita tractanda, ut ipsæ res postulabunt. Namque incipientibus danda erit velut præformata materia secundum cujusque vires. At cum satis composuisse se ad exemplum videbuntur, brevia quædam demonstranda vestigia: quæ persecuti, jam suis viribus sine adminiculo progredi possint. Nonnumquam credi sibi ipsos oportebit: ne mala consuetudine semper alienum laborem sequendi, nihil per se conari & quærere sciant. Quod si satis prudenter dicenda viderint, jam prope consummata fuerit præcipientis opera. Si quid erraverint adhuc, erunt ad ducem reducendi. Cui rei simile quiddam facientes aves cernimus, quæ teneris infirmisque fœtibus cibos ore suo collatos partiuntur: at cum visi sunt adulti, paullum egredi nidis, & circumvolare sedem illam præcedentes ipsæ docent: tum expertas vires libero cœlo, suæque ipsorum fiduciæ permittunt.

C A-

CAPUT VII.

De ediſcendo.

ILlud ex conſuetudine mutandum prorſus exiſtimo
in his, de quibus nunc diſſerimus, ætatibus, ne
omnia quæ ſcripſerint, ediſcant, & certa, ut mo-
ris eſt, die dicant: quod quidem maxime patres exi-
gunt: atque ita demum ſtudere liberos ſuos, ſi quam
156 frequentiſſime declamaverint, credunt: cum profe-
ctus præcipue diligentia conſtet. Nam ut ſcribere
pueros, plurimumque eſſe in hoc opere plane velim:
ſic ediſcere electos ex orationibus vel hiſtoriis, alio-
ve quo genere dignorum ea cura voluminum, locos,
multo magis ſuadeam. Nam & exercebitur acrius
memoria, aliena complectendo, quam ſua: & qui
erunt in difficiliore hujus generis labore verſati, ſi-
ne moleſtia, quæ ipſi compoſuerunt, jam familiarius
animo ſuo affigent, & aſſueſcent optimis, ſemper-
que habebunt intra ſe quod imitentur: etiam non
ſentientes, formam orationis illam, quam mente
penitus acceperint, expriment. Abundabunt autem
copia verborum optimorum, & compoſitione, ac fi-
guris jam non quæſitis, ſed ſponte, & ex repoſito
velut theſauro ſe offerentibus. Accedit his & ju-
cunda in ſermone bene a quoque dictorum relatio, &
in cauſſis utilis. Nam & plus auctoritatis afferunt
ea quæ non præſentis gratia litis ſunt comparata,
& laudem ſæpe majorem, quam ſi noſtra ſint, con-
ciliant. Aliquando tamen permittendum, quæ ipſi
ſcripſerint, dicere, ut laboris ſui fructum etiam ex
illa, quæ maxime petitur, laude, plurimum ca-
piant. Verum id quoque tum fieri oportebit, cum
aliquid commodius elimaverint: ut eo velut præmio
ſtudii ſui donentur, ac ſe meruiſſe, ut dicerent,
gaudeant.

CAPUT VIII. 157

An secundum sui quisque ingenii docendus sit naturam.

Virtus præceptoris haberi solet, nec immerito,
diligenter in iis quos erudiendos susceperit,
notare discrimina ingeniorum, & quo quemque na-
tura maxime ferat, scire. Nam est in hoc incredi-
bilis quædam varietas: nec pauciores animorum pæ-
ne quam corporum formæ. Quod intelligi etiam ex
ipsis oratoribus potest, qui tantum inter se distant
genere dicendi, ut nemo sit alteri similis: quamvis
plurimi se ad eorum quos probabant, imitationem
composuerint. Utile deinde plerisque visum est ita
quemque instituere, ut propria naturæ bona doctri-
nâ foverent, & in id potissimum ingenia quo tende-
rent, adjuvarentur: ut si quis palæstræ peritus, cum
in aliquod plenum pueris gymnasium venerit, exper-
tus eorum omnimodo corpus animumque, discer-
nat, cui quisque certamini sit præparandus: ita præ-
ceptorem eloquentiæ, cum sagaciter fuerit intuitus,
cujus ingenium presso limatoque genere dicendi, cu-
jus acri, gravi, dulci, aspero, nitido, urbano ma-
xime gaudeat; ita se commodaturum singulis, ut
in eo quo quisque eminet, provehatur: quod &
adjuta curâ natura magis evalescat: & si in diversa
ducatur, nec in iis quibus minus aptus est, satis
possit efficere: & ea in quæ natus videtur, dese-
rendo faciat infirmiora. Quod mihi (libera enim,
vel contra receptas persuasiones rationem sequenti,
sententia est) in parte verum videtur. Nam proprie- 158
tates ingeniorum dispicere prorsus necessarium est.
In his quoque certum studiorum facere delectum ne-
mo dissuaserit. Namque erit alius historiæ magis i-
doneus, alius compositus ad carmen, alius utilis
stu-

ſtudio juris, ut nonnulli rus fortaſſe mittendi. Sic diſcernet hæc dicendi magiſter, quo modo palæſtricus ille curſorem faciet, aut pugilem, aut luctatorem, aliudve quid ex iis quæ ſunt ſacrorum certaminum. Verum ei qui foro deſtinabitur, non in unam partem aliquam, ſed in omnia quæ ſunt ejus operis, etiam ſi qua difficiliora diſcenti videbuntur, elaborandum eſt. Nam & omnino ſupervacua erat doctrina, ſi natura ſufficeret. An ſi quis ingenio corruptus ac tumidus, ut plerique ſunt, inciderit, in hoc eum ire patiemur? aridum atque jejunum non alemus, & quaſi veſtiemus? Nam ſi quædam detrahere neceſſarium eſt, cur non ſit adjicere conceſſum? Neque ego contra naturam pugno. Non enim deterendum id bonum, ſi quod ingenitum eſt, exiſtimo, ſed augendum, addendumque quod ceſſat. An vero clariſſimus ille præceptor Iſocrates, quem non magis libri bene dixiſſe, quam diſcipuli bene docuiſſe teſtantur, cum de Ephoro atque Theopom-
159 po ſic judicaret, *ut alteri frenis, alteri calcaribus opus eſſe* diceret: aut in illo lentiore tarditatem, aut in illo pæne præcipiti concitationem adjuvandam docendo exiſtimavit, cum alterum alterius naturâ miſcendum arbitraretur? Imbecillis tamen ingeniis ſane ſic obſequendum ſit, ut tantum in id quo vocat natura, ducantur. Ita enim, quod ſolum poſſunt, melius efficient. Si vero liberalior natura contigerit, & in qua merito ad ſpem oratoris ſimus aggreſſi, nulla dicendi virtus omittenda eſt. Nam licet ſit aliquam in partem pronior, ut neceſſe eſt, ceteris tamen non repugnabit, atque ea curâ paria faciet iis in quibus eminebat: ſicut ille (ne ab eodem exemplo recedamus) exercendi corpora peritus, non ſi docendum pancratiaſten ſuſceperit, pugno ferire vel calce tantum, aut nexus modo, atque in his certos aliquos docebit, ſed omnia quæ ſunt ejus certaminis.

Erit

Erit qui ex his aliqua non possit ? In id maxime quod poterit incumbet. Nam sunt hæc duo vitanda prorsus : Unum, ne tentes quod effici non possit. Alterum, ne ab eo quod quis optime facit, in aliud, cui minus est idoneus, transferas. At si fuerit qui docebitur, ille quem adolescentes senem vidimus, Nicostratus, omnibus in eo docendi partibus simili- 160
ter utetur : efficietque illum, qualis hic fuit, luctando pugnandoque (quorum utroque certamine iisdem diebus coronabatur) invictum. Et quanto id magis oratoris futuri magistro providendum erit ? Non enim satis est dicere presse tantum, aut subtiliter, aut aspere : non magis, quam phonasco acutis tantum, aut mediis, aut gravibus sonis, aut horum etiam particulis excellere. Nam sicut cithara, ita oratio perfecta non est, nisi ab imo ad summum omnibus intenta nervis consentiat.

CAPUT IX.

De officio discipulorum.

PLura de officiis docentium locutus, discipulos id unum interim moneo : ut præceptores suos non minus, quam ipsa studia ament : & parentes esse non quidem corporum, sed mentium credant. Multum hæc pietas confert studio. nam ita & libenter audi- 161
ent, & dictis credent, & esse similes concupiscent : in ipsos denique cœtus scholarum læti & alacres convenient, emendati non irascentur, laudati gaudebunt. ut sint charissimi, studio merebuntur. Nam ut illorum officium est docere, sic horum præbere se dociles. alioqui neutrum sine altero sufficiet. Et sicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur, & frustra sparseris semina, nisi illa præmollitus foverit sulcus : ita eloquentia coalescere nequit, nisi sociata tradentis accipientisque concordia.

CAPUT X.

De utilitate & ratione declamandi.

IN his primis operibus, quæ non ipsa parva sunt, sed majorum quasi membra atque partes, bene instituto ac satis exercitato, jam fere tempus appetet aggrediendi suasorias judicialesque materias: quarum antequam viam ingredior, pauca mihi de ipsa declamandi ratione dicenda sunt: quæ quidem, ut
162 ex omnibus novissime inventa, ita multo est utilissima. Nam & cuncta illa, de quibus diximus, in se fere continet, & veritati proximam imaginem reddit: ideoque ita est celebrata, ut plerisque videretur ad formandam eloquentiam vel sola sufficere. Neque enim virtus ulla perpetuæ dumtaxat orationis reperiri potest, quæ non sit cum hac dicendi meditatione communis. Eo quidem res ista culpâ docentium recidit, ut inter præcipuas quæ corrumperent eloquentiam, caussas, licentia atque inscitia declamantium fuerit. Sed eo quod natura bonum est, bene uti licet. Sint ergo & ipsæ materiæ, quæ fingentur, quam simillimæ veritati: & declamatio, in quantum maxime potest, imitetur eas actiones in quarum exercitationem reperta est. Nam *magos*, & *pestilentiam*, & *responsa*, & *seviores tragicis novercas*, aliaque magis adhuc fabulosa frustra inter sponsiones & interdicta quæremus. Quid ergo? Numquam hæc supra fidem, & poetica (ut vere dixe-
163 rim) themata, juvenibus pertractare permittemus, ut exspatientur, & gaudeant materia, & quasi in corpus eant? Erat optimum: sed certe sint grandia & tumida, non stulta etiam, & acrioribus oculis intuenti ridicula: ut si jam cedendum est, impleat se declamator aliquando, dum sciat, ut quadrupedes, cum

cum viridi pabulo distentæ sunt, sanguinis detractio-
ne curantur, & sic ad cibos viribus conservandis i-
doneos redeunt, ita sibi quoque tenuandas adipes,
& quidquid humoris corrupti contraxerit, emitten-
dum; si esse sanus ac robustus volet. Alioqui tumor
ille inanis primo cujusque veri operis conatu depre-
hendetur. Totum autem declamandi opus qui di-
versum omnino a forensibus caussis existimant, ii pro-
fecto ne rationem quidem, qua ista exercitatio in-
venta sit, pervident. Nam si foro non præparat: aut
scenicæ ostentationi, aut furiosæ vociferationi simil-
limum est. Quid enim attinet judicem præparare,
qui nullus est? narrare quod omnes sciant falsum?
probationes adhibere caussæ, de qua nemo sit pro-
nuntiaturus? Et hæc quidem otiosa tantum: affici
vero, & ira vel luctu permovere, cujus est ludibrii,
nisi quibusdam pugnæ simulacris ad verum discrimen
aciemque justam consuescimus? Nihil ergo inter fo-
rense genus dicendi, atque hoc declamatorium inter-
erit? Si profectus gratia dicimus, nihil. Utinam-
que adjici ad consuetudinem posset, ut nominibus
uteremur, & perplexæ magis, & longioris aliquan- 164
do actus controversiæ fingerentur, & verba in usu
quotidiano posita minus timeremus, & jocos insere-
re moris esset: quæ nos, quamlibet per alia in scho-
lis exercitati simus, tyrones in foro inveniunt. Si
vero in ostentationem comparetur declamatio, sane
paullulum aliquid inclamare ad voluptatem audien-
tium debemus. Nam & iis actionibus quæ in ali-
qua sine dubio veritate versantur, sed sunt ad popu-
larem aptatæ delectationem, quales legimus pane-
gyricos, totumque hoc demonstrativum genus, per-
mittitur adhibere plus cultus, omnemque artem
(quæ latêre plerumque in judiciis debet) non confi-
teri modo, sed ostentare etiam, hominibus in hoc
advocatis. Quare declamatio, quoniam est judicio-

rum consiliorumque imago, similis esse debet veritati: quoniam autem aliquid in se habet ἐπιδεικτικὸν, nonnihil sibi nitoris assumere. Quod faciunt actores comici: qui nec ita prorsus, ut nos vulgo loquimur, pronuntiant, quod esset sine arte: nec procul tamen a natura recedunt, quo vitio periret imitatio: sed morem communis hujus sermonis decore quodam scenico exornant. Sic quoque aliqua nos incommoda ex his, quas finxerimus, materiis consequentur, in
165 eo præcipue, quod multa in his relinquuntur incerta, quæ sumimus, ut videntur *ætates*, *facultates*, *liberi*, *parentes*, *urbium ipsarum vires*, *jura*, *mores*, aliaque his similia. Quin aliquando etiam argumenta ex ipsis positionum vitiis ducimus. Sed hæc suo quæque loco. Quamvis enim omne propositum operis a nobis destinati eo spectet, ut orator instituatur: tamen, ne quid studiosi requirant, etiam si quid erit quod ad scholas pertineat proprie, in transitu non omittemus.

CAPUT XI.

An artis hujus necessaria cognitio sit.

JAm hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis ex qua capere initium solent qui priora omiserunt: quamquam video quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere hujusmodi præceptis eloquentiam putent: sed natura sua & vulgari modo, & scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram, exemplo magni quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus quid esset σχῆμα & νόημα, nescire se quidem, sed, si ad rem pertineret, esse in sua declamatione respondit. Alius percontanti,
166 *Theodoreus*, an *Apollodoreus* esset, Ego, inquit, *parmu-*

mularius ſum. Nec ſane potuit urbanius ex confeſſione inſcitiæ ſuæ elabi. Porro hi, quia & beneficio ingenii præſtantes ſunt habiti, & multa etiam memoriâ digna exclamaverunt: plurimos habent ſimiles negligentiæ ſuæ, pauciſſimos naturæ. Igitur impetu dicere ſe, & viribus uti gloriantur. Nec enim opus eſſe probatione aut diſpoſitione in rebus fictis: ſed (cujus rei gratia plenum ſit auditorium) ſententiis grandibus, quarum optima quæque a periculo petatur. Quin etiam in cogitando nulla ratione adhibita, aut tectum intuentes, magnum aliquid, quod ultro ſe offerat, pluribus ſæpe diebus exſpectantes, aut murmure incerto, velut claſſico, inſtincti, concitatiſſimum corporis motum non enuntiandis, ſed quærendis verbis accommodant. Nonnulli certa ſibi initia, priuſquam ſenſum invenerint, de- 167
ſtinant, quibus aliquid diſerti ſubjungendum ſit: eaque, diu ſecum ipſi clareque meditati, deſperata connectendi facultate, deſerunt: & ad alia deinceps, atque inde alia, non minus communia atque nota, devertunt. Qui plurimum videntur habere rationis, non in cauſſas tantum laborem ſuum, ſed in locos intendunt: atque in his non corpori proſpiciunt, ſed abrupta quædam, ut forte ad manum venêre, jaculantur. Unde fit, ut diſſoluta & ex diverſis congeſta oratio cohærere non poſſit, ſimiliſque commentariis puerorum ſit, in quos ea quæ aliis declamantibus laudata ſunt, regerunt: magnas tamen ſententias, & res bonas (ita enim gloriari ſolent) elidunt, nam & barbari & ſervi: & ſi hoc ſat eſt, nulla eſt ratio dicendi.

168 CAPUT XII.

Quare ineruditi ingeniosiores vulgo habeantur.

NE hoc quidem negaverim, sequi plerumque hanc opinionem, ut fortius dicere videantur indocti. Primum vitio male judicantium, qui majorem habere vim credunt ea quæ non habent artem: ut effringere, quam aperire: rumpere, quam solvere: trahere, quam ducere, putant robustius. Nam & gladiator qui armorum inscius in pugnam ruit, & luctator qui totius corporis nisu in id quod semel invasit, incumbit, fortior ab his vocatur: cum interim & hic frequenter suis viribus ipse prosternitur, & illum vehementis impetûs excipit adversarii mollis articulus. sed sunt in hac parte, quæ imperitos etiam naturaliter fallant. Nam & *divisio*, cum plurimum valeat in caussis, speciem virium minuit: & rudia politis majora, & sparsa compositis numerosiora creduntur. Est præterea quædam virtutum
169 vitiorumque vicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. Maledicit autem ineruditus apertius, & sæpius vel cum periculo suscepti litigatoris, frequenter etiam suo. Affert & ista res opinionem, quia libentissime homines audiunt ea quæ dicere ipsi noluissent. Illud quoque alterum, quod est in elocutione ipsa periculum, minus vitat, conaturque perdite: unde evenit nonnumquam, ut aliquid grande inveniat qui semper quærit quod nimium est: verum & raro evenit, & cetera vitia non pensat. Propter hoc quoque interdum videntur indocti copiam habere majorem, quod dicunt omnia: doctis est & electio, & modus. His accedit, quod a cura docendi quod intenderint, recedunt. Itaque illud quæstionum & argumentorum apud corrupta judicia frigus evitant:

ni-

nihilque aliud, quam quo vel pravis voluptatibus aures aſſiſtentium permulceant, quærunt. Sententiæ quoque ipſæ, quas ſolas petunt, magis eminent, cum omnia circa illas ſordida & abjecta ſunt: ut *lumina non inter umbras* (quemadmodum Cicero dicit) *ſed plane in tenebris clariora ſunt*. Itaque ingenioſi vocentur, ut libet, dum tamen conſtet, contumelioſe ſic laudari diſertum. Nihilominus confitendum eſt etiam detrahere doctrinam aliquid, ut limam rudibus, 170
& cotes hebetibus, & vino vetuſtatem: ſed vitia detrahit: atque eo ſolo minus eſt, quod literæ perpolierunt, quo melius. Verum hi pronuntiatione quoque famam dicendi fortius quærunt. Nam & clamant ubique, & omnia *levata* (ut ipſi vocant) *manu*, emugiunt, multo diſcurſu, anhelitu, jactatione, geſtu, motu capitis furentes. Jam collidere manus, terræ pedem incutere, femur, pectus, frontem cædere, mire ad pullatum circulum facit: cum ille eruditus, ut in oratione multa ſummittere, variare, diſponere, ita etiam in pronuntiando ſuum cuique eorum quæ dicet, colori accommodare actum ſciat: & ſi quid ſit perpetua obſervatione dignum, modeſtus & eſſe, & videri malit. At illi hanc *vim* appellant, quæ eſt potius *violentia*: cum interim non actores modo aliquos invenias, ſed (quod eſt turpius) præceptores etiam, qui brevem dicendi exercitationem conſecuti, omiſſa ratione, ut tulit impetus, paſſim tumultuentur, eoſque, qui plus honoris literis tribuerunt, & ineptos, & jejunos, & trepidos, & infirmos, ut quodque verbum contumelioſiſſimum occurrit, appellent. Verum illis quidem gratulemur, ſine labore, ſine ratione, ſine diſciplina diſertis: nos quando & præcipiendi munus etiam pridem deprecati ſumus, & in foro quoque dicendi, quia honeſtiſſimum finem putabamus, deſinere dum deſi- 171
deraremur, inquirendo ſcribendoque talia conſole-

mur otium nostrum, quæ futura usui bonæ mentis juvenibus arbitramur, nobis certe sunt voluptati.

CAPUT XIII.

Quis modus sit in arte.

NEmo autem a me exigat id præceptorum genus quod est a plerisque scriptoribus artium traditum, ut quasi quasdam leges immutabili necessitate constrictas studiosis dicendi feram: utique *procemium*, & id quale: proxima huic *narratio*: quæ lex deinde narrandi: *propositio* post hanc, vel, ut quibusdam placuit, *excursio*: tum *certus ordo quæstionum*, ceteraque, quæ velut si aliter facere fas non sit, quidam tamquam jussi sequuntur. Erat enim rhetorice res prorsus facilis ac parva, si uno & brevi præscripto contineretur: sed mutantur pleraque caussis, temporibus, occasione, necessitate. Atque ideo res in oratore præcipua consilium est, quia varie, & ad rerum momenta convertitur. Quid si enim præcipias imperatori, quoties aciem instruet, dirigat frontem, cornua utrimque promoveat, equites pro cornibus locet? Erit hæc quidem rectissima fortasse ratio, quoties licebit: sed mutabitur naturâ loci, si mons occurret, si flumen obstabit, si collibus, syl-
172 vis, asperitate alia prohibebitur. Mutabit hostium genus, mutabit præsentis conditio discriminis. nunc acie directa, nunc cuneis, nunc auxiliis, nunc legione pugnabitur: nonnumquam terga etiam dedisse simulata fuga proderit. Ita procemium necessarium, an supervacuum: breve, an longius: ad judicem omni sermone directo, an aliquando averso per aliquam figuram, dicendum sit: constricta an latius fusa narratio, continua an divisa, recta an ordine permutato, caussæ docebunt. Itemque de quæstionum

num ordine, cum in eadem controversia aliud alii parti prius quæri frequenter expediat. Neque enim rogationibus plebisve scitis sancta sunt ista præcepta, sed hoc quidquid est, utilitas excogitavit. Non negabo autem sic utile esse plerumque, alioqui nec scriberem: verum si eadem illa nobis aliud suadebit utilitas, hanc, relictis magistrorum auctoritatibus, sequemur. Equidem id maxime præcipiam, ac repetens iterumque iterumque monebo. Res duas in omni actu spectet orator, *quid deceat*, *quid expediat*. Expedit autem sæpe mutare ex illo constituto traditoque ordine aliqua, & interim decet, ut in statuis atque picturis videmus, variari habitus, vultus, status. Nam recti quidem corporis vel minima gratia 173
est. Neque enim adversa sit facies, & demissa brachia, & juncti pedes, & a summis ad ima rigens opus: flexus ille, &, ut sic dixerim, motus, dat actum quemdam effictis. Ideo nec ad unum modum formatæ manus, & in vultu mille species. Cursum habent quædam & impetum, sedent alia, vel incumbunt. nuda hæc, illa velata sunt: quædam mixta ex utroque. Quid tam distortum & elaboratum, quam est ille Discobolos Myronis? Si quis tamen, ut parum rectum, improbet opus, nonne ab intellectu artis abfuerit, in qua vel præcipue laudabilis est illa ipsa novitas, ac difficultas? Quam quidem gratiam & delectationem afferunt figuræ, quæque in sensibus, quæque in verbis sunt. Mutant enim aliquid a recto, atque hanc præ se virtutem ferunt, quod a consuetudine vulgari recesserunt. Habet in pictura speciem tota facies: Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda sunt quædam, sive ostendi non debent, sive exprimi pro dignitate non possunt? ut fecit Timanthes, ut opinor, Cythnius, in tabula, qua Colotem Te- 174
jum

jum vicit. Nam cum in Iphigeniæ immolatione pinxisset tristem Calchantem, tristiorem Ulixem, addidisset Menelao, quem summum poterat ars efficere, mœrorem: consumtis affectibus, non reperiens, quo digne modo patris vultum posset exprimere, velavit ejus caput, & suo cuique animo dedit æstimandum. Nonne huic simile est illud Sallustianum, *Nam de Carthagine tacere satius puto, quam parum dicere?* Propter quæ mihi semper moris fuit, quam minime alligare me ad præcepta, quæ *καθολικὰ* vocant, id est, (ut dicamus quomodo possumus) *universalia*, vel *perpetualia*. Raro enim reperitur hoc genus, ut non labefactari parte aliqua, aut subrui possit. Sed de his plenius suo quidque loco tractabimus. Interim nolo se juvenes satis instructos, si quem ex his qui breves plerumque circumferuntur, artis libellum edidicerint, & velut decretis technicorum tutos putent. Multo labore, assiduo studio, varia exercitatione, pluribus experimentis, altissima prudentia, præsentissimo consilio constat ars dicendi. Sed adjuvatur his quoque, si tamen rectam viam, non unam
175 orbitam monstrent: a qua declinare qui crediderit nefas, patiatur necesse est illam per funes ingredientium tarditatem. Itaque & stratum militari labore iter sæpe deserimus compendio ducti: & si rectum limitem rupti torrentibus pontes inciderint, circumire cogemur: & si janua tenebitur incendio, per parietem exibimus. Late fusum opus est, & multiplex, & prope quotidie novum, & de quo numquam dicta erunt omnia. Quæ sunt tamen tradita, quid ex his optimum, & si quid mutari, adjici, detrahi melius videbitur, dicere experiar.

CA-

CAPUT XIV.

Rhetorices etymon, & totius operis divisio.

RHetoricen in Latinum transferentes, tum *oratoriam*, tum *oratricem* nominaverunt. Quos equidem non fraudaverim debita laude, quod copiam Romani sermonis augere tentaverint. Sed non omnia nos ducentes ex Græco sequuntur, sicut ne illos quidem, quoties suis utique verbis signare nostra voluerunt. Et hæc interpretatio non minus dura 176
est, quam illa Flavii *essentia* atque *entia*: sed ne propria quidem. Nam *oratoria* sic efferetur, ut *elocutoria*: *oratrix*, ut *elocutrix*. Illa autem de qua loquimur, *rhetorice*, talis est, qualis *eloquentia*: nec dubie apud Græcos quoque duplicem intellectum habet. Namque uno modo fit appositum, *ars rhetorica*, ut *navis piratica*: altero nomen rei, qualis est *philosophia*, *amicitia*. Nos ipsam nunc volumus significare substantiam, ut grammatice *literatura* est, non *literatrix*, quemadmodum *oratrix*: nec *literatoria*, quemadmodum *oratoria*. Verum in rhetorice non sic. Ne pugnemus igitur, cum præsertim plurimis alioqui Græcis sit utendum. Nam certe si & *physicos*, & *musicos*, & *geometras* dicam, nec vim afferam his nominibus indecora in Latinum sermonem mutatione. Denique cum M. Tullius etiam ipsis librorum quos hac de re primum scripserat, titulis Græco nomine utatur, profecto non est verendum, ne temere videamur oratori maximo de nomine artis suæ credidisse. Igitur *Rhetorice* (jam enim sine metu cavillationis utemur hac appellatione) sic, ut opinor, optime dividetur, ut de *arte*, de *artifice*, de *opere* dicamus. 177
Ars erit, quæ disciplina percipi debet: ea est *bene dicendi scientia*. *Artifex* est, qui percipit hanc artem, id

id est orator, cujus est summá *bene dicere*. *Opus*, quod efficitur ab artifice, id est *bona oratio*. Hæc omnia rursus diducuntur in species. Sed illa sequentia suo loco, nunc quæ de prima parte tractanda sunt, ordiar.

CAPUT XV.

Quid sit rhetorice, & quis ejus finis.

ANte omnia, quid sit *rhetorice*: quæ finitur quidem varie, sed quæstionem habet duplicem. aut enim *de qualitate ipsius rei*, aut *de comprehensione verborum* dissensio est. Prima ac præcipua opinionum circa hoc differentia, quod alii malos quoque viros posse oratores dici putant: alii (quorum nos sententiæ accedimus) nomen hoc, artemque, de qua loquimur, bonis demum tribui volunt. Eorum autem qui dicendi facultatem a majore ac magis expetenda vitæ laude secernunt, quidam rhetoricen *vim* tantum, quidam *scientiam*, sed non virtutem, quidam *usum*, quidam *artem* quidem, sed a scientia & virtute dijunctam, quidam etiam *pravitatem* quamdam *artis*, id est κακοτεχνίαν nominaverunt. Hi fere,
178 aut *in persuadendo*, aut *in dicendo apposite ad persuadendum*, positum orandi munus sunt arbitrati. Id enim fieri potest ab eo quoque qui vir bonus non sit. Est igitur frequentissimus finis rhetorices, *vis persuadendi*. Quod ego *vim* appello, plerique *potestatem*, nonnulli *facultatem* vocant: quæ res ne quid afferat ambiguitatis, vim dico τὴν δύναμιν. Hæc opinio originem ab Isocrate (si tamen re vera ars, quæ circumfertur, ejus est) duxit. Qui, cum longe sit a voluntate infamantium oratoris officia, finem artis temere comprehendit, dicens esse rhetoricen *persuadendi opificem*, id est πειθοῦς δημιουργόν. Neque enim mi-

mihi permiſerim eadem uti declinatione qua Ennius M. Cethegum *Suadæ medullam* vocat. Apud Platonem quoque Gorgias in libro qui nomine ejus inſcriptus eſt, idem fere dicit: ſed hanc Plato illius opinionem vult accipi, non ſuam. Cicero pluribus locis ſcripſit, oratoris officium eſſe, *dicere appoſite ad perſuadendum*. In rhetoricis etiam, quos ſine dubio ipſe non probat, finem facit *perſuadere*. Verum & pecunia perſuadet, & gratia, & auctoritas dicentis, & dignitas, & poſtremo aſpectus etiam ipſe ſine voce, quo vel recordatio meritorum cujuſque, vel facies aliqua miſerabilis, vel formæ pulchritudo ſententiam dictat. Nam & M.Aquilium 179
defendens Antonius, quum ſciſſa veſte cicatrices, quas is pro patria pectore adverſo ſuſcepiſſet, oſtendit, non orationis habuit fiduciam, ſed oculis populi Romani vim attulit: quem illo ipſo aſpectu maxime motum in hoc, ut abſolveret reum, creditum eſt. Servium quidem Galbam miſeratione ſola, qua non ſuos modo liberos parvulos in concionem produxerat, ſed Galli etiam Sulpitii filium ſuis ipſe manibus circumtulerat, elapſum eſſe, cum aliorum monumentis, tum Catonis oratione teſtatum eſt. Et Phrynem non Hyperidis actione, quamquam admirabili, ſed conſpectu corporis, quod illa, ſpecioſiſſimum alioqui, diducta nudaverat tunica, putant periculo liberatam. Quæ ſi omnia perſuadent, non eſt hic, de quo locuti ſumus, idoneus finis. Ideoque diligentiores viſi ſunt ſibi, qui, cum de rhetorice idem ſentirent, exiſtimaverunt eam *vim dicendo perſuadendi*. Quem finem Gorgias in eodem, de quo ſupra diximus, libro, velut coactus a Socrate facit. a quo non diſſentit Theodectes, ſive ipſius id opus eſt quod de rhetorice nomine ejus inſcribitur: ſive, ut creditum eſt, Ariſtotelis: in quo eſt, finem eſſe rhetorices, *ducere homines dicendo in id quod a-* 180

ctor

ator. velit. Sed ne hîc quidem satis est comprehensum: persuadent enim dicendo, vel ducunt in id quod volunt, alii quoque, ut *meretrices*, *adulatores*, *corruptores*. At contra non persuadet semper orator: ut interim non sit proprius hic finis ejus: interim sit communis cum iis qui ab oratore procul absunt. Atqui non multum ab hoc fine abest Apollodorus, dicens judicialis orationis primum & super omnia esse, *persuadere judici*, *& sententiam ejus ducere in id quod velit*. Nam & ipse oratorem fortunæ subjicit: ut si non persuaserit, nomen suum retinere non possit. Quidam recesserunt ab eventu, sicut Aristoteles, qui dicit, *rhetorice est vis inveniendi omnia in oratione persuasibilia*. Qui finis & illud vitium, de quo supra diximus, habet, & insuper, quod nihil, nisi inventionem complectitur, quæ sine elocutione non est oratio. Hermagoræ, qui finem ejus esse ait *persuasibiliter dicere*, & aliis, qui eamdem sententiam non eisdem tantum verbis explicant, ac finem esse demonstrant, *dicere*, *quæ oporteat*, *omnia ad persuadendum*: satis responsum est, cum *persuadere* non tantum oratoris esse convicimus. Addita sunt his alia varie. Quidam enim *circa res omnes*, quidam *circa civiles* modo versari *rhetoricen* putaverunt. quorum verius utrum sit, in eo loco qui hujus quæstionis proprius est, dicam. Omnia subjecisse oratori videtur Aristoteles, cum dixit, *vim esse dicendi*, *quid in quaque re*
181 *possit esse persuasibile*. Et Patrocles, qui non quidem adjicit, *in quaque re*: sed nihil excipiendo, idem ostendit. *Vim* enim vocat *inveniendi*, *quod sit in oratione persuasibile*. qui fines & ipsi solam complectuntur inventionem. Quod vitium fugiens Theodorus, *vim putat inveniendi & eloquendi cum ornatu credibilia*, *in omni oratione*. Sed cum eodem modo credibilia, quo persuasibilia, etiam non orator inveniat: adjiciendo, *in omni oratione*, magis quam superiores, concedit

cedit

cedit scelera quoque persuadentibus, pulcherrimæ rei nomen. Gorgias apud Platonem, persuadendi se artificem in judiciis, & aliis cœtibus esse ait: de justis quoque & injustis tractare: cui Socrates *persuadendi*, non *docendi* concedit facultatem. Qui vero non omnia subjiciebant oratori, sollicitius ac verbosius, ut necesse erat, adhibuerunt discrimina: quorum fuit Ariston, Critolai Peripatetici discipulus, cujus hic finis est, *scientia videndi & agendi in quæstionibus civilibus per orationem popularis persuasionis*. Hic *scientiam*, quia Peripateticus est, non, ut Stoici, virtutis loco ponit: *popularem* autem comprehendendo *persuasionem*, etiam contumeliosus est adversus artem orandi, quam nihil putat doctis persuasuram. Illud de omnibus qui circa civiles demum quæstiones oratorem judicant versari, dictum sit, excludi ab his plurima oratoris officia: illam certe *laudativam totam*, quæ est rhetorices pars tertia.. Cautius Theodorus Gadareus, ut jam ad eos veniamus qui *artem* quidem esse eam, sed *non virtutem*, putaverunt. Ita enim dicit (ut ipsis eorum verbis utar qui hoc ex Græco transtulerunt) *Ars inventrix, & judicatrix, & enuntiatrix decente ornatu secundum mensionem ejus quod in quoque potest sumi persuasibile, in materia civili.* 182
Itemque Cornelius Celsus, qui finem rhetorices ait, *dicere persuasibiliter in dubia, & civili materia*. Quibus sunt non dissimiles qui ab aliis traduntur, qualis est ille, *Vis dicendi & eloquendi de rebus civilibus subjectis sibi, cum quadam persuasione, & quodam corporis habitu, & eorum quæ dicet, pronuntiatione*. Mille alia, sed aut eadem, aut ex eisdem composita: quibus item, cum de materia rhetorices dicendum erit, respondebimus. Quidam eam neque *vim*, neque *scientiam*, neque *artem* putaverunt: sed Critolaus *usum dicendi*: nam hoc τριβὴ significat. Athenæus *fallendi artem*. Plerique autem, dum pauca ex Gorgia Plato-

to-

tonis, a prioribus imperite excerpta, legere contenti, neque hoc totum, neque alia ejus volumina evolvunt, in maximum errorem inciderunt: creduntque, eum in hac esse opinione: ut *rhetoricen non artem, sed peritiam quamdam gratiæ ac voluptatis* existimet: & alio loco, *civilitatis particulæ simulacrum*, & *quartam partem adulationis*: quod duas partes civi-
183 litatis corpori assignet, *medicinam*, & quam interpretantur *exercitationem*, duas animo, *legalem*, atque *justitiam*: *Adulationem* autem medicinæ vocet, coquorum artificium: & exercitatricis, *mangonum*, qui colorem fuco, & verum robur inani sagina mentiantur: *legalis*, cavillatricem: *justitiæ*, rhetoricen. Quæ omnia sunt quidem scripta in hoc libro, dictaque a Socrate, cujus persona videtur Plato significare quid sentiat: sed alii sunt ejus sermones ad coarguendos qui contra disputant, compositi, quos *ἐλεγκτικοὺς* vocant, alii ad præcipiendum, qui *δογματικοὶ* appellantur. Socrates autem, seu Plato, eam quidem quæ tum exercebatur, rhetoricen, talem putavit. nam & dicit his verbis *τοῦτον τὸν τρόπον, ὃν ὑμεῖς πολιτεύεσθε*. Veram autem & honestam intelligit. Itaque disputatio illa contra Gorgiam ita clauditur, *οὐκοῦν ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαιον βούλεσθαι δίκαια καὶ πράσσειν*. Ad quod ille quidem conticescit, sed sermonem suscipit Polus, juvenili calore inconsideratior: contra quem illa de simulacro & adulatione dicuntur. Tum Callicles adhuc concitatior, qui tamen ad hanc perducitur clausulam, *τὸν μέλλοντα ὀρθῶς ῥητορικὸν ἔσεσθαι, δίκαιον ἄρα δεῖ εἶναι, καὶ ἐπιστήμονα τῶν δικαίων*. ut appareat Platoni non rhetoricen videri malum, sed eam veram, nisi justo ac bono, non contingere. Adhuc autem in
184 Phædro manifestius facit *hanc artem consummari citra justitiæ quoque scientiam non posse*: cui opinioni nos quoque accedimus. An aliter defensionem Socratis,

& eo-

& eorum qui pro patria ceciderant, laudem ſcripſiſſet? quæ certe ſunt oratoris opera. Sed in illud hominum genus quod facultate dicendi male utebatur, invectus eſt. Nam & Socrates inhoneſtam ſibi credidit orationem quam ei Lyſias reo compoſuerat: & tum maxime ſcribere litigatoribus, quæ illi pro ſe ipſi dicerent, erat moris: atque ita juri, quo non licebat pro altero agere, fraus adhibebatur. Doctores quoque ejus artis parum idonei Platoni videbantur qui *rhetoricen* a juſtitia ſepararent, & veris credibilia præferrent: nam id quoque dicit in Phædro. Conſenſiſſe autem illis ſuperioribus videri poteſt etiam Cornelius Celſus, cujus hæc verba ſunt, *Orator ſimile tantum veri petit*. Deinde paullo poſt, *Non enim bona conſcientia, ſed victoria, litigantis eſt præmium*. Quæ ſi vera eſſent, peſſimorum hominum foret, hæc tam pernicioſa nocentiſſimis moribus dare inſtrumenta, & nequitiam præceptis adjuvare. Sed illi rationem opinionis ſuæ viderint. Nos autem ingreſſi formare perfectum *oratorem*, quem in primis eſſe *virum bonum* volumus, ad eos qui de hoc opere melius ſentiunt, revertamur. *Rhetoricen* autem quidam eamdem *civilitatem* eſſe judicaverunt: Cicero *ſcientiæ civilis partem* vocat. *Civilis* autem *ſcientia* idem quod *ſapientia* eſt. Quidam etiam philoſophiæ, quorum eſt Iſocrates. Huic ejus ſubſtantiæ maxime convenit finitio, *Rhetoricen eſſe bene dicendi* 185
ſcientiam. Nam & orationis omnes virtutes ſemel complectitur, & protinus mores etiam oratoris, cum bene dicere non poſſit, niſi vir bonus. Idem valet Chryſippi finis ille ductus a Cleanthe, *ſcientia recte dicendi*. Sunt plures ejuſdem, ſed ad alias quæſtiones magis pertinent. Idem ſentiret finis hoc modo comprehenſus, *Perſuadere quod oporteat*: niſi quod artem ad exitum alligat. Bene Areus, *Dicere ſecundum virtutem orationis*. Excludunt a rhetorice malos & illi

qui ſcientiam civilium officiorum eam putaverunt, ſi ſcientiam virtutem judicant: ſed anguſte, intraque civiles quæſtiones, coercent. Albutius, non obſcurus profeſſor atque auctor, *ſcientiam bene dicendi* eſſe conſentit: ſed exceptionibus peccat, adjiciendo, *circa civiles quæſtiones*, & *credibiliter*. quarum jam utrique reſponſum eſt. Probabilis & illi voluntatis, qui *recte ſentire & dicere*, rhetorices putaverunt. Hi ſunt fere fines maxime illuſtres, & de quibus præcipue diſputatur. Nam omnes quidem perſequi, nec attinet, nec poſſum: cum pravum quoddam (ut arbitror) ſtudium circa ſcriptores artium exſtiterit, nihil eiſdem verbis, quæ prior aliquis occupaſſet, finiendi: quæ ambitio procul aberit a me. Dicam enim non utique quæ invenero, ſed quæ placebunt: ſicut hoc, *rhetoricen eſſe bene dicendi ſcientiam:* cum reperto quod eſt optimum, qui quærit aliud, pejus velit. His approbatis, ſimul manifeſtum eſt illud quoque, quem finem, vel quid ſummum & ultimum habeat rhetorice, quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars tendit: nam ſi eſt ipſa bene dicendi ſcientia, finis ejus & ſummum eſt bene dicere.

186 CAPUT XVI.

An utilis ſit rhetorice.

SEquitur quæſtio, an utilis *rhetorice*. Nam quidam vehementer in eam invehi ſolent: &, quod ſit indigniſſimum, in accuſationem orationis utuntur orandi viribus: *Eloquentiam eſſe, quæ pœnis eripiat ſceleſtos, cujus fraude damnentur interim boni: conſilia ducantur in pejus: nec ſeditiones modo turbæque populares, ſed bella etiam inexpiabilia excitentur: cujus denique tum maxime ſit uſus, cum pro falſis contra veritatem valet.* Nam & Socrati objiciunt comici, *docere eum, quomo-*

do

do pejorem cauſſam meliorem faciat : & contra Tiſiam &
Gorgiam ſimilia dicit polliceri Plato. Et his adjici-
unt exempla Græcorum Romanorumque, & enume-
rant, qui perniciosa, non ſingulis tantum, ſed re-
bus etiam publicis, uſi eloquentiâ, turbaverint ci-
vitatium ſtatus, vel everterint: eoque & Lacedæ-
moniorum civitate expulſam: & Athenis quoque,
ubi actor movere affectus vetabatur, velut reciſam
orandi poteſtatem. Quo quidem modo nec duces e-
runt utiles, nec magiſtratus, nec medicina, nec ipſa 187
denique ſapientia. Nam & dux Flaminius, & Grac-
chi, Saturnini, Glauciæ magiſtratus, & in medi-
cis venena, & in iis qui philoſophorum nomine ma-
le utuntur, graviſſima nonnumquam flagitia depre-
henſa ſunt. Cibos aſpernemur: attulerunt ſæpe va-
letudinis cauſſas. Numquam tecta ſubeamus: ſuper
habitantes aliquando procumbunt. Non fabricetur
militi gladius: poteſt uti eodem ferro latro. Quis
neſcit, ignes, aquas, ſine quibus nulla ſit vita, &
(ne terrenis immorer) Solem Lunamque præcipua
ſiderum, aliquando etiam nocere? Num igitur ne-
gabitur deformem Pyrrhi pacem cæcus ille Appius
dicendi viribus diremiſſe? Aut non divina M. Tullii
eloquentia & contra leges Agrarias popularis fuit?
& Catilinæ fregit audaciam? & ſupplicationes, qui
maximus honor victoribus bello ducibus datur, in
toga meruit? Nonne perterritos militum animos
frequenter a metu revocat oratio? & tot pugnandi
pericula ineuntibus, laudem vita potiorem eſſe per-
ſuadet? Neque vero me Lacedæmonii atque Athe-
nienſes magis moverint, quam pop. Romanus, apud
quem ſumma ſemper oratoribus dignitas fuit. Equi-
dem nec urbium conditores reor aliter effecturos
fuiſſe, ut vaga illa multitudo coiret in populos, niſi
docta voce commota: nec legum repertores ſine
ſumma vi orandi conſecutos, ut ſe ipſi homines ad 188

ſervitutem juris adſtringerent. Quin ipſa vitæ præcepta, etiam ſi natura ſunt honeſta, plus tamen ad formandas mentes valent, quoties pulchritudinem rerum claritas orationis illuminat. Quare etiam ſi in utramque partem valent arma facundiæ, non tamen eſt æquum id haberi malum quo bene uti licet. Verum hæc apud eos fortaſſe quærantur qui ſummam rhetorices ad perſuadendi vim retulerunt. Si vero eſt *bene dicendi ſcientia*, quem nos finem ſequimur, ut ſit *orator* in primis *vir bonus:* utilem certe eam eſſe confitendum eſt. Et hercle deus ille princeps, parens rerum, fabricatorque mundi, nullo magis hominem ſeparavit a ceteris, quæ quidem mortalia eſſent, animalibus, quam dicendi facultate. Nam corpora quidem magnitudine, viribus, firmitate, patientia, velocitate præſtantiora in illis mutis videmus: eadem minus egere acquiſitæ extrinſecus opis. Nam & ingredi citius, & paſci, & tranare aquas, citra docentem, naturâ ipſâ ſciunt.
189 Et pleraque contra frigus ex ſuo corpore veſtiuntur, & arma his ingenita quædam, & ex obvio fere victus: circa quæ omnia multus hominibus labor eſt. Rationem igitur nobis præcipuam dedit, ejuſque nos ſocios eſſe cum diis immortalibus voluit. Sed ipſa ratio neque tam nos juvaret, neque tam eſſet in nobis manifeſta, niſi quæ concepiſſemus mente, promere etiam loquendo poſſemus: quod magis deeſſe ceteris animalibus, quam intellectum & cogitationem quamdam videmus. Nam & moliri cubilia, & nidos texere, & educare fœtus, & excludere, quinetiam reponere in hyemem alimenta, opera quædam nobis inimitabilia, qualia ſunt cerarum & mellis, efficere, nonnullius fortaſſe rationis eſt: ſed quia carent ſermone quæ id faciunt, *muta* atque *irrationabilia* vocantur. Denique homines, quibus negata vox eſt, quantulum adjuvat animus ille cœleſtis!

ſtis!

ſtis! Quare ſi nihil a diis oratione melius accepimus, quid tam dignum cultu ac labore ducamus, aut in quo malimus præſtare hominibus, quam quo ipſi homines ceteris animalibus præſtant? Eo quidem magis, quod nulla in parte plenius labor gratiam refert. Id adeo manifeſtum erit, ſi cogitaverimus, unde, & quouſque jam provecta ſit orandi facultas, & adhuc augeri poteſt. Nam ut omittam, defendere amicos, regere conſiliis ſenatum, populum, exer- 190
citum in quæ velit ducere, quam ſit utile, conveniatque bono viro: nonne pulchrum vel hoc ipſum eſt, ex communi intellectu, verbiſque, quibus utuntur omnes, tantum aſſequi laudis & gloriæ, ut non loqui & orare, ſed, quod Pericli contigit, fulgurare ac tonare videaris?

CAPUT XVII.

An rhetorice ſit ars.

Finis non erit, ſi exſpatiari parte in hac, & indulgere voluptati velim. Tranſeamus igitur ad eam quæſtionem, quæ ſequitur, an *rhetorice ars ſit*. Quod quidem adeo ex iis qui præcepta dicendi tradiderunt, nemo dubitavit, ut etiam ipſis librorum titulis teſtatum ſit, ſcriptos eos *de arte rhetorica*: Cicero vero etiam, quæ *rhetorice* vocetur, eſſe *artificioſam eloquentiam* dicat. Quod non oratores tantum vindicarunt, ut ſtudiis aliquid ſuis præſtitiſſe videantur: ſed cum his Philoſophi, & Stoici, & Peripatetici plerique, conſentiunt. Ac me dubitaſſe confiteor, an hanc partem quæſtionis tractandam putarem. nam quis eſt adeo, non ab eruditione modo, 191
ſed a ſenſu remotus hominis, ut fabricandi quidem, & texendi, & e luto vaſa ducendi *artem* putet, *rhetoricen* autem, maximum, ac pulcherrimum (ut ſu-

pra diximus) opus, in tam sublime fastigium existimet, *sine arte* venisse? Equidem illos qui contra disputarunt, non tam sensisse quod dicerent, quam exercere ingenia materiæ difficultate credo voluisse: sicut Polycratem, cum Busirim laudaret, & Clytemnestram: quamquam is, quod his dissimile non esset, composuisse orationem quæ est habita contra Socratem, dicitur. Quidam naturalem esse rhetoricen volunt, & tamen adjuvari exercitatione non diffitentur: ut in libris Ciceronis de Oratore dicit Antonius *observationem* quamdam esse, *non artem*. Quod non ideo, ut pro vero accipiamus, est positum; sed ut Antonii persona servetur, qui dissimulator artis fuit. Hanc autem opinionem habuisse Lysias videtur: cujus sententiæ talis defensio est, quod indocti, & barbari, & servi, pro se cum loquuntur, aliquid dicant simile principio, *narrent*, *probent*, *refutent*, & (quod vim habeat epilogi) *deprecentur*. Deinde adjiciunt illas verborum cavillationes, *Nihil quod ex arte fiat, ante artem fuisse*: atqui dixisse homines pro se, & in alios semper: doctores artis, sero jam, & circa Tisiam & Coraca primum repertos. orationem igitur ante artem fuisse, eoque artem non esse. Nos porro quando cœperit hujus rei doctrina, non laboramus exquirere: quamquam apud Homerum, & præceptorem Phœnicem tum a-
192 gendi, tum etiam loquendi, & oratores plures, & omne in tribus ducibus orationis genus, & certamina quoque proposita eloquentiæ inter juvenes, invenimus: quin in cælatura clypei Achillis & lites sunt, & actores. Illud admonere satis est, *omnia, quæ ars consummaverit, a natura initia duxisse*: aut tollatur *medicina*, quæ ex observatione salubrium, atque his contrariorum, reperta est, & ut quibusdam placet, tota constat experimentis. Nam & vulnus deligavit aliquis, antequam hæc ars esset: & febrem

brem quiete & abſtinentia, non quia rationem videbat, ſed quia id valetudo ipſa coegerat, mitigavit. Nec *fabrica* ſit ars: caſas enim primi illi ſine arte fecerunt. Nec *muſica*: cantatur ac ſaltatur per omnes gentes aliquo modo. Ita, ſi *rhetorice* vocari debet ſermo quicumque, fuiſſe eam, antequam eſſet ars, confitebor. Si vero non quiſquis loquitur, orator eſt, & tum non tamquam oratores loquebantur: neceſſe eſt oratorem factum arte, nec ante artem fuiſſe fateantur. Quo illud quoque excluditur quod dicunt, non eſſe artis id quod faciat qui non didicerit, dicere autem homines & qui non didicerunt. Ad cujus rei confirmationem afferunt Demadem remigem & Æſchinem hypocriten oratores fuiſſe. falſo: nam neque orator eſſe qui non didicit, poteſt: & hos ſero potius, quam numquam didiciſſe quis dixerit: quamquam Æſchines ab initio ſit verſatus in literis, quas pater ejus etiam docebat: Demadem neque non 193
didiciſſe certum ſit, & continua dicendi exercitatio potuerit tantum, quantuſcumque poſtea fuit, feciſſe. Nam id potentiſſimum diſcendi genus eſt. Sed & præſtantiorem, ſi didiciſſet, futurum fuiſſe dicere licet. Neque enim orationes ſcribere eſt auſus, ut eum multum valuiſſe in dicendo ſciamus. Ariſtoteles, ut ſolet, quærendi gratia, quædam ſubtilitatis ſuæ argumenta excogitavit in Gryllo: ſed idem & *de arte rhetorica* tres libros ſcripſit, & in eorum primo non artem ſolum eam fatetur, ſed ei particulam civilitatis, ſicut dialecticis, aſſignat. Multa Critolaus contra, multa Rhodius Athenodorus. Agnon quidem detraxit ſibi inſcriptione ipſa fidem, qua rhetorices accuſationem profeſſus eſt. Nam de 194
Epicuro, qui diſciplinas omnes fugit, nihil miror. Hi complura dicunt, ſed ex paucis locis ducta. Itaque potentiſſimis eorum breviter occurram, ne in infinitum quæſtio evadat. Prima his argumentatio *ex*

materia est. Omnes enim artes ajunt habere *materiam*, quod est verum: rhetorices *nullam* esse *propriam:* quod esse falsum in sequentibus probabo. Altera est calumnia, nullam artem falsis assentiri opinionibus, quia constitui sine præceptione non possit, quæ semper vera sit: *rhetoricen* assentiri falsis: non esse igitur artem. Ego *rhetoricen* nonnumquam dicere falsa pro veris confitebor, sed non ideo in falsa quoque esse opinione concedam: quia longe diversum est, ipsi quid videri, & ut alii videatur, efficere. nam & imperator falsis utitur sæpe: ut Hannibal, cum inclusus a Fabio, sarmentis circa cornua boum deligatis, incensisque, per noctem in adversos montes agens armenta, speciem hosti abeuntis exercitus dedit: sed illum fefellit, ipse, quid verum esset, non ignoravit. Nec vero Theopompus Lacedæmonius, cum permutato cum uxore habitu e custodia, ut mulier, evasit, falsam de se opinionem habuit, sed custodibus præbuit. Item orator, cum falso utitur pro vero, scit esse falsum, eoque se pro vero uti: non ergo falsam habet ipse opinionem, sed fallit alium. Nec Cicero, cum se tenebras offudisse judicibus in caussa Cluentii gloriatus est, nihil ipse vidit. Et pictor, cum vi artis suæ efficit, ut quædam eminere in opere, quædam recessisse credamus, ipse ea plana

195 esse non nescit. Ajunt etiam, *omnes artes habere finem aliquem propositum, ad quem tendant:* hunc modo nullum esse in rhetorice, modo non præstari eum qui promittatur. mentiuntur: nos enim esse finem jam ostendimus, & quis esset, diximus. Præstabit hunc semper orator, semper enim bene dicet. Firmum autem hoc, quod opponitur, adversus eos fortasse sit qui persuadere finem putaverunt. Noster orator, arsque a nobis finita, non sunt posita in eventu. Tendit quidem ad victoriam qui dicit: sed cum bene dixit, etiam si non vincat, id quod arte con-

continetur, effecit. Nam & gubernator vult salva nave in portum pervenire: si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicetque notum illud, *Dum clavum rectum teneam*. Et medicus sanitatem ægri petit: si tamen aut valetudinis vi, aut intemperantia ægri, aliove quo casu summa non contingit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinæ fine non excidit. Ita oratori bene dixisse finis est. Nam est *ars* ea, ut post paullum clarius ostendemus, *in actu* posita, *non in effectu*. Ita falsum erit illud quoque, quod dicitur, *Artes scire, quando sint finem consecutæ, rhetoricen nescire*. Nam se quisque bene dicere intelligit. Uti etiam vitiis rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur: quia & falsum dicat, & affectus moveat. Quorum neutrum est turpe, cum ex bona ratione proficiscitur: ideoque nec vitium. Nam & mendacium dicere, etiam sapienti aliquando concessum est: & affectus, si aliter ad æquitatem perduci judex non poterit, necessario movebit orator. Imperiti enim judicant, & qui frequenter in hoc ipsum fallendi 196
sunt, ne errent. Nam si mihi sapientes judices dentur, sapientum conciones, atque omne concilium, nihil invidia valeat, nihil gratia, nihil opinio præsumta, falsique testes, perquam sit exiguus eloquentiæ locus, & prope in sola delectatione ponatur. Sin & audientium mobiles animi, & tot malis obnoxia veritas: arte pugnandum est: & adhibenda quæ prosunt. Nec enim, qui recta via depulsus est, reduci ad eam, nisi alio flexu potest. Plurima vero ex eo contra *rhetoricen* cavillatio est, quod ex utraque caussæ parte dicatur. Inde hæc, *Nullam esse artem sibi contrariam*: rhetoricen esse contrariam sibi. *Nullam artem destruere quod effecerit*: accidere hoc rhetorices operi. Item, *Aut dicenda eam docere, aut non dicenda*: itaque vel per hoc non esse artem, quod non di-

dicenda præcipiat: vel per hoc, quod, cum dicenda præceperit, etiam contraria his doceat. Quæ omnia apparet de ea rhetorice dici quæ sit a bono viro atque ab ipsa virtute sejuncta: alioqui ubi injusta caussa est, ibi rhetorice non est: adeo ut vix ex admirabili quodam casu possit accidere, ut ex utraque parte orator, id est vir bonus dicat. Tamen quoniam hoc quoque in rerum naturam cadit, ut duos sapientes aliquando justæ caussæ in diversum tra-
197 hant, quando etiam pugnaturos eos inter se, si ratio ita duxerit, credunt, respondebo propositis. atque ita quidem, ut appareat, hæc adversus eos quoque frustra excogitata qui malis moribus nomen oratoris indulgent. Nam *rhetorice non est contraria sibi*. Caussa enim cum causa, non illa secum ipsa componitur. Nec si pugnent inter se qui idem didicerunt: idcirco ars, quæ utrique tradita est, non erit. Alioqui nec armorum, quia sæpe gladiatores, sub eodem magistro eruditi, inter se componuntur.. Nec gubernandi, quia navalibus præliis gubernator est gubernatori adversus. Nec imperatoria, quia imperator cum imperatore contendit. Item non evertit opus rhetorice quod efficit. neque enim positum a se argumentum solvit orator, sed ne rhetorice quidem: quia apud eos qui in persuadendo finem putant, aut si quis (ut dixi) casus, duos inter se bonos viros composuerit, verisimilia quærentur. Non autem siquid est altero credibilius, id ei contrarium est quod fuit credibile. Nam ut candido candidius, & dulci dulcius non est adversum, ita nec probabili probabilius. Nec præcipit umquam non dicenda, nec dicendis contraria, sed quæ in quaque caussa dicenda sunt. Non semper autem, etiamsi frequentissime, tuenda veritas erit, sed aliquando exigit communis utilitas, ut etiam falsa defendantur. Ponuntur hæ quoque in secundo Ciceronis de Oratore libro con-

contradictiones, *Artem earum rerum esse quæ sciantur:* oratoris omnem actionem opinione, non scientia contineri; quia & apud eos dicat qui nesciant, 198
& ipse dicat aliquando, quod nesciat. Ex his alterum, id est, an sciat judex, de quo dicatur, nihil ad oratoris artem: alteri respondendum, *Ars earum rerum est quæ sciuntur*. Rhetorice ars est bene dicendi, bene autem dicere scit orator. Sed nescit an verum sit quod dicit. Ne hi quidem qui ignem, aut aquam, aut quatuor elementa, aut corpora insecabilia esse, ex quibus res omnes initium duxerunt, tradunt: nec qui intervalla siderum, & mensuras Solis ac terræ colligunt: disciplinam tamen suam, *artem* vocant. Quod si ratio efficit, ut hæc non opinari, sed propter vim probationum scire videantur; eadem ratio idem præstare oratori potest. Sed an caussa vera sit, nescit. Ne medicus quidem, an dolorem capitis habeat, qui hoc se pati dicet: curabit tamen tamquam id verum sit, & erit ars medicina. Quid? quod rhetorice non utique propositum habet semper vera dicendi, sed semper verisimilia? scit autem esse verisimilia quæ dicit. Adjiciunt his, qui contra sentiunt, quod sæpe quæ in aliis litibus impugnarunt actores caussarum, eadem in aliis defendant. Quod non artis, sed hominis est vitium. Hæc sunt præcipua quæ contra rhetoricen dicantur: alia & minora, & tamen ex his fontibus derivata. Confirmatur autem eam *esse artem*, breviter. Nam sive (ut Cleanthes voluit) *ars est potestas viâ*, id est, *ordine efficiens:* esse certe viam atque ordinem in bene dicendo nemo dubitaverit: sive ille ab omnibus fere probatus finis observatur, artem constare ex præceptionibus consentientibus & coexercitatis ad finem vitæ utilem: jam ostendimus nihil non ho- 199
rum in rhetorice inesse. Quid? quod & inspectione & exercitatione, ut artes ceteræ, constat? Nec potest

est ars non esse, si ars est dialectice, quod fere constat: cum ab ea specie magis quam genere differat. Sed nec illa omittenda sunt, qua in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea esse artem: & in eo quod qui didicerit, melius faciat, quam qui non didicerit, esse artem. Atqui non solum doctus indoctum, sed etiam doctior doctum in rhetorices opere superabit, neque essent ejus aliter tam multa præcepta, tamque magni qui docerent. Id quod cum omnibus confitendum est, tum nobis præcipue, qui rationem dicendi a bono viro non separamus.

CAPUT XVIII.

Generalis artium divisio, & ex quibus sit rhetorica.

CUm sint autem artium aliæ positæ in inspectione, id est cognitione & æstimatione rerum, qualis est *astrologia*, nullum exigens actum, sed ipso rei, cujus studium habet, intellectu contenta, quæ θεωρητικὴ vocatur: Aliæ in agendo, quarum in hoc
200 finis est, & ipso actu perficitur, nihilque post actum operis relinquit, quæ πρακτικὴ dicitur, qualis est *saltatio*: Aliæ in effectu, quæ operis, quod oculis subjicitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικὴν appellamus, qualis est *pictura*: fere judicandum est *rhetoricen* in actu consistere. Hoc enim, quod est officii sui, perficit. atque ita ab omnibus dictum est. Mihi autem videtur etiam ex illis ceteris artibus multum assumere. Nam & potest aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta. Erit enim *rhetorice* in oratore etiam tacente: & si desierit agere, vel proposito vel aliquo casu impeditus, non magis desinet esse orator, quam medicus, qui curandi fecerit finem. Nam est aliquis, ac nescio an maximus etiam,

iam, ex ſecretis ſtudiis, fructus, ac tum pura voluptas literarum, cum ab actu, id eſt opere, receſſerunt, & contemplatione ſui fruuntur. Sed effective quoque aliquid ſimile ſcriptis orationibus, vel hiſtoriis (quod ipſum opus in parte oratoria merito ponimus) conſequetur. Si tamen una ex tribus artibus habenda ſit, quia maximus ejus uſu actu continetur, atque eſt in eo frequentiſſima, dicatur *activa*, vel *adminiſtrativa*. Nam & hoc ejuſdem rei nomen eſt.

CAPUT XIX.

Utra plus conferat eloquentiæ, ars, an natura.

SCio quæri etiam, *naturane* plus ad eloquentiam conferat *an doctrina*. Quod ad propoſitum quidem noſtri operis nihil pertinet: nec enim conſum- 201
matus orator, niſi ex utroque fieri poteſt: plurimum tamen referre arbitror, quam eſſe in hoc loco quæſtionem velimus. Nam ſi parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam ſine doctrina multum valebit, doctrina nulla eſſe ſine natura poterit. Sin ex pari cocant, in mediocribus quidem utriſque majus adhuc naturæ credam eſſe momentum, conſummatos autem plus doctrinæ debere, quam naturæ, putabo. Sicut terræ, nullam fertilitatem habenti, nihil optimus agricola profuerit: e terra uberi utile aliquid, etiam nullo colente, naſcetur. At in ſolo fecundo plus cultor, quam ipſa per ſe bonitas ſoli, efficiet. Et ſi Praxiteles ſignum aliquod ex molari lapide conatus eſſet exſculpere, Parium marmor mallem rude: at ſi illud idem artifex expoliſſet, plus in manibus fuiſſet, quam in marmore. Denique natura materiæ, ars doctrinæ eſt. hæc fingit, illa fingitur. Nihil ars ſine materia: materiæ etiam ſine arte pretium eſt. Ars ſumma, materia optima melior.

CA-

CAPUT XX.

An virtus fit rhetorice.

ILla quæftio eft major, an ex mediis artibus, quæ
neque laudari per fe, neque vituperari poffunt,
fed utiles, aut fecus fecundum mores utentium fiunt,
202 habenda fit rhetorice: an fit, ut compluribus etiam
philofophorum placet, virtus. Equidem illud quod
in ftudiis dicendi plerique exercuerunt & exercent,
aut *nullam artem*, quæ ἀτεχνία nominatur, puto
(multos enim video, fine ratione, fine literis, qua
vel impudentia vel fames duxit, ruentes) aut *malam*
quafi *artem*, quam κακοτεχνίαν dicimus. Nam & fuif-
fe multos, & effe nonnullos exiftimo, qui facultatem
dicendi ad hominum perniciem converterunt. Ma-
ταιοτεχνία quoque eft quædam, id eft fupervacua artis
imitatio, quæ nihil fane nec boni nec mali habeat,
fed vanum laborem: qualis illius fuit qui grana ci-
ceris, ex fpatio diftante miffa, in acum continuo & fi-
ne fruftratione inferebat: quem cum fpectaffet Ale-
xander, donaffe dicitur ejufdem leguminis modio.
Quod quidem præmium fuit illo opere digniffimum.
His ego comparandos exiftimo qui in declamationi-
203 bus, quas effe veritati diffimillimas volunt, ætatem
multo ftudio ac labore confumunt. Verum hæc,
quam inftituere conamur, & cujus imaginem animo
concepimus, quæ bono viro convenit, quæque eft
vera rhetorice, virtus erit. Quod philofophi quidem
multis & acutis conclufionibus colligunt: mihi vero
etiam planiore hac, proprieque noftra probatione vi-
detur effe perfpicuum. Ab illis hæc dicuntur, *Si*
confonare fibi in faciendis ac non faciendis, virtutis
eft, quæ pars ejus *prudentia* vocatur, eadem in di-
cendis ac non dicendis erit. Et fi virtutes funt, ad

quas

quas nobis etiam, ante quam doceremur, initia quædam ac semina sunt concessa naturâ, ut ad justitiam, cujus rusticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago: nos certe sic esse ab initio formatos, ut possemus orare pro bonis, etiam si non perfecte, tamen ut inessent quædam (ut dixi) semina ejus facultatis, manifestum est. Non eadem autem his natura artibus est quæ a virtute sunt remotæ. Itaque cum duo sint genera orationis, altera *perpetua*, quæ *rhetorice* dicitur: altera *concisa*, quæ *dialectice*: quas quidem Zeno adeo conjunxit, ut hanc compressæ in pugnum manus, illam explicitæ diceret similem, etiam disputatrix virtus erit: adeo de hac, quæ speciosior atque apertior tanto est, nihil dubitabitur. Sed plenius 204
hoc idem atque apertius intueri ex ipsis operibus volo. Nam quid orator *in laudando* faciet, nisi honestorum ac turpium peritus? aut *in suadendo*, nisi utilitate perspecta? aut *in judiciis*, si justitiæ sit ignarus? Quid? non fortitudinem postulat res eadem, cum sæpe contra turbulentas populi minas, sæpe cum periculosa potentium offensa, nonnumquam, ut in judicio Miloniano, inter circumfusa militum arma dicendum sit: ut si virtus non est, ne perfecta quidem esse possit oratio. Quod si ea in quoque animalium est virtus, qua præstat cetera vel pleraque, ut in leone impetus, in equo velocitas: hominem porro ratione atque oratione excellere ceteris certum est: cur non tam in eloquentia, quam in ratione virtutem ejus esse credamus? Recteque hoc apud Ciceronem disserit Crassus. Est enim *eloquentia una quadam de summis virtutibus*. Et ipse Cicero in sua persona, cum ad Brutum in epistolis, tum aliis etiam locis, virtutem eam appellat. At procemium aliquando & narrationem dicit malus homo, & argumenta, sic, ut nihil sit in his requirendum. Nam & latro pugnabit acriter, virtus tamen erit fortitudo: & tor-

& tormenta ſine gemitu feret malus ſervus, tolerantia tamen doloris laude ſua non carebit. *Multa ſunt eadem, ſed aliter.* Sufficiant igitur hæc, quia de utilitate ſupra tractavimus.

205 CAPUT XXI.

Quæ ſit materia rhetorices.

Materiam rhetorices quidam dixerunt eſſe *orationem*: qua in ſententia ponitur apud Platonem Gorgias. Quæ ſi ita accipitur, ut ſermo quacumque de re compoſitus dicatur *oratio*, non materia, ſed opus eſt: ut ſtatuarii, *ſtatua*. nam & oratio efficitur arte, ſicut ſtatua. Sin hac appellatione verba ipſa ſignificari putamus, nihil hæc ſine rerum ſubſtantia faciunt. Quidam *argumenta perſuaſibilia*: quæ & ipſa in parte ſunt operis, & arte fiunt, & materia egent. Quidam *civiles quæſtiones*: quorum opinio non qualitate, ſed modo erravit. Eſt enim hæc materia rhetorices, ſed non ſola. Quidam, quia virtus ſit rhetorice, *materiam ejus totam vitam* vocant. Alii, quia non omnium virtutum materia ſit tota vita, ſed pleræque earum verſentur in partibus, ſicut *juſtitia*, *fortitudo*, *continentia*, propriis officiis & ſuo fine intelliguntur: rhetoricen quoque dicunt in una aliqua parte ponendam: eique locum in ethice *negotialem* aſſignant, id eſt, *πραγματικόν*. Ego (neque id ſine auctoribus) materiam eſſe rhetorices judico, *omnes res, quæcumque ei ad dicendum ſubjecta erunt*. Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiæ videtur, *non*
206 *in verbis eſſe materiam, ſed in rebus*. Et in Phædro palam, non in judiciis modo & concionibus, ſed in rebus etiam privatis ac domeſticis rhetoricen eſſe demonſtrat. Quo manifeſtum eſt hanc opinionem ipſius Platonis fuiſſe. Et Cicero quodam loco materiam rhe-

rhetorices vocat *res quæ subjecta sunt ei*, sed certas demum putat esse subjectas. Alio vero, de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur, his quidem verbis: *Quamquam vis oratoris, professioque ipsa bene dicendi, hoc suscipere ac polliceri videatur, ut omni de re, quæcumque sit proposita, ornate ab eo copioseque dicatur*. Atque adhuc alibi: *Verum enim oratori, quæ sunt in hominum vita (quandoquidem in ea versatur orator, atque ea est ei subjecta materia) omnia quæsita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent*. Hanc autem, quam nos *materiam* vocamus, id est, res subjectas, quidam modo infinitam, modo non propriam rhetorices esse dixerunt: eamque artem *circumcurrentem* vocaverunt, quod in omni materia diceret. Cum quibus mihi minima pugna est. Nam de omni materia dicere eam fatentur: propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. Sed neque infinita est, etiam si est multiplex: & aliæ quoque artes minores habent multiplicem materiam, velut *architectonice*. Namque ea in omnibus quæ sunt ædificio utilia, versatur. Et *cælatura*, quæ auro, argento, ære, ferro opera efficit. Nam *sculptura* etiam lignum, ebur, marmor, vitrum, gemmas, præter ea quæ supra dixi, complectitur. Neque protinus non est materia rhetorices, si in eadem versatur & alius. Nam si quæram, quæ sit materia statuarii, dicetur *æs*: si quæram quæ sit excusoris, id est, ejus fabricæ quam Græci χαλκευτικὴν vocant, similiter *æs* esse respondeant. Atqui plurimum a statuis differunt vasa. Nec medicina ideo non erit ars, quia unctio & exercitatio cum palæstrica, ci- 207
borum vero qualitas etiam cum coquorum ei sit arte communis. Quod vero de bono, utili, justo disserere, philosophiæ officium esse dicunt, non obstat. Nam cum philosophum dicunt, hoc accipi volunt, virum bonum. Cur igitur oratorem, quem a bono

viro non ſeparo, in eadem materia verſari mirer?
cum præſertim primo libro jam oſtenderim, philoſo-
phos omiſſam hanc ab oratoribus partem occupaſſe,
quæ rhetorices propria ſemper fuiſſet, ut illi potius
in noſtra materia verſentur. Denique cum ſit *diale-*
ctices materia de rebus ſubjectis diſputare, ſit autem
dialectices oratio conciſa, cur non eadem perpetuæ
quoque materia videatur? Solet a quibuſdam & il-
lud poni, *Omnium igitur artium peritus erit orator, ſi*
de omnibus ei dicendum eſt. Poſsem hîc Ciceronis re-
ſpondere verbis, apud quem hoc invenio: *Mea qui-*
dem ſententia nemo eſſe poterit omni laude cumulatus ora-
tor, niſi erit omnium rerum magnarum atque artium
ſcientiam conſecutus: ſed mihi ſatis eſt ejus eſſe orato-
rem rei de qua dicet, non inſcium. Neque enim
omnes cauſſas novit, & debet poſſe de omnibus di-
cere. De quibus ergo dicet? de quibus didicit.
Similiter de artibus quoque, de quibus dicendum e-
rit, interim diſcet: & de quibus didicerit, dicet.
Quid ergo? non aut faber de fabrica melius, aut de
muſice muſicus? Si neſciat orator, quid ſit de quo
quæritur, plane melius. Nam & litigator ruſticus
illiteratuſque de cauſſa ſua melius, quam orator
qui neſcit quid in lite ſit, dicet: ſed accepta a mu-
ſico, a fabro, ſicut a litigatore, melius orator,
quam ipſe qui docuerit. Verum & *faber*, cum *de fa-*
brica, & *muſicus*, cum *de muſica*, ſi quid confirma-
tionem deſideraverit, dicet, non erit quidem ora-
tor, ſed faciet illud quaſi orator: ſicut cum vulnus
imperitus deligabit, non erit medicus, ſed faciet ut
208 medicus. An hujuſmodi res nec in laudem, nec in
deliberationem, nec in judicium veniunt? Ergo
cum de faciendo portu Oſtienſi deliberatum eſt, non
debuit dicere ſententiam orator? Atqui opus erat
ratione architectorum. Livores & tumores in cor-
pore, cruditatis an veneni ſigna ſint, non tractat
ora-

orator? At est id ex ratione medicinæ. Circa mensuras & numeros non versabitur? Dicamus has geometriæ esse partes. Equidem omnia fere posse credo casu aliquo venire in officium oratoris: quod si non accidet, non erunt ei subjecta. Ita sic quoque recte diximus, *materiam rhetorices esse omnes res ad dicendum ei subjectas*, quod quidem probat etiam sermo communis. Nam cum aliquid, de quo dicamus, accepimus, positam nobis esse materiam frequenter etiam præfatione testamur. Gorgias quidem adeo rhetori de omnibus putavit esse dicendum, ut se in auditoriis interrogari pateretur, qua quisque de re vellet. Hermagoras quoque, dicendo materiam esse in caussa & in quæstionibus, omnes res subjectas erat complexus. Sed quæstiones si negat ad rhetoricen pertinere, dissentit a nobis: si autem ad rhetoricen pertinent, ab hoc quoqne adjuvamur. Nihil est enim quod non in caussam, aut in quæstionem cadat. Aristoteles tres faciendo partes orationis, *judicialem*, *deliberativam*, *demonstrativam*, pæne & ipse oratori subjecit omnia. nihil enim non in hæc cadit. Quæsitum a paucissimis etiam de instrumento est. *Instrumentum* voco, *sine quo formari materia, & in id quod velimus, effici opus non possit*. Verum hoc ego non ar- 209
tem credo egere, sed artificem. Neque enim scientia desiderat instrumentum, quæ potest esse consummata, etiam si nihil faciat: sed ille opifex, ut cælator cælum, & pictor penicilla. Itaque hæc in eum locum quo *de oratore* dicturi sumus, differamus.

210 M. FAB.

QUINCTILIANI

DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

De scriptoribus artis Rhetoricæ.

UONIAM in libro secundo quæsitum est, quid esset *Rhetorice*, & quis *finis* ejus: *artem* quoque eam esse, & *utilem*, & *virtutem*, ut vires nostræ tulerunt, ostendimus: *materiam*que ei res omnes de quibus dicere oporteret, subjecimus: jam hinc, unde cœperit, quibus constet, quo quæque in ea modo invenienda atque tractanda sint, exsequar: intra quem modum plerique scriptores artium constiterunt; adeo ut Apollodorus contentus solis judicialibus fuerit. Nec sum ignarus, hoc a me præcipue, quod hic liber inchoat, opus studiosos ejus desiderasse, ut
211 inquisitione opinionum, quæ diversissimæ, longe difficillimum, ita nescio an minime legentibus futurum voluptati: quippe quod prope nudam præceptorum tra-

traditionem deſideret. In ceteris enim admiſcere tentavimus aliquid nitoris, non jactandi ingenii gratia (namque in id eligi materia poterat uberior) ſed ut hoc ipſo alliceremus magis juventutem ad cognitionem eorum quæ neceſsaria ſtudiis arbitramur, ſi ducti jucunditate aliqua lectionis, libentius diſcerent ea quorum ne jejuna atque arida traditio averteret animos, & aures præſertim tam delicatas raderet, verebamur. qua ratione ſe Lucretius dicit præcepta philoſophiæ carmine eſse complexum: namque hac, ut eſt notum, ſimilitudine utitur:

Ac veluti pueris abſinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Aſpirant mellis dulci flavoque liquore.

& quæ ſequuntur. Sed nos veremur, ne parum hic liber mellis, & abſinthii multum habere videatur, ſitque ſalubrior ſtudiis, quam dulcior. Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quod pleraque non inventa per me, ſed ab aliis tradita, continebit: habeat etiam quoſdam qui contra ſentiant & adverſentur, propterea quod plurimi auctores, quamvis eodem tenderent, diverſas tamen vias munierunt, atque in ſuam quiſque induxit ſequentes. 212
Illi autem probant qualecumque ingreſſi ſunt iter: nec facile inculcatas pueris perſuaſiones mutaveris, quia nemo non didiciſse mavult, quam diſcere. Eſt autem, ut procedente libro patebit, infinita diſſenſio auctorum, primo ad ea quæ rudia atque imperfecta adhuc erant, adjicientibus quod inveniſsent ſcriptoribus: mox, ut aliquid ſui viderentur afferre, etiam recta mutantibus. Nam primus poſt eos quos poetæ tradiderunt, moviſse aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem ſcriptores antiquiſſimi, Corax & Tiſias Siculi: quos inſecutus eſt vir ejuſdem inſulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis (ut traditur) diſcipulus. Is beneficio

longiſſimæ ætatis (nam centum & novem vixit annos) cum multis ſimul floruit : ideoque & illorum de quibus ſupra dixi , fuit æmulus , & ultra Socra-
213 tem uſque duravit . Thraſymachus Chalcedonius cum hoc , & Prodicus Cejus , & Abderites Protagoras , a quo decem millibus denariorum didiciſse artem , quam edidit , Evathlus dicitur : & Hippias Eleus , & , quem Palamedem Plato appellat , Alcidamus Eleates . Antiphon quoque & orationem primus omnium ſcripſit , & nihilominus artem & ipſe
214 compoſuit , & pro ſe dixiſse optime eſt creditus : etiam Polycrates , a quo ſcriptam in Socratem diximus orationem : & Theodorus Byzantius , ex iis & ipſe quos Plato appellat λογοδαιδάλους . Horum , primi communes locos tractaſse dicuntur , Protagoras , Gorgias , Prodicus , & Thraſymachus . Cicero in Bruto negat, ante Periclem ſcriptum quidquam quod ornatum oratorium habeat : ejus aliqua ferri . Equidem non reperio quidquam tanta eloquentiæ fama dignum : ideoque minus miror eſse , qui nihil ab eo ſcriptum putent : hæc autem quæ feruntur , ab aliis eſse compoſita . His ſucceſsere multi , ſed clariſſimus Gorgiæ auditorum , Iſocrates ; quamquam de præceptore ejus inter auctores non convenit . nos autem Ariſtoteli credimus . Hinc velut diverſæ ſecari cœperunt viæ . Nam Iſocratis præſtantiſſimi diſcipuli fuerunt in omni ſtudiorum genere : eoque jam ſeniore (octavum enim & nonageſimum implevit annum) pomeridianis ſcholis Ariſtoteles præcipere ar-
215 tem oratoriam cœpit , noto quidem illo (ut traditur) verſu ex Philocteta frequenter uſus :

Αἰσχρὸν σιωπᾶν μὲν , καὶ Ἰσοκράτην ἐᾶν λέγειν.

Turpe eſſe tacere , & Iſocratem pati dicere.

Ars eſt utriuſque , ſed pluribus eam libris Ariſtoteles complexus eſt . Eodem tempore Theodectes fuit , de cujus opere ſupra dictum eſt . Theophraſtus quo-

que

que Aristotelis discipulus de *rhetorice* diligenter scripsit: atque hinc vel studiosius philosophi, quam rhetores, præcipueque Stoicorum ac Peripateticorum principes. Fecit deinde velut propriam Hermagoras 216
viam, quam plurimi sunt secuti: cui maxime par atque æmulus videtur Athenæus fuisse. Multa post Apollonius Molon, multa Areus, multa Cæcilius & Halicarnasseus Dionysius. Præcipue tamen in se converterunt studia Apollodorus Pergamenus, qui præceptor Apolloniæ Cæsaris Augusti fuit: & Theodorus Gadareus, qui se dici maluit Rhodium: quem studiose audisse, cum in eam insulam secessisset, dicitur Tiberius Cæsar. Hi diversas opiniones tradiderunt, appellatique inde *Apollodorei* & *Theodorei*, ad morem certas in philosophia sectas sequendi. Sed 217
Apollodori præcepta magis ex discipulis cognoscas: quorum diligentissimus in tradendo Latine fuit C. Valgius, Græce Atticus. Nam ipsius sola videtur ars edita ad Matium, quia ceteras missa ad Domitium epistola non agnoscit. Plura scripsit Theodorus, cujus auditorem Hermagoram sunt qui viderint. Romanorum primus (quantum ego quidem sciam) condidit aliqua in hac materia M. Cato ille Censorius, post M. Antonius inchoavit. Nam hoc solum 218
opus ejus, atque id ipsum imperfectum, manet. Secuti minus celebres, quorum memoriam, si quo loco res poscet, non omittam. Præcipuum vero lumen, sicut eloquentiæ, ita præceptis quoque ejus dedit unicum apud nos specimen orandi, docendique oratorias artes, M. Tullius: post quem tacere modestissimum foret, nisi & rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, & in oratoriis hæc minora, quæ plerique desiderant, sciens omisisset. Scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nonnihil Pater Gallio: accuratius vero priores Gallione Celsus & Lenas, & ætatis no- 219

ſtræ Virginius, Plinius, Rutilius. Sunt & hodie clari ejuſdem operis auctores: qui, ſi omnia complexi forent, conſuluiſſent labori meo: ſed parco nominibus viventium; veniet eorum laudi ſuum tempus: ad poſteros enim virtus durabit, non perveniet invidia. Non tamen poſt tot ac tantos ſcriptores pigebit meam quibuſdam locis poſuiſſe ſententiam. Neque enim me cujuſquam ſectæ, velut quadam ſuperſtitione imbutus, addixi: & electuris quæ volent facienda copia fuit, ſicut ipſe plurium in unum confero inventa, ubicumque ingenio non erit locus, curæ teſtimonium meruiſſe contentus.

CAPUT II.

Quod initium Rhetorices.

NEc diu nos moretur quæſtio, quæ *rhetorices* origo ſit. Nam cui dubium eſt, quin ſermonem
220 ab ipſa rerum natura geniti protinus homines acceperint, (quod certe principium eſt ejus rei) huic ſtudium & incrementum dederit *utilitas*, ſummam *ratio* & *exercitatio*? Nec video quare curam dicendi putent quidam inde cœpiſſe, quod ii qui in diſcrimen aliquod vocabantur, accuratius loqui defendendi ſui gratia inſtituerint. Hæc enim, ut honeſtior cauſſa, ita non utique prior eſt: cum præſertim *accuſatio* præcedat *defenſionem*: niſi quis dicit, etiam gladium fabricatum ab eo prius qui ferrum in tutelam ſui, quam qui in perniciem alterius compararit. Initium ergo dicendi dedit natura: initium artis, obſervatio. Homines enim, ſicut in medicina, cum viderent alia ſalubria, alia inſalubria, ex obſervatione eorum effecerunt artem: ita, cum in dicendo alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum vitandumque, & quædam ſecun-

dum

dum rationem eorum adjecerunt ipsi quoque: hæc confirmata sunt usu: tum quæ sciebat quisque, docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium ac legum latoribus dedit: in quibus fuisse 221
vim dicendi necesse est: cur tamen hanc primam originem putet, non video, cum sint adhuc quædam vagæ & sine urbibus ac sine legibus gentes, & tamen qui sunt in his nati, & legationibus funguntur, & accusent aliqua ac defendant, & denique alium alio melius loqui credant.

CAPUT III.

Quinque esse partes Rhetoricæ.

OMnis autem *orandi ratio*, ut plurimi maximique auctores tradiderunt, quinque partibus constat, *inventione*, *dispositione*, *elocutione*, *memoria*, *pronuntiatione* sive *actione*: utroque enim modo dicitur: Omnis vero sermo, quo quidem voluntas aliqua enuntiatur, habeat necesse est & *rem*, & *verba*. Ac si est brevis, & una conclusione finitus, nihil fortasse ultra desideret: at oratio longior plura exigit. Non enim tantum refert, quid, & quomodo dicamus, sed etiam quo loco: opus ergo est & *dispositione*. Sed neque omnia, quæ res postulat, dicere, 222
neque suo quæque loco poterimus, nisi adjuvante *memoria*. quapropter ea quoque pars quarta erit. Verum hæc cuncta corrumpit ac propemodum perdit indecora, vel voce, vel gestu, *pronuntiatio*. Huic quoque igitur tribuendus est necessario quintus locus. Nec audiendi quidam, quorum est Albutius, qui tres modo primas esse partes volunt, quia *memoria* atque *actio* naturâ, non arte, contingant: quarum nos præcepta suo loco dabimus: licet Thrasymachus quoque idem de *actione* crediderit. His adjece-

cerunt quidam ſextam partem, ita ut inventioni *judicium* ſubnecterent, quia primum eſset *invenire*, deinde *judicare*. Ego porro ne inveniſse quidem credo eum qui non judicavit. nec enim contraria, communia, ſtulta, inveniſse dicitur quiſquam, ſed non
223 vitaſse. Et Cicero quidem in Rhetoricis judicium ſubjecit inventioni: mihi autem adeo tribus primis partibus videtur eſse permixtum, (nam neque *diſpoſitio* ſine eo, neque *elocutio* fuerit) ut *pronuntiationem* quoque vel plurimum ex eo mutuari putem. Quod hoc audacius dixerim, quod in *Partitionibus Oratoriis* ad eaſdem, de quibus ſupra dictum eſt, quinque pervenit partes. Nam cum dupliciter primum diviſiſset, in inventionem atque elocutionem: res ac diſpoſitionem inventioni, verba & pronuntiationem elocutioni dedit: quintamque conſtituit communem, ac velut cuſtodem omnium *memoriam*. Idem *in Oratore*, quinque rebus conſtare eloquentiam dicit: in quibus poſtea ſcriptis certior ejus ſententia eſt. Non minus mihi cupidi novitatis alicujus videntur fuiſse qui adjecerunt *ordinem*, cum diſpoſitionem dixiſsent: quaſi aliud ſit diſpoſitio, quam rerum ordine quam optimo collocatio. Dion inventionem modo & diſpoſitionem tradidit, ſed utramque duplicem, rerum, ac verborum, ut ſit elocutio inventionis, pronuntiatio diſpoſitionis: his quinta pars *memoria* accedat. Theodorei fere inventionem duplicem, *rerum*, atque *elocutionis*, deinde tres ceteras partes. Hermagoras, judicium, partitionem, ordinem, quæque elocutionis ſunt, ſubjicit *œconomiæ*, quæ Græce appellata ex
224 cura rerum domeſticarum, & hîc per abuſionem poſita, nomine Latino caret. Eſt & circa hoc quæſtio, quod memoriam in ordine partium quidam *inventioni*, quidam *diſpoſitioni* ſubjunxerunt: nobis quartus ejus locus maxime placet. Non enim inventa tantum tenere, ut diſponamus, nec diſpoſita, ut eloquamur,

mur, sed etiam verbis formata memoriæ mandare debemus. Hac enim omnia quæcumque in orationem collata sunt, continentur. Fuerunt etiam in hac opinione non pauci, ut has non *Rhetorices* partes esse existimarent, sed opera oratoris: ejus enim esse invenire, disponere, eloqui, & cetera. Quod si accipimus, nihil arti relinquemus. Nam *bene dicere est oratoris*: Rhetorice tamen est bene dicendi scientia: vel,ut alii putant, artificis est persuadere: vis autem persuadendi, artis. Ita *invenire* quidem & *disponere*, oratoris: *inventio* autem & *dispositio*, Rhetorices propria videri potest. In eo plures dissenserunt, utrumne hæ *partes* essent Rhetorices, an ejusdem *opera*, an (ut Athenæus credit) *elementa*, quæ vocant στοιχεῖα. Sed neque *elementa* recte quis dixerit: alioqui tantum initia erunt, ut mundi vel humor, vel ignis, vel materia, vel corpora insecabilia: nec *operum* recte no- 225
men accipient, quæ non ab aliis perficiuntur, sed aliud ipsa perficiunt. *Partes* igitur. Nam cum sit ex his Rhetorice, fieri non potest, ut cum totum ex partibus constet, non sint partes totius, ex quibus constet. Videntur autem mihi qui hæc *opera* dixerunt, eo quoque moti, quod in alia rursus divisione nollent in idem nomen incidere. Partes enim Rhetorices esse dicebant *laudativam*, *deliberativam*, *judicialem*. Quæ si partes sunt, materiæ sunt potius, quam artis. Namque in his singulis Rhetorice tota est, quia & inventionem, & dispositionem, & elocutionem, & memoriam, & pronuntiationem quæcumque earum desiderat. Itaque quidam genera ea tria Rhetorices dicere maluerunt: optime autem ii, quos secutus est Cicero, qui genera caussarum.

CAPUT IV.

Tria esse genera caussarum.

SEd tria an plura sint, ambigitur. Nec dubie prope omnes, utique summæ apud antiquos auctoritatis, scriptores Aristotelem secuti, qui nomine tantum alio *concionalem* pro deliberativa appellat, hac
226 partitione contenti fuerunt. Verum & tum leviter est tentatum, cum apud Græcos quosdam, tum apud Ciceronem in libris de Oratore, & nunc maximo temporum nostrorum auctore prope impulsum, ut non modo plura hæc genera, sed etiam pæne innumerabilia videantur. Nam si *laudandi* ac *vituperandi* officium in parte tertia ponimus: in quo genere versari videbimur, cum *querimur*, *consolamur*, *mitigamus*, *concitamus*, *terremus*, *confirmamus*, *præcipimus*, *obscure dicta interpretamur*, *narramus*, *deprecamur*, *gratias agimus*, *gratulamur*, *objurgamus*, *maledicimus*, *describimus*, *mandamus*, *renuntiamus*, *optamus*, *opinamur*, & plurima alia? ut mihi in illa vetere persuasione permanenti, velut petenda sit venia: quærendumque, quo moti priores, rem tam late fusam, tam breviter adstrinxerint. Quos qui errasse putant, hoc secutos arbitrantur, quod in his fere versari tum oratores videbant. Nam & *laudes* ac *vituperationes* scribebantur, & ἐπιταφίους dicere erat moris, & plurimum in consiliis ac judiciis insumebatur operæ, ut scriptores artium pro solis comprehende-
227 rint frequentissima. Qui vero defendunt, tria faciunt genera auditorum: unum, quod ad delectationem conveniat, alterum, quod consilium accipiat, tertium, quod de caussis judicet. Mihi cuncta rimanti, talis quædam ratio succurrit, quod omne oratoris officium aut *in judiciis* est aut *extra judicia*. Eo-

Eorum de quibus judicio quæritur, manifestum ge-
nus est: ea quæ ad judicem non veniunt, aut præ-
teritum habent tempus, aut futurum. Præterita
laudamus aut vituperamus, de futuris deliberamus.
Item omnia de quibus dicendum est, aut certa sint
necesse est, aut dubia. Certa, ut cuique est animus,
laudat aut culpat: ex dubiis partim nobis ipsis ad e-
lectionem sunt libera; de his deliberatur: partim
aliorum sententiæ commissa; de his lite contendi-
tur. Anaximenes *judicialem* & *concionalem* generales
partes esse voluit, septem autem species, *hortandi*,
dehortandi: laudandi, *vituperandi: accusandi*, *defen-* 228
dendi, *exquirendi*, quod ἐξεταστικὸν dicunt: quarum
duæ primæ *deliberativi*, duæ sequentes *demonstrativi*:
tres ultimæ *judicialis* generis sunt partes. Protago-
ram transeo, qui *interrogandi*, *respondendi*, *mandan-
di*, *precandi*, quod εὐχωλὴν dixit, partes solas pu-
tat. Plato in Sophista, *judiciali* & *concionali* tertiam
adjecit προσομιλητικὴν, quam sane permittamus nobis
dicere *sermocinatricem*: quæ a forensi ratione disjun-
gitur, & est accommodata privatis disputationibus:
cujus vis eadem profecto est quæ dialecticæ. Isocra-
tes in omni genere inesse *laudem* ac *vituperationem*
existimavit. Nobis & tutissimum est auctores plures
sequi, & ita videtur ratio dictare. Est igitur, ut
dixi, unum genus, quo laus ac vituperatio contine-
tur, sed est appellatum a parte meliore *laudativum*.
idem alii *demonstrativum* vocant. utrumque nomen
ex Græco creditur fluxisse. Nam & ἐγκωμιαστικὸν &
ἐπιδεικτικὸν dicunt. Sed mihi ἐπιδεικτικὸν non tam de-
monstrationis vim habere, quam ostentationis vide-
tur, & multum ab illo ἐγκωμιαστικῷ differre. nam ut
continet laudativum in se genus, ita non intra hoc
solum consistit. An quisquam negaverit Panegyricos 229
ἐπιδεικτικοὺς esse? Atqui formam suadendi habent:
& plerumque de utilitatibus Græciæ loquuntur: ut
caus-

cauſſarum quidem genera tria ſint: ſed ea tum in negotiis, tum in oſtentatione poſita. Niſi forte non ex Græco mutantes *demonſtrativum* vocant, verum id ſequuntur, quod laus ac vituperatio quale ſit quidque demonſtrat. Alterum eſt *deliberativum*: tertium *judiciale*. Ceteræ ſpecies in hæc tria incidunt genera: nec invenietur ex his ulla, in qua non *laudare* aut *vituperare*, aut *ſuadere* aut *diſſuadere*, *intendere* quid vel *depellere* debeamus. Illa quoque ſunt communia, *conciliare*, *narrare*, *docere*, *augere*, *minuere*, concitandis componendiſve affectibus animos audientium fingere. Ne his quidem acceſſerim qui laudativam materiam *honeſtorum*, deliberativam *utilium*, judicialem *juſtorum* quæſtione contineri putant, celeri magis ac rotunda uſi diſtributione, quam vera. Stant enim quodammodo mutuis auxiliis omnia. Nam & in laude *juſtitia utilitaſque* tractantur, & in conſiliis *honeſtas*: & raro judicialem inveneris cauſſam in cujus non parte aliquid eorum quæ ſupra diximus, reperiatur.

CAPUT V.

Quibus contineatur omnis ratio dicendi.

OMnis autem oratio conſtat aut ex his quæ ſignificantur, aut ex his quæ ſignificant, id
230 eſt, *rebus*, & *verbis*. Facultas orandi conſummatur *natura*, *arte*, *exercitatione*: cui quartam partem adjiciunt quidam *imitationis*, quam nos arti ſubjicimus. Tria ſunt item quæ præſtare debet orator, *ut doceat*, *moveat*, *delectet*. Hæc enim clarior diviſio, quam eorum qui totum opus in *res* & in *affectus* partiuntur. Non ſemper autem omnia in eam quæ tractabitur, materiam cadent. Erunt enim quædam remotæ ab affectibus: qui ut non ubique habent locum,

cum, ita quocumque irruperint, plurimum valent. Præstantissimis auctoribus placet, alia in rhetorica esse quæ probationem desiderent, alia quæ non desiderent: cum quibus ipse consentio. Quidam vero, ut Celsus, de nulla re dicturum oratorem, nisi de 231
qua quæratur, existimant: cui cum maxima pars scriptorum repugnat, tum etiam ipsa partitio: nisi forte laudare quæ constet esse honesta, & vituperare quæ ex confesso sint turpia, non est oratoris officium. Illud jam omnes fatentur, esse quæstiones aut *in scripto*, aut in *non scripto*. In scripto sunt *de jure*, in non scripto *de re*. Illud *legale*, hoc *rationale* genus: Hermagoras atque eum secuti vocant νομικὸν & λογικόν. Idem sentiunt qui omnem quæstionem ponunt in *rebus*, & in *verbis*. Item convenit, quæstiones esse aut *infinitas*, aut *finitas*. *Infinita* sunt quæ remotis personis & temporibus & locis, ceterisque similibus, in utramque partem tractantur: quod Græci θέσιν dicunt, Cicero *propositum*, alii *quæstiones universales civiles*, alii *quæstiones philosopho convenientes*, Athenæus *partem caussæ* appellat. Hoc genus Cicero *scientia* & *actione* distinguit: ut sit *scientiæ*, an providentia mundus regatur: *actionis*, an accedendum ad remp. 232
administrandam. Prius, trium generum, *an sit*, *quid sit*, *quale sit*. omnia enim hæc ignorari possunt. Sequens, duorum, *quomodo adipiscamur*, *quomodo utamur*. *Finita* autem sunt ex complexu *rerum*, *personarum*, *temporum*, ceterorumque. hæ ὑποθέσεις a Græcis dicuntur, *caussæ* a nostris. In his omnis quæstio videtur circa res personasque consistere. Amplior est semper *infinita*: inde enim *finita* descendit. Quod ut exemplo pateat, infinita est, *An uxor ducenda*: finita, *An Catoni ducenda*: ideoque esse *suasoria* potest. Sed etiam remotæ a personis propriis, ad aliquid referri solent. Est enim simplex, *An respublica administranda*: refertur ad aliquid, *An in tyrannide*

nide administranda. Sed hic quoque subest velut latens persona. tyrannus enim geminat quæstionem, subestque & temporis & qualitatis tacita vis: nondum tamen hoc proprie dixeris *caussam*. Hæ autem, quas *infinitas* voco, & *generales* appellantur. quod si est verum, *finita speciales* erunt. In omni autem speciali utique inest generalis, ut quæ sit prior. Ac nescio, an in caussis quoque, quidquid in quæstionem
233 venit qualitatis, generale sit. *Milo Clodium occidit: jure occidit insidiatorem*. nonne hoc quæritur, an sit jus insidiatorem occidendi? Quid in conjecturis? non illa generalia, *An caussa sceleris odium? cupiditas? an tormentis credendum? testibus an argumentis major fides habenda?* Nam finitione quidem comprehendi nihil non in universum certum erit. Quidam putant etiam eas posse theses aliquando nominari quæ personis caussisque contineantur, aliter tantummodo positas: ut Caussa sit, *cum Orestes accusatur*: Thesis, *an Orestes recte sit absolutus*. cujus generis est, *an Cato recte Martiam Hortensio tradiderit*. Hi thesin a caussa sic distinguunt, ut illa sit *spectativa* partis, hæc *activa*. Illic enim veritatis tantum gratia disputari, hic negotium agi. Quamquam inutiles quidam oratori putant universales quæstiones, quia nihil prosit quod
234 constet, *ducendam esse uxorem*, *vel administrandam rempublicam*; si quis vel ætate vel valetudine impediatur. Sed non omnibus ejusmodi quæstionibus sic occurri potest, ut illis, *Sitne virtus finis? Regaturne providentia mundus?* Quinetiam in iis quæ ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quæstionem, ita perveniri ad speciem, nisi illa prius excussa, non potest. Nam quo modo, *an sibi uxor ducenda sit*, deliberabit Cato, nisi constiterit *uxores esse ducendas?* Et quo modo, *an ducere Martiam debeat* quæretur, nisi Catoni *ducenda uxor est?* Sunt tamen inscripti nomine Hermagoræ libri, qui confir-

firment illam opinionem, sive falsus est titulus, sive alius hic Hermagoras fuit. Nam ejusdem esse quomodo possunt, qui de hac arte mirabiliter multa composuit, cum, sicut ex Ciceronis quoque rhetorico primo manifestum est, materiam rhetorices in *theses* & *caussas* diviserit? quod reprehendit Cicero: ac thesin nihil ad oratorem pertinere contendit, totumque hoc genus quæstionis ad philosophos refert. Sed me liberavit reprehendendi verecundia, & quod ipse hos libros improbat, & quod in Oratore, atque iis quos de Oratore scripsit, libris, & Topicis, præcipit, ut a propriis personis atque temporibus avocemus controversiam: quia latius dicere liceat de genere, quam de specie, & quod in universo pro- 235
batum sit, in parte probatum esse necesse sit. Status autem in hoc omne genus materiæ iidem qui in caussas cadunt. Ad hoc adjicitur, alias esse quæstiones in rebus ipsis, alias quæ ad aliud referantur. Illud, *an uxor ducenda:* hoc, *an seni ducenda*. Illud, *an fortis:* hoc, *an fortior*, & similia. Caussam finit Apollodorus, ut interpretatione Valgii discipuli ejus utar, ita, *Caussa est negotium omnibus suis partibus spectans ad quæstionem:* aut, *Caussa est negotium, cujus finis est controversia*. Ipsum deinde negotium sic finit: *Negotium est congregatio personarum, locorum, temporum, caussarum, modorum, casuum, factorum, instrumentorum, sermonum, scriptorum, & non scriptorum*. Caussam nunc intelligimus ὑπόθεσιν, negotium περίστασιν. Sed ipsam caussam quidam similiter finierunt, ut Apollodorus negotium. Isocrates caussam esse ait quæstionem finitam civilem, aut rem controversam in personarum finitarum complexu. Cicero his verbis: *Caussa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum*.

CAPUT VI.

Quid ſit ſtatus : unde ducatur : reus an actor eum faciat : quot & qui ſint.

ERgo cum omnis cauſſa contineatur aliquo ſtatu, prius quam dicere aggredior, quo modo
236 genus quodque cauſſæ ſit tractandum, id quod commune eſt omnibus, quid ſit *ſtatus*, & unde ducatur, & quot, & qui ſint, intuendum puto: quamquam id nonnulli ad judiciales tantum pertinere materias putaverunt. Quorum inſcitiam, cum omnia tria genera fuero exſecutus, res ipſa deprehendet. Quod nos *ſtatum*, id quidam *conſtitutionem* vocant, alii *quæſtionem*, alii *quod ex quæſtione appareat*. Theodorus *generale caput*, id eſt, κεφάλαιον γενικώτατον, ad quod referantur omnia. Quorum diverſa appellatio, vis eadem eſt: nec intereſt diſcentium, quibus quidque nominibus appelletur, dum res ipſa manifeſta ſit. *Statum* Græci στάσιν vocant: quod nomen non primum ab Hermagora traditum putant, ſed alii ab Naucrate Iſocratis diſcipulo, alii a Zopyro Clazo-
237 menio: quamquam videtur Æſchines quoque in oratione contra Cteſiphontem uti hoc verbo, cum a judicibus petit, ne Demoſtheni permittant evagari, ſed eum dicere de ipſo cauſſæ ſtatu cogant. Quæ appellatio dicitur ducta vel ex eo, quod ibi ſit primus cauſſæ congreſſus, vel quod in hoc cauſſa conſiſtat. Et nominis quidem hæc origo. Nunc quid ſit: *Statum* quidam dixerunt *primam cauſſarum conflictionem*: quos recte ſenſiſſe, parum elocutos puto. Non eſt enim ſtatus prima conflictio. *Feciſti, non feci*: ſed quod ex prima conflictione naſcitur, id eſt genus quæſtionis. *Feciſti, non feci, an fecerit*. *Hoc feciſti, non hoc feci, quid fecerit*. quia ex his apparet illud conjectu-

ra,

ra, hoc finitione quærendum, atque in eo pars utraque insistit: erit quæstio conjecturalis, vel finitivi status. Quid si enim dicat quis, *Sonus est duorum inter se corporum conflictio?* Erret, ut opinor: non enim sonus est conflictio, sed ex conflictione. Et hoc levius. intelligitur enim utcumque dictum. Inde ve- 238
ro ingens male interpretantibus innatus est error, qui, quia primam conflictionem legerant, credidere statum semper ex prima quæstione dicendum: quod est vitiosissimum. Nam quæstio nulla non habet utique statum: constat enim ex intentione, & depulsione: sed aliæ sunt propriæ caussarum, de quibus ferenda sententia est: aliæ adductæ extrinsecus, aliquid tamen ad summam causæ conferentes, velut auxilia quædam: quo fit, ut in controversia una plures quæstiones esse dicantur. Harum porro plerumque levissima quæque primò loco fungitur. Namque & illud frequens est, ut ea quibus minus confidimus, cum tractata sint, omittamus: interim sponte nostra velut donantes, interim ad ea quæ sunt potentiora, gradum ex his fecisse contenti. Simplex autem causa etiamsi varie defenditur, non potest habere plus uno, de quo pronuntietur: atque inde erit *status caussa*, quod & orator præcipue sibi obtinendum, & judex spectandum maxime intelligit. in hoc 239
enim caussa consistet. Ceterum quæstionum possunt esse diversi. Quod ut brevissimo pateat exemplo: cum dicit reus, *Etiamsi feci, recte feci:* qualitatis utitur statu. cum dicit, *Non feci:* conjecturam movet. Semper autem firmius est *non fecisse*: ideoque in eo statum esse judicabo, quod dicerem, si mihi plus, quam unum, dicere non liceret. Recte igitur est appellata *caussarum prima conflictio*, non *quæstionum*. Nam & pro Rabirio Postumo Cicero prima parte orationis in hoc intendit, ut actionem competere in equitem Romanum neget: secunda, nullam ad eum

pecuniam pervenisſe confirmat. ſtatum tamen in eo dicam fuisſe quod eſt potentius. Nec in cauſsa Milonis circa primas quæſtiones, quæ ſunt ante proœmium poſitæ, judicabo conflixisſe cauſsam: ſed ubi totis viribus *inſidiator Clodius*, *ideoque jure interfectus*, oſtenditur. Et hoc eſt quod ante omnia conſtituere in animo ſuo debeat orator, etiam ſi pro cauſsa plura dicturus eſt, quid maxime liquere judici velit. Quod tamen ut primum cogitandum, ita non utique primum dicendum erit. Alii ſtatum crediderunt primam ejus cum quo ageretur, deprecationem. Quam
240 ſententiam his verbis Cicero complectitur: *In quo primum inſiſtit quaſi ad repugnandum congreſſa defenſio.* Unde rurſus alia quæſtio, an eum ſemper is faciat qui reſpondet. Cui rei præcipue repugnat Cornelius Celſus, dicens, *non a depulſione ſumi*, *ſed ab eo qui propoſitionem ſuam confirmet*: ut ſi hominem occiſum reus negat, ſtatus ab accuſatore naſcatur, quia is velit probare: ſi jure occiſum reus dicit, translata probationis neceſſitate idem a reo fiat, & ſit ejus intentio. Cui non accedo equidem. nam eſt vero propius quod contra dicitur, nullam esſe litem, ſi is cum quo agitur, nihil reſpondeat: ideoque fieri ſtatum a reſpondente. Mea tamen ſententia varium id eſt, & accidit pro conditione cauſsarum: quia & videri poteſt propoſitio aliquando ſtatum facere, ut in conjecturalibus cauſſis. utitur enim conjectura magis qui agit. Quo moti quidam, eumdem a reo *inficialem* esſe dixerunt: & in ſyllogiſmo tota ratiocinatio ab eo eſt qui intendit. Sed quia videtur illis quoque neceſſitatem hos ſtatus exſequendi facere, qui negat
241 (is enim ſi dicat, *Non feci*, coget adverſarium conjectura uti: & ſi dicat, *Non habet legem*, ſyllogiſmo) concedamus ex depulſione naſci ſtatum. Nihilo minus enim res eo revertetur, ut modo is qui agit, modo is cum quo agitur, ſtatum faciat. Sit enim accuſa-

cusatoris intentio, *Hominem occidisti*: si neget reus, faciet statum qui negat. Quod si confutetur, sed *jure a se adulterum dicit occisum* (nempe legem esse certum est quæ permittat) nisi aliquid accusator respondeat, nulla lis est. *Non fuit* (inquit) *adulter*. Ergo depulsio incipit esse actoris: ille statum faciet. Ita erit quidem status ex prima depulsione: sed ea fiet ab accusatore, non a reo. Quid? quod eadem quæstio potest eumdem vel accusatorem facere vel reum: *Qui artem ludicram exercuerit, in quatuordecim primis ordinibus ne sedeat*. qui se prætori in hortis ostenderat, neque erat productus, sedit in quatuordecim ordinibus. Nempe intentio est, *Artem ludicram exercuisti*. depulsio, *Non exercui artem ludicram*. quæstio, *Quid sit artem ludicram exercere*. Si accusabitur theatrali lege, depulsio erit rei. si excitatus fuerit de spectaculis, & aget injuriarum: depulsio erit accusatoris. Frequentius tamen illud accidet quod est a pluribus traditum. Effugerunt has quæstiones qui dixerunt, statum esse id quod appareat ex intentione & depulsione, ut *fecisti*, *non feci*: aut *recte feci*. 242
Viderimus tamen, utrum id sit status, an in eo status. Hermagoras *statum* vocat per quem subjecta res intelligatur, & ad quem probationes etiam partium referantur. Nostra opinio semper hæc fuit, quum essent frequenter in caussa diversi quæstionum status, in eo credere *statum caussæ quod esset in ea potentissimum, & in quo maxime res verteretur*. Id si quis *generalem quæstionem*, vel *caput generale* dicere malit, cum hoc mihi non erit pugna: non magis, quam si aliud adhuc, quo idem intelligatur, ejus rei nomen invenerit; quamquam tota volumina in hanc disputationem impendisse multos sciam, nobis *statum* dici placet. Sed cum in aliis omnibus inter scriptores summa dissensio est, tum in hoc præcipue videtur mihi studium quoque diversa tradendi fuisse: adeo

nec qui sit numerus, nec quæ nomina, nec qui ge-
nerales, quive speciales sint status, convenit. Ac
primum Aristoteles elementa decem constituit, cir-
ca quæ versari videatur omnis quæstio. Οὐσίαν,
quam Flavius *essentiam* vocat: neque sane aliud est
243 ejus nomen Latinum: sed ea quæritur an sit. *Qua-
litatem*, cujus apertus intellectus est. *Quantita-
tem*, quæ dupliciter a posterioribus divisa est, quam
magnum, & quam multum sit. *Ad aliquid*, unde du-
ctæ *translatio* & *comparatio*. Post hæc *ubi*, & *quando*:
deinde *facere*, *pati*, *habere*, quod est quasi armatum
esse, & vestitum esse. Novissime, κεῖσθαι, quod est
compositum esse quodammodo, ut *sedere*, *stare*, *jace-
re*. Sed ex his omnibus prima quatuor ad status per-
tinere, cetera ad quosdam locos argumentorum vi-
dentur. Alii novem elementa posuerunt. *Personam*,
244 qua de animo, corpore, extra positis, quæratur:
quod pertinere ad conjecturæ & qualitatis instru-
menta video. *Tempus*, quod χρόνον vocant, ex quo
quæstio, An is quem dum addicta est, mater peperit,
servus sit natus. *Locum*, unde controversia videtur,
An fas fuerit Tyrannum in templo occidere: an ex-
sulaverit qui domi latuit. *Tempus* iterum, quod
καιρὸν appellant. Hanc autem videri volunt speciem
245 illius temporis, ut æstatem, vel hyemem. Huic
subjicitur ille in pestilentia comessator. *Actum*, id
est πρᾶξιν, quod eo referunt, sciens commiserit,
an insciens: necessitate, an casu, & talia. *Nume-
rum*, qui cadit in speciem quantitatis, An Thrasy-
bulo trigiata præmia debeantur, qui tot tyrannos sus-
tulerit. *Caussam*, cui plurimæ subjacent lites, quo-
ties factum non negatur, sed quia justa ratione sit
factum, defenditur. Τρόπον, cum id quod alio mo-
do fieri licet, alio dicitur factum: hinc est adulter
loris cæsus, vel fame necatus. *Occasionem factorum*,
quod est apertius quam ut vel interpretandum, vel
exem-

exemplo ſit demonſtrandum : tamen ἀφορμὰς ἔργων vo-
cant . Hi quoque nullam quæſtionem extra hæc pu-
tant . Quidam detrahunt duas partes , *numerum* &
occaſionem : & pro illo quem dixi actu , ſubjiciunt
res , id eſt πράγματα . Quæ ne præteriſse viderer ,
ſatis habui attingere . Ceterum his nec ſtatus ſatis
oſtendi,nec omnes contineri locos credo : quod appa-
rebit diligentius legentibus quæ de utraque re di-
cam . Erunt enim plura multo , quam quæ his ele-
mentis comprehenduntur . Apud plures auctores le-
gi placuiſse quibuſdam , unum omnino *ſtatum* eſse
conjecturalem . Sed quibus placuerit , neque illi tra-
diderunt , neque ego uſquam reperire potui . Ratio-
nem tamen hanc ſecuti dicuntur , quod res omnis ſi-
gnis colligeretur . quo modo licet qualitatis quoque
ſolum ſtatum faciant : quia ubique qualis ſit cujuſque
rei natura , quæri poteſt . Sed utrocumque modo ſe-
quetur ſumma confuſio . Neque intereſt , unum quis 246
ſtatum faciat , an nullum , ſi omnes cauſsæ ſint condi-
tionis ejuſdem . *Conjectura* dicta eſt a conjectu, id eſt
directione quadam rationis ad veritatem : unde et-
iam ſomniorum atque ominum interpretes *conjecto-
res* vocantur . Appellatum tamen eſt hoc genus va-
rie, ſicut in ſequentibus apparebit . Fuerunt qui duos
ſtatus facerent : Archidemus *conjecturalem* , & *finiti-
vum* , excluſa *qualitate* , quia ſic de ea quæri exiſtima-
bat , quid eſſet iniquum , quid injuſtum , quid dicto
audientem non eſſe : quod vocat , de eodem & alio .
Hinc diverſa ſententia eorum fuit qui duos quidem
ſtatus eſſe voluerunt, ſed unum *inficialem*, alterum *ju-
ridicialem* . *Inficialis* , quem nos dicimus *conjecturalem*,
cui ab inficiando nomen alii in totum dederunt , alii
in partem , quia accuſatorem conjectura , reum infi-
ciatione uti putaverunt . *Juridicialis* eſt qui δικαιολογι-
κὸς Græce dicitur . Sed quemadmodum ab Archidemo
qualitas excluſa eſt, ſic ab his repudiata finitio . nam

ſubjiciunt eam juridiciali: quærendumque arbitrantur, juſtumne ſit, ſacrilegium appellari quod objiciatur, vel furtum, vel amentiam. Qua in opinione
247 Pamphilus fuit: ſed *qualitatem* in plura partitus eſt: plurimi deinceps, mutatis tantum nominibus, in rem de qua non conſtet, & in rem de qua conſtet. Nam eſt verum, nec aliter fieri poteſt, quam ut aut certum ſit factum eſſe quid, aut non ſit. Si non eſt certum, conjectura ſit: ſi certum eſt, reliqui ſtatus. Nam idem dicit Apollodorus, quum quæſtionem aut in rebus extra poſitis, quibus conjectura explicatur, aut in noſtris opinionibus exiſtimat poſitam: quorum illud πραγματικὸν, hoc περὶ ἐννοίας vocat. Idem, qui ἄπορον & προληπτικὸν dicunt, quo dubium & præſumtum ſignificatur, de quo liquet. Idem Theodorus: qui de eo an ſit, & de accidentibus ei quod eſſe conſtat, id eſt περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων exiſtimat quæri. Nam in his omnibus prius genus conjecturam habet, ſequens reliqua. Sed hæc reliqua Apollodorus duo vult eſſe, *qualitatem*, & *de nomine*, id eſt finitivam: Theodorus, *quid*, *quale*, *quantum*, *ad aliquid*. Sunt & qui de eodem, & de alio, modo *qualitatem* eſſe, modo *finitionem* velint.
248 In duo & Poſidonius dividit, *vocem*, & *res*. In voce quæri putat, an ſignificet *quid*, *quam multa*, *quomodo*: in rebus *conjecturam*, quod κατ' αἴσθησιν vocat: & *qualitatem*: & *finitionem*, cui nomen dat κατ' ἔννοιαν: & *ad aliquid*. Unde & illa diviſio eſt, alia eſſe ſcripta, alia inſcripta. Celſus Cornelius duos & ipſe fecit ſtatus generales, *an ſit*, *quale ſit*. Priori ſubjecit finitionem, quia æque quæratur, an ſit ſacrilegus qui nihil ſe ſuſtuliſſe de templo dicit, & qui privatam pecuniam confitetur ſuſtuliſſe. *Qualitatem*, in *rem* & *ſcriptum* dividit. Scripto, quatuor partes legales, excluſa translatione: *quantitatem* & mentis quæſtionem, conjecturæ ſubjecit. Eſt etiam alia in duos

duos dividendi ſtatus ratio, quæ docet aut de ſubſtan-
tia controverſiam eſse, aut de qualitate: ipſam por-
ro qualitatem aut in ſummo genere conſiſtere, aut
in ſuccedentibus. De ſubſtantia eſt conjectura. Quæ-
ſtio enim tractatur rei, an facta ſit, an fiat, an fu-
tura ſit. Interdum etiam mentis: idque melius,
quam quod iis placuit qui ſtatum eumdem facti no-
minaverunt, tamquam de præterito tantum, & tan-
tum de facto quæreretur. Pars qualitatis, quæ eſt
de ſummo genere, raro in judicium venit: quale eſt,
id ne ſit honeſtum quod vulgo laudatur. Succedentium 249
autem aliæ de communi appellatione, ut *ſitne ſacrile-
gus qui pecuniam privatam ex templo furatus eſt*. Aut
de re denominata, ubi & factum eſse certum eſt.
Cui ſubjacent omnes de *honeſtis*, *juſtis*, *utilibus* quæ-
ſtiones. His etiam ceteri ſtatus contineri dicuntur,
quia & quantitas modo ad conjecturam referatur, ut
majorne Sol, quam terra: modo ad qualitatem, *quan-
ta pœna quempiam, quantove præmio, ſit affici juſtum*:
& translatio verſetur circa qualitatem, & definitio
pars ſit translationis. quin & contrariæ leges, &
ratiocinativus ſtatus, id eſt ſyllogiſmus, & plerum-
que ſcripti & voluntatis, æquo nitantur: niſi quod
hic tertius aliquando conjecturam accipit, quid ſen-
ſerit legis conſtitutor: ambiguitatem vero ſemper
conjectura explicari neceſse ſit: quia, cum ſit mani-
feſtum verborum intellectum eſse duplicem, de ſo-
la quæritur voluntate. A plurimis tres ſunt facti
generales ſtatus, quibus & Cicero in Oratore uti-
tur, & omnia quæ aut in controverſiam, aut in
contentionem veniant, contineri putat, *Sitne*, *quid
ſit*, *quale ſit*: quorum nomina apertiora ſunt, quam
ut dicenda ſint. Idem Patrocles ſentit. Tres fecit
& M. Antonius, his quidem verbis: *Pauca res ſunt,
quibus ex rebus omnes orationes naſcuntur, factum, non
factum: jus, injuria: bonum, malum*. Sed quo-
niam

niam quod jure dicimur fecisse, non hunc solum intellectum habet, ut lege, sed illum quoque, ut juste fecisse videamur: secuti Antonium apertius voluerunt eosdem status distinguere. Itaque dixerunt *conjecturalem*, *legalem*, *juridicialem*: qui & Vir-
250 ginio placent. Horum deinde fecerunt species, ita ut legali subjicerent finitionem, & alios, qui ex scripto dicuntur: legum contrariarum, quæ ἀντινομία dicitur: & scripti, & sententiæ vel voluntatis, id est κατὰ ῥητὸν, καὶ διάνοιαν: & μετάληψιν. quam nos varie *translativam*, *transsumtivam*, *transpositivam* vocamus: συλλογισμὸν, quem accipimus *ratiocinativum*, vel collectivum: ambiguitatis, quæ ἀμφιβολία nominatur: quos posui, quia & ipsi a plerisque status appellantur, quibusdam legales potius quæstiones eas dici placuit. Quatuor fecit Athenæus. προτρεπτικὴν στάσιν, vel παρορμητικὴν, id est *exhortativum*, qui suasoriæ est proprius. συντελικὴν, qua *conjecturam* significari, magis ex his quæ sequuntur, quam ex ipso nomine apparet. ὑπαλλακτικὴν. ea *finitio* est, mutatione enim nominis constat. Juridicialem, eadem appellatione Græca, qua ceteri, usus. Nam est (ut dixi) multa in nominibus differentia. Sunt qui ὑπαλλακτικὴν *translationem* esse existiment, secuti hanc mutationis significationem. Fecerunt alii totidem status, sed alios, *an sit*, *quid sit*, *quale sit*, *quantum sit*: ut Cæcilius & Theon. Aristoteles in rhetoricis etiam sic omne opus dividit, in veritatem, & petenda ac fugienda, quod est suasoriæ: & eodem
251 atque alio partiendo tamen ad hoc pervenit, ut, *an sit*, *quid*, *quale*, *quantum*, *& quam multum sit*, quærendum putet. Quodam tamen loco finitionis quoque vim intelligit, quo dicit quædam sic defendi. *Sustuli, sed non furtum feci: Percussi, sed non injuriam feci.* Posuerat & Cicero in libris rhetoricis, *facti*, *nominis*, *generis*, *actionis*: ut in facto conjectura, in

no-

nomine finitio, in genere qualitas, in actione jus intelligeretur. Juri ſubjecerat translationem. Verum hîc legales quoque quæſtiones alio loco tractat ut ſpecies actionis. Fuerunt qui facerent quinque, *conjecturam*, *finitionem*, *qualitatem*, *quantitatem*, *ad aliquid*. Theodorus quoque (ut dixi) iiſdem generalibus capitibus utitur, *an ſit*, *quid ſit*, *quale ſit*, *quantum ſit*, *ad aliquid*. Hoc ultimum maxime in comparativo genere verſari putat: quoniam melius ac pejus, majus & minus, niſi alio relata non intelliguntur. Sed in illas quoque translativas, ut ſupra ſignificavi, quæſtiones incidunt, an huic jus agendi ſit, vel facere aliquid conveniat, an contra hunc, an hoc tempore, an ſic. Omnia enim iſta referri ad aliquid neceſſe eſt. Alii ſex ſtatus putant: *conjecturam*, quam γένεσιν vocant, & *qualitatem*: & *proprietatem*, id eſt ἰδιότητα, quo verbo finitio oſtenditur: & *quantitatem*, quam ἀξίαν dicunt: & *comparationem*: & 252
translationem, cujus ad hoc novum nomen inventum eſt μετάστασις. novum inquam in ſtatu, alioqui ab Hermagora inter ſpecies juridiciales uſitatum. Aliis ſeptem eſſe placuit: a quibus nec translatio, nec quantitas, nec comparatio recepta eſt: ſed in horum trium locum ſubditæ quatuor legales, adjectæque tribus illis rationalibus. Alii pervenerunt uſque ad octo, translatione ad ſeptem ſuperiores adjecta. A quibuſdam deinde diviſa ratio eſt, ut ſtatus rationales appellarent, quæſtiones (quemadmodum ſupra dixi) legales. In illis de re, in his de ſcripto quæreretur. Quidam in diverſum hos ſtatus eſſe, illas quæſtiones maluerunt. Sed alii rationales tres putaverunt, *an ſit*, *quid ſit*, *quale ſit*: Hermagoras ſolus quatuor, *conjecturam*, *proprietatem*, *translationem*, *qualitatem*, quam per accidentia, id eſt κατὰ συμβεβηκότα vocat, 253
hac interpretatione, an illi accidat viro bono eſſe, vel malo. Hanc ita dividit, de appetendis & fugiendis,

dis,

dis, quæ eſt pars deliberativa. De perſona, ea oſtenditur laudativa. Negotialem, quam πραγματικὴν vocat, in qua de rebus ipſis quæritur remoto perſonarum complexu, ut, *Sitne liber qui eſt in aſſertione: an divitiæ ſuperbiam pariant: an juſtum ſit quid, an bonum ſit*. Juridicialem, in qua fere eadem, ſed certis deſtinatiſque perſonis quærantur: *an ille juſte hoc fecerit, vel bene*. Nec me fallit, in primo Ciceronis rhetorico aliam eſſe loci negotialis interpretationem, cum ita ſcriptum ſit: *Negotialis eſt, in qua quid juris ex civili more & æquitate ſit, conſideratur: cui diligentiæ præeſſe apud nos juriſconſulti exiſtimantur*. Sed quod ipſius de his libris judicium fuerit, ſupra dixi. Sunt enim velut regeſtæ in hos commentarios, quas adoleſcens deduxerat, ſcholæ: & ſi qua eſt in his culpa, tra-
254 dentis eſt: ſive eum movit, quod Hermagoras prima in hoc loco poſuit exempla ex quæſtionibus juris, ſive, quod Græci πραγματικοὺς vocant juris interpretes. Sed Cicero quidem his pulcherrimos illos de Oratore ſubſtituit, ideoque culpari, tamquam falſa præcipiat, non poteſt. Nos ad Hermagoram. *Tranſlationem* hic primus omnium tradidit, quamquam ſemina ejus quædam citra nomen ipſum apud Ariſtotelem reperiuntur. Legales autem quæſtiones has fecit, *ſcripti* & *voluntatis* (quam ipſe vocat κατὰ ῥητὸν, καὶ ὑπεξαίρεσιν, id eſt dictum, & exceptionem: quorum prius ei cum omnibus commune eſt, exceptionis nomen minus uſitatum) *ratiocinativum*, *ambiguitatis*, *legum contrariarum*. Albutius eadem diviſione uſus, detrahit translationem, ſubjiciens eam juridiciali. In legalibus quoque quæſtionibus nullum putat eſſe qui dicatur *ratiocinativus*. Scio plura inventuros adhuc, qui legere antiquos ſtudioſius volent: ſed ne hæc quoque exceſſerint modum, vereor. Ipſe me paullum in alia, quam prius habuerim, opinione nunc eſſe confiteor. Et fortaſſe tutiſ-

ſimum

ſimum erat famæ modo ſtudenti, nihil ex eo mutare quod multis annis non ſenſiſſem modo, verum etiam approbaſſem. Sed non ſuſtineo eſſe conſcius mihi diſſimulanti, in eo præſertim opere quod ad bonorum 255
juvenum aliquam utilitatem componimus, in ulla parte judicii mei. Nam & Hippocrates clarus arte medicinæ, videtur honeſtiſſime feciſſe, qui quoſdam errores ſuos, ne poſteri errarent, confeſſus eſt. Et M. Tullius non dubitavit aliquos jam editos libros aliis poſtea ſcriptis ipſe damnare, ſicut Catulum atque Lucullum, & hos ipſos, de quibus modo ſum locutus, artis Rhetoricæ. Etenim ſupervacuus foret in ſtudiis longior labor, ſi nihil liceret melius invenire præteritis. Neque tamen quidquam ex his quæ tum præcepi, ſupervacuum fuit: ad eaſdem enim particulas hæc quoque, quæ nunc præcipiam, revertentur. Ita neminem didiciſſe pœniteat. Colligere tantum eadem, ac diſponere paullo ſignificantius conor. Omnibus autem ſatisfactum volo, non me hæc ſerius demonſtrare aliis, quam mihi ipſe, perſuaſerim. Secundum plurimos auctores ſervabam tres rationales ſtatus, *conjecturam*, *qualitatem*, *finitionem*, unum *legalem*. Hi mihi ſtatus generales erant. Legalem in quinque ſpecies partiebar, *ſcripti & voluntatis*, *legum contrariarum*, *collectivum*, *ambiguitatis*, *translationis*: nunc quartum ex generalibus intelligo poſse removeri. Sufficit enim prima diviſio, qua diximus alios 256
rationales, alios legales eſse: ita non erit ſtatus, ſed quæſtionum genus: alioqui & rationalis ſtatus eſset. Ex his etiam quos ſpeciales vocabam, removi *translationem*: frequenter quidem (ſicut omnes qui me ſecuti ſunt, meminiſse poſsunt) teſtatus, & in ipſis etiam illis ſermonibus, me nolente vulgatis, hoc tamen complexus, vix in ulla controverſia tranſlationis ſtatum poſse reperiri, ut non & alius in eadem recte dici videretur: ideoque a quibuſdam eum ex-

exclusum. Neque ignoro, multa transferri, cum in
omnibus fere caussis in quibus cecidisse quis formu-
la dicitur, hæ sint quæstiones, *an huic*, *an cum hoc*,
an hac lege, *an apud hunc*, *an hoc tempore liceat agere*,
& si qua sunt talia: sed personæ, tempora, actiones,
ceteraque propter aliquam caussam transferuntur,
ita non est in translatione quæstio, sed in eo pro-
pter quod transferuntur. *Non debes apud Prætorem pe-*
257 *tere fideicommissum, sed apud Consules: major enim præ-
toria cognitione summa est.* quæritur *an major summa
sit:* facti controversia est. *Non licet tibi agere mecum:
cognitor enim fieri non potuisti.* judicatio est, *an potuerit*.
Non debuisti interdicere, sed petere: an recte interdi-
ctum sit, ambigitur. Quæ omnia succedunt legiti-
mis quæstionibus. An non præscriptiones, etiam in
quibus maxime videtur manifesta translatio, easdem
omnes species habent quas eæ leges quibus agi-
tur, ut aut de nomine, aut scripto & sententia vel
ratiocinatione quæratur, deinde status ex quæstione
oriatur? translatio non habet quæstionem, de qua
contendit orator, sed propter quam contendit? Hoc
apertius: *Occidisti hominem*, *non occidi:* quæstio, *an
occiderit*: status, conjectura. Non est tale, *Habeo jus
actionis*, *non habes*: ut sit quæstio, *an habeat*, & in-
de status. Accipiat enim actionem, necne, ad even-
258 tum pertinet, non ad caussam: & ad id quod pro-
nuntiat judex, non id propter quod pronuntiat.
Hoc illi simile est, *Puniendus es*, *non sum:* videbit ju-
dex *an puniendus sit:* sed non hîc erit quæstio, nec
hîc status. Ubi ergo? *Puniendus es, hominem occi-
disti: non occidi: an occiderit*. *Honorandus sum*, *non
es*. num statum habet? non, ut puto. *Honorandus
sum, quia tyrannum occidi: non occidisti:* quæstio, &
status. Similiter, *non recte agis; recte ago*, non ha-
bet statum. ubi est ergo? *non recte agis, ignominio-
sus*. quæritur *an ignominiosus sit*, aut *an agere igno-
mi-*

miniosa liceat : & quæstio est, & status. Ergo trans-
lativum genus caussæ est ut comparativum, & mu-
tuæ accusationis. At enim simile est illi, *habeo
jus, non habes : occidisti, recte occidi*. Non nego : sed
nec res hæc statum facit. non enim sunt hæ pro-
positiones, alioqui caussa non explicabitur; sed cum
suis rationibus : *Scelus commisit Horatius, sororem e-* 259
*nim occidit : non commisit ; debuit enim occidere eam
quæ hostis morte mœrebat*. quæstio, an hæc justa caus-
sa. ita qualitas. Ac similiter in translatione, *non
habes jus abdicandi, quia ignominioso non est actio.
habeo jus, quia abdicatio actio non est*, quæritur *quid
sit actio*. finiemus; *non licet abdicare* : syllogismus.
Item cetera per omnes & rationales, & legales
status. Nec ignoro fuisse quosdam qui translatio-
nem in rationali quoque genere ponerent hoc mo-
do, *Hominem occidi jussus ab imperatore. dona templi
cogenti tyranno dedi. deserui, tempestatibus, flumini-
bus, valetudine impeditus*, id est, non per me ste-
tit, sed per illa. A quibus etiam liberius dissen-
tio. Non enim actio transfertur, sed caussa facti :
quod accidit pæne in omni defensione. Deinde is
qui tali utitur patrocinio, non recedit a forma qua-
litatis. dicit enim se culpa vacare, ut magis quali-
tatis duplex ratio facienda sit, altera, qua & factum
defenditur : altera, qua tantum reus. Credendum
est igitur iis quorum auctoritatem secutus est Cice-
ro, tria esse quæ in omni disputatione quærantur, 260
an sit, quid sit, quale sit : quod ipsa nobis etiam na-
tura præscribit. nam primum oportet subesse ali-
quid, de quo ambigitur : quod, quid sit, & qua-
le sit, certe non potest æstimari, nisi prius esse con-
stiterit : ideoque ea prima quæstio : sed non statim,
quod esse manifestum est, etiam, quid sit, apparet.
Hoc quoque constituto, novissima qualitas superest :
nec his exploratis aliud est ultra. His infinite quæ-
stio-

ſtiones, his finitæ continentur. Horum aliqua in demonſtrativa, deliberativa, judiciali materia utique tractantur. Hæc rurſus judiciales cauſſas & rationali parte & legali continet. Nec enim ulla juris diſceptatio, niſi finitione, qualitate, conjectura poteſt explicari. Sed inſtituentibus rudes, non erit inutilis latius primo fuſa ratio, etſi non ſtatim rectiſſima linea tenſa, facilior tamen & apertior via. Diſcant igitur ante omnia quadripertitam in omnibus cauſſis eſſe rationem, quam primam intueri debeat qui acturus eſt. Nam, ut a defenſore potiſſimum incipiam, longe fortiſſima tuendi ſe ratio eſt, *ſi quod objicitur, negari poteſt*. Proxima, *ſi non id quod obji-*
261 *citur, factum eſſe dicitur*. Tertia honeſtiſſima, *qua recte factum defenditur*. Quibus ſi deficiamur, ultima quidem, ſed jam ſola ſupereſt ſalus, aliquo juris adjutorio elabendi ex crimine, quod neque negari, neque defendi poteſt, ut non videatur jure actio intendi. Hinc illæ quæſtiones, ſive actionis, ſive tranſlationis. Sunt enim quædam non laudabilia natura, ſed jure conceſſa; ut in XII. tabulis, debitoris corpus inter creditores dividi licuit: quam legem mos publicus repudiavit. Et aliquid æquum, ſed prohibitum jure: ut libertas teſtamentorum. Accuſatori nihilo plura intuenda ſunt, quam ut probet factum eſſe, hoc eſſe factum, non recte factum, jure ſe intendere. Ita circa ſpecies eaſdem lis omnis verſabitur, translatis tantum aliquando partibus: ut in cauſſis in quibus de præmio agitur, recte factum petitor probat. Hæc quatuor velut propoſita formæque actionis, quæ tum generales ſtatus vocabam, in duo (ut oſtendi) genera diſcedunt, *rationale*, & *legale*. Rationale ſimplicius eſt, quia ipſius tantum naturæ
262 contemplatione conſtat. Itaque in eo ſatis eſt oſtendiſſe conjecturam, finitionem, qualitatem. Legalium plures ſint ſpecies neceſſe eſt, propterea quod multæ

ſunt

ſunt leges, & varias habent formas. Alia eſt cujus verbis nitimur, alia cujus voluntate: alias nobis, cum ipſi nullam habemus, adjungimus: alias inter ſe comparamus: alias in diverſum interpretamur. Sic naſcuntur hæc velut ſimulacra ex illis tribus, interim ſimplicia, interim & mixta, propriam tamen faciem oſtendentia, ut ſcripti & voluntatis, quæ ſine dubio aut qualitate aut conjectura continentur: & ſyllogiſmus, qui eſt maxime qualitatis: & leges contrariæ, quæ iiſdem quibus ſcriptum & voluntas, conſtant: & ἀμφιβολία, quæ ſemper conjecturâ explicatur. Finitio quoque utrique generi, quodque rerum, quodque ſcripti contemplatione conſtat, communis eſt. Hæc omnia, etiam ſi in illos tres ſtatus veniunt, tamen, quia (ut dixi) habent aliquid velut proprium, videntur demonſtranda diſcentibus: & permittendum ea dicere vel ſtatus legales, vel quæſtiones, vel capita quædam minora: dum ſciant, nihil ne in his quidem præter tria, quæ prædiximus, quæri. At *quantum*, & *quam multum*, & *ad aliquid*, & (ut nonnulli putaverunt) *comparativus*, non eamdem rationem habent. Sunt enim hæc non ad varietatem juris, ſed ad ſolam rationem referenda: ideoque ſemper in parte aut conjecturæ aut qualitatis ponenda ſunt, ut *qua mente*, & *quo tempore*, & *quo loco*. Sed de ſingulis dicemus quæſtionibus cum tractare præcepta *Diviſionis* cœperimus. Hoc inter omnes convenit, in cauſſis ſimplicibus ſingulos ſtatus eſſe cauſſarum, quæſtionum autem, quæ velut ſubjacentes ad illud quo judicium continetur, referuntur, 263
ſæpe in unam cadere plures poſſe. Etiam credo aliquando dubitari, quo ſtatu ſit utendum cum adverſus unam intentionem plura opponuntur: & ſicut in colore dicitur narrationis, eum eſſe optimum quem actor optime tueatur: ita hic quoque poſſe dici, eum ſtatum eſſe faciendum in quo tu-

endo plurimum adhibere virium possit orator. Ideoque pro Milone, aliud Ciceroni agenti placuit, aliud Bruto, cum exercitationis gratia componeret orationem: *cum ille jure tamquam insidiatorem occisum*, & tamen non Milonis consilio, dixerit: *hic etiam gloriatus sit occiso malo cive*. In conjunctis vero posse duos vel tres inveniri, vel diversos: ut si quis aliud se non fecisse, aliud recte fecisse defendat: vel generis ejusdem, ut si quis duo crimina vel omnia neget. Quod accidit, etiamsi de una re quæratur aliqua, sed eam plures petant, vel eodem jure, ut proximitatis: vel diverso, ut cum hic testamento, ille proximitate nitatur. Quoties autem aliud alii petitori opponitur, dissimiles esse status necesse est: ut in illa controversia. *Testamenta legibus facta rata sint. Intestatorum parentum liberi heredes sint. Abdicatus, ne quid de bonis patris capiat. Nothus, ante legitimum natus, legitimus filius sit: post legitimum natus, tantum civis. In adoptionem dare liceat. In adoptionem dato redire in familiam liceat, si pater naturalis sine liberis decesserit*. Qui ex duobus legitimis alterum in adoptionem dederat, alterum abdicaverat, sustulit nothum: instituto hærede abdicato decessit. Omnes tres de bonis contendunt. Νόθον qui non sit legitimus, Græci vocant: Latinum rei nomen, ut
264 Cato quoque in oratione quadam testatus est, non habemus, ideoque utimur peregrino. Sed ad propositum. Hæredi scripto opponitur lex, *Abdicatus ne quid de bonis patris capiat*: fit status scripti & voluntatis, *an ullo modo capere possit, an ex voluntate patris, an heres scriptus*. Notho duplex fit quæstio, quod post legitimos natus sit, & quod non sit ante legitimum natus. Prior syllogismum habet, *an pro non natis sint habendi qui a familia sunt alienati*. Altera scripti & voluntatis. Non enim esse hunc natum ante legitimum convenit: sed voluntate legis se tuebitur, quam di-

dicet talem fuisse, ut legitimus esset nothus tum natus, cum alius legitimus in domo non esset. Scriptum quoque legis excludet, dicens, *non utique, si postea legitimus natus non sit, notho nocere*: uteturque hoc argumento, *Finge solum natum nothum; cujus conditionis erit? tantum civis? atqui non erit post legitimum natus. filius? atqui non erit ante legitimos natus. quare si verbis legis stari non potest, voluntate standum est*. Nec quemquam turbet, quod ex una lege duo status fiant. duplex est, ita vim duarum habet. Redire in familiam volenti dicitur ab altero, Primum, *ut tibi redire liceat, heres sum*.. idem status qui in petitione abdicati. quæritur enim, an possit esse hæres abdicatus. Adjicitur communiter a duobus, *Redire tibi in familiam non licet, non enim pater sine liberis decessit*. Sed in hoc propria quisque eorum quæstione nitetur. Alter enim dicet, abdicatum quoque inter liberos esse: & argumentum ducet ex ipsa, qua repellitur, lege. Supervacuum enim fuisse prohibe- 265
ri patris bonis abdicatum, si esset numero alienorum: nunc quia filii jure futurus fuerit intestati hæres, oppositam esse legem, quæ tamen non id efficiat, ne filius sit, sed ne hæres sit. Status finitivus, *quid sit filius*. Rursus nothus eisdem colligit argumentis. non sine liberis patrem decessisse, quibus in petitione usus est, ut probaret esse se filium, nisi forte & hic finitionem movet, an liberi sint etiam non legitimi. Cadent igitur in unam controversiam, vel specialiter duo legitimi status, *scripti & voluntatis*, & *syllogismus*, & præterea *finitio*: vel tres illi, qui natura soli sunt, *conjectura in scripto & voluntate*, *qualitas in syllogismo*, &, quæ per se est aperta, *finitio*. Caussa quoque, & judicatio & continens est in omni genere caussarum. Nihil enim dicitur cui non insit ratio, & quo judicium referatur, & quod rem maxime contineat. Sed quia magis hæc variantur in

in litibus, & fere tradita sunt ab iis qui de judicialibus caussis aliqua composuerunt, in illam partem differantur. Nunc quia in tria genera caussas divisi, ordinem sequar.

CAPUT VII.

De demonstrativo, quod constat laude & vituperatione.

AC potissimum incipiam ab ea quæ constat *laude* ac *vituperatione*. Quod genus videtur Aristoteles, atque eum secutus Theophrastus, a parte negotiali, hoc est πραγματικῇ, removisse, totamque ad solos auditores relegasse: & id ejus nominis quod ab ostentatione ducitur, proprium est. Sed mos Romanus etiam negotiis hoc munus inseruit. Nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico
266 aliquo officio, atque ex senatusconsulto magistratibus sæpe mandantur: & laudare testem, vel contra, pertinet ad momentum judiciorum: & ipsis etiam reis dare laudatores licet: & editi in competitores, in *L. Pisonem*, in *Clodium* & *Curionem* libri, vituperationem continent, & tamen in Senatu loco sunt habiti sententiæ. Neque inficias eo, quasdam esse ex hoc genere materias, ad solam compositas ostentationem, ut laudes deorum, virorumque quos priora tempora tulerunt. Quo solvitur quæstio supra tractata: manifestumque est errare eos qui numquam oratorem dicturum, nisi de re dubia, putaverunt. An laudes Capitolini Jovis, perpetua sacri certaminis materia, vel dubiæ sunt, vel non oratorio genere tractantur? Ut desiderat autem laus quæ negotiis adhibetur, probationem: sic etiam illa quæ ostentationi componitur, habet interim aliquam speciem probationis: ut qui Romulum Martis filium, educatumque a lupa dicat, in argumentum

tum cœleſtis ortus utatur his, quod abjectus in profluentem, non potuerit exſtingui: quod omnia ſic egerit, ut genitum præſide bellorum deo, incredibile non eſſet: quod ipſum quoque cœlo receptum temporis ejus homines non dubitaverint. Quædam vero etiam in defenſionis ſpeciem cadent: ut ſi in laude Herculis, permutatum cum regina Lydiæ habitum, & imperata (ut traditur) penſa orator excuſet. Sed proprium laudis eſt, res *amplificare*, & *ornare*. 267
Quæ materia præcipue quidem in deos & homines cadit: eſt tamen & aliorum animalium, & carentium anima. Verum in deis generaliter primum majeſtatem ipſius eorum naturæ venerabimur: deinde propriam vim cujuſque, & inventa, quæ utile aliquid hominibus attulerint. Vis oſtenditur, ut in Jove, regendorum omnium: in Marte, belli: in Neptuno, maris. Inventa, ut artium, in Minerva: Mercurio, literarum: Medicinæ, Apolline: Cerere, frugum: Libero, vini. Tum ſi qua ab his acta vetuſtas tradidit, commemoranda. Addunt etiam diis honorem parentes, ut ſi quis ſit filius Jovis. Addit antiquitas, ut iis qui ſunt ex Chao; progenies quoque, ut Apollo ac Diana Latonæ. Laudandum in quibuſdam, quod geniti immortales: in quibuſdam, quod immortalitatem virtute ſunt conſecuti: quod pietas principis noſtri, præſentium quoque temporum decus fecit. Magis eſt varia laus hominum. Nam primum dividitur *in tempora*, quodque ante eos fuit, quoque ipſi vixerunt. In iis autem qui fato ſunt functi, etiam quod eſt inſecutum. Ante hominem, *patria* ac *parentes*, *majoreſ*que erunt, quorum duplex tractatus eſt. aut enim reſpondiſſe nobilitati, pulchrum erit: aut humilius genus illuſtraſſe factis. Illa quoque interim ex eo quod 268
ante ipſum fuit, tempore trahentur, quæ reſponſis vel auguriis futuram claritatem promiſerint: ut

eum qui ex Thetide natus esset, majorem patre suo futurum, cecinisse dicuntur oracula. Ipsius vero laus hominis, ex animo, & corpore, & extra positis peti debet. Et corporis quidem fortuitorumque cum levior, tum non uno modo tractanda est. Nam & pulchritudinem interim roburque prosequimur honore verborum, ut Homerus in Agamemnone atque Achille. Interim confert admirationi multum etiam infirmitas, ut cum idem Tydea parvum, sed bellatorem dicit fuisse. Fortuna vero, cum dignitatem affert, ut in regibus principibusque (namque est hæc materia ostendendæ virtutis uberior) tum quo minores opes fuerunt, eo majorem benefactis gloriam parit. Sed omnia quæ extra nos bona sunt, quæque hominibus forte obtigerunt, non ideo laudantur, quod habuerit quis ea, sed quod his honeste sit usus. Nam divitiæ, & potentia, & gratia, cum plurimum virium dent, in utramque partem certissimum faciunt morum experimentum. aut enim meliores propter hæc, aut pejores sumus. Animi semper vera laus: sed non una per hoc opus via ducitur. Namque alias ætatis gradus, gestarumque rerum ordinem sequi speciosius fuit, ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinæ, post hoc operum, id est factorum dictorumque contextus: aliàs in species virtutum dividere laudem, *fortitudinis*, *justitia*, *continentia*, ceterarumque, ac singulis assignare, quæ secundum quamque earum gesta erunt. Utra sit autem harum via utilior, cum materia deliberabimus: dum sciamus, gratiora esse audientibus quæ solus quis, aut primus, aut certe cum paucis fecisse dicetur: si quid præterea supra spem aut exspectationem, præcipue quod aliena potius caussa, quam sua. Tempus quod finem hominis insequitur, non semper tractare contingit: non solum, quod viventes aliquando laudamus, sed quod rara hæc occasio est,

ut

ut referri possint divini honores, & decreta, ut pu- 269
blice statuæ constitutæ. Inter quæ numeraverim in-
geniorum monumenta, quæ seculis probarentur.
Nam quidam, sicut Menander, justiora posterorum,
quam suæ ætatis, judicia sunt consecuti. Afferunt
laudem liberi parentibus, urbes conditoribus, leges
latoribus, artes inventoribus, necnon instituta quo-
que auctoribus, ut a Numa traditum deos colere, &
a Publicola fasces populo submittere. Qui omnis
etiam in vituperatione ordo constabit tantum in di-
versum. Nam & turpitudo generis opprobrio mul-
tis fuit: & quosdam claritas ipsa notiores circa vi-
tia, & invisos magis fecit: & in quibusdam, ut in
Paride traditum est, prædicta pernicies: & corpo-
ris ac fortunæ quibusdam mala contemtum, ut Ther-
sitæ atque Iro: quibusdam bona vitiis corrupta odi-
um attulerunt: ut Nirea imbellem, Plisthenem im-
pudicum, a poetis accepimus. Et animi totidem 270
vitia, quot virtutes sunt: nec minus quam in lau-
dibus, duplici ratione tractantur. Et post mortem
adjecta quibusdam ignominia est: ut Melio, cujus
domus solo æquata: Marcoque Manlio, cujus præ-
nomen e familia in posterum exemtum est. Et pa-
rentes malorum odimus. Et est conditoribus urbium
infame, contraxisse aliquam perniciosam ceteris
gentem, qualis est primus Judaicæ superstitionis au-
ctor, & Gracchorum leges invisæ: & si quod est
exemplum deforme posteris traditum, quale libidi-
nis vir Perses in muliere Samia instituere ausus di-
citur primus. Sed in viventibus quoque judicia ho-
minum, velut argumenta sunt morum, & honos
aut ignominia veram esse laudem vel vituperationem
probat. Interesse tamen Aristoteles putat, ubi quid-
que laudetur, aut vituperetur. Nam plurimum re-
fert, qui sint audientium mores, quæ publice rece-
pta persuasio: ut illa maxime, quæ probant, esse in

eo qui laudabitur, credant: aut in eo contra
quem dicemus, ea quæ oderint. Ita non dubium
erit judicium quod orationem præcesserit. Ipso-
rum etiam judicum permiscenda laus semper. nam
271 id benevolos facit: quoties autem fieri poterit, cum
materiæ utilitate jungenda. Minus Lacedæmone
studia literarum, quam Athenis, honoris merebun-
tur: plus patientia, fortitudo. Rapto vivere qui-
busdam honestum, aliis cura legum. Frugalitas a-
pud Sybaritas forsitan odio foret, veteribus Roma-
nis summum luxuria crimen. Eadem in singulis dif-
ferentia. Maxime favet judex qui sibi dicentem as-
sentiri putat. Idem præcipit illud quoque, (quod
mox Cornelius Celsus prope supra modum invasit)
quia sit quædam virtutibus ac vitiis vicinitas, uten-
dum proxima derivatione verborum, ut pro temera-
rio fortem, pro prodigo liberalem, pro avaro par-
cum vocemus: quæ eadem etiam contra valent.
Quod quidem orator, id est vir bonus, numquam fa-
ciet, nisi forte communi utilitate ducatur. Laudan-
tur autem urbes similiter atque homines. Nam pro
parente est conditor: & multum auctoritatis affert
vetustas, ut iis qui terra dicuntur orti: & virtutes
ac vitia circa res gestas: eademque in singulis. Illa
propria quæ ex loci positione ac munitione sunt.
Cives illis, ut hominibus liberi, decori. Est laus
& operum, in quibus *honor*, *utilitas*, *pulchritudo*, *au-
ctor* spectari solet. *Honor*, ut in templis: *utilitas*, ut
in muris: *pulchritudo* vel *auctor*, utrobique. Est &
locorum, qualis Siciliæ apud Ciceronem. in quibus
272 similiter *speciem*, & *utilitatem* intuemur: *speciem*,
maritimis, planis, amœnis: *utilitatem*, salubribus,
fertilibus. Erit etiam dictorum factorumque laus
generalis. Erit & rerum omnis modi. Nam & so-
mni & mortis scriptæ laudes, & quorumdam a me-
dicis ciborum. Itaque ut non consensi hoc laudati-
vum

vum genus circa ſolam verſari honeſti quæſtionem, ſic qualitate maxime contineri puto: quamquam omnes tres ſtatus cadere in hoc opus poſſint, hiſque uſum C. Cæſarem in vituperando Catone, notaverit Cicero. Totum autem habet aliquid ſimile ſuaſoriis: quia plerumque eadem illic ſuaderi, hîc laudari ſolent.

CAPUT VIII.

De ſuaſoria ſeu deliberativa, & proſopopœja.

DEliberativas quoque miror a quibuſdam ſola utilitate finitas. Ac, ſi quid in his unum ſequi oporteret, potior fuiſſet apud me Ciceronis ſententia, qui hoc materiæ genus dignitate maxime contineri putat. Nec dubito, quin hi qui ſunt in illa priore ſententia, ſecundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, niſi quod honeſtum eſſet, exiſtimarint. Et eſt hæc ratio veriſſima, ſi conſilium contingat ſemper bonorum atque ſapientum. Verum apud imperitos, apud quos frequenter dicenda ſententia eſt, populumque præcipue, qui ex pluribus conſtat indoctis, diſcernenda ſunt hæc, & ſecundum communes magis intellectus loquendum. Sunt enim 273
multi qui etiam quæ credunt *honeſta*, non tamen ſatis eadem *utilia* quoque exiſtiment: quæ turpia eſſe dubitare non poſſunt, utilitatis ſpecie ducti probent, ut *fœnus Numantinum, jugumque Caudinum*. Ne qualitatis quidem ſtatu, in quo & honeſtorum & utilium quæſtio eſt, complecti eas ſatis eſt. Nam frequenter in his etiam conjecturæ locus eſt, nonnumquam tractatur aliqua finitio: aliquando etiam legales poſſunt incidere tractatus, in privata maxime conſilia, ſiquando ambigitur, *an liceat*. De conjectura paullo poſt pluribus. Interim, eſtne finitio apud

pud Demosthenem, *det Halonnesum Philippus, an reddat?* apud Ciceronem in Philippicis, *quid sit tumultus?* Quid? non illa similis judicialium quæstio, *de statua Servii Sulpitii*, an iis demum ponenda sit qui in legatione ferro sunt interemti? Ergo pars deliberativa (quæ eadem suasoria dicitur) de tempore futuro consultans, quærit etiam de præterito: officiis constat duobus, *suadendi*, ac *dissuadendi*. Procemio, quale est in judicialibus, non ubique eget, quia conciliatus est ei quisque quem consulit. Initium tamen quodcumque debet habere aliquam procemii speciem. nec enim abrupte, nec unde libuit, incipiendum: quia est aliquid in omni materia naturaliter primum. In senatu, & utique in concionibus,
274 eadem ratio quæ apud judices, acquirendæ sibi plerumque eorum apud quos dicendum sit, benevolentiæ. Nec mirum, cum etiam in Panegyricis petatur audientium favor, ubi emolumentum non in utilitate aliqua, sed in sola laude consistit. Aristoteles quidem, nec sine caussa, putat & a nostra, & ab ejus qui dissentiet, persona, duci frequenter in consiliis exordium, quasi mutuantibus hoc nobis a judiciali genere: nonnumquam etiam, ut minor res majorve videatur. In demonstrativis vero procemia esse maxime libera existimat. Nam & longe a materia duci, ut in Helenes laude Isocrates fecerit: & ex aliqua rei vicinia, ut idem in Panegyrico conqueritur, *plus honoris corporum, quam animorum virtutibus dari*: & Gorgias in Olympico laudans eos qui primi tales instituerunt conventus. Quos secutus videlicet Crispus Sallustius, in bello Jugurthino & Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est. Sed nunc ad suasoriam; in qua etiam quum procemio utemur, breviore tamen, & velut quodam capite tantum & initio, debebimus esse contenti. Narrationem vero numquam exiget privata

vata deliberatio, ejus duntaxat rei de qua dicenda ſententia eſt: quia nemo ignorat id de quo conſulit. Extrinſecus poſſunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In concionibus ſæpe eſt etiam illa quæ ordinem rei docet, neceſſaria. Affectus, ut quæ maxime, poſtulat. Nam & concitanda & lenienda frequenter eſt ira, & ad metum, cupiditatem, odium, conciliationem, impellendi animi. Nonnumquam etiam movenda miſeratio eſt, ſive, ut auxilium obſeſſis feratur, ſuadere oportebit, ſive ſociæ civitatis everſionem deflebimus. Valet autem 275
in conſiliis auctoritas plurimum. Nam & prudentiſſimus eſſe haberique, & optimus is debet qui ſententiæ ſuæ de utilibus atque honeſtis credere omnes velit. In judiciis enim vulgo fas habetur indulgere aliquid ſtudio ſuo: Conſilia, nemo eſt qui neget ſecundum mores dari. Græcorum quidem plurimi omne hoc officium concionale eſſe judicaverunt, & in ſola reipublicæ adminiſtratione poſuerunt. Quin & Cicero in hac maxime parte verſatur. Ideoque ſuaſuris *de pace*, *bello*, *copiis*, *operibus*, *vectigalibus*, hæc duo præcipue nota eſſe voluit, *vires civitatis*, & *mores*: ut ex natura cum ipſarum rerum, tum audientium, ratio ſuadendi duceretur. Nobis major in re videtur varietas. nam *& conſultantium* & *conſiliorum* plurima ſunt genera. Quare in ſuadendo & diſſuadendo tria primum ſpectanda erunt, *Quid ſit de quo* deliberetur, *qui ſint qui* deliberent, *qui ſit qui ſuadeat*. Rem de qua deliberatur, aut certum eſt poſſe fieri, aut incertum. Si incertum, hæc erit quæſtio ſola, aut potentiſſima. Sæpe enim accidet, ut prius dicamus, ne ſi poſſit quidem fieri, eſſe faciendum: deinde fieri non poſſe. Cum autem de hoc quæritur, conjectura eſt, *an Iſthmos intercidi*, *an ſiccari palus Pomptina*, *an portus fieri Hoſtia poſſit*, *an Alexander terras ultra Oceanum ſit inventurus*. Sed in iis quo-

quoque quæ constabit posse fieri, conjectura aliquando erit: ut si quæratur, an utique futurum sit, *ut Carthaginem superent Romani*, *ut redeat Hannibal*, *si Scipio exercitum in Africam transtulerit*: *ut servent fidem Samnites*, *si Romani arma deposuerint*. Quædam & fieri posse, & futura esse, credibile est. sed aut
276 *alio tempore*, aut *alio loco*, aut *alio modo*. Ubi conjecturæ non erit locus, alia sunt intuenda. Et primum, aut propter ipsam rem, de qua sententiæ rogantur, consultabitur: aut propter alias intervenientes extrinsecus caussas. Propter ipsam deliberant Patres conscripti, *an stipendium militi constituant*. Hæc materia simplex erit. Accedunt caussæ aut faciendi, ut deliberant P.C. *an Fabios dedant Gallis bellum minitantibus*: aut non faciendi, ut *deliberat C. Cæsar*, *an perseveret in Germaniam ire*, *cum milites passim testamenta facerent*. Hæ suasoriæ duplices sunt. Nam & illic caussa deliberandi est, quod bellum Galli minitentur: esse tamen quæstio potest, dedendíne fuerint, etiam citra hanc denuntiationem, qui contra fas, cum legati missi essent, prælium inierint, regemque, ad quem mandata acceperant, trucidarint. Et hîc nihil Cæsar sine dubio deliberet, nisi propter hanc militum perturbationem: est tamen locus quærendi, *an citra hunc quoque casum penetrandum in Germaniam fuerit*. Semper autem de eo prius loquemur de quo deliberari, etiam detractis sequentibus, posset. Partes suadendi quidam putaverunt *honestum*, *utile*, *necessarium*. Ego non invenio huic tertiæ locum. Quantalibet enim
277 vis ingruat, aliquid fortasse pati necesse sit, nihil facere: de faciendo autem deliberatur. Quod si hanc vocant *necessitatem*, in quam homines graviorum metu coguntur, *utilitatis* erit quæstio: ut *si obsessi*, & *impares*, & *aqua ciboque defecti*, *de facienda ad hostem deditione deliberent*, & dicatur, *necesse est*: nempe sequi-

quitur, ut hoc subjiciatur, *alioqui petendum est*.
ita propter id ipsum non est necesse, quia perire potius licet. denique non fecerunt Saguntini, nec in
rate Opitergina circumventi. Igitur in his quoque
caussis aut de *sola utilitate* ambigetur, aut quæstio inter *utile* atque *honestum* consistet. At enim, si quis
liberos procreare volet, necesse habeat uxorem ducere. quis dubitat? sed ei qui pater vult fieri, liqueat necesse est, uxorem esse ducendam. Itaque mihi ne consilium quidem videtur, ubi necessitas est:
non magis quam ubi constat, quid fieri omnino non
posse. Omnis enim deliberatio de dubiis est. Melius
igitur qui tertiam partem dixerunt *δυνατὸν*, quod
nostri *possibile* nominant. quæ ut dura videatur appellatio, tamen sola est. Quas partes non omnes in
omnem cadere suasoriam manifestius est, quam ut
docendum sit. Tamen apud plerosque earum numerus augetur, a quibus ponuntur ut partes, quæ species sunt partium. Nam *fas*, *justum*, *pium*, *æquum*,
mansuetum quoque (sic enim sunt interpretati *τὸ
ἥμερον*) & si qua adhuc adjicere quis ejusdem generis velit, subjici possunt *honestati*. An sit autem *facile*, *magnum*, *jucundum*, *sine periculo*, ad quæstionem pertinet *utilitatis*: qui loci oriuntur ex contradictione. Est quidem utile, sed difficile, parvum,
injucundum, periculosum. Tamen quibusdam videtur esse nonnumquam de jucunditate sola consulta- 278
tio, ut si de ædificando theatro, instituendis ludis,
deliberetur. Sed neminem adeo solutum luxu puto,
ut nihil in caussa suadendi sequatur præter voluptatem. Præcedat enim semper aliquid necesse est, ut
in ludis honor deorum, in theatro non inutilis laborum remissio, deformis & incommoda turbæ, si
id non sit, conflictatio: & nihilominus eadem illa
religio, cum theatrum veluti quoddam illius sacri
templum vocabimus. Sæpe vero & utilitatem despicien-

ciendam eſſe dicimus, ut honeſta faciamus: ut cum illis Opiterginis damus conſilium, ne ſe hoſtibus dedant, quamquam perituri ſint, niſi fecerint. Et utilia honeſtis præferimus: ut cum ſuademus, ut bello Punico ſervi armentur. Sed tamen neque hic plane concedendum eſt, eſſe id inhoneſtum: liberos enim natura omnes, & eiſdem conſtare elementis, & fortaſſe antiquis etiam nobilibus ortos, dici poteſt: & illic ubi manifeſtum periculum eſt, opponenda alia: ut crudelius etiam perituros affirmemus, ſi ſe dediderint, ſive hoſtis non ſervaverit fidem, ſive Cæſar vicerit, quod eſt vero ſimilius. Hæc autem, quæ tantum inter ſe pugnant, plerumque nominibus deflecti ſolent. Nam & utilitas ipſa expugnatur ab iis qui dicunt, non ſolum potiora eſſe honeſta, quam utilia, ſed ne utilia quidem eſſe quæ non ſint
279 honeſta: & contra quod nos honeſtum, illi vanum, ambitioſum, ſtolidum, verbis, quam re, probabilius vocant. Nec tantum inutilibus comparantur utilia, ſed inter ſe quoque ipſa: ut ſi ex duobus eligamus, in altero, quid ſit magis, in altero, quid ſit minus. Creſcit hoc adhuc. Nam interim triplices etiam ſuaſoriæ incidunt: ut cum Pompejus deliberavit, Parthos, an Africam, an Ægyptum peteret. Ita non tantum utrum ſit melius, ſed quid ſit optimum, quæritur. Itemque contra. Nec umquam incidet in hoc genere materiæ dubitatio rei, quæ undique ſecundum nos ſit. Nam ubi contradictioni locus non eſt, quæ poteſt eſſe cauſſa dubitandi? Ita fere omnis ſuaſoria nihil eſt aliud, quam comparatio. Videndumque, quid conſecuturi ſimus, & per quid: ut æſtimari poſſit, plus in eo quod petimus, ſit commodi: an vero in eo per quod petimus, incommodi. Eſt utilitatis & in tempore quæſtio, *Expedit, ſed non nunc*. Et in loco, *Non hic*. Et in perſona, *Non nobis, non contra hos*. Et in genere agendi, *Non ſic*.

Et

Et in modo, *Non in tantum*. Sed personam sæpius decoris gratia intuemur, quæ & in nobis, & in iis qui deliberant, spectanda est. Itaque quamvis exempla plurimum in consiliis possunt, quia facillime ad consentiendum homines ducuntur experimentis: re- 280
fert tamen, quorum auctoritas, & quibus adhibeatur. Diversi sunt enim deliberantium animi, duplex conditio. Nam consultant aut plures, aut singuli: sed in utrisque differentia: quia & in pluribus multum interest *Senatus sit*, an *populus*: *Romani*, an *Fidenates*: *Græci*, an *Barbari*: & in singulis, *Catoni petendos honores suadeamus*, an *C. Mario*: *de ratione belli Scipio prior*, an *Fabius deliberet*. Proinde intuenda, *sexus*, *dignitas*, *ætas*. Sed *mores* præcipue discrimen dabunt. Et honesta quidem honestis suadere facillimum est: si vero apud turpes recta obtinere conabimur, ne videamur exprobrare diversam vitæ sectam, cavendum est. Et animus deliberantis, non ipsa honesti natura, quam ille non respicit, permovendus: sed laude, vulgi opinione, &, si parum proficiet hæc vanitas, secutura ex his utilitate: aliquanto vero magis objiciendo aliquos, si diversa fecerint, metus. Nam præter id, quod his levissimi cujusque animus facillime terretur, nescio an etiam naturaliter apud plurimos plus valeat malorum timor, quam spes bonorum: sicut facilior eisdem turpium, quam honestorum, intellectus est. Aliquando bonis quoque suadentur parum decora, dantur parum bonis consilia, in quibus ipsorum qui consulunt, spectatur utilitas. Nec me fallit, quæ statim cogitatio subire possit legentem. Hoc ergo præcipis? & hoc 281
fas putas? Poterat me liberare M. Cicero, qui ita scribit ad Brutum: *Propositis plurimis quæ honeste suaderi Cæsari possent, simne bonus vir, si hæc suadeam? Minime*. Suasoris enim finis est utilitas ejus cui quisque suadet. *At recta sunt*: quis negat? sed non

est

est semper rectis in suadendo locus. Sed quia est altior quæstio, nec tantum ad suasorias pertinet, destinatus est mihi hic locus duodecimo (qui summus futurus est) libro. Nec ego quidquam fieri turpiter velim, verum interim hæc vel ad scholarum exercitationes pertinere credantur. nam & iniquorum ratio noscenda est, ut melius æqua tueamur. Interim si quis bono inhonesta suadebit, meminerit non suadere tamquam inhonesta, ut quidam declamatores Sextum Pompejum ad piraticam, propter hoc ipsum, quod turpis & crudelis sit, impellunt: sed dandus illis deformibus color, idque etiam apud malos. *Nec enim est quisquam tam malus, ut malus videri velit*. Sic Catilina apud Sallustium loquitur, ut rem sceleratissimam non malitia, sed indignatione videatur audere. Sic Atreus apud Varium:

Jam fero (inquit) *infandissima, jam facere cogor*. Quanto magis eis quibus cura famæ fuit, conservandus est hic vel ambitus? Quare & cum Ciceroni dabimus consilium, ut *Antonium roget*, vel etiam ut *Philippicas* (ita vitam pollicente eo) *exurat*, non cupiditatem lucis allegabimus, (hæc enim si valet in animo ejus, tacentibus quoque nobis valet) sed, ut se reipublicæ servet, hortabimur. Hac illi opus est occasione, ne eum talium precum pudeat. Et Cajo
282 Cæsari suadentes regnum affirmabimus, stare jam rempublicam, nisi uno regente, non posse. Nam qui de re nefaria deliberat, id solum quærit, quomodo quam minimum peccare videatur. Multum refert etiam, quæ sit persona suadentis: quia anteacta vita, si illustris fuit, aut clarius genus, aut ætas, aut fortuna, affert exspectationem. Providendum est, ne quæ dicuntur, ab eo qui dicit, dissentiant. At his contraria summissiorem quemdam modum postulant. Nam quæ in aliis *libertas* est, in aliis *licentia* vocatur. Et quibusdam sufficit

au-

auctoritas, quosdam *ratio* ipsa ægre tuetur. Ideoque longe mihi difficillimæ videntur prosopopœjæ, in quibus ad reliquum suasoriæ laborem accedit etiam personæ difficultas. Namque idem illud aliter *Cæsar*, aliter *Cicero*, aliter *Cato* suadere debebit. Utilissima vero hæc exercitatio, vel quod duplicis est operis, vel quod poetis quoque aut historiarum futuris scriptoribus plurimum confert, verum & oratoribus necessaria. Nam sunt multæ a Græcis Latinisque compositæ orationes quibus alii uterentur, ad quorum conditionem vitamque aptanda quæ dicebantur, fuerunt. An eodem modo cogitavit, aut eamdem personam induit Cicero, cum scriberet Cn. Pompejo, & cum C. Appio, ceterisve, ac non uniuscujusque eorum fortunam, dignitatem, res gestas 283
intuitus, omnium, quibus vocem dabat, etiam imaginem expressit? ut melius quidem, sed tamen ipsi dicere viderentur. Neque enim minus vitiosa est oratio, si ab homine, quam si a re, cui accommodari debuit, dissidet: ideoque Lysias optime videtur in iis quæ scribebat indoctis, servasse veritatis fidem. Enimvero præcipue declamatoribus considerandum est, quid cuique personæ conveniat: qui paucissimas controversias ita dicunt, ut advocati: plerumque filii, patres, divites, senes, asperi, lenes, avari, denique superstitiosi, timidi, derisores fiunt: ut vix comœdiarum actoribus plures habitus in pronuntiando concipiendi sint, quam his in dicendo. Quæ omnia videri possunt *prosopopœjæ*, quas ego suasoriis subjeci, quia nullo alio ab his, quam personâ, distant. Quamquam hæc aliquando etiam in controversias ducitur, quæ ex historiis compositæ, certis agentium nominibus continentur. Neque enim ignoro, plerumque exercitationis gratia poni & poeticas & historicas, ut *Priami verba* apud Achillem, aut *Syllæ dictaturam deponentis* in concione. Sed

hæc in partes cedunt trium generum, in quæ caussas divisimus. Nam & rogare, indicare, rationem
284 reddere, & alia, de quibus supra dictum est, varie, atque ut res vult, in materia *judiciali*, *deliberativa*, *demonstrativa*, subjicere solemus. Frequentissime vero in his utimur ficta personarum, quas ipsi substituimus, oratione, ut apud Ciceronem pro Cœlio, Clodiam & cæcus Appius, & Clodius frater, ille in castigationem, hic in rationem amorum compositus alloquitur. Solent in scholis fingi materiæ ad deliberandum similiores controversiis, & ex utroque genere commixtæ: ut cum apud C. Cæsarem consultatio de pœna Theodoti ponitur. Constat enim accusatione & defensione caussæ, quod est judicialium proprium. Permixta autem est & utilitatis ratio, *an pro Cæsare fuerit occidi Pompejum: an timendum a rege bellum, si Theodotus sit occisus: an id minime opportunum hoc tempore, & periculosum, & certe longum sit futurum.* Quæritur & de honesto, *deceatne Cæsarem ultio Pompeji: an sit verendum, ne pejorem faciat suarum partium caussam, si Pompejum indignum morte fateatur.* Quod genus accidere etiam veritati potest. Non simplex autem circa suasorias error in plerisque declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diversum, atque in totum illi judiciali contrarium esse existimarunt. Nam & principia abrupta, & concitatam semper orationem, & in verbis effusiorem (ut ipsi vocant) cultum affectaverunt, & earum breviores utique commentarios, quam judicialis materiæ, facere elaborarunt. Ego porro ut prooemio video non utique opus esse suasoriis, propter quas dixi supra caussas, ita cur initio furioso sit exclamandum, non
285 intelligo: cum proposita consultatione rogatus sententiam, si modo est sanus, non quiritet, sed quam maxime potest civili & humano ingressu mereri assensum deliberandis velit. Cur autem torrens, & uti-

utique æqualiter concitata sit in ea dicentis oratio, cum vel præcipue moderationem rationemque consilia desiderent? Neque ego negaverim, sæpius subsidere in controversiis impetum dicendi procemio, narratione, argumentis: quæ si detrahas, id fere supererit quo suasoriæ constant: verum id quoque æqualius erit, non tumultuosius atque turbidius. Verborum autem magnificentia non validius est affectanda suasorias declamantibus, sed contingit magis. Nam & personæ fere magnæ fingentibus placent, *regum, principum, populi, senatus*, & res ampliores. ita cum verba rebus aptentur, ipso materiæ nitore clarescunt. Alia veris consiliis ratio est: ideoque Theophrastus quam maxime remotum ab omni affectatione in deliberativo genere voluit esse sermonem, secutus in hoc auctoritatem præceptoris sui, quamquam dissentire ab eo non timide solet. Namque Aristoteles idoneam maxime ad scribendum *demonstrativam*, proximamque ab ea *judicialem* putavit: videlicet quoniam prior illa tota esset ostentationis, hæc secunda egeret artis, vel ad fallendum, si ita poposcisset utilitas, consilia fide prudentiaque consta- 286
rent. Quibus in demonstrativa consentio. Nam & omnes alii scriptores idem tradiderunt. In judiciis autem consiliisque secundum conditionem ipsius quæ tractabitur, rei accommodandam dicendi credo rationem. Nam & Philippicas Demosthenis eisdem quibus habitas in judiciis orationes, video eminere virtutibus. Et Ciceronis sententiæ & conciones non minus clarum, quam est in accusationibus ac defensionibus, eloquentiæ lumen ostendunt. Dicit tamen idem de suasoria, hoc modo: *Tota autem oratio, simplex & gravis, & sententiis debet ornatior esse, quam verbis*. Usum exemplorum nulli materiæ magis convenire merito fere omnes consentiunt, cum plerumque videantur respondere futura præteritis, habea-

turque experimentum velut quoddam rationis testi-
monium. Brevitas quoque aut copia non genere ma-
teriæ, sed modo, constant. Nam ut in consiliis
plerumque simplicior quæstio est, ita sæpe in caussis
minor. Quæ omnia vera esse sciet, si quis non ora-
tiones modo, sed historias etiam (namque in his con-
ciones atque sententiæ plerumque suadendi ac dis-
suadendi funguntur officio) legere maluerit, quam
in commentariis rhetorum consenescere. Inveniet
enim, nec in consiliis abrupta initia, & concitatius
sæpe in judiciis dictum & verba aptata rebus in utro-
que genere, & breviores aliquanto caussarum ora-
tiones, quam sententiarum. Ne illa quidem in his
vitia deprehendet quibus quidam declamatores la-
borant, quod & contra sentientibus inhumane con-
vitiantur, & ita plerumque dicunt, tamquam ab
iis qui deliberant, utique dissentiant: ideoque ob-
287 jurgantibus similiores sunt, quam suadentibus. Hæc
adolescentes sibi scripta sciant, ne aliter quam di-
cturi sint, exerceri velint, & in desuescendis mo-
rentur. Ceterum cum advocari cœperint in consilia
amicorum, dicere sententiam in senatu, suadere,
si quid consulet princeps, quod præceptis fortasse
non credunt, usu docebuntur.

CAPUT IX.

De partibus caussarum judicialium.

NUnc de judiciali genere, quod est præcipue multiplex, sed officiis constat duobus, *intentionis* ac *depulsionis*. cujus partes, ut plurimis auctoribus placuit, quinque sunt, *proœmium*, *narratio*, *probatio*, *refutatio*, *peroratio*. His adjecerunt quidam *partitionem*, *propositionem*, *excessum*: quarum priores duæ probationi succedunt. Nam proponere quidem,

quæ

quæ ſis probaturus, neceſſe eſt: ſed & concludere. Cur igitur, ſi illa pars cauſſæ eſt, non & hæc ſit? *Partitio* vero diſpoſitionis eſt ſpecies, ipſa *diſpoſitio* pars rhetorices, & per omnes materias totumque earum corpus æqualiter fuſa, ſicut *inventio* & *elocutio*. Ideoque eam non orationis totius partem unam eſſe credendum eſt, ſed quæſtionum etiam ſingularum. Quæ namque eſt quæſtio in qua non promittere poſſit orator, quid primo, quid ſecundo, quid tertio ſit loco dicturus? quod eſt proprium *partitionis*.
Quam ergo ridiculum eſt, *quæſtionem* quidem ſpeciem 288
eſſe probationis: *partitionem* autem, quæ ſit ſpecies quæſtionis, partem totius orationis vocari? *Egreſſio* vero, vel (quod uſitatius eſſe cœpit) *exceſſus*, ſive eſt extra cauſſam, non poteſt eſſe pars cauſſæ: ſive eſt in cauſſa, adjutorium vel ornamentum partium eſt earum ex quibus egreditur. Nam ſi quidquid in cauſſa eſt, pars cauſſæ vocabitur; cur non *argumentum*, *ſimilitudo*, *locus communis*, *affectus*, *exempla*, partes vocentur? Tamen nec iis aſſentior qui detrahunt *refutationem*, tamquam probationi ſubjectam, ut Ariſtoteles. hæc enim eſt, quæ conſtituat; illa, quæ deſtruat. Hoc quoque idem aliquatenus novat, quod proœmio non *narrationem* ſubjungit, ſed *propoſitionem*. Verum id facit, quia *propoſitio* genus, *narratio* ſpecies videtur: & hac non ſemper, illa vero ſemper & ubique credit opus eſſe. Verum ex his, quas conſtitui, partibus, non ut quidque primum dicendum, ita primum cogitandum eſt: ſed ante omnia intueri oportet, *quod ſit genus cauſſæ: quid in ea quæratur: quæ proſint, quæ noceant:* deinde *quid confirmandum* ſit, ac *refellendum*: tum quomodo *narrandum*. *Expoſitio* enim probationum eſt præparatio: nec eſſe utilis poteſt, niſi prius conſtiterit, quid debeat de probatione promittere. Poſtremo intuendum, quemadmodum judex ſit conciliandus. Neque

289 enim, nisi totis causæ partibus diligenter inspectis, scire possumus, qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, severum, an mitem; concitatum, an remissum; adversum gratiæ, an obnoxium. Neque ideo tamen eos probaverim qui scribendum quoque prooemium novissime putant. Nam ut conferri materiam omnem oportet, &, quid quoque loco sit opus, constare debet, antequam dicere aut scribere ordiamur: ita incipiendum ab iis quæ prima sunt. Nam nec pingere quisquam aut fingere cœpit a pedibus: nec denique ars ulla consummatur ibi unde ordiendum est. Quid fiet alioqui, si spatium componendi orationem stylo non fuerit? nonne nos hæc inversa consuetudo deceperit? Inspicienda igitur materia est, quo præcipimus ordine; scribenda, quo dicimus.

CAPUT X.

De generibus judicialium controversiarum.

CEterum caussa omnis, in qua pars altera *agentis* est, altera *recusantis*, aut unius rei controversia constat, aut plurium. Illa *simplex* dicitur, hæc *conjuncta*. Una controversia est per se *furti*, per se *adulterii*. Plures aut ejusdem generis, ut *in pecuniis repetundis*: aut diversi, ut *si quis sacrilegii simul & homicidii* accusetur. Quod nunc in publicis judiciis non accidit, quoniam prætor certa lege sortitur: principum autem & senatus cognitionibus frequens est: & populi fuit. Privata quoque judicia sæpe u-
290 num judicem habere multis & diversis formulis solent: nec aliæ species erunt, etiam si unus a duobus duntaxat eamdem rem, atque ex eadem caussa petet, aut duo ab uno, aut plures a pluribus, quod accidere in hereditariis litibus interim scimus: quia, quam-

quamvis in multis personis, caussa tamen una est, nisi si conditio personarum quæstiones variaverit. Diversum his tertium genus, quod dicitur *comparativum*, cujus rei tractatus in parte caussæ frequens est: ut cum apud centumviros post alia quæritur & hoc, *uter dignior hereditate sit*. Rarum est autem, ut in foro judicia propter id solum constituantur, sicut *divinationes*, quæ fiunt de accusatore constituendo, & nonnumquam inter delatores: *uter præmium meruerit*. Adjecerunt quidam numero *mutuam accusationem*, quæ ἀντικατηγορία vocatur: aliis videlicet succedere hanc quoque comparativo generi existimantibus: cui similis erit petitionum invicem diversarum: quod accidit vel frequentissime. Id si & ipsum vocari debet ἀντικατηγορία (nam proprio caret nomine) duo erunt genera ejus: alterum, quo litigatores idem crimen invicem intentant: alterum, quo aliud atque aliud. Cui & petitionum conditio par est. Cum apparuerit genus caussæ, tum intuebimur, negeturne factum, quod intenditur, an defendatur, an alio nomine appelletur, an a genere actionis repellatur: unde sunt status.

CAPUT XI. 291

Quid sit quæstio, ratio, judicatio, continens, & quatenus necessaria.

His inventis, intuendum deinceps Hermagoræ videtur, quid sit *quæstio*, *ratio*, *judicatio*, *continens*, id est συνέχον, vel, ut alii vocant, *firmamentum*. *Quæstio* latius intelligitur omnis de qua in utramque partem, vel in plures dici credibiliter potest. In judiciali autem materia dupliciter accipienda est: Altero modo, quo dicimus multas quæstiones habere controversiam, quo etiam minores omnes

complectimur: Altero, quo ſignificamus ſummam illam in qua cauſſa vertitur. de hac nunc loquor, ex qua naſcitur ſtatus, *an factum* ſit, *quid factum* ſit, *an recte factum* ſit. Has Hermagoras, & Apollodorus, & alii plurimi ſcriptores proprie *quæſtiones* vocant: Theodorus (ut dixi) *capita generalia:* ſicut illas minores, aut ex illis pendentes, *ſpecialia*. Nam & quæſtionem ex quæſtione naſci, & ſpeciem in ſpecies dividi convenit. Hanc igitur quæſtionem veluti principalem vocant ζήτημα. *Ratio* autem eſt qua id quod factum eſſe conſtat, defenditur. Et cur non utamur eodem quo ſunt uſi fere omnes, exemplo? *Oreſtes matrem occidit*, hoc conſtat. *dicit ſe juſte feciſſe:* ſtatus erit qualitatis. quæſtio, *an juſte fecerit*. ratio, *quod Clytæmneſtra maritum ſuum, patrem Oreſtis, occi-*
292 *dit*, hoc αἴτιον dicitur. κρινόμενον autem *judicatio*, an oportuerit vel nocentem matrem a filio occidi. Quidam diviſerunt αἴτιον & αἰτίαν, ut eſſet altera propter quam *judicium* conſtitutum eſt, *ut occiſa Clytæmneſtra:* altera qua *factum* defenditur, *ut occiſus Agamemnon*. Sed tanta eſt circa verba diſſenſio, ut alii αἰτίαν cauſſam judicii, αἴτιον autem facti vocent, alii eadem in contrarium vertant. Latinorum quidam hæc *initium* & *rationem* vocaverunt: quidam utrumque eodem nomine appellant. Cauſſa quoque ex cauſſa, id eſt αἴτιον ἐξ αἰτίου naſci videtur: quale eſt, *Occidit Agamemnonem Clytæmneſtra, quia ille filiam communem immolaverat, & captivam pellicem adducebat*. Iidem putant, & ſub una quæſtione plures eſſe rationes: *ut ſi Oreſtes & alteram afferat matris necatæ cauſſam, quod reſponſis ſit impulſus*. Quot autem cauſſas faciendi, totidem judicationes. Nam & hæc erit judicatio, *an reſponſis parere debuerit*. Sed & una cauſſa plures habere quæſtiones & judicationes (ut ego arbitror) poteſt: ut in eo qui, cum adulteram deprehenſam occidiſſet, adulterum, qui tum effuge-

rat,

rat, postea in foro occidit. Caussa enim est una, *adulter fuit*: quæstiones & judicationes, *an illo tempore, an illo loco licuerit occidere*. Sed sicut, cum sint plures quæstiones, omnesque suos status habeant, caussæ tamen status unus sit, ad quem referuntur omnia: ita judicatio maxime propria, de qua pronuntiatur. Συνέχον autem (quod, ut dixi, *continens* alii, *firmamentum* alii putant, Cicero *firmissimam argumentationem defensoris, & appositissimam ad judicationem*) quibusdam id videtur esse post quod nihil quæritur: quibusdam id quod ad judicationem firmissimum affertur. Causa facti non in omnes controversias cadit. Nam quæ fuerit caussa faciendi, ubi factum negatur? At ubi caussa tractatur, negant eodem loco esse judicationem quo quæstionem.
Idque & in Rhetoricis Cicero & in Partitionibus dicit. Nam in conjectura est quæstio ex illo, *factum, non factum, an factum sit*. Ibi ergo judicatio, ubi quæstio: quia in eadem re prima quæstio, & extrema disceptatio. At in qualitate, *Matrem Orestes occidit, recte, non recte: an recte occiderit*, quæstio, nec statim judicatio. Quando ergo? *Illa patrem meum occiderat. Sed non ideo tu matrem debuisti occidere. an debuerit*, hîc judicatio. Firmamentum autem verbis ipsius ponam. *Si velit Orestes dicere, ejusmodi animum matris suæ in patrem suum, in seipsum ac sorores, in regnum, in famam generis ac familiæ, ut merito ab ea pœnas liberi sui potissimum petere debuerint*. Utuntur alii & talibus exemplis. *Qui bona paterna consumserit, ne concionetur*. in opera publica consumsit. quæstio, *an quisquis consumserit, prohibendus sit*: judicatio, *an qui sic*. Vel, ut in caussa militis Mariani, qui C. Lusium tribunum, vim sibi inferentem, interfecit, quæstio, *an jure fecerit*. ratio, *quod is vim afferebat*. judicatio, *an indemnatum, an Tribunum a milite occidi oportuerit*. Alterius etiam

iam status quæstionem, alterius judicationem putant. Quæstio qualitatis, *an recte Clodium Milo occiderit*. Judicatio conjecturalis, *an Clodius insidias fecerit*. Ponunt & illud, sæpe caussam in aliquam rem dimitti quæ non sit propria quæstionis, & de ea judicari. A quibus multum dissentio. Nam & illa quæstio, *an omnes qui paterna bona consumserint, concione sint prohibendi*, habeat oportet suam judicationem. Ergo non alia quæstio, alia judicatio erit, sed plures quæstiones, & plures judicationes. Quid? non in caussa Milonis ipsa conjectura refertur ad
294 qualitatem? Nam si est insidiatus Clodius, sequitur ut recte sit occisus. Cum vero in aliquam rem missa caussa est, & recessum a quæstione, quæ erat constituta: hic quæstio ubi judicatio est. Paullum in his secum etiam Cicero dissentit. Nam in Rhetoricis (quemadmodum supra dixi) Hermagoram est secutus: in Topicis, ex statu effectam contentionem *κρινόμενον* existimat. Idque Trebatio, qui juris erat consultus, alludens, *qua de re agitur* appellat: quibus id contineatur, *continentia*, quasi firmamenta defensionis: quibus sublatis defensio nulla sit. At in Partitionibus oratoriis, *firmamentum*, quod opponitur defensioni: quia continens, quod primum sit, ab accusatore dicatur: ratio, a reo: ex rationis & firmamenti quæstione, disceptatio sit judicationum. Verius igitur & brevius qui statum & continens & judicationem idem esse voluerunt: *continens* autem id esse quo sublato lis esse non possit. Hi mihi videntur utramque caussam complexi, & *quod Orestes matrem*, & *quod Clytamnestra Agamemnonem occiderit*. Iidem judicationem & statum consentire semper existimarunt. Nec enim aliud eorum rationi conveniens fuisset. Verum hæc affectata subtilitas circa nomina rerum ambitiose laboret, a nobis in hoc assumta solum, ne parum diligenter inquisisse

de

de opere quod aggressi sumus, videremur: simplicius autem instituenti non est necesse, per tam minutas rerum particulas rationem docendi concidere: quo vitio multi quidem laborarunt, præcipue tamen Hermagoras, vir alioqui subtilis, & in plurimis admirandus, tantum diligentiæ nimium sollicitæ, ut ipsa ejus reprehensio laude aliqua non indigna sit. Hæc autem brevior, & vel ideo lucidior 295
multo via, neque discentem per ambages fatigabit, nec corpus orationis in parva momenta diducendo consumet. Nam qui viderit, quid sit quod in controversiam veniat, quid in eo, & per quæ velit efficere pars diversa, quid nostra, quod in primis est intuendum, nihil eorum ignorare de quibus supra diximus, poterit. Nec est fere quisquam, modo non stultus, atque ab omni prorsus usu dicendi remotus, quin sciat, & quid litem faciat (quod ab illis *caussa* vel *continens* dicitur) & quæ sit inter litigantes quæstio, & de quo judicari oporteat: quæ omnia idem sunt. Nam & de eo quæstio est quod in controversiam venit: & de eo judicatur de quo quæstio est. Sed non perpetuo intendimus in hæc animum, & cupiditate laudis utcumque acquirendæ, vel dicendi voluptate evagamur, quando uberior semper extra caussam materia est, quia in controversia pauca sunt, extra omnia: & hîc dicitur de iis quæ accepimus; illic, de quibus volumus. Nec tam hoc præcipiendum est, ut quæstionem, continens, judicationem inveniamus, (nam id quidem facile est) quam ut intueamur semper, aut certe, si digressi fuerimus, saltem respiciamus, ne plausum affectantibus arma excidant. Theodori schola (ut dixi) omnia refert ad capita. His plura intelliguntur: Uno modo summa quæstio, item ut status: Altero ceteræ, quæ ad summam referuntur: Tertio, propositio cum affirmatione: ut dicimus, *Caput rei est*

apud

apud Menandrum, κεφάλαιόν ἐστιν. In univerſum autem, quidquid probandum eſt, erit *caput*, ſed id majus, aut minus. Et quoniam quæ de his erant a ſcriptoribus artium tradita, verboſius etiam, quam neceſſe erat, expoſuimus: præterea, quæ partes eſſent judicialium cauſſarum, ſupra dictum eſt: proximus liber procœmia, id eſt exordia, concipiet.

M. F A B.

M. FAB. 296

QUINCTILIANI

DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER QUARTUS.

PROŒMIUM.

ERFECTO, Marcelle Victori, operis tibi dedicati tertio libro & jam quarta fere laboris parte tranſacta, novæ inſuper mihi diligentiæ cauſſa, & altior ſollicitudo, quale judicium hominum emererer, acceſſit. Adhuc enim velut ſtudia inter nos conferebamus: &, ſi parum noſtra inſtitutio probaretur a ceteris, contenti fore domeſtico uſu videbamur, ut tui meique filii formare diſciplinam ſatis putaremus. Cum vero mihi Domitianus Auguſtus ſororis ſuæ nepotum delegaverit curam, non ſatis honorem judiciorum cœleſtium intelligam, niſi ex hoc quoque oneris magnitudinem metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi ſit modus, ut eos non immerito probaverit ſanctiſſimus cenſor? aut ſtudia, ne fefelliſſe in his videar principem, ut in omnibus, ita

in

in eloquentia quoque, eminentiſſimum? Quod ſi ne-
297 mo miratur poetas maximos ſæpe feciſſe, ut non ſolum initiis operum ſuorum Muſas invocarent, ſed provecti quoque longius, cum ad aliquem graviorem veniſſent locum, repeterent vota, & velut nova precatione uterentur: mihi quoque profecto poterit ignoſci, ſi, quod initio, quum primum hanc materiam inchoavi, non fecerim, nunc omnes in auxilium deos, ipſumque in primis, quo neque præſentius aliud, neque ſtudiis magis propitium numen eſt, invocem: ut, quantum nobis exſpectationis adjecit, tantum ingenii adſpiret, dexterque ac volens adſit, & me, qualem eſſe credidit, faciat. Cujus mihi religionis non hæc ſola ratio, quæ maxima, eſt; ſed alia, qua ſic procedit ipſum opus, ut majora præteritis ac magis ardua ſint quæ ingredior. Sequitur enim, *ut judicialium cauſſarum*, quæ ſunt maxime variæ ac multiplices, ordo explicetur: quod *procemii* ſit officium: quæ *ratio narrandi*: quæ *probationum ſit fides*, ſeu *propoſita* confirmamus, ſeu *contra dicta* diſſolvimus: quanta vis in *perorando*, ſeu reficienda brevi repetitione rerum memoria eſt judicis, ſive affectus (quod eſt longe potentiſſimum) commovendi. De quibus partibus ſingulis quidam ſeparatim ſcribere maluerunt, velut onus totius corporis veriti, & ſic quoque complures de unaquaque earum libros ediderunt: quas ego omnes auſus contexere, prope infinitum mihi laborem proſpicio, & ipſa cogitatione ſuſcepti muneris fatigor. Sed durandum eſt, quia cœpimus: &, ſi viribus deficiemur, animo tamen perſeverandum.

C A-

CAPUT I. 298

De Exordio.

QUod *principium* Latine vel *exordium* dicitur, majore quadam ratione Græci videntur *προοίμιον* nominaſſe: quia a noſtris initium modo ſignificatur, illi ſatis clare partem hanc eſſe ante ingreſſum rei de qua dicendum ſit, oſtendunt. Nam ſive propterea quod *οἴμη cantus* eſt, & citharoedi pauca illa quæ, antequam legitimum certamen inchoent, emerendi favoris gratia canunt, *proœmium* cognominaverunt, oratores quoque ea quæ, prius quam cauſſam exordiantur, ad conciliandos ſibi judicum animos præloquuntur, eadem appellatione ſignarunt: ſive quod *οἶμον* iidem Græci *viam* appellant, id quod ante ingreſſum rei ponitur, ſic vocare eſt inſtitutum: certe *proœmium* eſt quod apud judicem, prius quam cauſſam cognoverit, proſit. Vitioſeque in ſcholis facimus, quod exordio ſemper ſic utimur, quaſi cauſſam judex jam noverit. Cujus rei licentia ex hoc eſt, quod ante declamationem illa velut ima- 299
go litis exponitur. Sed in foro quoque contingere iſtud principiorum genus ſecundis actionibus poteſt: primis quidem raro umquam, niſi forte apud eum cui res aliunde jam nota ſit, dicimus. Cauſſa principii nulla eſt alia, quam ut auditorem, quo ſit nobis in ceteris partibus accommodatior, præparemus. Id fieri tribus maxime rebus, inter auctores plurimos conſtat, ſi *benevolum*, *attentum*, *docilem* fecerimus: non quia iſta non per totam actionem ſint cuſtodienda, ſed quia initiis præcipue neceſſaria, per quæ in animum judicis, ut procedere ultra poſſimus, admittimur. *Benevolentiam* aut a perſonis ducimus, aut a cauſſis accipimus: ſed *perſonarum* non eſt (ut

ple-

plerique crediderunt) triplex tantum ratio, *ex litigatore*, *& adversario*, *& judice*. Nam exordium duci nonnumquam etiam ab actore caussæ solet. Quamquam enim pauciora de se ipso dicit, & parcius, plurimum tamen ad omnia momenti est in hoc positum, si *vir bonus* creditur. Sic enim continget, ut non studium advocati videatur afferre, sed pæne testis fidem. Quare in primis existimetur venisse ad agendum ductus officio vel cognationis, vel amicitiæ, maximeque, si fieri poterit, reipublicæ, aut
300 alicujus certe non mediocris exempli. Quod sine dubio multo magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad agendum magna atque honesta ratione, aut etiam necessitate accessisse videantur. Sed ut præcipua in hoc dicentis auctoritas, si omnis in subeundo negotio suspicio sordium, aut odiorum, aut ambitionis abfuerit: ita quædam in his quoque commendatio tacita, si nos infirmos & impares ingeniis contra agentium dixerimus, qualia sunt pleraque Messalæ procœmia. Est enim naturalis favor pro laborantibus: & judex religiosus libentissime patronum audit quem justitiæ suæ minime timet. Inde illa veterum circa occultandam eloquentiam simulatio, multum ab hac nostrorum temporum jactatione diversa. Vitandum etiam, ne *contumeliosi*, *maligni*, *superbi*, *maledici* in quemquam hominem ordinemve *videamur*, præcipueque eorum qui lædi, nisi aversa judicum voluntate, non possunt. Nam in judicem ne quid dicatur, non modo palam, sed quod omnino intelligi possit, stultum erat monere, nisi fieret. Etiam partis adversæ patronus dabit exordio materiam: interim cum honore, si eloquentiam ejus ac gratiam nos timere fingendo, ut ea suspecta sint judici, fecerimus: interim per contumeliam, sed hoc perquam raro, ut Asinius pro Urbiniæ heredibus Labienum adversarii patronum inter argumenta

ma-

malæ caufsæ pofuit. Negat hæc efse procemia Cornelius Celfus, quia fint extra litem. Sed ego cum 301
auctoritate fummorum oratorum magis ducor, tum pertinere ad caufsam puto quidquid ad dicentem pertinet: cum fit naturale, ut judices iis quos libentius audiunt, facilius etiam credant. Ipfius autem litigatoris perfona tractanda varie eft. Nam tum dignitas ejus allegatur, tum commendatur infirmitas: nonnumquam contingit relatio meritorum: de quibus verecundius dicendum erit fua, quam aliena, laudanti. Multum agit fexus, ætas, conditio, in feminis, fenibus, pupillis, liberos, parentes, conjuges allegantibus. Nam fola rectum quoque judicem inclinat miferatio. Deguftanda tamen hæc procemio, non confumenda. Adverfarii vero perfona prope iifdem omnibus, fed e contrario ductis, impugnari folet. Nam & potentes fequitur invidia, & humiles abjectofque contemtio, & turpes ac nocentes odium: quæ tria funt ad alienandos judicum animos potentiffima. Neque hæc dicere fatis eft, quod datur etiam imperitis, pleraque augenda, aut minuenda, ut expediet. Hoc enim oratoris eft, illud caufsæ. Judicem conciliabimus nobis, non tantum laudando eum (quod & fieri cum modo debet, & eft tamen parti utrique commune) fed fi laudem ejus ad utilitatem noftræ caufsæ conjunxerimus, ut allegemus *pro honeftis* dignitatem illi fuam, *pro humilibus* juftitiam, *pro infelicibus* mifericordiam, *pro læfis* feveritatem, & fimiliter cetera. Mores quoque (fi fieri poteft) judicis velim noffe. Nam prout *afperi*, *lenes*, *jucundi*, *graves*, *duri*, *remiffi* erunt, aut affumere in cauffam naturas eorum, qua competent, aut mitigare, qua repugnabunt, oportebit. Accidit autem interim hoc quoque, ut aut nobis *inimicus*, aut adverfario fit *amicus*, qui ju- 302
dicat: quæ res utrique parti tractanda eft, ac ne-

ſcio, an ei magis in quam videtur propenſior. Eſt enim nonnumquam pravis judicibus hic ambitus, adverſus amicos, aut pro his quibuſcum ſimultates gerant, pronuntiandi, faciendique, injuſte ne feciſſe videantur. Fuerunt etiam quidam rerum ſuarum judices. Nam & in libris Obſervationum a Septimio editis, adfuiſſe Ciceronem tali cauſſæ invenio: & ego pro Regina Berenice apud eam ipſam dixi. Similis hic quoque ſuperioribus ratio eſt. Adverſarius enim fiduciam partis ſuæ jactat, patronus timet cognoſcentis verecundiam. Præterea detrahenda vel confirmanda opinio, ſi quam præcipue domo videbitur judex attuliſſe. Metus etiam nonnumquam
303 eſt amovendus: ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeji contra ſe diſpoſita putaret, laboravit. Nonnumquam adhibendus, ut idem in Verrem facit: ſed adhibendi modus alter ille frequens eſt & favorabilis, *ne male ſentiat populus Romanus, ne judicia transferantur*; alter autem aſper & rarus, quo minatur corruptis accuſationem. & id quidem in concilio ampliore utcumque tutius. nam & mali inhibentur, & boni gaudent. Apud ſingulos vero numquam ſuaſerim, niſi defecerint omnia. Quod ſi neceſſitas exigit, non erit jam ex arte oratoria: non magis quam appellare, etiamſi id quoque ſæpe utile eſt, aut, antequam pronuntiet, reum facere. Nam & minari & deferre etiam non orator poteſt. Si cauſſa conciliandi nobis judicis materiam dabit, ex hac potiſſimum aliqua in uſum principii, quæ maxime favorabilia videbuntur, decerpi oportebit. quo in loco Virginius fallitur, qui Theodoro placere tradit, ut ex ſingulis quæſtionibus ſinguli ſenſus in prooemium conferantur. Nam ille non hoc dicit, ſed ad potentiſſimas quæſtiones judicem præparandum. In quo vitii nihil erat, niſi in univerſum id præciperet: quod nec omnis actio patitur, nec omnis

mnis caussa desiderat. Nam protinus a petitore primo loco, dum ignota judici lis est, quo modo ex quæstionibus ducemus sententias? nimirum res erunt indicandæ prius. Demus aliquas (nam id exigit ratio nonnumquam) etiamne potentissimas omnes, id est totam caussam? sic erit in prooemio peracta narratio. Quid vero? si (ut frequenter accidit) paullo est durior caussa; non benevolentia judicis petenda ex aliis partibus erit, sed non ante conci- 304
liato ejus animo nuda quæstionum committetur asperitas? Quæ si recte semper initio dicendi tractarentur, nihil prooemio opus esset. Aliqua ergo nonnumquam quæ erunt ad conciliandum nobis judicem potentissima, non inutiliter interim ex quæstionibus in exordio locabuntur. Quæ sint porro in caussis favorabilia, enumerare non est necesse, quoniam & manifesta erunt, cognita cujusque controversiæ conditione, & omnia colligi in tanta litium varietate non possunt. Ut autem hæc *invenire* & *augere*, ita quod lædit, aut omnino *repellere*, aut certe *minuere*, ex causa est. Miseratio quoque aliquando ex eadem venit, sive quid passi sumus grave, sive passuri. Nec enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eo distare prooemium ab epilogo credam, quod in hoc præterita, in illo futura dicantur: sed quod in ingressu parcius & modestius prætentanda est judicis misericordia: in epilogo vero liceat totos effundere affectus, & fictam orationem induere personis, & defunctos excitare, & pignora eorum producere: quæ minus exordiis sunt usitata. Sed hæc, quæ supra dixi, non movere tantum, verum ex diverso amoliri quoque prooemio opus est. Ut autem nostrum miserabilem, si vincamur, exitum: ita adversariorum superbum, si vicerint, utile est credi. Sed ex iis quoque quæ non sunt personarum nec causarum, verum adjuncta personis & caussis, duci prooemia

305 solent. Personis applicantur non *pignora* modo, de
quibus supra dixi, sed *propinquitates*, *amicitia*, in-
terim *regiones* etiam, *civitatesque*, & si quid aliud
ejus quem defendimus, caussa dici potest. Ad caus-
sam extra pertinet *Tempus*, unde principium pro
Cœlio. *Locus*, unde pro Dejotaro. *Habitus*, un-
de pro Milone. *Opinio*, unde in Verrem. dein-
ceps, ne omnia enumerentur, *fama judiciorum*, *ex-
spectatio vulgi*. nihil enim horum in caussa est, ad
caussam tamen pertinet. Adjicit Theophrastus ab
actione principium, quale videtur esse Demosthe-
nis pro Ctesiphonte, ut sibi dicere suo potius ar-
bitrio liceat rogantis, quam eo modo quem ac-
cusator actione præscripserat. Fiducia ipsa solet o-
pinione arrogantiæ laborare. Faciunt favorem &
illa pæne communia, non tamen omittenda, vel i-
deo, ne occupentur, *optare*, *abominari*, *rogare*, *sol-
licitum agere:* quia plerumque attentum quoque ju-
dicem facit, si res agi videtur nova, magna, atrox,
pertinens ad exemplum: præcipue tamen, si judex,
aut sua vice, aut reipublicæ commovetur: cujus a-
nimus spe, metu, admonitione, precibus, vanitate
denique, si id profuturum credemus, agitandus est.
Sunt & illa excitandis ad audiendum non inutilia,
si nos neque diu moraturos, neque extra caussam di-
306 cturos existiment. Docilem sine dubio & hæc ipsa
præstat attentio: sed & illud, si breviter & diluci-
de summam rei de qua cognoscere debeat, indica-
verimus: quod Homerus atque Virgilius operum
suorum principiis faciunt. Nam istius rei modus est,
ut propositioni similior sit, quam expositioni: nec
quomodo quidque sit actum, sed de quibus dicturus
sit orator, ostendat. Nec video, quod hujus rei pos-
sit apud oratores reperiri melius exemplum, quam
Ciceronis pro A. Cluentio. *Animadverti, judices,
omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes:*
qua-

quarum altera mihi niti & magnopere confidere videbatur invidia jam inveterata judicii Juniani : altera tantummodo consuetudinis caussa timide & diffidenter attingere rationem veneficii criminum , qua de re lege est hac quæstio constituta . Id tamen totum respondenti facilius est, quam proponenti: quia hîc admonendus judex, illic docendus est. Nec me, quamquam magni auctores in hoc duxerint, ut non semper facere attentum ac docilem judicem velim: non quia nesciam, id quod ab illis dicitur, esse pro mala caussa: qualis ea sit, non intelligi: verum quia istud non negligentia judicis contingit, sed errore. Dixit enim adversarius, & fortasse persuasit: nobis opus est ejus diversa opinione: quæ mutari non potest, nisi illum fecerimus ad ea quæ dicemus, docilem & attentum. Quid ergo? Imminuenda quædam & elevanda, & quasi contemnenda esse consentio, ad remittendam intentionem judicis, quam adversario præstat: ut fecit pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud i- 307
ronia illa, quam ut Cæsar minus se in rem, tamquam non novam, intenderet? Quid pro Cœlio, quam ut res exspectatione minor videretur? Verum ex iis quæ proposui, aliud in alio genere caussæ desiderari palam est. Genera porro caussarum plurimi quinque fecerunt, *honestum*, *humile*, *dubium vel anceps*, *admirabile*, *obscurum* : id est, ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον. Sunt quibus recte videatur adjici *turpe*, quod alii *humili*, alii *admirabili* subjiciunt. *Admirabile* autem vocant quod est præter opinionem hominum constitutum. In *ancipiti* maxime benevolum judicem, in *obscuro* docilem, in *humili* attentum parare debemus. Nam *honestum* quidem ad conciliationem satis per se valet: in *admirabili & turpi*, remediis opus est. Et eo quidam exordium in duas dividunt partes, *principium*, *& insinuationem* : ut sit in principiis recta benevolen-

tiæ & attentionis poſtulatio: quæ quia eſſe in turpi
cauſſæ genere non poſſit, inſinuatio ſurrepat animis,
maxime ubi frons cauſſæ non ſatis honeſta eſt, vel
quia res ſit improba, vel quia hominibus parum probetur:
aut ſi facie quoque ipſa premitur, vel invidia
conſiſtentis ex diverſo patroni, aut patris, vel
miſerabilis ſenis, cæci, infantis. Et quidem quibus
adverſus hæc modis ſit medendum, verboſius tra-
308 dunt, materiaſque ipſi ſibi fingunt, & ad morem actionum
proſequuntur: ſed hæ, cum oriantur ex
cauſſis, quarum ſpecies conſequi omnes non poſſumus,
niſi generaliter comprehendantur, in infinitum
ſunt extrahendæ. Quare ſingulis conſilium ex
propria ratione naſcetur. Illud in univerſum præceptum
ſit, ut ab iis quæ lædunt, ad ea quæ proſunt,
refugiamus. Si cauſsâ laborabimus, perſona
ſubveniat: ſi perſonâ, cauſſa: ſi nihil quod nos
adjuvet, erit, quæramus, quid adverſarium lædat.
Nam ut optabile eſt, plus favoris mereri: ſic proximum,
odii minus. In iis quæ negari non poterunt,
elaborandum, ut aut minora, quam dictum
eſt, aut alia mente facta, aut nihil ad præſentem
quæſtionem pertinere, aut emendari poſſe pœnitentia,
aut ſatis jam punita videantur. Ideoque agere
advocato, quam litigatori, facilius: quia & laudat
ſine arrogantiæ crimine, & aliquando utiliter etiam
reprehendere poteſt. Nam ſe quoque moveri interim
finget, ut pro Rabirio Poſtumo Cicero, dum
aditum ſibi ad aures faciat, & auctoritatem induat
vera ſentientis, quo magis credatur vel defendenti
eadem, vel neganti. Ideoque hoc primum intuemur,
litigatoris, an advocati perſona ſit utendum, quoties
utrumque fieri poteſt. Nam id in ſchola liberum
eſt, in foro rarum, ut ſit idoneus rei ſuæ quiſque
defenſor. Declamaturus autem, maxime poſitas
309 in affectibus cauſſas propriis perſonis debet induere.
Hi

Hi ſunt enim qui mandari non poſſunt: nec eadem vi perferuntur alieni animi, qua ſui, motus. His etiam de cauſſis inſinuatione videtur opus eſſe, ſi adverſarii actio judicum animos occupaverit, vel ſi dicendum apud fatigatos eſt: quorum alterum promittendo noſtras probationes, & adverſas eludendo vitabimus: alterum & ſpe brevitatis, & iis quibus attentum fieri judicem docuimus. Et urbanitas opportuna reficit animos, & undecumque petita judicis voluptas levat tædium. Non inutilis etiam eſt ratio occupandi quæ videntur obſtare: ut Cicero *dicit, ſcire ſe mirari quoſdam, quod is qui per tot annos defenderit multos, læſerit neminem, ad accuſandum Verrem deſcenderit*. deinde oſtendit hanc ipſam ſociorum defenſionem, quod ſchema πρόληψις dicitur. Id cum ſit utile aliquando, nunc a declamatoribus quibuſdam pæne ſemper aſſumitur, qui fas non putant, niſi a contrario incipere. Negant, Apollodorum ſecuti, tres eſſe (de quibus diximus) præparandi judicis partes: ſed multas ſpecies enumerant, ut *ex moribus judicis, ex opinionibus ad cauſſam extra* pertinentibus, *ex opinione de ipſa cauſſa*, quæ ſunt prope infinitæ: tum iis ex quibus omnes controverſiæ conſtant, *perſonis, factis, dictis, cauſſis, temporibus, locis, occaſionibus ceteris*. Quas veras eſſe fateor, ſed in hæc tria genera recidere. Nam ſi *judicem benevolum, attentum, docilem* habeo, quid amplius debeam optare, non reperio: cum metus ipſe, qui maxime videtur eſſe extra hæc, & attentum judicem faciat, & ab adverſo favore deterreat. Verum quoniam non eſt ſatis demonſtrare diſcentibus, quæ ſint in ratione prooemii, ſed dicendum etiam, quomodo per- 310
fici faciliime poſſint: hoc adjicio, ut dicturus intueatur, *quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum ſtatu, qua vulgi fama* dicendum ſit: *quid judicem ſentire credibile ſit*, antequam

incipiamus : *tum quid aut desideremus , aut deprece-
mur :* ipsa illum natura eo ducet , ut sciat quid pri-
mum dicendum sit . At nunc omne quod cœperint,
prooemium putant , & , ut quidque succurrerit ,
utique si aliqua sententia blandiatur , exordium .
Multa autem sine dubio ex aliis partibus sunt , aut
aliis partibus caussæ communia : nihil tamen in qua-
que melius dicitur , quam quod æque bene dici ali-
bi non possit . Multum gratiæ exordio est quod ab
actione diversæ partis materiam trahit , hoc ipso ,
quod non compositum domi , sed ibi atque e re na-
tum , & facilitate famam ingenii auget , & facie
simplicis sumtique e proximo sermonis fidem quo-
que acquirit : adeo ut , etiamsi reliqua scripta atque
elaborata sint , tamen plerumque videatur tota ex-
temporalis oratio , cujus initium nihil præparatum
habuisse manifestum est . Frequentissime vero proœ-
mium decebit & sententiarum , & compositionis ,
& vocis , & vultus modestia : adeo ut in genere
caussæ etiam indubitabili , fiducia se ipsa nimium
exserere non debeat . Odit enim judex fere litigan-
311 tis securitatem : cumque jus suum intelligat , taci-
tus reverentiam postulat . Nec minus diligenter , ne
suspecti simus illa parte , vitandum : propter quod
minime ostentari debet in principiis cura , quia vi-
detur ars omnis dicentis contra judicem adhiberi .
Sed ipsum istud evitare , summæ artis est . Nam id
sine dubio ab omnibus , & quidem optime præce-
ptum est , verum aliquatenus temporum conditione
mutatur : quia quibusdam in judiciis maximeque ca-
pitalibus , & apud centumviros , ipsi judices exigunt
sollicitas & accuratas actiones : contemnique se, nisi
in dicendo etiam diligentia appareat , credunt : nec
doceri tantum , sed etiam delectari volunt . Et est
difficilis hujus rei moderatio : quæ tamen ita tem-
perari potest , ut videamur accurate , non callide .
dice-

dicere. Illud ex præceptis veteribus manet, *ne quod*
insolens verbum, ne audacius translatum, ne aut ab ob-
soleta vetustate, aut a poetica licentia sumtum, in prin-
cipio deprehendatur. Nondum enim recepti sumus, 312
& custodit nos recens audientium intentio: magis
conciliatis animis, & jam calentibus, hæc libertas
feretur, maximeque cum in locos fuerimus ingressi,
quorum naturalis ubertas licentiam verbi notari cir-
cumfuso nitore non patitur. Nec argumentis au-
tem, nec locis, nec narrationi similis esse in procœ-
mio debet oratio, neque tamen deducta semper, at-
que circumlata, sed sæpe simplici atque illaboratæ
similis, nec verbis vultuque nimia promittens. Dis-
simulata enim, &, ut Græci dicunt, ἀνεπίφατος a-
ctio, melius sæpe surrepit. Sed hæc prout formari
animos judicum expediet. Turbari memoria, vel
continuandi verba facultate destitui, nusquam tur-
pius: cum vitiosum procœmium possit videri cicatri-
cosa facies: & pessimus certe gubernator, qui na-
vem, dum portum egreditur, impegit. Modus au-
tem principii, pro caussa. Nam brevius simplices,
longius perplexæ, suspectæque & infames deside-
rant. Ridendi vero qui velut leges procœmiis o-
mnibus dederunt, ut intra quatuor sensus termina- 313
rentur. Nec minus evitanda est immodica ejus lon-
gitudo, ne in caput excrevisse videatur, &, quo
præparare debet, fatiget. Sermonem a persona ju-
dicis aversum, quæ ἀποστροφὴ dicitur, quidam in to-
tum a procœmio summovent; nonnulla quidem in
hanc persuasionem ratione ducti. Nam prorsus esse
hoc magis secundum naturam confitendum est, ut eos
alloquamur potissimum quos conciliare nobis stude-
mus. Interim tamen & est hîc procœmio necessarius
sensus aliquis, & is acrior fit atque vehementior ad
personam directus alterius. Quod si accidat, quo ju-
re, aut qua tanta superstitione prohibemur dare per
hanc

hanc figuram sententiæ vires? Nec enim istud scri-
ptores artium, quia non liceat, sed quia non putent
utile, vetant. Ita si vincet utilitas, propter eam-
dem caussam facere debebimus, propter quam veta-
mur. Et Demosthenes ad Æschinem orationem in
prooemio convertit, & Marcus Tullius, cum pro
aliis quibusdam, ad quos ei visum est, tum pro Li-
gario ad Tuberonem. Nam erat multo futura lan-
guidior, si esset aliter figurata. quod facilius cogno-
314 scet, si quis illam totam partem vehementissimam,
cujus hæc forma est, *Habes igitur, Tubero, quod est ac-
cusatori maxime optandum*, & cetera, convertat ad
judicem: tum enim vere aversa videatur oratio, &
languescat vis omnis dicentibus nobis: *Habet igitur
Tubero, quod est accusatori maxime optandum*. Illo e-
nim modo pressit atque institit, hoc tantum indicas-
set. Quod idem in Demosthene, si flexum illi muta-
veris, accidet. Quid? non Sallustius directo ad Ci-
ceronem, in quem ipsum dicebat, usus est princi-
pio, & quidem protinus? *Graviter & iniquo animo
maledicta tua paterer, Marce Tulli*. sicut & Cicero
fecerat in Catilinam, *Quousque tandem abutere pa-
tientia nostra?* Ac, ne quis apostrophen miretur,
idem Cicero pro Scauro ambitus reo, quæ caussa est
in commentariis (nam bis eumdem defendit) *proso-
popœia* loquentis pro reo utitur: pro Rabirio vero
Postumo, eodemque Scauro reo repetundarum, et-
iam *exemplis*: pro Cluentio (ut modo ostendi) *par-
titione*. Non tamen hæc, quia possunt bene aliquan-
do fieri, passim facienda sunt, sed quoties præce-
ptum vicerit ratio: quo modo & similitudine, dum
brevi, & translatione, atque aliis tropis (quæ o-
mnia cauti illi ac diligentes prohibent) utemur in-
terim: nisi si cui divina illa pro Ligario ironia, de
qua paullo ante dixeram, displicet. Alia exordio-
rum vitia verius tradiderunt. Quod in plures caus-

ſas accommodari poteſt, *vulgare* dicitur. Id minus favorabile, aliquando tamen non inutiliter aſſumimus: magnis ſæpe oratoribus non evitatum. Quo 315
& adverſarius uti poteſt, *commune* appellatur. Quod adverſarius in ſuam utilitatem deflectere poteſt, *commutabile*. Quod cauſſæ non cohæret, *ſeparatum*. Quòd aliunde trahitur, *translatum*. Præterea quod *longum*, quod *contra præcepta* eſt. Quorum pleraque non principii modo ſunt vitia, ſed totius orationis. Hæc *de proœmio*, quoties erit ejus uſus. Non ſemper autem eſt. Nam & ſupervacuum aliquando eſt, ſi ſit præparatus ſatis etiam ſine hoc judex, aut ſi res præparatione non egeat. Ariſtoteles quidem in totum id neceſſarium apud bonos judices negat: aliquando tamen uti, nec ſi velimus, eo licet, *cum judex occupatus, cum anguſta ſunt tempora, cum major poteſtas ab ipſa re cogit incipere*. Contraque eſt interim proœmii vis etiam non exordio. Nam judices, & in narratione nonnumquam, & in argumentis, ut attendant, & ut faveant, rogamus: quo Prodicus velut dormitantes eos excitari putabat: quale eſt Ciceronis, *Tum C. Varenus, is qui a familia Anchariana occiſus eſt. Hoc, quæſo, judices, diligenter attendite*. 316
Utique ſi multiplex cauſſa eſt, ſua quibuſque partibus danda præfatio eſt: ut, *Audite nunc reliqua*. & *Tranſeo nunc illuc*. Sed in ipſis etiam probationibus multa funguntur proœmii vice, ut facit Cicero pro Cluentio, dicturus contra cenſores: pro Muræna, cum Servio ſe excuſat. Verum id frequentius eſt, quam ut exemplis confirmandum ſit. Quoties autem proœmio fuerimus uſi, tum ſive ad expoſitionem tranſibimus, ſive protinus ad probationem, id debebit in principio poſtremum eſſe cui commodiſſime jungi initium conſequentium poterit. Illa vero frigida & puerilis eſt in ſcholis affectatio, ut ipſe tranſitus efficiat aliquam utique ſententiam, & hu-

jus

jus velut præstigiæ plausum petat: ut Ovidius lascivire in Metamorphosi solet, quem tamen excusare necessitas potest, res diversissimas in speciem unius corporis colligentem. Oratori vero quid est necesse surripere hanc transgressionem, & judicem fallere, qui, ut ordini rerum animum intendat, etiam com-
317 monendus est? Peribit enim prima pars expositionis, si judex narrari nondum sciet. Quapropter, ut non abrupte cadere in narrationem, ita non obscure transcendere, est optimum. Si vero longior sequitur ac perplexa magis expositio, ad eam ipsam præparandus erit judex: ut Cicero sæpius, sed hoc præcipue loco fecit: *Paullo longius exordium rei demonstrandæ repetam, quod, quæso, judices, ne moleste patiamini: principiis enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis*. Hæc fere sunt mihi de exordio comperta.

CAPUT II.

De Narratione.

MAxime naturale est, & fieri frequentissime solet, ac debet, ut, præparato per hæc quæ supra dicta sunt, judice, res de qua pronuntiaturus est, indicetur. Ea est *narratio*. In qua sciens transcurram subtiles nimium divisiones quorumdam, plura ejus genera facientium. Non enim solam volunt esse illam *negotii* de quo apud judices quæritur, expositionem, sed *personæ*, ut, *Marcus Acilius Pali-*
318 *canus, humili loco, Picens, loquax magis, quam facundus*. *Loci*, ut, *Oppidum est in Hellesponto Lampsacum, judices*. *Temporis*, ut,

Vere novo, gelidus canis quum montibus humor
Liquitur.

Caussarum, quibus historici frequentissime utuntur, cum

cum exponunt unde bellum, seditio, pestilentia. Præter hæc, alias *perfectas*, alias *imperfectas* vocant: quod quis ignorat? Adjiciunt, expositionem & *præteritorum* esse temporum, quæ est frequentissima, & *præsentium*, qualis est Ciceronis de discursu amicorum, *Chrysogonus postquam est nominatus*. & *futurorum*, quæ solis dari vaticinantibus potest. Nam ὑποτύπωσις non est habenda narratio. Sed nos potioribus vacemus. Plerique semper narrandum putaverunt: quod falsum esse pluribus coarguitur. Sunt enim ante omnia quædam tam breves caussæ, ut propositionem potius habeant, quam narrationem. Id accidit aliquando utrique parti, cum vel nulla expositio est, vel de re constat, de jure quæritur: ut apud centumviros, *filius an frater debeat esse intestato hæres: pubertas, annis, an habitu corporis æstimetur*. Aut cum est quidem in re narrationi locus, 319
sed ante aut judici nota sunt omnia, aut priore loco recte exposita. Accidit aliquando alteri, & sæpius actori, vel quia satis est proponere, vel quia sic magis expedit. Satis est dixisse, *Certam creditam pecuniam peto ex stipulatione: legatum peto ex testamento*. Diversæ partis expositio est, cur ea nondum debeantur. Et satis est actori, & magis expedit sic indicare, *Dico ab Horatio sororem suam interfectam*. Namque & propositione judex crimen omne cognoscit, & ordo & caussa facti pro adversario magis est. Reus contra tunc narrationem subtrahit, cum id quod objicitur, nec negari, nec excusari potest, sed in sola juris quæstione consistit: ut in eo qui, cum pecuniam privatam ex æde sacra surripuerit, sacrilegii reus est, confessio verecundior, quam expositio: 320
Non negamus, pecuniam de templo esse sublatam, calumniatur tamen accusator actione sacrilegii, cum privata fuerit, non sacra: vos autem de hoc cognoscetis, an sacrilegium sit admissum. Sed ut has aliquando non narran-

randi cauſsas puto, ſic ab illis diſsentio qui non eſſe narrationem exiſtiment, cum reus quod objicitur, tantum negat. in qua eſt opinione Cornelius Celſus, qui conditionis hujus eſse arbitratur pleraſque cædis cauſsas, & omnes ambitus ac repetundarum. Non enim putat eſse narrationem, niſi quæ ſummam criminis, de quo judicium eſt, continet: ac deinde fatetur ipſe, pro Rabirio Poſtumo narraſſe Ciceronem: atque ille & negavit perveniſse ad Rabirium pecuniam, qua de re erat quæſtio conſtituta: & in hac narratione nihil de crimine expoſuit. Ego autem, magnos alioqui ſecutus auctores, duas eſse in judiciis narrationum ſpecies exiſtimo: alteram ipſius cauſsæ, alteram rerum ad cauſsam pertinentium expoſitionem. *Non occidi hominem*, nulla narratio eſt: convenit: ſed erit aliqua, & interim etiam longa, circa argumenta ejus criminis, de
321 anteacta vita, de cauſſis, propter quas innocens in periculum deducatur, aliiſque, quibus incredibile id quod objicitur, fiat. Nec enim accuſator hoc tantum dicit, *occidiſti*, ſed, quibus id probet, narrat: ut in tragœdiis, cum Teucer Ulixem reum facit Ajacis occiſi, dicens, *inventum eum in ſolitudine, juxta exanime corpus inimici, cum gladio cruento:* non id modo Ulixes reſpondet, non eſse a ſe id facinus admiſsum, ſed ſibi nullas cum Ajace inimicitias fuiſſe: de laude inter ipſos certatum. deinde ſubjungit, quomodo in eam ſolitudinem venerit, jacentem exanimem ſit conſpicatus, gladium e vulnere extraxerit. his ſubtexitur argumentatio. Sed ne illud quidem ſine narratione eſt, dicente accuſatore, *Fuiſti in eo loco in quo tuus inimicus occiſus eſt: non fui*. dicendum enim, ubi fuerit. Quare ambitus quoque cauſſæ & repetundarum hoc etiam plures ejuſmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina; in quibus ipſa quidem neganda ſunt, ſed argumentis expo-

positione contraria resistendum, interdum singulis, interdum universis. An reus ambitus male narrabit, quos parentes habuerit, quemadmodum ipse vixerit, quibus meritis fretus ad petitionem descenderit? Aut qui repetundarum insimulabitur, num & anteactam vitam, & quibus caussis vel provinciam universam, vel accusatorem aut testem offenderit, non 322
utiliter exponet? Quæ si narratio non est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cujus est initium, *A. Cluentius Habitus*. Nihil enim hic de veneficio, sed de caussis quibus ei mater inimica sit, dicit. Illæ quoque sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius causæ narrationes, vel exempli gratia, ut in Verrem de L. Domitio, qui pastorem, quod is aprum, quem ipsi muneri obtulerat, exceptum esse a se venabulo confessus esset, in crucem sustulit. Vel excutiendi alicujus extrinsecus criminis: ut pro Rabirio Postumo: *Nam ut ventum Alexandriam est, judices, hac una ratio a rege proposita Postumo est servanda pecunia, si curationem & quasi dispensationem regiam suscepisset*. Vel augendi, ut describitur *iter Verris*. Ficta interim narratio introduci solet, vel ad concitandos judices, ut *pro Roscio contra Chrysogonum*, cujus paullo ante habui mentionem. Vel ad resolvendos aliqua urbanitate, ut *pro Cluentio contra fratres Cepasios*. Interdum per digressionem decoris gratia, qualis rursus in Verrem de Proserpina: *In his quondam locis mater filiam quæsisse dicitur*. Quæ omnia eo pertinent, ut appareat non utique non narrare eum qui negat, sed illud ipsum narrare quod negat. Ne hoc quidem simpliciter accipiendum quod est a me positum, supervacuam esse narrationem rei quam judex noverit. Quod sic intelligi volo, si non modo, factum quid sit, sciet: sed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narra- 323
tio in hoc reperta est, ut tantum cognoscat judex,
sed

sed aliquanto magis, ut consentiat. Quare, etiam si non erit docendus, sed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum præparatione quadam, *Scire quidem eum in summa, quid actum sit, tamen rationem quoque facti cujusque cognoscere ne gravetur*. Interim propter aliquem in consilium adhibitum nos repetere illa simulemus: interim ut rei quæ ex adverso proponatur, iniquitatem omnes etiam circumstantes intelligant. In quo genere plurimis figuris erit varianda expositio, ad effugiendum tædium nota audientis: sicut, *Meministi*. &, *Fortasse supervacuum fuerit hic commorari*. *Sed quid ego diutius, cum tu optime noris? Illud quale sit, tu scias*. & his similia. Alioqui, si apud judicem cui nota caussa est, narratio semper videtur supervacua, potest videri non semper esse etiam ipsa actio necessaria. Alterum est, de quo frequentius quæritur, an sit utique narratio prooemio subjicienda. Quod qui opinantur, non possunt videri nulla ratione ducti. Nam cum prooemium idcirco comparatum sit, ut judex ad rem accipiendam fiat conciliatior, docilior, & intentior, & probatio, nisi caussa prius cognita, non possit adhiberi, protinus notitia rerum instruendus videtur. Sed hoc quoque interim mutat conditio caussarum: nisi forte Marcus Tullius in oratione
324 pulcherrima, quam pro Milone scriptam reliquit, male distulisse narrationem videtur tribus præpositis quæstionibus: aut profuisset exponere, *quomodo insidias Miloni fecisset Clodius, si reum qui a se hominem occisum fateretur, defendi omnino fas non fuisset: aut si jam præjudicio senatus damnatus esset Milo: aut si Cn. Pompejus, qui propter aliquam gratiam judicium militibus armatis clauserat, tamquam adversus existimaretur*. Ergo hæ quoque quæstiones vim prooemii obtinebunt, cum omnes judicem præparaverint. Sed aliter pro L. Muræna postea quoque narravit, cum ob-

objecta diluit. Quod fiet utiliter, quoties crimen non repellendum tantum, sed etiam transferendum erit, ut, prius his defensis, velut initium sit aliud culpandi narratio: ut *in armorum ratione antiquior cavendi, quam ictum inferendi, cura est*. Erunt quædam caussæ (neque id raro) crimini quidem, de quo cognitio est, faciles diluendo, sed multis anteactæ vitæ flagitiis & gravibus criminibus oneratæ: quæ prius amolienda sunt, ut propitius judex defensionem ipsius negotii, cujus propria quæstio est, au- 325
diat: ut si defendendus est *M. Cœlius*, nonne optime patronus occurrat prius *convitiis luxuriæ, petulantiæ, impudicitiæ, quam veneficii*, in quibus solis omnis Ciceronis versatur oratio: deinde tum narret *de bonis* Pallæ, *totamque* de vi explicet *caussam*, quæ est ipsius actione defensa? Sed nos ducit scholarum consuetudo, in quibus certa quædam ponuntur, quæ *themata* dicimus, præter quæ nihil est diluendum. Ideoque *narratio* procemio semper subjungitur. Inde libertas declamatoribus, ut etiam secundo partis suæ loco narrare videantur. Nam quum pro petitore dicunt, & expositione, tamquam prius agant, uti solent; & contradictione, tamquam respondeant: id quod fit non recte. Nam cum sit *declamatio forensium actionum meditatio*, cur non utrumque protinus locum exerceat? Cujus rationis ignari, ex more, cui assueverunt, nihil in foro putant esse mutandum.
Sed in scholasticis quoque nonnumquam evenit, ut pro 326
narratione sit propositio. Nam quid exponet qui zelotypum malæ tractationis accusat? aut qui Cynicum apud censores reum de moribus facit? cum totum crimen uno verbo in qualibet actionis parte posito satis indicetur. Sed hæc hactenus. Nunc, quæ sit narrandi ratio, subjungam. *Narratio est rei factæ aut non factæ utilis ad persuadendum expositio*. Vel (ut Apollodorus finit) *oratio docens auditorem, quid in*

controverſia ſit. Eam plerique ſcriptores, maxime qui ſunt ab Iſocrate, volunt eſse *lucidam*, *brevem*, *veriſimilem*. Nec enim refert, an pro *lucida* perſpicuam, pro *veriſimili* probabilem credibilemve dicamus. Eadem nobis placet diviſio: quamquam & Ariſtoteles ab Iſocrate parte in una diſsenſerit, præceptum brevitatis irridens, tamquam neceſse ſit, longam aut brevem eſse expoſitionem, nec liceat ire per medium. Theodorei quoque ſolam relinquunt ultimam partem, quia nec breviter utique, nec dilucide ſemper ſit utile exponere. Quo diligentius diſtinguenda ſunt ſingula, ut, quid quoque loco proſit, oſtendam. Narratio eſt aut tota pro nobis, aut tota pro adverſario, aut mixta ex utriſque. Si erit tota pro nobis, contenti ſimus iis tribus partibus per quas efficitur quo judex facilius intelligat, meminerit, credat. Nec quiſquam reprehenſione dignum putet, quod propoſuerim eam quæ ſit tota pro
327 nobis, debere eſſe veriſimilem, cum vera ſit. Sunt enim plurima vera quidem, ſed parum credibilia, ſicut falſa quoque frequenter veriſimilia. Quare non minus laborandum eſt, ut judex, quæ vera dicimus, quam quæ fingimus, credat. Sunt quidem hæ, quas ſupra retuli, virtutes aliarum quoque partium. Nam & per totam actionem vitanda eſt obſcuritas, & modus ubique cuſtodiendus, & credibilia eſſe oportet omnia quæ dicuntur. Maxime tamen hæc in ea parte cuſtodienda ſunt quæ prima judicem docet: in qua ſi acciderit, ut aut non intelligat, aut non meminerit, aut non credat, fruſtra in reliquis laborabimus. Erit autem *aperta narratio* atque *dilucida*, ſi fuerit primum expoſita verbis propriis & ſignificantibus, & non ſordidis quidem, non tamen exquiſitis, & ab uſu remotis: tum diſtincta rebus, perſonis, temporibus, locis, cauſſis, ipſa etiam pronunciatione in hoc accommodata, ut judex, quæ dicun-

cun-

cuntur, quam facillime accipiat. Quæ quidem virtus negligitur a plurimis, qui, ad clamorem dispositæ, vel etiam forte circumfusæ, multitudinis compositi, non ferunt illud intentionis silentium: nec sibi diserti videntur, nisi omnia tumultu ac vociferatione concusserint: rem indicare, sermonis quotidiani, & in quemcumque etiam indoctiorum cadentis, existimant: cum interim, quod tamquam facile contemnunt, nescias, præstare minus velint, an 328
possint. Neque enim aliud in eloquentia, cuncta experti, difficilius reperient, quam id quod se dicturos fuisse omnes putant, postquam audierunt: quia non bona judicant esse illa, sed vera. Tum autem optime dicit orator, cum videtur vera dicere. At nunc, velut campum nacti expositionis, hîc potissimum & vocem flectunt, & cervicem reponunt, & brachium in latus jactant, totoque & rerum & verborum & compositionis genere lasciviunt: deinde (quod sit monstro simile) placet actio, caussa non intelligitur. Verum hæc omittamus, ne minus gratiæ, præcipiendo recta, quam offensæ, reprehendendo prava, mereamur. *Brevis* erit *narratio* ante omnia, si inde cœperimus rem exponere, unde ad judicem pertinet: deinde, si nihil extra caussam dixerimus: tum etiam si reciderimus omnia quibus sublatis, nec cognitioni quidquam, nec utilitati detrahatur. Solet enim esse quædam partium brevitas, quæ longam tamen efficit summam. *In portum veni, navim prospexi, quanti veheret interrogavi, de pretio convenit, conscendi, sublata sunt ancora, solvimus oram, provecti sumus*. Nihil horum dici celerius pot- 329
est, sed sufficit dicere, *e portu navigavi*. Et, quoties exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti quo reliqua intelliguntur. Quare cum dicere liceat, *Est mihi filius juvenis*, omnia illa supervacua, *cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum sus-*

tuli, filium educavi, in adolescentiam perduxi. Ideoque
Græcorum aliqui aliud circumcisam expositionem,
id est *σύντομον*, aliud brevem putaverunt: quod illa
supervacuis careret, hæc posset aliquid ex necessariis
desiderare. Nos autem brevitatem in hoc ponimus,
non ut minus, sed ne plus dicatur quam oporteat.
Nam iterationes quidem, & *ταυτολογίας* & *περισσο-
λογίας*, quas in narratione vitandas quidam scripto-
res artium tradiderunt, transeo. Sunt enim hæc vi-
tia non tantum brevitatis gratia refugienda. Non
minus autem cavenda erit, quæ nimium corripien-
tes omnia sequitur, obscuritas: satiusque est aliquid
narrationi superesse, quam deesse. Nam supervacua
330 cum tædio dicuntur, necessaria cum periculo sub-
trahuntur. Quare vitanda etiam illa Sallustiana
(quamquam in ipso virtutis locum obtinet) bre-
vitas, & abruptum sermonis genus: quod otiosum
fortasse lectorem minus fallit, audientem transvolat,
nec, dum repetatur, exspectat: cum præsertim le-
ctor non fere sit nisi eruditus; judicem rura ple-
rumque in decurias mittant, de eo pronuntiaturum
quod intellexerit: ut fortasse ubique, in narratione
tamen præcipue, media hæc tenenda sit via dicen-
di, *quantum opus est*, *quantum satis est*. *Quantum opus
est* autem non ita solum accipi volo, quantum ad ju-
dicandum sufficit: quia non inornata debet esse bre-
vitas, alioqui sit indocta. nam & fallit voluptas, &
minus longa, quæ delectant, videntur: ut amœnum
ac molle iter, etiam si est spatii amplioris, minus
fatigat, quam durum arduumque compendium. Nec
331 enim mihi umquam tanta fuerit cura brevitatis, ut
non ea quæ credibilem faciunt expositionem, in-
seri velim. Simplex enim & undique præcisa, non
tam *narratio* vocari potest, quam *confusio*. Sunt por-
ro multæ conditione ipsa rei longæ narrationes,
quibus extrema (ut præcepi) prooemii parte ad in-

ten-

tentionem præparandus est judex: deinde curandum, ut omni arte vel ex spatio ejus detrahamus aliquid, vel ex tædio. Ut minus longa sit, efficiemus, quæ poterimus, differendo, non tamen sine mentione eorum quæ differemus. *Quas caussas occidendi habuerit, quos assumserit conscios, quemadmodum disposuerit insidias, probationis loco dicam*. Quædam vero ex ordine prætermittenda, quale est apud Ciceronem, *Moritur Fulcinius: multa enim quæ sunt in re, quia remota sunt a caussa, prætermittam*. At partitio tædium levat. *Dicam, quæ acta sint ante ipsum rei contractum; dicam, quæ in re ipsa; dicam, quæ postea*. Ita tres potius modicæ narrationes videbuntur, quam una longa. Interim expediet expositiones brevi interfatione distinguere. *Audistis, quæ ante acta sunt; accipite nunc, quæ insequuntur*. Reficietur enim judex priorum fine, & se velut ad novum rursus initium præparabit. Si tamen, adhibitis his quoque artibus, in longum exierit ordo rerum, erit non inutilis in extrema parte commonitio: quod Cicero etiam in brevi narratione facit. *Adhuc, Cæsar, Q. Ligarius omni culpa caret. domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem belli suspicionem, &c.*

Credibilis autem erit narratio ante omnia, si prius 332
consuluerimus nostrum animum, ne quid naturæ dicamus adversum: deinde si caussas ac rationes factis præposuerimus, non omnibus, sed de quibus quæritur: si personas convenientes iis quæ facta credi volemus, constituerimus: ut *furti reum, cupidum: adulterii, libidinosum: homicidii, temerarium*. Vel contra, si defendemus. Præterea loca, tempora, & similia. Est autem quidam etiam ductus rei credibilis, qualis in comœdiis, & in mimis. Aliqua enim naturaliter sequuntur & cohærent, ut, si bene priora narraveris, judex ipse, quod postea sis narraturus, exspectet. Ne illud quidem fuerit inutile, se-

mina quædam probationum spargere: verum sic, ut
narrationem esse meminerimus, non probationem.
Nonnumquam etiam argumento aliquo confirmabi-
mus, quod proposuerimus, sed simplici & brevi, ut
in veneficiis, *Sanus bibit, statim concidit, livor ac tu-
mor confestim est insecutus*. Hoc faciunt & illæ præpa-
rationes, cum *reus dicitur robustus, armatus, sollici-
tus, contra infirmos, inermes, securos*. Omnia deni-
que quæ probatione tractaturi sumus, *personam, cauf-
333 sam, locum, tempus, instrumentum, occasionem*, nar-
ratione delibabimus. Aliquando, si destituti fue-
rimus his, etiam fatebimur vix esse credibile, sed
verum, & hoc majus habendum scelus: *nescire nos,
quomodo factum sit, aut quare: mirari, sed probaturos*.
Optimæ vero præparationes erunt quæ latuerint,
ut a Cicerone sunt quidem utilissime prædicta o-
mnia per quæ *Miloni Clodius, non Clodio Milo insi-
diatus* esse videatur: plurimum tamen facit illa cal-
lidissima simplicitatis imitatio: *Milo autem, cum in
senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domum
venit: calceos & vestimenta mutavit, paullisper, dum
se uxor, ut fit, comparat, commoratus est*. Quam ni-
hil præparato, nihil festinato fecisse videtur Milo!
Quod non solum rebus ipsis vir eloquentissimus, qui-
bus moras & lentum profectionis ordinem ducit,
sed verbis etiam vulgaribus & quotidianis, & arte
occulta consecutus est: quæ si aliter dicta essent,
strepitu ipsum judicem, ad custodiendum patronum,
excitassent. Frigida videntur ista plerisque: sed hoc
ipsum manifestum est, quomodo judicem fefellerit,
quod vix a lectore deprehenditur. Hæc sunt quæ
credibilem faciunt expositionem. Nam ne contra-
334 ria aut sibi repugnantia in narratione dicamus, si
cui præcipiendum est, is reliqua frustra docetur: et-
iamsi quidam scriptores artium hoc quoque, tam-
quam occultum & a se prudenter erutum, tradunt.

His

His tribus narrandi virtutibus adjiciunt quidam *magnificentiam*, quam μεγαλοπρέπειαν vocant, quæ neque in omnes cauſſas cadit, (nam quid in pleriſque judiciis privatis, de re certa credita, locato & conducto, interdictis, habere loci poteſt ſupra modum ſe tollens oratio?) nec ſemper eſt utilis, ut vel proximo exemplo Miloniano patet. Et meminerimus multas eſſe cauſſas in quibus confitendum, excuſandum, ſummittendum ſit quod exponimus: quibus omnibus aliena eſt illa magnificentiæ virtus. Quare non magis proprium narrationis eſt *magnifice dicere*, quam *miſerabiliter*, *invidioſe*, *graviter*, *dulciter*, *urbane*: quæ, cum ſuo quæque loco ſint laudabilia, non ſunt huic parti proprie aſſignata, & velut dedita. Illa quoque ut narrationi apta, ita ceteris partibus communis eſt virtus, quam Theodectes huic uni proprie dedit; non enim magnificam modo vult eſſe, verum etiam jucundam expoſitionem. Sunt qui adjiciant his evidentiam, quæ ἐνάργεια græce vocatur. Neque ego quemquam deceperim, ut diſſimulem, Ciceroni quoque plures partes placere. 335
Nam, præterquam *planam*, & *brevem* & *credibilem*, vult eſſe *evidentem*, *moratam*, *cum dignitate*. Sed in oratione morata debent eſſe omnia cum dignitate, quæ poterunt. *Evidentia* in narratione, quantum ego intelligo, eſt quidem magna virtus, cum quid veri non dicendum, ſed quodammodo etiam oſtendendum eſt: ſed ſubjici perſpicuitati poteſt: quam quidam etiam contrariam interim putaverunt, quia in quibuſdam cauſſis obſcuranda veritas eſt, quod eſt ridiculum. Nam, qui obſcurare vult, narrat falſa pro veris: in quo debet laborare, ut videantur quam evidentiſſima. Sed quatinus etiam forte quadam pervenimus ad difficilius narrationum genus, jam de his loquamur, in quibus res contra nos erit: quo loco nonnulli prætereundam narrationem putaverunt.

Et sane nihil est facilius, nisi prorsus totam caussam
omnino non agere. Sed si aliqua justa ratione hujus-
modi susceperis litem, cujus artis est, malam esse
caussam silentio confiteri? Nisi forte tam hebes fu-
turus est judex, ut secundum id pronuntiet quod
sciet narrare te noluisse. Neque inficias eo, in nar-
ratione ut aliqua neganda, aliqua adjicienda, aliqua
336 mutanda, sic aliqua etiam tacenda: sed tacenda
quæ tacere oportebit, & liberum erit. Quod fit
nonnumquam brevitatis quoque gratia, quale illud
est, *Respondit quod ei visum est*. Distinguamus igitur
genera caussarum. Namque, in quibus non *de culpa*
quæritur, sed *de actione*, etiam si erunt contra nos
themata, confiteri nobis licebit: *Pecuniam de templo
sustulit, sed privatam: non ideo sacrilegus est. Virginem
rapuit, non tamen optio patri dabitur. Ingenuum stu-
pravit, & stupratus se suspendit: non tamen ideo stupra-
tor capite, ut caussa mortis, punietur; sed decem mil-
lia, quæ pœna stupratori constituta est, dabit*. Verum
in his quoque confessionibus est aliquid quod ex in-
vidia, quam expositio adversarii fecit, detrahi pos-
sit, cum etiam servi nostri de peccatis suis mollius
loquantur. Quædam enim quasi non narrantes miti-
gabimus: *Non quidem* (ut adversarius dicit) *consi-
lium furti in templum attulit, nec diu captavit ejus rei
tempus: sed occasione & absentia custodum corruptus, &
pecunia, quæ nimium quam in animis hominum potest,
victus est. Sed quid refert? peccavit, & fur est. nihil
attinet id defendere cujus pœnam non recusamus*. In-
337 terdum quasi damnemus ipsi: *Vis te dicam vino impul-
sum? errore lapsum? nocte deceptum? vera sunt ista for-
tasse: tu tamen ingenuum stuprasti, solve decem millia*.
Nonnumquam propositione præmuniri potest caus-
sa, & deinde exponi. Contraria sunt omnia tribus
filiis qui in mortem patris conjurarant; sortiti no-
cte singuli per ordinem cum ferro cubiculum intra-
runt

runt, patre dormiente. cum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia indicarunt. Si tamen pater, qui divisit patrimonium, & reos parricidii defendit, sic agat: *Quod contra legem sufficit, parricidium abjicitur juvenibus quorum pater vivit, atque etiam liberis suis adest. ordinem rei narrare quidem nihil necesse est, cum ad legem nihil pertineat: sed si confessionem mea culpa exigitis, ego fui pater durus, & patrimonii, quod jam melius ab his administrari poterat, tenax custos.* Deinde subjicitur, *stimulatos ab iis quorum indulgentiores parentes erant: semper tamen eum habuisse animum, qui sit eventu deprehensus, ut occidere patrem non possent. Nec enim jurejurando opus fuisse, si alioqui hoc mentis habuissent: nec forte, nisi quod se quisque eximi voluerit.* Omnia hæc qualiacumque placidioribus animis accipientur, illa brevi primæ propositionis defensione mollita. At cum quæritur, *an factum sit*, vel *quale factum sit*, licet omnia contra nos sint, quomodo tamen evitare expositionem salva causæ ratione possumus? Narravit accusator, nec ita, ut, quæ essent acta, tantum indicaret; sed adjecit invidiam, rem verbis exasperavit, accesserunt probationes, peroratio incendit, & plenos iræ reliquit. 338
Exspectat naturaliter judex, quid narretur a nobis. Si nihil exponimus, illa esse quæ adversarius dixit, & talia, qualia dixit, credat necesse est. Quid ergo? eadem exponemus? Si de qualitate agetur, cujus tum demum quæstio est cum de re constat, eadem, sed non eodem modo: alias causas, aliam rationem dabo. Verbis elevare quædam licebit: *luxuria hilaritatis, avaritia parsimoniæ, negligentia simplicitatis nomine lenietur. Vultu denique, voce, habitu, vel favoris aliquid, vel miserationis merebor.* Solet nonnumquam movere lacrymas ipsa confessio. Atque ego libenter interrogem, sintne illa defensuri quæ non narraverint, necne? Nam si neque de-

fen-

fenderint, neque narraverint, tota caufsa prode-
tur. At fi defenfuri funt, proponere certe plerum-
que id quod confirmaturi fumus, oportet. Cur er-
go non exponamus quod & dilui poteft? Et ut hoc
contingat, utique indicandum eft. Aut quid inter
probationem & *narrationem* intereft, nifi quod narra-
tio eft probationis continua propofitio, rurfus pro-
batio narrationi congruens confirmatio? Videamus
ergo, num expofitio hæc longior demum efse de-
beat, & paullo verbofior præparatione, & quibuf-
339 dam argumentis (argumentis dico, non argumen-
tatione, cui tamen plurimum confert frequens affir-
matio) effecturos nos quod dicimus: *non poffe vim
rerum oftendi prima expofitione: exfpectent, & opiniones
fuas differant, & bene fperent.* Denique narrandum
eft utique, quidquid aliter quam adverfarius expo-
fuit, narrari poteft, aut eo etiam procemia funt in
his cauffis fupervacua: quæ quid magis agunt, quam
ut cognitioni rerum accommodatiorem judicem fa-
ciant? Atqui conftat, nufquam eorum effe majorem
ufum, quam ubi animus judicis ab aliqua contra nos
infita opinione flectendus eft. *Conjecturales* autem
cauffæ, in quibus de facto quæritur, non tam fæpe
rei de qua judicium eft, quam eorum per quæ res
colligenda eft, expofitionem habent. Quæ cum ac-
cufator fufpiciofe narret, reus levare fufpicionem
debeat: aliter ab hoc atque ab illo ad judicem per-
ferri oportet. At enim quædam argumenta turbâ
valent, diducta leviora funt. Id quidem non eo per-
tinet, ut quæratur, *an narrandum*, *fed quomodo nar-
randum fit*. Nam congerere plura expofitione quid
prohibet, fi id utile eft cauffæ? & promittere, fed
& dividere narrationem, & probationem fubjunge-
re partibus, atque ita tranfire ad fequentia? Nam
340 ne iis quidem accedo qui femper eo putant ordine
quo quid actum fit, effe narrandum: fed eo modo
quo

quo expedit. Quod fieri plurimis figuris licet. Nam & aliquando excidisse simulamus, cum quid utiliore loco reducimus: & interim nos reducturos reliquum ordinem testamur, quia sic futura sit caussa lucidior. Interim re exposita, subjungimus caussas, quæ antecesserunt. Nec enim est una lex defensionis, certumque præscriptum: *pro re*, *pro tempore*, intuenda quæ prosint: atque ut erit vulnus, ita vel curandum protinus, vel, si curatio differri potest, interim deligandum. Nec sæpius narrare duxerim nefas, quod Cicero pro Cluentio fecit: estque non concessum modo, sed aliquando etiam necessarium, ut in caussis repetundarum, omnibusque quæ simplices non sunt. Amentis est enim, superstitione præceptorum contra rationem caussæ trahi. Narrationem ideo ante probationes ponere est institutum, ne judex, qua de re quæratur, ignoret. Cur igitur, si singula probanda aut refellenda erunt, non singula etiam narrentur? Me certe, quantacumque nostris experimentis habenda est fides, fecisse hoc in foro, quoties ipsa desiderabat utilitas, probantibus & eruditis, & iis qui judicabant, scio: & (quod non arroganter dixerim, quia sunt plurimi, quibuscum egi, qui me refellere possint, si mentiar) fere ponendæ a me caussæ officium exigebatur. 341
Neque ideo tamen non sæpius facere oportebit, ut rerum ordinem sequamur. Quædam vero etiam turpiter convertuntur: ut *si peperisse narres, deinde concepisse: apertum testamentum, deinde signatum:* in quibus si id quod posterius est, dixeris, de priore tacere optimum est. Sunt quædam & falsæ expositiones, quarum in foro duplex est genus. Alterum, quod instrumentis adjuvatur: ut *Publius Clodius fiducia testium, qua nocte incestum Romæ commiserat, Interamnæ se fuisse dicebat.* Alterum, quod est tuendum dicentis ingenio. Id interim ad solam verecundiam

pertinet, unde etiam mihi videtur dici *Color*: interim ad quæstionem. Sed utrumcumque erit, prima sit curarum, *ut id quod fingimus, fieri possit*: deinde, *ut & persona, & loco, & tempori congruat, & credibilem rationem & ordinem habeat; si continget etiam, vera alicui rei cohæreat: aut argumento, quod sit in caussa, confirmetur*. Nam quæ tota extra rem petita sunt,
342 mentiendi licentiam produnt. Curandum præcipue (quod fingentibus frequenter accidit) *ne qua inter se pugnent*. Quædam enim partibus blandiuntur, sed in summam non consentiunt. Præterea, ne iis quæ vera esse constabit, adversa sint. In schola etiam, ne *color* extra themata quæratur. Utrobique autem orator meminisse debebit, actione tota quid finxerit, quoniam solent excidere quæ falsa sunt: verumque est illud, quod vulgo dicitur, *Mendacem memorem esse oportere*. Sciamus autem, si de nostro facto quæratur, unum nobis aliquid esse dicendum: si de alieno, mittere in plurimas suspiciones licere. Est tamen quibusdam scholasticis controversiis, in quibus ponitur, aliquem non respondere ad quæ interrogatur, libertas omnia enumerandi quæ responderi potuisent. Fingenda vero meminerimus ea quæ non cadent in testem. Sunt autem quæ nostro dicuntur animo, cujus ipsi tantum conscii sumus. Item quod a defunctis: nec hoc enim est qui neget. Itemque ab eo cui idem expediet: is enim non negabit. Ab adversario quoque: quia non est habiturus in negando fidem. Somniorum & superstitionum colores ipsa jam facilitate auctoritatem perdiderunt. Non est autem satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiant: cum præsertim quorumdam probatio sola sit in *asseveratione* & *perseverantia*; ut ille parasitus qui ter abdicatum a divite juvenem, & absolutum, tamquam suum filium asserit, habebit quidem colorem, quo dicat, & pau-

& paupertatem sibi caussam exponendi fuisse: & ideo 343
a se parasiti personam esse susceptam, quia in illa domo filium haberet: & ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis non esset. Nisi tamen omnibus verbis & amorem patrium, atque hunc quidem ardentissimum ostenderit, & odium divitis, & metum pro juvene, quem periculose mansurum in illa domo, in qua tam invisus sit, sciat, suspicione subjecti petitoris non carebit. Evenit aliquando in scholasticis controversiis quod in foro an possit accidere, dubito, ut eodem colore utraque pars utatur, deinde eum pro se quisque defendat: ut in illa controversia: *Uxor marito dixit, appellatam se de stupro a privigno, & sibi constitutum tempus, & locum: eadem contra filius detulit de noverca, edito tantum alio tempore, ac loco: pater in eo quem uxor prædixerat, filium invenit: in eo quem filius, uxorem: illam repudiavit: qua tacente, filium abdicat.* Nihil dici potest pro juvene quod non idem sit pro noverca. Ponentur tamen etiam communia, deinde ex personarum comparatione, & indicii ordine, & silentio repudiatæ, argumenta ducentur. Ne illud quidem ignorare oportet, quædam esse quæ *colorem* non recipiant, sed tamen defendenda sint: *qualis est ille dives qui statuam pauperis inimici flagellis cecidit, reus est injuriarum.* Nam factum ejus modestum esse nemo dixerit: fortasse, ut sit tutum, obtinebit. Quod si pars expositionis pro nobis, pars contra nos erit, miscenda sit, an separanda narratio, cum ipsa caussæ conditione deliberandum est. Nam si plura sunt quæ nocent; quæ prosunt, obruentur. Itaque tunc 344
dividere optimum erit, & iis quæ partem nostram adjuvabunt, expositis & confirmatis, adversus reliqua uti remediis, de quibus supra dictum est. Si plura proderunt, etiam conjungere licebit: ut quæ obstant, in medio, velut auxiliis nostris, posita minus ha-

habeant virium. quæ tamen non erunt nuda ponenda, sed ut & nostra aliqua argumentatione firmemus, & diversa, cur credibilia non sint, adjiciamus: quia, nisi distinxerimus, verendum est, ne bona nostra permixtis malis inquinentur. Illa quoque de narratione præcipi solent, ne qua ex ea fiat excursio, ne avertatur a judice sermo, ne alienæ personæ vocem demus, ne argumentemur: adjiciunt quidam etiam, ne utamur affectibus. Quorum pleraque sunt frequentissime custodienda: immo numquam, nisi ratio coegerit, mutanda: ut *sit expositio perspicua & brevis*. Nihil quidem tam raro poterit habere rationem, quam *excursio*: nec umquam debebit esse nisi brevis, & talis, ut vi quadam videamur affectûs velut recto itinere depulsi: qualis est Ciceronis circa nuptias Sassiæ: *O mulieris scelus incredibile, & præter hanc unam in omni vita inauditum! O libidinem effrenatam, & indomitam! O audaciam singularem! non timuisse, si minus vim deorum, hominumque famam, at illam ipsam noctem, facesque illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiæ? non parietes denique ipsos, superiorum testes nuptiarum?* Ser-
345 mo aversus a judice & brevius indicat interim, & coarguit magis. Qua de re idem quod de procemio dixeram, sentio, sicut de prosopopœja quoque: qua tamen non Servius modo Sulpitius utitur pro Aufidia, *Somnóne te languidum, an gravi lethargo putem pressum?* sed M. quoque Tullius circa navarchos. Nam ea quoque rei expositio est, *ut adeas, tantum dabis*, & reliqua. Quid? pro Cluentio, Staleni Bulbique colloquium, nonne ad celeritatem plurimum & ad fidem confert? Quæ ne fecisse sine observantia quadam videatur, quamquam hoc in illo credibile non est, in Partitionibus præcipit, ut habeat narratio *suavitatem, admirationes, exspectationes, exitus inopinatos, colloquia personarum, omnes affectus*. Ar-

gu-

gumentabimur in narratione, ut dixi, numquam; argumentum ponemus aliquando, quod facit pro Ligario Cicero, cum dicit, sic eum provinciæ præfuisse, ut illi pacem esse expediret. Inseremus expositioni & brevem, cum res poscet, defensionem, & rationem factorum. Nec enim narrandum est tamquam testi, sed tamquam patrono. Rei ordo per se talis est, *Quintus Ligarius legatus in Africam cum C. Considio profectus est*. Quid ergo Marcus Tullius? 346
Quintus enim, inquit, *Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est*. Alibi, *Non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli*. Et cum esset indicaturo satis, *Quintus Ligarius nullo se implicari negotio passus est*, adjecit, *Domum spectans, & ad suos redire cupiens*. Ita quod exponebat, & ratione fecit credibile, & affectus quoque implevit. Quo magis miror eos qui non putant, in narratione esse utendum affectibus. Qui si hoc dicunt, non diu, nec ut in epilogo, mecum sentiunt. Effugiendæ sunt enim moræ. Ceterum cur ego judicem nolim, dum eum doceo, etiam moveri? Cur, quod in summa parte sum actionis petiturus, non in primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar; cum præsertim etiam in probationibus faciliore sim animo ejus abusurus, occupato vel ira, vel miseratione? An non Marcus Tullius circa verbera civis Romani omnes brevissime movet affectus, non solum conditione ipsius, loco injuriæ, genere verberum, sed animi quoque commendatione? Summum enim virum ostendit, qui, cum virgis cæderetur, non ingemuerit, non rogaverit; sed tantum civem se Romanum esse, cum invidia cædentis, & fiducia juris clamaverit. Quid? Philodami casum nonne cum per totam expositionem incendit invidia, tum in supplicio 347
ipso lacrymis implevit, cum flentes non tam narraret,

ret, quam ostenderet, patrem de morte filii, filium de patris? Quid ulli epilogi possunt habere miserabile magis? Serum est enim advocare iis rebus affectum in peroratione quas securus narraveris. Assuevit illis judex, jamque eas sine motu mentis accipit, quibus commotus novis non est: & difficile est mutare habitum animi semel constitutum. Ego vero (neque enim dissimulabo judicium meum: quamquam id quod sum dicturus, exemplis magis, quam præceptis ullis, continetur) narrationem, ut si ullam partem orationis, omni, qua potest, gratia & venere exornandam puto. Sed plurimum refert, quæ sit natura ejus rei quam exponimus. In parvis ergo, quales sunt fere privatæ, sit ille pressus, & velut applicitus rei cultus: in verbis summa diligentia, quæ in locis impetu feruntur, & circumjectæ orationis copia latent: hîc expressa, &, ut vult Zeno, *sensu tincta esse debebunt:* compositio dissimula-
348 ta quidem, sed tamen quam jucundissima: figuræ, non illæ poeticæ, & contra finem loquendi auctoritate veterum receptæ, (nam debet esse quam purissimus sermo) sed quæ varietate tædium effugiant, & mutationibus animum levent: ne in eumdem casum, similem compositionem, pares elocutionum tractus incidamus. Caret enim ceteris lenociniis expositio, &, nisi commendetur hac venustate, jaceat necesse est. Nec in ulla parte intentior est judex: eoque nihil recte dictum perit. Præterea, nescio quomodo, etiam credit facilius quæ audienti jucunda sunt, & voluptate ad fidem ducitur. Ubi vero major res erit, & atrocia invidiose, & tristia miserabiliter dicere decebit: non ut consumantur affectus, sed ut tamen velut primis lineis designentur: ut plane, qualis futura sit imago rei, statim appareat. Ne sententia quidem, velut fatigatum intentione, stomachum judicis reficere dissuaserim, ma-

xi-

xime quidem brevi interjecta, qualis est illa, *Fece-
runt servi Milonis quod suos quisque servos in re tali fa-* 349
cere voluisset. Interim paullo liberiore, qualis est il-
la, *Nubit genero socrus nullis auspiciis, nullis auctoribus,
funestis ominibus omnium*. Quod cum sit factum iis
quoque temporibus, quibus omnis ad utilitatem po-
tius, quam ad ostentationem, componebatur oratio,
& erant adhuc severiora judicia: quanto nunc fa-
ciendum magis, cum in ipsa capitis aut fortunarum
pericula irrupit voluptas? Cui hominum desiderio
quantum dari debeat, alio loco dicam. Interim ali-
quid indulgendum esse confiteor. Multum confert
adjecta veris credibilis rerum imago, quæ velut in
rem præsentem perducere audientes videtur: qualis
est illa M. Cœlii in Antonium descriptio; *Namque
ipsum offendunt temulento sopore profligatum, totis præ-
cordiis stertentem, ructuosos spiritus geminare, præclaras-* 350
*que contubernales ab omnibus spondis transversas incuba-
re, & reliquas circumjacere passim: quæ tamen exanima-
ta terrore, hostium adventu percepto, excitare Antonium
conabantur: nomen inclamabant: frustra cervicibus tol-
lebant: blandius alia ad aurem invocabat, vehementius
etiam nonnulla feriebat. Quarum cum omnium vocem
tactumque noscitaret, proxima cujusque collum amplexu
petebat: neque dormire excitatus, neque vigilare ebrius
poterat: sed semisomno sopore inter manus centurionum
concubinarumque jactabatur*. Nihil his neque credi- 351
bilius fingi, neque vehementius exprobrari, neque
manifestius ostendi potest. Ne illud quidem præter-
ibo, quantam afferat fidem expositioni narrantis au-
ctoritas: quam mereri debemus ante omnia quidem
vita, sed & ipso genere orationis. quod quo fuerit
gravius, sanctius, hoc plus habeat necesse est in af-
firmando quoque ponderis. Effugienda igitur in hac
præcipue parte omnis calliditatis suspicio: (neque
enim se usquam custodit magis judex) nihil videatur

fictum, nihil sollicitum. omnia potius a caussa,
quam ab oratore profecta credantur. Sed hoc pati
non possumus, & perire artem putamus nisi appa-
reat: cum desinat ars esse si apparet. Pendemus ex
352 laude, atque hanc laboris nostri ducimus summam.
Ita quæ circumstantibus ostentare volumus, judici-
bus prodimus. Est & quædam *repetita narratio*, quæ
ἐπιδιήγησις dicitur, sane res *declamatoria* magis, quam
forensis; ideo autem reperta, ut, quia narratio bre-
vis esse debet, fusius & ornatius res posset exponi:
quod fit vel invidiæ gratia, vel miserationis. Id ra-
ro faciendum judico, neque sic umquam, ut totus
ordo repetatur. licet enim per partes idem conse-
qui. Ceterum qui uti ἐπιδιηγήσει volet, narrationis
rem loco stringat, &, contentus indicare, *quid fa-
ctum sit*, *quo sit modo factum*, plenius se loco suo ex-
positurum esse promittat. Initium narrationis qui-
dam utique faciendum a persona putant: eamque, si
nostra sit, ornandam: si aliena, infamandam statim.
Hoc sane frequentissimum est, quia personæ sunt
inter quas litigatur. Sed hæ quoque interim cum
suis accidentibus ponendæ, cum id profuturum est:
ut: *A. Cluentius Habitus fuit pater hujusce, Judices,
homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed et-
iam regionis illius & vicinitatis, virtute, existimatione,
nobilitate facile princeps*. Interim sine his: ut, *Q. Liga-
rius cum esset*. Frequenter vero & a re: sicut pro
Tullio Cicero, *Fundum habet in agro Thurino M. Tul-
lius paternum*. Demosthenes pro Ctesiphonte, τοῦ γὰρ
353 φωκαϊκοῦ συστάντος πολέμου. De fine narrationis cum
his contentio est qui perduci expositionem volunt
eo unde quæstio oritur. *His rebus ita gestis, P. Do-
labella prætor interdixit, ut est consuetudo, de vi, ho-
minibus armatis, sine ulla exceptione: tantum ut, un-
de dejecisset, restitueret. restituisse se dixit, sponsio fa-
cta est. hac de sponsione vobis judicandum est*. Id a
pe-

petitore semper fieri potest, a defensore non semper.

CAPUT III.

De Egressione.

ORdine ipso narrationem sequitur *confirmatio*. Probanda sunt enim quæ propter hoc exposuimus. Sed priusquam ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorumdam opinione dicenda sunt. Plerisque moris est, prolato rerum ordine, protinus utique in aliquem lætum ac plausibilem locum, quam maxime possint, favorabiliter excurrere. Quod quidem, natum ab ostentatione declamatoria, jam in forum venit, postquam agere caussas non ad utilitatem litigatorum, sed ad patronorum jactationem repertum est. Ne si pressæ illi (qualis sæpius desideratur) narrationis gracilitati conjuncta argumentorum pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi volu- 354
ptatibus oratio refrigescat. In quo vitium illud est, quod sine discrimine caussarum atque utilitatis, hoc, tamquam semper expediat, aut etiam necesse sit, faciunt: eo quod desumtas ex his partibus quarum alius erat locus, sententias in hanc congerunt, ut plurima aut iterum dicenda sint, aut, quia alieno loco dicta sunt, dici suo non possint. Ego autem confiteor, hoc exspatiandi genus non modo narrationi quidem, sed etiam quæstionibus vel universis, vel interim singulis, opportune posse subjungi, cum res postulat, aut certe permittit: atque eo vel maxime illustrari ornarique orationem, sed si cohæret & sequitur, non si per vim cuneatur, &, quæ naturâ juncta erant, distrahit. Nihil enim tam est consequens, quam narrationi probatio: nisi si excursus ille, vel quasi finis narrationis, vel quasi initium probationis est. Erit ergo illi nonnumquam locus:

ut, si expositio circa finem atrox fuerit, prosequa-
355 mur eam, velut spiritu erumpente protinus indignatione. Quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit: alioqui prius est quod objicias verum efficere, quam magnum: quia criminis invidia pro reo est, priusquam probatur. Difficillima est enim gravissimi cujusque sceleris fides. Idem fieri non inutiliter potest, ut, si merita in adversarium aliqua exposueris, in ingratum inveharis: aut, si varietatem criminum narratione demonstraveris, quantum ab ea periculum intentetur, ostendas. Verum hæc breviter omnia. Judex enim, ordine audito, festinat ad probationem, & quamprimum certus esse sententiæ cupit. Præterea cavendum est, ne ipsa expositio vanescat, aversis in aliud animis, & inani mora fatigatis. Sed ut non semper est necessaria post narrationem illa procursio, ita frequenter utilis ante quæstionem præparatio, utique si prima specie minus erit favorabilis, si legem asperam tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus. Est hic locus velut sequentis exordii, ad conciliandum probationibus nostris judicem. Quod quo liberius, hoc & vehementius fieri potest, quia judici nota jam caussa est. His igitur velut fomentis, si quid erit asperum, præmolliemus, quo facilius aures judicum, quæ post dicturi erimus, admittant, ne jus nostrum oderint. Nihil enim facile persuadetur invitis. Quo
356 loco tamen judicis quoque noscenda natura est, juri magis, an æquo sit appositus. Proinde enim magis aut minus erit hoc necessarium. Ceterum res eadem & post quæstionem perorationis vice fungitur. Hanc partem παρέκβασιν Græci vocant, Latini *egressum*, vel *egressionem*. Sed hæ sunt plures, ut dixi, quæ per totam caussam varios habent excursus: ut *laus hominum locorumque*, ut *descriptio regionum*, *expositio quarumdam rerum*, non solum gestarum, sed et-

iam

iam fabulosarum. Quo ex genere est in orationibus contra Verrem compositis *Siciliæ laus*, *Proserpinæ raptus*; pro L. Cornelio *popularis illa virtutum Cn. Pompeji commemoratio*: in quam ille divinus orator, velut nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto, quem inchoaverat, sermone, devertit actutum. Παρέκβασις est (ut mea quidem fert opinio) *alienæ rei, sed ad utilitatem caussæ pertinentis, extra ordinem excurrens tractatio*. Quapropter non video, cur hunc ei potissimum locum assignent qui rerum ordinem sequitur, non magis quam illud, cur hoc ita demum proprium putent si aliquid in digressu sit exponendum, cum tot modis a recto itinere declinet oratio. Nam quidquid dicitur præter illas quinque, quas fecimus, partes, egressio est, *indignatio*, *miseratio*, *invidia*, *convicium*, *excusatio*, *conciliatio*, *ma- 357
ledictorum refutatio*: similia his quæ non sunt in quæstione, *omnis amplificatio*, *minutio*, *omne affectus genus*: atque ea maxime jucundam, & ornatam faciunt orationem, *de luxuria*, *de avaritia*, *de religione*, *de officiis*; quæ, cum sunt argumentis subjecta similium rerum, quia cohærent, egredi non videntur. Sed plurima sunt quæ rebus nihil secum cohærentibus inseruntur, quibus judex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia sunt hæc, quorum alia sic præparata afferimus: quædam ex occasione vel necessitate dicimus, si quid nobis agentibus novi accidit, interpellatio, interventus alicujus tumultus. Unde Ciceroni quoque in procemio, cum diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsa oratiuncula, qua usus est, patet. Poterit autem paullo longius exire qui præparat aliquid ante quæstionem, & qui finitæ probationi velut commendationem adjicit. At, qui ex media erumpit, cito ad id redire debet unde devertit.

CAPUT IV.

De Propositione.

SUnt qui narrationi *propositionem* subjungant, tamquam partem judicialis materiæ: cui opinioni
358 respondimus. Mihi autem *propositio* videtur omnis confirmationis initium: quod non modo in ostendenda quæstione principali sed nonnumquam etiam in singulis argumentis poni solet, maximeque in his quæ ἐπιχειρήματα vocantur. Sed nunc de priore loquimur. Ea non semper uti necesse est. Aliquando enim sine propositione quoque aliqua satis manifestum est, quid in quæstione versetur: utique si narratio ibi finem habet, ubi initium quæstio; adeo ut aliquando subjungatur expositioni, quæ solet in argumentis esse summa collectio. *Hac, sicut exposui, ita gesta sunt, Judices: insidiator superatus, vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est.* Sed nonnumquam valde utilis est, præcipue ubi res defendi non potest, de jure quæritur: ut pro eo qui pecuniam privatam de templo sustulit, *Sacrilegii agitur. De sacrilegio cognoscitis:* ut judex intelligat id unum esse officii sui, quærere, an id, quod objicitur, sacrilegium sit. Item in caussis obscuris, aut multiplicibus. Nec semper propter hoc solum, ut sit caussa lucidior, sed
359 aliquando etiam ut magis moveat. Movet autem, si protinus subtexantur aliqua, quæ prosint. *Lex aperte scripta est, ut peregrinus qui murum ascenderit, morte mulctetur. peregrinum te esse certum est: quin ascenderis murum, non quæritur: quid superest, nisi ut te puniri oporteat?* Hæc enim propositio confessionem adversarii premit: & quodammodo judicandi moram tollit: nec indicat quæstionem, sed adjuvat. Sunt autem *propositiones* & *simplices*, & *duplices* vel *multiplices*.

ces. Quod accidit non uno modo. Nam & plura crimina junguntur: ut *cum Socrates accusatus est, quod corrumperet juventutem, & novas superstitiones introduceret*. Et singula ex pluribus colliguntur: ut *cum legatio male gesta objicitur Æschini, quod mentitus sit, quod nihil ex mandatis fecerit, quod moratus sit, quod munera acceperit*. Recusatio quoque plures interim propositiones habet: ut contra petitionem pecuniæ, *Male petis: procuratori enim tibi esse non licuit: sed neque illi cujus nomine litigas, habere procuratorem: sed neque es hares ejus a quo accepisse mutuam dicor: nec ipsi debui*. Multiplicari hæc, in quantumlibet, possunt; sed rem ostendisse satis est. Hæ si ponantur singulæ subjectis probationibus, plures sunt propositiones: si conjungantur, in partitionem cadunt.
Est & nuda propositio, qualis fere in conjecturali- 360
bus: *Cædis ago, furtum objicio*. Est ratione subjecta: ut, *Majestatem minuit Cajus Cornelius: nam codicem tribunus plebis ipse pro concione legit*. Præter hæc utimur propositione, aut nostra, ut, *Adulterium objicio*; aut adversarii, ut, *Adulterii mecum agitur*; aut communi, ut, *Inter me & adversarium quæstio est, uter sit intestato propior*. Nonnumquam diversas quoque conjungimus, *Ego hoc dico, adversarius hoc*. Habet interim vim propositionis, etiam si per se non est propositio, ut cum, exposito rerum ordine, subjicimus, *De his cognoscitis*. ut sit hæc commonitio judicis, quo se ad quæstionem acrius intendat, & quodam velut jactu excitatus finem esse narrationis, & initium probationis intelligat: &, nobis confirmationem ingredientibus, ipse quoque novum quodammodo audiendi sumat exordium.

CAPUT V.

De Partitione.

P*Artitio* est nostrarum, aut adversarii propositio-
num, aut utrarumque ordine collata enume-
361 ratio. Hac quidam utendum semper putant, quod
eâ & fiat caussa lucidior, & judex intentior ac doci-
lior, si scierit & de quo dicimus, & de quo dictu-
ri postea sumus. Rursus quidam periculosum id ora-
tori arbitrantur duabus ex caussis, quod nonnum-
quam & excidere soleant quæ promisimus, &, si
qua in partiendo præterierimus, occurrere. Quod
quidem nemini accidet, nisi qui plaue vel nullo fue-
rit ingenio, vel ad agendum nihil cogitati præme-
ditatique detulerit. Alioqui quæ tam manifesta &
lucida est ratio, quam rectæ partitionis? Sequitur
enim naturam ducem, adeo ut memoriæ id maxi-
mum sit auxilium, via dicendi non decedere. Qua-
propter ne illos quidem probaverim qui partitio-
nem vetant ultra tres propositiones extendere. Quæ
sine dubio, si nimium sit multiplex, fugiet memo-
riam judicis, & turbabit intentionem. Hoc tamen
numero velut lege non est alliganda, cum possit caus-
sa plures desiderare. Alia sunt magis propter quæ
partitione non semper sit utendum. Primum, quia
pleraque gratiora sunt, si inventa subito, nec domo
allata, sed inter dicendum ex re ipsa nata videantur.
Unde illa non injucunda schemata, *Pane excidit mihi:*
&, *Fugerat me:* &, *Recte admones.* Propositis e-
nim probationibus, omnis in reliquum gratia novi-
tatis præcerpitur. Interim vero etiam fallendus est
362 judex, & variis artibus subeundus: ut aliud agi,
quam quod petimus putet. Nam est nonnumquam
dura propositio, quam judex, si providet, non ali-
ter

ter reformidat, quam qui ferrum medici, prius quam curetur, aspexit. At, si, re non ante proposita, securum, ac nulla denuntiatione in se conversum, intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur. Interim refugienda non modo distinctio quæstionum est, sed omnino tractatio: affectibus perturbandus, & ab intentione auferendus auditor. Non enim solum oratoris est docere, sed plus eloquentia circa movendum valet. Cui rei contraria est maxime tenuis illa & scrupulose in partes sectæ divisionis diligentia eo tempore quo cognoscenti judicium conamur auferre. Quid? quod interim, quæ per se levia sunt & infirma, turbâ valent? Ideoque congerenda sunt potius, & velut eruptione pugnandum: quod tamen rarum esse debet, & ex necessitate demum, cum hoc ipsum, quod dissimile rationi est, coegerit ratio. Præter hæc in omni partitione est utique aliquid potentissimum, quod cum audivit judex, cetera tamquam supervacua gravari solet. Itaque si plura vel objicienda sunt, vel diluenda, & utilis & jucunda partitio est: ut, quid 363
quaque de re dicturi sumus, ordine appareat. At si unum crimen varie defendemus, supervacua: ut si ita partiamur: *Dicam, non talem esse hunc, quem tueor, ut in eo credibile videri possit homicidium: dicam, occidendi caussam huic non fuisse: dicam, hunc eo tempore quo homo occisus est, trans mare fuisse*. Omnia quæ ante id quod ultimum est, exsequeris, inania videri necesse est. Festinat enim judex ad id quod potentissimum est, & velut obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat: si vel occupatus, vel in aliqua potestate, vel etiam, si moribus incompositus, cum convicio efflagitat. Itaque non defuerunt qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent, qua se dicturum esse promisit primum, *neminem majoribus criminibus, gravioribus testi-*

bus

bus in judicium vocatum, quam Oppianicum: deinde, *præjudicia esse facta ab iis ipsis judicibus a quibus condemnatus sit:* postremo, *judicium pecunia tentatum non a Cluentio, sed contra Cluentium:* quia, si probari posset quod est tertium, nihil necesse fuerit dicere priora. Rursus nemo tam erit aut injustus, aut stultus, quin eum fateatur optime pro Muræna esse partitum:
364 *Intelligo, judices, tres totius accusationis partes fuisse, & earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam.* Nam sic & ostendit lucidissime caussam, & nihil fecit altero supervacuum. De illo quoque genere defensionis plerique dubitant: *Si occidi, recte feci; sed non occidi*: quo enim prius pertinere, si sequens firmum sit? hæc invicem obstare, & utroque utentibus, in neutro haberi fidem. Quod sane in parte verum est, & illo sequenti (si modo indubitabile sit) solo utendum. At si quid in eo quod est fortius, timebimus, utraque probatione nitemur. Alius enim alio moveri solet: & qui factum putavit, justum credere potest: qui tamquam justo non movebitur, factum fortasse non credet. Ut certa manus uno telo possit esse contenta, incertæ plura spargenda sunt, ut sit & fortunæ locus. Egregie vero Cicero pro Milone *insidiatorem* primo *Clodium ostendit:* tum addit ex abundanti, *etiam si id non fuisset, talem tamen civem cum summa virtute interfectoris & gloria necari potuisse.* Neque illum tamen ordinem de quo prius dixi, damnaverim: quia quædam, etiamsi ipsa sunt dura, in id tamen valent, ut ea molliant quæ sequuntur. Nec omnino sine ratione est quod vulgo dicitur, *Iniquum petendum, ut æquum feras.* Quod tamen nemo sic accipiat, ut omnia credat audenda. Recte enim Græci præcipiunt, *Non tentan-*
365 *da quæ effici omnino non possunt.* Sed quoties hac, de qua loquor, duplici defensione utemur, id laborandum

dum eſt, ut in illam partem ſequentem fides ex priore ducatur. Poteſt enim videri, qui tuto etiam confeſſurus fuit, mentiendi cauſſam in negando non habere. Et illud utique faciendum eſt, ut, quoties ſuſpicabimur a judice aliam probationem deſiderari, quam de qua loquimur, promittamus, nos plene & ſtatim de eo ſatis eſſe facturos: præcipueque ſi de pudore agitur. Frequenter autem accidit, ut cauſſa parum verecunda jure tuta ſit: de quo ne inviti judices audiant & averſi, frequentius ſunt admonendi, ſecuturam defenſionem probitatis ac dignitatis: exſpectent paullum, & agi ordine ſinant. Quædam interim nos & invitis litigatoribus ſimulandum eſt dicere: quod Cicero pro Cluentio facit circa judiciariam legem. Nonnumquam, quaſi interpellemur ab his, ſubſiſtere. Sæpe avertenda ad ipſos oratio. Hortandi, ut ſinant nos uti noſtro conſilio. Ita ſurrepetur animo judicis, &, dum ſperat probationem pudoris, aſperioribus illis minus repugnabit. Quæ cum receperit, etiam verecundiæ defenſioni facilior erit. Sic utraque res invicem juvabit, eritque judex circa jus noſtrum ſpe modeſtiæ attentior, circa modeſtiam juris probatione proclivior. Sed ut non ſemper neceſſaria, aut etiam ſupervacua partitio eſt, ita opportune adhibita plurimum orationi lucis & gratiæ confert. Neque enim id ſolum efficit, ut clariora fiant quæ dicuntur, rebus velut ex turba extractis, & in conſpectu judicum poſitis: ſed reficit quoque audientem certo ſingularum partium fine: non aliter quam facientibus iter multum detrahunt fatigationis notata inſcriptis lapidibus ſpatia. 366
Nam & exhauſti laboris noſſe menſuram voluptati eſt, & hortatur ad reliqua fortius exſequenda, ſcire quantum ſuperſit. Nihil enim longum videri neceſſe eſt, in quo, quid ultimum ſit, certum eſt. Nec immerito multum ex diligentia partiendi tulit

lau-

laudis Quintus Hortensius: cujus tamen divisionem, in digitos diductam, nonnumquam Cicero leviter eludit. Nam est suus & in gestu modus, & evitanda maxime concisa nimium & velut articulosa partitio. Nam & auctoritati plurimum detrahunt minuta illa, nec jam membra, sed frusta: & hujus gloriæ cupidi, quo subtilius & copiosius divisisse videantur, & supervacua assumunt, &, quæ natura singularia sunt, secant: nec tam plura faciunt, quam minora: deinde cum fecerunt mille particulas, in eamdem incidunt obscuritatem, contra quam partitio
367 inventa est. Divisa & simplex propositio quoties utiliter haberi potest, primum esse debet aperta atque lucida, (nam quid sit turpius, quam id esse obscurum ipsum quod in eum solum adhibetur usum, ne sint cetera obscura?) tum brevis nec ullo supervacuo onerata verbo. Non enim, de quo dicamus, sed de quo dicturi simus, ostendimus. Obtinendum etiam, nequid in ea desit, nequid supersit. Superest autem sic fere, cum aut in species partimur quod in genera partiri sit satis: aut, genere posito, subjicitur species: ut, *Dicam de virtute, justitia, continentia:* cum justitia atque continentia virtutis sint species. Partitio prima est, quid sit de quo conveniat, quid de quo ambigatur. In eo quod convenit, quid adversarius fateatur, quid nos. in eo de quo ambigitur, quæ dicturi simus, quæ nostræ propositiones, quæ partis adversæ. Turpissimum vero est, non eo ordine exsequi quo quidque proposueris.

M. FAB.

M. FAB. 368

QUINCTILIANI

DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER QUINTUS.

PROŒMIUM.

UERUNT & clari quidem auctores, quibus ſolum videretur oratoris officium *docere*. Namque & *affectus* duplici ratione excludendos putabant: primum, quia vitium eſſet omnis animi perturbatio: deinde, quia judicem a veritate depelli miſericordia, vel ira, ſimilibuſque, non oporteret; & voluptatem audientium petere, cum vincendi tantum gratia diceretur, non modo agenti ſupervacuum, ſed vix etiam viro dignum arbitrabantur. Plures vero, qui nec ab
illis ſine dubio partibus rationem orandi ſummove- 369
rent, hoc tamen proprium atque præcipuum crederent opus, ſua confirmare, &, quæ ex adverſo proponerentur, refutare. Utrumcumque eſt, (nec enim hoc loco meam interpono ſententiam) hic erit liber illorum opinione maxime neceſſarius, quo toto

to hæc ſola tractantur: quibus ſane & ea quæ de judicialibus cauſſis jam dicta ſunt, ſerviunt. Nam neque *prooemii*, neque *narrationis* eſt alius uſus, quam ut judicem præparent: & ſtatus noſſe, atque ea de quibus ſupra ſcripſimus, intueri, ſupervacuum foret, niſi ad hanc perveniremus. Denique ex quinque quas judicialis materiæ fecimus, partibus quæcumque alia poteſt aliquando neceſſaria cauſſæ non eſſe: lis nulla eſt cui probatione opus non ſit. Ejus præcepta ſic optime diviſuri videmur, ut prius in commune, quæ ad omnes quæſtiones pertinent, oſtendamus: deinde, quæ in quoque cauſſæ genere propria ſunt, exſequamur.

CAPUT I.

De probationum diviſione.

AC prima quidem illa partitio, ab Ariſtotele tradita, conſenſum fere omnium meruit, a-
370 lias eſſe *probationes* quas extra dicendi rationem acciperet orator: alias quas ex cauſſa traheret ipſe, & quodammodo gigneret. Ideoque illas ἀτέχνους, id eſt, *inartificiales*: has ἐντέχνους, id eſt, *artificiales*, vocaverunt. Ex illo priore genere ſunt *præjudicia*, *rumores*, *tormenta*, *tabulæ*, *jusjurandum*, *teſtes*: in quibus pars maxima contentionum forenſium conſiſtit. Sed ut ipſa per ſe carent arte, ita ſummis eloquentiæ viribus allevanda ſunt plerumque, & refellenda. Quare mihi videntur magnopere damnandi qui totum hoc genus a præceptis removerunt. Nec tamen in animo eſt, omnia quæ aut pro his, aut contra dici ſolent, complecti. Non enim communes locos tradere deſtinamus, quod eſſet operis infiniti, ſed viam quamdam atque rationem. Quibus demonſtratis, non modo in exſequendo ſuas quiſque vires debet

bet adhibere, sed etiam inveniendo similia, ut quæque conditio litium poscet. Neque enim de omnibus caussis dicere quisquam potest, saltem præteritis, ut taceam de futuris.

CAPUT II. 371

De præjudiciis.

JAm *præjudiciorum* vis omnis tribus in generibus versatur: *Rebus*, quæ aliquando ex paribus caussis sunt judicatæ, quæ *exempla* rectius dicuntur: ut *de rescissis patrum testamentis, vel contra filios confirmatis*: *Judiciis* ad ipsam caussam pertinentibus, unde etiam nomen ductum est, qualia *in Oppianicum* facta dicuntur, & a senatu *adversus Milonem*: Aut cum de eadem caussa pronuntiatum est, ut *in reis deportatis*, & *assertione secunda*, & *partibus centumviralium* quæ in duas hastas divisæ sunt. Confirmantur præcipue duobus: *auctoritate* eorum qui pronuntiaverunt, & *similitudine* rerum de quibus quæritur. Refellun- 372
tur autem raro per contumeliam judicum, nisi forte manifesta in his culpa erit. Vult enim cognoscentium quisque firmam esse alterius sententiam: & ipse pronuntiaturus exemplum non libenter, quod in se fortasse recidat, facit. Confugiendum ergo est in duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem caussæ. Vix autem ulla est per omnia alteri similis. Si id non continget, ac eadem caussa erit, aut actorum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum querendum, contra quas erit judicatum: aut de gratia, quæ testes corruperit, aut de invidia, aut de ignorantia: aut inveniendum quod caussæ postea accesserit. Quorum si nihil erit, licet tamen dicere, multas judiciorum caussas ad inique pronuntiandum valere: ideoque *damna-*

mnatum Rutilium, *absolutos Clodium atque Catilinam*. Rogandi etiam judices, ut rem potius intueantur ipsam, quam jurijurando alieno suum donent. Adversus consulta autem senatus, & decreta principum vel magistratuum, remedium nullum est, nisi aut inventa quantulacumque caussæ differentia, aut aliqua vel eorumdem, vel ejusdem potestatis hominum posterior constitutio, quæ sit priori contraria: quæ si deerunt, lis non erit.

373 ## CAPUT III.

De rumore & fama.

F*Amam* atque *rumores* pars altera consensum civitatis, & velut publicum testimonium vocat: altera sermonem sine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas: quod nulli non, etiam innocentissimo, possit accidere fraude inimicorum, falsa vulgantium. Exempla utrimque non deerunt.

CAPUT IV.

De tormentis.

SIcut *in tormentis* quoque, qui est locus frequentissimus, cum pars altera quæstionem, vera fatendi necessitatem vocet, altera sæpe etiam caussam falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium. Quid attinet de his plura? Plenæ sunt orationes veterum ac novorum. Quædam tamen in hac parte erunt propria cujusque litis. Nam sive de habenda quæstione agetur, plurimum intererit, *quis*, & *quem postulet*, *aut*
374 *offerat*, & *in quem*, & *ex qua caussa*: sive jam erit ha-

habita, *quis ei præſuerit, quis & quomodo ſit tortus*, an credibilia dixerit, an inter ſe conſtantia: perſeveraverit in eo quod cœperat, an aliquid dolore mutarit: prima parte quæſtionis, an procedente cruciatu. Quæ utrimque tam infinita ſunt, quam ipſa rerum varietas.

CAPUT V.

De tabulis.

Contra *tabulas* quoque ſæpe dictum, ſæpe dicendum eſt, cum eas non ſolum refelli, ſed etiam accuſari, ſciamus eſſe uſitatum. Cum ſit autem in his, aut *ſcelus ſignatorum*, aut *ignorantia*: tutius ac facilius id quod ſecundo loco diximus, tractatur, quod pauciores rei fiunt. Sed hoc ipſum argumenta ex cauſſa trahit, ſi forte aut incredibile eſt, id actum eſſe quod tabulæ continent: aut (ut frequentius evenit) aliis probationibus æque inartificialibus ſolvitur: ſi aut is in quem ſignatum eſt, aut aliquis ſignator dicitur abſuiſſe, vel prius eſſe defunctus: ſi tempora non congruunt: ſi vel antecedentia vel inſequentia tabulis repugnant. *Inſpectio* ipſa ſæpe etiam falſum deprehendit.

CAPUT VI. 375

De jurejurando.

Jusjurandum litigatores aut offerunt ſuum, aut non recipiunt oblatum: aut ab adverſario exigunt, aut recuſant, cum ab ipſis exigatur. Offerre ſuum ſine illa conditione, ut vel adverſarius juret, fere improbum eſt. Qui tamen id faciet, aut vita ſe tuebitur, ut eum non ſit credibile pejeraturum: aut ipſa vi religionis: in qua plus fidei conſequetur, ſi

id egerit, ut non cupide ad hoc deſcendere, ſed ne hoc quidem recuſare videatur: aut ſi cauſſa modo patietur litis, propter quam devoturus ſe ipſe non fuerit: aut ſi præter alia cauſſæ inſtrumenta adjicit ex abundanti hanc quoque conſcientiæ ſuæ fiduciam. Qui non recipiet, & iniquam conditionem & a multis contemni jurisjurandi metum dicet: cum etiam philoſophi quidam ſint reperti *qui deos habere curam rerum humanarum negarent:* eum vero qui nullo offerente jurare ſit paratus, & ipſum velle de cauſſa
376 ſua pronuntiare: &, quam id quod offert, leve ac facile credat, oſtendere. At is qui defert, agere modeſte videtur, cum litis adverſarium judicem faciat, & eum cujus cognitio eſt, onere liberet, qui profecto alieno jurejurando ſtari, quam ſuo, malit. Quo difficilior recuſatio eſt, niſi forte res eſt ea quam credibile ſit, notam ipſi non eſſe. Quæ excuſatio ſi deerit, hoc unum relinquetur, ut invidiam ſibi quæri ab adverſario dicat, atque id agi, ut in cauſſa in qua vincere non poſſit, queri poſſit. Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuiſſe, ſe autem probare malle quæ affirmet, quam dubium cuiquam relinquere, an pejerarit. Sed nobis adoleſcentibus ſeniores in agendo facti præcipere ſolebant, *ne umquam jusjurandum deferremus:* ſicut neque optio judicis adverſario eſſet permittenda: nec ex advocatis partis adverſæ judex eligendus. Nam ſi dicere contraria turpe advocato videretur, certe turpius habendum, facere quod noceat.

377 ## CAPUT VII.

De teſtibus.

MAximus tamen patronis circa *teſtimonia* ſudor eſt. Ea dicuntur aut *per tabulas*, aut *a præſenti-*

ti-

tibus. Simplicior *contra tabulas* pugna. Nam & minus obstitisse videtur pudor inter paucos signatores, & pro diffidentia premitur absentia. Si reprehensionem non capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacita præterea quadam significatione refragatur his omnibus, quod nemo *per tabulas* dat testimonium, nisi sua voluntate: quo ipso non esse amicum ei se contra quem dicit, fatetur. Neque tamen protinus cesserit orator, quo minus & amicus pro amico, & inimicus contra inimicum possit verum (si integra sit ei fides) dicere. Sed late locus uterque tractatur. Cum præsentibus vero ingens dimicatio est, ideoque velut duplici contra eos, proque his acie confligitur, *actionum*, & *interrogationum*. *In actionibus* primum generaliter *pro testibus*, atque *in testes* dici solet. Est hic communis locus, cum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quam quæ sit hominum scientia nixa: altera, ad detrahendam illis fidem, omnia per quæ fieri soleant falsa testimonia, enumerat. Sequens ratio est, cum specialiter quidem, sed tamen multos pariter invadere patroni solent. Nam & gentium simul universarum elevata testimonia ab orato- 378
ribus scimus, & tota genera testimoniorum; ut *de auditionibus*: non enim ipsos esse testes, sed injuratorum afferre voces. ut in caussis repetundarum, qui se reo numerasse pecunias jurant, litigatorum, non testium, habendos loco. Interim adversus singulos dirigitur actio: quod insectationis genus & permixtum defensioni legimus in orationibus plurimis, & separatim editum, sicut *in Vatinium testem*. Totum igitur excutiamus locum, quando universam institutionem aggressi sumus. Sufficiebant alioqui libri duo a Domitio Afro in hanc rem compositi, quem adolescentulus senem colui: ut non lecta mihi tantum ea, sed pleraque ex ipso sint cognita. Is verissime præ-

cepit, primum esse in hac parte officium oratoris, ut totam caussam familiariter norit: quod sine dubio ad omnia pertinet. Id quomodo contingat explicabimus, quum ad destinatum huic parti locum venerimus. Ea res suggeret materiam interrogationi, & veluti tela ad manum subministrabit. Eadem docebit, ad quæ judicis animus actione sit præparandus. Debet enim vel fieri, vel detrahi testibus fides
379 oratione perpetua: quia sic quisque dictis movetur, ut est ad credendum vel non credendum ante formatus. Et quoniam duo genera sunt testium, aut *voluntariorum*, aut *eorum quibus judex in publicis judiciis lege denuntiari solet:* quorum altero utraque pars utitur, alterum accusatoribus tantum concessum est: separemus officium dantis testes, & refellentis. Qui *voluntarium* producit, scire, quid is dicturus sit, potest: ideoque faciliorem videtur in rogando habere rationem. Sed hæc quoque pars acumen & vigilantiam poscit: providendumque, ne *timidus*, ne *inconstans*, ne *imprudens testis* sit. Turbantur enim, & a patronis diversæ partis induuntur in laqueum: &
380 plus deprehensi nocent, quam firmi & interriti profuissent. Multum igitur domi ante versandi; ac variis percontationibus, quales haberi ab adversario possunt, explorandi sunt. Sic fit, ut aut constent sibi, aut, siquid titubaverint, opportuna rursus ejus a quo producti sunt, interrogatione velut in gradum reponantur. In his quoque adhuc qui constiterint sibi, vitandæ sunt insidiæ. nam frequenter subjici ab adversario solent, &, omnia profutura polliciti, diversa respondent, & auctoritatem habent non arguentium illa, sed confitentium. Explorandum igitur, quas caussas lædendi adversarium afferant: nec id sat est, inimicos fuisse, sed an desierint, an per hoc ipsum reconciliari velint: ne corrupti sint: ne pœnitentiâ propositum mutaverint.

Quod

Quod cum in iis quoque qui ea quæ dicturi viden-
tur, re vera sciunt, necessarium est præcavere: tum
multo magis in iis qui se dicturos quæ falsa sunt,
pollicentur. Nam & frequentior eorum pœnitentia
est, & promissum suspectius: &, si perseveraverint,
reprehensio facilior. Eorum vero quibus denuntia-
tur, pars testium est quæ reum lædere velit, pars
quæ nolit. Idque interim scit accusator, interim
nescit. fingamus in præsentia scire. in utroque e-
nim genere summis artibus interrogantis opus est.
Nam si habet testem cupidum lædendi, cavere debet 381
hoc ipsum, ne cupiditas ejus appareat: nec statim
de eo quod in judicium venit, rogare, sed aliquo
circuitu ad id pervenire, ut illi quod maxime di-
cere voluit, videatur expressum. Nec nimium in-
stare interrogationi, ne ad omnia respondendo testis
fidem suam minuat: sed in tantum evocare eum,
quantum sumere ex uno satis sit. At in eo qui ve-
rum invitus dicturus est, prima felicitas interrogan-
tis est extorquere quod is noluerit. Hoc non alio
modo fieri potest, quam longius interrogatione re-
petita. Respondebit enim quæ nocere caussæ non
arbitrabitur: ex pluribus deinde quæ confessus e-
rit, eo perducetur, ut quod dicere non vult, ne-
gare non possit. Nam, ut in oratione, sparsa ple-
rumque colligimus argumenta, quæ per se nihil re-
um aggravare videantur, congregatione deinde eo-
rum factum convincimus: ita hujusmodi testis multa
de ante actis, multa *de insecutis loco*, *tempore*, *persona*,
ceterisque est interrogandus, ut in aliquod respon-
sum incidat, post quod illi vel fateri quæ volumus,
necesse sit, vel iis quæ jam dixerit, repugnare.
Id si non contingit, reliquum erit, ut eum nolle di-
cere manifestum sit: protrahendusque, ut in aliquo,
quod vel extra caussam sit, deprehendatur. Tenen-
dus etiam diutius, ut omnia ac plura quam res de-

ſiderat, pro reo dicendo ſuſpectus judici fiat: quo non minus nocebit, quam ſi vera in reum dixiſſet. At ſi (quod ſecundo loco diximus) neſcit actor quid propoſiti teſtis attulerit: paullatim, & (ut dicitur)
382 pedetentim interrogando experietur animum ejus, & ad id reſponſum quod eliciendum erit, per gradus ducet. Sed quia nonnumquam ſunt hæ quoque teſtium artes, ut primo ad voluntatem reſpondeant, quo majore fide diverſa poſtea dicant: eſt oratoris, ſuſpectum teſtem, dum prodeſt, dimittere. Patronorum in parte *expeditior*, in parte *difficilior* interrogatio eſt. *Difficilior* hoc, quod raro umquam poſſunt ante judicium ſcire, quid teſtis dicturus ſit. *Expeditior*, quod, cum interrogandus eſt, ſciunt quid dixerit. Itaque in eo quod incertum eſt, cura & inquiſitione opus eſt, quis reum premat, quas & quibus ex cauſſis inimicitias habeat: eaque in oratione prædicenda atque amolienda ſunt, ſive odio conflatos teſtes, ſive invidia, ſive gratia, ſive pecunia videri volumus. Et ſi deficietur numero pars diverſa, *paucitatem*: ſi abundabit, *conſpirationem*: ſi humiles producet, *vilitatem*: ſi potentes, *gratiam* oportebit inceſsere. Plus tamen proderit cauſsas propter quas reum lædant, exponere: quæ ſunt variæ, & pro conditione cujuſque litis aut litigatoris. Nam contra illa quæ ſupra diximus, ſimili ratione reſpon-
383 deri locis communibus ſolet, quia & in paucis atque humilibus accuſator *ſimplicitate* gloriari poteſt, quod neminem præter eos qui poſſunt ſcire, quæſierit: & multos atque honeſtos commendare aliquanto eſt facilius. Verum interim & ſingulos, ut exornare, ita deſtruere contingit, aut recitatis in actione, aut teſtibus nominatis. Quod iis temporibus quibus teſtis non niſi poſt finitas actiones rogabatur, & facilius & frequentius fuit. Quid autem in quemque teſtium dicendum ſit, ſumi niſi ex ipſo-
rum

rum personis non potest. Reliquae interrogandi sunt
partes. Qua in re primum est, *nosse testem*. nam ti-
midus terreri, stultus decipi, iracundus concitari,
ambitiosus inflari, longus protrahi potest: prudens 384
vero & constans vel, tamquam inimicus & pervicax,
dimittendus statim, vel non interrogatione, sed bre-
vi interlocutione patroni refutandus est: aut ali-
quo, si continget, urbane dicto refrigerandus: aut,
siquid in ejus vitam dici poterit, infamia criminum
destruendus. Probos quosdam & verecundos non a-
spere incessere profuit. nam saepe, qui adversus in-
sectantem pugnassent, modestia mitigantur. Omnis
autem interrogatio aut *in caussa* est, aut *extra caus-
sam*. *In caussa*, sicut accusatori praecepimus, patro-
nus quoque altius, & unde nihil suspecti sit, repeti-
ta percontatione, priora sequentibus applicando,
saepe eo perducit homines, ut invitis, quod prosit,
extorqueat. Ejus rei sine dubio nec disciplina ulla
in scholis, nec exercitatio traditur: & naturali ma-
gis acumine, aut usu contingit haec virtus. Si quod
tamen exemplum ad imitationem demonstrandum
sit, solum est quod *ex dialogis Socraticorum*, maxi-
meque *Platonis*, duci potest: in quibus adeo scitae
sunt interrogationes, ut, cum plerisque bene re-
spondeatur, res tamen ad id quod volunt efficere,
perveniat. Illud fortuna interim praestat, ut aliquid
quod inter se parum consentiat, a teste dicatur: in-
terim (quod saepius evenit) ut testis testi diversa di-
cat. Acuta autem interrogatio ad hoc quod casu
fieri solet, etiam ratione perducet. *Extra caussam*
quoque multa quae prosint, rogari solent, de vita
testium aliorum, de sua quisque, si turpitudo, si hu- 385
militas, si amicitia accusatoris: si inimicitiae cum
reo: in quibus aut dicant aliquid quod prosit, aut in
mendacio vel cupiditate laedendi deprehendantur.
Sed in primis *interrogatio debet esse circumspecta*, quia

multa contra patronos venuste testis sæpe respondet, eique præcipue vulgo favetur. Tum verbis quam maxime ex medio sumtis: ut qui rogatur (is autem est sæpius & imperitus) intelligat, aut ne intelligere se neget, quod interrogantis non leve frigus est. Illæ vero pessimæ artes, testem subornatum in subsellia adversarii mittere, ut inde excitatus plus noceat, vel dicendo contra reum cum quo sederit: vel cum adjuvisse testimonio videbitur, faciendo ex industria multa immodeste atque intemperanter, per quæ non a se tantum dictis detrahat fidem, sed ceteris quoque, qui profuerant, auferat auctoritatem. Quorum mentionem habui, non ut fierent, sed ut vitarentur. Sæpe inter se collidi solent, inde testatio, hinc testes, locus utrimque. Hæc enim se pars jurejurando, illa consensu signantium tuetur. Sæpe inter testes & argumenta quæsitum est. Inde scientiam in testibus & religionem, ingenia esse in argumentis dicitur: hinc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri; argumenta ex
386 natura duci; in his judicem sibi, in illis alii credere. Communia hæc pluribus caussis, multumque jactata sunt, semperque jactabuntur. Aliquando utrimque sunt testes, & quæstio sequitur, ex ipsis, *utri meliores viri*: ex caussis, *utri magis credibilia dixerint*: ex litigatoribus, *utri gratia magis valuerint*. His adjicere siquis volet ea quæ divina testimonia vocantur; ex responsis, oraculis, ominibus, duplicem sciat eorum esse tractatum: *generalem* alterum, in quo inter Stoicos & Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, regaturne providentia mundus: *specialem* alterum, contra partes divinationis, ut quæque in quæstionem cadit. Aliter enim *oraculorum*, aliter *aruspicum*, *augurum*, *conjectorum*, & *mathematicorum* fides confirmari, aut refelli potest, cum sit rerum earum ratio diversa. Circa ejusmodi

quo-

quoque inſtrumenta firmanda, vel deſtruenda, multum habet operis oratio, ſi quæ ſint voces per vinum, ſomnum, dementiam emiſſæ, vel excepta parvulorum indicia, quos pars altera nihil fingere, altera nihil judicare dictura eſt. Nec tantum præſtari hoc genus poteſt, ſed etiam ubi non eſt, deſiderari ſolet: *Pecuniam dediſti: quis numeravit? ubi? unde? Venenum arguis: ubi emi? a quo? quanti? per quem* 387
dedi? quo conſcio? Quæ fere omnia pro Cluentio Cicero in crimine veneficii excutit. Hæc *de inartificialibus* quam breviſſime potui.

CAPUT VIII.

De probatione artificiali.

PArs altera probationum, quæ eſt tota *in arte*, conſtatque rebus ad faciendam fidem appoſitis, plerumque aut omnino negligitur, aut leviſſime attingitur ab iis qui argumenta, velut horrida & confragoſa, vitantes, amœnioribus locis deſident: neque aliter quam ii qui traduntur a poetis guſtu cujuſdam apud Lotophagos graminis, & Sirenum 388
cantu deliniti, voluptatem ſaluti prætuliſſe, dum laudis falſam imaginem ſequuntur, ipſa propter quam dicitur victoria cedunt. Atqui cetera, quæ continuo magis orationis tractu decurrunt, in auxilium atque 389
ornamentum argumentorum comparantur, nervisque illis quibus cauſſa continetur, adjiciunt ſuperinducti corporis ſpeciem: ut ſi forte quid factum *ira*, vel *metu*, vel *cupiditate* dicatur, latius quæ cujuſque affectus natura ſit, proſequamur. Iiſdem *laudamus*, *incuſamus*, *augemus*, *minuimus*, *deſcribimus*, *deterremus*, *querimur*, *conſolamur*, *hortamur*. Sed horum eſſe opera in rebus aut certis, aut de quibus tamquam certis loquimur, poteſt. Nec abnuerim

esse aliquid in *delectatione*, multum vero in *commovendis affectibus*: sed hæc ipsa plus valent, cum se didicisse judex putat: quod consequi nisi argumentatione, aliaque omni fide rerum non possumus. Quorum priusquam partior species, indicandum reor, esse quædam in omni probationum genere communia. Nam nec ulla quæstio, quæ non sit aut *in re*, aut *in persona*: nec esse argumentorum loci possunt, nisi in iis quæ *rebus*, aut *personis* accidunt: eaque aut per se inspici solent, aut ad aliud referri: nec ulla confirmatio, nisi aut *ex antecedentibus*, aut *ex consequentibus*, aut *ex repugnantibus*: & hæc necesse est aut
390 *ex præterito tempore*, aut *ex conjuncto*, aut *ex sequenti* petere. Nec ulla res probari nisi ex alia potest: eaque sit oportet aut *major*, aut *par*, aut *minor*. Argumenta vero reperiuntur aut in quæstionibus, quæ etiam separatæ a complexu rerum personarumque spectari per se possint: aut in ipsa caussa, cum invenitur aliquid in ea non ex communi ratione ductum, sed ejus judicii de quo cognoscitur, proprium. *Probationum* præterea omnium aliæ sunt *necessaria*, aliæ *credibiles*, aliæ *non repugnantes*. Adhuc, omnium probationum quadruplex ratio est, ut vel quia aliquid est, aliud non sit: ut, *dies est*, *nox non est*. vel quia est aliquid, aliud sit: ut, *Sol est super terram*, *dies est*. vel quia aliquid non est, aliud sit: ut, *nox non est*, *dies est*. vel quia aliquid non est, nec aliud sit: ut, *non est rationale*, *nec homo est*. His in universum prædictis partes subjiciam.

CAPUT IX.

De signis.

Omnis igitur probatio artificialis constat aut *signis*, aut *argumentis*, aut *exemplis*. Nec ignoro

ro pleriſque videri *ſigna* partem argumentorum : 391
quæ mihi ſeparandi ratio hæc fuit prima , quod ſunt
pæne ex illis inartificialibus . *Cruenta* enim *veſtis*, &
clamor , & *livor* , & talia , *ſunt inſtrumenta* , qualia
tabulæ , *rumores* , *teſtes* : nec inveniuntur ab oratore ,
ſed ad eum cum ipſa cauſſa deferuntur . Altera ,
quod *ſigna* ſive indubitata ſint , non ſunt argumenta :
quia ubi illa ſunt , quæſtio non eſt : argumento au-
tem niſi in re controverſa , locus eſſe non poteſt : ſi-
ve dubia ; non ſunt argumenta , ſed ipſa argumentis
egent . dividuntur autem in has primas duas ſpecies,
quod eorum alia ſunt (ut dixi) quæ *neceſſaria* ſunt ,
quæ Græci vocant τεκμήρια : alia *non neceſſaria* , quæ
σημεῖα . Priora illa ſunt quæ aliter habere ſe non
poſſunt : quæ mihi vix pertinere ad præcepta artis
videntur . Nam ubi eſt ſignum inſolubile , ibi ne lis
quidem eſt . Id autem accidit cum quid aut ne- 392
ceſſe eſt fieri , factumve eſſe , aut certe omnino non
poteſt fieri , vel eſſe factum : quo in cauſſis poſito ,
lis non eſt niſi facti . Hoc genus per omnia tempo-
ra perpendi ſolet . Nam & *coiſſe eam cum viro quæ
peperit* , quod eſt præteriti : & *fluctus eſſe cum ma-
gna vis venti in mare incubuit* , quod conjuncti : &
eum mori cujus cor eſt vulneratum, quod futuri, neceſſe
eſt . Nec fieri poteſt , *ut ibi ſit meſſis ubi ſatum non
eſt* : ut *quis Romæ ſit cum eſt Athenis* : *ut ſit ferro vul-
neratus qui ſine cicatrice eſt* . Sed quædam & retror-
ſus idem valent , ut *vivere hominem qui ſpirat : &
ſpirare qui vivit* . Quædam in contrarium non recur-
runt . Nec enim *quia movetur qui ingreditur , idcirco
etiam ingreditur qui movetur* . Quare poteſt *& coiſſe
cum viro quæ non peperit* : & *non eſſe ventus in mari
cum eſſet fluctus* : *nec utique cor ejus vulneratum eſſe
qui perit* : ac ſimiliter *ſatum fuiſſe* poteſt *ubi non fuit
meſſis* : *fuiſſe Romæ qui fuit Athenis* : *nec fuiſſe ferro
vulneratum qui habet cicatricem* . Alia ſunt ſigna non
ne-

neceſſaria, quæ εἰκότα Græci vocant: quæ etiamſi ad
tollendam dubitationem ſola non ſufficiunt, tamen
393 adjuncta ceteris, plurimum valent. *Signum* vocant
(ut dixi) σημεῖον, quamquam id quidam *indicium*,
quidam *veſtigium* nominaverunt, per quod alia res in-
telligitur, ut *per ſanguinem cædes*. At quia ſanguis
vel ex hoſtia reſperſiſſe veſtem poteſt, vel e naribus
profluxiſſe: non utique qui veſtem cruentam habue-
rit, homicidium fecerit. Sed ut per ſe non ſufficit,
ita ceteris adjunctum, teſtimonii loco dicitur, *ſi ini-
micus*, *ſi minatus ante*, *ſi eodem loco fuit*: quibus ſi-
gnum cum acceſſit, efficit, ut quæ ſuſpecta erant,
certa videantur. Alioqui ſunt quædam ſigna utrique
parti communia, *ut livores*, *tumores*. Nam videri
poſſunt & *veneficii*, & *cruditatis*. Et *vulnus in pecto-
re*, ſua manu, & aliena periſſe dicentibus in æquo
eſt. Hæc perinde firma habentur atque extrinſecus
adjuvantur. Eorum autem quæ ſigna ſunt quidem,
ſed non neceſſaria, genus Hermagoras putat, *non eſ-
ſe virginem Atalantam*, quia cum juvenibus per ſylvas
vagetur. Quod ſi receperimus, vereor ne omnia
quæ ex facto ducuntur, ſigna faciamus. Eadem ta-
men ratione qua ſigna, tractantur. Nec mihi vi-
dentur Areopagitæ, cum damnaverunt puerum co-
turnicum oculos eruentem, aliud judicaſſe, quam
id ſignum eſſe perniciosiſſimæ mentis, multiſque ma-
lo futuræ, ſi adoleviſſet. Unde Spurii Melii Marci-
394 que Manlii popularitas, ſignum affectati regni eſt ex-
iſtimatum. Sed vereor ne longe nimium nos ducat
hæc via. Nam ſi eſt ſignum adulteræ, lavari cum vi-
ris, erit & convivere cum adoleſcentibus, deinde
etiam familiariter alicujus amicitia uti: ut fortaſſe
corpus vulſum, fractum inceſſum, veſtem mulie-
brem, dixerit mollis & parum viri ſigna, ſicui (cum
ſignum id proprie ſit quod ex eo de quo quæritur,
natum ſub oculos venit) ut ſanguis e cæde, ita illa
ex

ex impudicitia fluere videantur. Ea quoque quæ quia plerumque obſervata ſunt, vulgo ſigna creduntur, ut prognoſtica,

- - - vento rubet aurea Phœbe:

Et

Cornix plena pluviam vocat improba voce:

ſi cauſſas ex qualitate cœli trahunt, ſane ita appellentur. Nam ſi vento rubet Luna, ſignum venti eſt rubor. Et ſi, ut idem poeta colligit, denſatus & laxatus aer facit, ut ſit inde ille avium concentus, idem ſentiemus. Sunt autem ſigna etiam parva magnorum, ut vel hæc ipſa cornix. Nam majora minorum eſſe, nemo miratur.

CAPUT X. 395

De argumentis.

NUnc *de argumentis*. Hoc enim nomine complectimur omnia quæ Græci ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις vocant: quamquam apud illos eſt aliqua horum nominum differentia, etiamſi vis eodem fere tendit. Nam *enthymema* (quod nos *commentum* ſane, aut *commentationem* interpretamur, quia aliter non poſſumus, Græco melius uſuri) unum intellectum habet, quo omnia mente concepta ſignificat, ſed nunc de eo non loquimur: alterum, quo ſententiam cum ratione: tertium, quo certam quamdam argumenti concluſionem, vel ex conſequentibus, vel ex repugnantibus: quamquam de hoc parum convenit. Sunt enim qui illud prius *epicherema* dicant: pluresque invenias in ea opinione, ut id demum quo pugna conſtat, *enthymema* accipi velint. Et ideo illud Cornificius *contrarium* appellat: hunc alii *rhetoricum ſyllogiſmum*, alii *imperfectum ſyllogiſmum* vocaverunt, quia nec diſtinctis, nec totidem parti- 396
bus

bus concluderetur: quod ſane non utique ab orato-
re deſideratur. *Epicherema* Valgius *aggreſſionem* vo-
cat; Celſus autem judicat non noſtram adminiſtra-
tionem, ſed ipſam rem, quam aggredimur, id eſt
argumentum quo aliquid probaturi ſumus, etiamſi
nondum verbis explanatum, jam tamen mente con-
ceptum, *epicherema* dici. Aliis videtur non deſtina-
tam, vel inchoatam, ſed perfectam probationem
hoc nomen accipere, & ultimam ſpeciem. Ideoque
propria ejus appellatio, & maxime in uſu poſita eſt
qua ſignificatur certa quædam ſententiæ comprehen-
ſio, quæ ex tribus minimum partibus conſtat. Qui-
dam *epicherema rationem* appellarunt, Cicero me-
lius, *ratiocinationem*: quamquam & ille nomen hoc
duxiſse magis a ſyllogiſmo videtur. Nam & ſtatum
397 ſyllogiſticum, *ratiocinativum* appellat, exemplisque u-
titur philoſophorum. Et quoniam eſt quædam inter
ſyllogiſmum & *epicherema* vicinitas, poteſt videri hoc
nomine recte abuſus. Ἀπόδειξις eſt *evidens probatio*, i-
deoque apud Geometras γραμμικαὶ ἀποδείξεις dicun-
tur. Hanc & ab *epicheremate* differre Cæcilius pu-
tat ſolo genere concluſionis, & eſse *apodixin*, *imper-
fectum epicherema*, eadem cauſsa qua diximus & *en-
thymema ſyllogiſmo* diſtare. Nam & *epicherema* ſyllo-
giſmi pars eſt. Quidam ineſse epicheremati apodi-
xin putant, & eſse partem ejus confirmantem.
Utrumque autem, quamquam diverſi auctores, eo-
dem modo finiunt, ut ſit ratio per ea quæ certa
ſunt, fidem dubiis afferens. quæ natura eſt omnium
argumentorum; neque enim certa incertis declaran-
tur. Hæc omnia generaliter πίστεις appellant: quod
398 etſi propria interpretatione dicere *fidem* poſsumus,
apertius tamen *probationem* interpretabimur. Sed
argumentum quoque plura ſignificat. Nam & fabulæ
ad actus ſcenarum compoſitæ, *argumenta* dicuntur:
& orationum Ciceronis velut thema ipſe exponens
Pe-

Pedianus, *Argumentum*, inquit, *tale est*. & ipse Cicero ad Brutum ita scribit: *Veritus fortasse, ne nos in Catonem nostrum transferamus illinc mali quid, etsi argumentum simile non erat*. Quo apparet, omnem ad scribendum destinatam materiam ita appellari. Nec mirum, cum id inter opifices quoque vulgatum sit: unde Virgilius, *Argumentum ingens:* vulgoque paullo numerosius opus dicitur *argumentosum*. Sed nunc de eo dicendum argumento est quod *probationem, indicium, fidem, aggressionem*, ejusdem rei nomina, facit, parum distincte, ut arbitror. Nam *probatio* & *fides* efficitur non tantum per hæc quæ sunt rationis, sed etiam per inartificialia. *Signum* autem, quod ille *indicium* vocat, ab argumentis jam separavi. Ergo cum sit argumentum, ratio probationem præstans, qua colligitur aliud per aliud, & quæ quod est dubium, per id quod dubium non est, confirmat: necesse est esse aliquid in caussa quod probatione non egeat. Alioqui nihil erit quo probemus, nisi fuerit
quod aut sit verum, aut videatur, ex quo dubiis fi- 399
des fiat. Pro certis autem habemus primum quæ sensibus percipiuntur, ut quæ videmus, audimus: qualia sunt *signa*. Deinde ea in quæ communi opinione consensum est, *Deos esse, præstandam pietatem parentibus*. Præterea quæ legibus cauta sunt quæ persuasione, etiamsi non omnium hominum, ejus tamen civitatis aut gentis in qua res agitur, in mores recepta sunt: ut pleraque in jure, non legibus, sed moribus constant. Si quid inter utramque partem convenit, si quid probatum est: denique cuicumque adversarius non contradicit. Sic enim fiet argumentum, *Cum providentia mundus regatur, administranda est respublica: ut administranda respublica sit, si liquebit mundum providentia regi*. Debet etiam nota esse recte argumenta tractaturo vis & natura omnium rerum, & quid quæque earum plerumque

effi-

efficiat. hinc enim ſunt quæ εἰκότα dicuntur. *Credi-*
400 *bilium* autem genera ſunt tria. Unum firmiſſimum,
quod fere accidit, ut *liberos a parentibus amari*. Alte-
rum velut propenſius, *Eum qui recte valeat, in craſti-*
num perventurum. Tertium tantum non repugnans,
In domo furtum factum ab eo qui domi fuit. Ideoque A-
riſtoteles in ſecundo de arte Rhetorica libro diligen-
tiſſime eſt exſecutus, quid cuique rei, & quid cuique
homini ſoleat accidere: & quas res, quoſque homi-
nes, quibus rebus, aut hominibus, vel conciliaſſet,
vel alienaſſet ipſa natura: ut, *divitias quid ſequatur*,
aut *ambitum, aut ſuperſtitionem: quid boni probent, quid*
mali petant, quid milites, quid ruſtici: quo quaque modo
res vitari vel appeti ſoleat. Verum hoc exſequi mitto:
non enim longum tantum, ſed etiam impoſſibile, ac
potius infinitum eſt: præterea poſitum in communi
omnium intellectu. Si quis tamen deſideraverit, a
quo peteret, oſtendi. Omnia autem credibilia, in qui-
bus pars maxima conſiſtit argumentationis, ex hujuſ-
modi fontibus fluunt, *An credibile ſit, a filio patrem occi-*
ſum, inceſtum cum filia commiſſum: & contra, *veneficium*
in noverca, adulterium in luxurioſo. Illa quoque, *An*
ſcelus palam factum, an falſum dixerit propter exiguam
401 *ſummam:* quia ſuos quiſque horum velut mores ha-
bet, plerumque tamen, non ſemper: alioqui indubi-
tata eſſent, non argumenta. Excutiamus nunc ar-
gumentorum locos: quamquam quibuſdam ii quoque
de quibus ſupra dixi, videntur. *Locos* appello, non
ut vulgo nunc intelliguntur, ut *in luxuriem*, & *a-*
dulterium, & ſimilia: ſed *ſedes argumentorum, in qui-*
bus latent, & ex quibus ſunt petenda. Nam ut in ter-
ra non omni generantur omnia, nec avem aut feram
reperias, ubi quæque naſci aut morari ſoleat, igna-
rus: & piſcium quoque genera alia planis gaudent,
alia ſaxoſis, regionibus etiam littoribuſque diſcreta
402 ſunt, nec *helopem* noſtro mari, aut ſcarum ducas:
ita

ita non omne argumentum undique venit: ideoque non paſſim quærendum eſt. Multus alioqui error eſt: & exhauſto labore, quod non ratione ſcrutabimur, non poterimus invenire niſi caſu. At ſi ſcierimus ubi quidque naſcatur, cum ad locum ventum erit, facile quod in eo eſt pervidebimus. In primis igitur argumenta ſæpe *a perſona* ducenda ſunt: cum ſit, ut dixi, diviſio, ut omnia in hæc duo partiamur, *res* atque *perſonas*: ut *cauſſa*, *tempus*, *locus*, *occaſio*, *inſtrumentum*, *modus*, & cetera, rerum ſint accidentia. *Perſonis* autem non quidquid accidit, exſequendum mihi eſt, ut plerique fecerunt, ſed unde argumenta ſumi poſsunt. Ea porro ſunt, *Genus*: nam ſimiles parentibus ac majoribus ſuis filii plerumque creduntur: & nonnumquam ad honeſte turpiterque vivendum inde cauſſæ fluunt. *Natio*: nam & gentibus proprii mores ſunt: nec idem in Barba- 403
ro, Romano, Græco, probabile eſt. *Patria*: quia ſimiliter etiam civitatum leges, inſtituta, opiniones habent differentiam. *Sexus*: ut latrocinium facilius in viro, veneficium in femina credas. *Ætas*: quia aliud aliis annis magis convenit. *Educatio, & diſciplina*: quoniam refert a quibus, & quo quiſque modo ſit inſtitutus. *Habitus corporis*: ducitur enim frequenter in argumentum, ſpecies libidinis, robur petulantiæ: his contraria in diverſum. *Fortuna*: nec enim tam idem credibile eſt in divite, ac paupere: propinquis, amicis, clientibus abundante, & his omnibus deſtituto. *Conditionis* etiam diſtantia eſt: nam clarus an obſcurus, magiſtratus an privatus, pater an filius, civis an peregrinus, liber an ſervus, maritus an cœlebs, parens liberorum an orbus ſit, plurimum diſtat. *Animi natura*: etenim avaritia, iracundia, miſericordia, crudelitas, ſeveritas, aliaque his ſimilia afferunt fidem frequenter, aut detrahunt: ſicut victus, luxurioſus, an frugi, an ſor-

404 didus, quæritur. *Studia* quoque: nam rusticus, fo-
rensis, negotiator, miles, navigator, medicus, a-
liud atque aliud efficiunt. Intuendum etiam quid af-
fectet quisque, locuples videri an disertus, justus
an potens. Spectantur ante acta dictaque. Ex præ-
teritis enim æstimari solent præsentia. His adji-
ciunt quidam *commotionem*: hanc accipi volunt tem-
porarium animi motum, sicut *iram*, *pavorem*. *Con-
silia* autem, & præsentis & præteriti & futuri tem-
poris: quæ mihi, etiamsi personis accidunt, refe-
renda tamen ad illam partem argumentorum viden-
tur quam *ex caussis* ducimus: sicut *habitus* quidam
animi, quo tractatur *amicus*, *an inimicus*. Ponunt in
persona & *nomen*: quod quidem ei accidere necesse
405 est, sed in argumentum raro cadit: nisi cum aut ex
caussa datum est, ut *sapiens*, *magnus*, *planus*: aut &
ipsum alicujus cogitationis attulit caussam, ut *Len-
tulo conjurationis*, quod libris Sibyllinis aruspicum-
que responsis dominatio dari tribus Corneliis dice-
batur, seque eum tertium esse credebat post Syllam
Cinnamque, quia & ipse Cornelius erat. Nam &
illud apud Euripidem frigidum sane, quod nomen
Polynicis, ut argumentum morum, frater incessit.
Jocorum tamen ex eo frequens materia, qua Cicero
in Verrem non semel usus est. Hæc fere circa per-
sonas sunt, aut his similia. Nec enim complecti o-
mnia vel hac in parte, vel in ceteris possumus, con-
tenti rationem plura quæsituris ostendere. Nunc ad
res transeo, in quibus maxime sunt personis juncta
quæ agimus, ideoque prima tractanda. In omnibus
porro quæ fiunt, quæritur aut *quare*, aut *ubi*, aut
quando, aut *quomodo*, aut *per quæ facta sunt*. Ducun-
tur igitur argumenta *ex caussis factorum*, vel *futuro-
rum*: quorum materiam, quam ὕλην alii, δύναμιν alii
406 nominaverunt, in duo genera, sed quaternas utrius-
que dividunt species: Nam fere versatur *ratio facien-
di*

di circa bonorum adeptionem, incrementum: conservationem, usum: aut malorum evitationem, liberationem, imminutionem, conversionem: namque & hæc in deliberando plurimum valent. Sed has caussas habent recta: prava contra ex falsis opinionibus veniunt. Nam est his initium ex iis quæ creduntur bona aut mala, inde errores existunt, & pessimi affectus: in quibus sunt *ira*, *odium*, *invidia*, *cupiditas*, *spes*, *ambitus*, *audacia*, *metus*, ceteraque generis ejusdem. Accedunt aliquando fortuita, *ebrietas*, *ignorantia*. Quæ interim ad veniam valent, interim ad probationem criminis: ut *si quis, dum alii insidiatur, alium dicatur interemisse*. *Caussa* porro non ad convincendum modo quod objicitur, sed ad defendendum quoque excuti solent, cum quis se recte fecisse, id est honesta caussa contendit; qua de re latius in tertio libro dictum est. *Finitiones* ex caussis interim pendent. *An tyrannicida, qui tyrannum a quo deprehensus in adulterio fuerat, occidit. An sacrilegus, qui ut hostes urbe expelleret, arma templo affixa detraxit*. Ducuntur argumenta & *ex loco*. Spectatur 407
enim ad fidem probationis, *montanus an planus*, *maritimus an mediterraneus*, *consitus an incultus*, *frequens an desertus*, *propinquus an remotus*, *opportunus consiliis an adversus*. quam partem videmus vehementissime pro Milone tractasse Ciceronem. Et hæc quidem ac similia ad conjecturam frequentius pertinent: sed interim ad jus quoque, *privatus an publicus*, *sacer an profanus*, *noster an alienus*: ut in persona, *magistratus*, *pater*, *peregrinus*. Hinc enim quæstiones oriuntur: *Privatam pecuniam sustulisti, verum quia de templo, non furtum, sed sacrilegium est. Occidisti adulterum, quod lex permittit: sed quia in lupanari, cædes est. Injuriam fecisti, sed quia magistratui, majestatis actio est*. Vel contra, *Licuit, quia pater eram, quia magistratus*. Sed circa facti controversiam argumen-

ta præſtant, circa juris lites, materiam quæſtionum. Ad qualitatem quoque frequenter pertinet *locus*. *Neque enim ubique idem aut licet, aut decorum eſt*, quinetiam in qua quidque civitate quæratur, intereſt. Moribus enim & legibus diſtant. Ad commendationem quoque & invidiam valet. Nam & Ajax
408 apud Ovidium, *Ante rates*, inquit, *agimus cauſſam, & mecum confertur Ulixes*. Et Miloni inter cetera objectum eſt, *quod Clodius in monumentis ab eo majorum ſuorum eſſet occiſus*. Ad ſuadendi momenta idem valet. ſicut *tempus*, cujus tractatum ſubjungam. Ejus autem (ut alio loco jam dixi) duplex ſignificatio eſt. *Generaliter* enim & *ſpecialiter* accipitur. Prius illud eſt, *nunc*, *olim*, *ſub Alexandro*, *cum apud Ilion pugnatum eſt*. denique *præteritum*, *inſtans*, *futurum*. Hoc ſequens habet & conſtituta diſcrimina, *æſtate*, *hyeme*, *noctu*, *interdiu*: & fortuita, *in peſtilentia*, *in bello*, *in convivio*. Latinorum quidam ſatis ſignificari putaverunt, ſi illud *generale tempus*, hoc *ſpeciale* vocarent. Quorum utrorumque ratio & in conſiliis quidem, & in illo demonſtrativo genere verſatur: ſed in judiciis frequentiſſima eſt. Nam & juris quæ-
409 ſtiones facit, & qualitatem diſtinguit, & ad conjecturam plurimum confert: ut cum interim probationes inexpugnabiles afferat, quales ſunt, ſi dicatur (ut ſupra poſui) *ſignator, qui ante diem tabularum deceſſit*: aut *commiſiſſe aliquid, vel cum infans eſſet, vel cum omnino natus non eſſet*. præter id, quod omnia facile argumenta aut ex iis quæ ante rem facta ſunt, aut ex conjunctis rei, aut inſequentibus ducuntur. Ex antecedentibus, *Mortem minatus es, noctu exiſti, proficiſcentem anteceſſiſti*. Cauſſæ quoque factorum præteriti ſunt temporis. Secundum tempus ſubtilius quidam, quam neceſſe erat, diviſerunt, ut eſſet juncti, *ſonus auditus eſt*: adhærentis, *clamor ſublatus eſt*: inſequentis illa, *latuiſti*, *profugiſti*, *livores*

res & tumores apparuerunt. Iiſdem temporum gradibus defenſor utetur ad detrahendam ei quod objicitur, fidem. In his omnis factorum dictorumque ratio verſatur, ſed dupliciter. Nam fiunt quædam, quia aliud futurum eſt: quædam, quia aliud antea factum eſt: ut *cum objicitur reo lenocinii*, quod ſpecio- 410
ſam adulterii damnatam quamdam emerit, aut parricidii reo luxurioſo, quod dixerit patri, *Non amplius me objurgabis*: Nam & ille, non quia emit, leno eſt: ſed, quia leno erat, emit. Nec hic, quia ſic erat locutus, occidit: ſed, quia erat occiſurus, ſic locutus eſt. *Caſus* autem, qui & ipſe præſtat argumentis locum, ſine dubio eſt ex inſequentibus: ſed quadam proprietate diſtinguitur: ut ſi dicam, *Melior dux Scipio quam Annibal: vicit Annibalem. Bonus gubernator: numquam fecit naufragium. Bonus agricola: magnos ſuſtulit fructus*. Et contra, *Sumtuoſus fuit, patrimonium exhauſit, turpiter vixit*. vel, *omnibus inviſus eſt*. Intuendæ ſunt, præcipueque in conjecturis, & *facultates*. Credibilius eſt enim occiſos a pluribus pauciores, a firmioribus imbecilliores, a vigilantibus dormientes, a præparatis inopinantes. Quorum contraria in diverſum valent. Hæc & in deliberando intuemur, & in judiciis ad duas res ſolemus referre, *an voluerit quis, an potuerit*. nam & voluntatem ſpes facit. Hinc illa apud Ciceronem conjectura: *Inſidiatus eſt Clodius Miloni, non Milo Clodio: ille cum ſervis robuſtis, hic cum mulierum comitatu: ille in equo, hic in rheda: ille expeditus, hic penula irretitus*. Facultati autem licet inſtrumentum conjungere. Sunt enim in parte facultatis & copiæ. Sed ex inſtrumento aliquando etiam ſigna naſcuntur, ut *ſpiculum in corpore inventum*. His adjicitur *modus*, quem τρόπον dicunt, quo quæritur, 411
quemadmodum quid ſit factum: id quod tum ad qualitatem ſcriptumque pertinet: ut, *ſi negemus, adul-*

terum veneno licuisse occidere, sed ferro oportuisse. tum ad conjecturam quoque: ut, *si dicam bona mente factum, ideoque palam: mala, ideoque ex insidiis, noctu, in solitudine*. In rebus autem omnibus de quarum vi aut natura quæritur, quasque etiam citra complexum personarum, ceterorumque ex quibus fit caussa, per se intueri possumus, tria sine dubio rursus spectanda sunt, *an sit, quid sit, quale sit*. Sed quia sunt quidam loci argumentorum his omnibus communes, dividi hæc tria genera non possunt, ideoque locis potius, ut in quosque incurrent, subjicienda
412 sunt. Ducuntur igitur argumenta *ex finitione*, seu *fine*: nam utroque modo traditur. Ejus duplex ratio est. Aut enim simpliciter quæritur, *sitne hoc virtus*, aut antecedente finitione, *quid sit virtus*. Ita aut universam vim verbi complectimur, ut, *Rhetorice est bene dicendi scientia*, aut per partes, ut, *Rhetorice est recte inveniendi, & disponendi, & eloquendi cum firma memoria, & cum dignitate actionis, scientia*. Præterea finimus aut vi, sicut superiora, aut ἐτυμολογίᾳ, ut *assiduum* ab ære dando, & *locupletem* a locorum, *pecuniosum* a pecorum copia. Finitioni subjecta maxime videntur *genus, species, differens, proprium*. Ex his omnibus argumenta ducuntur. *Genus*
413 ad probandam speciem minimum valet, plurimum ad refellendam. Itaque *non, quia est arbor, platanus est: at, quod non est arbor, utique platanus non est. Nec, quod non est virtus, utique potest esse justitia*. Itaque a genere perveniendum est ad ultimam speciem: ut *homo est animal*, non est satis: id enim genus est: *mortale*, etiam si est species, cum aliis tamen communis finitio: *rationale*, nihil supererit ad demonstrandum quod velis. Contra, species firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. Nam, *quod justitia est, utique virtus est: quod non est justitia, potest esse virtus, si est fortitudo, constantia, con-*

continentia. Numquam itaque tolletur a ſpecie genus, niſi omnes ſpecies quæ ſunt generi ſubjectæ, removeantur: hoc modo, *Quod neque immortale eſt, neque mortale, animal non eſt*. His adjiciunt *propria*, & *differentia*. Propriis confirmatur finitio, differentibus ſolvitur: *Proprium* autem eſt, aut quod ſoli accidit, ut homini *ſermo*, *riſus*: aut quod utique accidit, ſed non ſoli, ut igni *calefacere*. Et ſunt ejuſdem rei plura propria, ut ipſius ignis *lucere*, *calere*. Itaque quodcumque proprium deerit, ſolvet finitionem: non utique quodcumque erit, confirmabit. 414
Sæpiſſime autem, quid ſit proprium cujuſque, quæritur: ut ſi per ἐτυμολογίαν dicatur, *Tyrannicidæ proprium eſt tyrannum occidere*, negemus. non enim, ſi traditum ſibi eum carnifex occiderit, tyrannicida vocetur: nec, ſi imprudens vel invitus. Quod autem proprium non erit, differens erit, ut *aliud eſt ſervum eſſe*, *aliud ſervire*: qualis eſſe in addictis quæſtio ſolet, *Qui ſervus eſt, ſi manumittatur, fit libertinus, non itidem addictus*: & plura, de quibus alio loco. Illud quoque *differens* vocant, quum, genere in ſpecies diducto, ſpecies ipſa diſcernitur. *Animal*, genus: *mortale*, ſpecies: *terrenum* vel *bipes*, differens. Nondum enim proprium eſt, ſed jam differt a marino vel quadrupede. Quod non tam ad argumentum pertinet, quam ad diligentem finitionis comprehenſionem. Cicero *genus & ſpeciem*, quam eamdem *formam* vocat, *a finitione* diducit, & iis quæ ad aliquid ſunt, ſubjicit: *ut ſi is cui argentum omne legatum eſt, petat ſignatum quoque, utatur genere: at ſi quis, cum legatum ſit ei qua viro materfamilias eſſet, neget debere ei qua in manum non convenerit, ſpecie*: quoniam duæ formæ ſint matrimoniorum. Diviſione autem adjuvari finitionem docet, eamque differre a partitione: quod hæc ſit totius in partes, 415
illa generis in formas. Partes incertas eſſe, ut,

quibus constet respublica: formas certas, ut, *quot sint species rerumpublicarum*, quas tres accipimus, quæ populi, quæ paucorum, quæ unius potestate regerentur. Et ille quidem non his exemplis utitur, quia, scribens ad Trebatium, ex jure ea ducere maluit: ego apertiora posui. *Propria* vero ad conjecturæ quoque pertinent partem: ut proprium est boni, *recte facere*: iracundi, *verbis excandescere*. At contra quædam in quibusdam utique non sunt, & ratio, quamvis ex diverso, eadem est. *Divisio* & ad probandum simili via valet, & ad refellendum. Probanti interim satis est unum habere, hoc modo, *Ut sit civis quis, aut natus sit oportet, aut factus*. Neganti,
416 utrumque tollendum est, *nec natus, nec factus est*. Fit hoc & multiplex, idque est argumentorum genus ex remotione, quo modo efficitur totum falsum: modo id quod relinquitur, verum. Totum falsum est hoc modo, *Pecuniam credidisse te dicis: aut habuisti ipse, aut ab aliquo accepisti, aut invenisti, aut surripuisti. Si neque domi habuisti, neque ab aliquo accepisti* & cetera, *non credidisti*. Reliquum fit verum sic, *Hic servus, quem tibi vendicas, aut verna tuus est, aut emtus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste captus, aut alienus*. deinde remotis prioribus supererit *alienus*. Periculosum, & cum cura intuendum genus: quia, si in proponendo unum quodlibet omiserimus, cum risu quoque tota res solvitur. Tutius, quod Cicero pro Cecinna facit, cum interrogat, *Si hac actio non sit, qua sit?* Simul enim removentur omnia. Vel cum duo ponentur inter se contraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiat: quale Ciceronis est, *Unum quidem certe, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat, si constet corruptum illud esse judicium, aut ab Habito, aut ab Oppianico esse corruptum. si doceo non ab Habito, vinco ab Oppianico: si ostendo ab Oppianico, purgo Habitum.*

tum. Fit etiam ex duobus, quorum necessaria est alterutrum eligendi adversario potestas, efficiturque, ut, utrum elegerit, noceat. Facit hoc Cicero pro Oppio, *Utrum, cum Cottam appetisset, aut cum ipse sese conaretur occidere, telum ei e manibus ereptum est?* Et pro Vareno, *Optio vobis datur, utrum velitis casu illo itinere Varenum usum esse, an hujus persuasu & inductu*. Deinde utraque facit accusatori contraria. Interim duo ita proponuntur, ut utrumlibet electum idem efficiat, quale est, *Philosophandum est, etiam si non est philosophandum*. Et illud vulgatum, *Quo schema, si intelligitur? quo, si non intelligitur?* Et, *Mentietur in tormentis qui dolorem pati potest: mentietur qui non potest*. Ut sunt autem tria tempora, ita ordo rerum tribus momentis consertus est. habent enim omnia *initium, incrementum, summam:* ut *jurgium, deinde cædes, & strages*. Est ergo hic quoque argumentorum locus invicem probantium. Nam & ex initiis summa colligitur: quale est, *Non possum togam prætextam sperare, cum exordium pullum videam:* & contra, *Non dominationis caussa Syllam arma sumsisse*, argumentum est *dictatura deposita*. Similiter & ex incremento in utramque partem ducitur ratio, cum in conjectura, tum etiam in tractatu æquitatis, an ad initium summa referenda sit: id est, *an ei cædes imputanda sit a quo jurgium cœpit*. Est argumentorum locus ex similibus, *Si continentia virtus, utique & abstinentia. Si fidem debet tutor, & procurator*. Hoc est ex eo genere quod ἐπαγωγὴν Græci vocant, Cicero *inductionem*. 419 Ex dissimilibus, *Non, si lætitia bonum, & voluptas. Non, quod mulieri, idem pupillo*. Ex contrariis, *Frugalitas bonum, luxuria enim malum. Si malorum caussa bellum est, erit emendatio pax. Si veniam meretur qui imprudens nocuit, non meretur præmium qui imprudens profuit*. Ex pugnantibus, *Qui est sapiens, stultus non est*. Ex consequentibus, sive adjunctis, *Si est bonum justi-*

417 (margin, line 1); 418 (margin, beside "cædes, & strages")

justitia, *recte judicandum*. *Si malum perfidia*, *non est fallendum*. Idem retro. Nec sunt his dissimilia, ideoque huic loco subjicienda, cum & ipsa naturaliter congruant: *Quod quis non habuit*, *non perdidit*. *Quem quis amat*, *sciens non lædit*. *Quem quis hæredem suum esse voluit*, *charum habuit*, *habet*, *habebit*. Sed, cum sint indubitata, vim habent pæne signorum immutabilium. Sed hæc consequentia dico ἀκόλουθα. est enim consequens sapientiæ bonitas. illa sequentia ἐπαγόμενα, quæ postea facta sunt, aut futura.

420 Nec sum de nominibus anxius. vocet enim ut voluerit quisque, dum vis rerum ipsa manifesta sit: appareatque, hoc temporis, illud esse naturæ. Itaque non dubito hæc quoque consequentia, quamvis ex prioribus dent argumentum ad ea quæ sequuntur. Quorum quidam duas species esse voluerunt: *actionis*, ut pro Oppio, *Quos educere invitos in provinciam non potuit*, *eos invitos retinere qui potuit? Temporis*, in Verrem, *Si finem Prætoris edicto afferunt Kalendæ Januarii*, *cur non initium quoque edicti nascatur a Kalendis Januarii?* Quod utrumque exemplum tale est, ut idem in diversum, si retroagas, valeat. Consequens enim est, eos qui inviti duci non potuerint, invitos non potuisse retineri. Illa quoque quæ ex rebus mutuam confirmationem præstantibus ducuntur, quæ proprii generis videri quidam volunt, & vocant ἐκ τῶν πρός ἄλληλα, Cicero *ex rebus sub eamdem rationem venientibus*, fortiter consequentibus junxerim:

421 *Si portorium Rhodiis locare honestum est*, *& Hermacreonti conducere*. &, *Quod discere honestum*, *& docere*. Unde illa, non hac ratione dicta, sed efficiens idem Domitii Afri sententia est pulchra, *Ego accusavi*, *vos damnastis*. Est invicem consequens & quod ex diversis idem ostendit: ut *qui mundum nasci dicit*, *per hoc ipsum & deficere significet*, *quia deficit omne quod nascitur*. Simillima est his argumentatio qua colligi so-

ſolent ex iis quæ faciunt, ea quæ efficiuntur, aut contra: quod genus *a cauſſis* vocant. Hæc interim neceſſario fiunt, interim plerumque, ſed non neceſſario. Nam corpus in lumine utique umbram facit, & umbra ubicumque eſt, ibi eſſe corpus oſtendit. Alia ſunt, ut dixi, *non neceſſaria*, vel utrimque, vel ex altera parte. *Sol colorat: non utique qui eſt coloratus, a Sole eſt. Iter pulverulentum facit: ſed nec omne iter pulverem movet: nec quiſquis eſt pulverulentus, ex itinere eſt*. Quæ utique fiunt, talia ſunt. *Si ſapientia bonum virum facit, bonus vir eſt utique ſapiens*. Ideoque boni eſt, honeſte facere: mali, turpiter: & qui honeſte faciunt, boni: qui turpiter, mali recte judicantur. Ad hoc, *exercitatio plerumque robuſtum corpus facit: ſed non quiſquis eſt robuſtus, exercitatus:* 422
nec quiſquis exercitatus, robuſtus eſt. Nec quia fortitudo præſtat ne mortem timeamus, quiſquis mortem non timuerit, vir fortis erit exiſtimandus. Nec ſi capitis dolorem facit, inutilis hominibus Sol eſt. Et hæc ad hortativum maxime genus pertinent. *Virtus facit laudem, ſequenda igitur: at voluptas infamiam, fugienda igitur*. Recte autem monemur, cauſſas non utique ab ultimo eſſe repetendas: ut Medea, *Utinam ne in nemore Pelio*. Quaſi vero id eam fecerit miſeram aut nocentem, quod illic *ceciderit abiegna ad terram trabes*. Et Philoctteta Paridi, *Si imperaſſes tibi, ego nunc non eſſem miſer*. Quo modo pervenire quo libet, retro cauſſas legentibus licet. His illud adjicere ridiculum putarem, niſi eo Cicero uteretur, quod *conjugatum* vo- 423
cant: ut, *Eos qui rem juſtam faciant, juſte facere*. quod certe non eget probatione. *Quod compaſcuum eſt, compaſcere licere*. Quidam hæc, quæ vel ex cauſſis vel ex efficientibus diximus, alieno nomine vocant ἐκβάσεις, id eſt, *exitus*. Nam nec hic aliud tractatur, quam quid ex quoque eveniat. *Appoſita* vel *comparativa* dicuntur quæ majora ex minoribus, mi-

nora

nora ex majoribus, paria ex paribus probant. Confirmatur conjectura ex majore, *Si quis sacrilegium facit, faciet & furtum*. Ex minore, *Qui facile ac palam mentitur, pejerabit*. Ex pari, *Qui ob rem judicandam pecuniam accepit, & ob dicendum falsum testimonium accipiet*. Juris confirmatio est ejusmodi, Ex majore, *Si*
424 *adulterum occidere licet, & loris cædere*. Ex minore, *Si furem nocturnum occidere licet, quid latronem?* Ex pari, *Quæ pœna adversus interfectorem patris justa est, eadem adversus matris*. Quorum omnium tractatus versatur in syllogismis. Illa magis finitionibus aut qualitatibus prosunt, *Si robur corporibus bonum non est, minus sanitas. Si furtum scelus, magis sacrilegium. Si abstinentia virtus, & continentia. Si mundus providentia regitur, administranda est respublica. Si domus ædificari sine ratione non potest, quid agendum in navalium cura, & armorum?* Ac mihi quidem sufficeret hoc genus, sed in species secatur. Nam & *ex pluribus ad unum*, & *ex uno ad plura* (unde est, *Quod semel, & sæpius*) & *ex parte ad totum*, & *ex genere ad speciem*, & *ex eo quod continet, ad id quod continetur*, & *ex difficilioribus*
425 *ad faciliora*, & *ex longe positis ad propiora*, & ad omnia quæ contra hæc sunt, eadem ratione argumenta ducuntur. Sunt enim & hæc majora & minora, aut certe vim similem obtinent: quæ si persequamur, nullus erit ea concidendi modus. Infinita est enim rerum comparatio, *jucundiora, gratiora, magis necessaria, honestiora, utiliora*. Sed mittamus plura, ne in eam ipsam quam vito, loquacitatem incidam. Exemplorum quoque ad hæc infinitus est numerus, sed paucissima attingam. Ex majore, pro Cecinna, *Quod exercitus armatos movet, id advocationem togatorum non videbitur movisse?* Ex faciliore, in Clodium & Curionem, *Ac vide, an facile fieri tu potueris, cum is factus non sit cui tu concessisti*. Ex difficiliore, *Vide quæso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de*

Li-

Ligarii audeam confiteri. Et ibi, *An sperandi Ligario caussa non sit, cum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi?* Ex minore pro Cecinna, *Itáne vero scire esse armatos sat est, ut vim factam probes; in manus eorum incidere non est satis?* 426
Ergo, ut breviter contraham summam, ducuntur argumenta a *personis*, *caussis*, *locis*, *tempore*, (cujus tres partes diximus, *conjunctum*, *pracedens*, *insequens*) *facultatibus*, (quibus instrumentum subjecimus) *modo*, (id est, ut quidque sit factum) *finitione*, *genere*, *specie*, *differentibus*, *propriis*, *remotione*, *divisione*, *initio*, *incrementis*, *summa*, *similibus*, *dissimilibus*, *pugnantibus*, *consequentibus*, *efficientibus*, *effectis*, *eventis*, *jugatis*, *comparatione*, quæ in plures diducitur species. Illud adjiciendum videtur, duci argumenta non a confessis tantum, sed etiam a fictione, quod Græci κατ' ὑπόθεσιν vocant. Et quidem ex omnibus iisdem locis quibus superiora, quia totidem species esse possunt fictæ, quot veræ. Nam *fingere* hoc loco est proponere aliquid, quod, si verum sit, aut solvat quæstionem, aut adjuvet: deinde id de quo quæritur, facere illi simile. Id quo facilius accipiant juvenes nondum scholam egressi, primo familiaribus magisque usitatis exemplis ostendam. Lex est, *Qui parentes non aluerit, vinciatur*. 427
Non alit quis, & vincula nihilominus recusat. Utitur fictione, *si miles*, *si infans sit*, *si reipublica caussa absit*. Et illa contra optionem fortium, *si tyrannidem petat*, *si templorum eversionem*. Plurimumque ea res virium habet contra scriptum. Utitur his Cicero pro Cecinna, *Unde tu, aut familia, aut procurator tuus. Si me villicus tuus solus dejecisset, non familia dejecisset, ut opinor, sed aliquis de familia. Si vero ne habeas quidem servum prater eum qui me dejecerit*, & alia in eodem libro plurima. Verum eadem fictio valet & ad qualitates, *Si Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos se-*

cum

cum eduxit, *hac de re posset judicare*, *condemnaret L. Murænam*. Et ad amplificationem, *Si hoc tibi inter cœnam in illis immanibus poculis tuis accidisset*. Sic &, *Si respub. vocem haberet*. Has fere sedes accepimus pro-
428 bationum in universum: quas neque generatim tradere sat est, cum ex qualibet earum innumerabilis argumentorum copia oriatur: neque per singulas species exsequi patitur natura rerum: quod qui sunt facere conati, duo pariter subierunt incommoda, ut & nimium dicerent, nec tamen totum. Unde plurimi, cum in hos inexplicabiles laqueos inciderunt, omnem etiam, quem ex ingenio suo potuerant habere, conatum, velut astricti certis legum vinculis, perdiderunt: &, magistrum respicientes, naturam ducem sequi desierunt. Nam ut per se non sufficit scire, omnes probationes *aut a personis*, *aut a rebus peti*, quia utrumque in plura dividitur: ita ex antecedentibus & junctis & insequentibus trahenda esse argumenta qui acceperit, protinus in hoc sit instructus, ut quod in quaque caussa dicendum sit, ex his sciat: præsertim cum plurimæ probationes in ipso caussarum complexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite nulla communes, eæque sint & potentissimæ, & minime obviæ, quia communia ex præceptis accepimus, propria invenienda sunt. Hoc ge-
429 nus argumentorum sane dicamus *ex circumstantia*, quia *περίστασιν* dicere aliter non possumus: vel ex iis quæ cujusque caussæ propria sunt: ut in illo adultero sacerdote, qui lege, qua unius servandi potestatem habebat, se ipse servare voluit, proprium est controversiæ dicere: *Non unum nocentem servabis*, *quia*, *te adultero dimisso*, *adulteram occidere non licebit*. Hoc enim argumentum lex facit, quæ prohibet adulteram sine adultero occidi. Et illa in qua lata lex est, *ut argentarii dimidium ex eo quod debebant*, *solverent*: *creditum suum totum exigerent*. Argenta-

rius

rius ab argentario solidum petit. Proprium ex materia est argumentum creditoris, idcirco adjectum esse in lege, *ut argentarius totum exigeret*. Adversus alios enim non opus fuisse lege: cum omnes præterquam ab argentariis totum exigendi jus haberent. Cum multa autem novantur in omni genere materiæ, tum præcipue in iis quæstionibus quæ scripto constant, quia vocum est in singulis ambiguitas frequens, adhuc in conjunctis magis. Et hæc ipsa plurium legum aliorumve scriptorum, vel congruentium, vel repugnantium complexu varientur neces- 430
se est: cum res rei, aut jus juris quasi signum est: *Non debui tibi pecuniam, numquam me appellasti. Usuram non accepisti, ultro a me mutuatus es*. Lex est, *Qui patri proditionis reo non affuerit, exheres sit*. Negat: *nisi si pater absolutus sit*. Quid signi? Lex altera, *Proditionis damnatus cum advocato exsulet*. Cicero pro Cluentio Publium Popilium & Tiberium Guttam dicit, *non judicii corrupti, sed ambitus esse damnatos*. Quid signi? *quod accusatores eorum qui erant ipsi ambitus damnati, e lege sint post hanc victoriam restituti*. Nec minus in hoc curæ debet adhiberi, quid proponendum, quam quomodo sit quod proposueris, probandum. Hic omnino vis inventionis, si non major, certe prior. Nam ut tela supervacua sunt nescienti quid petat: sic argumenta, nisi prævideris, cui rei adhibenda sint. Hoc est quod comprehendi arte non possit. Ideoque cum plures eadem didicerint: generibus quidem argumentorum similibus utentur; alius tamen alio plura, quibus uta- 431
tur, inveniet. Sit exempli gratia proposita controversia quæ minime communes cum aliis quæstiones habet: *Cum Thebas evertisset Alexander, invenit tabulas, quibus centum talenta mutua Thessalis dedisse Thebanos continebatur. Has, quia erat usus commilitio Thessalorum, donavit his ultro. postea restituti a Cassan-*

dro

dro Thebani reposcunt Thessalos. Apud Amphictyonas agitur. *Centum talenta & credidisse eos constat, & non recepisse*. Lis omnis ex eo, quod Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet. Constat illud quoque, *non esse his ab Alexandro pecuniam datam*. quæritur ergo, *an perinde sit quod datum est, ac si pecuniam dederit*. Quid proderunt argumentorum loci, nisi hæc prius videro, *nihil eum egisse donando, non potuisse donare, non donasse?* Et prima quidem actio facilis ac favorabilis repetentium jure, quod vi sit ablatum: sed hinc aspera & vehemens quæstio exoritur de jure belli, dicentibus Thessalis, hoc regna, populos, fines gentium atque urbium contineri. Inveniendum contra est, quo distet hæc caussa a ceteris quæ in potestatem victoris venirent: nec circa probationem res hæret, sed circa propositionem. Dicamus
432 in primis, in eo quod in judicium deduci potest, *nihil valere jus belli: nec armis erepta, nisi armis posse retineri*. Itaque, ubi illa valeant, *non esse judicem: ubi judex sit, illa nihil valere*. Hoc inveniendum est, ut adhiberi possit argumentum. *Ideo captivos, si in patriam suam redierint, liberos esse, quia bello parta non nisi eadem vi possideantur*. Proprium est & illud caussæ quod Amphictyones judicant: ut alia apud centumviros, alia apud privatum judicem in iisdem quæstionibus ratio sit. Tum secundo gradu non potuisse donari a victore jus, *quia id demum sit ejus quod ipse teneat: jus quod sit incorporale, apprehendi manu non posse*. Hoc reperire difficilius, quam, cum inveneris, argumentis adjuvare: ut *alia sit conditio heredis: alia victoris*: quia ad illum jus, ad hunc res transeat. Proprium deinde materiæ, jus publici crediti transire ad victorem non potuisse, quia, quod populus crediderit, omnibus debeatur: &, quamdiu quilibet unus superfuerit, esse eum totius summæ creditorem: Thebanos autem non omnes in Ale-

Alexandri manu fuisse. Hoc non extrinsecus probatur, quæ vis est argumenti, sed ipsum per se valet. Tertii loci pars prior magis vulgaris, *non in tabulis esse jus*: itaque multis argumentis defendi potest. Mens quoque Alexandri duci debet in dubium, *honorarit eos, an deceperit*. Illud jam rursus materiæ pro- 433
prium, & velut novæ controversiæ, *quod restitutione recepisse jus, etiam si quod amiserint, Thebani videntur*. Hîc &, quid Cassander velit, quæritur: sed vel potentissima apud Amphictyonas æqui tractatio est. Hæc non idcirco dico, quod inutilem horum locorum, ex quibus argumenta ducuntur, cognitionem putem; alioqui nec tradidissem: sed ne, si qui cognoverint ista, si cetera negligant, perfectos se protinus atque consummatos putent: &, nisi in ceteris, quæ mox præcipienda sunt, elaboraverint, mutam quamdam scientiam consecutos intelligant. Nec enim artibus editis factum est, ut argumenta inveniremus: sed dicta sunt omnia, antequam præciperentur: mox ea scriptores observata & collecta ediderunt. Cujus rei probatio est, quod exemplis eorum veteribus utuntur, & ab oratoribus illa repetunt: ipsi nullum novum, & quod dictum non sit, inveniunt. Artifices ergo illi qui dixerunt: sed habenda iis quoque gratia est per quos labor nobis detractus est. Nam quæ priores beneficio ingenii singula invenerunt, nobis & non sunt requirenda, & nota omnia. Sed non magis hoc sat est, quam palæstram didicisse, nisi corpus exercitatione, continentia, cibis, ante omnia naturâ juvetur, sicut contra 434
ne illa quidem satis sine arte profuerint. Illud quoque studiosi eloquentiæ cogitent, neque omnibus in caussis ea quæ demonstravimus, cuncta posse reperiri: neque, cum proposita fuerit materia dicendi, scrutanda singula, & velut ostiatim pulsanda, ut sciant, an ad probandum id quod intendimus, for-

te reſpondeant: niſi cum diſcunt, & adhuc uſu ca-
rent. Infinitam enim faciet ipſa res dicendi tardita-
tem, ſi ſemper neceſſe ſit, ut, tentantes unum-
quodque eorum, quod ſit aptum atque conveniens,
experiendo noſcamus: neſcio, an etiam impedimen-
to futura ſint, niſi & animi quædam ingenita natu-
ra, & ſtudio exercitata velocitas, recta nos ad ea
quæ conveniunt cauſſæ, ferant. Nam ut cantus vo-
cis plurimum juvat ſociata nervorum concordia,
ſi tamen tardior manus, niſi inſpectis dimenſiſque
ſingulis, quibus quæque vox fidibus jungenda ſit, du-
bitet, potius fuerit eſſe contentum eo quod ſimplex
canendi natura tulerit: ita hujuſmodi præceptis de-
bet quidem aptata eſſe, & citharæ modo intenta
ratio doctrinæ: ſed hoc exercitatione multa conſe-
quendum, ut, quemadmodum illorum artificum,
etiam ſi alio ſpectent, manus tamen ipſa conſuetu-
dine ad graves, acutos, medioſque horum ſonos fer-
tur, ſic oratoris cogitationem nihil moretur hæc
435 varietas argumentorum & copia, ſed quaſi offerat
ſe, & occurrat: &, ut literæ ſyllabæque ſcriben-
tium cogitationem non exigunt, ſic rationes ſponte
quadam ſequantur.

CAPUT XI.

De Exemplis.

TErtium genus ex iis quæ extrinſecus adducuntur in cauſſam, Græci vocant *παράδειγμα*, quo nomine & generaliter uſi ſunt in omni ſimilium appoſitione, & ſpecialiter in iis quæ rerum geſtarum auctoritate nituntur. Noſtri fere *ſimilitudinem* vocare maluerunt, quod ab illis *παραβολὴ* dicitur: hoc alterum, *exemplum*: quamquam & hoc, ſimile eſt; & illud, exemplum. Nos, quo facilius propoſitum

ſitum explicemus, utrumque *παράδειγμα* eſſe credamus, & ipſi appellemus *exemplum*. Nec vereor, ne
videar repugnare Ciceroni, qui *collationem* ſeparat 436
ab *exemplo*. Nam idem omnem argumentationem dividit in duas partes, *inductionem*, & *ratiocinationem*, ut plerique Græcorum in παραδείγματα & ἐπιχειρήματα: dixeruntque *παράδειγμα ῥητορικὴν ἐπαγωγήν*. Nam illa, qua plurimum Socrates eſt uſus, hanc habuit viam; cum plura interrogaſſet, quæ fateri adverſario neceſſe eſſet, noviſſime id de quo quærebatur, inferebat, cui ſimile conceſſiſſet. Id eſt *inductio*. Hoc in oratione fieri non poteſt: ſed, quod illic interrogatur, hic fere ſumitur. Sit igitur illa interrogatio talis, *Quod eſt pomum generoſiſſimum? nonne quod optimum?* concederetur. *Quid equus? qui generoſiſſimus? nonne qui optimus?* & plura in eumdem modum. Deinde, cujus rei gratia rogatum eſt, *quid homo? nonne is generoſiſſimus qui optimus?* fatendum erit. Hoc in teſtium interrogatione valet plurimum, in oratione perpetua diſſimile eſt. etenim ſi-
bi ipſe reſpondet orator. *Quod pomum generoſiſſimum?* 437
puto quod optimum: & quis equus? qui velociſſimus: ita hominum, non qui claritate naſcendi, ſed qui virtute maxime excellet. Omnia igitur ex hoc genere ſumta neceſſe eſt aut ſimilia eſſe, aut diſſimilia, aut contraria. Similitudo aſſumitur interim & ad orationis ornatum, ſed illa, cum res exiget: nunc ea quæ ad probationem pertinent, exſequar. Potentiſſimum autem eſt inter ea quæ ſunt hujus generis, quod proprie vocamus *exemplum*, id eſt, rei geſtæ, aut ut geſtæ, utilis ad perſuadendum id quod intenderis, commemoratio. Intuendum igitur, totum ſimile ſit, an ex parte: ut aut omnia ex eo ſumamus, aut quæ utilia erunt. Simile eſt, *Jure occiſus eſt Saturninus, ſicut Gracchi*. Diſſimile, *Brutus occidit liberos proditionem molientes. Manlius virtutem*

filii morte multavit. Contrarium, *Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit, Verres eadem sociis abstulit*. Et probandorum & culpandorum ex his confirmatio eosdem gradus habet. Etiam in iis quæ
438 futura dicemus, utilis similium admonitio est: ut si quis dicens, *Dionysium idcirco petere custodes salutis suæ, ut, eorum adjutus armis, tyrannidem occupet*, hoc referat exemplum, *eadem ratione Pisistratum ad dominationem pervenisse*. Sed ut sunt exempla interim tota similia, ut hoc proximum: sic interim ex majoribus ad minora, ex minoribus ad majora ducuntur. *Si propter matrimonia violata urbes eversæ sunt, quid fieri adultero par est? Tibicines, cum ab urbe discessissent, publice revocati sunt: quanto magis principes civitatis viri, & bene de republica meriti, cum invidiæ cesserint, ab exsilio reducendi?* Ad exhortationem vero præcipue valent imparia. *Admirabilior in femina, quam in viro, virtus*. Quare, si ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantum afferent momenti Horatius & Torquatus, quantum illa mulier cujus manu Pyrrhus est interfectus: & ad moriendum non tam Cato & Scipio, quam Lucretia: quod ipsum est ex minoribus ad majora. Singula igitur horum generum ex Cicerone (nam unde potius?) exempla ponamus. Simile est hoc pro Muræna: *Etenim mihi*
439 *ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam*. Majus minoris, pro Milone: *Negant intueri lucem esse fas ei qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii fortissimi viri, qui, nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu sororem esse interfectam fateretur*. Minus majoris; *Occidi, non Spurium Melium, qui annona le-*

van-

vanda, jacturaque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi, &c. deinde, *Sed eum (auderet enim dicere, cum patriam periculo liberasset) cujus nefarium adulterium in pulvinaribus*. & totus in Clodium locus. *Dissimile* plures caussas habet. fit enim genere, modo, tempore, loco, ceterisque, per quæ fere omnia Cicero præjudicia quæ de Cluentio videbantur facta, subvertit. Contrario vero exemplo censoriam notam, laudando censorem Africanum, qui eum quem pejerasse conceptis verbis palam dixisset, testimonium etiam pollicitus, si quis contradiceret, nullo accusante, traducere equum passus est. quæ, quia erant longiora, non suis verbis exposui. Breve autem apud Virgilium contrarii exemplum est,

At non ille, satum quo te mentiris, Achilles 440
Talis in hoste fuit Priamo.

Quædam autem ex iis, quæ gesta sunt, tota narrabimus: ut Cicero pro Milone: *Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu Caji Marii, propinquus ejus imperatoris interfectus ab eo est cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit: atque hunc ille summus vir scelere solutum, periculo liberavit.* Quædam significare satis erit, ut idem, ac pro eodem: *Neque enim posset aut Hala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut, me Consule, Senatus non nefarius haberi, si sceleratos interfici nefas esset.* Hæc ita dicentur, prout nota erunt, vel utilitas caussæ aut decor postulabit. Eadem ratio est eorum quæ ex poeticis fabulis ducuntur, nisi quod iis minus affirmationis adhibetur: cujus usus qualis esse deberet, idem optimus auctor ac magister eloquentiæ ostendit. Nam hujus quoque generis eadem in oratione reperietur exemplum: *Itaque hoc, judices, non sine caussa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoria prodiderunt, eum*

qui patris ulciscendi caussa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum divina, sed etiam sapientissima dea sententia liberatum. Illæ quoque fabulæ quæ etiam si originem non ab Æsopo acceperunt
441 (nam videtur earum primus auctor Hesiodus) nomine tamen Æsopi maxime celebrantur, ducere animos solent, præcipue rusticorum, & imperitorum: qui & simplicius, quæ ficta sunt, audiunt, & capti voluptate, facile iis quibus delectantur, consentiunt. Siquidem & Menenius Agrippa plebem cum patribus in gratiam traditur reduxisse nota illa de membris humanis adversus ventrem discordantibus fabula. Et Horatius ne in poemate quidem humilem generis hujus usum putavit, in illis versibus,

Olim quod vulpes ægroto cauta leoni, &c.

Αἶνον Græci vocant, & *αἰσωποποίητον*, ut dixi λόγους μυθικούς. nostrorum quidam, non sane recepto in usum nomine, *apologationem*. Cui confine est *παροιμίας* genus illud quod est velut fabella brevior, & per
442 allegoriam accipitur. *Non nostrum, inquit, onus: bos clitellas.* Proximas exemplo vires habet *similitudo*, præcipueque illa quæ ducitur citra ullam translationum mixturam ex rebus pæne paribus. *Ut qui accipere in Campo consueverunt, iis candidatis quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse: sic ejusmodi judices infesti tum reo venerant.* Nam παραβολὴ, quam Cicero *collationem* vocat, longius res quæ comparentur, repetere solet. Nec hominum modo inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Muræna facit: *Quod si e portu solventibus ii qui jam in portum ex alto invehuntur, prædicere summo studio solent & tempestatum rationem, & prædonum, & locorum: quod natura fert, ut iis faveamus qui eadem pericula quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo me tandem animo esse oportet, prope jam ex magna jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas reip. tempestates*

esse

eſſe ſubeundas? Sed & a mutis atque etiam inanimis
interim hujuſmodi ducitur. Et quoniam ſimilium a- 443
lia facies in tali ratione, admonendum eſt, rarius eſſe
in oratione illud genus quod *εἰκόνα* Græci vocant
(quo exprimitur rerum aut perſonarum imago: ut
Caſſius: *Quis iſtam faciem planipedis ſenis torquens?*)
quam id quo probabilius fit quod intendimus: ut
ſi animum dicas excolendum, ſimilitudine utaris ter-
ræ, quæ neglecta ſentes atque dumos, culta fructus
creat: aut ſi ad curam reip. horteris, oſtendas, apes
etiam, formicaſque non modo muta, ſed etiam par- 444
va animalia, in commune tamen laborare. Ex hoc
genere dictum illud eſt Ciceronis: *Ut corpora noſtra
ſine mente, ita civitas ſine lege, ſuis partibus, ut ner-
vis ac ſanguine & membris, uti non poteſt.* Sed ut hac
corporis humani pro Cluentio, ita pro Cornelio,
equorum: pro Archia, *ſaxorum* quoque uſus eſt ſimi-
litudine. Illa (ut dixi) propiora, *ut remiges ſine
gubernatore, ſic milites ſine imperatore nihil valere.* So-
lent tamen fallere ſimilitudinum ſpecies: ideoque
adhibendum eſt his judicium. Neque enim *ut navis
utilior nova, quam vetus, ſic amicitia:* vel, *ut laudan-
da quæ pecuniam ſuam pluribus largitur, ita quæ for-
mam.* Verba ſunt in his ſimilia, *vetuſtatis*, & *lar-
gitionis:* vis quidem longe diverſa, *pecuniæ*, & *pudi-
citiæ.* Itaque in hoc genere maxime quæritur, an ſi-
mile ſit quod infertur. Etiam in illis interroga-
tionibus Socraticis, quarum paullo ante feci men-
tionem, cavendum, ne incaute reſpondeas: ut a-
pud Æſchinem Socraticum male reſpondit Aſpaſiæ
Xenophontis uxor: quod Cicero his verbis tranſ-
fert: *Dic mihi, quæſo, Xenophontis uxor, ſi vicina tua
melius habeat aurum, quam tu habes, utrum illius, an* 445
*tuum malis? Illius, inquit. Quid? ſi veſtem & cete-
rum ornatum muliebrem pretii majoris habeat, quam tu
habes, tuum, an illius malis? Illius vero, reſpondit.*

Age, *inquit*, *si virum illa meliorem habeat*, *quam tu habes*, *virúmne tuum*, *an illius malis?* Hîc mulier erubuit merito. male enim responderat, *se malle alienum aurum*, *quam suum*: nam est id improbum. At si respondisset, *malle se aurum suum tale esse*, *quale illud esset*, potuisset pudice respondere, *malle se virum suum talem esse*, *qualis melior esset*. Scio, quosdam inani diligentia per minutissimas ista partes secuisse, & esse aliquid minus simile, ut *simia homini*, & ut marmora deformata prima manu: aliquid plus, ut illud, *Non ovum tam simile ovo*. Et dissimilibus inesse simile, ut est *formicæ & elephanto* genus, quia sunt animalia. Et similibus dissimile: ut,

--- *Canibus catulos*, *& matribus hœdos*:

differunt enim ætate. Contrariorum quoque aliter accipi opposita, ut *noctem luci*: aliter noxia, ut *fri-*
446 *gidam febri*: aliter repugnantia, ut *verum falso*: aliter disparata, ut *dura non duris*. Sed quid hæc ad præsens propositum magnopere pertineant, non reperio. Illud est annotandum, magis argumenta duci ex jure simili; ut Cicero in Topicis: *Ei cui domus usufructus relictus sit*, *non restituturum hæredem*, *si corruerit*, *quia non restituat servum*, *si is decesserit*. Ex contrario: *Nihil obstat quo minus justum matrimonium sit mente coeuntium*, *etiam si tabulæ signatæ non fuerint*. *Nihil enim proderit signasse tabulas*, *si mentem matrimonii non fuisse constabit*. Ex dissimili, quale est Ciceronis pro Cecinna: *Ut si quis me exire domo coegisset armis*, *haberem actionem*: *si quis intrare prohibuisset*, *non haberem*. Dissimilia sic deprehenduntur: *Non si qui argentum omne legavit*, *videri potest signatam quoque pecuniam reliquisse*: ideo etiam quod est in nominibus, dari voluisse creditur. Ἀναλογίαν quidam a simili separaverunt, nos eam subjectam huic generi
447 putamus. Nam *ut unum ad decem*, *sic decem ad centum*, simile certe est: & *ut hostis*, *sic malus civis*, quam-

quam

quam hæc ulterius quoque procedere solent. *Si turpis dominæ consuetudo cum servo, turpis domini cum ancilla. Si mutis animalibus finis voluptas, idem homini.* Cui rei facillime occurrit ex dissimilibus argumentatio. *Non idem est dominum cum ancilla coisse, quod dominam cum servo. Nec si mutis finis voluptas, rationalibus quoque.* Immo ex contrario, *quia mutis, ideo non rationalibus.* Adhibetur extrinsecus in caussam & *auctoritas.* Hæc secuti Græcos, a quibus κρίσεις dicuntur (*judicia* aut *judicationes* vocant) non de quibus ex caussa dicta sententia est: (nam ea quidem in exemplorum locum cedunt) sed si quid ita visum gentibus, populis, sapientibus viris, claris civibus, illustribus poetis referri potest. Ne hæc quidem vulgo dicta, & recepta persuasione populari, sine usu fuerint testimonia. Sunt enim quodammodo potentiora etiam, quod non caussis accommodata, sed liberis odio & gratia mentibus, ideo tantum dicta factaque, quia aut honestissima, aut verissima videbantur. An vero me de incommodis vitæ disserentem non adjuvabit earum persuasio nationum *quæ fletibus natos, lætitia defunctos prosequuntur*? Aut, si misericordiam commendabo judici, nihil proderit, quod prudentissima civitas Atheniensium *non eam pro affectu, sed pro numine accepit?* Jam illa septem præcepta 448
sapientum, nonne quasdam vitæ leges existimamus? Si caussam veneficii dicat adultera, non Marci Catonis judicio damnata videatur, *qui nullam adulteram non eamdem esse veneficam dixit?* Jam sententiis quidem poetarum non orationes modo sunt refertæ, sed libri etiam philosophorum: qui quamquam inferiora omnia præceptis suis ac literis credunt, repetere tamen auctoritatem a plurimis versibus non fastidierunt. Neque est ignobile exemplum, *Megareos ab Atheniensibus, cum de Salamine contenderent, victos Homeri versu*, qui tamen ipse non in omni editio-

ne

ne reperitur, significans, *Ajacem naves suas Atheniensibus junxisse*. Ea quoque quæ vulgo recepta sunt, hoc ipso, quod incertum auctorem habent, velut omnium fiunt: quale est, *Ubi amici, ibi opes:*
449 &, *Conscientia mille testes:* & apud Ciceronem; *Pares autem (ut est in vetere proverbio) cum paribus facillime congregantur*. Neque enim durassent hæc in æternum, nisi vera omnibus viderentur. Ponitur a quibusdam, & quidem in parte prima, deorum auctoritas, quæ est ex responsis: ut, *Socratem esse sapientissimum*. Id rarum est: tamen utitur eo Cicero in libro de aruspicum responsis, & in concione contra Catilinam, cum *signum Jovis columnæ impositum populo ostendit:* & pro Ligario, *cum caussam Caji Cæsaris meliorem, quia hoc dii judicaverint, confitetur*. Quæ cum propria caussæ sunt, *divina testimonia* vocantur: cum aliunde arcessuntur, *argumenta*. Nonnumquam contingit judicis quoque, aut adversarii, aut ejus qui ex diverso agit, dictum aliquod aut factum assumere ad eorum quæ intendimus, fidem. Propter quod fuerunt qui exempla & has auctoritates probationum inartificialium esse arbitrarentur, quod ea non inveniret orator, sed acciperet. Plurimum autem refert. Nam *testis*, & *quæstio*, & his similia, & de ipsa re, quæ in judicio est, pronuntiant: extra petita, nisi ad aliquam præsentis disceptationis utilitatem ingenio applicantur, nihil per se valent.

450 CAPUT XII.

De usu argumentorum.

HÆc fere de *probatione*, vel ab aliis tradita, vel usu percepta, in hoc tempus sciebam. Nec mihi fiducia est, ut ea sola esse contendam: quinimmo hortor ad quærendum, & inveniri posse fateor:

quæ

quæ tamen adjecta fuerint, non multum ab his ab-
horrebunt. Nunc breviter, quemadmodum sit uten-
dum his, subjungam. Traditum fere est, *argumen-
tum oportere esse confessum. Dubiis enim probari dubia
qui possunt?* Quædam tamen, quæ in alterius rei
probationem ducimus, ipsa probanda sunt. *Occidi-
sti virum, eras enim adultera.* Prius de adulterio
convincendum est: ut, cum id cœperit esse pro cer-
to, fiat incerti argumentum: *Spiculum tuum in corpo-
re occisi inventum est.* negat *suum*. ut probationi pro-
sit, probandum est. Illud hoc loco monere inter ne-
cessaria est, nulla esse firmiora, quam quæ ex dubiis
facta sunt certa. *Cædes a te commissa est, cruentam e-
nim vestem habuisti.* non est tam grave argumentum,
si fatetur, quam si convincitur. Nam si fatetur,
multis ex caussis potuit cruenta esse vestis. Si negat,
hic caussæ cardinem ponit, in quo si victus fuerit,
etiam in sequentibus ruit. Non enim videtur in ne-
gando mentiturus fuisse, nisi desperasset, id posse
defendi, si confiteretur. Firmissimis argumentorum
singulis instandum, infirmiora congreganda sunt:
quia illa per se fortia, non oportet circumstantibus
obscurare, ut, qualia sunt, appareant: hæc, imbe- 451
cilla naturâ, mutuo auxilio sustinentur. Itaque, si
non possunt valere, quia magna non sunt, valebunt,
quia multa sunt, quæ ad ejusdem rei probationem
omnia spectant: ut si quis hereditatis gratia homi-
nem occidisse dicatur, *Hereditatem sperabas, & ma-
gnam hereditatem, & pauper eras, & tum maxime a
creditoribus appellabaris: & offenderas eum cujus heres
eras, & mutaturum tabulas sciebas.* Singula levia
sunt, & communia: universa vero nocent, etiamsi
non ut fulmine, tamen ut grandine. Quædam ar-
gumenta ponere satis non est, adjuvanda sunt: *ut si
cupiditas caussa sceleris fuit, quæ sit vis ejus: ira, quan-
tum efficiat in animis hominum talis affectio.* Ita & fir-
mio-

miora erunt ipsa, & plus habebunt decoris, si non nudos & velut carne spoliatos artus ostenderint. Multum etiam refert, si argumento nitemur odii, *utrum* hoc *ex invidia* sit, *an ex injuria, an ex ambitu: vetus, an novum: adversus inferiorem, parem, an superiorem: alienum, an propinquum*. Suos habent omnia ista tractatus, & ad utilitatem partis ejus quam tuemur, referenda sunt. Nec tamen omnibus semper, quæ invenerimus, argumentis onerandus est judex: quia & tædium afferunt, & fidem detra-
452 hunt. Neque enim potest judex credere satis esse ea potentia quæ non putamus ipsi sufficere, qui dicimus. In rebus vero apertis argumentari tam sit stultum, quam in clarissimum Solem mortale lumen inferre. His quidam probationes adjiciunt, quas παθητικὰς vocant, ductas ex affectibus. Atque Aristoteles quidem potentissimum putat ex eo qui dicit, si *sit vir optimus*: quod ut optimum est, ita longe quidem, sed sequitur tamen, *videri*. Inde enim illa nobilis Scauri defensio, *Quintus Varius Sucronensis ait Æmilium Scaurum rempub. populi Romani prodidisse: Æmilius Scaurus negat*: Cui simile quiddam fecisse *Iphicrates* dicitur, *qui cum Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset, an is accepta pecunia rempubl. proditurus esset, isque id negasset; Quod*
453 *igitur, inquit, tu non fecisses, ego feci?* Intuendum autem & qui sit apud quem dicimus: & id quod illi maxime probabile videatur, requirendum. Qua de re locuti sumus & in prœmii & suasoriæ præceptis. Altera ex affirmatione probatio est, *Ego hoc feci. Tu mihi hoc dixisti*. &, *O facinus indignum!* & similia. Quæ non debent quidem deesse orationi, &, si desunt, multum nocent: non tamen habenda sunt inter magna præsidia, cum hoc in eadem caussa fieri ex utraque parte similiter possit. illæ firmiores ex sua cujusque persona probationes quæ credibi-

lem

lem rationem ſubjectam habent : ut *vulneratus* , *aut*
filio orbatus non fuerit alium accuſaturus , *quam nocen-*
tem : quando , *ſi negotium innocenti facit* , *liberet eum*
noxa qui admiſerit . Hinc & patres adverſus libe-
ros , & adverſus ſuos quiſque neceſſarios auctorita-
tem petunt . Quæſitum etiam , potentiſſima argu-
menta primóne ponenda ſint loco , ut occupent ani-
mos : an ſummo , ut inde dimittant : an partita pri-
mo ſummoque ; ut Homerica diſpoſitione in medio 454
ſint infirma : an a minimis creſcant . Quæ , prout
ratio cauſſæ cujuſque poſtulabit , ordinabuntur , uno
(ut ego cenſeo) excepto , *ne a potentiſſimis ad leviſſi-*
ma decreſcat oratio . Ego hæc breviter demonſtraſſe
contentus , ita poſui , ut locos ipſos & genera, quam
poſſem apertiſſime , oſtenderem . Quidam exſecuti
ſunt verboſius , quibus placuit propoſita locorum
communium materia, quo quæque res modo dici poſ-
ſet , oſtendere : ſed mihi ſupervacuum videbatur .
Nam & fere apparet quid *in invidiam* , quid *in avari-*
tiam , quid *in teſtem inimicum* , quid *in potentes amicos*
dicendum ſit . Et de omnibus his omnia dicere infi-
nitum eſt , tam hercule , quam ſi controverſiarum
quæ ſunt , quæque futuræ ſunt , quæſtiones , argu- 455
menta, ſententias tradere velim . Ipſas autem argu-
mentorum velut ſedes non me quidem omnes oſten-
diſſe confido , plurimas tamen . Quod eo diligentius
faciendum fuit , quia declamationes , quibus ad pu-
gnam forenſem velut præpilatis exerceri ſolebamus ,
olim jam ab illa vera imagine orandi receſſerunt ,
atque ad ſolam compoſitæ voluptatem , nervis ca-
rent , non alio medius fidius vitio dicentium , quam
quo mancipiorum negotiatores formæ puerorum , vi-
rilitate exciſa , lenocinantur . Nam ut illi robur ac
lacertos , barbamque ante omnia , & alia , quæ na-
tura propria maribus dedit , parum exiſtimant deco-
ra : quæque fortia , ſi liceret , forent , ut dura mol-
liunt :

liunt : ita nos habitum ipſum orationis virilem , &
illam vim ſtricte robuſteque dicendi , tenera quadam
elocutionis cute operimus : & dum levia ſint ac ni-
tida , quantum valeant , nihil intereſſe arbitramur.
Sed mihi , naturam intuenti , *nemo non vir ſpadone
formoſior erit :* nec tam averſa umquam videbitur ab
opere ſuo providentia , ut debilitas inter optima in-
venta ſit . Nec id ferro ſpecioſum fieri putabo quod,
456 ſi naſceretur , monſtrum erat . Libidinem juvet i-
pſum effeminati ſexus mendacium , numquam tamen
hoc continget malis moribus regnum , ut , *ſi qua pre-
tioſa fecit , fecerit & bona* . Quapropter eloquentiam ,
licet hanc (ut ſentio enim dicam) libidinoſam re-
ſupina voluptate auditoria probent , nullam eſſe ex-
iſtimabo , quæ ne minimum quidem in ſe indicium
maſculini & incorrupti , ne dicam gravis & ſancti
viri , oſtendet . An vero ſtatuarum artifices , picto-
reſque clariſſimi , cum corpora quam ſpecioſiſſima
fingendo pingendove efficere cuperent , numquam in
hunc inciderunt errorem , ut *Bagoam* aut *Megabyzum*
457 *aliquem* in exemplum operis ſumerent ſibi , ſed *Do-*
458 *ryphoron* illum aptum vel militiæ vel palæſtræ , alio-
rumque juvenum bellicoſorum & athletarum corpo-
ra , quæ eſſe decora vere exiſtimarint : nos , qui ora-
torem ſtudemus effingere , non arma , ſed tympana
eloquentiæ demus ? Igitur & ille quem inſtituimus,
adoleſcens , quam maxime poteſt , componat ſe ad
imitationem veritatis : initurusque frequenter fo-
renſium certaminum pugnam , jam in ſchola victori-
am ſpectet , & ferire vitalia ac tueri ſciat : & præ-
ceptor id maxime exigat , & inventum præcipue
probet . Nam ut ad pejora juvenes laude ducun-
tur , ita laudari in bonis gaudent . Nunc illud ma-
li eſt , quod neceſſaria plerumque ſilentio tranſeunt ,
nec in dicendo videtur inter bona utilitas . Sed
459 hæc & in alio nobis tractata ſunt opere , & in hoc
ſæpe

ſæpe repetenda. Nunc ad ordinem inceptum revertamur.

CAPUT XIII.

De Refutatione.

Refutatio dupliciter accipi poteſt. Nam & pars defenſoris tota eſt poſita in refutatione: & quæ dicta ſunt ex diverſo, debent utrimque diſſolvi: & hæc eſt proprie, cui in cauſſis quartus aſſignatur locus. Sed utriuſque ſimilis conditio eſt. Neque vero ex aliis locis ratio argumentorum in hac parte peti poteſt, quam in confirmatione: nec locorum aut ſententiarum, aut verborum & figurarum alia eſt conditio. Affectus plerumque hæc pars mitiores habet. Non ſine cauſſa tamen difficilius ſemper eſt creditum (quod Cicero ſæpe teſtatur) *defendere*, quam *accuſare*. Primum, quod eſt res illa ſimplicior: proponitur enim uno modo, diſſolvitur varie: cum accuſatori ſatis ſit plerumque, verum eſſe id quod objecerit: patronus *neget*, *defendat*, *transferat*, *excuſet*, *deprecetur*, *molliat*, *minuat*, *avertat*, *deſpiciat*, *derideat*: quare indirecta fere, atque, ut ſic dixerim, clamoſa eſt actio. Hinc mille flexus & artes deſiderantur. Tum accuſator præmeditata pleraque domo 460
affert: patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. Accuſator dat teſtem: patronus ex re ipſa refellit. Accuſator criminum invidia, etſi falſa ſit, materiam dicendi trahit, *de parricidio*, *ſacrilegio*, *majeſtate*. quæ patrono tantum neganda ſunt. Ideoque accuſationibus etiam mediocres in dicendo ſuffecerunt: bonus defenſor nemo, niſi qui eloquentiſſimus fuit. Nam, ut quod ſentio, ſemel finiam, *tanto eſt accuſare*, *quam defendere*, *quanto facere*, *quam ſanare vulnera facilius*. Plurimum autem refert, & quid pro-

protulerit adverſarius, & quomodo. Primum igitur intuendum eſt, id cui reſponſuri ſumus, proprium ſit ejus judicii, an ad cauſſam extra arceſſitum. Nam ſi eſt proprium; aut negandum, aut defendendum, aut transferendum. extra hæc in judiciis fere nihil eſt. *Deprecatio* quidem, quæ eſt ſine ulla ſpecie defenſionis, rara admodum, & apud eos ſolos judices qui nulla certa pronuntiandi forma tenentur: quamquam illæ quoque apud C. Cæſarem & Triumviros pro diverſarum partium hominibus actiones, etiam ſi precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia: niſi hoc non fortiſſime defendentis eſt, dicere, *Quid aliud egimus, Tubero, niſi ut quod hic poteſt, nos poſſemus?* Quod ſi quando apud Princi-
461 pem, aliumve, cui, utrum velit, liceat, dicendum erit, dignum quidem morte eum pro quo loquemur, clementia tamen ſervandum eſſe vel talem: primum omnium non erit res nobis cum adverſario, ſed cum judice: deinde forma deliberativæ magis materiæ, quam judicialis utemur. Suadebimus enim, ut laudem humanitatis potius, quam voluptatem uitionis concupiſcat. Apud judices quidem, ſecundum legem dicturos ſententiam, de confeſſis præcipere ridiculum eſt. Ergo, quæ neque negari, neque transferri poſſunt, utique defendenda ſunt, qualiacumque ſint: aut cauſſa cedendum. Negandi duplicem oſtendimus formam: *aut non eſſe factum: aut non hoc eſſe quod factum ſit*. Quæ neque defendi, neque transferri poſſunt, utique neganda: nec ſolum ſi finitio poteſt eſſe pro nobis, ſed etiam ſi nuda inficiatio ſupereſt. *Teſtes* erunt? multa in eos dicere licet. *Chirographum?* de ſimilitudine literarum diſſerendum. Utique nihil erit pejus quam confeſſio. Ultima eſt actionis controverſia, cum defendendi negandive non eſt locus, translatio. Atqui quædam ſunt quæ neque negari, neque defendi, neque tranſ-

transferri possunt. *Adulterii rea est qua quum anno vidua fuisset, enixa est*. lis non erit. Quare illud stultissime præcipitur, quod defendi non possit, silentio dissimulandum, si quidem est id de quo judex pronuntiaturus est. At, si extra caussam sit adductum, & tamen conjunctum, malim quidem dicere, nihil id ad quæstionem, nec esse in his morandum, & minus esse quam adversarius dicit: tamen velut huic simulationi oblivionis ignoscam. Debet enim bonus advocatus pro rei salute brevem negligentiæ reprehensionem non pertimescere. Videndum etiam, simul nobis plura aggredienda sint, an amolienda singula. Plura simul invadimus, si aut tam infirma sunt, ut pariter impelli possint: aut tam molesta, ut pedem conferre cum singulis non expediat. Tum enim toto corpore obnitendum, &, ut sic dixerim, directa fronte pugnandum est. Interim si resolvere ex parte diversa dicta difficilius erit, nostra argumenta cum adversariorum argumentis conferemus. si modo, hæc ut valentiora videantur, effici poterit. Quæ vero turba valebunt, diducenda erunt: ut quod paullo ante dixi: *Hæres eras, & pauper, & magna pecunia appellabaris a creditoribus, & offenderas, & mutaturum tabulas testamenti sciebas*. Urgent universa. At si singula quæque dissolveris, jam illa flamma quæ magna congerie convaluerat, diductis quibus alebatur, concidet: ut, si vel maxima flumina in rivos diducantur, qualibet transitum præbent. Itaque propositio quoque secundum hanc utilitatem accommodabitur, ut ea nunc singula ostendamus, nunc complectamur universa. Nam interim quod pluribus collegit adversarius, satis est semel proponere: ut, si multas caussas faciendi quod arguit, reo dicet accusator fuisse: nos, non enumeratis singulis, semel hoc intuendum negemus, quia non, quisquis caussam faciendi

462 (margin, line 1) · 463 (margin, at "Interim si resolvere")

sceleris habuit, & fecerit. Sæpius tamen accusato-
ri congerere argumenta, reo dissolvere expediet.
Id autem quod erit ab adversario dictum, quomodo
refutari debeat, intuendum est. Nam si erit palam
falsum, negare satis est: ut pro Cluentio Cicero,
eum quem dixerat accusator epoto poculo concidisse, ne-
gat eodem die mortuum. Palam etiam contraria, &
supervacua, & stulta reprehendere, nullius est ar-
464 tis: ideoque nec rationes eorum, nec exempla tra-
dere necesse est. Id quoque (*obscurum* vocant) quod
secreto, & sine teste, aut argumento dicitur factum,
satis natura sua infirmum est. Sufficit enim, quod
adversarius non probat. Item si ad caussam non per-
tinet. Est tamen interim oratoris efficere, ut quid
aut contrarium esse, aut a caussa diversum, aut in-
credibile, aut supervacuum, aut nostræ potius caus-
sæ videatur esse conjunctum. *Objicitur Oppio, quod de*
militum cibariis detraxerit: asperum crimen: sed con-
trarium ostendit Cicero, quia iidem accusatores ob-
jecerint Oppio, quod is voluerit exercitum largien-
do corrumpere. *Testes in Cornelium accusator lecti a*
tribuno codicis pollicetur: facit hoc Cicero superva-
cuum, quia idem fateatur ipse. *Petit accusationem*
in Verrem Quintus Cæcilius, quod fuerat quæstor ejus: i-
psum Cicero ut pro se videretur, effecit. Cetera
quæ proponuntur, communes locos habent. Aut e-
nim *conjectura* excutiuntur, an vera sint: aut *finitio-*
ne, an propria: aut *qualitate*, an inhonesta, iniqua,
improba, inhumana, crudelia, & cetera quæ ei
465 generi accidunt. Eaque non modo in propositioni-
bus aut rationibus, sed in toto genere actionis, in-
tuenda. An sit *crudelis*, ut Labieni in Rabirium le-
ge perduellionis. *Inhumana*, ut Tuberonis Liga-
rium exsulem accusantis, atque id agentis, ne ei
Cæsar ignoscat. *Superba*, ut in Oppium ex epistola
Cottæ reum factum. Proinde præcipites, insidiosæ,
im-

impotentes deprehenduntur. Ex quibus tamen fortissime invaseris quod est aut omnibus periculosum, ut dicit Cicero pro Tullio, *Quis hoc statuit umquam, aut cui concedi, sine summo omnium periculo, potest, ut eum jure potuerit occidere a quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur?* aut ipsis judicibus, ut pro Oppio monet pluribus, *ne illud actionis genus in equestrem ordinem admittant*. Nonnumquam tamen quædam bene contemnuntur, vel tamquam levia, vel tamquam ad caussam nihil pertinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed hæc simulatio interim hucusque procedit, ut, quæ dicendo refutare non possumus, quasi fastidiendo calcemus. Quoniam vero maxima pars eorum similibus constat, rimandum erit diligentissime, quid sit in quoque quod assumitur, dissimile. Id in jure facile deprehenditur. Est enim scriptum de rebus utique diversis, tantoque magis ipsarum rerum differentia potest esse manifesta. Illas vero similitu- 466
dines quæ ducuntur ex mutis animalibus, aut inanimis, facile est eludere. Exempla rerum varie tractanda sunt, si nocebunt. quæ si vetera erunt, fabulosa dicere licebit: sive dubia: maxime quidem dissimilia. Neque enim fieri potest, ut paria sint omnia: ut si Nasica post occisum Gracchum defendatur exemplo Ahalæ, a quo Melius est interfectus: Melium regni affectatorem fuisse; a Graccho leges modo latas esse populares: Ahalam magistrum equitum fuisse; Nasicam privatum esse dicatur. Si defecerint omnia, tum videndum erit, an obtineri possit, ne illud quidem recte factum. Quod de exemplis, idem etiam de judicatis observandum. Quod autem posui, referre, quo quidque modo accusator dixerit, huc pertinet, ut, si est minus efficaciter elocutus, ipsa ejus verba ponantur: si acri & vehementi fuerit usus oratione, eamdem rem nostris verbis mitioribus proferamus: ut Cicero pro Corne-

 lio:

lio: *Codicem attigit:* & protinus cum quadam defen-
ſione: ut ſi pro luxurioſo dicendum ſit, *Objecta eſt*
467 *paullo liberalior vita*. Sic & pro ſordido parcum, pro
maledico liberum dicere licebit. Utique numquam
committendum eſt, ut adverſariorum dicta cum ſua
confirmatione referamus, aut etiam loci alicujus ex-
ſecutione adjuvemus, niſi cum eludenda: *Apud ex-
ercitum mihi fueris, inquit: tot annis forum non atti-
geris: abfueris tamdiu: & cum tam longo intervallo ve-
neris, cum iis qui in foro habitarunt, dignitate conten-
das?* Præterea in contradictionibus interim totum
crimen exponitur: ut Cicero pro Scauro contra Bo-
ſtarem facit, velut orationem diverſæ partis imita-
tus. Aut pluribus propoſitionibus junctis: ut pro
Vareno, *Cum iter per agros & loca ſola faceret cum Po-
puleno, in familiam Ancharianam incidiſſe dixerunt:
deinde Populenum occiſum eſſe: illico Varenum vinctum*
468 *adſervatum, dum hic oſtenderet, quid de eo fieri vellet*.
Quod eſt utique faciendum, ſi erit incredibilis rei
ordo, & ipſa expoſitione fidem perditurus. Interim
per partes diſſolvitur quod contextu nocet: & ple-
rumque id eſt tutius. Quædam contradictiones na-
tura ſunt ſingulæ: id exemplis non eget. *Communia*
bene apprehenduntur, non tantum quia utriuſque
ſunt partis, ſed quia plus proſunt reſpondenti. Ne-
que enim pigebit, quod ſæpe monui, referre. Com-
mune qui prior dicit, contrarium facit. Eſt enim
contrarium, quo adverſarius bene uti poteſt. *At e-
nim non veriſimile eſt, tantum ſcelus M. Cottam eſſe com-
mentum. Quid? hoc veriſimile eſt tantum ſcelus Oppium
eſſe conatum?* Artificis autem eſt, invenire in actio-
ne adverſarii quæ inter ſemet ipſa pugnent, aut
pugnare videantur: quæ aliquando ex rebus ipſis ma-
nifeſta ſunt: ut in cauſſa Cæliana: *Clodia aurum ſe
Cælio commodaſſe dicit, quod ſignum magnæ familiaritatis
eſt: venenum ſibi paratum, quod ſummi odii argumentum
eſt*.

est. Tubero Ligarium accusat, *quod is in Africa fuerit: & queritur, quod ab eo ipse in Africam non sit admissus*. Aliquando vero præbet ejus rei occasionem minus considerata ex adverso dicentis oratio: quod accidit præcipue cupidis sententiarum, ut ducti occasione dicendi non respiciant, quid dixerint, dum locum præsentem, non totam caussam intuentur. Quid tam videri potest contra Cluentium, quam censoria nota? Quid tam contra eumdem, quam filium ab Egnatio corrupti judicii, quo Cluentius 469
Oppianicum circumvenisset, crimine exheredatum? At hæc Cicero pugnare invicem ostendit. *Sed tu, Acci, consideres, censeo, diligenter, utrum censorium judicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii: leve est, quod censores de ceteris subscripserunt. Ipsum enim Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu ejecerunt. Sin autem censorium: hunc ipsum Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredavit, censores in senatu, cum patrem ejicerent, retinuerunt*. Illa magis vitiose dicuntur, quam acute reprehenduntur, *argumentum dubium* pro necessario, *controversum* pro confesso, *commune* pro proprio, *vulgare*, *supervacuum*, *constitutum contra fidem*. Nam & illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant, quod probandum est: de facto disputent, cum de auctore quæratur: impossibilia aggrediantur: pro effectis relinquant vixdum inchoata: de homine dicere, quam de caussa malint: hominum vitia rebus assignent: ut si quis decemviratum accuset, non Appium: manifestis re- 470
pugnent: dicant quod aliter accipi possit: summam quæstionis non intueantur: non ad proposita respondeant: quod unum aliquando recipi potest, cum mala caussa adhibitis extrinsecus remediis tuenda est, ut *cum peculatus reus Verres, fortiter & industrie tuitus contra piratas Siciliam dicitur*. Eadem adversus contradictiones nobis oppositas præcepta sunt: hoc

tamen amplius, quod circa eas multi duobus vitiis diverſis laborant. Nam quidam etiam in foro tamquam rem moleſtam & odioſam prætereunt: & iis plerumque quæ compoſita domo attulerunt, contenti, ſine adverſario dicunt: & ſcilicet multo magis in ſcholis, in quibus non ſolum contradictiones omittuntur, verum etiam materiæ ipſæ ſic plerumque finguntur, ut nihil dici pro parte altera poſſit. Alii diligentia lapſi, verbis etiam vel ſententiolis omnibus reſpondendum putant, quod eſt & infinitum, & ſupervacuum. non enim cauſſa reprehenditur, ſed actor: quem ego ſemper videri malim ſic diſertum, ut, ſi dixerit quod rei proſit, ingenii credatur laus eſſe, non cauſſæ: ſi forte quod lædat, cauſſæ, non ingenii culpa. Itaque illæ reprehenſio-
471 nes, aut obſcuritatis, qualis *in Rullum* eſt: aut infantiæ in dicendo, qualis *in Piſonem*: aut inſcitiæ rerum verborumque, & inſulſitatis etiam, qualis *in Antonium* eſt, accommodantur juſtis odiis: ſuntque utiles ad conciliandum iis quos inviſos facere volueris, odium. Alia reſpondendi patronis ratio: & aliquando tamen eorum non *oratio* modo, ſed *vita* etiam, *vultus* denique, *inceſſus*, *habitus* recte incuſari ſolet: ut adverſus Quintium Cicero, non hæc ſolum, *ſed ipſam etiam prætextam demiſſam ad talos*, inſectatus eſt. Preſſerat enim turbulentis concionibus Cluentium Quintius. Nonnumquam elevandæ invidiæ gratia, quæ aſperius dicta ſunt, eluduntur: ut a Cicerone Triarius. Nam cum Scauri columnas per urbem plauſtris vectas eſſe dixit, *Ego porro*, inquit, *qui Albanas habeo columnas, clitellis eas apportavi*. Et magis hoc in accuſatores conceſſum eſt, quibus conviciari aliquando patrocinii fides cogit. Illa vero adverſus omnes & recepta, & non inhumana
472 conqueſtio, ſi callide quid tacuiſſe, breviaſſe, obſcuraſſe, diſtuliſſe dicuntur. Defenſionis quoque permu-

mutatio reprehenditur ſæpe, ut Attius adverſus Cluentium, Æſchines adverſus Cteſiphontem facit: cum ille Ciceronem lege uſurum modo, hic minime de lege dicturum Demoſthenem queritur. Declamatores vero in primis ſunt admonendi, ne contradictiones eas ponant quibus facillime reſponderi poſſit: neu ſibi ſtultum adverſarium fingant. Facimus autem, quod maxime uberes loci, popularesque ſententiæ naſcuntur, materiam dicendi nobis, quo volumus, ducentibus: ut non ſit inutilis ille verſus,

Non male reſpondit, male enim prior ille rogarat.

Fallet hæc nos in foro conſuetudo, ubi adverſario, non ipſi nobis reſpondebimus. Ajunt, Accium interrogatum, cur cauſſas non ageret, cum apud eum in tragœdiis tanta vis eſſet optime reſpondendi; hanc reddidiſſe rationem, *quod illic ea dicerentur quæ ipſe vellet, in foro dicturi adverſarii eſſent quæ minime vellet*. Ridiculum eſt ergo in exercitationibus quæ 473
foro præparantur, prius cogitare quid reſponderi, quam quid ex diverſo dici poſſit. Et bonus præceptor non minus laudare diſcipulum debet, ſi quid pro diverſa, quam ſi quid pro ſua parte acriter excogitarit. Rurſus aliquid in ſcholis permittendum ſemper, in foro raro. Nam loco a petitore primo contradictione uti quî poſſumus, ubi vera res agitur, cum adverſarius adhuc nihil dixerit? Incidunt tamen plerique in hoc vitium vel conſuetudine declamatoria, vel etiam cupiditate dicendi: dantque de ſe reſpondentibus venuſtiſſimos luſus, cum modo ſe vero nihil dixiſſe, neque tam ſtulte dicturos: modo bene admonitos ab adverſario, & agere gratias, quod adjuti ſint, jocantur, frequentiſſime vero, id quod firmiſſimum eſt, numquam iis reſponſurum adverſarium fuiſſe, quæ propoſita non eſſent niſi illa ſciret vera eſſe, & ad fatendum conſcientia eſset impulſus: ut pro Cluentio Cicero, *Nam hoc perſæpe*

dixisti, tibi sic renunciari, me habere in animo caussam hanc præsidio legis defendere. itane est? ab amicis imprudentes videlicet prodimur? & est nescio quis de iis quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarium deferat? Quisnam hoc tibi renunciavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem narravi? Nemo (ut opinor) in culpa est. nimirum tibi istud lex ipsa renunciavit. At quidam, contradictione non contenti, totos etiam
474 locos explicant, *Scire se hoc dicturos adversarios, & ita persecuturos.* Quod factum venuste nostris temporibus elusit Vibius Crispus, vir ingenii jucundi & elegantis: *Ego vero*, inquit, *ista non dico: quid enim attinet illa bis dici?* Nonnumquam tamen aliquid simile contradictioni poni potest, si quid ab adversario testationibus comprehensum in advocationibus jactatum sit. Respondebimus enim rei ab illis dictæ, non a nobis excogitatæ: aut si id genus erit caussæ, ut proponere possimus certa, extra quæ dici nihil possit: ut cum res furtiva in domo deprehensa sit, dicat necesse est reus, aut se ignorante illatam, aut depositam apud se, aut donatam sibi. quibus omnibus, etiam si proposita non sint, responderi potest. At in scholis recte & contradictionibus occurremus,
475 ut in utrumque locum, id est primum & secundum, simul exerceamur. Quod nisi fecerimus, numquam utemur contradictione: non enim erit cui respondeamus. Est & illud vitium, nimium solliciti, & circa omnia momenta luctantis. Suspectam enim facit judici caussam, & frequenter, quæ statim dicta omnem dubitationem sustulissent, dilata ipsis præparationibus fidem perdunt, quia patronus & aliis crediderit opus fuisse. Fiduciam igitur orator præ se ferat, semperque ita dicat, tamquam de caussa optime sentiat. Quod (sicut omnia) in Cicerone præcipuum est. Nam illa summa cura securitatis est similis, tantaque in oratione auctoritas, ut probationis locum

locum obtineat, dubitare nobis non audentibus. Porro qui ſcierit, quid pars adverſa, quid noſtra habeat valentiſſimum, facile judicabit, quibus maxime rebus vel occurrendum ſit, vel inſtandum. Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris. Nam ſi agimus, noſtra confirmanda ſunt primum: tum, quæ noſtris opponuntur, refutanda. Si reſpondemus, prius incipiendum eſt a refutatione. Naſcuntur autem ex his quæ contradictioni oppoſuimus, aliæ 476
contradictiones, euntque interim longius: *ut gladiatorum manus, quæ ſecunda vocantur, ſiunt & tertia, ſi prima ad evocandum adverſarii ictum prolata erat: & quarta, ſi geminata captatio eſt, ut bis cavere, bis repetere oportuerit*. Quæ ratio & ultra ducit. Sed illa etiam quam ſupra oſtendi, ſimplicem ex affectibus atque ex affirmatione ſola probationem recipit refutatio; qualis eſt illa Scauri, de qua ſupra dixi: quin neſcio, an etiam frequentior, ubi quid negatur. Videndum præcipue utrique parti, ubi ſit rei ſumma. Nam fere accidit, ut in cauſſis multa dicantur, de paucis judicetur. In his probandi refutandique ratio eſt, ſed adjuvanda viribus dicentis, & adornanda. Quamlibet enim ſint ad dicendum, quod volumus, accommodata, tamen erunt infirma, niſi majore quodam oratoris ſpiritu impleantur. Quare & illi 477
communes loci *de teſtibus*, *de tabulis*, *de argumentis*, aliiſque ſimilibus, magnam vim animis judicum afferunt, & hi proprii, quibus factum quodque laudamus, aut contra, juſtum vel injuſtum docemus, majus aut minus, aſperius aut mitius. Ex his autem alii ad comparationem ſingulorum argumentorum faciunt, alii ad plurium, alii ad totius cauſſæ inclinationem. Ex quibus ſunt qui præparent animum judicis; ſunt qui confirment. Sed præparatio quoque aut confirmatio aliquando totius cauſſæ eſt, aliquando partium, & perinde ut cuique conve-

niunt,

niunt, subjicienda. Ideoque miror, inter duos diversarum sectarum velut duces non mediocri contentione quæsitum, singulisne quæstionibus subjiciendi essent loci, ut Theodoro placet: an prius docendus judex, quam movendus, ut præcipit Apollodorus: tamquam perierit hæc ratio media, & nihil cum ipsius caussæ utilitate sit deliberandum. Hæc præcipiunt qui ipsi non dicunt in foro: ut acies, a securis otiosisque compositæ, ipsa pugnæ necessitate turbentur. Namque omnes fere qui legem dicen-
478 di, quasi quædam mysteria, tradiderunt, certis non inveniendorum modo argumentorum locis, sed concludendorum quoque nos præceptis alligaverunt: de quibus brevissime prælocutus, quid ipse sentiam, id est, quid clarissimos oratores fecisse videam, non tacebo.

CAPUT XIV.

Quid enthymema, & quotuplex: quibus constet epicherema, & quomodo refellatur.

IGitur *enthymema* & *argumentum* ipsum, id est rem quæ probationi alterius adhibetur, appellant, & argumenti elocutionem. Eam vero dixi duplicem. Ex consequentibus, quod habet propositionem, conjunctamque ei protinus probationem: quale pro Ligario, *Caussa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte quod probari posset: nunc melior ea certe judicanda est, quam etiam Dii adjuverunt*. Habet enim propositionem probationemque, non habet conclusionem. Ita est ille imperfectus syllogismus. Ex pugnantibus vero, quod etiam solum *enthymema* quidam vocant, fortior multo probatio est. Tale
479 est Ciceronis pro Milone, *Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis*.

Quod

Quod quidem etiam aliquando multiplicari solet, ut est ab eodem, & pro eodem reo, factum, *Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune, non est ausus; hunc injuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitavit occidere?* Optimum autem videtur enthymematis genus, cum proposito dissimili vel contrario ratio subjungitur: quale est Demosthenis, *Non enim, si quid umquam contra leges factum est, idque tu es imitatus, idcirco te convenit pœna liberari: quin e contrario damnari multo magis. Nam ut, si quis eorum damnatus esset, tu hæc non scripsisses: ita, damnatus tu si fueris, non scribet alius.* Epicherematos & quatuor & quinque & sex etiam factæ sunt partes a quibusdam; Cicero maxime quinque defendit, ut sit *propositio*, deinde *ratio* ejus, tum *assumtio*, & ejus *probatio*, quinta *complexio:* quia vero interim & propositio non egeat rationis, & assumtio probationis, nonnumquam etiam comple- 480
xione opus non sit, & quadripartitam, & tripartitam, & bipartitam quoque fieri posse ratiocinationem. Mihi, & plurimis nihilo minus auctoribus, tres summum videntur. Nam ita se habet natura, ut sit de quo quæratur, & per quod probetur: tertium adjici potest velut ex consensu duorum antecedentium. Ita erit prima *intentio*, secunda *assumtio*, tertia *connexio*. Nam confirmatio primæ, ac secundæ partis exornatio, eisdem cedere possunt quibus subjiciuntur. Sumamus autem ex Cicerone quinque partium exemplum. *Melius gubernantur ea quæ consilio reguntur, quam quæ sine consilio administrantur.* Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus variis, & quam copiosissimis verbis approbari putant oportere. Hoc ego totum cum sua ratione unum puto: alioqui si ratio pars est, est autem varia ratio, plures partes esse dicantur. Assum-

tio-

tionem deinde ponit. *Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur.* Hujus assumtionis quarto in loco jam porro inducunt pro-
481 bationem, de quo idem quod supra, dico. Quinto inducunt loco complexionem, quæ aut id infert solum quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo, *Consilio igitur mundus administratur*: aut, unum in locum cum conduxerit breviter propositionem & assumtionem, adjungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: *Quod si melius geruntur quæ consilio, quam quæ sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur: consilio igitur mundus administratur.* Cui parti consentio. In tribus autem, quas fecimus, partibus non est forma semper eadem, sed una, in qua idem concluditur quod intenditur. *Anima immortalis est. Nam, quidquid ex seipso movetur, immortale est: anima autem ex seipsa movetur, immortalis igitur est anima.* Hoc fit non solum in singulis argumentis, sed in totis caussis quæ sunt simplices, & in quæstionibus. Nam & hæ primam habent propositionem, *Sacrilegium commisisti, hominem occidisti. Non, quisquis hominem occidit, cædis reus tenetur.* Deinde rationem. Sed hæc est in caussis & quæstionibus longior, quam in singulis argumentis. Et plerum-
482 que summa complexione, vel per enumerationem, vel per brevem conclusionem testantur, quid effecerint. In hoc genere propositio dubia est, de hac enim quæritur. Altera est complexio, non par intentioni, sed vim habens parem. *Mors nihil ad nos. nam, quod est dissolutum, sensu caret; quod autem sensu caret, nihil ad nos.* In alio genere non eadem propositio est quæ connexio. *Omnia animalia meliora sunt quam inanima; nihil autem melius est mundo; mundus igitur animal.* Hîc potest videri de re contentio. Potuit enim sic constitui ratiocinatio, *Animal*

mal

mal est mundus, omnia enim animalia meliora sunt quam inanima. Ceterum hæc propositio aut confessa est, ut proxima: aut probanda, ut, *Qui beatam vitam vivere volet, philosophetur oportet*. Non enim con- 483
ceditur. Cetera sequi, nisi confirmata prima parte, non possunt. Est & assumtio interim confessa: ut, *Omnes autem volunt beatam vitam vivere*. Interim probanda, ut illa, *Quod est dissolutum, sensu caret*: cum, soluta corpore anima an sit immortalis, vel ad tempus certum maneat, sit in dubio. Quam assumtionem alii *rationem* vocant, alii *epicherema*. *Epicherema* autem nullo differt a syllogismis, nisi quod illi & plures habent species, & vera colligunt veris. Epicherematis frequentior circa credibilia est usus. Nam si contingeret semper controversa confessis probare, vix esset in hoc genere usus oratoris. Nam quid ingenio est opus, ut dicas, *Bona ad me pertinent, solus enim sum filius defuncti, vel solus heres: cum jure bonorum possessio testati secundum tabulas testamenti detur, ad me igitur pertinent?* Sed cum ipsa ratio in 484
quæstionem venit, efficiendum est certum id quod probaturi sumus, quod incertum est: ut si ipsa forte intentione dicatur, *Aut filius non es, aut non es legitimus, aut non es solus*. Itemque, *Aut heres non es, aut justum testamentum non est, aut capere non potes, aut habes coheredes*. Efficiendum est justum propter quod bona adjudicari nobis debeant. Sed tum est necessaria illa summa connexio, cum intervenit oratio largior. Aliquando sufficiunt intentio ac ratio, *Silent leges inter arma, nec se exspectari jubent, cum ei qui exspectare velit, ante injusta pœna luenda sit, quam justa repetenda*. Ideoque id enthymema quod est ex consequentibus, rationi simile dixerunt. Sed & singula quoque interim recte ponuntur: ut ipsum illud, *Silent leges inter arma*. Et a ratione fas est incipere, deinde concludere: ut ibidem, *Quod*

si duo-

si duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderet, interfici impune voluerunt: quis est qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet? Variat autem hic adhuc, & rursus rationem tertio loco ponit, *cum videat, aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus*. Prioris autem partis duxit ordinem: *Insidiatori autem & latroni quæ potest inferri injusta nex?* hæc intentio: *Quid comitatus nostri, quid gladii volunt?* hæc ratio: *Quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret*. hæc ex intentione & ratione connexio. Huic generi probationis tribus occurritur modis, id est, per omnes partes. Aut enim expugnatur intentio, aut assumtio, aut conclusio, nonnumquam omnia: sed hæc omnia tria sunt. Intentio expugnatur, *Jure occidi eum qui insidiatus sit*. Nam prima statim pro Milone quæstio est, *an sit ei fas lucem intueri qui a se hominem necatum esse fateatur*. Expugnatur assumtio omnibus iis quæ de refutatione diximus. Et ratio quidem nonnumquam est vera, cum ejus propositio vera non sit. Interim veræ propositionis falsa ratio est. *Virtus bonum est*, verum est. si quis rationem subjiciat, *quod ea locupletes faciat*, veræ intentionis falsa sit ratio. Connexio aut vera negatur, cum aliud colligit quam id quod ex prioribus conficitur: aut nihil ad quæstionem dicitur pertinere. Non est vera, sic, *Insidiator jure occiditur. nam qui curavit ut vim afferat ut hostis, debet etiam ut hostis repelli. recte igitur Clodius, ut hostis, occisus est*. Non utique. Nondum enim Clodium insidiatorem ostendimus: sed sit vera connexio, *Recte*
486 *igitur insidiator, ut hostis, occiditur*. Nihil ad nos. Nondum enim Clodius insidiator apparet. Sed ut potest esse vera intentio & ratio, & tamen falsa connexio: ita, si illa vera sunt, numquam est falsa connexio. *Enthymema* ab aliis oratorius syllogismus, ab

ab aliis pars dicitur syllogismi, propterea quod syllogismus utique conclusionem & propositionem habet, & per omnes partes efficit quod proposuit: enthymema tantum intenta intelligi contentum sit. Syllogismus talis, *Solum bonum virtus: nam id demum bonum est quo nemo male uti potest. virtute nemo male uti potest. bonum est ergo virtus.* Enthymema ex consequentibus, *Bonum est virtus, qua nemo male uti potest.* Et contra, *Non est bonum pecunia: non enim bonum quo quisquam male uti potest: pecunia potest quis male uti: non igitur bonum est pecunia.* Enthymema ex pugnantibus, *An bonum est pecunia, qua quisque potest male uti? Si pecunia, quæ est in argento signato, argentum est: qui argentum omne legavit, & pecuniam, quæ est in argento signato, legavit. Argentum autem omne legavit, igitur & pecuniam, quæ est in argento, legavit.* Habebit formam syllogismi. Oratori satis est dicere, *Cum argentum legaverit omne, pecuniam quoque legavit, quæ est in argento.* Peregisse mihi videor sa- 487
cra tradentium artes, sed consilio locus superest. Namque ego ut in oratione syllogismo quidem aliquando uti nefas non duco, ita constare totam, aut certe confertam esse aggressionum & enthymematum stipatione minime velim. Dialogis enim & dialecticis disputationibus erit similior, quam nostri operis actionibus, quæ quidem inter se plurimum differunt. Namque illi homines docti, & inter doctos verum quærentes, minutius & scrupulosius scrutantur omnia, & ad liquidum confessumque perducunt: ut qui sibi & inveniendi & judicandi vindicent partes, quarum alteram τοπικὴν, alteram κριτικὴν, vocant. Nobis ad aliorum judicia componenda est oratio, & sæpius apud omnino imperitos, atque aliarum certe ignaros literarum loquendum est: quos nisi & delectatione allicimus, & viribus trahimus, & nonnumquam turbamus affectibus:

ipsa

ipsa quæ justa ac vera sunt, tenere non possumus.
Locuples & speciosa vult esse eloquentia: quorum
nihil consequetur, si conclusionibus certis & cre-
bris, & in unam prope formam cadentibus concisa,
& contemtum ex humilitate, & odium ex quadam
servitute, & ex copia satietatem, & ex amplitudi-
ne fastidium tulerit. Feratur igitur non semitis,
sed campis: non uti fontes angustis fistulis collegun-
tur, sed, ut latissimi amnes, totis vallibus fluat, ac
488 sibi viam, si quando non acceperit, faciat. Nam
quid miserius legem illam, velut præformatas in-
fantibus literas, persequentibus, &, ut Græci di-
cere solent, *quem mater amictum dedit, sollicite custo-
dientibus?* Propositio ac conclusio ex consequentibus
& repugnantibus, non inspiret, non augeat, non
mille figuris variet ac verset: ut ea nasci, & ipsa
provenire naturâ, non manu facta, & arte suscepta,
magistrum fateri ubique videantur? Quis umquam
489 sic dicit Orator? Nonne apud ipsum Demosthenem
paucissima hujusmodi reperiuntur? Quæ apprehensa
Græci magis (nam hoc solum nobis pejus faciunt)
in catenas ligant, & inexplicabili serie connectunt,
& indubitata colligunt, & probant confessa, & se
antiquis per hoc similes vocant. Deinde interrogati
numquam respondebunt, quem imitentur. Sed de
figuris alio loco. Nunc illud adjiciendum, ne iis
quidem consentire me qui semper argumenta ser-
mone puro & dilucido & distincto, ceterum minime
lato ornatoque putant esse dicenda. Namque ea di-
stincta quidem ac perspicua debere esse confiteor: in
rebus vero minoribus etiam sermone ac verbis quam
maxime propriis, & ex usu. At si major erit mate-
ria, nullum ornatum his, qui modo non obscuret,
subtrahendum puto. Nam & sæpe plurimum lucis
affert illa translatio, cum etiam ipsi jurisconsulti,
quorum summus circa verborum proprietatem labor

est,

eſt, *litus* eſſe audeant dicere, qua fluctus eludit. Quoque quid natura magis aſperum, hoc pluribus condiendum eſt voluptatibus: & nimis ſuſpecta argumentatio, diſſimulatione: & multum ad fidem adjuvat audientis voluptas. Niſi forte exiſtimamus, Ciceronem male in hac ipſa argumentatione dixiſſe, *ſilere leges inter arma*, & *gladium nobis interim ab ipſis porrigi legibus*. His tamen habendus modus, ut ſint ornamento, non impedimento.

491 M. FAB.

QUINCTILIANI

DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER SEXTUS.

PROŒMIUM.

In quo de fortuna sua queritur.

Æc, Marcelle Victori, ex tua voluntate maxime ingressus, tum si qua ex nobis ad juvenes bonos pervenire posset utilitas, novissime pæne & necessitate quadam officii delegati mihi, sedulo laborabam, respiciens tamen illam curam meæ voluptatis, qui filio, cujus eminens ingenium sollicitam quoque parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis videbar: ut si me, quod æquum & optabile fuit, fata intercepissent, præceptore ta-
492 men patre uteretur. At me fortuna id agentem diebus ac noctibus, festinantemque metu meæ mortalitatis, ita subito prostravit, ut laboris mei fructus ad neminem minus, quam ad me, pertineret. Illum

enim,

enim, de quo summa conceperam, & in quo spem
unicam senectutis meæ reponebam, repetito vulne-
re orbitatis amisi. Quid nunc agam? aut quem ultra
esse usum mei, diis reprobantibus, credam? Nam
ita forte accidit, ut eum quoque librum quem *de
caussis corruptæ eloquentiæ* emisi, jam scribere aggres-
sus, simili ictu ferirer. Tunc igitur optimum fuit,
infaustum opus, & quidquid hoc est in me infelicium
literarum, super immaturum funus consumturis vi-
scera mea flammis injicere, neque hanc impiam vi-
vacitatem novis insuper curis fatigare. Quis enim
mihi bonus parens ignoscat, si studere amplius pos-
sum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, si
quis in me est alius usus vocis quam ut incusem deos, 493
superstes omnium meorum? nullam terras despice-
re providentiam tester? si non meo casu, cui tamen
nihil objici, nisi quod vivam, potest: at illorum cer-
te, quos utique immeritos mors acerba damnavit:
erepta mihi prius eorumdem matre, quæ nondum
expleto ætatis undevicesimo anno duos enixa filios,
quamvis acerbissimis rapta fatis, felix decessit. Ego
vel hoc uno malo sic eram afflictus, ut me jam nulla 494
fortuna posset efficere felicem. Nam cum omni vir-
tute, quæ in feminas cadit, functa, insanabilem at-
tulit marito dolorem: tum ætate tam puellari, præ-
sertim meæ comparata, potest & ipsa numerari in-
ter vulnera orbitatis. Liberis tamen superstitibus
oblectabar: & quod nefas erat, sæva, sed optabat
ipsa, me salvo maximos cruciatus præcipiti via ef-
fugit. Mihi filius minor quintum egressus annum,
ut in malis agerem, prior alterum ex duobus eruit
lumen. Non sum ambitiosus in malis, nec augere
lacrimarum caussas volo: utinamque esset ratio mi- 495
nuendi. Sed dissimulare quî possum, quid illi gratiæ
in vultu, quid jucunditatis in sermone, quos inge-
nii igniculos, quam præstantiam placidæ, & (quod

ſcio vix poſſe credi tantum) altæ mentis oſtenderet ?
qualis amorem quicumque alienus infans mereretur.
Illud vero inſidiantis, quo me validius cruciaret,
fortunæ fuit, ut ille mihi blandiſſimus, me ſuis nu-
tricibus, me aviæ educanti, me omnibus qui ſolli-
citare ſolent illas ætates, anteferret. Quapropter
illi dolori quem ex matre optima, atque laudem
omnem ſupergreſſa, paucos ante menſes ceperam,
gratulor. Minus enim eſt quod flendum meo no-
mine, quam quod illius gaudendum eſt. Una poſt
hæc Quinctiliani mei ſpe ac voluptate nitebar: &
poterat ſufficere ſolatio. Non enim floſculos, ſicut
prior, ſed jam decimum ætatis ingreſſus annum,
certos atque deformatos fructus oſtenderat. Juro per
mala mea, per infelicem conſcientiam, per illos
manes, numina doloris mei, has me in illo vidiſſe
496 virtutes ingenii, non modo ad percipiendas diſcipli-
nas, quo nihil præſtantius cognovi, plurima exper-
tus, ſtudiique jam tum non coacti (ſciunt præcepto-
res) ſed probitatis, pietatis, humanitatis, libera-
litatis, ut prorſus poſſit hinc eſſe tanti fulminis me-
tus, quod obſervatum fere eſt, celerius occidere fe-
ſtinatam maturitatem: & eſſe neſcio quam, quæ ſpes
tantas decerpat, invidiam, ne videlicet ultra quam
homini datum eſt, noſtra provehantur. Etiam illa
fortuita aderant omnia, vocis jucunditas claritaſque,
oris ſuavitas, & in utracumque lingua, tamquam ad
eam demum natus eſſet, expreſſa proprietas omnium
literarum. Sed hæc ſpes adhuc: illa majora, con-
ſtantia, gravitas, contra dolores etiam ac metus
robur. Nam quo ille animo, qua medicorum admi-
ratione menſium octo valetudinem tulit! ut me in
ſupremis conſolatus eſt! quam etiam deficiens, jam-
que non noſter, ipſum illum alienatæ mentis erro-
497 rem circa ſolas literas habuit! Tuoſne ego, o meæ
ſpes inanes, labentes oculos, tuum fugientem ſpiri-
tum

tum vidi ? Tuum corpus frigidum, exſangue complexus, animam recipere, auramque communem haurire amplius potui ? dignus his cruciatibus, quos fero, dignus his cogitationibus. Téne conſulari nuper adoptione ad omnium ſpes honorum patris admotum, te avunculo prætori generum deſtinatum, te omnium ſpe Atticæ eloquentiæ candidatum, ſuperſtes parens tantum ad pœnas, amiſi ? 498
Et ſi non cupido lucis, certe patientia vindicet te reliqua mea ætate. Nam fruſtra mala omnia ad crimen fortunæ relegamus. Nemo, niſi ſua culpa, diu dolet. Sed vivimus, & aliqua vivendi ratio quærenda eſt: credendumque doctiſſimis hominibus, qui unicum adverſorum ſolatium literas putaverunt. Si quando tamen ita reſederit præſens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inſeri poſſit, non injuſte petierim moræ veniam. Quis enim dilata ſtudia miretur, quæ potius non abrupta eſſe mirandum eſt ? Tum ſi qua minus fuerint effecta iis quæ levius adhuc afflicti cœperamus, imperitiæ aut fortunæ remittantur: quæ, ſi quid mediocrium alioqui noſtro ingenio virium fuit, ut non exſtinxerit, de- 499
bilitavit tamen. Sed vel propter hoc nos contumacius erigamus, quod illam ut perferre nobis difficile eſt, ita facile contemnere. Nihil enim ſibi adverſus me reliquit, & infelicem quidem, ſed certiſſimam tamen attulit mihi ex his malis ſecuritatem. Boni autem conſulere noſtrum laborem vel propter hoc certum eſt, quod in nullum jam proprium uſum perſeveramus, ſed omnis hæc cura ad alienos, ut alienis utilis (ſi modo quid utile ſcribimus) ſpectat. Nos miſeri, ſicut facultates patrimonii noſtri, ita hoc opus aliis paravimus, aliis relinquemus.

500
CAPUT I.

De Conclusione, seu Peroratione.

PEroratio sequebatur, quam *cumulum* quidam, *conclusionem* alii vocant. Ejus duplex ratio est, posita aut in rebus, aut in affectibus. Rerum repetitio & congregatio, quæ Græce dicitur ἀνακεφαλαίωσις, a quibusdam Latinorum *enumeratio*, & memoriam judicis reficit, & totam simul caussam ponit ante oculos, &, etiamsi per singula minus moverat, turbâ valet. In hac, quæ repetemus, quam brevissime dicenda sunt, &, quod Græco verbo patet, decurrendum per capita. Nam si morabimur, non jam enumeratio, sed altera quasi fiet oratio. Quæ autem enumeranda videntur, cum pondere aliquo dicenda sunt, & aptis excitanda sententiis, & figuris utique varianda: alioqui nihil est odiosius recta illa repetitione, velut memoriæ judicum diffidentis. Sunt autem innumerabiles: optimeque in Verrem Cicero, *Si pater ipse judicaret, qua diceret, cum hac probarentur?* & deinde subjecit enumeratio-
501 nem. Aut cum idem in eumdem, per invocationem deorum spoliata a prætore templa dinumerat. Licet & dubitare, num quid nos fugerit, & quid responsuri sint adversarii his & his: aut quam spem accusator habeat omnibus ita defensis. Illa vero jucundissima, si contingat aliquod ex adversario ducere argumentum: ut si dicas, *Reliquit vero hanc partem caussa.* aut, *Invidia premere maluit.* aut, *Ad preces confugit.* &, *Merito, cum sciret hac & hac.* Sed non sunt singulæ species prosequendæ, ne sola videantur quæ forte nunc dixero: cum occasiones & ex caussis, & ex dictis adversariorum, & ex quibusdam fortuitis quoque oriantur. Nec referenda modo nostra,

sed

ſed poſtulandum etiam ab adverſariis, ut ad quædam reſpondeant. Id autem, ſi & actionis ſupererit locus, & ea propoſuerimus quæ refelli non poſſunt. Nam provocare quæ inde ſint fortia, non arguentis eſt, ſed monentis. Id unum epilogi genus viſum eſt pleriſque Atticorum, & philoſophis fere omnibus qui de arte oratoria ſcriptum aliquid reliquerunt. Id ſenſiſſe Atticos credo, quia Athenis affectus movere etiam per præconem prohibebatur orator. Phi- 502
loſophos minus miror, apud quos vitii eſt loco, affici: nec boni mores videntur, ſic a vero judicem averti: nec convenire bono viro vitiis uti. Neceſsarios tamen affectus fatebuntur, ſi aliter obtineri vera, & juſta, & in commune profutura non poſſint. Ceterum illud conſtitit inter omnes, etiam in aliis partibus actionis, ſi multiplex cauſsa ſit, & pluribus argumentis defenſa, utiliter ἀνακεφαλαίωσιν fieri ſolere: ſicut nemo dubitaverit multas eſse cauſsas in quibus nullo loco ſit neceſsaria, ſi breves & ſimplices fuerint. Hæc pars *perorationis* accuſatori patronoque æque communis eſt. Affectibus quoque eiſdem fere utuntur: ſed rarius hic, ille ſæpius ac magis. Nam huic concitare judices, illi flectere convenit. Verum & accuſator habet interim lacrimas ex miſeratione ejus rei quem ulciſcitur: & reus de indignitate calumniæ conſpirationis vehementius interim queritur. Dividere igitur hæc officia commodiſſimum, quæ plerumque ſunt, ut dixi, prooemio ſimilia, ſed liberiora, plenioraque. Inclinatio enim judicum ad nos petitur initio parcius, cum admitti ſatis eſt, & oratio tota ſupereſt. In epilogo vero eſt, qualem animum judex in conſilium ferat, & jam nihil amplius dicturi ſumus, nec reſtat quo ſervemus. Eſt igitur utriſque commune, conciliare ſibi, avertere ab adverſario judicem, concitare affectus, & 503
componere. Et breviſſimum quidem hoc præceptum

dari utrique parti potest, ut totas caussæ suæ vires orator ante oculos ponat: &, cum viderit, quid *invidiosum*, *favorabile*, *invisum*, *miserabile* aut sit in rebus, aut videri possit, ea dicat quibus, si judex esset ipse, maxime moveretur. Sed certius est ire per singula. Et quæ conciliant quidem accusatorem, in præceptis exordii jam diximus. Quædam tamen, quæ illic ostendere satis est, in peroratione implenda sunt magis, si contra impotentem, invisum, perniciosum suscepta caussa est: si judicibus ipsis aut gloriæ damnatio rei, aut deformitati futura absolutio. Nam egregie in Vatinium Calvus, *Factum*, inquit, *ambitum scitis omnes, & hoc vos scire omnes sciunt*. Cicero quidem in Verrem etiam *emendari posse infamiam judiciorum damnato reo* dicit: quod est unum ex supradictis. Metus etiam si est adhibendus, ut facit idem, hunc habeat locum fortiorem, quam in prooemio. Qua de re quid sentirem, alio jam libro exposui. Concitare quoque invidiam, odium, iram, liberius in peroratione contingit: quorum *invidiam* gratia, *odium* turpitudo, *iram* offensio judicis facit, si contumax, arrogans, securus sit, qui non ex facto modo, dictove aliquo, sed vultu, habitu, aspectu moveri solet. Egregieque nobis adolescentibus dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur, Græce quidem, sed in hunc sensum, *Erubescis Cæsarem timere*. Summa tamen concitandi affe-
504 ctus accusatori in hoc est, ut id quod objicit, aut quam atrocissimum, aut etiam, si fieri potest, quam maxime miserabile esse videatur. Atrocitas crescit ex his, *quid factum sit*, *a quo*, *in quem*, *quo animo*, *quo tempore*, *quo loco*, *quo modo*: quæ omnia infinitos anfractus habent. Pulsatum querimur: de re primum ipsa dicendum: tum *si senex*, *si puer*, *si magistratus*, *si probus*, *si bene de repub. meritus*. Etiam si percussus sit a vili aliquo contemtoque: vel ex contra-

tra-

trario a potente nimium, vel ab eo a quo minime
oportuit. Et si die forte sollemni, aut iis tempori-
bus cum judicia ejus rei maxime exercerentur, aut
in sollicito civitatis statu. Item *in theatro*, *in templo*,
in concione crescit invidia. Et si non errore, nec ira,
vel etiam si forte ira, sed iniqua, quod patri affuis-
set, quod respondisset, quod honores contra pete-
ret: & si plus etiam videri potest voluisse, quam fe-
cit. Plurimum tamen affert atrocitatis modus, si
graviter, si contumeliose: ut Demosthenes ex par-
te percussi corporis, ex vultu ferientis, ex habitu
invidiam Midiæ quærit. *Occisus est, utrum ferro, an
igne, an veneno; uno vulnere, an pluribus; subito,
an exspectatione tortus*, ad hanc partem maxime per-
tinet. Utitur frequenter accusator & miseratio-
ne, cum aut ejus casum quem ulciscitur, aut li- 505
berorum, aut parentum solitudinem conqueritur.
Etiam futuri temporis imagine judices movet, qui
maneant eos casus qui de vi & injuria questi sunt,
nisi vindicentur: *fugiendum de civitate, cedendum bo-
nis, aut omnia, quæcumque inimicus fecerit, perferen-
da*. Sed sæpius id est accusatoris, avertere judi-
cem a miseratione, qua reus sit usurus, atque ad
fortiter judicandum concitare. Cujus loci est et-
iam occupare quæ dicturum facturumve adversari-
um putes. Nam & cautiores ad custodiam suæ re-
ligionis judices facit, & gratiam responsuris au-
fert, cum ea quæ prædicta sunt ab accusatore,
jam, si pro reo petentur, non sint nova: ut Servius
Sulpicius contra Aufidiam, *ne signatorum ab ipsis dis-
crimen objiciatur sibi*, præmonet. Nec non ab Æschi-
ne, quali sit usurus Demosthenes actione, prædictum
est. Docendi interim quoque judices, quid roganti-
bus respondere debeant: quod est unum repetitionis
genus. Periclitantem vero commendat *dignitas*, &
studia fortia, & *suscepta bello cicatrices*; & *nobilitas*, &

me-

merita majorum. Hoc, quod proxime dixi, Cicero atque Asinius certatim sunt usi: pro Scauro patre hic, ille pro filio. Commendat & caussa periculi, si suscepisse inimicitias ob aliquod factum honestum videtur: præcipue *bonitas*, *humanitas*, *misericordia*. Ju-
506 ste enim tunc petere ea quisque videtur a judice quæ alii ipse præstiterit. Referenda pars hæc quoque ad *utilitatem reipub. ad judicum gloriam*, *ad exemplum*, *ad memoriam posteritatis*. Plurimum tamen valet miseratio, quæ judicem flecti non tantum cogit, sed motum quoque animi sui lacrimis confiteri. Hæc petentur aut ex iis *quæ passus est reus*, aut ex iis *quæ tum maxime patitur*, aut ex iis *quæ damnatum manent*: quæ & ipsa duplicantur, cum dicimus, *ex qua illi fortuna*, *& in quam recidendum sit*. Affert in his momentum & ætas, & sexus, & pignora: *liberi*, dico, & *parentes*, & *propinqui*. Quæ omnia tractari varie solent. Nonnumquam etiam & ipse patronus has partes subit: ut Cicero pro Milone, *O me miserum! ô me infelicem! Revocare me tu in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero?* Maximeque si (ut tunc accidit) non convenient ei qui accusatur, preces. Nam quis ferret Milonem pro capite suo supplicantem, qui a se virum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset, fateretur? Ergo & ille captavit ex illa præstantia animi favorem, & in locum lacrimarum ejus ipse successit. His præcipue locis utiles sunt *prosopopœja*, id est, fictæ alienarum personarum orationes, qua-
507 les litigatorem decent, vel patronum. Mutæ tamen res movent, aut cum ipsis loquimur: aut cum ipsas loqui fingimus. Ex personis quoque trahitur affectus. Non enim audire judex videtur aliena mala deflentes, sed sensum ac vocem auribus accipere miserorum, quorum etiam mutus aspectus lacrimas movet: quantoque essent miserabiliora, si ea dicerent ipsi,

ipsi, tanto sunt quadam sua portione ad efficiendum potentiora, cum velut ipsorum ore dicuntur: ut scenicis actoribus eadem vox, eadem pronuntiatio plus ad movendos affectus sub persona valet. Itaque idem Cicero, quamquam preces non dat Miloni, eumque potius animi præstantia commendat, accommodavit ei tamen & verba, & convenientes etiam forti viro conquestiones. *O frustra, inquit, mei suscepti labores! O spes fallaces! O cogitationes inanes meæ!* Numquam tamen debet esse longa miseratio: nec sine caussa dictum est, *Nihil facilius, quam lacrimas, inarescere*. Nam cum etiam veros dolores mitiget tempus, citius evanescat necesse est illa quam dicendo effinximus, imago: in qua si moramur, lacrimis fatigatur auditor, & requiescit, & ab illo quem ceperat, impetu ad rationem redit. Non patiamur igitur frigescere hoc opus: & affectum, cum ad summum 508 perduxerimus, relinquamus: nec speremus fore, ut aliena quisquam diu ploret. Ideoque cum in aliis, tum maxime in hac parte debet crescere oratio: quia, quidquid non adjicit prioribus, etiam detrahere videtur: & facile deficit affectus qui descendit. Non solum autem dicendo, sed etiam faciendo quædam, lacrimas movemus: unde & producere ipsos qui periclitentur, squalidos atque deformes, & liberos eorum ac parentes, institutum, & ab accusatoribus ostendi cruentum gladium, & lecta e vulneribus ossa, & vestes sanguine perfusas videmus, & vulnera resolvi, ac verberata corpora nudari. Quarum rerum ingens plerumque vis est, velut in rem præsentem animos hominum ducentium. Et populum Romanum egit in furorem prætexta Caji Cæsaris prolata in foro cruenta. Sciebatur interfectum eum, corpus denique ipsum impositum lecto erat: vestis tamen illa, sanguine madens, ita repræsentavit imaginem sceleris, ut non occisus esse

Cæ-

Cæſar, ſed tum maxime occidi videretur. Sed non
ideo probaverim, quod factum & lego, & ipſe ali-
quando vidi, depictam tabulam ſupra Jovem in ima-
509 ginem rei cujus atrocitate judex erat commoven-
dus. Quæ enim eſt actoris infantia, qui mutam il-
lam effigiem magis, quam orationem, pro ſe putet
locuturam? At ſordes, & ſquallores, & propinquo-
rum quoque ſimilem habitum ſcio profuiſſe, & ma-
gnum ad ſalutem momentum preces attuliſſe. Qua-
re & obſecratio illa judicum *per chariſſima pignora*,
utique ſi & reo ſint *liberi*, *conjux*, *parentes*, utilis e-
rit. Et deorum etiam invocatio velut ex bona con-
ſcientia profecta videri ſolet. Stratum denique jace-
re, & genua complecti: niſi ſi tamen perſona nos,
& anteacta vita, & rei conditio prohibebit. Quæ-
dam enim tam fortiter tuenda, quam facta ſunt.
Verum ſic eſt habenda auctoritatis ratio, ne ſit in-
viſa ſecuritas. Fuit quondam inter hæc omnia po-
tentiſſimum id quo Lucium Murenam Cicero accu-
ſantibus clariſſimis viris eripuiſſe præcipue vide-
tur. Perſuaſit enim, nihil eſſe ad præſentem rerum
ſtatum utilius, *quam pridie Calend. Januarias ingredi
conſulatum*. Quod genus noſtris temporibus totum
510 pæne ſublatum eſt, cum omnia curæ tutelæque u-
nius innixa periclitari nullo judicii exitu poſſint.
De accuſatoribus & reis ſum locutus, quia in peri-
culis maxime verſatur affectus. Sed privatæ quoque
cauſſæ utrumque habent perorationis genus: & il-
lud quod eſt ex enumeratione probationum, &
hoc quod ex lacrimis: ſi aut ſtatu periclitari, aut
opinione litigator videtur. Nam in parvis quidem
litibus has tragœdias movere tale eſt, quale ſi perſo-
nam Herculis & *cothurnos aptare infantibus velis*. Il-
lud ne indignum quidem admonitione, ingens in e-
pilogis, meo judicio, verti diſcrimen, quomodo ſe
dicenti, qui excitatur, accommodet. Nam & *im-*

peri-

peritia, & *rusticitas*, & *rigor*, & *deformitas afferunt* interim *frigus:* diligenterque hæc sunt actori providenda. Equidem repugnantes eos patrono, & nihil vultu commotos, & intempestive ridentes, & facto aliquo vel ipso vultu risum moventes sæpe etiam vidi, præcipue vero cum aliqua velut scenice fiunt.
Transtulit patronus aliquando puellam, quæ soror 511
esse adversarii dicebatur (nam de hoc lis erat) in adversa subsellia, tamquam in gremio fratris relicturus. at is a nobis præmonitus discesserat. Tum ille, alioqui vir facundus, inopinatæ rei casu obmutuit, & infantem suam frigidissime reportavit. Alius imaginem mariti pro rea proferre magni putavit: at ea sæpius risum fecit. Nam & ii quorum officii erat, ut traderent eam, ignari qui esset epilogus, quoties respexisset patronus, offerebant palam, & prolata novissime, deformitate ipsa (nam senis cadaveri infusa) præteritam quoque orationis gratiam perdidit. Nec ignotum quid Glyconi, cui *Spiridion* fuit cognomen, acciderit. Huic puer, quem in jus productum, quid fleret, interrogabat, *ex pædagogo se vellicari* respondit. Sed nihil illa contra Cepasios Ciceronis fabula efficacius ad pericula epilogorum. Omnia tamen hæc tolerabilia, quibus actionem mutare facile est: at qui a stilo non recedunt, aut con- 512
ticescunt ad hos casus, aut frequentissime falsa dicunt. Inde est enim, *Tendit ad vestra genua supplices manus*. &, *Hæret in complexu liberorum miser*. &, *Revocat ecce me*. etsi nihil horum is de quo dicitur, faciat. Et e scholis hæc vitia, in quibus omnia libere fingimus, & impune, quia pro facto est quidquid volumus. non admittit hoc idem veritas fori. Egregieque Cassius Severus diceuti adolescentulo, *Quid me torvo vultu intueris, Severe? Non me hercule*, inquit, *faciebam, sed sic scripsisti, ecce*. &, quam potuit, truculentissime eum aspexit. Illud præcipue mo-

monendum, ne quis niſi ſummis ingenii viribus ad movendas lacrimas aggredi audeat. Nam ut eſt longe vehementiſſimus hic, cum invaluit, affectus, ita, ſi nihil efficit, tepet: quem melius infirmus actor tacitis judicum cogitationibus reliquiſſet. Nam & vultus, & vox, & ipſa illa excitati rei facies, ludibrio etiam plerumque ſunt hominibus quos non permoverunt. Quare metiatur ac diligenter æſtimet vires ſuas actor: &, quantum onus ſubiturus ſit, intelligat. Nihil habet iſta res medium, ſed aut lacrimas meretur, aut riſum. Non autem commovere tantum miſerationem, ſed etiam diſcutere, epilogi eſt proprium; quum oratione continua, quæ motos lacrimis judices ad juſtitiam reducat, tum etiam quibuſdam urbane dictis: quale eſt, *Date puero panem, ne ploret*. Et corpulento litigatori, cujus adverſarius, item puer, circa judices erat, ab advoca-
513 to latus, *Quid faciam? ego te bajulare non poſſum*. Sed hæc tamen non debent eſſe mimica. Ita neque illum probaverim qui inter clariſſimos ſui temporis oratores fuit, qui, pueris in epilogum productis, talos projecit in medium, quos illi diripere cœperunt. Namque hæc ipſa diſcriminis ſui ignorantia potuit eſſe miſerabilis. Neque illum qui, cum eſſet cruentus gladius ejus ab accuſatore prolatus, quo is hominem probabat occiſum, ſubito ex ſubſelliis ut territus fugit, &, capite ex parte velato, cum ad agentem ex turba proſpexiſſet, interrogavit, *an jam ille cum gladio receſſiſſet*. Fecit enim riſum; ſed ridiculus fuit. Diſcutiendæ tamen oratione hujuſmodi ſcenæ. Egregieque Cicero, qui & contra imaginem Saturnini pro Rabirio graviter, & contra juvenem cujus ſubinde vulnus in judicio reſolvebatur, pro Vareno multa dixit urbane. Sunt & illi leniores epilogi, quibus adverſario ſatisfacimus: ſi forte ſit ejus perſona talis, ut illi debeatur reverentia, aut quum amice

ali-

aliquid commonemus, & ad concordiam hortamur:
quod est genus egregie tractatum a Passieno, cum
Domitiæ uxoris suæ pecuniariam litem adversus fra- 514
trem ejus Ænobarbum ageret. Nam quum de ne-
cessitudine multa dixisset, de fortuna quoque, qua
uterque abundabat, adjecit, *Nihil vobis minus deest,*
quam de quo contenditis. Omnes autem hos affectus,
etiam si quibusdam videntur in procemio atque in e-
pilogo sedem habere, in quibus sane sunt frequentis-
simi, tamen aliæ quoque partes recipiunt, sed bre-
viores, ut cum ex his plurima sint reservanda. At
hîc, si usquam, totos eloquentiæ aperire fontes licet.
Nam ex his, si bene diximus reliqua, possidemus jam
judicum animos: &, confragosis atque asperis eve-
cti, tota pandere possumus vela: &, cum sit maxi-
ma pars epilogi amplificatio, verbis atque sententiis
uti licet magnificis, atque ornatis. Tunc est com-
movendum theatrum, quum ventum est ad ipsum il-
lud quo veteres tragœdiæ comœdiæque clauduntur,
Plaudite. In aliis autem partibus tractandus af-
fectus erit, ut quisque nascetur. Nam neque expo-
ni sine hoc res atroces & miserabiles debent. Cum
de qualitate alicujus rei quæstio est, probationibus
uniuscujusque rei recte subjungitur. Ubi vero con-
junctam ex pluribus caussam agimus, etiam necesse
erit uti pluribus quasi epilogis: ut in Verrem Cice-
ro fecit. Nam & Philodamo, & navarchis, & cru-
ciatis civibus Romanis, & aliis plurimis suas lacri-
mas dedit. Sunt qui hos μερικὰς ἐπιλόγους vocent,
quo partitam perorationem significant. Mihi non 515
tam partes ejus, quam species videntur. Si quidem
hæc epilogi & perorationis nomina ipsa aperte satis
ostendunt, hanc esse consummationem orationis.

CA-

CAPUT II.

De divisione affectuum : & quomodo movendi sint .

QUamvis autem pars hæc judicialium caussarum sit summa , præcipueque constet *affectibus*, & aliqua de his necessario dixerim ; non tamen potui , ac ne debui quidem locum istum in unam speciem concludere . Quare adhuc opus superest, cum ad obtinenda quæ volumus , potentissimum , tum supradictis multo difficilius, movendi judicum animos, atque in eum quem volumus , habitum formandi , & velut transfigurandi . Qua de re pauca , quæ postulabat hæc materia , sic attigi , ut magis , quid oporteret fieri , quam quo id modo consequi possemus , ostenderem . Nunc altius omnis rei repetenda ratio est . Nam & per totam (ut diximus) caussam locus est *affectibus :* & eorum non simplex natura , nec in transitu tractanda , quo nihil majus afferre vis orandi potest . Nam cetera forsitan tenuis quoque & angusta ingenii vena , si modo vel doctrina vel usu sit adjuta , generare , atque ad frugem aliquam perducere queat . Certe sunt , semperque fuerunt non parum multi , qui satis perite , quæ essent probationi-
516 bus utilia , reperirent: quos equidem non contemno , sed hactenus utiles credo , ne quid per eos judici sit ignotum ; atque (ut dicam quod sentio) dignos a quibus caussas diserti docerentur . Qui vero judicem rapere , & in quem vellet habitum animi posset perducere , quo dicto flendum & irascendum esset , rarius fuit . Atque hoc est quod dominatur in judiciis . hæc eloquentiam regunt . Namque argumenta plerumque nascuntur ex caussa , & pro meliore parte plura sunt semper : ut qui per hæc vicit , tantum non defuisse sibi advocatum sciat.

Ubi

Ubi vero animis judicum vis afferenda eſt, & ab ipſa veri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus eſt. Hoc non docet litigator: hoc libellis non continetur. *Probationes* enim efficiunt ſane, ut cauſſam noſtram meliorem eſſe judices putent: *affectus* præſtant, ut etiam velint. Sed id, quia volunt, credunt quoque. Nam cum *iraſci*, *favere*, *odiſſe*, *miſereri* cœperint, agi jam rem ſuam exiſtimant: & ſicut amantes de forma judicare non poſſunt, quia ſenſum oculorum premit amor, 517
ita omnem inquirendæ veritatis rationem judex amittit occupatus affectibus: æſtu fertur, & velut rapido flumini obſequitur. Ita argumenta ac teſtes quid egerint, pronuntiatio oſtendit: commotus autem ab oratore judex, quid ſentiat, ſedens adhuc atque audiens confitetur. An, cum ille qui pleriſque perorationibus petitur, fletus erumpit, non palam dicta ſententia eſt? Huc igitur incumbat orator, hoc opus ejus, hic labor eſt: ſine quo cetera nuda, jejuna, infirma, ingrata ſunt. adeo velut ſpiritus operis hujus atque animus eſt *in affectibus*. Horum autem, ſicut antiquitus traditum accepimus, duæ ſunt ſpecies. Alteram Græci πάθος vocant, quam nos vertentes recte ac proprie *affectum* dicimus: Alteram ἦθος, cujus nomine, ut ego quidem ſentio, caret ſermo Romanus; *mores* appellan- 518
tur: atque inde pars quoque illa philoſophiæ ἠθικὴ, *moralis* eſt dicta. Sed ipſam rei naturam ſpectanti mihi, non tam *mores* ſignificari videntur, quam *morum quædam proprietas*. nam ipſis quidem omnes habitus mentis continentur. Cautiores voluntatem complecti, quam nomina interpretari, maluerunt. Affectus igitur hos concitatos, illos mites atque compoſitos eſſe dixerunt. in altero vehementer commotos, in altero lenes. denique hos imperare, illos perſuadere. hos ad perturbationem, illos ad benevolen-

tiam prævalere. Adjiciunt quidam peritorum, πάθος temporale esse. Quod ut accidere frequentius fateor, ita nonnullas credo esse materias quæ continuum desiderent affectum. Nec tamen minus artis aut usus hi leniores habent, virium atque impetus non tantumdem exigunt. In caussis vero etiam pluribus versantur, imo, secundum quemdam intellectum, in omnibus. Nam, cum nisi ex illo & hoc loco nihil ab oratore tractetur, quidquid de *honestis*, *& utilibus*, denique *faciendis & non faciendis* dicitur, huc vocari potest. Quidam *commendationem* atque *excusa-*
519 *tionem* propria hujus officii putaverunt: nec abnuo esse ista in hac parte, sed non concedo, ut sola sint: quin illud adhuc adjicio, πάθος atque ἦθος esse interim ex eadem natura, ita ut illud majus sit, hoc minus: ut *amor* πάθος, *charitas* ἦθος. Interdum diversa inter se, sicut in epilogis. Namque πάθος *concitat*, ἦθος solet *mitigare*. Propria tamen mihi vis nominis & exprimenda natura est, quatenus appellatione ipsa non satis significari videtur. ἦθος, quod intelligimus, quodque a docentibus desideramus, id erit quod ante omnia bonitate commendabitur: non solum mite ac placidum, sed plerumque blandum & humanum, & audientibus amabile atque jucundum: in quo exprimendo summa virtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerum hominumque videantur, quo mores dicentis ex oratione pelluceant, & quodammodo agnoscantur. Quod est sine dubio inter conjunctas maxime personas, quoties perferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus, procul ab ira, procul ab odio. Sed tamen alia patris adversus filium, tutoris adversus pupillum, mariti adversus uxorem moderatio est. Hi enim præ se ferunt eorum ipsorum a quibus læduntur, charitatem: neque alio modo invisos eos faciunt, quam quod amare ipsi videntur. Alia cum senex adolescentis, alia cum con-

convicium honestus inferioris fert. Hic enim tantum concitari, illic etiam affici debet. Sunt & illa ex eadem natura, sed motus adhuc minoris, veniam petere, adolescentiæ defendere amores. Non- 520
numquam etiam levis alieni caloris derisus ex hac forma venit: sed non his ex locis tantum, verum aliquanto magis propriæ sunt virtutes *simulationis*, *satisfaciendi*, *rogandi*, & *εἰρωνείας*, quæ diversum ei quod dicit, intellectum petit. Hinc etiam ille major ad concitandum odium nasci affectus solet, cum hoc ipso, quod nos adversariis submittimus, intelligitur tacita impotentiæ exprobratio. Namque eos graves & intolerabiles id ipsum demonstrat, quod cedimus: & ignorant cupidi maledicendi, aut affectatores libertatis, plus invidiam, quam convicium, posse. nam invidia adversarios, convicium nos invisos facit. Ille jam pæne medius affectus est, ex amoribus & ex desideriis amicorum & necessariorum. Nam & hoc major est, & illo minor. Non parum significanter etiam illa in scholis ἤθη diximus, quibus plerumque rusticos, superstitiosos, avaros, timidos, secundum conditionem propositorum effingimus. Nam sic ἤθη *mores* sunt, cum hos imitamur, & ex his ducimus orationem. Denique hoc omne bonum & comem virum poscit. Quas virtutes cum etiam in litigatore debeat orator, si fieri potest, approbare, utique ipse aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimum caussis, quibus ex sua bonitate faciet fidem. Nam qui, dum dicit, malus videtur, utique male dicit. non enim videtur justa dicere, alioqui ἦθος videretur. Quare ipsum etiam dicendi genus in hoc placidum debet esse ac 521
mite: nihil superbum, nihil elatum saltem ac sublime desideret. Proprie, jucunde, credibiliter dicere, sat est. Ideoque & medius ille orationis modus maxime convenit. Diversum est huic quod

πάθος dicitur, quodque nos *affectum* proprie vocamus: &, ut proxime utriusque differentiam signem, illud comœdiæ, hoc tragœdiæ simile. Hæc pars circa *iram*, *odium*, *metum*, *invidiam*, *miserationem*, fere tota versatur. Quæ quibus ex locis ducenda sint, & manifestum omnibus, & a nobis in ratione procemii atque epilogi dictum est. Et metum tamen duplicem intelligi volo, quem patimur, & quem facimus: & invidiam; namque altera invidum, altera invidiosum facit. Hoc autem hominis, illud rei est, in quo & plus habet operis oratio. Nam quædam videntur gravia per se, *parricidium*, *cædes*, *veneficium*. quædam efficienda sunt. Id autem contingit, aut cum magnis alioqui malis gravius esse id quod passi sumus, ostenditur: quale est apud Virgilium,

O felix una ante alias Priameïa virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis
Jussa mori! - - -

Quàm miser enim casus Andromachæ, si comparata ei felix Polyxena! Aut cum ita exaggeramus injuriam nostram, ut etiam quæ multo minora sunt,
522 intoleranda dicamus: *Si pulsasses, defendi non poteras: vulnerasti*. Sed hæc diligentius, cum *ad amplificationem* venerimus, dicemus. Interim notasse contentus sum, non id solum agere affectus, ut quæ sunt, ostendantur acerba ac luctuosa, sed etiam ut quæ toleranda haberi solent, gravia videantur: ut cum in maledicto plus injuriæ, quam in manu: in infamia plus pœnæ dicimus, quam in morte. Namque in hoc eloquentiæ vis est, ut judicem non ad id tantum impellat in quod ipse a rei natura duceretur: sed aut qui non est, aut majorem quam est, faciat affectum. Hæc est illa quæ δείνωσις vocatur, rebus indignis, asperis, invidiosis addens vim oratio: qua virtute præter alios plurimum Demosthenes valuit.

Quod

Quod si tradita mihi sequi præcepta sufficeret, satis feceram huic parti, nihil eorum quæ legi, vel didici, quod modo probabile fuit, omittendo; sed mihi in animo est, quæ latent penitus, ipsa hujus loci aperire penetralia: quæ quidem non aliquo tradente, sed experimento meo, ac natura ipsa duce, accepi.
Summa enim (quantum ego quidem sentio) circa 523
movendos affectus in hoc posita est, *ut moveamur ipsi*. Nam & luctus, & iræ, & indignationis aliquando ridicula fuerit imitatio, si verba vultumque tantum, non etiam animum, accommodaverimus. Quid enim aliud est caussæ, ut lugentes, utique in recenti dolore, disertissime quædam exclamare videantur, & ira nonnumquam, in indoctis quoque, eloquentiam faciat, quam quod illis inest vis mentis, & veritas ipsa morum? Quare in iis quæ verisimilia esse volemus, simus ipsi similes eorum qui vere patiuntur, affectibus: & a tali animo proficiscatur oratio, qualem facere judicem volet. An ille dolebit qui audiet me, hoc cum dicam, non dolentem? Irascetur, si nihil ipse, qui in iram concitat, idque exigit, simile patietur? Siccis agenti oculis lacrimas dabit? fieri non potest. Nec incendit nisi ignis, nec madescimus nisi humore: nec res ulla dat alteri colorem quem ipsa non habet. Primum est igitur, ut *apud nos valeant ea quæ valere apud judicem volumus: afficiamurque antequam afficere conemur*. At quomodo fiet, ut afficiamur? Neque enim sunt motus in nostra potestate. Tentabo etiam de hoc dicere. Quas φαντασίας Græci vocant, nos sane *visiones* appellemus: per quas imagines rerum absentium ita repræsentantur animo, ut eas cernere oculis, ac præsentes habere videamur. has quisquis bene conceperit, is erit in affectibus potentissimus. 524
Hunc quidam dicunt εὐφαντασιωτόν, qui sibi res, voces, actus secundum verum optime finget: quod quidem no-

nobis volentibus facile continget. Nam ut inter otia animorum, & spes inanes, & velut somnia quædam vigilantium, ita nos hæ, de quibus loquimur, imagines prosequuntur, ut peregrinari, navigare, prœliari, populos alloqui, divitiarum quas non habemus, usum videamur disponere, nec cogitare, sed facere, hoc animi vitium ad utilitatem non transferemus? Ut hominem occisum querar: non omnia quæ in re præsenti accidisse credibile est, in oculis habebo? non percussor ille subitus erumpet? non expavescet circumventus? exclamabit? vel rogabit? vel fugiet? non ferientem, non concidentem videbo? non animo sanguis, & pallor, & gemitus, extremus denique exspirantis hiatus insidet? Insequetur ἐνάργεια, quæ a Cicerone *illustratio & evidentia*
525 nominatur: quæ non tam dicere videtur, quam ostendere: & affectus non aliter, quam si rebus ipsis intersimus, sequentur. An non ex his visionibus illa sunt,

Excussi manibus radii, revolutaque pensa? Et,

- - - Levique patens in pectore vulnus?

Et equus ille in funere Pallantis,

- - - - positis qui insignibus.

It lacrimans, guttisque humectat grandibus ora?

Quid? non idem poeta penitus ultimi fati cepit imaginem, ut diceret,

- - - Et dulceis moriens reminiscitur Argos?

Ubi vero *miseratione* opus erit, nobis ea de quibus querimur, accidisse credamus, atque id animo nostro persuadeamus. Nos illi simus quos gravia, indigna, tristia passos queramur. Nec agamus rem, quasi alienam, sed assumamus parumper illum dolorem. Ita dicemus quæ in simili nostro casu dicturi essemus. Vidi ego sæpe histriones atque comœdos, cum ex aliquo graviore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. Quod si in alienis scriptis sola pronunciatio ita falsis accedit affectibus, quid nos fa-

faciemus, qui illa cogitare debemus, ut moveri periclitantium vice possimus? Sed in schola rebus quoque ipsis affici convenit, easque veras sibi fingere, hoc magis, quod illic ut litigatores loquimur 526
frequentius, quam ut advocati. *Orbum agimus*, & *naufragum*, & *periclitantem*: quorum induere personas quid attinet, nisi affectus assumimus? Hæc dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscumque sum, aut fui (nam pervenisse me ad aliquod nomen ingenii credo) frequenter motus sum, ut me non lacrimæ solum deprehenderint, sed pallor, & vero similis dolor.

CAPUT III.

De risu.

HUic diversa virtus, quæ *risum* judicis movendo & illos tristes solvit affectus, & animum ab intentione rerum frequenter avertit, & aliquando etiam reficit, & a satietate vel a fatigatione renovat. Quanta sit autem in ea difficultas, vel duo maximi oratores, alter Græcæ, alter Latinæ eloquentiæ principes, docent. Nam plerique Demostheni facultatem hujus rei defuisse credunt, Ciceroni modum. Nec videri potest noluisse Demosthenes, cujus pauca admodum dicta, nec sane ceteris 527
ejus virtutibus respondentia, palam ostendunt, non displicuisse illi jocos, sed non contigisse. Noster vero, non solum extra judicia, sed in ipsis etiam orationibus, habitus est nimius risûs affectator. Mihi quidem, sive id recte judico, sive amore immodico præcipui in eloquentia viri labor, mira quædam videtur iu eo fuisse urbanitas. Nam & in sermone quotidiano multa, & in altercationibus, & interrogandis testibus plura, quam quisquam, dixit facete, & illa ipsa quæ sunt in Verrem dicta frigi-

 dius,

dius, aliis aſſignavit, & teſtimonii loco poſuit: ut, quo ſunt magis vulgaria, eo ſit credibilius, illa ab oratore non ficta, ſed paſſim eſſe jactata. Utinam Quintus, & libertus ejus Tyro, aut alius quiſquis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulſiſſent, & plus judicii in eligendis, quam in congerendis ſtudii adhibuiſſent: minus ob-
528 jectus calumniantibus foret: qui tamen nunc quoque, ut in omni ejus ingenio, facilius quid rejici, quam quid adjici poſſit, invenient. Affert autem ſummam rei difficultatem, primum, quod ridiculum dictum plerumque falſum eſt, hoc ſemper humile, ſæpe ex induſtria depravatum: præterea numquam honorificum: tum varia hominum judicia in eo, quia non ratione aliqua, ſed motu quodam, neſcio an enarrabili, judicatur. Neque hoc ab ullo ſatis explicari puto, licet multi tentaverint. Unde *riſus* quidem non ſolum facto aliquo dictove, ſed interdum quodam etiam corporis tractu, laceſſitur. Præterea non una ratione moveri ſolet. Neque enim acute tantum ac venuſte, ſed ſtulte, iracunde, timide dicta aut facta ridentur. Ideoque anceps ejus rei ratio eſt, quod a deriſu non procul abeſt *riſus*. *Habet* enim, ut Cicero dicit, *ſedem in deformitate aliqua & turpitudine*.
529 Quæ cum in aliis demonſtrantur, *urbanitas*: cum in ipſum dicentem recidunt, *ſtultitia* vocatur. Cum videatur autem res levis, & quæ a ſcurris, mimis, inſipientibus denique ſæpe moveatur, tamen habet vim neſcio an imperioſiſſimam, & cui repugnari minime poteſt. Erumpit enim etiam invitis ſæpe: nec vultus modo ac vocis exprimit confeſſionem, ſed totum corpus vi ſua concutit. Rerum autem ſæpe (ut dixi) maximarum momenta vertit, cum odium iramque frequentiſſime frangat. Documento ſunt juvenes Tarentini, qui multa de Pyrrho rege ſecurius inter cœnam locuti, cum rationem facti repoſce-

ſcerentur, & neque negari res, neque defendi poſ-
ſet, riſu ſunt & opportuno joco elapſi. Namque u-
nus ex his, *Immo*, inquit, *niſi lagena defeciſſet, oc-
cidiſſemus te*. Eaque urbanitate tota eſt invidia cri-
minis diſſoluta. Verum hoc, quidquid eſt, ut non
auſim dicere carere omnino arte, quia nonnullam
obſervationem habet, ſuntque ad id pertinentia &
a Græcis & a Latinis compoſita præcepta: ita plane 530
affirmo, præcipue poſitum eſſe *in natura* & *in occaſio-
ne*. Porro *natura* non tantum in hoc valet, ut acu-
tior quis atque habilior ſit ad inveniendum: (nam
id ſane doctrina poſſet augeri) ſed ineſt proprius
quibuſdam decor in habitu atque vultu, ut eadem
illa minus, dicente alio, videantur urbana eſſe.
Occaſioni vero & in rebus eſt tanta vis, ut ſæpe adju-
ti ea non indocti modo, ſed etiam ruſtici ſalſe di-
cant in eum quiſquis aliquid dixerit prior. Sunt
enim longe venuſtiora omnia in reſpondendo, quam
in provocando. Accedit difficultati, quod ejus rei
nulla exercitatio eſt, nulli præceptores. Utique in
conviviis & ſermonibus multi dicaces: ſed quia in
hoc uſu quotidiano proficimus, oratoria urbanitas
rara, nec ex arte propria, ſed ad hanc conſuetudi-
nem accommodata. Nihil autem vetabat & compo-
ni materias in hoc idoneas, ut controverſiæ permix-
tis ſalibus fingerentur: vel res proponi ſingulas ad
juvenum talem exercitationem. Quin illæ ipſæ
quæ *Dicta* ſunt, ac vocantur, quas certis diebus fe-
ſtæ licentiæ dicere ſolebamus, ſi paullum adhibita
ratione fingerentur, aut aliquid in his ſerium quo- 531
que eſſet admixtum, plurimum poterunt utilitatis
afferre: quæ nunc juvenum, vel ſibi ludentium ex-
ercitatio eſt. Pluribus autem nominibus in eadem
re vulgo utimur: quæ tamen ſi diducas, ſuam pro-
priam quamdam vim oſtendent. Nam & *urbanitas*
dicitur: qua quidem ſignificari video ſermonem præ
ſe

se ferentem in verbis & sono & usu proprium quemdam gustum Urbis, & sumtam ex conversatione doctorum tacitam eruditionem, denique cui contraria sit *rusticitas*. *Venustum* esse, quod cum gratia quadam & venere dicatur, apparet. *Salsum* in consuetudine pro ridiculo tantum accipimus: naturâ non utique hoc est: quamquam & ridicula oporteat esse salsa. Nam & Cicero, *omne quod salsum sit*, ait *esse Atticorum*: non quia sunt maxime ad risum compositi: & Catullus, cum dicit,

Nulla in tam magno est corpore mica salis,

532 non hoc dicit, nihil in corpore ejus esse ridiculum. *Salsum* igitur erit quod non erit insulsum, velut quoddam simplex orationis condimentum, quod sentitur latente judicio, & velut palatum excitat, quod & a tædio defendit orationem. Sane tamen ut ille, in cibis paullo liberalius aspersus, si tamen non sit immodicus, affert aliquid propriæ voluptatis: ita hi quoque in dicendo habent quiddam quod nobis faciat audiendi sitim. *Facetum* quoque non tantum circa ridicula opinor consistere. Neque enim

533 diceret Horatius, *facetum carminis genus natura concessum esse Virgilio*. Decoris hanc magis, & excultæ cujusdam elegantiæ appellationem puto. Ideoque in epistolis Cicero hæc Bruti refert verba, *Na illi sunt pedes faceti, ac deliciis ingredienti molles*. Quod convenit cum illo Horatiano,

- - - *Molle atque facetum Virgilio*.

Jocum vero accipimus, quod est contrarium serio. Nam & fingere, & terrere, & promittere interim, jocus est. *Dicacitas* sine dubio a dicendo, quod est omni generi commune, ducta est: proprie tamen significat sermonem cum risu aliquos incessentem. Ideo Demosthenem *urbanum* fuisse dicunt, *dicacem* negant. Proprium autem materiæ, de qua nunc loquimur, est *ridiculum*. Ideoque hæc tota disputatio

a

a Græcis περὶ γελοίου inſcribitur. Ejus prima diviſio
traditur eadem quæ eſt omnis orationis, ut ſit po-
ſitum *in rebus*, aut *in verbis*. Uſus autem maxime
ſimplex. Aut enim *ex aliis* riſum petimus, aut *ex no-
bis*, aut *ex rebus* mediis. *Aliena aut reprehendimus,
aut refutamus, aut elevamus, aut repercutimus, aut
eludimus*. Noſtra, *ridicula indicamus*, &, ut verbo
Ciceronis utar, dicimus *aliqua ſubabſurda*. Namque
eadem quæ, ſi imprudentibus excidant, *ſtulta* ſunt;
ſi ſimulamus, *venuſta* creduntur. Tertium eſt ge-
nus, ut idem dicit, in *decipiendis exſpectationibus*,
dictis aliter accipiendis, ceteriſque, quæ neutram
perſonam contingunt, ideoque a me *media* dicun- 534
tur. Item *ridicula* aut dicimus, aut facimus. Facto
riſus conciliatur, interim admixta gravitate: ut
Marcus Cœlius prætor, cum ſellam ejus curulem
conſul Iſauricus fregiſſet, alteram poſuit loris in-
tentam. dicebatur autem Cos. a patre aliquando
cæſus flagris: Interim ſine reſpectu pudoris, ut in
illa pyxide Cœliana, quod neque oratori, neque ul-
li gravi viro conveniat. Idem autem de vultu geſtu-
que ridiculo dictum ſit: in quibus eſt quidem ſumma
gratia, ſed major cum captare riſum non videntur.
nihil enim ex iis quæ dicuntur *ſalſa*, dicitur ſal-
ſius. Quamquam autem gratiæ plurimum dictis ſe-
veritas affert, ſitque ridiculum id ipſum quia qui
dicit, non ridet: eſt tamen interim & *aſpectus* &
habitus oris & *geſtus* non inurbanus, cum iis modus
contingit. Id porro quod dicitur, aut eſt *laſcivum*
& *hilare*, qualia Galbæ pleraque: aut *contumelioſum*,
qualia nuper Junii Baſſi: aut *aſperum*, qualia Caſſii 535
Severi: aut *lene*, qualia Domitii Afri. Refert, his
ubi quis utatur. Nam in conviviis & quotidiano
ſermone *laſciva* humilibus, *hilaria* omnibus conve-
niunt. Ludere numquam velimus, longeque ab-
ſit propoſitum illud, *Potius amicum, quam dictum*
per-

perdidi. In hac quidem pugna forensi malim mihi lenibus interdicere. quamquam & contumeliose & aspere dicere in adversarios permissum est: cum accusare etiam palam, & caput alterius juste petere
536 concessum sit. Sed hîc quoque tamen inhumana videri solet fortunæ insectatio: vel quia culpa caret, vel quia recidere etiam in ipsos qui objecerunt, potest. Primum itaque considerandum est, & *quis*, & *in qua caussa*, & *apud quem*, & *in quem*, & *quid dicat*. Oratori minime convenit distortus vultus, gestusque, quæ in mimis rideri solent. *Dicacitas* etiam scurrilis & scenica huic personæ alienissima est. *Obscœnitas* vero non a verbis tantum abesse debet, sed etiam a significatione. Nam si quando objici potest, non in omni loco exprobranda est. Oratorem præterea ut dicere urbane volo, ita videri affectare id, plane nolo. Quapropter ne dicet quidem salse, quoties poterit, & dictum potius aliquando perdet, quam minuet auctoritatem. Nec accusatorem autem atroci in caussa, nec patronum in miserabili jocantem feret quisquam. Sunt etiam judices quidam tristiores, quam ut risum libenter patiantur. Solet interim accidere, ut id quod in adversarium dicimus, aut in judicem conveniat, aut in nostrum quoque litigatorem: quamquam aliqui reperiuntur qui ne id quidem quod in ipsos recidere possit, evitent: quod fecit Longus Sulpitius, qui, cum ipse fœdissimus esset, eum contra quem judicio liberali aderat, *ne faciem quidem habere liberi hominis di-*
537 *xit*: cui respondens Domitius Afer, *Et tu*, inquit, *ex animi sententia, Longe? qui malam faciem habet, liber non est?* Vitandum etiam, *ne petulans*, *ne superbum*, *ne loco*, *ne tempore alienum*, *ne præparatum & domo allatum videatur*. quod dicimus. Nam adversus miseros, sicut supra dixeram, inhumanus est jocus. Sed quidam ita sunt receptæ auctoritatis & notæ

ve-

verecundiæ, ut nocitura ſit in eos dicendi petulantia. Nam de amicis jam præceptum eſt. Illud non ad orandi fere conſilium ſed ad omnia pertinet, ne laceſſat hoc modo, quem lædere ſit periculoſum, ne aut inimicitiæ graves inſequantur, aut turpis ſatiſfactio. Male etiam dicitur quod in plures convenit, ſi aut nationes totæ inceſſantur, aut ordines, aut conditio, aut ſtudia multorum. Ea quæ dicit vir bonus, omnia ſalva dignitate ac verecundia decent. Nimium enim riſus pretium eſt, ſi probitatis impendio couſtat. Unde autem concilietur riſus, & quibus ex locis peti ſoleat, difficillimum eſt dicere. Nam ſi ſpecies omnes perſequi velimus, nec modum reperiemus, & fruſtra laborabimus. Neque enim numeroſi minus ſunt loci ex quibus hæc dicta, quam illi ex quibus eæ quas *ſententias* voca- 538
mus, ducuntur, neque alii. Nam hîc quoque eſt *inventio* & *elocutio*, atque ipſius elocutionis vis, alia in verbis, alia in figuris. *Riſus* igitur oriuntur, aut *ex corpore* ejus in quem dicimus: aut *ex animo*, qui factis ab eo dictiſque colligitur, aut *ex his quæ ſunt extra poſita*. Intra hæc enim eſt omnis vituperatio: quæ ſi gravius poſita ſit, *ſeria* eſt: ſi levius, *ridicula*. Hæc aut oſtenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur. Rarum eſt autem, ut oculis ſubjicere contingat, ut fecit C. Julius, qui cum Helmio Manciæ ſæpius obſtrepenti ſibi diceret, *Jam oſtendam qualis ſis:* iſque plane inſtaret interrogatione, qualem ſe tandem oſtenſurus eſſet, digito demonſtravit imaginem Galli in ſcuto Mariano Cimbrico pictam, cui Mancia tum ſimillimus eſt viſus. Tabernæ au- 539
tem erant circa forum, ac ſcutum illud ſigni gratia poſitum. Narrare quæ falſa ſint, in primis eſt ſubtile & oratorium: ut Cicero pro Cluentio narrat *de Cepaſio atque Fabritio:* ac Marcus Cœlius *de illa C. Lælii collegæque ejus in provinciam feſtinantium con-*

ten-

tentione. Sed in his omnibus cum elegans & venusta exigitur tota expositio, tum id est festivissimum quod adjicit orator. Nam & a Cicerone sic est Fabritii fuga illa condîta. Itaque cum callidissime se putaret dicere, & cum illa verba gravissima ex intimo artificio depromsisset: *Respicite, judices, hominum fortunas, respicite varios durosque casus, respicite C. Fabritii senectutem.* cum hoc, *respicite*, ornandæ orationis caussa sæpe dixisset, *respexit ipse*: at Fabritius a subselliis demisso capite discesserat, & cetera, quæ adjecit: nam est notus locus: cum in re hoc solum esset, *Fabritium a judicio recessisse*. Et Cœlius cum omnia venustissime finxit, tum illud ultimum: *Sic subsecutus quomodo transierit, utrum rate, an piscatorio navigio, nemo sciebat. Siculi quidem, ut sunt lascivi & dicaces, ajebant in delphino sedisse, & sic*
540 *tamquam Ariona transvectum*. In narrando autem Cicero consistere *facetias* putat, *dicacitatem* in jaciendo. Mire fuit in hoc genere venustus *Afer Domitius*, cujus orationibus complures hujusmodi narrationes insertæ reperiuntur: sed dictorum quoque ab eodem urbane sunt editi libri. Illud quoque genus est positum non in hac veluti jaculatione verborum, & inclusa breviter urbanitate; sed in quodam longiore actu: quod de Crasso *contra Brutum* Cicero *in secundo de Oratore libro*, & aliis quibusdam locis narrat. Nam cum Brutus in accusatione Cn. Planci ex duobus lectoribus ostendisset, contraria L. Crassum patronum ejus in oratione quam de Colonia Narbonensi habuerat, suasisse iis quæ de lege Servilia dixerat, tres excitavit & ipse lectores, hisque patris ejus dialogos dedit legendos: quorum cum in Privernati unus, alter in Albano, tertius in Tiburti sermonem habitum complecteretur, requirebat, ubi essent eæ possessiones. Omnes autem illas Brutus vendiderat: &, cum paterna manciparet prædia, tur-

turpis habebatur. Similis in apologis quoque & quibusdam etiam interim historiis exponendis gratia consequi solet. Sed acutior est illa atque velocior in urbanitate *brevitas*. Cujus quidem duplex est forma, *dicendi*, ac *respondendi*: sed ratio communis in parte. Nihil enim in lacessendo dici potest quod non etiam in repercutiendo. At propria quædam sunt respondentium: illa etiam ira concitati afferre solent: hæc plerumque in altercatione, aut in rogandis testibus requiruntur. Cum sint autem loci plures ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendum est mihi, non omnes eos oratoribus convenire. In primis autem *ex amphibolia*, neque illa obscura, quæ Atellanæ more captent, nec, qualia vulgo jactantur a vilissimo quoque, conversa in maledictum fere ambiguitate. Ne illa quidem quæ Ciceroni aliquando, sed non in agendo, exciderunt, ut dixi, cum is candidatus qui coqui filius habebatur, coram eo suffragium ab alio peteret; *Ego quoque tibi jure favebo*. Non quia excludenda sint omnino verba duos sensus significantia, sed quia raro belle respondeant, nisi cum prorsus rebus ipsis adju- 542
vantur. Quare non hoc modo pæne & ipsum scurrile Ciceronis est in eumdem, de quo supra dixi, Isauricum, *Miror quid sit, quod pater tuus, homo constantissimus, te nobis varium reliquit*: sed illud ex eodem genere præclarum, cum objiceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio insidiarum, *quod Bovillas ante horam nonam devertisset, ut exspectaret, dum Clodius a villa sua exiret*, & identidem interrogaret, *quo tempore Clodius occisus esset*, respondit, *Sero*. Quod vel solum sufficit, ut hoc genus non totum repudietur. Nec plura modo significari solent, sed etiam diversa: ut Nero de servo pessimo dixit, *Nulli apud se plus fidei haberi: nihil ei neque occlusum neque obsignatum esse*. Pervenit res usque ad ænigma: quale est

Ci-

Ciceronis in Pletorium Fonteji accusatorem, *cujus*
543 *matrem dixit, dum vixisset, ludum, postquam mortua esset, magistros habuisse*. Dicebantur autem, dum vixit, infames feminæ ad eam convenire solitæ: post mortem ejus bona venibant. Quamquam hic *ludus* per translationem dictus est, *magistri* per ambiguitatem. In metalepsin quoque cadit ratio dictorum: ut Fabius Maximus, incusans Augusti congiariorum, quæ amicis dabantur, exiguitatem, *heminaria esse* dixit. Nam, *congiarium* cum sit commune liberalitatis atque mensuræ, a mensura ducta imminutio est rerum. Et hæc tam frigida, quam est nominum fictio, adjectis, detractis, mutatis literis: ut *Acisculum*, quia esset pactus, *Pacisculum*: & *Placidum* nomine, quia is acerbus natura esset, *Acidum*: & *Tullium*, cum fur esset, *Tollium* dictos invenio. Sed hæc eadem genera commodius in rebus, quam in no-
544 minibus respondent. Afer enim venuste Manlium Suram, multum in agendo discursantem, salientem, manus jactantem, togam dejicientem & reponentem, *non agere* dixit, *sed satagere*. Est enim dictum per se urbanum, *satagere*, etiam si nulla subsit alterius verbi similitudo. Fiunt & detracta & adjecta aspiratione, & binis conjunctis verbis similiter sæpius frigida, aliquando tamen recipienda. Eademque conditio est in iis quæ a nominibus trahuntur. Multa ex hoc Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta, modo *futurum ut omnia verreret*: cum diceretur *Verres*: modo *Herculi*, *quem expilaverat*, *molestiorem apro Erymanthio fuisse*: modo *malum Sacerdotem*, *qui tam nequam verrem reliquisset*: quia Sacerdoti Verres successerat. Præbet tamen aliquando occasionem quædam felicitas hoc quoque genere bene utendi: ut pro Cecinna Cicero in testem Sex. Clodium Phormionem. *Nec minus niger*, inquit, *nec minus confidens, quam ille Terentianus est Phormio*. Acrio-
ra

ra igitur sunt & elegantiora quæ trahuntur ex vi
rerum. In his maxime valet similitudo, si tamen
ad aliquid inferius leviusque referatur: qua jam ve-
teres illi jocabantur, qui Lentulum *Spintherem*, &
Scipionem *Scrapionem* esse dixerunt. Sed ea non ab 545
hominibus modo petitur, verum etiam ab animali-
bus: ut nobis pueris Junius Bassus, homo in primis
dicax, *Asinus albus* vocabatur. Et Sarmentus, seu
Publius Blessus, *Junium, hominem nigrum, & ma-
crum & pandum, fibulam ferream* dixit. Quod nunc 546
risus petendi genus frequentissimum est. Adhibetur
autem similitudo interim palam, interim inferi so-
let parabolæ: cujus est generis id Augusti, qui mili-
ti libellum timide porrigenti, *Noli*, inquit, *dubita-
re, tamquam assem elephanto des*. Sunt quædam etiam
verisimilia: unde Vatinius, cum reus, agente in
eum Calvo, candido frontem sudario tergeret, idque
ipsum accusator in invidiam vocaret: *Quamvis reus
sum*, inquit, *& panem candidum edo*. Adhuc est sub-
tilior illa ex simili translatio, cum quod in alia re
fieri solet, in aliam mutuamur. Ea dicatur sane *fi-
ctio*: ut Chrysippus, cum in triumpho Cæsaris ebo-
rea oppida essent translata, & post dies paucos Fabii
Maximi lignea, *thecas esse oppidorum Cæsaris* dixit. 547
Et Pedo de mirmillone, qui retiarium consequeba-
tur, nec feriebat, *Vivum*, inquit, *capere vult*. Jun-
gitur amphiboliæ similitudo: ut L. Galba pilam ne-
gligenter petenti, *Sic*, inquit, *petis, tamquam Cæ-
saris candidatus*. Nam illud *petis* ambiguum est, se-
curitas similis. Quod hactenus ostendisse satis est.
Ceterum frequentissima aliorum generum cum aliis
mixtura est: eaque optima quæ ex pluribus constat.
Eadem dissimilium ratio est. Hinc eques Romanus,
ad quem in spectaculis bibentem cum misisset Augu-
stus, qui ei diceret, *Ego si prandere volo, domum eo:* 548
Tu enim, inquit, *non times ne locum perdas*. Ex con-

trario non una species. Neque enim eodem modo
dixit Augustus præfecto, quem ignominia notabat,
subinde interponenti precibus, *Quid respondebo patri
meo? Dic me tibi displicuisse:* quo Galba penulam ro-
ganti, *Non possum commodare, domi maneo:* cum cœ-
naculum ejus perplueret. Tertium adhuc illud (si
quidem ut ne auctorem ponam, verecundia ipsius fa-
cit) *Libidinosior es, quam ullus spado*, quo sine dubio
& opinio decipitur: sed ex contrario. Et hoc ex eo-
dem loco est, sed nulli priorum simile, quod dixit
Marcus Vestinus, cum ei nuntiatum esset, *Aliquan-*
549 *do desinet putere*. Onerabo librum exemplis, simi-
lemque iis qui risus gratia componuntur, efficiam,
si persequi voluero singula veterum. Ex omnibus ar-
gumentorum locis eadem occasio est. Nam & *fini-
tione* usus est Augustus de pantomimis duobus, qui
alternis gestibus contendebant. cum eorum alterum
saltatorem dixit, alterum *interpellatorem*. Et parti-
tione Galba, cum penulam roganti respondit, *Non
pluit, non est opus tibi: si pluit, ipse utar*. Proinde
genere, specie, propriis, differentibus, jugatis, ad-
junctis, consequentibus, antecedentibus, repugnan-
550 tibus, caussis, effectis, comparatione parium, ma-
jorum, minorum, similis materia præbetur. Sicut
in tropos quoque omnes cadunt. An non plurima
καθ' ὑπερβολὴν dicuntur? quale refert Cicero de
Memmio homine prælongo, *caput eum ad fornicem
Fabii offendisse*. Et quod P. Oppius dixit de genere
Lentulorum, cum assidue minores parentibus liberi
essent, *in nascendo decrescere genus Lentulorum*. Inte-
rim utrumque. Quid *ironia?* nonne etiam quæ fit
551 verissima, joci prope genus est? Qua urbane usus est
Afer, cum Didio Gallo, qui provinciam ambitiosis-
sime petierat, deinde, impetrata ea, tamquam coa-
ctus querebatur, *Age*, inquit, *aliquid & reipublicæ
caussa elabora*. Quaque Cicero usus est, cum, Vati-
nii

nii morte nuntiata, cujus parum certus dicebatur auctor, *Interim*, inquit, *usura fruar*. Idem per allegoriam M. Cœlium melius objicientem crimina, quam defendentem, *Bonam dextram, malam sinistram habere* dicebat. Emphasi Livius dixit, ferro cotem Accium Navium incidisse. Figuras quoque mentis, 552
quæ σχήματα διανοίας dicuntur, res eadem recipit omnes, in quas nonnulli diviserunt species dictorum. Nam & interrogamus, & dubitamus, & affirmamus, & minamur, & optamus. Quædam, ut miserantes, & quædam, ut irascentes, dicimus. Ridiculum est autem omne quod aperte fingitur. Stulta reprehendere facillimum est: nam per se sunt ridicula. Sed rem urbanam facit aliqua ex nobis adjectio. Stulte interrogaverat exeuntem de theatro Carpathium Tityus Maximus, an spectasset: fecit Carpathius dubitationem ejus stultiorem dicendo: *Non, sed in orchestra pila lusi*. Refutatio cum sit in negando, redarguendo, defendendo, elevando, ridicule negavit Manius Curius. Nam cum ejus accusator, in sipario, omnibus locis, aut nudum eum in nervo, aut ab amicis redemtum ex alea pinxisset, *Ergo ego* (inquit) *numquam vici*. Redarguimus interim aperte, ut Cicero Vibium Curium, multum de annis ætatis suæ mentientem: *Tum ergo, cum una declamabamus, non eras natus*. Interim &
simulata assensione, ut idem Fabiæ Dolabellæ dicenti, triginta se annos habere, *Verum est*, inquit: *nam* 553
hoc jam viginti annis audio. Belle interim subjicitur pro eo quod neges, aliud mordacius, ut Junius Bassus, quærente Domitia Passieni, quod, incusans ejus sordes, *calceos eam veteres* diceret *vendere solere*: *Non mehercule*, inquit, *hoc umquam dixi; sed dixi, emere te solere*. Defensionem imitatus est eques Romanus, qui objicienti Augusto, quod patrimonium comedisset: *Meum*, inquit, *putavi*. Elevandi ratio

eſt duplex, ut aut veniam quis, aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæſar Pomponio, oſtendenti vulnus ore exceptum in ſeditione Sulpitiana, quod ipſe ſe paſſum pro Cæſare pugnantem gloriabatur, *Numquam fugiens reſpexeris*, inquit. Aut crimen objectum, ut Cicero objurgantibus, quod ſexagenarius Publiliam virginem duxiſſet, *Cras mulier erit*, inquit. Hoc genus dicti *conſequens* vocant quidam, atque illi ſimile, & quo Cicero Curionem ſemper ab excuſatione ætatis incipientem, *facilius quotidie proœmium habere* dixit: quia iſta natura ſequi & cohærere videantur. Sed elevandi genus eſt etiam cauſſarum relatio, qua Cicero eſt uſus in Vatinium, qui, pedibus æger, cum vellet videri commodioris valetudinis factus, & diceret ſe jam bina millia paſſuum ambulare: *Dies hi*, inquit, *longiores ſunt*. Et
554 Auguſtus nuntiantibus Tarraconenſibus palmam in ara ejus enatam, *Apparet*, inquit, *quam ſæpe accendatis*. Tranſtulit crimen Caſſius Severus. Nam cum objurgaretur a prætore, quod advocati ejus L. Varo Epicureo, Cæſaris amico, convicium feciſſent, *Neſcio*, inquit, *qui conviciati ſint: & puto Stoicos fuiſſe*. Repercutiendi multa ſunt genera: venuſtiſſimum, quod etiam ſimilitudine aliqua verbi adjuvatur: ut Trachalus dicenti Suellio, *Si hoc ita eſt, is in exſilium: ſi non eſt ita, redis*, inquit. Eluſit Caſſius Severus objiciente quodam, quod ei domo ſua Proculejus interdixiſſet, reſpondendo, *Numquid ego illuc accedo?*
555 Sic eluditur & ridiculum ridiculo, ut divus Auguſtus, cum ei Galli torquem aureum centum pondo dediſſent, & Dolabella per jocum, tentans tamen joci ſui eventum, dixiſſet, *Imperator, torque me dona*. *Malo te*, inquit, *civica donare*. Mendacium quoque mendacio: ut Galba, dicente quodam, victoriato ſe uno in Sicilia quinque pedes longam murenam emiſſe; *Nihil*, inquit, *mirum: nam ibi tam longæ naſcun-*

scuntur, ut iis piscatores pro restibus utantur. Contraria est neganti confessionis simulatio, sed ipsa quoque multum habet urbanitatis. Sic Afer, cum ageret contra libertum Claudii Cæsaris, & ex diverso quidam conditionis ejusdem cujus erat litigator, exclamasset, *Praterea tu semper in libertos Cæsaris dicis? Nec mehercule*, inquit, *quidquam proficio*. Cui vicinum est, non negare quod objicitur, cum & id palam falsum est, & inde materia bene respondendi datur: ut Catulus dicenti Philippo, *Quid latras? Furem video*, inquit. In se dicere, non est fere nisi 556
scurrarum, & in oratore utique minime probabile. Quod fieri totidem modis, quot in alios, potest. Ideoque hoc, quamvis frequens sit, transeo. Illud vero etiamsi ridiculum, indignum tamen est homine liberali, quod aut turpiter, aut impotenter dicitur: quod fecisse quemdam scio, qui humiliori, libere adversus se loquenti, *Colaphum* inquit, *tibi ducam*, *& formulam scribam*, *quod caput durum habeas*. Hic enim dubium est, utrum ridere audientes, an indignari debuerint. Superest genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligendi, quæ sunt in omni hac materia vel venustissima. Inopinatum & a lacessente poni solet: quale est quod refert Cicero, *Quid huic abest, nisi res & virtus?* Aut illud Afri, *Homo in agendis caussis optime vestitus*. Et in occurrendo, ut Cicero, audita falsa Vatinii morte, cum 557
Ovinium libertum ejus interrogasset, *Recte ne omnia?* dicenti, *Recte; Mortuus est?* inquit. Plurimus autem circa simulationem & dissimulationem risus est, quæ sunt vicina, & prope eadem; sed *simulatio* est certam opinionem animi sui imitantis: *dissimulatio*, aliena parum se intelligere fingentis. Simulavit Afer, qui, cum in caussa subinde dicentibus, *Celsinam dicere*, cognovisset, quod erat potens femina: *Quis est*, inquit, *iste?* Celsinam enim videri sibi vi-

rum finxit. Dissimulavit Cicero, cum Sex. Annalis testis reum læsisset, & instaret identidem accusator ei, *Dic, M. Tulli, numquid potes de Sexto Annali?* Versus tunc dicere cœpit de libro Ennii annali sexto,

Qui potis ingentis caussas evolvere belli.

Cui sine dubio frequentissimam dat occasionem am-
558 biguitas, ut Casselio, qui consultori dicenti, *Navem dividere volo: Perdes*, inquit. Sed averti intellectus etiam aliter solet, cum ab asperioribus ad leniora deflectitur: ut qui interrogatus, quid sentiret de eo qui in adulterio deprehensus esset, *Tardum fuisse* respondit. Ei confine est quod dicitur per suspicionem: quale illud apud Ciceronem, querenti, quod uxor sua e fico se suspendisset: *Rogo, des mihi surculum ex illa arbore, ut inseram.* Intelligitur enim quod non dicitur. Et hercle omnis salse dicendi ratio in eo est, ut aliter quam est, rectum verumque dicatur. Quod fit totum fingendis aut nostris aut alienis persuasionibus, aut dicendo quod fieri non potest. Aliena finxit Juba, qui querenti, quod ab e-
559 quo suo esset aspersus, *Quid tu*, inquit, *me Hippocentaurum putas?* Sua C. Cassius, qui militi sine gladio decurrenti, *Heus, commilito, pugno bene uteris*, inquit. Et Galba de piscibus, qui cum pridie ex parte adesi, & versati postero die appositi essent, *Festinemus, alii subcœnant*, inquit. Tertium illud Ciceronis (ut dixi) adversus Curium. fieri enim certe non poterat, ut, cum declamaret, natus non esset. Est & illa ex ironia fictio qua usus est C. Cæsar. Nam cum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: *Quid enim faceret*, inquit, *cum tu galeam & loricam haberes?* Vel optima est simulatio contra simulantem: qualis illa Domitii Afri fuit: Vetus habebat testamentum, & unus ex amicis recentioribus, sperans ali-

quid

quid ex mutatione tabularum, falſam tabulam intu-
lerat, conſulens eum, an primipilaris ei teſtamen-
to ſuaderet ordinare ſuprema judicia, *Noli*, inquit, 560
facere: offendis illum. Jucundiſſima ſunt autem ex his
omnibus lenia, & (ut ſic dixerim) boni ſtomachi:
ut Afer ingrato litigatori, conſpectum ejus vitanti
in foro, per nomenclatorem miſſum ad eum, *Amas*
me, inquit, *quod te non vidi?* Et diſpenſatori, qui
cum ad reliqua non reſponderet, dicebat ſubinde:
Non comedi panem, & aquam bibo. Paſce, & redde quod
debes. Quæ Ὑπαγωγὰς vocant. Eſt gratus jocus qui 561
minus exprobrat quam poteſt: ut idem dicenti can-
didato, *Semper domum tuam colui:* cum poſſet palam
negare, *Credo*, inquit, *& verum eſt*. Interim de ſe
dicere ridiculum eſt: & quod in alium, ſi abſen-
tem diceret, urbanum non eſſet, quoniam ipſi pa-
lam exprobratur, movet riſum: quale Auguſti eſt,
cum ab eo miles neſcio quid improbe peteret, veni-
ret contra Martianus, quem ſuſpicabatur & ipſum
aliquid injuſte rogaturum: *Non magis*, inquit, *faci-*
am, commilito, quæ petis, quam quod Martianus a me
petiturus eſt. Adjuvant urbanitatem & verſus com-
mode poſiti, ſeu toti, ut ſunt: quod adeo facile eſt,
ut Ovidius ex tetraſticho Macri carmine librum in
malos poetas compoſuerit; quod fit gratius, ſi qua
etiam ambiguitate conditur: ut Cicero in Accium,
hominem callidum & verſutum, cum is in quadam
cauſſa ſuſpectus eſſet, *Niſi qua Ulyſſes rate evaſit Laer-*
tius. ſeu verbis ex parte mutatis, ut in eum qui, 562
cum antea ſtultiſſimus eſſet habitus, poſt acceptam
hereditatem primus ſententiam rogabatur, *Cujus*
hereditas eſt, quam vocant ſapientiam: pro illo, *facul-*
tas eſt. Seu ficti novis verſibus, ſimiles, quod παρῳ-
δία dicitur, & proverbia opportune aptata: ut de
homine in aquam lapſo, &, ut allevaretur, rogan- 563
ti, *Tollat te, qui non novit*. Ex hiſtoria etiam du-

cere urbanitatem, eruditum: ut Cicero fecit, cum ei testem in judicio Verris roganti dixisset Hortensius, *Non intelligo hæc ænigmata*. *Atqui debes*, inquit, *cum Sphingem domi habeas*. Acceperat autem ille a Verre Sphingem æneam magnæ pecuniæ. Subabsurda illa constant stultis simili imitatione, & quæ, nisi fingantur, stulta sunt: ut qui mirantibus, quod humile candelabrum emisset, *Pransorium erit*, inquit. Sed illa similia absurdis sunt acria quæ tamquam sine ratione dicta feruntur, ut servus Dolabellæ, cum interrogaretur, an dominus ejus auctionem proposuisset, *Domum*, inquit, *vendidit*. Deprehensi interim pudorem suum ridiculo aliquo explicant: ut qui testem, dicentem se a reo vulneratum, interrogaverat, an cicatrices haberet: cum ille ingentem in femore ostendisset, *Latus*, inquit, *oportuit*. Contumeliis quoque uti belle datur: ut
564 Hispo, objicienti bis acerba crimina accusatori, *Mentiris*, inquit. Et Fulvius propinquus Legato interroganti, an in tabulis, quas proferebat, chirographus esset: *Et verus*, inquit, *domine*. Has aut accepi species, aut inveni frequentissimas ex quibus ridicula ducerentur: sed repetam necesse est, infinitas esse, tam salse dicendi, quam severe, quas præstat *persona*, *locus*, *tempus*, *casus* denique, qui est maxime varius. Itaque hæc, ne omisisse viderer, attigi: illa autem quæ de usu ipso & modo jocandi complexus sum, adeo infirma, sed plane necessaria. His adjicit Domitius Marsus, qui *de urbanitate* diligentissime scripsit, quædam non ridicula, sed cuilibet severissimæ orationi convenientia, eleganter dicta, & proprio quodam lepôre jucunda: quæ sunt quidem *urbana*, sed risum tamen non habent. Neque enim ei *de risu*, sed *de urbanitate* est opus institutum, quam propriam esse nostræ civitatis ait: & sero sic intelligi cœptam, postquam *Urbis* appellationem,

nem,

nem, etiam si nomen proprium non adjiceretur, *Ro-
mam* tamen accipi sit receptum. Eamque sic finit,
*Urbanitas est virtus quadam in breve dictum coacta, & a-
pta ad delectandos movendosque homines in omnem affe-
ctum, maxime idonea ad resistendum, vel lacessendum,
prout quaque res ac persona desiderat*. Cui si brevitatis
exceptionem detraxeris, omnes orationis virtutes 565
complexa sit. Nam sic constat rebus & personis: quod
in utrisque oporteat dicere, perfectæ eloquentiæ est.
Cur autem *brevem* eam esse voluerit, nescio quidem.
At, quam in eodem libro dicat fuisse & in multis,
narrandi urbanitatem paullo post ita finit, Catonis
(ut ait) opinionem sequutus, *Urbanus homo erit, cu-
jus multa bene dicta responsaque erunt: & qui in sermoni-
bus, circulis, conviviis, item in concionibus, omni denique
loco ridicule commodeque dicet*. Risus erunt, quicum-
que hæc faciet orator. Quas si recipimus finitiones,
quidquid bene dicetur & *urbane, dicti* nomen accipiet.
Ceterum illi qui hoc proposuerat, consentanea fuit
illa divisio, ut dictorum urbanorum alia *seria*, alia
jocosa, alia *media* faceret. Nam eadem est omnium
bene dictorum. Verum mihi etiam jocosa quædam
videntur posse non satis urbane referri. Nam meo
quidem judicio illa est *Urbanitas, in qua nihil absonum,
nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum, neque
sensu, neque verbis, neque ore gestuve possit deprehendi*:
ut non tam sit in singulis dictis, quam in toto colore
dicendi, qualis apud Græcos Atticismos ille redolens
Athenarum proprium saporem. Ne tamen judicium
Marsi, hominis eruditissimi, subtraham, seria parti-
tur in tria genera, *honorificum, contumeliosum, medi-* 566
um. Et honorifici ponit exemplum Ciceronis quoque
pro Ligario apud Cæsarem, *Qui nihil soles oblivisci, nisi
injurias*. Et contumeliosi, quod Attico scripsit de
Pompejo & Cæsare, *Habeo quem fugiam; quem sequar
non habeo*. Et medii, quod ἀποφθεγματικὸν vocat, &
est,

eſt, cum ita dixit, *Neque gravem mortem accidere forti viro poſſe, neque immaturam conſulari, neque miſeram ſapienti*. Quæ omnia ſunt optime dicta: ſed cur proprie nomen *urbanitatis* accipiant, non video. Quod ſi non totus (ut mihi videtur) orationis color meretur, ſed etiam ſingulis dictis tribuendum eſt: illa potius *urbana* eſſe dixerim quæ ſunt generis ejuſdem quæ *ridicula* dicuntur, & tamen ridicula non ſunt: ut de Pollione Aſinio, ſeriis jociſque pariter accommodato, dictum eſt, *Eſſe eum omnium horarum*. Et de actore facile dicente ex tempore, *Ingenium eum in numerato habere*. Etiam Pompeji, quod refert Marſus,
567 in Ciceronem, diffidentem partibus, *Tranſi ad Cæſarem, me timebis*. Erat enim ſi de re minore, aut alio animo, aut denique non ab ipſo dictum fuiſſet, quod poſſet inter ridicula numerari. Etiam illud quod Cicero Cerelliæ ſcripſit, reddens rationem, cur illa C. Cæſaris tempora tam patienter toleraret: *Hæc aut animo Catonis ferenda ſunt, aut Ciceronis ſtomacho*. Stomachus enim ille habet aliquid joco ſimile. Hæc, quæ movebant, diſſimulanda mihi non fuerunt: in quibus ut erraverim, legentes tamen non decepi, indicata diverſa opinione, quam ſequi magis probantibus liberum eſt.

CAPUT IV.

De altercatione.

Altercationis præcepta poterant videri tunc inchoanda cum omnia quæ ad continuam orationem pertinent, peregiſſem: nam eſt uſus ejus ordine ultimus: ſed cum ſit poſita in ſola inventione, neque habere diſpoſitionem poſſit, nec elocutionis ornamenta magnopere deſideret, aut circa memoriam & pronuntiationem laboret: prius quam ſecundam quinque partium, hanc, quæ tota ex prima pendet,

tra-

tractaturus non alieno loco videor: quam scriptores ideo fortasse alii reliquerunt, quia satis ceteris præceptis in hanc quoque videbatur esse prospectum. Constat enim aut intentione, aut depulsione, de quibus satis traditum est; quia, quidquid in actione perpetua circa probationes utile est, id & in hac brevi atque concisa prosit, necesse est. Neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter, aut interrogando, aut respondendo. Cujus rei fere omnis observatio in illo testium loco excussa nobis est. Tamen, quia latius hoc opus aggressi sumus, neque perfectus orator sine hac virtute dici potest, paullulũ impendamus huic quoque peculiaris operæ, quæ quidem in quibusdam caussis ad victoriam vel plurimum valet. Nam ut in qualitate generali, in qua recténe factum quid, an contra sit, quæritur, perpetua dominatur oratio, & quæstionem finitionis actionis plerumque satis explicat, & omnia pæne in quibus de facto constat, aut conjectura, artificiali ratione, colligitur: ita in iis caussis (quæ sunt frequentissimæ) quæ vel solis extra artem probationibus, vel mixtis continentur, asperrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. Nam & firmissima quæque memoriæ judicis inculcanda sunt, & præstandum quidquid in actione promisimus, & refellenda mendacia. Nusquam est denique qui cognoscit, intentior. Nec immerito quidam quamquam in dicendo mediocres, hac tamen altercandi præstantia meruerunt nomen patronorum. 568
At quidam litigatoribus suis illum modo ambitiosum declamandi sudorem præstitisse contenti, cum turba laudantium destituunt subsellia, pugnamque illam decertatoriam imperitis ac sæpe pullatæ turbæ relinquunt. Itaque videas alios plerumque judiciis privatis *ad actiones* vocari, alios *ad probationes*. Quæ si dividenda sunt officia, hoc certe magis necessarium est: pudendumque dictu, si plus litigantibus prosunt minores. 569

nores. In publicis certe judiciis vox illa præconis, præter patronos, ipſum qui egerit, citat. Opus eſt igitur in primis ingenio veloci ac mobili, animo præſenti & acri. Non enim cogitandum, ſed dicendum
570 ſtatim eſt, & prope ſub conatu adverſarii, manus erigenda. Quare cum in omni parte hujuſce officii plurimum facit, totas non diligenter modo, ſed etiam familiariter noſſe cauſſas; tum *in altercatione* maxime neceſſarium eſt, omnium *perſonarum*, *inſtrumentorum*, *temporum*, *locorum habere notitiam*: alioqui & tacendum eſt ſæpe, & aliis ſubjicientibus, plerumque ſtudio loquendi fatue modo accedendum: quo nonnumquam accidit, ut in noſtra credulitate aliena ſtul-
571 titia erubeſcamus. Neque tamen hoc ipſis monitoribus clareſcit: quidam faciunt aperte, quod rixemur. Videas enim pleroſque ira percitos exclamantes, ut judex audiat, contrarium id eſſe quod admoneatur, ſciatque ille qui pronuntiaturus eſt in cauſſa, malum quod tacetur. Quare bonus altercator vitio iracundiæ careat. Nullus enim rationi magis obſtat affectus, & fert extra cauſſam, & plerumque deformia convicia facere ac mereri cogit, & ipſos nonnumquam judices incitat. Melior moderatio, ac nonnumquam
572 etiam patientia. Neque enim refutanda tantum, quæ e contrario dicuntur, ſed contemnenda, elevanda, ridenda ſunt: nec uſquam plus loci reperit urbanitas: odium mordet & pudor: contra turbantes audendum, & impudentiæ fortiter reſiſtendum. Sunt enim quidam præduri in hoc oris, ut obſtrepant ingenti clamore, & medios ſermones intercipiant, & omnia tumultu confundant: quos ut non imitari, ſic acriter propulſare oportebit: & ipſorum improbitas retundenda: & judices vel præſidentes magiſtratus appellandi frequenter, ut loquendi vices ſerventur. Nam eſt res animi jacentis, & mollis ſupra modum frontis, fallitque plerumque, quod *probitas* vocatur,

quæ

quæ eſt imbecillitas. Valet autem in altercatione plurimum *acumen*: quod ſine dubio ex arte non venit. natura enim non docetur: arte tamen adjuvatur. In qua præcipuum eſt, ſemper id in oculis habere de quo quæritur, & quod volumus efficere: quia propoſitum tenentes in rixam non ibimus: nec cauſſæ debita tempora conviciando conteremus, gaudebimuſque, ſi hoc adverſarius facit. Omnia tempora fere parata ſunt meditatis diligenter quæ aut ex adverſo dici, aut reſponderi a nobis poſſint. Nonnumquam ta- 573
men ſolet hoc quoque eſſe artis genus, ut quædam in actione diſſimulata, ſubito in altercando proferantur: & inopinatis eruptionibus, & ex inſidiis citiſſimo facto ſimillimum. Id autem tum faciendum cum eſt aliquid cui reſponderi non ſtatim poſſit: potuerat autem, ſi tempus ad diſponendum fuiſſet. Nam quod fideliter firmum eſt, a primis ſtatim actionibus arripere optimum eſt, quo ſæpius diutiuſque dicatur. Illud vix ſaltem præcipiendum videtur, ne turbidus & clamoſus tantum ſit altercator, & quales fere ſunt qui literas neſciunt. Nam improbitas, licet adverſario moleſta ſit, judici inviſa eſt. Nocet etiam diu pugnare in iis quæ obtinere non poſſis. Nam ubi vinci neceſſe eſt, expedit cedere: quia ſive plura ſunt de quibus quæritur, facilior erit in ceteris fides: ſive unum, mitior ſolet irrogari pœna verecundiæ. Nam culpam, præſertim deprehenſam, pertinaciter tueri, culpa altera eſt. Dum ſtat acies, multi in re conſilii atque artis eſt, ut errantem adverſarium trahas, & ire quam longiſſime cogas, ut vana interim ſpe exſultet. Ideo quædam bene diſſimulantur inſtrumenta. Inſtant enim, & ſæpe diſcrimen omne committunt, quod deeſſe nobis putant, & faciunt probationibus noſtris auctoritatem poſtulando. Expedit etiam dare aliquid adverſario, quod pro ſe putet: quod apprehendens, majus aliquid cogatur dimittere. Duas inte- 574

rim res proponere, quarum utramlibet male sit electurus: quod in altercatione fit potentius, quam in actione: quia in illa nobis ipsi respondemus, in hac adversarium, quasi confessum, tenemus. Est in primis acuti videre, quo judex dicto moveatur, quid respuat: quod ex vultu sæpissime, & aliquando etiam dicto aliquo factove ejus deprehenditur. Et instare proficientibus: & ab iis quæ non adjuvant, quam mollissime pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoque, ut remedia perinde perseverent adhibere, vel desinant, ut illa recipi vel respui vident. Nonnumquam, si rem evolvere propositam facile non sit, inferenda est alia quæstio: atque in eam, si fieri potest, judex avocandus. Quid enim cum respondere non possis, agendum est, nisi ut aliud invenias, cui adversarius respondere non possit? In plerisque judex est avocandus, ut dixi; qui circa testes est locus, & personis modo distat, quod hîc patronorum inter se certamen, illic pugna inter testem & patronum. Exercitatio vero hujus rei longe facilior. Nam est utilissimum, frequenter cum aliquo, qui sit studiorum eorumdem, sumere materiam vel veræ, vel etiam fictæ controversiæ, & diversas partes altercationis modo tueri: quod idem etiam in simplici genere quæstionum fieri potest. Ne illud quidem ignorare advocatum volo, quo quæque ordine probatio sit apud judices proferenda: cujus rei eadem in argumentis ratio est, ut potentissima prima & summa ponantur. Illa enim ad credendum præparant judicem, hæc ad pronuntiandum.

575 CAPUT V.

De judicio & consilio.

HIs pro nostra facultate tractatis, non dubitassem transire protinus ad *dispositionem*, quæ ordine ipso sequitur: nisi vererer, ne, quoniam fuerunt qui

qui *judicium inventioni* ſubjungerent, præteriſſe hunc locum quibuſdam viderer, qui mea quidem opinione adeo partibus operis hujus omnibus connexus ac mixtus eſt, ut ne a ſententiis quidem aut verbis ſaltem ſingulis poſſit ſeparari: nec magis arte traditur, quam guſtus aut odor. Ideoque nos, quid in quaque re ſequendum cavendumque ſit, docebimus, ut ad ea judicium dirigatur. Præcipuum igitur, ne quod effici non poteſt, aggrediamur, ut contraria vitemus, & communia: ne quid in eloquendo corruptum obſcurumque ſit, referatur oportet ad ſenſus, qui non docentur. Nec multum a *judicio* credo diſtare *conſilium*, niſi quod illud oſtendentibus ſe rebus adhibetur, hoc latentibus, & aut omnino nondum repertis, aut dubiis: & quod *judicium* frequentiſſime certum eſt: *conſilium* vero eſt ratio quædam alte petita, & plerumque plura perpendens & comparans, habenſque in ſe & inventionem, & judicationem. Sed ne hæc quidem præcepta in univerſum ſpectanda ſunt: nam ex re ſumitur, cui locus ante actionem eſt frequenter. Nam Cicero ſummo conſilio videtur in Verrem vel contrahere tempora dicendi maluiſſe, quam in eum annum quo erat Quintus Hortenſius conſul futurus,
incidere. Et in ipſis actionibus primum ac potentiſ- 576
ſimum obtinet locum. nam quid dicendum, quid tacendum, quid diffitendum ſit, exigere, conſilii eſt: negare ſit ſatius, an defendere: ubi proœmio utendum, & quali: narrandumne, & quo modo: jure prius pugnandum, an æquo: qui ſit ordo utiliſſimus: tum omnes colores, aſpere an leniter, an etiam ſubmiſſe loqui expediat. Sed hæc quoque, ut quiſque paſſus eſt locus, monuimus: idemque in reliqua parte faciemus. pauca tamen exempli gratia ponam: quibus manifeſtius appareat, quid ſit quod demonſtrari poſſe præceptis non arbitror. Laudatur conſilium Demoſthenis, quod cum ſuaderet bellum Athenienſibus

ſibus parum id proſpere expertis, nihil adhuc factum eſſe ratione monſtrat: poterat enim emendari negligentia. At ſi nihil eſſet erratum, melioris in poſterum ſpei non erat ratio. Idem, cum offenſam vereretur, ſi objurgaret populi ſegnitiem, in aſſerenda libertate reipublicæ, majorum laude uti maluit, qui eam fortiſſime adminiſtraſſet. Nam & faciles habuit aures, & natura ſequebatur, ut meliora probantes pejorum pœniteret. Ciceronis quidem vel una pro Cluentio quamlibet multis exemplis ſuffecerit oratio. Nam quod in eo conſilium maxime mirer? primamne expoſitionem, *quæ matri, cujus filium premebat auctoritas, abſtulit fidem?* an quod idem *corrupti judicii crimen transferre in adverſarium maluit, quam negare propter inveteratam (ut ipſe dicit) infamiam?* An *quod*
577 *in re invidioſa legis auxilio noviſſime eſt uſus?* quo genere defenſionis etiam offendiſſet nondum præmollitas judicum mentes: an quod *ſeipſum invito Cluentio facere teſtatus eſt?* quid pro Milone? *quod non ante narravit, quam præjudiciis omnibus reum liberaret? quod inſidiarum invidiam in Clodium vertit?* quamquam re vera fuerat pugna fortuita: quod factum & laudavit: & tamen *voluntatem Milonis removit? quod illi preces non dedit, & in earum locum ipſe ſucceſſit?* Infinitum eſt enumerare, ut *Cotta detraxerit auctoritatem:* ut *pro Ligario ſe oppoſuerit: Cornelium ipſa confeſſionis fiducia eripuerit.* illud dicere ſatis habeo, *nihil eſſe* non modo in orando, ſed *in omni vita, prius conſilio:* fruſtraque ſine eo tradi ceteras artes, pluſque vel ſine doctrina prudentiam, quam ſine prudentia facere doctrinam. Aptare etiam orationem locis, temporibus, perſonis, eſſe ejuſdem virtutis. Sed hic quia latius fuſus eſt locus, mixtuſque cum elocutione, tractabitur cum præcipere de apte dicendo cœperimus.

Finis Tomi Primi.

